

„KELET PÁRIZSÁTÓL” A „BŰNÖS VÁROSIG”

Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához

**I. kötet
1870-1930**

**Összeállította és szerkesztette
Sipos András és Donáth Péter**

Budapest Főváros Levéltára - Budapesti Tanítóképző Főiskola Budapest, 1999.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

TARTALOM

Előszó

1. fejezet

KONCEPCIÓK ÉS VÍZIÓK A NEMZETI FŐVÁROSRÓL

- Reitter Ferenc emlékirata gróf Andrássy Gyula miniszterelnök részére Budapest egységes fővárossá fejlesztéséről
Ankét a fővárosi törvény irányelveiről
Jegyzőkönyv a Nagykörút létesítése ügyében a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és Budapest Főváros által kiküldött vegyes bizottmány üléséről
Az Országos Iparegyesület emlékirata a tervezett Eskü téri híd hatásáról Budapest fejlődésére
Bernát István: Gazdasági decentralizáció
Harrer Ferenc: A modern városigazgatás problémái
Basch Imre: A főváros mint vállalkozó
Preyer Hugó a szociális szempontok érvényesítéséről a várospolitikában
Bárczy István - Harrer Ferenc: Tanulmány a szomszédos községeknek Budapesthez való kapcsolásáról
Molnár Ferenc felszólalása a városeyesítés 40. évfordulója alkalmából tartott díszközgyűlésen

2. fejezet

METSZETEK A VÁROS ÉLETÉBŐL A „BÉKEKORSZAKBAN”

- Körösi József a főváros népességének elmagyarosodásáról
A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a főváros malomiparáról
Krausz Simon bankár visszaemlékezéseiből
Kőváry László: A millennium lefolyásának története
A budapesti társaság
Herczeg Ferenc emlékezései a nyolcvanas évek Budapestjére
Salamon Ödön: A mai Budapest
Pásztor Mihály: Az eladósodott Budapest
Somogyi Manó: Az óbudai hajógyár munkásainak helyzete
Tishti főorvosi jelentés a IX. és X. kerületi nagyüzemek munkásainak lak- és táplálkozási viszonyairól
A szegényügy rendezését tárgyzó rendszabály
Horváth János tanácsnok előadói javaslata a szegényügy rendezése tárgyában
Thirring Gusztáv: Budapest gyermekegészségügyi viszonyai
Nemes Lipót: A kültelki gyermekek élete és jövője
Bárczy István polgármester előterjesztése a fővárosi lakásviszonyok javítása tárgyában
Pataki Béla: Adatok az iskolás gyerekek fürdéséhez
Buchinger Manó: A magyar munkásmozgalom bölcsőjénél
Kassák Lajos a lakbérstrájk- és házbojkott-mozgalmakról
Kassák Lajos a „vérvörös csütörtök”-ről
Wildner Ödön tanácsnok előterjesztése a főváros tanácsához a munkanélküliek segélyezése tárgyában
Madzsar József: A meddő Budapest
Thirring Gusztávnak, a Székesfőváros Statisztikai Hivatala igazgatójának emlékirata a vasúti tarifapolitikának a fővárosra gyakorolt hatásáról
Békey Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története az 1868. évtől az 1881. év végéig
Bárczy István tanácsnok előterjesztése a székesfőváros közoktatási intézményeinek fejlesztése ügyében
Gróf Festetics Géza tanácsnok körlevele a községi elemi iskolák vezetőihez a szegény tanulók megsegítésére szolgáló perselyek ügyében
Gróf Festetics Géza tanácsnok előterjesztése a tanácshoz egy fővárosi tanítóképző felállítása ügyében
Szabó Ervin: Községi nyilvános könyvtár Budapesten
A fővárosi közgyűlés vitája ‘Ferenc József Koronázási Jubileumi Díj’ adományozásáról Ady Endre részére

3. fejezet

TÖRTÉNELMI KATAKLIZMÁK SODRÁBAN

Krúdy Gyula: Hogy tört ki a forradalom?
József főherceg a forradalom kitöréséről
Hatvany Lajos: Egy hónap története
Munkásemlőadás az Operában
Szerdahelyi Sándor emlékei a Tanácsköztársaságról
A Hadügyi Népbiztosság felhívása a Vörös Hadseregbe történő jelentkezésre
Budapest munkástanácsának felhívása a vidéki direktóriumokhoz
Tervezet a fővárosi lakosság egy részének vidékre telepítéséről
Herczeg Ferenc emlékezései 1919-ről
A Budapesti I. kerületi Magyar Állami Tanítóképző Intézet tanári karának 1919-1920. évi jegyzőkönyveiből
Horthy Miklós fővezér válasza Bódy Tivadar polgármesternek a nemzeti hadsereg bevonulása alkalmával a Gellért szálló előtt mondott üdvözlő beszédére
Budapest hivatása a nemzetközi kereskedelemben. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara emlékirata
Hilbert Vilmos indítványa a törvényhatósági bizottság közgyűlésén a főváros alkalmazásában álló zsidók kimutatásáról
A Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala által készített röplapszöveg a Szent István hét népszerűsítésére
A székesfőváros közigazgatásáról szóló törvényjavaslat minisztertanácsi tárgyalása

4. fejezet

METSZETEK A VÁROS ÉLETÉBŐL A TRIANONT KÖVETŐ ÉVTIZEDBEN

Török István: A budapesti bejegyzett cégek statisztikája
Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban
Móricz Miklós: A ház és a lakás
Pásztor Mihály: Budapest gondjai
Zentay Dezső: A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében
Molnár Olga: Munkanélküliség a szellemi pályákon alkalmazott nők körében
Török István: A munkanélküliség a fizikai munkások körében
Krúdy Gyula: A békebeli tavasz
Láng Panni: Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai
Zentay Dezső: Ötven munkáscsalád háztartási statisztikája
Csorna Kálmán: Program a főváros gyermekvédelmi szervezetének kiépítésére
Pásztor Mihály: A jókedv ára
Thirring Gusztáv: Művelődés és iskolaügy

5. fejezet

FÜGGELÉK

Statisztikai táblázatok
A szemelvények szerzői

Előszó

Jelen szöveggyűjtemény elsősorban a Budapesti Tanítóképző Főiskolán bevezetett 'Budapest története' tantárgy hallgatóinak felkészülését, szemináriumi munkáját hivatott segíteni, de reményeink szerint hasznosítható más képzési formákban is, és tanulságos olvasmányként szolgálhat bárki számára, akit a város történetének alapkérdései, valamint az elmúlt közel 130 év Budapestjének színei, az egyes korszakok hangulata érdekelnek.

A válogatásnál egyrészt arra törekedtünk, hogy a városra mint egészre (annak fejlesztésére, szerepkörére, státuszára, igazgatási szervezetére) vonatkozó legfontosabb korabeli álláspontokat, döntéseket dokumentáljuk, másrészt arra, hogy a társadalmi jelenségeket, folyamatokat, a művelődés kereteit, a mindennapi életet és ezek egykorú megítélését szemléltessük. E témaköröknek az adott terjedelmi keretek között lehetséges sokszínű bemutatása érdekében, csak jelzésszerűen szerepelhetnek olyan nem kevésbé fontos kérdések, mint a gazdaság, a politikai élet, vagy éppen a városi infrastruktúra fejlődése. El kellett tekinteni a nagy történelmi fordulatok, háborúk, forradalmak menetének sokrétű ábrázolásától is, csupán villanás-szerűen igyekszünk érzékeltetni egyet-mást abból, hogyan élte át ezeket a város lakossága. A válogatásnál tehát sem a témakörök, sem a korabeli álláspontok között nem törekedtünk/törekedhettünk valamiféle - a kurzustól függetlenül amúgy is sokféleképp elvárható - „arányosságra”. Szempontunk az volt, hogy az egyes - oktatási céljaink jegyében választott - szövegek önmagukban is tartalmilag gazdagok legyenek és a város fejlődésének valamely lényeges, vagy akár csak jellegzetes problémáját markáns korabeli vélemények kíséretében tükrözzék. Igyekeztünk elkerülni az átfedéseket a rendelkezésre álló és ugyancsak használható forrás-gyűjteményekkel, különösen a Budapest Főváros Levéltára által kiadott Források Budapest Múltjából c. sorozat II. és III. köteteivel¹ - ezekből csak egy-két „megkerülhetetlen” dokumentumot vettünk át.

Ebből következően a szemelvények együtt olvasva sem adják Budapest összefüggő „történetét”. A várostörténet alapkérdéseivel még csak ismerkedők számára elsősorban tanári segítséggel ajánljuk, illetve feltételezzük az alapvető várostörténeti összefoglalások valamelyikének vezérfonalként történő használatát.

A szemelvényeket szöveghűen, de általában a mai helyesírás és központosítás szerint közöljük, csak az egyes szerzők jellegzetes fordulatait, írásmódját őriztük meg. A dokumentumok jegyzetelésénél csupán a szöveg megértéséhez szükséges magyarázatokra szorítkoztunk. A szövegeken tett rövidítéseket, kihagyásokat [...] jellel jelöljük. Az egyes dokumentumoknak címet adtunk, ezek nem minden esetben egyeznek meg az eredeti címmel (a pontos bibliográfiai adatokat, levéltári jelzeteket az egyes dokumentumok végén közöljük).

Reméljük, hogy mielőbb a hallgatók és a nagyközönség kezébe adhatjuk a szöveggyűjtemény II. kötetét is, amely terveink szerint a második hatvan év, 1930-1990 közötti időszak dokumentumait tartalmazza majd. Ezúton is megköszönjük Budapest Főváros Levéltára és a Budapesti Tanítóképző Főiskola vezetésének, hogy a kötet megjelenését lehetővé tették, valamint Budapest Főváros Önkormányzata Oktatási Bizottságának az anyaggyűjtéshez, a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Kuratóriumának pedig a kiadáshoz nyújtott támogatást.

¹ Források Budapest történetéhez 1873-1919. Szerk.: H. Kohut Mária, Bp., 1971. Források Budapest történetéhez 1919-1945. Szerk.: Szekeres József, Bp., 1973.

Ajánlott irodalom

Elsősorban az alábbiakat ajánljuk:

Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Budapest története IV. Szerk.: Vörös Károly, Akadémiai Kiadó, Bp., 1978;

Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Budapest története V. Szerk.: Horváth Miklós, Akadémiai Kiadó, Bp., 1980;

Budapest. Fővárosunk története. Főszerk.: Ságvári Ágnes, Bp., 1973.;

Budapest - Történet. Budapesti Negyed, 20-21. szám, 1998 nyár-ősz;

Buzinkay Géza: Budapest képes története. Corvina, Bp., 1998.;

A további bibliográfiai tájékozódáshoz: Budapest történetének bibliográfiája. I-VII. kötet. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp., 1967-1969.; a levéltári forrásokra: Budapest Főváros Levéltára. Levéltárismerető. II. Szerk.: Kenyeres István - Sipos András. Bp., 1997.

További alapvető kézikönyvek: Budapest Lexikon I-II. Főszerk.: Berza László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993.; Budapest teljes utcanévlexikona. A bevezető tanulmányt írta Ráday Mihály, az adattárat összeállította Mészáros György. Bp., 1998.

A további tájékozódás során nagy hasznát vehetik a *Budapesti Negyed* tematikus számainak és a *Tanulmányok Budapest Múltjából* köteteinek.

Az egyes témakörök megértéséhez segítséget nyújthatnak az alábbi művek:

Az egyesített főváros: Pest, Buda, Óbuda. Szerk.: Gyáni Gábor, Városháza, 1998.

Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? 1870-1930. Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Bp., 1931.

Preisich Gábor: Budapest városépítésének története II. k. A kiegyezéstől a Tanácsköztársaságig. III. k. A két világháború közt és a felszabadulás után. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1964., 1969.

Csanádi Gábor - Ladányi János: Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.

Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten 1870-1940. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 1998.; U.ő: Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1992.

Sípos András: Várospolitikai és városigazgatás Budapesten 1890-1914. BFL, [Bp., 1996.]

Erdei Gyöngyi: Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből. Budapest művelődéspolitikája a századelőn. Fővárosi Önkormányzat, Bp., 1991.

Mann Miklós: Budapest oktatásügye a dualizmus korában. ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék, Bp., 1997.

Németek Budapesten. Szerk.: Hambuch Vendel. Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat, Bp., 1998.

A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem. I-II. k. Szerk.: Komoróczy Géza. Városháza - MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Bp., 1995.

A tárgyalt problémák szélesebb társadalom- és művelődéstörténeti, valamint történeti-politikai kontextusba ágyazásához haszonnal forgathatják:

Gyáni Gábor- Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Bp., 1998.

Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig, 1-2. k. Szerk.: Kövér György, II. k. 1920-1944. Szerk.: Gyáni Gábor, Nemzeti Tankönyvkiadó Bp., 1993., 1995.

Társadalomtörténeti olvasókönyvek. A magyar ugar. A kiegyezéstől a II. világháborúig.; Így laktunk Pannóniában.; Az úri Magyarország. Szerk.: Léderer Pál, ELTE Szociálpolitikai Tanszék - T-Wins Kiadó, Bp., 1991., 1992., 1993.

Magyar művelődéstörténet. Szerk.: Kósa László, Osiris Kiadó, Bp., 1998.

Szöveggyűjtemény a magyar művelődéstörténet tanulmányozásához. Szerk.: Agárdi Péter, JPTE, Pécs, 1995.

Szöveggyűjtemény Magyarország XIX. századi történelmének tanulmányozásához 1790-1914. Szerk.: Pajorné Tóth Ilona - Farkas Mária, BTF, Bp., 1990.

Szöveggyűjtemény Magyarország XX. századi történelmének tanulmányozásához 1914-1929. Szerk.: Donáth Péter - Farkas Mária - Pajorné Tóth Ilona, BTF, Bp., 1991.

19. századi magyar történelem 1790-1918. Szerk.: Gergely András, Korona Kiadó, Bp., 1998.

20. századi magyar történelem 1900-1914. Szerk.: Pölöskei Ferenc - Gergely Jenő - Izsák Lajos, Korona Kiadó, Bp., 1997.

L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918-1945. Debrecen, 1995.

Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában 1914-1945. Csokonai Kiadó, 1998.

Gergely Jenő - Pritz Pál: A trianoni Magyarország 1918-1945. Vince Kiadó, 1998

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Bp., 1999.

Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai Kiadó, 1998.

Fülöp Mihály - Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula, 1998.

1. fejezet
KONCEPCIÓK ÉS VÍZIÓK A NEMZETI FŐVÁROSÓRÓL

Reitter Ferenc emlékirata gróf Andrássy Gyula miniszterelnök részére Budapest egységes fővárossá fejlesztéséről

1869 december

Emlékirat

azon módokról és eszközökről, melyekkel Buda-Pest városát is oda lehetne emelni, hogy a magyar álladalom fővárosa irányában emelhető igényeknek helyesen megfeleljenek.

Ámbár több mint ezer éve már, hogy a magyar állam létezik, mégsem gyökeresedett meg annak önállósága oly mélyen, hogy azt minden oldalról biztosítottak lehetne tartani.

Szemben a magyar államot alkotó elemek különmeműségével, az uralkodó eszmék irányzatával, a vidéki vonzó pontok sokaságával és a társadalmi tekintetben igen előrehaladt s oly közelfekvő Bécs vonzerejének nagyságával: Magyarország állami függetlenségének biztosítására kétségen kívül egyike a leghathatósabb és legbiztosabb eszközöknek: oly központnak alkotása, mely amaz az állam lételére nézve ellenséges viszonyok hatását paralyzálni önmagában rejlő erejénél fogva képes legyen.

Elvitázhatlan tény, hogy Buda-Pest azon feltételekből, melyektől függ az érintett hatásnak eszközölhetése, jelenleg alig bír egyébbel, mint oly geographiai fekvéssel, mely a kívánt cél elérhetését lehetőségessé teszi.

Aki tehát Magyarország állami függetlenségét komolyan óhajtja, annak okvetlenül el kell szánva lenni: népszerű elvekben, előítéletekben és pénzben mindazon áldozatokat meghozni, melyek bebizonyíthatólag szükségesek arra, hogy Buda-Pest minél előbb képes legyen annak a hatékonyságnak helyesen kifejtésére, melyet tőle, mint éppen Magyarország fővárosától követelnünk kell. *Kérdés tehát:*

- a) miből álljon ezen hatékonyság;
- b) minő eszközökkel érhető el az;
- c) mi a teendője erre nézve az ország kormányának?

Az a-hoz. Amely fővárosnak rendeltetése, hogy az állam lételét veszélyeztető középfitó erők hatását legyőzze, annak az ország minden lakosa képzelőtehetségén vetélytárs nélkül kell uralkodni; erre nézve pedig szükséges:

1-ször hogy a főváros oly hely legyen, ahol az országnak az önérzet, tetterő és értelmiség ambíciójával bíró egyéniségei céljuknak elérésére - legyen az bár gazdagság, becsület vagy dicsőség - legbiztosabb kilátást találjanak.

2-szor Az ily fővárosnak mindenben, mi a kényelmet és az élet egyéb élvezet nemcsak elsőnek kell lenni az országban, hanem a versenyt minden más, s főképp a közelfekvő idegen városokkal is ki kell állania.

3-szor Magában kell foglalnia mindazt, ami szükséges, hogy az ország lakosa magát jogosultnak érezhesse büszkének lenni arra, hogy egy ily fővárossal bíró nemzetnek tagja.

A b-hez. Ami az eszközöket illeti, melyeknek alkalmazásával Buda-Pest ily fővárossá válhatnék: fekvésénél fogva arra van utalva, hogy gyarapodását mindenek előtt a kereskedelemben keresse.

Nem tartozhat ezen emlékirat feladatához mindazt elősorolni ami e tekintetben szükséges volna, ki kell azonban itt is emelni:

hogy Magyarország vasutai hosszú évek során, ha nem is szándékosan, de tényleg oly irányokban vezettettek, mintha Buda-Pest, mint kereskedelmi emporium jelentőségének csökkentése lett volna a feladat;

hogy az újabb vasútépítéseknel is a vidéki érdekek annyira érvényesültek, miszerint a kormánynak a főváros emelésére irányult törekvései nem hathattak keresztül oly mértékben, hogy az eredetileg épített vasutak e tekintetben ártalmas hatását már mellőzöttnek lehetne tartani;

hogy Buda-Pestnek mint kereskedelmi emporium jövőjére nézve azon tényező, melynek köszönhető, hogy Buda-Pest a helytelen irányú vasutak dacára is jelentőségében növekedett, ti. a Dunahajózás, a legnagyobb fontossággal bír;

hogy az, amire mindenek előtt szükség van az a Duna által elválasztott két országrésznek olyatén összeköttetése, mely nemcsak jelen pillanat legsürgetőbb követelésének, hanem a jövő igényeinek is megfeleljen; éspedig annyival inkább, mert a két testvér város csak ezen móddal olvadhat össze egy várossá, ami a fő cél elérésének *conditio sine qua non*-ja;

hogy mindentől, ami Buda-Pest kereskedelmének fejlesztésére és gyarapítására történhet biztosított eredmény csak akkor várható, ha Buda-Pesttől az 1838. és 1849. évekhez hasonló catastrophák bekövetkezésének lehetősége tökéletesen elháríttatik.

Hogy azonban Buda-Pesten nemcsak a gazdagodni törekvők, hanem azok is lakhassanak, akik már eléggé meggazdagodtak vagy gazdagon születtek: mindenek fölött szükséges, hogy a város egészséges tartózkodási hely legyen. Való ugyan, hogy egy egészséges lakhely alapfeltétele kedvező éghajlati viszonyokban fekszik - de ha egy városról van szó, akkor még sok más megkívántatók is vannak, melyek hiánya a várost a legjobb éghajlat alatt is igen egészségtelen lakhellyé teheti.

Mindazt, mi e tekintetben megkívántatik, egyenként elősorolni annyi volna, mint egy egészség vagy építési-rendőrségi Codexet írni. Bármily nagy legyen azonban az e részben megkívántatók száma, ha az általuk elérendő főcélrt tartjuk szem előtt, úgyszólván mindnyáját egy lényeges szükségletbe lehet összefoglalni, ez pedig nem más, mint a folyvást tiszta és egészséges levegő. Minthogy a lakások, bármily tágasak, tiszták és jól szellőztethetők legyenek is, a levegőt csak az utcákról kaphatják; az utcák levegője pedig - habár a legnagyobb gonddal eltakaríttatik is mindaz belőlük, ami azokat kipárolgása által megfertőztetheti - már a városban lakó emberek és állatok lélegzése és életműködése által megronttatik: igen világos, hogy egy városnak levegője az egészséges tartózkodási hely alapfeltételének csak akkor felelhet meg, ha a levegő a város minden részeiben könnyen megújulhat, éspedig természetesen oly levegővel, aminőt az ember organismusa kíván, azaz, legyen az minden ártalmas alkatrészeektől, tehát por és homoktól is ment, ne legyen fölötte sem száraz, sem nedves és amennyire lehetséges növényi levegő.

Az egészséges lakhatás ezen két alapfeltételét Buda-Pestnek nagy részben még ezentúl kell megszerezni; kiváltképpen Pesten, de Budának nagy részében is, igen tökéletlen a városi levegőnek a külső szabad léggel való közlekedése és legfőképpen azért, mert a házak tömbjei nincsenek elég szabad terekkel megszakítva, és nem létezik egyetlen egy pálya vagy utca sem, mely a légnek a házak tömegének egész hosszán keresztül szabad huzamot engedne; holott ez Pesten, hogy az egész város egyenlően fejlődhesse, a városnak teknő alakú fekvése miatt, szükségesebb volna mint más helyen. De Pestnek környéke is kevés kivétellel nem olyan, hogy az onnan áramló levegő lényeges javítást ne kívánna.

Aminek tehát e részben Buda-Pesten mindenképp előtéríteni kellene, abból áll, hogy a házak tömbeinek egész hosszán keresztül alkalmas helyeken és irányokban elegendő széles utcák nyitassanak; a város környéke faültetvények által tiszta, éltető légnek szolgáltatására alkalmasra tétessék; megteendőek volnának továbbá minden kellő intézkedések, hogy a város utcáiból a por és szemet rendesen és tisztán kitakarítsassék, a már létező vagy nyitandó közlekedési főutakon létesítendő faültetvények által a levegő gyors megromlásának eleje vétsék, végre szigorú rendszabályokkal oda kellene hatni, hogy a lakások egészségrendőri igényeknek megfelelő szerkezettel építtessenek, sőt ahol szükséges, a létezők átalakíttassanak.

Történjék azonban bármi magában a városban a levegőnek javítására, mégis a nagyvárosban való tartózkodás szükségképp ártalmas marad a lakosság egészségére nézve, ha lehetségessé nem tétetik, hogy az magának a valóságos falusi levegő élvezetét gyakran és könnyen, azaz olcsón megszerezhesse. Olcsón kiváltképpen azért, mert állandó közegészségi állapot csak ott van biztosítva, ahol a lakosság legszegényebb része sem kénytelen nélkülözni az egészség fenntartása alapfeltételeinek használatát. A városi levegő javítását eszközöző vállalatok fogantatása mellett nagyon szükséges tehát gondoskodni, hogy a nép a városon kívül fekvő szórakozási helyekre minél könnyebben eljuthasson; sőt ezen szórakozási helyeket, ami Pestet illeti, szaporítani is kell.

Ami a magasabb szellemi életélveket illeti, hihető, miszerint mindannak, ami e részben szükséges, eddigi létrehozatalát a fővárosnak, illetőleg lakosságának szegénysége hátráltatta; és így remélhető, miszerint azon eszközök, melyek Buda-Pest anyagi gyarapodását és lakályosságát előmozdítják, közvetve, az e részben is nagyon érezhető hiányok elhárítására hatni fognak.

Végtere a nemzeti büszkeséget, a hazafiságnak ezen legbővebb forrását, Magyarország fővárosa akkor lesz képes táplálni, ha minden középületek és országos intézetek azon nagyszerűséggel létesíttetnek, mely a nemzet egyéb igényeivel összhangban van. Mindenképp előtéríteni kell azonban el kell mindazt távolítani, amit szégyellenünk kell; ez pedig a budai Duna-partnak tökéletesen elhanyagolt állapota, mely kiválóan csak mint szemét lerakóhely szerepel; továbbá a két város, különösen a külvárosok, valósággal keleties rondasága, ahol ez nemcsak a szemet sérti, hanem a szaglás érzékét is olyannyira, hogy ezen állapot valóban undorítónak mondható.

A c-hez. Ami végre a felvett kérdések közül az utolsót, ti. a kormány teendőinek meghatározását illeti, ezt azon szempontból kell eldönteni, miszerint mindabban, ami Buda-Pest fejlesztésére vonatkozik, nem csupán helyi érdekről, hanem magának az országnak mint független álladalomnak létezéséről van szó. Az országnak tehát magára kell vállalni mindazt, aminek létesítése Buda-Pest községeinek erejét meghaladja. - Létesítse a kormány elsősorban, s minél előbb, mindazon műveket, melyek a két testvér város öntevékenységének célszerű ösvényre való terelése érdekében szükségesek; hogy ennek folytán minden ami létesül haladás legyen a kitűzött főcél felé.

E tekintetben legelőbb is gondoskodni kell egy Buda, Pest és Óbudára vonatkozó egységes és változatlanul megtartandó szabályozási terv megállapításáról. E végre azonban mulhatatlanul megkívántatik az egész területnek helyszíni és magasságrajzi részletes felvétele [...]

Azon eszközök taglalása, melyekkel Buda-Pest oly fővárossá volna emelhető, minőre Magyarországnak szüksége van, azon eredményre vezetett, miszerint minden további működésnek alapjául a következő vállalatokat kell tekinteni:

Buda-Pest biztosítandó jégtorlódási vízárral előidézendő veszedelem lehetősége ellen.

A két Duna-part a jövő igényeinek is megfelelő módon összekötendő.

Buda-Pest mostani házcsoportzatának és környékének mindazon hiányai elhárítandók, melyek egyrészt a közegészség és a Budapesten való tartózkodás kellemének ártalmára vannak, másrészt az egész forgalmat, ennek alkalmatlanságára s legcélszerűtlenebbül egyes városrészekre szorítják, a többi városrészek fejlődésének nyilvánvaló hátráltatásával.

Ezen három főszükséglet közül az első kettő nyilvánvaló olyan, hogy a kielégítésére alkalmas eszközök már jelenleg is véglegesen megállapíthatók; valamint eziránt sem lehet kétség, hogy létesítésük oly költséggel járand, mely Buda-Pest tehetségét jóval meghaladja. Mi a harmadik főszükségletet illeti, annyi bizonyos, hogy az annak kielégítésére megkívántató minden munkálatok összes költségének fedezésére Buda-Pest szintén képtelen. [...]

A két város belsejében nyitandó közlekedési és forgalmi eszközök

Az a hazafiság, mely oly kérdések eldöntésének pillanatában, melyekben a nemzet becsülete vagy a hazának állami léte fennforog, nem kész a megkívánható bármily nagy áldozat hozatalára, a legkíméletesebben kifejezve, merő önámítás. Oly nemű áldozatokat azonban, melyek magukban véve csekélyeknek látszanak, de éveken át soha nem lankadó áldozatkészséget igényelnek, csak oly valaki várhat a hazafiságtól, ki az emberi természetet éppenséggel nem ismeri.

Ily áldozatoknak kellene pedig manap tekinteni azt, ha valaki, kinek körülményei tartózkodási helyének szabadon választását megengedi, csupa hazafiságból Budapestet tűzné ki állandó lakhelyéül.

Buda-Pest ugyanis nemcsak a nemesebb életélvezetekre való igényeket még csekély mértékben elégítheti ki, hanem a halandósági kimutatások szerint egészségi tekintetben is Európa minden fővárosa mögött áll.

Minthogy ezenfelül még a nagy sárnak a nagy porral való szakadatlan váltakozása, a roppant nagy áruforgalomnak a városok legszebb részein átvonulásából eredő közlekedési zavarok és kedvetlenségek, a szabad térek által oly gyéren megszakasztott nagy háztömbök okozta rekedt levegő, a romlatlan levegővel kínálkozó csekély számú mulatóhelyek nagy távolsága, az azokhoz vezető utak elhanyagolt állapota és végre a lakhiány nyomorúsága igen nagy csorbát ejtenek a Budapesten való tartózkodás különbeni kellemetességein: nagyon természetesnek kell tehát találnunk, hogy Buda-Pesten alig van mindössze több mint három vagy négy palota.

Amint már az emlékirat elején felemlítve lett, valamennyi nagy város példája arra tanít, hogy a felhozottakhoz hasonló bajok elhárításának alapfeltétele: egyrészt a várost üdítő levegővel kínálkozó, s kényelemmel hozzáférhető mulatóhelyekkel környezni; másrészt pedig a város háztömbjeit sétány utak s befásított térek által olyképp csoportosítani, hogy a város egyes részei az összforgalomban egyaránt részesüljenek; a rokon nemű iparágak, mesterségek, keresetek és életmódok egymás mellé telepedhessenek, és hogy végre az így keletkezett külön városnegyedek szellős és befásított utak által legyenek elválasztva.

Az e célnak elérésére, valamint a Pest városának teknő alakú fekvéséből származó bajok orvoslására is szükséges munkálatok közül az alább elsorolandók olyanok, melyekről bizonyosak lehetünk, hogy semmiféle szabályozási tervből ki nem maradnának. Mire nézve általában még csak az jegyzendő meg, hogy néhány év múlva csak némelyekre is közülük, lehet, hogy tízszer annyit kellend költeni, mint amennyibe most mindnyájan kerülnének.

1. Első pesti félkör sétányút

Az első pesti félkör sétányút, Pestnek Bel- és Lipótvárosát körül övedzené, kiindulván ugyanis a Sótérből, vagyis az alsó új híd pesti végéből, a Mészáros utcán, továbbá az Ország és Váci utakon, s végre a kiszélesített Tüköry-féle töltésen át a felső új hídhoz vezetne. [...] ²

2. Második pesti félkör sétányút

A második pesti félkör sétányút az elsőből az államvasút pályaudvara előtt indulva ki és a kiszélesített Gyár utcán, egy a Király utca és a Kerepesi út között nyitandó új utcán, továbbá a kiszélesített Bodzafa, Sörfőző és Malom utcákon keresztül a Dunához vinne, [...] ³

3. Városligeti sétányút

Az említett két félkör sétányúton kívül, Pesten még egynéhány küllőirányú utakról is bizonyos, hogy mint múlhatatlanul szükségesek, minden szabályozási tervben helyt foglalnának. Legszükségesebb pedig egy a Városligetbe vezető új sétányútnak nyitása, mert a Király utcabéli forgalom élénksége már csaknem életveszélyeztetővé vált.

Az új városligeti sétányút, legalkalmasabban a Váci útnak és így az első pesti félkör sétányútnak a lipótvárosi templom felőli pontjából ⁴ indulna ki, honnan a kiszélesített Ó és Aradi utcán át, nem felette nagy költséggel a városligetbe vezettethetik. [...] ⁵

A pénzszükségletnek megszerzése

A felhozottak szerint:

A két város számára készítendő részletes szabályozási tervek költsége	100.000 forint.

A Duna-szabályozás a Pest városa által kiépítendő partra eső költségrész levonásával kerülne 10.494.012 f. 98 kr-ba vi. kerek számban	10.500.000 forint.

² Só tér: a későbbi Fővámház (ma Közgazdaságtudományi Egyetem) helyén; Mészáros utca: 1874- Vámház körút; Országút: 1874- Múzeum körút és Károly körút; Váci út: 1879- Váci körút, ma Bajcsy-Zsilinszky út; Tüköry-töltés: a későbbi Szent István körút helyén levő védőgát. Az alsó és a felső új híd az akkor még csak tervezett későbbi Ferenc József (ma Szabadság) híd (épült: 1894-1896) és a Margit híd (1872-1876). Azaz Reitter itt a későbbi Kiskörút nyomvonalát jelöli ki. Az útvonal kialakítására az 1870-es években sor került.

³ Államvasút pályaudvara: a Nyugati pályaudvar elődje, homlokzata a Gyár utcára nézett; Gyár utca: ma Jókai utca; Kerepesi út: 1906- Rákóczi út; Bodzafa utca: a későbbi Röck Szilárd utca és Somogyi Béla utca; Sörfőző utca: 1875- József körút; Malom utca: 1875- Ferenc körút. Azaz Reitter itt megközelítőleg kijelöli a Nagykörút nyomvonalát. Mivel már beépült területeket szelt át, jelentős bontásokat igényelt. Kiépítéséről az 1871:XLII. törvénycikk rendelkezett. A megindult építkezést az 1873. évi gazdasági válság megakasztotta; csak 1884-től vett újabb lendületet. Teljes beépítése 1906-ig tartott.

⁴ Az épülőfélben lévő Szent István bazilika.

⁵ A Belvárost a Városligettel összekötő Sugárút megnyitásáról az 1870:LX. törvénycikk rendelkezett. Az útvonalat 1872-1876 között építették ki, telkei zömmel az ezt követő tíz év során épültek be. Neve 1886- Andrássy út.

A Lánchídmegváltására és a közönséges közlekedésnek szánt két új híd építésére, a vasúthídra eső váltsághányad leszámításával kívántatik	15.000.000 forint.
Az indítványba hozott sétány utak és egyéb közlekedési és forgalmi eszközök létesítésére megkívántató költség	8.400.000 forint.
S így az itt szóba hozott minden vállalat létesítésére	
Összesen	34.000.000 forint.

[...]

Arra nézve, hogy oly nemű vállalatok, mint az itt felhozottak sikeresen keresztül vitethessenek, első feltétel kétségkívül a szükségelt pénzösszeg ilyenmű biztosítása, hogy a munkát mindenkor a természete által megkívántató eréllyel és minden kedvező conjuncturák teljesen felhasználásával folytatni lehessen. Amiért is az ily vállalatok kivitelét nem lehet évi adományozásokra fektetni, hanem szükséges, hogy már a munkák megkezdésekor az azoknak tökéletes létesítésére megkívánt egész összeg rendelkezésre álljon.

Valamint tehát az ország lakosainak jólétben gyarapodására, szükséges vasutak kivitelére, egy országos kölcsön vétetett fel: úgy azoknak a vállalatoknak létesülését is egy országos kölcsön által kell biztosítanunk, mely Buda-Pestnek arra a polcra emelésére szükséges, hol hogy Magyarország fővárosa álljon, az önfenntartás legfőbb tekintetéből kívánnunk kell. [...]

A kivitellel megbízandó közeg

A sikeres kivitel biztosítására nézve fő fontosságú végre, hogy az egész ügykezelés lehetőleg egységes és önálló legyen, mi alig érhető el másképp, mintha mindazon tényezők, melyeknek a dolog természeténél fogva az egész ügy mikénti kezelésére jogos befolyásuk van, jogukat úgy gyakorolják, hogy az egésznek legfőbb vezetésével megbízandó közegbe bizonyos számú tagokat, egyelőre tán ? évre választanak. [sic!]

Volna pedig a dolog természeténél fogva a következő tényezőknek jogos befolyása:

Buda-Pest városai községének és a kormánynak.

A legfelsőbb vezetéssel megbízandó közeg talán 20 tagból állhatna, kik közül Buda városa 4-et, Pest 8-at, a kormány is 8-at választana. Elnökét az ekképp választott főbizottmány szabadon választaná, és amennyiben a választás a bizottmány egy tagjára esnék, annak helye az illetők részéről új választással lenne betöltendő.

Tagja lenne továbbá ezen fővárosi Szépítő Tanácsnak, de csak tanácskozási szavazattal: Buda és Pest városainak egy-egy tanácsosa, a két város középítési bizottmányainak két-két képviselője, a két városi főmérnök, végre bizonyos számú szakértők, kiket maga a fővárosi Szépítő Tanács a Buda-Pesten lakó szakértők közül választana, [...]⁶

⁶ Az 1870:X. törvénycikk létrehozta a Fővárosi Közmunkák Tanácsát. Reitter javaslatától eltérően elnökét és alelnökét a kormány nevezte ki. 18 rendes tagja közül 9-et a kormány nevezett ki, 6 főt Pest, 3 főt Buda, majd az egyesítés után 9 főt Budapest főváros törvényhatósági bizottsága delegált. 1948-ig működött, döntéseit saját hivatali apparátusa készítette elő. Döntési joggal rendelkezett a városszerkezet és városépítés stratégiai kérdéseiben, hatáskörébe tartozott a közterületek elnevezése is. A fővárosnak a városképet befolyásoló ügyekben hozott határozatait felülbírálhatta, az építési engedélyek ügyében fellebbviteli hatóságként másodfokon döntött. Ugyanez a törvény felhatalmazta a kormányt arra, hogy a megjelölt országos érdekű városfejlesztési célokra 24 millió forint kölcsönt vegyen fel.

Kelt Budán, December hóban

Temesi Reitter Ferenc
osztály tanácsos

*MOL K 26 Miniszterelnökség. Központilag iktatott és irattározott iratok. 900/1870. sz.
Tisztázat Reitter sk. aláírásával.*

Ankét a fővárosi törvény irányelveiről

1871. április 25-28.

Április 25. A belügyminiszter üdvözlőlvén a megjelenteket, megéri, hogy jövő hó 17-én már berekesztetik a törvényhozás jelen ülősszaka, ennél fogva igen óhajtandó volna, hogy a szőnyegen fekvő fontos törvényjavaslat,⁷ ha csak lehet, május elején már a háznak betérjesszessék. A vita erre kezdetét veszi, s mindenekelőtt abban történik megállapodás, hogy

az enquête a szűkebb bizottság által előterjesztett törvényjavaslatot nem fogja pontonként tárgyalás alá venni, hanem a fontos elvi pontokat kiemelve ezek fölött fog megállapodásra jutni. Ily pontokul, melyek discussio⁸ alá bocsátandók, a következők jelöltettek ki:

1. A két testvérváros egyesítése, 2. a rendőrség, 3. a főispán, 4. a virilis⁹ szavazat, 5. a tisztviselők csak bizonyos időtartamra választassanak-e vagy egész életre? 6. a választás közvetett legyen-e vagy közvetlen? 7. a tisztviselők szavazati jogának kérdése, 8. a választóképesség, 9. a beligazgatás köre. A megvitatatandó kérdések e sorrendje el is fogadtatott.

Mindjárt az első kérdés, a két főváros egyesítése körül élénk és hosszabb eszmecsere fejlődött. A nézetek közötti eltérés nem annyira a kérdés érdemére vonatkozott, mert az egyesítést egy szónok sem ellenezte, mint inkább arra, hogy néhány enquête-tag nem akarta az egyesítést már most kimondani, hanem előbb a két város anyagi s másnemű viszonyait beható vizsgálat tárgyává kívánta tételni. Az enquête számos tagjai azonban, kifejtven az egyesülés országos és helyi nagy fontosságát és kiemelvén, hogy az egyesülést nemcsak elvileg kell kimondani a törvényjavaslatnak, hanem azt tényleg ki is kell terjeszteni nemcsak Buda, Ó-Budára és a Margit-szigetre, valamint a rendőrségi egységet illetőleg még ezenkívül Újpestre és Erzsébetfalvára is, az elnöklő belügyminiszter az enquête megállapodásaként kimondotta, hogy az egyesítés - az elvi szónak kihagyásával - Pest, Buda, Ó-Buda és a Margit-szigetre nézve kimondatik, a rendőrségre nézve pedig még Újpest és Erzsébetfalva is fölvetetik.

E megállapodás értelmében nyilatkoztak Csengery Antal több ízben, Wahrmann Mór, Ribáry, Havas Sándor, Országh, Királyi Pál, Tavaszi, Házmán. Az egyesítést nem ellenezve, de azt bizonyos előkérdések eldöntésétől föltételezve szólottak Szentkirályi, Steiger és Busbach. A második kérdés a rendőrség kérdése volt. Az előterjesztett törvényjavaslat idevonatkozó szakasza azt mondja, hogy a helyhatósági rendőrséget ezentúl az állam fogja kezelni, a statutarius jog¹⁰ azonban megmarad a városnál. E pontot illetőleg szintén különvélemény terjesztett be, mely magáévá teszi ugyan a rendőrségnek állami kezelését, de csak amennyiben az a személy- és vagyonbiztonságra vonatkozik, a helyi policiát azonban továbbra is a város kezelése alatt

⁷ Azaz a Pest, Buda és Óbuda egyesítéséről és az egyesített főváros igazgatási szervezetéről készített törvényjavaslat. Közli Gárdonyi Albert: A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye. Bp., 1913. 122-129. p.

⁸ Vita.

⁹ Virilizmus: a legtöbb adót fizetők képviselete a helyi önkormányzati testületekben. A vármegyei, városi és községi önkormányzatot polgári alapokra helyező 1870-1871. évi törvények értelmében e testületek tagjainak felét automatikusan a legnagyobb adófizetők alkották. Budapesten, a viták eredményeképpen, végül a virilizmusnak egy enyhített formája valósult meg: a 400 tagú törvényhatósági bizottság felét az 1200 legnagyobb adófizető közül választották a szavazópolgárok.

¹⁰ Szabályrendelet-alkotási jog.

véli tartandónak. E pont körül is hosszabb eszmecsere fejlődött. Több oldalról kifejtetett, hogy a személy- és vagyonbiztonságra vonatkozó rendőrség és a szoros értelemben vett helyi rendőrség között majdnem lehetetlen demarcationális vonalat¹¹ húzni, hogy a fővárosi helyhatósági rendőrségnek kettéválasztása a rendőrségi közegek örökös súrlódásának és összeütközésének nyitna tág kaput stb.

A tárgyhoz többen hozzászólván, név szerint Csengery A., Szentkirályi, Ribáry, Steiger, Tavaszy, végül a belügyminiszter, megjegyezvén, hogy a minisztérium kebelében már elkészült a rendőrségi törvényjavaslat, a vita menete alatt megérintett szempontokat egytől-egyig tekintetbe veszi, s a szóban levő javaslat idevonatkozó pontozatait felolvassván, a Csengery Antal felszólalása értelmében kimondja az enquête egyhangú megállapodásaként, hogy a törvényjavaslat idevonatkozó pontjába fölveendő, 1. hogy a rendőrségi végrehajtás és a rendőri bíraskodás különválasztatik, 2. az államrendőrségre és annak hatáskörére nézve a belügyminiszter, a rendőrségi bíraskodásra nézve a belügy- és igazságügyminiszter fognak törvényjavaslatot a törvényhozás elé terjeszteni, 3. hogy addig, míg e törvények életbe nem lépnek, a mostani rendőri közegek új választás alá nem esnek, 4. a város jogkörében maradó statutarius jog a két város végrehajtott egyesítéséig egy, a két város részéről választandó delegált közeg által fog gyakoroltatni.¹²

Április 27. A fővárosi enquête második ülésében mindenekelőtt a főispán kérdését¹³ tűzték ki napirendre. A vita megindítása előtt felolvastatott az e kérdésben benyújtott két különvélemény. Az első azon reményből indulva ki, miszerint talán mégsem lehetetlen, hogy Pest és Buda városokra nézve a törvényhozás a főispánt illetőleg is kivételt teend, a következő pontok elfogadását ajánlja: 1. a polgármestert a városi közönség választja azon mód szerint, mint a többi tisztviselőt, de a választás érvényre csak akkor emelkedik, ha a belügyminiszter által megerősített, 2. a polgármestert, ha hivatalának meg nem felel, a miniszter elmozdíthatja, annak helyettesítését új választás által elrendelheti és ezen helyettesítés alkalmával az elmozdított újra nem választható, 3. az elmozdítás a leiratban indokolva igazolandó, és ha helytelen, az illetőnek joga van a miniszter ellen a polgári bíróság előtt kárpótlást követelni, 4. az ily polgármesterre a főispáni teendők is átruháztatnak, amennyiben a főispáni institutio a királyi igazgatás és a hatósági tisztviselők feletti örködés tekintetéből szükséges. A második különvélemény a főispánnak és hatáskörének fenntartását indokolja a fővárosokra nézve is, úgy, amint azt az 1870:XLII. tc. a köztörvényhatóságokra meghatározta. Az eszmecsere kezdetét vevén, mindenekelőtt azon kérdés felett folyt a discussio: vajon a fővárosokban legyen-e főispán vagy ne? Az igen élénk eszmecsere a mai egész ülést vette igénybe, s a szónokok többsége a főispán mellett nyilatkozott. A 10 órától 3 óráig tartó vitában részt vettek: Csengery Antal, Szentkirályi Mór, Wahrmann Mór, Ribáry, Havas Sándor, Királyi Pál, Gerlóczy, Tavaszy, Ország és Busbach. Az ülés végén a miniszter összeszámolva a hallottakat, egy-

¹¹ Választóvonalat.

¹² A városegyesítési törvény értelmében a főváros rendőri közegei közvetlenül a belügyminiszter hatósága alá kerültek, de a főváros helyi rendészeti ügyekre vonatkozó határozatait végre kellett hajtaniuk. A fővárosi rendőrség államosítását, azaz a kormány alá rendelését véglegesen az 1881:XXI. törvény cikk mondotta ki.

¹³ A főispán a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok élén a végrehajtó hatalom (kormány) képviselője volt, ugyanakkor a közgyűlés elnöki székét is betöltötte. Az itt tárgyalt törvényjavaslat a főváros élére is főispánt kívánt helyezni. Végül ebben a kérdésben is kompromisszum született: a város élére - a főispánéhoz hasonló funkcióban - főpolgármester került, akit a törvényhatósági bizottság közgyűlése az uralkodó három jelöltje közül választhatott.

szersmind megéri a főispáni intézmény ellen a városokban sok helyütt tényleg jelentkező ellenszenvet. Ez ellenszenv a múltban nem volt egészen indokolatlan, s részben onnan ered, hogy a városok és megyék közötti számos súrlódásokban a főispánok, mint kik a megyék élén állottak, rendszeren a városok érdekei ellen használták fel befolyásukat, részben onnan, hogy a főispánok a privilegiált osztályokból lévén kinevezve, bizonyos neme az idegenkedésnek támadt ellenük a polgárságban. Mindennek azonban jelenleg nincs helye, minthogy a városok külön főispánt kapnak, s minthogy a volt privilegiált osztályok előjogaikat elvesztették. Egyébiránt nem is képzelhető, hogy oly fővárosi főispán proponáltassék kinevezés végett, kit a fővárosok polgársága nem vall magáénak. A miniszter e nyilatkozata után a mai ülés befejeztetett.

Április 28. A fővárosi enquête mai harmadik összeülése a virilis szavazatok kérdésével foglalkozott. A kiküldött albizottság által az enquête elé terjesztett törvényjavaslat a virilis szavazatokat vette fel, minthogy azonban az enquête kebelében a virilis szavazat behozatala iránt indítvány tétetett, a kérdés, mely felett a discussio megnyitott, az volt, a virilis szavazatok belevonassanak-e a fővárosba vagy nem? Az imígy megindult eszmecsere igen élénk volt, s részt vettek benne Széher, Vecsey, Tavaszy, Steiger, Wahrmann, Házmán, Szentkirályi. A felszólaló enquête-tagok egytől-egyig elismerték, hogy a virilis szavazatok a többi municipiumban¹⁴ és községben a közigazgatásra nézve igen üdvös befolyást fognak gyakorolni, de egyszersmind a felszólalók többsége azon nézetének adott kifejezést, hogy e tekintetben a fővárosban kivételes viszonyok uralkodnak, melyek a virilis szavazatok behozatalát nem teszik ajánlatossá. A vita menetében több ízben azon nézet is merült fel, hogy vajon nem lehet-e a fővárosban a virilis szavazatok elvét bizonyos modifikációkkal alkalmazni, s e tekintetben több indítvány is tétetett, melyek a belügyminiszter figyelmébe ajánlottak. Arra az esetre, ha a kormány a fővárosra nézve a virilis szavazatok elvét elejtené, az egész enquête a census¹⁵ fel-emelése mellett nyilatkozott, anélkül azonban, hogy a census számszerinti meghatározásába bocsátkozott volna. A hallott nézeteket reassumálva¹⁶, a belügyminiszter kinyilatkoztatta, hogy a felhozott érveket a minisztertanácsnak lelkiismeretesen elő fogja terjeszteni.

Az enquête ezentúl még több kérdéssel foglalkozott, így többek között a tisztviselők szavazati jogával, a polgármester közvetett vagy közvetlen választásával stb., de az e kérdések feletti discussio már inkább a barátságos eszmecsere jellegével bírt.

Három órakor az elnöklő belügyminiszter az enquête tanácskozmányait berekesztette, köszönetet mondván a tagoknak bizalmukért, mire az enquête nevében Szentkirályi Mór mondott a belügyminiszternek tapintatos elnökléséért élénk éljenzéstől kísért köszönetet.¹⁷

Gárdonyi Albert: A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye. Bp., 1913. 129-132. p.

¹⁴ Önkormányzatban.

¹⁵ A választójoghoz szükséges census.

¹⁶ Összegezve.

¹⁷ A törvényjavaslat mégsem került az országgyűlés akkor folyó ülésszaka elé. A városegysítésről szóló 1872:XXXVI. törvénycikket az országgyűlés csak 1872 novemberében fogadta el, az uralkodó decemberben szentesítette. Az igazgatás tényleges egyesítésével kapcsolatos tárgyalások és szervezési munkálatok még közel egy évet igénybe vettek, így az egységes Budapest törvényhatósági bizottsága csak 1873. október 25-én tartotta meg alakuló ülését.

Jegyzőkönyv a Nagykörút létesítése ügyében a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és Budapest Főváros által kiküldött vegyes bizottmány üléséről

1884. január 14.

J e g y z ő k ö n y v,

felvétel a nagy körút létesítése érdekében, valamint a Dunaszabályozás folytán nyert telkek telektulajdonjogi rendezésének ügyében kiküldött vegyes bizottmánynak Budapesten, 1884. évi január 14-én tartott üléséről.

J e l e n v o l t a k: báró Podmaniczky Frigyes elnöklete alatt:

a fővárosi közmunkák tanácsa részéről:

báró Liptay Béla, Lukács Antal, dr. Országh Sándor,

Pucher József, Ribáry József,

a közmunkák tanácsa tagjai:

Rupp Imre, miniszteri osztály tanácsos, mint előadó

és Wohlfahrt Henrik, miniszteri felügyelő:

a főváros hatósága részéről:

Gerlóczy Károly alpolgármester, Fuchs Gusztáv, Győry Elek, Nyiry Lajos,

Scheich Károly, Steiger Gyula, fővárosi biz. tagok

és Rózsa Péter, fővárosi jegyző;

továbbá: Garancsy Mihály, közmunka-tanácsi segédfogalmazó, mint

jegyzőkönyvvezető.

Báró Podmaniczky Frigyes elnök üdvözölvén a bizottság tagjait, röviden előadja a tanácskozás tárgyát, különösen pedig kiemeli a nagy-körút fontosságát, s annak szükségét, hogy az arról szóló 1871. évi XLII. t.c. holt betűi megfelelő intézkedések által életet nyerjenek. Reméli, hogy a vegyes bizottság a szőnyegen lévő nagy horderejű ügynek célszerű megoldását fogja eszközölni, s annak megjegyzése mellett, hogy az ügy érdeke nem azt kívánja, miszerint a bizottmány a mai ülésben végezzen, hanem hogy jól végezzen, a tanácskozást megnyitottnak nyilvánítja.

Gerlóczy Károly a főváros küldöttei nevében már előlegesen is kijelenti, hogy a főváros a közmunkák tanácsának a nagy-körút létesítésére irányzott törekvését a legnagyobb örömmel fogadja, mert úgy van meggyőződve, hogy mindazon intézkedések sorában, melyek a főváros fejlesztésére és felvirágoztatására ez ideig a főváros és közmunkák tanácsa részéről külön-külön vagy közösen tettek, a nagy-körút létesítése leend a legüdvösebb. A főváros ennél fogva kedves kötelességének fogja ismerni a közmunkák tanácsával karöltve megtenni mindazt, ami módjában álland a nagy-körút céljának megvalósítására.

Ezután az elnökség a következő előterjesztéssel járul a bizottmány elé:

Mielőtt az elnökség a tanácskozás sajátképeni tárgyát képező kérdések érdemébe bocsátkoznék, szabadjon a nagy-körút ügyének történeti kifejtését rövid vonásokban vázolni.

A nagy-körút eszméje tudvalevőleg már 1871-ben került felszínre, midőn az 1871. évi XLII. t.c. megalkottatván, abban egyrészt az útvonal épentartása céljából 900.000 Ft lett folyóvá téve, másrészt pedig az út vonalában építendő házak részére 30 évre terjedő rendkívüli adómentesség engedélyeztetett.

Különösen ez utóbbi intézkedésnek az vala célja, hogy általa az építési kedv felébresztvén, a nagy-körúti telkek a szabályozási vonalon mielőbb kiépíttessenek, a törvényhozás azon reményben ringatván magát, hogy a nagy-körút vonala az ezt szegélyező telkek érintett kiépítése folytán mintegy magától elő áll, mit az úttestnek szakaszonkénti boulevardszerű kiépítése követett volna.

A rendelkezésre álló összeg erejéig a közmunkák tanácsa az út vonalába esett néhány ingatlanságot csakhamar megszerzett, s az útnak egyik-másik kisebb szakaszát (péld. az osztrák-államvaspálya előtt elvonulót), tényleg megnyitotta. A további szakaszok megnyitására irányozott törekvést azonban az 1873. évben bekövetkezett pénzválság megghiúsította, s hasonlóképpen csalékonynak bizonyult azon remény is, hogy a nagy-körúti telkeken az építkezés a rendkívüli adómentesség kecsegtető kedvezménye folytán gyors lendületet veend.

Évek teltek el anélkül, hogy a rendkívüli adómentességnek számba vehető hatása mutatkozott volna, mi kétségtelen tanúságot tesz arról, hogy a nagy-körúton az építkezésnek oly nagy akadályai vannak, melyeket az említett adózási kedvezmény sem képes ellensúlyozni.

Az okokat kutatva, melyek az építkezés elé az akadályokat gördítik, ezek főleg azon körülményben lelhetők fel, hogy a nagy-körút nincs megnyitva. A várakozásnak tehát épp ellenkezője történt, az ti., hogy nem a telkek kiépítése folytán fog a nagy-körút megnyílni, hanem megfordítva, a nagy-körútnak előbb meg kell nyitvatni, hogy az építkezések megindulhassanak.

S megfontoltan tekintve a dolgot, ez természetes is, mert alig képzelhető, hogy valaki egy, a közlekedéstől elzárt ponton, hol sem járda és kocs út, sem vízvezeték, sem csatorna és világítás sincsen, oly költséges építkezésbe bocsátkozzék, nem is említve azon lankasztó befolyást, melyet a telektulajdonosoknak a kisajátítási költségekhez egynegyed részben való hozzájárulásának ismeretlen terve az építkezési kedvre gyakorolhat.

A vállalkozási szellem az 1873. évi pénzválság bénító hatása alól csakhamar kibontakozván, az ipar és kereskedelem minden ágában újra öröndetes élénkség állott be, s mindinkább érezhetőbbé vált a nagy-körút megnyitásának szüksége, a közvéleményt is hangos felszólításra indította a nagy-körút létesítése mellett. Ezen közvélemény kifolyásának volt tekintendő a budapesti ipar- és kereskedelmi kamarának a m. kormányhoz e tárgyban intézett felirata, mely véleményezés végett kiadatván a közmunkák tanácsának, ez elérkezettnek vélte a várva várt alkalmat arra, hogy a nagy-körútnak a napirendről hosszú ideig levett ügyét újból szőnyegre hozza és annak előbbrevitelét eszközölje, annál is inkább, mert valóban lehetetlenségnek látszott továbbra is arra várni, hogy a nagy-körút az ennek vonalán a szabályozásnak megfelelőleg kiviendő építkezések által fog létrejönni. [...]

A nagy-körút létesítésének összes költségei

6.733.968 frt 39 kr-ban vannak előirányozva, jelesül

kisajátításokra már kiadatott	2.203.935 frt 39 kr.
még kiadandó lesz	2.873.833 -
és az utépítési költség	<u>1.656.200 -</u>
Ezen összesen	6.733.968 frt 39 kr.-nyi

szükséglettel szemben áll a következő fedezet:

1-ször. Az összesen 5.077.768 frt 39 kr-ra rúgó kisajátítási költségeknek az 1871. évi XLII. t.c.z. értelmében a telektulajdonosok által viselendő $\frac{1}{4}$ része	1.180.901 frt 10 kr.

2-szor. A nagy-körúti terjedékek után már befolyt	96.061 " 57 "
3-szor. Ily terjedékek után még befolyandó	258.102 " 44 "
4-szer. A Duna szabályozása folytán nyert telkek értéke	<u>3.683.973 " - "</u>
Összesen:	5.219.038 frt 11 kr.,
vagyis fedezetlenül marad	1.514.930 frt 28 kr.

A m. kormány egyelőre ugyan csak a sugárúti előlegnek hasonló minőségben átengedése iránt nyilatkozott, de alig férhet kétség ahhoz, hogy az imént felsorolt biztosíték erejéig a szükséges további összegek is könnyen előteremthetők lesznek, s így tulajdonképpen csak azon 1.514.930 frt 28 kr-ról kell gondoskodni, mely a kimutatott 5.219.038 frt 11 krnyi biztosítékban nem talál fedezetet.

Mielőtt még az elnökség a fővárosnak a költségekhez való hozzájárulásának kérdésében előterjesztését megtenné, előbb jelezni kívánja a nagy-körút létesítésének azon munkálatait, melyek a közmunkák tanácsa által, továbbá azokat, melyek a főváros által lesznek eszköz-lendők.

Nevezetesen a közmunkák tanácsa fogná eszközölni az összes kisajátításokat, kiépíté az úttestet, jelesül az út mindkét oldalán asphalt-járdákat rakatna, ezeket szegélykövekkel látná el, a járdán az ültetendő fák számára a vasrácsokat - a vaskosár kivételével - elhelyeztetné, a főkocsiutat gránitkockákkal, a mellékocsiutakat pedig trachytkockákkal burkoltatná és az út felületéről lefolyó vizek befogadására szolgáló iszapfogók nyílásaira vasrácsot alkalmaztatna.

Ellenben a főváros által lennének végrehajtandók a következő munkák: a fő gyűjtő csatorna kiépítése, ebből kizárólag az egyes háztelkekhez mellékcsatornák létesítése, a légszesz- és víz-vezeteki csövek lefektetése, a mindkét oldali járdán fasorok létesítése. Mindezen munkálatok önként érthetőleg, tehát anélkül illetik a fővárost, hogy azok iránt külön megállapodás létrehozása szükséges volna, s csupán azért említettnek itt fel, hogy a képnek kerete is tisztán álljon a szemlélő előtt.

Miként már megérintve volt, a körút kiépítése azon sorrendben fog történni, amint ezt a fő gyűjtő csatorna építésének természetes rendje hozza magával, ti., a Malom utcától felfelé, s mihelyt az 1871. évi XLII. t. cikkben meghatározott egyik-másik szakasz teljesen elkészül, legott a főváros gondozása alá fog adadni.

Áttérve magára a főkérdésre, a fővárosnak a nagy-körút költségeihez hozzájárulása, ez annál igazságosabb és méltányosabb, minél bizonyosabb az, hogy a fővárosnak a tervezett nagy-körút létesítésére nélkülözhetetlen és sürgős szüksége van.

Áttekintvén a főváros, különösen az ipar és kereskedelem gyűjtőpontját képező balparti részeknek térképét, lehetetlen, hogy fel ne tűnjék egy az egész külvárosokat összekötő ily nagy forgalmi útnak hiánya. Elhagyva a Dunasort, és később a belső körutat, ezen kívül a vámsorompóig rendetlenül beépített, egymásnak meg nem felelő, többnyire keskeny kereszt-utcákkal találkozunk, melyeken minden élénkebb forgalom megakad. Az ipar és kereskedelem érdekei pedig sürgősen megkívánják, miszerint úgy a külsőbb városrészek egymás közt egy tágas forgalmi út által kényelmes és biztos összeköttetést nyerjenek, valamint az áru- és teherforgalom részére a főközlekedési eszközökhöz, a Duna partján levő gőzhajózási és egyéb hajóállomási helyekhez és az egyes vasúti indóházakhoz és pályaudvarokhoz a hozzáférhetőség könnyíttessék és biztosíttassák.

E célnak pedig megfelel és egyedül csak megfelelhet a szóban álló nagy-körút, mert a felső Dunaparttól kiindulva érinti az osztrák államvaspálya udvarát,¹⁸ annak tárházait, a környéken levő malmokat és más iparvállalatokat,¹⁹ egyenes kapcsolatba hozza a magyar államvaspályák indóházát a főváros minden külvárosaival, könnyíti a forgalmat a központi személy-pálya-udvarhoz,²⁰ érinti a város alsó részén levő ipartelepeket, a közraktárakat s az alsó Dunapartot, és úgy fent a Margit híd útján, valamint lent az Összekötő híd útján összefűzi a balparti részeket a jobbparti részekkel s különösen a Déli vaspályaudvarral.

E mellett összeköti egymásközt a fővárosból sugáralakban kiinduló főforgalmi utakat, a külső Váci utat, a Sugár utat,²¹ a Király utcát, Kerepesi utat. Stáció utcát,²² Üllői utat és Soroksári utat.²³

A közraktárak létesítése e körútnak fontosságát még inkább emelte, s megnyitását még szükségesebbnek tünteti fel, mert a közraktáraknak a város felső részeivel, különösen a felső malmokkal és ottani ipartelepekkel közúti vaspálya útján leendő összeköttetése, csakis ezen körút területén lesz minden nehézség nélkül s a célnak megfelelőleg eszközölhető.²⁴

Mindezeknél csaknem még nagyobb fontosságot kölcsönöz e körút vonalának az egész fővárosra kiható közegészségi szempont. Mert eltekintve attól, hogy a környező városrészek háztömekegége ez úton fog bevezettetni az éltető friss levegő, annak létesítése nélkül helyes csatornázási rendszer nem is képzelhető. [...]

A Fővárosi Közmunkák Tanácsának hivatalos jelentése 1884. évi működéséről. Bp., én. 17-22. p.

¹⁸ A Nyugati pályaudvart.

¹⁹ A Lipótvárosnak a későbbi Szabadság tér helyét elfoglaló hatalmas kaszárnyától, az Újépülettől északra elterülő része a város egyik legjelentősebb nagyipari körzete ebben az időben.

²⁰ Az újonnan épült Keleti pályaudvar.

²¹ 1886- Andrássy út.

²² 1892- Baross utca.

²³ A Soroksári út ekkor magában foglalta a mai Ráday utcát is.

²⁴ A Duna-part Fővám tér és Boráros tér közötti szakaszán 1880-1883 között épültek ki a közraktárak.

Az Országos Iparegyesület emlékirata a tervezett Eskü téri híd hatásáról Budapest fejlődésére

1891. március 20.

A tervezett új hidak és Budapest jövője

Nagyméltóságú Miniszter úr!

A Budapesten létesítendő új dunai hidak kérdését a főváros lakosságának minden rétegei, de különösen az építő ipar körül érdekelt iparoscsoporthoz régóta a legmelegebb érdeklődéssel kísérik; de különös élénkséget és lendületet nyert az érdeklődés újabb időben annak folytán, hogy az állam is felkarolta ez ügyet, sőt annak megvalósítására az előkészítő lépéseket már megindította. [...]

Ez eszmecsere folyamán az Eskü téri áthidalás²⁵ s annak a főforgalmi vonalokkal való szerves összefüggésbe hozatala mellett oly nagyfontosságú ipari, forgalmi és közgazdasági érdekek hoztak fel, s e centrális kapcsolatok létrehozatala a főváros egészséges fejlődésének s az ezzel összefüggő ipari érdekeknek oly parancsoló követelményeül lettek feltüntetve, miszerint e kérdésnek mielőbbi helyes megoldását az alulírt igazgatóság is kénytelen volt egyik legeminentebb ipari feladatnak elismerni.

Ez okból az alulírt igazgatóság lelkes örömmel teljesíti a szakosztály ez ügybeni tanácskozásainak eredményeképp kifejezett abbéli kívánságát, hogy ez ügyet Nagyméltóságod kegyes támogató figyelmébe ajánljuk.

Midőn ezt tesszük, mindenek előtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy miután az Eskü tér tája a főváros geográfiai központját és egyszersmind forgalmi súlypontját képezi, e helyen csupán gyalogjárók számára való híd építése egyáltalában nem felelhet meg a forgalmi követelményeknek és a főváros fejlődése igényeinek, ennél fogva e helyen nem gyalogjáróknak való híd, hanem a legűrűbb személyforgalom minden igényének megfelelő híd építendő.

De ez magában véve még nem elég, szükséges, hogy e híd, mint a Budából és Pestből egy egésszé alakítandó egységes főváros úthálózatának legcentrálisabb láncszeme megfelelő forgalmi vonalak nyitása által szerves összeköttetésbe hozassék a Duna mindkét oldalán elterülő városrészek fő forgalmi vonalaival.

A főváros egészséges forgalmi szervezetének ez oly elengedhetetlen követelménye, hogy ha ezt ma, midőn még aránylag igen csekély áldozattal megvalósítható, nem létesítenők, az előreláthatólag már közel jövőben tízszeres áldozatok kényszerűségét fogná maga után vonni.

Kézzel fogható példa gyanánt áll előttünk erre nézve Bécs esete, hol a belvárosnak áttörése most óriás áldozatokkal folyamatba tetetett, hogy a külvárosokban már teljesen kiképződött centripetális utak a város szívéig hatolhassanak.

Budapest fővárosra nézve az úthálózat centrális láncszemeinek létesítése még sokkal szükségesebb, mert a város a Duna által két részre van osztva, és e két résznek egy egésszé való összefoglalása nem is képzelhető másképp, mint ha a két résznek geográfiai, illetőleg úthálózati centruma közlekedési kapcsolatba hozatik egymással.

²⁵ Eskü tér: a mai Március 15. térnek a Belvárosi templom előtti része. A híd építését - a Ferenc József (ma Szabadság) híddal együtt - az 1893:XIV. törvénycikk rendelte el. Az Erzsébet királynéről elnevezett híd 1897-1903 között épült meg.

E két centrumot a pesti oldalon a régi városház,²⁶ illetőleg az Eskü tér tája - a budai oldalon pedig a Várhegy és Gellérthegy között fekvő budai völgynek a Dunára való kitorkolása képezi, ...mely két pont éppen egymással szemközt esik, és az Eskü téri híd által lesz egyesítendő.

E két pont centrális voltát egy tekintet a főváros térképére kézzelfoghatóvá teszi. Ami a pesti oldalt illeti, ennek összes radiális útvonalai (a Váci körút, Andrássy út és Király utca, Kerepesi út, Stáció utca, Üllői út és Soroksári utca) egyenesen a régi városház, illetőleg az Eskü tér felé tartanak, de csak a Belváros határáig jutnak, s innen a Dunáig megfelelő forgalmi utak által összekötve nincsenek; ami pedig a budai oldalt illeti, ennek radiális úthálózata mindaddig ugyan még kellően kiképezve nincs, de miután itt hegyvidékről van szó, itt az orográfiai²⁷ helyzet a döntő, miután feltétlenül ehhez kell alkalmazkodni az úthálózatnak. Az orográfiai helyzet pedig centrumul azon pontot jelöli ki, ahol a hegységek által körülfogott völgy egyetlen nyílása (éppen az Eskü térrel szemben) a Dunára torkolódik, ezáltal egy oly sugárszerű útnak szabván irányt, mely út a főváros kellő közepétől, illetőleg az itt építendő hídtól a legrövidebb és legegyszerűsebb irányban vezetne a völgyön felfelé s amelyből kiágazna az út egyfelől a Várhegyre (mely most épülőfélben van), másfelől a Gellért- és Naphegyre, valamint a budai hegyek minden részébe.

Budapest közlekedési úthálózatának ezen hiányzó láncszemeit ma még - mint érintettük - aránylag csekély áldozattal létre lehet hozni. A pesti oldalon a feladat a Hatvani utca²⁸ már megkezdett kiszélesítésén kívül a Sebestyén- és Rózsa-térrel²⁹ határos háromszögű háztömbnek áttörésében és a városházra, illetőleg a plébánia-templomra néző, nagyjából ócska és értéktelen épületeknek hátrább helyezésében áll. Tekintetbe véve azon nagy érték-növekvést, melyet ez útvonal létesítése által a telkek itt nyerni fognak, ez magában véve is majdnem teljes egyenértékét nyújtja a lerombolandó házaknak. Ami a budai oldalt illeti, itt egyelőre csak a létesítendő híd budai fejtől a krisztinavárosi templom irányában futó sugárútnak megnyitása szükséges, csatlakozásul a budai körúthoz, melynek vonala az épülő új királyi palota előtt tervezett téren túl már ki van hasítva. - Miután ezen vidék Budapest fővárosnak legelhanyagoltabb része, mely csak értéktelen földszintes viskók összevisszaságából áll, e sugárútnak megnyitása áldozatokat már azért sem igényelne, mert ez út nyitása kapcsolatban a tervezett híddal és a pesti oldalon javasolt rendezéssel, e vidék telkeinek értékét tízszeresre fokozná. Természetes, hogy e cél elérésére az ottani rendezést gyökeresen kellene fogantatba venni olyan formán, mint ez annak idejében az Andrássy út megalkotásánál történt.

Hogy a jelzett telek értéknövekvést legalább részben a szabályozás javára lehessen kihasználni, erre többféle mód kínálkozik; de ennek fejtegetése jelenlegi feladatunkhoz nem tartozván, azt ez alkalommal mellőzzük.

Az előadottak által csak azt akartuk kitüntetni, hogy miután az Eskü tér tája és a vele szemben fekvő budai völgytorkolat a főváros két részének geográfiai és forgalmi központját képezi, e helyen nem keskeny zig-zug utcákba torkoló gyalogjáró hídra, hanem a legfokozottabb személyforgalom igényeinek megfelelő és a természetes főforgalmi erekkel, vagyis a főváros

²⁶ A Belváros századvégi átépítése során eltűnt Városház téren állt. Az Erzsébet híd építése miatt lebontották. Helyén épült fel a piarista rendház és gimnázium, ma az ELTE Bölcsészettudományi Kar épülete.

²⁷ Hegyrajzi.

²⁸ 1894- Kossuth Lajos utca.

²⁹ Ezek a terek az Erzsébet híd pesti hídfőjének kialakításával kapcsolatos építkezések során tűntek el.

radiális útjaival összeköttetésbe hozandó kocsiforgalmi hídra van szükség. E híd a főváros úthálózatának legcentrálisabb láncszemét képezi, s ennél fogva oly mérvekben létesítendő, hogy ezen hivatásának megfelelhessen, és pedig nemcsak jelenleg, hanem a jövőben is. E híd és a hozzá vezető centrális útkapcsolat képezendi az egységes egészszé fejlesztendő kettős főváros egészséges fejlődésének legbiztosabb alapját; ez teendi lehetővé, hogy a különféle foglalkozási és kereseti ágak a viszonyaiknak leginkább megfelelő városrészekbe tömörüljenek, itt oly centrumokat képezvén, melyek körül az illető kereseti vagy foglalkozási ág üzői csoportosuljanak, s hogy ily módon a főváros területileg is oly szervezetet nyerjen, mely az organikus fejlődésnek elengedhetlen feltétele.

Legyen szabad e ponton még egy nagyfontosságú mozzanatra kiterjeszkednünk. Alig két évtized előtt Budapest főváros még alig volt másnak tekinthető, mint egy gyors fejlődésnek indult kereskedelmi városnak; a város gazdagságának és fejlődésének főtényezőjét - azon időben - majdnem kizárólag a terménykereskedés képezte. Ez oknál fogva a kereskedelmi érdekek domináltak a fővárosi lokális és municipális ügyekben. Az alulírt iparegyesület ezen felfogás túlhaladottságát felismervén, és különösen a főváros legnevezetesebb riválisának, Bécsnek példáját tartván szem előtt, már mintegy két évtized előtt azon jelszót kezdte hangoztatni, hogy Budapest elsősorban nem kereskedelmi, hanem inkább ipari emporiumnak tekintendő, hogy ennél fogva a fővárosi ügyekben az ipari érdekeknek kell előtérbe helyeztetni.

Noha e jelszóban rejlő elvet a municipális kormányzat csak csekély részben karolta fel és segített érvényre emelni, mindazáltal a viszonyok természetében rejlő fejlődési energiánál fogva a dolgok ma csakugyan odajutottak, hogy a felfogás helyessége teljesen beváltnak tekinthető; mert úgy véljük, hogy ma senki sem tagadhatja többé, hogy azon értékek összege, melyeket a főváros területén közvetlenül vagy közvetve az ipar hoz létre és forgalomba, tetelesen túlhaladja azon értékeket, melyekkel az itteni kereskedés gazdagítja nemzetgazdaságunkat.

De most itt az idő, hogy a főváros hivatása iránti felfogásban ismét egy lépéssel előre menjünk. Fővárosunk ma nemcsak kereskedelmi központ, nemcsak ipari emporium hivatásával bír; fővárosunk hivatása ma már ennél is sokkal nagyobb: Budapest hivatása, hogy világvárossá emelkedjék: Budapest hivatása, hogy Kelet Párizsa legyen.

Hogy e felfogás és e törekvés nem tartozik többé az utópikus álmok országába, arról ki-ki meggyőződhetik, aki figyelembe veszi fővárosunk azon rohamos fejlődését, melynek az utolsó években szemtanúi voltunk. Aki e mellett számba veszi fővárosunk geográfiai fekvését a Kelet és Nyugat határán, az itt összefutó közlekedési hálózat minden irányban kiterjedő szálait; akinek gazdasági és politikai érzéke fel bírja fogni azon alakulások tendenciáját, melyek körülöttünk folyamatban vannak és melyek míg egyfelől a Monarchia súlypontját észrevétlenül mindinkább Magyarország felé tolják, másfelől a délkeleti szomszéd államoknak Monarchiánk felé való gravitálását is természetes gazdasági és kulturális szükség-szerűséggel fokozatosan növelik és előmozdítják.

Mindezek oly körülmények, melyek perspektíváján át a jövőbe tekinteni képes szem már ma félreismerhetlenül kiveheti Budapest világvárosi jövőjének körvonalait. De ezekhez járul még egy körülmény, mely kiváló gyakorlati fontossággal bír, s melyre ezért nagy súlyt kell fektetnünk, s ez Budapest területének geográfiai és fizikai alkata.

Ha az európai kontinens világvárosi jelentőséggel bíró városait tekintjük, nem találunk egyet sem, melynek fekvése annyi előnyt egyesítene, mint Budapesté. Maga a Duna folyam a Margit- és Csepel-szigettel oly kiváló előnye fővárosunknak, mellyel Nyugat-Európa egyik fővárosa sem versenyezhet. De ennél még sokkal nagyobb horderővel bír azon a maga nemében

páratlan orográfiai alakulat, mely Budapest területén a végtelen rónaságot a legkiesebb hegyvidékkel kapcsolja össze. Míg a Duna bal partján elterülő tág síkság a szabad mozgásnak és terjeszkedésnek korlátlan tért nyit, a Duna jobb partján, közvetlenül a város közepén, a királyi palota által koronázott Várhegygel szemben merész hegység emelkedik, a Gellérthegy, mely bájos fekvésű magánlakok, teraszos kertek és ligetek számára látszik teremtni, ennek aljában, e közt és a Várhegy közt egy elragadó fekvésű völgy terül el, mely egész a Lipótmezőig és Zugligetig a legkiesebb és legegészségesebb fekvésű kertes lakhelyek számára alkalmas, míg az ezt környező emelkedések, dombok és hegyek oly nyaraló telepekül kínálnak, minőket ily közvetlen közelségben egyetlen egy európai főváros sem mutathat fel. Köztudomású, hogy a forgalom és üzleti élet igényei mellett a nagy városokra nézve ma már napról-napra jobban előtérbe lép a lakigények kielégítésénél az egészséges fekvés, a komfort, a természeti szépségek követelménye. Ezen igények kielégítésére a budai oldal oly tág, oly változatos és oly kies tért nyit, minőt az európai fővárosok egyikénél is alig találunk. Bő tere van itt a kertészeti pompával övezett legnagyobb szabású nagy úri palotáktól a gyümölcsös fák közé rejtőző legszerényebb cottage-ig³⁰ minden rendű és rangú családi lakásoknak és lakcsoportoknak. És ha elképzeljük, hogy az a fejlődési energia és az a vállalkozási szellem, mely alig egy-két évtized alatt az Andrássy utat, a Nagykörutat és ezek kapcsán egész új városrészeket hozott létre, az Eskü téri hídon és az ahhoz csatlakozó centrális útvonalon át a budai oldalra átvezettetik, s itt a hídfőtől kezdve a Krisztinaváros felé, egy az Andrássy úthoz hasonló palotavárost teremt: kézzelfogható, mivé alakulhat át a közelebbi évtizedekben az épülő új királyi palota környéke. Mily festői szépségű városrészek emelkedhetnek a jelenleg holtan tespedő Tabán és Krisztinaváros helyén, a Gellérthegy, Naphegy és Várhegy lejtőin, melyekhez a villaterületeknek egy oly öve csatlakozhatik, mely egész a svábhegyi és zugligeti villavárosokig elhatolhat. Ki tagadhatná, hogy ha ez bekövetkezik - pedig a szükséges előfeltételek teljesítése esetén ennek bekövetkezése kérdést nem szenvedhet - Budapestnek oly „Westendje” lesz, minővel Európának egy fővárosa sem dicsekedhetik. Valamint bizonyosnak tekinthetjük azt is, hogy mihelyt ez bekövetkezik, Budapest már határozottan azon az úton lesz, mely világvárosi hivatását gyors léptekkel viszi majd a teljesülés felé.

Mindezeket azért mondtuk el, mert habár első pillanatra talán úgy látszhatnék, mintha itt költői képzelet szülte látképekről lenne szó, a dolog mégis úgy áll, hogy mindezek háttérében a legreálisabb és legnyomatékosabb ipari érdekek rejlenek, melyek után csak kezünket kell kinyújtanunk, hogy kézzelfoghatóan megvalósuljanak.

Budapest fővárosnak a fentebbiekben vázolt irányú fejlődése három ponton függ össze a legmateriálisabb ipari érdekekkel.

1. Mert mindazon alkotások, melyekre céloztunk, a főváros iparának, különösen az építőipar-nak és az ezzel összefüggő iparcsoportoknak alkotási objektumát s ennél fogva kenyérkereseti forrását képezi.
2. Mert minden lépés, melyet Budapest világvárosi hivatásának megvalósítása felé tesz, tágítja azon kört, melyre Budapest mint lakhely és mint az idegenlátogatás célpontja vonzerőt gyakorol, s ezáltal növeli az ipart tápláló pénznek és vagyonnak ideözönlését.
3. Mert az ezúton elérhető ipari fejlődés és ipari supremátia a leghatalmasabb eszköz arra, hogy hazai iparunk az ország határain túl is, különösen kelet felé tért foglalhasson.

Ami az első pontot illeti, elég a közelmúlt fényes eredményű tapasztalataira hivatkoznunk.

³⁰ Villaszerű kertes ház, nyaraló.

Ha építő iparunkat, valamint az épületek berendezésével és díszítésével foglalkozó iparágakat akár terjedelemre, akár a bennük fekvő tőkék és velük foglalkozó munkaerők mennyisége és minősége tekintetében ez iparágaknak egy-két évtized előtti állapotával összehasonlítjuk, oly különbséget látunk, mint ég és föld.

E két évtized tehát építő és rokon iparunkra nézve korszakalkotó volt, mert hiszen e két évtized a fővárosban legalábbis annyit épített és alkotott, mint a város alapítása óta lefolyt összes századok együttvéve. És ama megszámlálhatatlan milliók, melyek a létrehozott épületekbe és berendezésekbe befektetve lettek, s melyek ez épületek és berendezésekben egyszer már megteremtették ellenértékük, legnagyobbbrészt a hazai ipar kezébe jutottak, itt részben mint megtakarítások, új befektetések (építkezések és berendezések) tárgyát képezték, részben pedig fogyasztási cikkekre fordíttatván, az ipar többi ágainak és a mezőgazdaságnak javára váltak, s így kézzől kézre járván mindenütt a forgalom és a termelés élénkítésére hatottak.

Kézzelfogható, hogy az építő ipar lendülete, ezúton a munkaerőknek idevonzása és jutalmazó foglalkoztatása által egyik fő tényezője volt annak is, hogy a fővárosi lakosság száma oly példátlanul gyors emelkedésnek indult, és fő tényezője volt mindazon nagy horderejű következményeknek, melyeket e gyors emelkedés maga után von.

És ha azt kérdezzük, hogy mi adta meg az első lökést e nagyszabású építkezési lendületnek? - e kérdésre a felelet csak az lehet, hogy eltekintve azon általános okoktól, melyekről már fentebb szó volt és azon kedvező dispositiótól, mely fővárosunkat általában gyors fejlődésre képesíti, az építkezési lendület közvetlen konkrét indító okát leginkább azon merész szellemű kezdeményezés képezte, mely az Andrássy út és Nagykörút koncepciójával Budapestnek modern nagyvárossá alakítását megindította. Ez nyitotta meg a tért a lendületes mesteri alkotásokra, ez vonzotta a tőkét e vállalkozásba, ez támasztotta fel a napról-napra fokozódó nemes versenyt mind az alkotó mesterekben, mind a befektetést kereső tőkében: és ami legfőbb, e kezdeményezés a telkek értékének emelkedésével oly új nemzetgazdasági értékeket hozott létre, melyek mint tőkék, épp amaz építkezésekre voltak fordíthatók.

Ha mindez való - pedig mindenki, aki az utolsó két évtized ipari életében közvetlenül részt vett, vagy akinek azt alaposan megfigyelni alkalma volt, ezt valónak elismerni kénytelen -, akkor tisztán előttünk áll a jövőben követendő eljárás útja. - A hivatkozott két nagy alkotás, az Andrássy út és a Nagykörút befejezéséhez közeledik, ha azt nem akarjuk, hogy Budapest építkezésében e befejezéssel stagnáció, visszaesés - és ezzel együtt az építőiparban, valamint a vele összefüggő összes iparágakban a munkahiány és azzal kapcsolatos pusztulás lábra kapjon: új tért kell nyitni az építőipar és művészet lendületes tevékenységének.

Erre legalkalmasabb az Eskü téri híd létesítése és az azzal kapcsolatos centrális útvonalak megnyitása. Ez alkotás - mint fentebb láttuk - nagyobb áldozatokat alig igényel, azonban hatása az építőiparra kiszámíthatatlan volna: meggyőződésünk szerint nagyobb, mint volt akár az Andrássy úté vagy a Nagykörúté. Mert ami a pesti oldalt illeti, itt nem csupán ama alig egyharmad rész kilométernyi útvonalról, illetőleg azon 20-30 házról van szó, melyek az itt lerombolandó gyarló ócska épületek helyébe lépnének (noha bizonyos, hogy a város legcentrálisabb pontján, a legértékesebb telkeken bizonyára értékesebb épületekre számíthatunk, mint bárhol másutt), hanem szó van arról, hogy ez útvonal megnyitásával a Belváros egész déli fele megnyíljék; s valamint az Andrássy út megnyitásával annak mellékutcai is palotasorokká alakultak, ugyanez történnék előreláthatólag itt is, és pedig bizonyára fokozottabb mértékben. De a pesti oldalnál még nagyobb fontossággal bír a budai oldal, mely most egészen holtan hever, s mely a jelzett alkotás által a főváros központjával közvetlen kapcsolatba hozatik, sőt annak alkatrészévé válik. [...]

És ha elgondoljuk, hogy ama néhány ezer idegent, mely évről évre sűrűbben rajzó turisták millióiból Budapestnek morzsahulladék gyanánt jut, leginkább a páratlan Duna panoráma vonzza ide, ha elgondoljuk, hogy az általunk proponált alkotás e panorámának szemsértő és a főváros szégyenfoltját képező rongyos viskói helyébe művészi ízlésű palotákat, villákat, teraszos kerteket és ligeteket fog a főváros „kirakatát” képező budai hegyoldalakra varázsolni, ha ezt elgondoljuk, be kell látnunk, hogy ezen az úton a fővárosnak a turistákra gyakorolt vonzereje bizonyára megmérhetlen fokig fog hatványozódni, és hogy ennél fogva az a szépítési törekvés és az az esztetikai mozzanat, mely javaslatunknak úgyszólván külső héját képezi, igen nagy fontosságú és nagy értékű közgazdasági és ipari érdekek magvát rejtí magában.

Ami végre iparunk fejlődésének a főváros világvárosi emelkedésével való összefüggésének harmadik pontját illeti, mely szerint ez emelkedés és a vele járó ipari supremátia a leg-hatalmasabb eszköz arra, hogy hazai iparunk az ország határain túl is különösen Kelet felé tért foglalhasson, ez annyira a dolog természetében fekszik, hogy erről bővebben szólni szintén majdnem felesleges. Hisz mindenki tudja, hogy az idegen látogatás mily bőkezű éltetője különösen a lokális, illetőleg nemzeti specialitásokkal foglalkozó iparágaknak; mindenki tudja, hogy az iparcikkek keletének mily fontos tényezője a gyártás helyének renoméja; mindenki tudja, hogy az ízlés és divat a használati cikkek keletének hatalmasabb lendítője mint akár az ár és minőség tekintetében való versenyképesség, s hogy az ily hatású ízlés és divat csak világvárosi talajon fejlődhetik.

De van egy mindezeknél még fontosabb körülmény, melyet sohasem volna szabad szem elől tévesztenünk, midőn ipari exportunk előmozdításáról van szó, s melyről azért röviden szintén meg akarunk emlékezni. Ha azon kérdést vetjük fel, hogy melyek azon iparágak, melyekre jelenleg és a közelebbi jövőben mindaddig, míg ipari viszonyaink gyökeresen meg nem változnak, exportunkat a siker reményével alapítanunk lehet, e kérdésre mindenki, ki az ipari viszonyok iránt némi tájékozottsággal bír, csak azt felelheti, hogy állandó biztos exportra csak azon iparcikkek tekintetében számíthatunk, melyeknek termelési tényezőire nézve a külfölddel, illetőleg a világversennyel szemben egyenlő színvonalon állunk. Melyek ezen iparágak? két kategóriáról lehet itt szó: az egyikbe azon ipari tárgyak sorozhatók, melyeknél a domináló szerep a nyersanyagnak jut, s melyeknél az ipari munka aránylag csekély jelentőségű, vagy azért, mert termelésük nevezetes átalakítást nem involvál, vagy azért, mert az előállításukhoz megkívántató ipari munka a mezőgazdasággal kapcsolatos házi ipar körébe tartozik; a másikba azon iparcikkek esnek, melyek értékének fő elemét az előállító személyes képessége, mondhatnók genialitása, művészszerűsége teszi. E két ellentétes kategória között fekvő közép kategóriái az iparnak, melyeknél főleg a befektetett tőkék nagysága, a népnek százados ipari megszokottsága és az ipar kellékeihez való akkomodáció játssza a főszerepet, egyelőre azért nem számíthatnak nagyobb exportra, mert ezen termelési tényezőkre nézve még nagyon messze állunk a régi nagyiparos államok színvonalától, s arra egyelőre alig is emelkedhetünk fel, mert ennek főeszközei (a vámvédelem, stb.) hatalmunkban nincsenek.

Hogy ez így van, arról iparunk fejlődésének megfigyelése útján, ezernyi tapasztalati tényből meggyőződhetünk. Eltekintve a nyersanyag-tömeg termelési iparágaktól (lisztipar, szeszipar, stb.) és a házi ipartól, kétségtelen, hogy a nagy tőkékre bázisozott, szoros értelmű nagy gyártás terén még igen-igen távol állunk a nagyiparos államoktól, ellenben az iparosok személyes képességére, genialitására, művészszerű hajlamára alapított művességekben oly előmenetelt tettünk, mely a legjobb reményekre jogosít. [...]

Midőn az előadottakat Nagyméltóságod becses figyelmébe ajánlani szerencsések vagyunk, azon meggyőződésben élünk, hogy oly alkotásról van itt szó, melyek az állam és a fővárosi

hatóság részéről anyagi áldozatot alig igényelnek, s melyeknek iparunk fejlődésére gyakorolt hatása alig kiszámítható horderejű. És miután a tervezett alkotásokra nézve az Eskü téri hídnak csupán gyalogjárók számára való kiépítése nemcsak nem kedvezne, hanem azok megvalósíthatását hosszú időre lehetetlenné tenné, azon tiszteletteljes kérelemmel fordulunk Nagyméltóságodhoz, miszerint nyomatékos befolyásával odahatni kegyeskednék, hogy az Eskü térnél létesítendő híd kérdése a fentebbiekben előadott feladatoknak megfelelően oldassék meg.

Mély tisztelettel maradván
Budapesten 1891. március 20-án.

Az Országos Iparegyesület nevében:

Gróf Zichy Jenő
elnök

Mudrony Soma
igazgató

BFL IV.1407.b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi ügyosztályok központi irattára. 2020/1885-II.

Bernát István: Gazdasági decentralizáció

1899

[...] Arról óhajtanék beszélni, hogy amint Magyarország ma áll, a fővárosban összpontosított vagyoni, gazdasági intelligencia, társadalmi s politikai centralizáció bizonyos tekintetben micsoda hátránnyal jár magára a nemzetre, s első sorban pedig a vidéki centrumokra nézve, melyeket elhanyagoltunk azért, hogy a főváros érdekeit mozdítsuk elő.

Oly kérdés ez, melyet tárgyalni ma nagyon aktuális; mert ha volt idő, mikor jogosultan fordíthattuk minden erőnket, minden figyelmünket a fővárosnak megteremtésére és felvirágzására, ma eljutottunk oda, hogy a fővárost felszereltük, gazdagítottuk és minden irányban oly fokra emeltük, hogy most már el lehet tőle várni, hogy az magától, nagymérvű külső támogatás nélkül is haladjon.

Kiindulva ezen általános eszmékből, bátor leszek egy pár adatot felhozni arra nézve, hogy mennyiben fokoztuk ezt a gazdasági centralizációt, amelyről szó van.

Elsősorban, azt hiszem, a legcsalhatatlanabb kritérium, melyre hivatkozhatom, a lakosság számának gyarapodása: 1850-től 1890-ig több ízben volt népszámlálás, melyek adatai szerint a főváros lakossága 156.000-ről, 1890-ig 500.000-re emelkedett, s ez idő szerint már a 600.000-et meghaladja. Ellenben a vidéki centrumokban a lakosság számának emelkedése sokkal csekélyebb. Így például Arad lakosságának száma a jelzett időben 22.000-ről 42.000-re szaporodott; Pozsony ez alatt a negyven év alatt még kevesebbet haladt, csak 10.000 lélekkel szaporodott, 42 ezerről 52 ezerre; Győr, a főváros vonzó befolyása mellett, 16 ezerről csak 22 ezerre bírta lakosságának számát emelni.

A gyáraknak vagy iparvállalatoknak túlnyomóan nagy része Budapesten központosul. Szemben Budapesttel, még az ilyen kiváló vidéki gyári centrumok, mint aminő Arad, szerfelett csekély jelentőséggel bírnak. S nemcsak a gyári vállalatok tetemes része van Budapesten, de oly vállalatoknak is, melyeket odavinni lehetetlen, legalább az igazgatóságait viszik át. Így a budapesti statisztikai hivatal közleménye szerint a múlt évben nem kevesebb, mint 65 olyan iparvállalat volt, amelynek igazgatósága Budapesten székel, a telepe azonban a vidéken van, mert azt lehetetlen volt a fővárosba áttelepíteni. Ennek a 65 vállalatnak egynémelyike igazán érdemes arra, hogy felemlíttessék. Budapesten székelnek pl. az alábbi vállalatok igazgatóságai:

A temesvári gyártelep, sörfőzde, a fiumei rizshántoló, a nagysurányi-selypi cukorgyár, a mármarosai faipar r.-társaság, a csíki erdő ipari s beszercei faipar r.-társaságok igazgatóságai stb. Szóval még oly vállalatok is, melyek az ország perifériáján fekszenek, igazgatóságaikat Budapesten lelik, s itt van befizetett alaptőkéjük, így fölszívja a főváros a vidéki városoknak ily nemű anyagi erejét is. 149 iparos részvény-társaság alaptőkéje 324 millió korona, mely összeg nagy része Budapesten van.

Arra nézve, hogy mily óriási város lett Budapest a mi viszonyaink között, s hogy mennyire fluctuál ott az élet s mily óriási arányokban nyitják és csukják be az üzleteket, legyen szabad szintén néhány adatot felsorolnom.

1898. évben 1040 italmérésre adtak engedélyt, ez azonban még nem a legnagyobb szám, mert az előző 1897. évben 1300 italmérés nyílt meg, megnyílik évenként 5-600 kávé mérés, 300 szabó, 104 pék indul vállalatos útjára, közel 200 hentes és majdnem ugyanennyi mészáros. Az italmérők után legnagyobb kontingenst adják a szatócok, ezek átlag 5-600-al szerepelnek, ti.

ennyivel szaporodik évenként az e fajta üzletek száma a fővárosban. Érdekes, hogy Budapest, melyet nemrég egy előkelő francia író az ezer kávéház városának nevezett, sok tekintetben a borbélyok és fodrászok városa. Ezek közül átlag 2-300-an nyitják meg évenként üzletüket. Ezen és sok más irányban ugyan nincsenek számadatok a vidékkel való összehasonlításra, de a napi élet tapasztalatai szerint, el lehet képzelni az óriási különbséget, amely a központ és a vidéki városok nagyobbjai között fennáll.

A közgazdasági életet ismerő egyének fölfogása szerint legfontosabb az Osztrák-Magyar Bank működése. 1894-ben ez a központi bank a kezeink között lévő adatok szerint Budapesten leszámított 43 millió forint értékű váltót, míg a vidéken csak 34 milliót, a különbség tehát 9 millió; előleget adott értékpapírokra Budapesten 5,7 milliót, vidéken 4,6 milliót. Az egész ország takarékbetétekből 20% Budapesten koncentrálódik.

Érdekes, hogy a m. kir. államvasutak kimutattak 1897. évben 30,5 millió utast, ezekből 3,1 millió a fővárosra esik.

Még érdekesebb az adó aránya a főváros és a vidék között. A hivatalos kimutatások szerint 1894-ben az egész ország házádjából 30% esett a fővárosra, a részvénytársulati adóból 45% folyt be Budapesten, a kereseti adóból 14%; ennél feltűnő, hogy rendkívül alacsony progresszióban emelkedik. Ezek az adatok vonatkoznak a fővárosnak gazdasági centralizációjára, természetes, hogy ekként önként kifejlődik a szellemi, erkölcsi, intellektuális és ezek alapján politikai centralizáció is.

A szellemi centralizációra vonatkozó adatokat felhozni lehetetlen, de vannak tünetek, melyek mutatják, hogy az összpontosítás e téren is nem kisebb, mint a gazdasági téren. Így a kimutatott adatok szerint Magyarországon mintegy 1200 újság jelenik meg, s közelebbi adatok nélkül is merem mondani, hogy ezek túlnyomó nagy része Budapesten lát napvilágot. A könyvek megjelenése is arra mutat, hogy Budapesten van a legtöbb könyvkiadó, s vidéki kiadó alig van, mert a mostoha körülmények nem engednek nekik nagyobb üzleti tevékenységet kifejteni.

Amit Franciaországban konstatáltak, hogy jóformán minden fiatal tehetségnek Párizsba kell menni, épp így van ez Magyarországon. Hogy ez a dolog nem jó, nem helyes, azt hiszem további indoklás nélkül is el lehet fogadni, valamint el lehet azt is, hogy a főváros e centralizáció folytán oly nagy súlyra tesz szert, amely őt nem illeti meg. A politikusok, törvényhozó, szereplő férfiak ebben a milieuban élve, beszívják az ott uralkodó ideákat és öntudatlanul is azok érvényesítői lesznek, holott nekik tán egészen más ideákat kellene érvényesíteni.

Nem kívánok tovább menni ezen a téren, hogy a politikai centralizációnak nagy hátrányait fejtegessem, de bátor vagyok reá mutatni arra, hogy e tekintetben egészségtelenek az állapotok, s hogy jóformán minden hatalom és befolyás a központi hatóságok kezében van annyira, hogyha így megy tovább, akkor a vidéki hatóságok nem lesznek más, mint expedíciók, vagyis a központi rendeletek gépies végrehajtói.

De ahelyett, hogy e téren elmondanám nézeteimet, legyen szabad annak a férfiúnak a fölfogására utalni, ki a politikában s Magyarország történetében több mint húsz éven keresztül rendkívüli nagy hatást gyakorolt s gyakorol még ma is bizonyos tekintetben. Szerinte - Tisza Kálmán szerint - a centralizáció az elnyomás biztos eszköze, mert megsemmisíti az egyéni szabadságot. A centralizált államokban a központba tódul minden s az elnyel mindent. A centralizáció érdekében megöli az egyéni és testületi szabadságot, s lehetővé teszi, hogy egy kicsi, de elszánt töredék a szabadság nevében kezébe ejtse a hatalmat, s a vidéki polgár egy szép reggel azzal ébred, hogy minden megváltozott, s reszpublika lett a királyság.

Ezek után tisztelt uraim, ha sikerült a gyűlés tagjait meggyőzni arról, hogy ezen a téren nincs minden a legjobb rendben, meg méltóztatik engedni nekem, hogy röviden utaljak a decentralizáció szükségére és arra, hogy ezután fokozottabb mértékben kell a magyar társadalomnak és politikusoknak felkarolni azon érdekeket, amelyek a vidéki centrumokba a mainál több életet önthetnek és fokozott mérvben megadhatják a boldogulás lehetőségét azon vidéki városok részére, amelyeknél az nincs meg. Azon közgazdasági politikusok véleménye szerint, kik e kérdéssel behatóan foglalkoztak, a centralizációval szemben a decentralizációt kell állítani azért, mert igazában véve csakis a decentralizált gazdasági és politikai élet mellett lehetséges az, hogy az állampolgárok milliói a politikai képzettség és iskolázottság tekintetében olyan nívóra emelkedhessenek, amelyre a szabad állampolgárnak emelkednie kell.

Hol a centralizáció érvényre jutott, ott az emberekből kihál a felelősség élénk érzete, amely a polgároknak kell, hogy ébren legyen; a szabadság iránti szeretet elgyengül, az emberek lemondanak arról, hogy önmagukban bízzanak; a központból várják az impulzust, s a vidéki városok legfőlegbe arra szorítkoznak, hogy azon dolgokat, melyeket ott fent nagyobb arányban csinálnak, utánózzák.

Ezzel a nagyon is érezhető áramlattal szemben, amely élénk tárul, bátor vagyok hivatkozni arra, hogy azok az államok, melyek a világot ma vezetik, Anglia, Németország, Észak-Amerikában ellenkező szisztéma nyomait láthatjuk. Londonnak óriási kifejlettsége mellett Angliában 6-900.000 lakossal bíró városok vannak, melyekből az angolok szerint több szellemi mozgalom indul ki, mint magából az óriási Londonból.

De e tekintetben hivatkozni lehet Németországra is, mely a legutóbbi 30 év alatt bámulatos haladásnak indult, s ahol a főváros is emelkedik, de mellette sok a vidéki város, Hamburg, München stb. oly százalékkal gyarapítja vagyonát és népességét, melyet fővárosunk alig tud elérni. Ha visszatekintünk azon időre, mikor Olaszországban a legnagyobb festők, államférfiak, bölcsészek születtek, el kell ismernünk, hogy ez decentralizáció hatása alatt történt, s e nélkül a középkori olasz kultúra soha az elért fokra nem jutott volna.

Fölkérem a tisztelt agrárgyűlést, hogy ne rettenjen meg attól, hogy az idea olyan, amely bizonyos körökben nem fog tetszeni, s méltóztassék elfogadni azt a határozati javaslatot, amely egész általánosságban kifejezné azt, hogy az aradi agrárgyűlés ezen hátrányokat konstatálva, ezek orvoslását szükségesnek és a nemzet érdekében levőnek tartja.

Határozati javaslatom a következő:

„Az aradi agrárgyűlés teljesen méltányolja azokat az okokat, melyek a nemzetet és politikusokat a mai Budapest megteremtésére vezették, de elérkezettnek látja immár az időt annak kiemelésére, hogy a túlzott centralizáció gazdasági és politikai tekintetben veszedelmekkel jár, s az ország egészséges fejlődését kockára teszi; helyénvalónak tartja ennél fogva, hogy az aránytalanság, mely a főváros és a vidék fejlődése között ma fennáll, fokozatosan leszállíttassék, s a vidéktől ne vonassanak el azok a gazdasági, szellemi és erkölcsi tényezők, amelyek nélkül egészséges haladás nem lehetséges. Ez érdeke nemcsak a vidéknek, hanem az egész országnak, sőt végső elemzésében magának a fővárosnak is, amelynek fénye és ragyogása enélkül biztos alapon nem fog nyugodni.”³¹

Bernát István: Gazdasági decentralisatio. Bp., 1899.

³¹ „A javaslatot egyhangúlag elfogadták.” - [jegyzet az eredetiben - a szerk.]

Harrer Ferenc: A modern városigazgatás problémái

1911

[...] Megállapítottuk már, hogy a mai városokban az emberek tömegesen laknak együtt, hogy e tömeg túlnyomó része munkaerejének szűk keretekbe szorított hozadékából él, további csekély része ellenben a kapitalista termelési rend szinte mérhetlen gazdagodási lehetőségei folytán a jólét oly fokán áll, mely anyagi és kulturális tekintetben a legnagyobb igényekkel lép fel.

E helyzetből adódnak most már, mint városi feladatok azok a szükségleti követelések, melyek a várossal, mint szervezettel szemben támasztanak. És pedig: 1. Az egész lakosság ama pozitív szükségleteinek kielégítése és azoknak a veszélyeknek az elhárítása, melyek a tömeges együttélésből fakadnak; az előbbiekhöz tartozik a városrendezés a legtágabb értelemben, nevezetesen: a város szabályozása és beépítése, továbbá az útépités, csatornázás, vízellátás, közvilágítás és a közlekedés ügye; az utóbbihoz a rendészet különböző ágai és a közegészségügyi feladatok nagy része. 2. A munkából való megélhetés lehetőségének biztosítása; ide tartozik a szociálpolitika, különösen a közélet és lakásügy terén, valamint az iskolán kívüli oktatásügy. 3. A magasabbrendű kulturális élet előfeltételeinek és eszközeinek megteremtése; ez nagyjából a tömegszükségletek kielégítésének minél magasabb színvonalra emelésében és ezen kívül részben művészeti és tudományos, részben kényelmi és fényűzési szükségletek kielégítésében nyilvánul.

A városigazgatási feladatok tehát a városi lakosságnak helyzetéből fakadnak. A feladatok megoldása pedig - látni fogjuk - egyrészt a városban élő népességnek, a tőkés és munkásosztálynak egymás ellen, másrészt az egész városi lakosságnak a földbirtokos osztállyal folytatott érdekküzdelméi, illetőleg e küzdelmek mindenkori eredményei szerint alakul.

A városigazgatási feladatok megoldása azonban két problémacsoportot ölel fel; úm. egyes konkrét városigazgatási kérdéseket és magának a városigazgatás szervezésének problémáit. Mindkét problémacsoportnak megvannak a maga technikai előfeltételei és követelései, de mindkettőt a társadalmi érdekküzdelmek determinálják. Míg azonban a konkrét városigazgatási feladatok megoldásánál - e megoldások túlnyomóan helyi tényezőktől függően - a társadalmi harc rendszerint a városban lokalizálódik, addig a városigazgatás szervezésénél, amikor az egész országra kihatóan rögzíttetnek meg társadalmi erőviszonyok, sőt nem ritkán a városoknak az államban való helyzete változik meg, a társadalmi küzdelem túlcsap a helyi határokon, és mint a három termelő tényező, illetőleg osztály általános harca jelentkezik. [...]

A társadalmi érdekküzdelem szempontjából minden közintézményre vonatkozólag a kérdés így áll: ki élvezze a hasznát és ki fizesse az árát.

Így nézve elsősorban a városrendezési feladatcsoportot, a tőkés és munkásosztálynak egymáshoz való viszonyát - mindkét osztályt a fentebb megjelölt legtágabb értelemben fogván fel - a következőképp állapíthatjuk meg: A tőkés a belvárosban, ahol üzlete van, vagy ilyeneket bérbe ad, az üzleti forgalmának kedvezőbb szűk utcákat kíván, ugyanilyeneket akar a kisebb közterhek miatt a kültelken, ahol spekulál; ellenben a villaövezetben, ahol lakik, széles utcákat óhajt fasorokkal s lehetőleg parkkal; a munkás, akit a szabályozási terv csak a lakás szempontjából érdekel, ezzel szemben lehetőleg széles utcákat kíván mindenütt és hozzá sok parkot. Ugyanez áll a város beépítési módjának és az egyes telkek beépítési feltételeinek megállapítására; a tőkés a fentemlített okokból lehető intenzív építkezési lehetőséget óhajt ott, ahol bérbe ad vagy spekulál, de kevésbé intenzívebb ott, ahol lakik. Az útépités, csatornázás,

vízellátás és közvilágítás terén a küzdelem általában akörül forog, hol épüljenek meg előbb e létesítmények; az útépitésre és a közvilágításra nézve pedig a tőkés érdekeltségi területén minél jobb utakat és minél intenzívebb világítást kíván; a munkás ellenben, aki a városban ma itt, holnap ott lakik, e létesítményeknek nem a minőségére, hanem minél szélesebbkörű bevezetésére helyezi a hangsúlyt. Végül a közlekedés terén a tőkés üzlete és lakása mellett nem akar közúti vasutat, a munkás mindenfelé akar. Mindez intézmények költségeinek fedezésére nézve a tőkés álláspontja, hogy azok lehetőleg a közpénztárból fedeztessenek; a munkásé, hogy azokat minél nagyobb mértékben (területátengedés, járulék, betterment-tax,³² értékemelkedési adó útján) a jobban érdekelt tőkés viselje. Ugyanezt a viszonyt látjuk a közegészségügyi feladatcsoporthoz. Itt a munkás a közegészségi szempontoknak az egész vonalon minél erősebb érvényesítését kívánja; a tőkés ellenben ezt csak módjával látja szívesen, s különösen nincs ínyére azon a téren, ahol a közegészségi követelések a munkásra nézve a legfontosabbak, de a tőkést haszonkeresésében legérzékenyebben érintik, ti. a lakásoknál és az élelmiszereknél.

A feladatok helyenként és időnként eltérő konkrét megoldásai e küzdelmek eredményét mutatják. Mint általános fejlődési tendencia azonban megállapítható, hogy a tőkés osztály, bár a városi szervezetekben ma általában uralkodik, mindig többet kénytelen hasznából átengedni a tömegszükségletek, tehát túlnyomóan a munkásosztály szükségleteinek kielégítésére. De e küzdelem forradalmi kitörésekre nem igen vezet, mert a mai korban - hisz tulajdonképpen ebben nyilvánlik meg a civilizáció - az emberek és a társadalmak egyaránt a kompromisszumokat nem a háborúk után, hanem azok előtt kötik meg.

*

Még fokozottabb a társadalmi érdekküzdelmek determináló hatása a munkából való megélhetés lehetőségeinek biztosításánál, vagyis a szociálpolitikai feladatoknál, melyek közül érdemlegesen szólni csak az eminenter városi jellegűekről akarok, nevezetesen a városi lakás- és élelmezési politikáról.

A lakáskérdés a városigazgatásnak egészen új problémája, melyet a népességnek a városokba özönlése bizonyára elősegített, mely azonban lényegében a kapitalizmus legsajátosabb és legjellemzőbb terméke. A lakáskérdés, mint városigazgatási feladat, jelenti a város gondoskodását arról, hogy mindenkor kellő mennyiségű és megfelelő árú lakás álljon rendelkezésre.

A lakáskérdést a lakásszükséglet idézi elő. A lakásszükségletet pedig okozzák - együtt, külön-külön, vagy valamelyes kombinációban - a telekspekuláció és az építési hitel megvonása, másfelől a sztrájk és a munkáskizárás, vagyis a teleknek és az építési tőkének a haszon növelése érdekében és a munkának a magasabb munkabér érdekében a lakástermelés alul való elvonása. A lakásszükséglet következménye a lakásdrágaság és a zsúfoltság, annak minden közegészségi és társadalmi nyavalyájával, melyek közül kiemelkednek a tuberkulózis, melyet a levegő hiánya, az alkoholizmus, melyet a nyomorúságos otthon mellett bekövetkező korcsmázás és a prostitúció, melyet az ágyrajárás okoz. A lakásszükséglet előidézte általános közegészségi veszélyek, a lakásnyomorúságban élőknek tűrhetetlen lakásbérek mellett előbb-utóbb kifakadó forradalmi hangulata vagy legalább is ennek a veszélye, még a tőkések által vezetett városi képviselőkben is megérlelik az orvoslás gondolatát, amit részben előidéz az is, hogy a városi intézkedések által leszorított lakásbérek gyengítik a munkásosztálynak a tőkésosztállyal szemben folytatott közvetlen harcát, mert az olcsóbb lakás végeredményében magasabb munkabért jelent.

³² Telekérték-emelkedési adó.

A lakásszükséglet orvoslása természetesen e szükségletet előidéző okok megszüntetésében áll; tehát építési telkek rendelkezésre bocsátásában, építési hitel nyújtásában és az építkezési munkák zavartalan végrehajtását biztosító munkaviszonyok teremtésében.

A lakásszükséglet számára való telekbiztosítás a városigazgatásnak tulajdonképpen egy újabb ágát fakasztotta: a telekpolitikát. Míg régebben a városokban inkább a telekeladás volt az irányzat, addig, különösen a lakáskérdés felvetődése óta, a városok öntudatára ébredtek annak, hogy minél inkább nagyobbítani kell telekállományukat. Nagy telekállomány birtokában ugyanis a városok dominálhatják a telekpiacot s következésképp szabályozhatják az építkezés legfőbb tényezőjét, a telekért és mindenkor szolgáltathatnak építési telkeket akár tulajdonul, akár - ami most ismét előkerül - örökbérletre, vagy maguk építhetnek telkeiken lakásokat. De nagy telekállomány mellett a városok nagymértékű szabályozási, parcellázási és konjunktúrális nyereségeket is foglalhatnak le a köz javára, és ezenkívül közintézményeiket olcsóbban helyezhetik el, mintha minden alkalommal a kisajátítás terére kell lépniük. A városok előnyös telekszerzésének egy fontos elősegítője volna annak a lehetővé tétele, hogy a városok árveréseken sikerrel részt vehessenek; e kíváncsi vagy a végrehajtási eljárás megfelelő szabályozása útján (nevezetesen, ha a város a bánatpénzét visszakaphatná), vagy az önkormányzati szabadságnak e tekintetben való kitágításával volna elérhető.

Az építési hitel szervezése kérdésében különösen a következő eszmék merültek fel, illetőleg részben már meg is valósultak: az építőiparosok követeléseinek az építési kölcsönből való biztosítása, községi zálogintézetek alapítása, állami vagy községi lakásépítő alap teremtése közhasznú lakásépítő szövetkezetek számára második helyű kölcsön nyújtására.

Itt említjük meg, hogy a lakásépítés egyik buzdító tényezője az adómentesség is, mely azonban csak akkor indokolt, ha evvel szemben garancia van arra, hogy a lakásbérek a megfelelő keretek közt maradnak, tehát főleg állami és városi építkezéseknél.

A lakásszükséglet enyhítésének végső eszköze ugyanis a hatósági, vagyis az állami vagy városi lakásépítés. Ez következett be az utolsó évek valóban rendkívüli lakásszükséglete, helyesebben mondva lakásínsége folytán, a törvényhozás támogatásával, eddig sehol nem látott méretekben, Budapesten és illetőleg környékén.³³

Még a lakáskérdésnél is fontosabb a városokban az élelmezési kérdés, vagyis az, hogy a lakosság kellő mennyiségű és megfelelő árú élelemmel láttassék el. Ez különösen a három fő élelmicikre, a húsrá, a tejre, és a kenyérré vonatkozik.

Míg azonban a lakáskérdés tisztán helyi jellegű, addig az élelem kérdése összefügg nemcsak az országos, hanem még a világgazdasággal is. Ennek következtében az élelmezés kérdésében a társadalmi érdekküzdelmek is túlcsapnak a városok határain, és a tőkének a munkával folytatott küzdelmén kívül, mint az egyesült városi lakosságnak a mezőgazdasági társadalommal folytatott általános harca jelentkezik. A kérdés országos vonatkozásait különösen a behozatal és kivitel szabadságában vagy korlátozásában és a tarifális kérdésekben találjuk.

Az élelmezési politika távolabbi kapcsolatai mellett is azonban a városoknak mindent el kell követniök, hogy lakosságuk élelmiszer szükségleteit kielégítsék.

³³ A főváros 1909-1912 között több mint 4800, zömmel egyszobás kislakást épített, 24 bérház és 17 földszintes kislakásos telep formájában. A lakbérbevételre az állam adómentességet biztosított, amennyiben a bérösszeg az önköltséget (fenntartási költség + az építésre felhasznált kölcsönpénzek törlesztőterhe és kamatai) nem haladja meg. Ld. erre vonatkozóan a 2. fejezet „Bárczy István polgármester előterjesztése a fővárosi lakásviszonyok javítása tárgyában, 1909” c. dokumentumát. 1909-ben kezdődött meg Kispest határában a Wekerle-telep építése is állami beruházásban.

E téren egyik fontos intézmény a vásárpénztár, melynek általánosságban az a hivatása, hogy az állatvásárokra, még pedig úgy a marha-, valamint a sertésvásárokra az állatforgalmat és a jó minőségű felhozatalokat fokozza és a városi közélet javítása érdekében az állattenyésztést, a hizlalást és az állatkereskedelmet előmozdítsa. Működésének főbb irányai: előlegek nyújtása állattenyésztőknek, hizlalóknak és kereskedőknek; kölcsönök adása húsiparosoknak; bizományi megbízásba kapott állatok felhozása és eladása, a vásári pénzforgalom lebonyolítása, a vásárra érkezett állatok felügyelete, gondozása, hajtása és bélyegzése; végül a vásári üzletek körül szükséges egyéb banküzletek lebonyolítása.

A hússzükséglet biztosításának további hatósági eszköze a hatósági vágatás és húskimérés (ez Budapesten a lóhústra van meg).

A fokozódott tejszükséglet és az emelkedő tejárak, támogatva azon követelésektől, melyet különösen a gyermekejjel szemben támasztanak, a tejkereskedelemre vonatkozólag is felvetették a városi tejkereskedelem monopolizálásának eszméjét; a gyakorlatban legalább is a hatósági befolyás alatt álló szövetkezeti megoldást keresik.

Felvetődött továbbá a pékműhelyek közismert egészségtelen viszonyai, a kenyér állandó drágulása és a gyakori munkaszüneteléseknek éppen ebben az iparágban bekövetkezte folytán a hatósági kenyér-előállítás gondolata is; ennek egyik első megvalósulása a fővárosi községi kenyérgyár,³⁴ mely legfontosabb szerepét, az árszabályozást eddig igen jól töltötte be. Fontos közéleti intézmény még a vásárcsarnok,³⁵ melyet jelentőségében emel a hatósági közvetítés.

A szociálpolitika egyéb problémáira már nem térhetek ki, csak megemlítem, hogy a munkáskérdés tekintetében főleg a munkaközvetítés és a munkanélküliség ellen való biztosítás terén vár szerep a városokra, továbbá irányítólag hathat a város a munkaadó és munkás közti viszony alakulására és javulására, a saját munkásaival szemben és a vele szerződő vállalkozók munkásaira nézve kikötött munkafeltételek megállapításával. Nagy és érdemes feladatok várnak továbbá a városokra az iskolán kívüli oktatás, a gazdasági és művészeti szakképzés és különösen a könyvtárügy terén. Végül fontos hivatása volna a városoknak olyan intézményekről gondoskodni, ahol a közönséges értelemben vett munkások szellemi és társulási szükségleteiket kielégíthessék. Ilyen intézmények a munkáskönyvtárak, a munkáskaszinók és a munkáskertek. [...]

Harrer Ferenc: A modern városigazgatás problémái. In: Városi Szemle IV. (1911.) 665-686. p.

³⁴ A Százados úti községi kenyérgyár 1909-ben kezdte meg a termelést.

³⁵ A Vármű téri Központi Vásárcsarnok, az István (ma Klauzál) téri, a Hunyadi téri, Rákóczi téri és a Hold utcai vásárcsarnokok 1897-ben, a Bomba (Batthyány) téri 1902-ben nyílt meg.

Basch Imre: A főváros mint vállalkozó

1913

A főváros az egyesítés idején tipikus rendőrváros volt. A város gondoskodott az akkori fejlettsége és a rendelkezésére álló akkori eszközök szerint polgárai élet- és vagyonbiztonságáról, egészségéről, gondoskodott az utak épségéről és fenntartotta az iskolákat. Ebben merült ki a város tevékenysége. Csak oly feladatokat vállalt, melyek szorosan vett értelemben hatósági feladatok voltak; csak oly szükségleteket elégített ki, melyek a polgárok állampolgári természetéből következtek. Csak jogokat adott és védett, materiális javakkal nem látta el polgárait. Az anyagi javak ellátásába csak mint közjogi személy avatkozott, csak örködött felette és ellenőrizte, de mint aktív termelő nem vett részt benne. És az eszközök is, melyekkel feladatait teljesítette, szigorúan hatóságiak voltak: a parancs és a tilalom voltak ezek az eszközök. Megtiltotta, amit károsnak vélt és megparancsolta, amit üdvösnek talált. Mindig a közjogi személyiséggel lépett fel, mindig csak a politikai hatalommal, a kényszerrel iparkodott a társadalmi életet befolyásolni.

A mai Budapest egészen más képet mutat. A régi feladatok és szükségletek mellett egy sereg új szükségletet teljesít. Jogokon és biztonságon kívül materiális javakkal is ellátja polgárait.

A mai főváros egyike az ország legnagyobb vállalkozóinak. A város látja el vízzel és gázzal, nemsokára már villamos erővel is a főváros lakosságát. A város villamos kocsijain közlekedik a lakosság tekintélyes része. A város az első élelmiszerkereskedő és termelő: a városi kenyérgyár kenyérrel, az élelmiszerárúsító üzem hússal, vaddal, magatermelte kolbászfélékkel, baromfival, tojással, vajjal, stb., a lóhússzékek lóhússal és a városi kolbászgárban készült kolbászárúval élmezsi a várost. A város mezőgazda is: zöldségféléket termel földjei egy részén. Szükség esetén tüzelőanyagot is árusít a város a tüzelőszerraktár révén. A városi vásárcsarnokokban szerzi be a lakosság a mindennapi élelmiszereit. A városi vásártereken vásárolják a kereskedők és mészárosok a szarvasmarhát, sertést, lovat, stb., és a városi vágóhidakon vágatják le. A város a bankárja a marhakereskedőknek és mészárosoknak a Vásárpénztár révén. Községi üzem az utcai hirdetés. Három nagy fürdőnek a város tulajdonosa. Körülbelül 25.000 ember lakik a város házaiban. A városé az egyetlen népszálló. A város hordja el a házi szemetet és saját fogataival fuvaroztat a városi munkáknál. A város köporbányái látják el a városi utak köporszükségletét. Saját nyomdájában készítetteti a hatósági nyomtatványokat, a házi szerelóműhely javítja és részben készíti a városi hivatalok és intézetek gázlámpáit stb.

Ez új intézmények révén a főváros gazdasági személlyé lett. Immár nemcsak a hatósági eszközök, a politikai hatalom, a tilalom és a parancs segítségével irányíthatja a társadalmi és gazdasági életet, hanem a gazdasági hatalom erejével is. A másokon való felügyelet helyébe a közvetlen cselekvés lépett; a gyarlóknak bizonyult szerződések³⁶ helyébe a városi tevékenység; a rendőri kényszereszközök helyébe a gazdasági verseny. [...]

Basch Imre: A gazdasági tevékenység. In: A negyven éves Budapest. A Városi Szemle jubiláris száma. Bp., 1913. 564-565. p.

³⁶ Azok a koncessziós szerződések, amelyeket a város korábban a szolgáltatásokat ellátó magánvállalatokkal kötött.

Preyer Hugó a szociális szempontok érvényesítéséről a várospolitikában

1910

Dr. Preyer Hugó: T, pénzügyi bizottmány!

Én nem tudom, hogy a közgyűlésen nem szólalok-e fel általánosságban a költségvetési előirányzathoz, és azért ezúttal csak egész röviden akarom összefoglalni észrevételeimet általánosságban a budgetet³⁷ illetőleg. [...]

T. pénzügyi bizottmány!

Én is értek valamit a szociális gondoskodásnak a témájához, foglalkoztam én is ezekkel a kérdésekkel, mint azt hiszem mindnyájan és valamennyien, de ha azt a szociális gondoskodást oly értelemben méltóztatnak felfogni, hogy az kötelességünkkel teszi a város háztartásának a keretében mindazokról anyagilag gondoskodni, akiknek a város kaputos³⁸ polgárainál rosszabb sorsuk van, akkor igen nagy tévedésben méltóztatnak lenni, mert a szociális gondoskodás nem hárulhat a maga egészében egy fővárosra vagy nagy városra, hanem ki kell abból venni a részét magának a társadalomnak, a gazdasági életnek minden vonalán, a foglalkozási körök minden rétegének.

Az az elv azonban és irányzat, amely a főváros háztartásában mindjobban érvényesül, először alapjában véve téves, mert az már nem szociális gondoskodás, hanem határozottan a szocialista városnak az utópiája felé vezet. És bámulatos, hogy a közgyűlés, a törvényhatósági bizottság, ahova ma a kaputos emberekből küldi ki a polgárság képviselőit, teljesen tehetetlen azon törekvésekkel szemben, amelyek nemcsak alapjában véve kezelik rosszul a kérdést, de annak végrehajtása során, azt merem állítani, vészthozóan fognak bele oly kérdések megoldásába, amelyekre egy város, sőt egy ország a maga egészében is képtelen. [...]

Hát t. pénzügyi bizottmány, a főváros háztartásának és városi politikánknek egy kardinális pontja, amely még sok vitára fog okot szolgáltatni, és amely méhében hordozza nemcsak a mi mérlegünknek a megbillenését és a mi háztartásunknak a felforgatását, de amelynek a következményeit tapasztalni és napról-napra szemlélni módunkban van, a magángazdaságoknak és a magántőkének a megtámadására vezet, ez az, hogy a városi kisebb lakosságról, amely nem képes magának tisztességes, hogy úgy mondjam, tisztességes lakást biztosítani, a főváros gondoskodjék. Én azt sem bánom, ha azok, akik velem ellentétes állásponton vannak, úgy fogják fel a felszólalásomat, mintha ez valami csökönyös principienreiterei³⁹ volna. [...]

Én fenntartom azt a nézetemet, hogy egy városnak és közületnek első sorban meg kell teremteni a feltételeket üdvös gazdasági munkára és egyes gazdasági egyének jólétének a fokozására és biztosítására, az a közvetlen behatás, amely olcsóbb életet akar adni az illető szájába, amely olcsóbb lakást akar adni, amely olcsóbb ruhával akarja ellátni, egy szóval a népszükségletek aprólékos részletkérdéseibe hatósági úton akar belenyúlni, annak a pénzügyi ereje ezeknek a feladatoknak a megvalósításában kell, hogy kimerüljön, és kell, hogy az összesség ennek csak kárát vallja. [...]

Fővárosi Közlöny, 1910. december 13. Melléklet. A Pénzügyi Bizottmány ülésének jegyzőkönyve, 1910. december 9. 6-8. p.

³⁷ Költségvetést.

³⁸ Itt: úri kabátot viselő, azaz jobb módú ember.

³⁹ Elveken lovaglás.

Bárczy István - Harrer Ferenc: Tanulmány a szomszédos községeknek Budapesthez való kapcsolásáról

1908

A nagy városok fejlődésének sajátos jelensége, hogy társadalmi életük nem zárkózik régi határaik közé, hanem átcsap a szomszédos községekre is.

Minden város a környező vidéki társadalmat a szereppel, melyet fogyasztása, nevezetesen élelmezési szükségletei kielégítésében neki juttat és azzal, hogy viszont ipari szükségleteit ellátja, gazdaságilag magához fűzi. Ez a gazdasági egymásrautaltság a várost és a szomszédos községeket egy érdekkörbe vonja ugyan, egységes társadalommá azonban még nem fűzi őket össze. A társadalmi összetartozás szorosabb szálai a városi lakosságnak a szomszédos községekbe való kitelepülésével és a községeknek ennek nyomában járó városiasulásával szövődnek. E folyamatot, mely a nagy városok jelensége, megindítják egyfelől a nyaralók, másfelől az olcsó telekáraktól kibocsátott gyártelepek; erősítik a nyaralóhelyeknek a közlekedési eszközök tökéletesedésével állandó lakóhelyekké alkalmassá válása, a városban foglalkozását űző népességnek egyrészt ezen okból, másrészt a városban való lakás hátrányaitól, a lakás és élelmiszerdrágaságtól, a magas közterhektől való szabadulás vágyából eredő kitelepedési törekvése, a kitelepült gyáraktól vonzott alkalmazottak, iparosok és kereskedők; betetőzi pedig a községek törzslakosságának a betóduló nagyobb életigényű népességhez való átidomulása. És a nagyvárosi lakosságnak a szomszédos községekbe való ezen kivándorlása bekövetkezik már olyankor, amikor még a terjeszkedésre a város határain belül is áll rendelkezésre terület, aminek okai a szomszédos községeknek a városi külső területtel szemben rendszerint előnyösebb közlekedési és közlelmezési viszonyai, kedvezőbb parcellázási feltételei és enyhébb építkezési szabályai és nem kevésbé a beépítetlen városi telkekkel űzött spekuláció.

Naggyá fejlődésével tehát a város a környék községeinek társadalmi életét magában központosítja; egyeseket csak gazdaságilag, másokat lakosságuk foglalkozására és magasabb rendű, különösen kulturális szükségleteinek kielégítésére nézve fűzi magához, míg végre némelyekével társadalmi élete teljesen egybeolvad; természetesen az előbbi fejlődési fokok rendszerint magukban foglalják az utóbbiak csíráját.

A nagy városok társadalmi életének ez az alakulása szükségképpen felvet egy közigazgatási problémát; a társadalmilag összefüggő községeknek közigazgatási központosítását. [...]

Kétségtelen ugyanis, hogy a városnak és a szomszédos községeknek a közigazgatási kapcsolatban fekvő közös érdeke nem jelentkezik egy időben, hanem a következő fejlődést mutatja: A kapcsolat előbb a községek érdekeként jelenik meg, midőn városiasulásukkal járó közegészségi, közbiztonsági és közművelődési szükségleteik kielégítésére szükséges berendezéseket csekély anyagi erejüknel, de talán még inkább szűk körű és ellentétes társadalmi összetételű közülettől (a megyétől) függő közigazgatási szervezetüknél fogva kellőképpen előállítani nem tudják; anyagi eszközeik hiányának is különben részben szűk közigazgatási hatáskörük és említett közigazgatási függőségük (a községi közszolgáltatási rendszer) az oka.

Ekkor a város szempontjából a kapcsolat a beruházási terhek miatt, melyek egyébként a kapcsolat esetén is túlnyomó részben a község lakosságát terhelik (járulékok, díjak alakjában), hátrányosnak tűnik. Amint azután a kitelepedés nagyobb lendületével a községek az elsőrendű városi berendezésekre (csatorna, burkolat), ha adósságok árán és kevésbé jó minőségben is,

szert tettek, és különösen ha közigazgatási hatáskörük kibővítését (várossá alakulásukat) is sikerült elérniük, akkor már a kapcsolatban való érdekük csökken.

Most azonban a városnak válik mindinkább érdekévé a bekapcsolás, mert nem tekintve azt, hogy a kitelepedéssel mindig nagyobbodik azok száma, akik a város közberendezéseit használják anélkül, hogy a megfelelő terheket viselnék, a szomszédos községek (városok) a tömörült együttlakásnak a közegészségre és közbiztonságra káros kihatásait rendszerint nem tudják kellően elhárítani, ami állandó veszélyt jelent a városra nézve is, továbbá a szomszédos községek önálló fejlődése hátrányosan hat a város szabályozási-, telek- és építkezési politikájára. Ennek folytán azt tapasztaljuk, hogy a városiasulás első időszakaiban a szomszédos községek keresik a várossal való kapcsolatot, de ennek részéről hajlandóság nincs meg, s mikor azután a városra nézve válik fontossá a kapcsolat, akkor már a községek idegenkednek tőle. E folyamatot világosan mutatja pl. a berlini bekebelezési kérdés története.

Mindezekből látható, hogy a városi fejlődés bizonyos fokán a szomszédos községek kapcsolásának kérdése elől kitérni nem lehet. Annak igazolására, hogy Budapest már elérte azt a fejlődési fokot, melyen túl a szomszédos községeknek kapcsolása a városra nézve mindig kívánatosabb lesz, de a kapcsolat feltételei mindig súlyosabbakká válnak, egyelőre csak arra utalunk, hogy míg a megelőző népszámlálások a székesfőváros népességének a nemzetközi statisztikai kongresszus elvi határozata alapján előre kiszámított gyarapodásánál tetemesen nagyobb mutattak, addig az 1906. évi népszámlálás eredménye 67.386 lélekkel maradt az előre kiszámított népességen alul, és hogy a statisztikai hivatalunk e jelenség egyik tényezőjeként a városi lakosságnak a szomszédos községekbe való kitelepedését jelöli meg (Statisztikai Havi Füzetek 1906. május). De ezen általános okon kívül szól a kapcsolat kérdésének napirendre vétele mellett egy különös ok is, nevezetesen az, hogy úgy a főváros törvényhatósága (mely e végből külön bizottság alakítását határozta el), mint a kormány (a legutóbbi kormányjelentés szerint) a közeljövőben foglalkozni kívánnak a fővárosi törvény revíziójával; ennek pedig alapvető kérdése, hogy a fővárosban központosuló társadalmi életnek a jövőre milyen közigazgatási kerete legyen, vagyis hogy a fővároshoz szomszédos községek kapcsoltsanak-e és milyen terjedelemben. [...]

Megismerkedve így a főváros környékének társadalmi és közigazgatási viszonyaival, vizsgáljuk meg, hogy mely szükségletek teszik kívánatossá a fővárosnak a szomszédos községekkel való összekapcsolását, Nagy-Budapest megalkotását úgy a főváros, mint a községek, melyek csak az egyik vagy a másik szempontjából.

Itt van első sorban a szabályozási terv. Kétségtelen, hogy annak a munkálatnak, mely a főváros jövő fejlődésének kereteit szabja meg, számolnia kell a határon kívül folyó, de egyfelől a fővárosból ki, másfelől a főváros felé sugárzó élettel és ennek érhálózatát meg kell teremtenie, kiterjesztve ezt a községek periférikus összekapcsolására is. E feladat megoldása, mely a fővárosnak és a községeknek egyaránt érdeke, csak egységes szervezet mellett kecsegtet sikerrel, s ezért a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a környékre kiterjedő, de más hatóságok közreműködésére szoruló hatáskörében eredményeket nem is mutathatott fel.

A főváros és a környék összefüggő élete épp úgy kívánatossá tesz egységes alapelveken felépülő építési szabályzatot és egy színvonalon álló építésrendszert. Abban az egész körzetben, melyet a város és a városban hivatásukat gyakorlók letelepedésére alkalmas szomszédos községek alkotnak - a főútvonalak és már meglévő letelepedési gócok kivételes kezelése mellett - a központtól kifelé általában a parcellaminimumok fokozatos nagyobbodása és az építkezés intenzitásának (telkenként a beépített terület mennyiségének és az emeletek számának) fokozatos csökkenése biztosítandó, sőt esetleg bizonyos irányban és ideig a mezőgazdasági területnek építési telkekké való átalakítása parcellázási vagy építési tilalmakkal

korlátozandó. Az előbbiekre azért van a fővárosnak első sorban szüksége, mert mindaddig, míg a főváros határán belül nagyobb a parcellaminimum, s következésképp kisebb az építkezés intenzitása, mint a határos községek területén, a főváros külső területeit fejleszteni és itt célszerű telek- és lakáspolitikát folytatni nem lehet, annál kevésbé, mert a szomszédos községek közlekedési és ellátási viszonyai rendszerint amúgy is sokkal kedvezőbbek, mint a fővárosi külteleké. De nem tekintve egyes telekspekulánsok érdekét, a parcellázásnak és építkezés intenzitásának korlátozása előnyös a községekre is, mert így elkerülhetik a tömörebb együttlakással járó költséges berendezések (csatorna, vízvezeték) létesítését.

Nagy jelentősége van a községek bekapcsolásának a közlekedés szempontjából. Már a különböző közlekedési vállalatokkal szemben is könnyebbé teszi a főváros egész környékére kiterjedő egységes közlekedési politikának érvényesítését, ami pedig nemcsak a személyforgalomra, hanem a főváros közlelmezése érdekében az áruforgalomra nézve is rendkívül fontos. De megkönnyíti a községekkel való egyesülés az egységes közlekedési politika érdekében kívánatos egységes községi közlekedési vállalat megteremtésének előkészítését is.

A fővárosnak és környékének egyik legkorábban felismert és részben már kielégítést nyert közös érdeke a fővárosi rendőrség hatáskörének területi kiterjesztése. A szomszédos községeknek a közveszélyes egyénektől való megtisztítása nemcsak azoknak, hanem a fővárosnak is érdeke, siker azonban itt csak a fővárosi rendőrség fejlett szervezetétől várható. Bővebb magyarázatra e szempont nem szorul; a fővárosi rendőrség hatáskörének Újpestre és Rákospalotára való kiterjesztésének előnyei mindkét oldalról közelismertek.

Igen kívánatos a környéknek a főváros fejlett közegészségi szervezetébe való bevonása, a községek részéről azért, mert a községi közegészségi igazgatás eszközei különösen a tömörebb együttlakást feltűntető községekben a közegészségi veszélyekkel szemben elégtelenek, a főváros részéről pedig azért, mert a sűrű érintkezés folytán a környékbéli községek kedvezőtlen egészségi állapota állandó veszélyt jelent a főváros lakosságára nézve.

Nagy szerepe van a kapcsolásnak a közlelmezésben is. Érintettük már, hogy az egységes városrendezési politika kedvezően hathat az élelmezési viszonyokra, a konyhai szükséglet közelben való termelésének elősegítésével. Ugyancsak kedvező befolyása volna az élelmezésre az egységes közlekedési politika lehetőségének, mely szintén a kapcsolással jár. De igen fontos úgy a községek, mint a főváros közegészsége és hatályos táplálkozása szempontjából az egységes és szigorú élelmiszervizsgálat; sőt itt az egységes eljárás a fővárosra nézve azért is kívánatos, mert az élelmiszervizsgálatnak szigora a fővárosban és laza kezelése a szomszédos községekben, az utóbbiak fogyasztókéességének fokozódásával a fővárosban élelmiszerhiányt is idézhet elő. Előnyös volna továbbá az egész összefüggő körzetben az egységes vásártartási és közvágóhídi jog, ami azért nem zárna ki sem a parciális heti vásárok tartását, sem a vágóhidak decentralizálását.

Valószínű továbbá, hogy az egységes igazgatás a környék még nagyszámú német és tót ajkú lakosságának magyarosodását is előmozdítaná.

Végre a főváros szempontjából felhozhatjuk még a kapcsolat mellett: a kihelyezett és esetleg még kihelyezendő nagyobb községi intézmények (vízvezeteki stb.) jobb védelmét, a fővárosi nyaraló közönség érdekének biztosítását és a fővárosi berendezéseket élvező szomszédos lakosságnak bevonását a megfelelő közterhek viselésébe; a községek részéről pedig: a főváros hitelének és a fejlettebb közigazgatásnak élvezetét, de különösen a közlekedésileg előnyösebb közigazgatási kapcsolatot.

Ha a bekebelezés kifejlett érveivel szemben az ellenérveket keressük, voltaképpen csak egyvel találkozunk, és pedig azok részéről, kik a főváros érdekeit vélik képviselni. Ez ellenérv az,

hogy a főváros területe gazdasági erejéhez viszonyítva amúgy is rendkívül nagy, és a szomszédos községek kapcsolása újabb súlyos anyagi áldozatokat róna a fővárosra. Az ellenvetésre azonban a következő válasz adható: a kapcsolási probléma nem abból áll, hogy a városias költséges berendezések a fejletlen vidékre kiterjesztessenek, hanem ellenkezőleg abban, hogy a várossal összefüggő terület felett való rendelkezési joggal a koncentráltabb városfejlődés biztosíttassék; a főváros és a szomszédos községek közt pedig a kapcsolat létrejött a főváros nagy kiterjedési beépítetlen területei mellett is, és pedig a bevezetésünkben már jelzett okokból; a községeknek már a fővároshoz való pusztá közigazgatási kapcsolása az előadottakból kitűnőleg minden újabb beruházás nélkül is, előnyökkel jár úgy a községekre, mint a fővárosra nézve, holott nagyobb mértékű megterhelést a fővárosra nézve nem jelent; a községekben nagyobb befektetések eszközzésére pedig a kapcsolat a fővárost nem kényszeríti, sőt, mint fentebb említettük, helyes városrendezési politika mellett a berendezések, s így költségeik tetemesen leszoríthatók, amennyiben pedig ilyenekre mégis szükség volna, helyesen alkalmazott járulékrendszer, ha nem is egészen, de túlnyomóan az érdekeltek által fedezhetők. Különben a kapcsolat pénzügyi alakulása annak módjától függ. [...]

Nekünk tudvalevőleg két intézményünk van, melyeknek hatásköre a főváros környékére is kiterjed, úm. a fővárosi rendőrség és a Fővárosi Közmunkák Tanácsa. A fővárosi rendőrségnek hatáskörét az 1889:XLVI. tc. kiterjeszti Újpest és Rákospalota községekre. Az intézménynek a fővárosban is állami jellege, de kivált a rendőri igazgatásnak különleges természete, a hatályos működést biztosítja. A Fővárosi Közmunkák Tanácsát, mely az alább még említendő londoni Metropolitan Board of Works utánezata, az 1870:X. tc. már alapjában községi feladatokra, az akkoriban még különálló Pest és Buda városok szabályozási és építési ügyeinek egyöntetű vezetésére alkotta, de 15. §-ában megadta neki a jogot arra, hogy hatáskörét a környékre is kiterjeszthesse. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa azonban utóbbi jogát eddig eredményesen nem érvényesíthette, ellenben Pestnek és Budának egy várossá egyesülésével a fővárosra nézve tulajdonképpen létjogosultságát veszített hatásköre számos, a közre hátrányos vitára adott okot.

Részletesebben kell szólnunk a kapcsolat azon módjairól, melyek nemcsak egyes igazgatási ágakra terjedő, hanem teljes kapcsolatot jelentenek, és pedig olyat, mely közigazgatási rendszerünkbe beleillik. Ezek a községi és a törvényhatósági bekebelezés.

A községi bekebelezés azt jelenti, hogy a szomszédos községek a fővárossal teljesen egybeolvadnak. Ily bekebelezésről első sorban a városias jellegű községeknél lehet szó, így különösen Újpest, Rákospalota, Rákosszentmihály, Kispest, Erzsébetfalva, Albertfalva, Budafok s Kistéténynél és esetleg még Czinkotánál, Rákoskeresztúrnál és Csepelnél. E községek külön vagy többen egybekapcsolva, de talán még célszerűbben a jelenlegi fővárosi kerületek külső részeivel kombinálva (pl. Újpest-Rákospalota, Rákosszentmihály Rákosfalvával és a VII. kerület külső részével, Kispest-Erzsébetfalva megfelelő közlekedés esetén, vagy a kettő külön a IX. kerület egy-egy részével, Albertfalva-Budafok-Kistétény az I. kerület egy részével), a főváros újabb közigazgatási kerületeit alkotnák. Közigazgatási szempontból e megoldás ellen alaposabb ellenvetés alig hozható fel. Igen fontos azonban a községi bekebelezés pénzügyi kihatásainak mérlegelése, itt a részletek megoldásában biztosítandó, hogy a bekebelezés közigazgatási előnyeit egyik félre nézve sem nyomják le a pénzügyi áldozatok, és ez az állam méltányos közreműködésével sikerülhet is. [...]

Bárczy István - Harrer Ferenc: Tanulmány a szomszédos községeknek Budapesthez való kapcsolatáról. Bp., 1908. 1., 4-5., 16-20. p.

Molnár Ferenc felszólalása a városegyesítés 40. évfordulója alkalmából tartott díszközgyűlésen

1913. november 17.

Molnár Ferenc: [...] A napokban alakult meg a Budapest Barátai című egyesület. Én ismerek egy egyesületet, amely már sokkal régebb idő óta áll fenn anélkül, hogy megalakult volna, amelynek nincs szervezete, alapszabálya, de amelynek rengeteg sok tagja van, fájdalom, ebben a városban és ebben az országban, és ez Budapest ellenségeinek az egyesülete. (Úgy van!) Divattá vált különösen az utolsó tíz esztendőben Budapestet ócsárolni, Budapestet szidni, Budapestet nem szeretni. Kik ennek a nagyszámú, titkos összeköttetésben élő, fájdalom, nagyon is lelkes csapatnak a tagjai? Két részre oszthatom őket. Az egyik részük pestiekből áll, a másik a nem pestiek csoportja. De hát miről ismerni meg azokat a pestieket, akiknek Budapest nem tetszik? Arról, hogy ezt a szót: Budapest, kritikának használják. Amikor egy párizsi ember azt mondja: Párizs, amikor egy bécsi ember azt mondja: Wien, amikor egy londoni ember a maga városáról beszél és azt a várost mint jelzőt használja, az csak dicséret. Ha a francia ember azt mondja valamire: ez párizsi divat, ez azt jelenti, hogy szép divat. Ha a bécsi ember valamire azt mondja: bécsi elegancia, ez igazi eleganciát jelent. De ha a magyar ember azt mondja valamire: ez pesti divat, pesti elegancia, ez mindig kritika, még pedig lesújtó kritika. (Úgy van!) A szó, amely az utóbbi hónapokban, esztendőben oly népszerűvé vált, hogy: ez Pest! Ez a felkiáltás, amit akkor használnak a pesti emberek, amikor valami hibát látnak, amikor valamivel nincsenek megelégedve, amikor valami felett bosszankodnak, és azt mondják: ez Pest, amit soha még egy szép alkalomnál nem hallottunk, soha, amikor kint a város végén négy-ötemeletes iskolák, gyönyörű paloták épültek, ahová a szegény gyermekek százai és százai járnak tanulni, ott soha nem hallottuk, hogy valaki azt mondta volna: ez Pest! De ha egyszer valami rossz kövezeten a kocsi zörög, és egyszer rossz levegőjű helyiségbe megy be az ember, és egyszer a legkisebb kellemetlenség éri, rögtön ott van a száján: ez Pest! (Lelkes taps.)

Igen tisztelt Uraim! Ezzel a csoporttal többé nem szándékozom foglalkozni, mert ezt a csoportot ez a jelszó, amelynek egyében működik, eléggé jellemzi és azt hiszem, eléggé ismerjük őket ahhoz, hogy bővebben ne kelljen velük foglalkozni.

A második csoportot, amellyel komolyabban kell foglalkozni, ezeket én a nempestiek szó alá foglaltam össze, mert vannak közöttük olyanok, akik itt laknak, és vannak közöttük olyanok, akik nem Pesten laknak. Akik Pesten laknak, azok részint politikusok, magasrangú közéleti férfiak, akiknek legtöbbször nem született pesti ember, hanem vidékről jött nagybirtokos, aki Budapesten kelletlenül, rosszkedvvel tartózkodik, ezt a várost egy lármás, nagy hotelnek tekinti, ahonnan bizony mindig örömmel és boldogan megy haza birtokára, élvezni annak csendjét és nyugalma. Tisztelt Uraim! Nekem egyik legnagyobb meglepetésem szerény fővárosi pályámon az volt, amikor a főváros egy közgyűlésén megjelenve, az egyik szónoktól azt hallottam, hogy egy régi miniszterelnökről azt mondta, hogy ez a miniszterelnök úr nagyon kegyes volt Budapest iránt, nagyon nagy érzéke volt Budapest iránt annak a miniszterelnök úrnak. Ezen én nagyon meglepődtem. Csodálkoztam azon, hogy Budapest fővárosának közgyűlésén dicsérő szót, egy érdemrendet, egy külön megemlékezést kap az a magyar miniszterelnök, aki szíves volt az ország fővárosát szeretni. Ez megdöbbentett engem akkor, de azóta, figyelemmel kísérve a város ügyeit, bizony rájöttem arra, hogy kijár annak a miniszterelnök úrnak az a kitüntetés, és hogy igenis, meg kell különböztetnünk politikusaink közt

azokat, akiknek van érzékük Budapest szeretete iránt, azoktól, akiknek nincs érzékük. (Úgy van! Lelkes taps.)

Tisztelt Uraim! A másik csoportja ezeknek a pesti ellenségeinknek az, amely feljött Pestre lakni, de nincs itthon, amely feljött, hogy hivatalt vállaljon, a pálya kezdetén áll, amely megtelepedett itt, de szívében hazavágyik falujába, kis városába, ahol született. Ez a generáció, ez a csoport, miránk nézve azért veszedelmes, mert ez mondja a gyűléseken, ez írja az újságokba, ez mondja unos-untalan azt, hogy Budapest nem magyar, hogy Budapest idegen város, hogy Budapest bevándorlott város, amelyet nem szabad Magyarországnak tekinteni, és minden ügyben, amikor magyar ügyről van szó és Magyarországról, és amely ügyben Budapest rendszerint elsőnek szokott állást foglalni, legyen az politikai kérdés vagy sem, az első ellenvetés, amivel találkozunk, az, hogy Budapest nem magyar, ez külön test, egy corpus separatum az ország közepében, e körül van egy nagy Magyarország, de ami itt van, az egy amerikai város, amihez nekünk semmi közünk. Ezt, tisztelt uraim, nagyon sokszor hallottuk és olvastuk, efölött tehát nem csúszhatunk el hallgatagul, mert ez a gondolat igenis fennáll, napról-napra halljuk, és napról-napra kijátszák ellenünk, tehát kell, hogy egyszer a szemébe nézzünk ennek a gondolatnak, és kell, hogy megmondjuk egyszer róla véleményünket. (Halljuk! Halljuk!)

Miért mondják ezek az urak azt, hogy Budapest nem magyar és hogy Budapest rossz, hogy Budapest idegen, nem Magyarország, miért szidják ezek Budapestet, miért kaphatók ezek arra, hogy minden legkisebb bajért ezt a várost okolják? Nem azért, mert rosszhiszeműek, hanem, mert felületesek. Felületesek, mert bűnbakot keresnek, ennek a városnak - ha szabad ezt a szót használnom - a személyében, az ország nagy és régi bajaihoz. Budapesten sok a baj, ezt mi jól tudjuk, de ezek legtöbbje, legnagyobbbrészt nem Budapest baja, hanem az ország baja. Ezeknek az uraknak a szemében Budapest Magyarországnak a bűnbakja. Akármi rossz, akármi kellemetlen, akármi, ami nekik nem tetszik, ami azonban visszavezethető az ország szegény állapotára, ő náluk abban a szóban jut kifejezésre, hogy Budapest, és ebben intéződik el. Hogy egy triviális példát mondjak, amely talán bevilágít, az élelmiszerdrágaság, az úgynevezett élelmiszeruzsora, amely a legnagyobb baj és amelyet ellenségeinknek ez az osztálya legtöbbször a fejünkhöz vág, ez Budapest baja? Budapest bűne? Ez a legvilágosabb példa arra, hogy ez az ország bűne, mert itt egy millió ember lakik egymás mellett, aki enni kér, és akinek kell, hogy meglegyen a maga zöldsége, teje, baromfija. Az országban, amelynek oly nagy része a kötött birtok, a nagybirtok, és amelynek oly nagy része áll olyan gazdasági művelés alatt, ahol a birtokos a birtok értékének megfelelő 2 százalékos jövedelemmel megelégszik és ahol a belterjes gazdálkodás annyira el van hanyagolva, mint nálunk, ahol a parasztnak nincs földje és kimegy Amerikába, mert itt földet nem kap, egy oly országban, amelyben a vasútépítés, tarifapolitika, csatornaépítési politika, természetszerűleg ezekhez a viszonyokhoz alkalmazkodik, ebben az országban miért éppen Budapest az, amely az élelmiszerekkel uzsoráskodik? Miért mondják rólunk, hogy ez csak nálunk van? A parasztot, aki természetes élelmezője a fővárosnak, régi intézményeink elzárják attól, hogy Budapest körül oly övezetet csináljon, amellyel a milliós várost élelmezze. Az országnak a baja ez, az ország földbirtokpolitikájának, az ország vasútpolitikájának, csatornázási és tarifapolitikájának, amely mindennel törődött, csak Budapesttel nem. Ha nézzük a francia térképeket, Párizs olyan, mint egy nagy fekete csillag, amelyből sűrűn egymás mellett ágaznak ki a kis vasútvonalak, amelyeken az élelmiszereket, tejet beviszik a városba. Ha nézzük Budapest térképét, a mi szép és fejlett vasútaink mellett látni fogjuk, hogy épp ezek a kis sugarak hiányoznak Budapest térképéről, amelyek a közelből szállítanák ide az élelmiszereket a város élelmezésére.

Tisztelt Uraim! Jól tudjuk olvasmányainkból, tanulmányainkból, hogy egy milliós várost élelmezni borzasztó nehéz dolog. Ha nem élelmeznek bennünket, arról nem mi tehetünk, arról az

ország tehet, mert az országnak baja, az országnak nyomorúsága, ami ebben kifejezésre jut. Budapest munkásai sem azért vannak munka nélkül és nem azért nyomorognak, mert itt a tőke rosszabb, mint másutt, hanem azért, mert ennek az országnak nincs ipara.

Igen tisztelt Uraim! Budapest ellenségei azzal szeretnek vádolni bennünket, hogy a cifra nyomorúság városa vagyunk. Nekünk, akik e város királyi büszkeségeit dicsőítjük, azt mondják: furcsa király, kolduskirály, rongyos a palástja és lyukas a cipője. Igazat adok azoknak, akik ezt mondják. De nem azért rongyos a palástja és lyukas a cipője, mert rossz a király, hanem azért, mert az alattvalóinak nincs mit magukra venni és mert a fiai mezítláb járnak. Eggyel több ok arra, hogy szeressem: ilyen fényes, ilyen büszke és ilyen király tud maradni a maga nagy nyomorúságában.

Igen tisztelt Uraim! A külföldön fürdőző magyarok, akik Budapestet ócsárolni szokták, amikor külföldi emberek kérdezősködnek Magyarországról, az első dolgok, amikkel büszkélkednek: a budapesti művészet, tudomány, színpad, iskola, a budapesti kultúra. De tessék nekik elismerni azt is, hogy a szegénység, a nyomor, a gazdagodó emberek mohósága nem külön budapesti bűn, hanem éppannyira magyar bűn, mint ahogy magyar erények a budapesti erények.

De ez nem tart örökké. Eljönnek a nagy leszámolások. Egy érzésem van, igen tisztelt uraim, hogy ha valamikor eljönnek azok a nagy külpolitikai bonyodalmak által már most bevezetett, de talán csak évszázadok múlva esedékes világtörténelmi változások, ahol egyszer a magyar nemzetet fel fogják hívni, hogy álljon elő és sorolja fel azokat az érdemeket, amelyek mellett szólnak, hogy a világ hatalmai a magyar nyelvet, a magyar fajtának a jogait fenntartsák, ha talán unokáink unokái megérik a szerencsétlen időt, hogy itt számot kell adniuk arról, hogy mit csináltunk e földön, meg vagyok győződve róla, hogy az első szó, ami az utódok szájából el fog hangzani, az lesz, hogy „Budapest”. (Lelkes taps.) Késői elégtétel, de elégtétel lesz haló porainkban azért a keserű gondolatért, hogy oly sokan vannak, akik ezt a várost nem szeretik.

Végére érkeztem felszólalásomnak. Azok a panaszok, amiket ellenségeinkről eddig előadtam, az értelemhez szóltak. De van egy panaszom ellenük, amely az érzelemhez szól. Nekem mindig fáj - és legyünk annyira pesszimisták, higgyük el egymásnak, mert így van, ne tagadjuk ezt -, ide Budapestre, ő szerintük, nincs honvágy, ide nem dicsőség, nem divat vágyódni. Minden darab földnek ezen a világon van egy diplomáciai testülete, amely áll azokból a szívekből, amelyek megdobbannak szerte a világon azokban az emberekben, akik azon a kis földdarabon születtek és onnan elmentek. Ez a nagy diplomáciai testület az egész világot behálózza, és azt kell néha éreznünk, hogy Budapestnek mintha nem volna meg ez a diplomáciai testülete. Mintha minket kinevetnének azért, hogy ide vágyódunk, mert innen, úgy látszik, csak elkíváncozni dicsőség, innen csak vagy a művelt Nyugatra, vagy az akáclombos kis faluba illik hazakíváncozni. Ezzel a gondolattal szembehelyezem én azt a gondolatot, amely valamikor mégis egyesíteni fogja velünk a mi elleneinket, akik - fájdalom - lassan, de mégis egyre melegednek irántunk, és majd valaha egyesülnek velünk abban a nagy szeretetben, amely, remélem, hogy már az utánam következő generációban teljes tökéletességében elvégezte a maga összeforrasztó munkáját. [...]

Tisztelt Uraim! Azt hiszem, ez a mai alkalom, ez a mai megértés, amely bennünket összehozott, jó alkalom arra, hogy szerény alázatossággal a nagy költőnek ezt a mondását magyarra lefordítsam, éppoly egyszerű szavakkal: Budapest, Budapest és mindig csak és mindörökké Budapest! (Hosszas és lelkes éljenzés és taps.) [...]

Budapest Székesfőváros törvényhatósági bizottságának díszközgyűlése, 1913. nov. 17. Fővárosi Közlöny, 1913. november 19. 2859-2862. p.

2. fejezet
METSZETEK A VÁROS ÉLETÉBŐL
A „BÉKEKORSZAKBAN”

Körösi József a főváros népességének elmagyarosodásáról

1880

[...]

a) Nemzetiség szerint:

Magyarok. A fővárosnak összesen 195.912 lélekre menő magyar népességéből beszél

csak magyarul	63.834 = 32,58%
magyarul és németül	108.837 = 55,55%
magyarul, németül és tótul	14.553 = 7,43%
magyarul és tótul	3.229 = 1,65%
magyarul, németül és az „egyéb” nyelvek valamelyikén	3.890 = 1,99%

A fennmaradó alig 1%-ot tevő rész a következő kombinációkra oszlik el: magyar és egyéb nyelv 542 (= 0,28%); magyar, német, tót és egyéb 940 (= 0,48%); magyar, tót, és egyéb 87 (= 0,04%).

Németek. A 118.587 német közül beszél

csak németül	71.299 = 60,12%
németül és magyarul	35.443 = 29,89%
németül, magyarul és tótul	5.073 = 4,28%
németül és tótul	4.578 = 3,86%

A közel két százaléknyi maradéknál a következő kombinációkra találunk: németül, magyarul s az egyéb nyelvek egyikén beszélnek: 1091-en (= 0,92%); németül s az egyéb nyelvek egyikén 768-an (= 0,65%); németül, magyarul, tótul s az egyéb nyelvek egyikén 219-en (= 0,18%); németül, tótul s az egyéb nyelvek egyikén 116-an (= 0,10%).

Tótok. Összes számuk 21.237. Ebből beszélnek

csak tótul	8.315 = 39,15%
tótul és magyarul	2.019 = 9,51%
tótul és németül	5.722 = 26,95%
tótul, magyarul és németül	5.089 = 23,96%

A többi kombinációk számára alig marad egy fél százalék, ugyanis: magyarul, németül, tótul és egyéb nyelven 62, tótul, németül és egyéb nyelven 17, tótul és egyéb nyelven 7, tótul, magyarul és egyéb nyelven 6.

E számokból többféle érdekes következtetéseket lehet levonni. Így nevezetesen:

1. A német nyelv elterjedtsége (beszéli 264.000 személy) nem annyira a (119.000 személyből álló) német elem erős voltának, mint inkább azon körülménynek róható fel, hogy az itt élő magyaroknak csaknem kétharmad része (130.000 személy) a német nyelvet is elsajátította.

2. A németeknek csak harmadrésze sajátította el a magyar nyelvet. Egyébiránt, ha az itt élő külföldiek számát levonjuk, a magyarul beszélő németek száma 40 százaléknál magasabbra emelkedik.

3. A tót nyelvre vonatkozólag kitűnik, hogy azt a magyaroknak tizedrésze sajátította el; a németeknél egytizenketted rész érti a tót nyelvet, amit e szerint elég nagy aránynak kell tekintennünk. Ez azon körülmény következménye, hogy északi Magyarországon a tótság mindenfelől német vidékekkel határos és nagyszámú német gyarmattal is bír.

4. A tótok egyharmada magyarul is beszél, németül pedig valamivel több mint fele. Ez szintén az előbbi pontban előadottakban találja magyarázatát. [...]

b) Felekezetek szerint

Az alábbiakban a négy főfelekezet (katolikusok, ágostaiak, helvétek és izraeliták) nyelvismereteit fogjuk vizsgálni, e mellett azonban a beszélt nyelveknek csak azon összetételeire fogunk szorítkozni, melyek leggyakrabban fordulnak elő.

Beszél száz-száz következő hitfelekezetű egyén közül:

	katolikus	ágostai	helvét	zsidó
csak magyarul	17,27%	13,73%	59,29%	11,40%
csak németül	23,81%	17,15%	2,99%	17,09%
magyarul és németül	40,24%	35,80%	29,54%	57,88%
magyarul, németül és tótul	7,12%	15,25%	3,55%	7,55%

A ritkább nyelvkombinációkból még említést érdemelnek:

	katolikus	ágostai	helvét	zsidó
magyar és tót	1,73%	4,41%	0,88%	0,16%
német és tót	3,32%	4,59%	0,33%	3,98%
csak tót	2,89%	6,56%	0,43%	0,05%

[...]

Magyarosodás, tekintettel a népesség szülőhelyére

Az országos számlálás eredményeiből kitűnik, hogy a magyarul tudók száma jelenleg mindössze hét millióra, azaz a népesség 51%-ára megy. Magában Budapesten, mint említve volt, 74%, azaz aránylag majdnem felével több magyarul tudót találtunk. (A még beszélni nem tudó gyermekeket levonva.)

Ha a fővárosi népességből elkülönítjük azokat, a kik itt és a kik az országban születtek, azon eredményre jutunk, hogy az előbbieknél 71%-a, az utóbbiaknak 83½%-a bírja a magyar nyelvet, ami mellett azonban azt sem szabad tekinteten kívül hagyni, hogy a bevándorlók többsége nem-magyar megyékből származik. A főváros kulturális befolyása tehát nem csak abban nyilvánul, hogy az idevaló gyermekek jóval gyakrabban tanulják meg a magyar nyelvet, hanem abban is, hogy a bevándorlók nem-magyar részére erősen magyarosító hatást gyakorol.

A mi a Magyarországon kívül születteket illeti, természetes, hogy ezeknél a magyarul beszélők százalékszámának csekélyebbnek kell lennie. Ha azonban az Ausztriában születtek

közül csak 27 $\frac{1}{3}$ % százalék, a külföldi születésűek közül pedig még két százalékkal kevesebb bírja a magyar nyelvet; ha tehát e bevándorlott népesség háromnegyed része Magyarországon és annak fővárosában élhet a nélkül, hogy az állami nyelvet elsajátította volna: úgy ezen feltűnő s más országban talán fel sem található viszonyokat joggal lehet annak további bizonyítékaul elismerni, hogy a magyar nyelv terjesztéséről egyáltalában nem gondoskodnak oly terrorisztikus módon, hogy a nem-magyar elemek szabad mozgása és fejlődése korántsem lehet annyira megszorítva, mint azt bizonyos oldalról elhítni szeretnék.

Azon, városunk női lakosságára nézve jellemző vonás, hogy az a magyar nyelvet sokkal ritkábban sajátítja el, mint a férfi lakosság, a jelen fejezet is igazolja. Kitűnik ugyanis, hogy még a budapesti vagy magyarországi születésűek között is, a nők a magyar nyelv ismerete tekintetében jóval mögötte maradnak a férfiaknak. Száz magyarul tudó férfira ugyanis az itt születtek közül 73, a Magyarországon születtek közül 94 magyarul beszélő nő esik.

Ezzel szemben annál meglepőbb, ha azt találjuk, hogy városunk Ausztriában született női lakossága az ugyanoda való férfiaknak e tekintetben nem sokat enged (100:94), sőt, hogy a külföldi nők a magyar nyelv elsajátításának gyakorisága tekintetében a külföldi férfiakat még felül is múlják! Száz magyarul tudó külföldi születésű férfira ugyanis 120 magyarul értő ily nő jut. Ezen első pillanatra meglepő eredményt azonban a valónak megfelelőnek találhatjuk, ha saját ismeretségünk körében körütekintvén, aligha észre nem vesszük már ez úton is, hogy külföldi származású családokban a nő, részben a cselédséggel, részben saját, magyar iskolákat látogató gyermekeivel való érintkezése folytán, a családatyánál hamarabban szokta a magyar nyelvet megtanulni.

Alábbiakban adjuk a pontos százalékszámokat:

Magyarul beszél 10 éven felüli				férfi	nő	összesen
száz	budapesti	születésű között		77 56%	65 73%	71 05%
”	magyarországi	”	”	86 24%	81 21%	83 59%
”	ausztriai	”	”	27 72%	26 83%	27 37%
”	külföldi	”	”	23 68%	28 25%	25 66%

Magyarosodás az egyes hitfelekezetek körében

Már megjegyeztük, hogy a helvétek csaknem kizárólag, ti. 92%-kal, tartoznak a magyar nemzetiséghez. Ennek következtében itt sajátképpen magyarosodásról nem lehet szólni. Azon tény, hogy ezen vallás híveinek 96 $\frac{1}{4}$ %-a bírja a magyar nyelvet, azt bizonyítja, hogy a további négy százalék a nem-magyar helvétek köréből került ki.

Magyarság tekintetében második helyen, mint láttuk, az izraeliták következnek, a mennyiben azok között 59% magyar volt. A magyar nyelvet azonban 77 $\frac{1}{3}$ százalék beszéli, minélfogva a nem-magyar izraeliták köréből eredő gyarapodás 18 $\frac{1}{3}$ %-ra megy. Az izraelitákhoz közel állanak az »egyéb« felekezetűek, kiknek közel nyolc tizedrésze beszél magyarul.

Nagy gyarapodás mutatkozik az ágostaiaknál s katolikusoknál oly nem-magyar tagok által, kik a magyar nyelvet elsajátították. A magyarul értők száma az ágostaiaknál 70 $\frac{1}{2}$ százalék, míg magyar nemzetiségű csak 51 százalék közöttük; hasonlóképpen a katolikusoknál 68 $\frac{2}{3}$ % magyarul tudó áll szemben 51% magyar nemzetiségűvel.

Ezen, a felekezeti szempont szerint elrendezett csoportosításnál is, a nő majdnem minden csoportban a férfiak mögött elmarad. Ez elmaradás legcsekélyebb, majdnem eltűnően kicsiny,

a reformátusoknál; míg az ágostai és izraelita nőknél a magyar nyelv elterjedése legnehezebben megy végbe.

A pontos százalékszámok a következők:

Száz-száz 10 éven felüli egyén közül beszél magyarul:

	férfi	nő	összesen
a katolikusoknál	69,77%	67,66%	68,63%
az ágostaiaknál	74,70%	66,14%	70,52%
a helvéteknél	96,30%	96,17%	96,23%
az izraelitáknál	81,08%	73,13%	77,36%
az egyéb felekezetűeknél	77,44%	76,49%	77,07%

[...]

A gyermekek magyarosodása

A nyelvismereteket tárgyzó táblázatokban folytonosan különbség van téve a tíz éven aluli és a tíz éven felüli népesség között. Már e körülmény is jelentékenyen nehezíté e táblázatok feldolgozását. Utólagosan azonban úgy találjuk, hogy még a gyermekkorok egyes életévek szerinti elkülönzésétől sem kellett volna visszarettennünk, mert ezáltal az ifjabb nemzedék magyarosodásának kérdése sokkal élénkebben lett volna megvilágítva, mint jelenleg, midőn minden tíz évnél fiatalabb gyermek - tehát azok, kik még iskolába nem járnak, az iskolát látogatókkal együtt - egy közös rovatban foglaltatván, nem ismerhető fel világosan azon magyarosító befolyás, melyet az iskola a családdal szemben gyakorol.

Ha ugyanis azt vizsgáljuk, mily mérvben van a magyar nyelv a tíz évesnél ifjabb gyermekek között elterjedve, úgy e tekintetben két ellenkező irányzat eredményével van dolgunk. Egyrészt az iskolák előmozdítólag hatnak, és valóban a fővárosban kevés lehet a 7, 8, 9 éves gyermek, a ki a magyar nyelvet nem bírja. Azon feltevés azonban, hogy az ily korú gyermekek közt a magyar nyelvben járatlanok egyáltalában nem volnának találhatók, a tényleges viszonyok által nem igazoltatnék; mert - az iskolamulasztóktól el is tekintve - egyfelől még mindig vannak egyes oly magán és felekezeti tanintézetek, melyekben a magyar nemcsak hogy nem oktatási nyelv, de még mint tantárgy sem talál kellő méltatásra; másfelől azonban - mint láttuk - a nők, azaz az anyák kevésbé jártasak a magyar nyelvben, mint a férfiak, minek következtében minden felekezet körében számos oly 2-6 éves gyermek akad, a ki a magyar nyelvet nem bírja.

Ez ellentétes áramlatok végeredménye a következő számokban ismerhető fel, melyek szerint tíz száz-száz tíz éven aluli között (a még beszélni nem tudók leszámításával) a magyar nyelvben jártas

a helvétek közt	96,46%
az izraeliták közt	84,51%
az ágostaiak közt	76,64%
a katolikusok közt	69,64%

Összehasonlítva ez adatokat azokkal, melyeket a magyar nyelvnek az egyes felekezetek körében való elterjedtségéről az előbbi fejezetben közöltünk, kitűnik, hogy különösen az izraelitáknál a magyar nyelv ismerete a gyermekek között meglepően terjed. Ezen jelenség részben azon már kimutatott körülmény által is magyarázható, hogy az izraelita anyák közt sokkal több a magyarországi származású, mint a katolikusok vagy ágostaiak körében, mely utóbbiak között jóval számosabb külföldi van. Jelen adatok szerint azonban városunk izraelita lakossága okvetlenül a magyarság előmozdítója gyanánt tekintendő. [...]

A pesti oldalon száz-száz egyén közül bírja a magyar nyelvet

	katolikusoknál	ágostaiaknál	helvéteknél	izraelitáknál
az összes népesség körében	72,19	71,19	96,30	80,20
a gyermekek körében pedig több	76,13	78,04	96,98	87,07

Ha azonban budai oldalra megyünk át, ott egészen ellenkező viszonyokat találunk: a gyermekek itt t.i. még nem beszélnek magyarul. Még a helvéteknél és izraelitáknál is e tekintetben a gyermekek hátramaradása tapasztalható. Magyarul beszél ugyanis a budai kerületben

	katolikusoknál	ágostaiaknál	helvéteknél	izraelitáknál
az összes népesség körében	57,80	71,95	94,99	61,72
ellenben a gyermekek körében csak	51,09	68,52	93,57	58,59

Ha emlékezetünkbe idézzük azon tapasztalatot, hogy a magyar nyelv terjedése éppen Buda női népességének körében különösen lassú, úgy ebben is feltalálható annak magyarázata, miért találunk itt a gyermekek, különösen pedig az iskolát még nem látogató gyermekek között oly sokat, ki a magyar nyelvet nem bírja.

Az utolsó két nemzedék nemzetiségének változása

Ha a nemzetiségi statisztika főfeladata abban áll, hogy az illető nemzetiségek hatalmi viszonyait felderítse, úgy a betekintés e viszonyok azon váltakozásaiba, melyek az idő folyamában a család körében zajtalanul s fel nem ismerve mennek végbe, az efféle statisztikának kétségkívül legérdekesebb része gyanánt tűnik föl. Melyik államférfi nem érezné a legélénkebb vágyat, bepillantani a népek fejlődésének azon titkos műhelyébe, melyben a nemzetek sorsának fonala szövődik. [...]

Ami mindenekelőtt a három főnemzetiségnek ellenállási képességét illeti, úgy ez a magyarnál legerősebbnek, a tótnál leggyengébbnek bizonyult, míg a német e tekintetben a középhelyet foglalja el. Száz esetben magyar származású gyermek közül csak öt idegenült el nemzetiségétől, ellenben ugyanannyi tót gyermek közül 62, a németek közül 36, az együvé foglalt »egyéb nemzetiségek«-hez tartozók közül pedig 59%. A tót, mint a legvagyonalanabb és -miként az a népesség műveltségi állapotáról szóló fejezetben számszerűleg is ki fog tűnni - egyszersmind a legkevésbé művelt nemzetiség, legcsekélyebb ellenállási erőt tudott kifejteni.

A két utolsó nemzedék folyamán végbemenő áthasonulás valódi hatályosságát a német nemzetiség beolvadási aránya fejezi ki leghívebben. *Az egyik nemzedéktől a másikig észlelhető 36%-ra menő nemzetiségi átalakulás arra engedne következtetni, hogy a Budapesten leteleplő idegenek a negyedik nemzedékben magyarosodnak el teljesen.* Nem ismerünk más országról hasonló vizsgálatokat, és így nem hivatkozhatunk megfelelő külföldi adatokra; mindazonáltal nem hisszük, hogy tévedünk, midőn azt állítjuk, hogy úgy azon európai államokban, melyekben nemzeti átalakulások vannak folyamatban, főleg Német- és Oroszország-

ban, mint az Északamerikai Egyesült Államokban is, az idegen elemek beolvadása jóval gyorsabban történhetik, a mire - legalább az európai államokban - az erélyes kormányrendszabályoknak nem éppen csekély befolyása lehet. A fővárosi német elem átalakulási folyamának lassúsága - s a viszonyok e tekintetben az országban sem lehetnek nagyon eltérők - nézetünk szerint a legerősebb érv annak bizonyítására, mily alaptalan a túlbuzgó magyarosításnak azon vádjá, mellyel a fővárosi tanácsot és a kormányt egyaránt illették. Sőt ellenkezőleg, inkább azt lehetne ez eredményekből következtetni, hogy a többi európai országok intézkedéseinek példájára nálunk is nemzetiségünket az eddiginél hatályosabb módon kellene védelmezni. Hiszen két évvel ezelőtt, a már majdnem másfél évtized óta fennálló nemzeti kormányzat dacára, még mindig nem jutottunk annyira sem, hogy a magyar nyelv az ország népiskoláiba kötelezett tantárgyul be lett volna hozva, minek folytán az ország minden részén számos oly iskola is létezett, a melyekben magyar szó sohasem hangzott.

Miután immár tudjuk, *mennyit* veszít az élet küzdelmében minden egyes nemzetiség, azon kérdés merül fel, vajon melyik nemzetiség javára szolgált tulajdonképpen e veszteség? Az 54. sz. táblában⁴⁰ foglalt adatokból kitetszik már most, hogy a magyar nemzetiség egész veszteségét a német vonta magához, és megfordítva a németét a magyar nyerte meg. Az, hogy német gyermek tóttá vált volna, oly ritka eset, mely 300 gyermek közül csak egynél áll be; de még ritkábban fordul ez elő a magyar gyermekeknél, ti. 1400 közül egynél. Az »egyéb« nemzetiségek javára szolgáló veszteség úgy a magyaroknál, mint a németeknél feltűnő csekély.

A tót nemzetiség, mint említve volt, egy nemzedéktől a másikig 62%-ot veszített tagjaiból; ebből 33% a magyar, 27% a német és 1½% a többi nemzetiséghez csatlakozott.

Körülbelül ugyanilyen a vesztesége az »egyéb nemzetiségek«-nek; azoknak 31%-át ugyanis a magyar, 25%-át pedig a német nemzetiség vonta magához, míg a tót nemzetiség is csak ezekkel szemben mutathat fel valamivel nagyobb, azaz 3%-ra menő nyereséget.

Mindezekből azt látjuk, hogy a nemzetiségeknek aktív vonzereje és passzív ellenállási képessége egyenes viszonyban áll: minél ritkábban olvad be valamely nemzetiség a másikba, minél nagyobb tehát ellentállási képessége, annál nagyobb azon idegen elemek száma is, melyeket magához vonzani képes vala. A magyar nemzetiség veszített legkevesebbet, és nyert legtöbbet; a tót veszített legtöbbet és nyert legkevesebbet. A kettő között áll a német nemzetiség.

Azon körülmény, hogy ez utóbbi az »egyéb nemzetiségű« gyermekek 25%-át s a tót nemzetiségűek 27%-át magába olvaszthatta, szintén hangosan hirdeti a magyar erőszakoskodás vádjának alaptalanságát. Ugyanezt bizonyítja azon tény, hogy a budai kerületekben, az iskolák magyarosítása dacára a magyar gyermekeknek teljes 11%-a lett németté, valamint, hogy ugyanott száz német gyermek közül már csak 19 magyarosodott meg, míg a pesti oldalon 44. A tót és az »egyéb nemzetiségű« gyermekekkel szemben a budai kerületekben a német nemzetiség általában sokkal nagyobb vonzerőt fejtett ki, mint a magyar. E kerületekben száz tót szülőtől származó gyermek közül

a magyar nemzetiséghez 18

a német ” 47

tehát harmadfélszer annyi csatlakozott.

Hasonlóképen magyarrá lett száz »egyéb nemzetiségű« gyermek közül a budai kerületekben harminchat, németté negyven.

⁴⁰ Terjedelmi okokból nem közöljük.

Ezen észlelések rávezetnek bennünket a nemzeti átalakulási folyamat kerületenként különböző lefolyásának nyomozására. Itt ismét bebizonyul a nemzetiségek ellentállási és vonzási erő közt fennálló viszonyosság. Így azt találjuk, hogy azon kerületekben, melyek kiváló magyar jelleggel bírnak, mint a Belváros, József- és Ferencváros, legcsekélyebbek e nemzetiség veszteségei, ellenben legnagyobbak nyereségei: a nevezett három kerületben ugyanis a magyarság körülbelül csak egy százalékot veszített, míg az óbudai kerületben, hol leggyengébben van képviselve, tizenhét százalékot. Hasonlóképpen a német nemzetiség is, azon (budai) kerületekben, melyekben legerősebb, csak 19%-ot, ellenben a Belvárosban, hol leggyengébb, 59%-ot veszített: a budai kerületekben ellenben elnyerte a magyaroknak 11%-át, a tótoknak 47%-át és a többi nemzetiségeknek negyven százalékát; továbbá a szintén erősen német VI. kerületben magába olvasztá a magyaroknak 6%-át, a tótoknak 24%-át s a többi nemzetiségeknek 46 százalékát. A nemzetiségi nyereség és veszteség csak tótoknál nem tüntet föl említésre méltó függést azok számbeli erejüktől. [...]

A magyar nyelv elterjedése az egyes hitfelekezetek között, tekintettel a származásra és a nemek megkülönböztetésével.

Száz-száz 10 éven felüli férfi vagy nő közül magyarul beszél

	katolikus		ágostai		helvét		izraelita		egyéb	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Budapesti születésű	74,99	62,60	82,77	70,80	92,27	93,80	84,34	74,53	85,51	74,39
Magyarországi születésű	84,42	80,61	81,72	69,21	98,84	98,47	86,60	78,47	86,15	82,57
Ausztriai születésű	26,04	25,91	40,43	44,65	63,41	59,52	34,76	27,75	34,97	46,34
Külföldi születésű	24,08	28,87	19,54	22,86	34,86	34,91	22,88	29,90	27,78	28,57

A magyar nyelv elterjedése az egyes hitfelekezetek között, a budai és pesti oldal megkülönböztetésével és tekintettel a gyermekkorra (a beszélni nem-tudókat is beszámítva).

Magyarul beszél

	összesen		a 10 évig való gyermekek közül	
	Buda	Pest	Buda	Pest
a katolikusoknál	33946	125670	4954	21113
az ágostaiaknál	1983	11762	283	1859
a helvéteknél	3279	17154	408	2313
az izraelitáknál	3656	49735	682	10428

Százalékban számítva kitűnik, hogy száz-száz közül magyarul beszél

a katolikusoknál	57,80	72,19	51,09	76,13
az ágostaiaknál	71,95	71,19	68,52	78,04
a helvéteknél	95,04	96,30	94,99	96,98
az izraelitáknál	61,72	80,20	58,59	87,07

Kőrösi József: Budapest fővárosa az 1881-dik évben. Második kötet. A népleírás és népszámlálás eredményei. Bp., 1882. 123., 128-129., 132-135., 140-145. p.

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a főváros malomiparáról

1870-1875

Az ötvenes években keresztülvitt földtehermentesítés, mely a magyarországi mezőgazdaságot lényegesen átalakította, és különösen a gabonatermelés rendkívül nagy fokozását eszközölte, természetesen a malomipar nagy mérvű fejlődését vonta maga után, minthogy sem a hegyvidékeken levő patakmalmok, sem a nagy folyóvizeken működő vízimalmok, sem a szélmal-mok, melyek ugyan csak legutolsó sorban jöhetnek figyelembe, nem voltak képesek az ország szükségletét fedezni, még kevésbé pedig tetemesebb kivitel számára dolgozni, és a mellett készítményeik minősége tekintetében sem feleltek meg az újabb kor követelményeinek. Hogy pedig a malomipar hazánkban a közgazdasági szempontból legszükségesebb és legjogosul-tabb iparágak közé tartozik, azt már a halhatatlan Széchenyi is felismerte, midőn 1839-ben Reibeggi Putzer Jánossal mint Holzhammer J. A. botzeni cég főnökével, továbbá Fehr Vil-mossal és Kiliás Vil-mossal egyesülten, József nádor védnöksége alatt, a budapesti József-hengermalmot 300.000 pengő forintnyi részvénytőkével megalapította. E malom fennállása első éveiben rendkívül nagy nehézségekkel volt ugyan kénytelen küzdeni, de ma azon kevés telepek közé tartozik, melyek mint a nagyipar létesítésén fáradozó és sok tekintetben téves forradalom előtti törekvések eredményei fennmaradtak. Mellette a hatvanas évek elején még 5 nagyobb malom állt fenn Budapesten (Werther Frigyesé, Blum Jánosé, Barber és Clusemann társaké és Berger Lajosé Budán, Haggenmacher Henriké pedig Pesten).

Ezen 5 malom azonban alig volt képes évenként összesen 1½ millió mérőt feldolgozni. Mai nap a pesti Hengermalom, mely azóta jelentékenyen megnagyobbított, maga is bír, legalább megközelítőleg olyan munkaképességgel, mint a hatvanas évek elején az említett öt telep együttvéve.

A kamarai kerületben a hatvanas évek elején az említetteken kívül csak Velencében és Kis-Szálláson voltak gőzmalmok.

E malmokkal akkoriban első sorban mintegy 400 dunai vízi malom versenyzett olyan elárusítási területen, melyen a mondott időben a vasútnak még csak híre volt. Csakhamar azonban maga a helybeli szükséglet is annyi dolgot adott nekik, hogy fényes eredménnyel működhettek és a vízi malmok versenyét meg sem érezték. [...]

E fényes eredmény természetesen arra ösztönözte a tőkepénzeseket, hogy pénzüket e nyere-séggel járó iparágba fektessék. Most tehát egymásután gyorsan keletkezett, illetőleg részvény-vállalattá lett:

1862-ben	a Haggenmacher Henrik gőzmalma	Pesten,
1863-ban	a Pannonia gőzmalmi részvény-társaság	Pesten,
1863	” a Budapesti ” ” ”	Pesten,
1864-ben	a Budai gyártelep	Budán,
1865	” a Concordia gőzmalmi részvény-társaság	Pesten,
1867	” a Victoria ” ” ”	Pesten,
1867	” a Blum-féle ” ” ”	Budán,
1867	” az Árpád ” ” ”	Pesten,

1867	”	a Luiza	”	”	”	Budán,
1867	”	a Király	”	”	”	Budán,
1868-ban	az Erzsébet	”	”	”		Pesten,
1868	”	az Unió	”	”	”	Pesten,
1869-ben	a molnárok s sütők	”	”			Pesten,

úgy, hogy 1870-ben magában a fővárosban - mint az már kamaránknak 1870/72-dik évi üzleti jelentésében kimutattatott - 14 gőzmalom állt fenn 7.410 effectiv lőerőre menő géperővel, 87 pár koptató és 465 pár őrlőkő, 64 nagy és 104 kis hengerlábbal, kerek számban 3000 munkással és 10½ millió mázsa évi feldolgozási képességgel. [...]

E tapasztalatok eléggé tanúsítják, hogy milyen egészséges jó alapon nyugszik a mi malom-
iparunk, és kitűnik belőlök még az is, hogy a magyar gőzmalmok olyan közgazdászati
különlegességek, melyek csakis a mi földünkön állhatnak fenn, hol helyes kezelés mellett
közvetve és közvetlenül nagy áldásnak lehetnek kútforrásai. Sőt, a magyar gőzmalmok példa-
szerű technikai berendezése és vezetése még azt is lehetővé tette, hogy a sokkal gyengébb
minőségű oláh búza segélyével is kitűnő liszt nyeressék, noha nem olyan, a milyen korábban
tisztán magyar búzából nyeretett.

A magyar liszt legfinomabb fajai, melyeknek a finom süteményre való használatban fehér-
ségüknél fogva nincs párjuk, nagyobb mennyiségben vitetnek Angolországba és éjszaki
Németországba, sőt tengeren túlra is, nevezetesen Pernambucco, Bahia, Rio Grande és más
brazíliai városokba; a középfinom és a közép fajok Dél-Németországban és Svaiczban, a
közönségesek pedig rendesen az osztrák tartományokban, néha Hollandiában és Belgiumban
is találunk vevőkre. Azonban mindezen országokban egyre érezhetőbbé válik Amerika és
Oroszország nyomasztó versenye. A mi a magyar lisztet különösen ajánlatossá teszi, az a nagy
sikértartalma, melynél fogva azt külföldön nem is szokták magában feldolgozni, hanem
inkább más fajú lisztek megjavítására használják. [...]

*A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a budapesti kamarai kerület kézmű- és
gyáriparáról az 1870-1875-iki években. Bp., 1877. 277-279., 282-283. p.*

Krausz Simon bankár visszaemlékezéseiből

Első szárnypróbálgatások

Más idők voltak az én ifjúkoromban, mint ma. A nagy intézetek és cégek a Kereskedelmi Akadémiához fordultak, hogy megfelelő tisztviselőkhöz jussanak. Innen kerültek ki, a tantestület ajánlásával, a legszívesebben látott gyakornokok. Kitüntetés volt számomra, hogy az igazgató nekem tartotta fenn a választást, hogy hova kerüljek.

A legtöbb fiúnak álma a Hitelbank volt. Ha jól emlékszem, a Hitelbank már belépéskor fizetett, és pedig havi harminc forintot. Nagy pénz volt ez, amikor lakást, teljes ellátást, fűtést, mosást lehetett kapni harminc forintért. Én azonban a Schosberger S. és Fia céget választottam, ezt a nagy magáncéget, mert úgy gondoltam, hogy ott többet látok és tanulok, gyorsabban érvényesülök, és különben sem éreztem magamban hajlamot az irodai tisztviselői pálya iránt. Inkább a való élet csábított, mint a tengerparti fiúkat a végtelen óceán. Még mielőtt a vizsgáimat letettem, a Földhitel Intézet egyik igazgatója beajánlott a Herzog-céghez. Jártam is Herzogéknál, a Károly-körúton. Aggodalommal eltelve nyitottam be a poros régi irodába, ahol egy ketrec mögül szakállas bácsi dugta ki bozontos fejét és megkérdezte, mi járatban vagyok? Elmondtam - természetesen németül -, hogy a nagyságos Herzog M. L. és Társa urakat keresem, akikhez a Nagyságos Trebitsch igazgató úr küldött a Földhitel Intézetből. Betessékeltek a második szobába, ahol az asztalnál egy igen kövér bácsi ült, feje csupa szőrzet. Valamit morgott a fogai között; egy szót se értettem, de a mutatóujjával intett, hogy adjam át irataimat. Irataim az ajánló levélből és felvételi kérvényemből állottak. A felvételi kérvényt magyar és német nyelven írtam, és megemlítettem, hogy tudok franciául és igyekezni fogok főnökeim meglegedésére szolgálni. A chef szót azonban úgy írtam, hogy „*Schef*”, amire az öreg úr, aki nem kisebb legény volt, mint Herzl Tivadar, a cég egyik főnöke (báró Herzog Péter sógora) azt kérdezte:

- Mondja csak! Maga tud franciául? Hát hogy írja azt, hogy chef?

Tudományomra büszkén így feleltem: c és h-val. (*Szé és ás.*)

Gúnyosan mosolygott.

- Nagyon szép, hogy *szé* és *ás*, de ezt tudni kell akkor is, ha az ember egy fontos iratot ír.

Egyébként felszólított, hogy pár nap múlva jelentkezzem a cégvezetőnél. Nem jelentkeztem. Szégyelltem magam, s teljesen kizártnak tartottam, hogy valaha visszatérjek ebbe a házba.

Életkörülményeim azután úgy alakultak, hogy - amint említettem - a Schosberger S. és Fia céghez kerültem, a legrégibb dohánycéghez, amelynek legnagyobb versenytársa éppen Herzogék voltak. [...]

Április vége felé nagy izgalom lett úrrá a tőzsdén, féltek a május elsejétől. A szocialisták akkor kezdtek szervezkedni, és az üzleti világban felforgató elemnek tekintették a „cucilistákat”. Beharangozták az első „vörös május elsejét” Budapesten is, a sajtó pedig sürgönyöket közölt arról, hogy Párizsban katonaságot vontak össze, Berlinben megkettőzték a helyőrséget, ugyanígy Bécsben és a többi fővárosban is. Mikor láttam, hogy a május elsejétől való félelem miatt a papírok nap-nap után esnek, egyik feljebbvalómnak átadtam ezer forinton felüli megtakarított pénzemről szóló takarékkönyvemet, és megkértem, hogy vásároljon nekem 50 darab

Hitelrészvényt.⁴¹ Úgy okoskodtam, hogy a legszörnyűbb szocialista se öngyilkosjelölt, és nem akkor fog forradalmat csinálni, amikor szuronyok és ágyúk várják felkészülten. Az első vörös május elseje valóban csendben, rendben zajlott le. A tőzsde kezdett visszavásárolni, én pedig nemcsak néhány száz forint nyereségre tettem szert, hanem bizonyos tekintélyre is, és tanácsomnak és hozzászólásomnak - már mint az irodában - ezután súlya volt. Igaz, hogy ebben szerepet játszott az is, hogy feljebbvalóim szenvedélyes játékosok voltak, tehát babonások, és azt vallották, hogy „szűz kéz - jó kéz”.

Sokkal sorsdöntőbb volt pályafutásomra egy másik eset. Az irodába nálunk fél Európából futottak be a sürgönyök, és egy napon a tőzsdék a részvények emelkedését jelentették. Késő délután már robbanó szilárdságot jelentett a külföld. Öreg principálisom⁴² magához hívatott és leszalajtott a tőzsdére, hogy vétessek 500 darab Hitelrészvényt, de határozta az árat, körülbelül 335 forinton. Leírhatatlan izgalom vett erőt rajtam. Megfogadtam, hogy minden éberségemmel és tehetséggemmel igyekezni fogok minél jobb eredményt produkálni. Felvillanyozva, de mégis remegő szívvel érkeztem a mostani Pester Lloyd épületbe, de már természetesen az utótőzsdéhez, mikor még a lépcsőházban, a Lloyd Társulat és a tőzsdeterem közti folyosón és a lépcsőn is tolongott vagy ezer ember. Hallottam a harsogást, hogy „330 forinton veszek, - 330 és 20-ért veszek, - 330 és 40-ért veszek, - 330 és $\frac{3}{4}$ -ért adok.” Cégem ügynökét Spitzer Zsigának hívták. Én, az „okos fiú” azt gondoltam magamban, hogy nem szólok Spitzernak, hogy mennyiért szabad vásárolnia, ne tudja a 335-ös árat, csak annyit közöltem vele, hogy vásároljon 500 darab Hitelrészvényt. Pillanatok alatt elsodorta mellőlem az áradat. A ceruzáját feje fölött forgatva majd az egyiknek, majd a másiknak intett a fejével, bólintott, azután bejegyzett valamint és ezt a manipulációt többször megismételte. Újból melléje lopóztam. Benéztem a könyvébe és rémülettel láttam, hogy ezeket a számokat írja be: 338.50-338.60.

Megrántottam a kabátját:

- Az Isten szerelméért, mit csinál?
- Veszem a Hitelrészvényt - felelte.
- De kérem, csak 335-ig vehetünk.
- Előbb mondotta volna! - volt a válasz.
- Hiszen 330 és felet hallottam.
- Igen ám - mondja Spitzer -, de az az Államvasúti. Ebben éppen akkor igen nagy üzlet volt. Sírásra állt a szám. Könyörögtem, hogy jöjjön ki velem egy percre a tömegből. Kedvetlenül követett.
- Hány darabot vásárolt? - kérdeztem.
- 325 darabot!
- Adjon körtgyet 325 darabról 335-tel - mondtam - s az ezer forintnyi különbözetet reggel elviszem az irodájába.

Szegény takarékpénztári könyvecském! Szegény megtakarított kis pénzem!

De mit gondoltam én most erre, mikor sokkal nagyobb dologról volt szó!

⁴¹ A Magyar Általános Hitelbank részvénye.

⁴² Főnököm.

Rohantam vissza az irodába, és lelkesedve jelentettem, hogy 325 részvényt sikerült 335-ön vásárolnom, de többet nem lehetett, mert jóval magasabban állnak. Megbámultak! Így lettem zseni!

Soha mást nem küldött többé a tőzsdére principálisom, csak engem.

Az irodában is egyre több és több munkát kellett végeznem, már a könyvelést is rám bízta.

Egy napon el kellett mennem dr. Hegedűs Sándor képviselő úr irodájába, aki négy levelet diktált tollba nékem; ezekből az derült ki, hogy hazafias érzelmünk sugallatára a Magyar Tudományos Akadémiának 10.000 forintos alapítványt teszünk, s ugyancsak jelentős summákkal áldozunk még a közjó és az irodalom oltárán is. Bőkezűségünk mélységesen elérés-kenyített, büszke voltam a szenzációra, mely szeretett főnökömet majd az ünneplés központjába állítja. Később még százezer forint indult el valami titokzatos útra... Két hét múlva az irodába jövet izgatottan fogadott a vén szolga, és megsúgta, hogy öreg cégfőnököm már hajnalban bejött az irodába, és valami újságot hozatott fel. A belső szobából szakadatlanul hallatszott gazdám hangja:

- Jöjjön be valaki! - Beszaladtam és az öreg úr megkérdezte tőlem: tudok-e olvasni? Tisztelettel jelentettem, hogy az egzotikus nyelveken kívül nagyjából megértem az idiomákat.

- Nohát akkor olvassa!

A kezembe nyomta a „Budapesti Közlöny”-t, amelynek első oldalánál olvastam, hogy őfelsége a király tornyai Schosberger Zsigmondot a jótékonyság és közgazdaság terén szerzett érdemeiért bárói rangra emelte.⁴³ Ránéztem igazán szeretett, szívből tisztelt principálisomra, és meghatva gratuláltam méltóságához, hangsúlyozva, hogy íme, mégis elismerésre talál a valódi érdem. Mire ő így felelt:

- Hagyja csak! Ez is annak a bizonyítéka, hogy Ő sokkal liberálisabb, mint ezek együttvéve!

Ez az „Ő” a király - I. Ferenc József volt. [...]

Krausz Simon: Életem. Bp., 1937., 27-29., 32-35. p.

⁴³ Schosberger Zsigmondot az uralkodó 1890-ben elsőként emelte az izraelita felekezethez tartozóként bárói rangra.

Kőváry László: A millennium lefolyásának története

1896

A korona ünneplése, a dísz-országgyűlés, s a hódoló felvonulás a király elé, június 8-án.

A hangulat és program

[...] Június nyolcadika kimeríthetetlen forrása lesz a festők ecsetjének. Felvehetik akármelyik mozzanatát, akár azt, midőn ezer lovashad megindul, s a király, királyné előtt paripáin zászlóját meghajtja; vagy azt, midőn a nép százezrei sorfala közt az oltárról átvett koronát az országház elé kíséri; vagy a midőn az országház előtt, honnan királyaink hosszú sora, s fennmaradásunk nagyjai szobra tekint le, a koronát felviszik; vagy azt a tüneményes jelenetet, midőn a bandérium s a ragyogó díszhintók a Duna tükre felett, a festői Lánchídon visszamenő útjokban Budavára felé áthaladnak - ecset, véső e tüneményes jelenet fényességét vissza nem adhatja. Üstökös, csillagfutás volt az, hosszú utat bearanyozó sugarakkal, örömkönnyek csillagai között, mely csak ezer év múlva ismételheti pályafutását.

Minden látványossága mellett, nekünk súlypontja belértékére, történelmi és közjogi mozzanatára esett. Azon pontra, mikor az országgyűlés a király előtt megjelent, melynek megfestését a kormány Benczur Gyulára, a festő mester-iskola igazgatójára bízta.

E nap kifejezésre juttatása volt annak, hogy a magyar ősi koronáját megőrizte; hogy e korona mint másutt, nem az uralkodó család klenodiuma,⁴⁴ hanem a nemzet féltékenyen őrzött palladiuma;⁴⁵ hogy a törvényhozási ténykedés Európa legfényesebbnek elismert új országházában⁴⁶ az ezeréves alkotmány ünneplése; hogy az országgyűlés két házának felvonulása a trón elé, hol a népképviselő szól a királyhoz, tolmácsolása dynastikus érzelmünknek, hűségünknek az uralkodó iránt, ki az örömnapiakat velünk ünnepli. S visszafelel a koronás fő, változatokba fűzve ismert jelmondatát: bizalmam az ősi erényben. Egy történelmi nagy jelenet, mely a Habsburg ház 16 uralkodójának ezt a századokra szóló évét kétszeresen számítva megkoronáztatása harmincadik évfordulójának ragyogó jubileuma. Fényes bizonyíték Európa előtt, hogy a kiegyezés frigye a király és nemzet között újólág meg lett pecsételve; ismétetes kijelentése annak, hogy Magyarország önálló királyság, koronáját a Ház választás útján bírja, s kinek fejét ékesíti: »a legelső magyar ember a király, érte minden honfi karja készen áll«.

Államjogi ünnep volt, a melyet a törvényhozás és a kormány Magyarország ezer éves fennállásának állami jubileuma gyanánt jún. 8-án, ő felsége I. Ferencz József apostoli királyunk megkoronázásának évfordulójára rendelt, következő sorrend mellett: 1. Országnagyok, megyék és városok bandériumainak hódoló felvonulása a királyi pár és a királyi ház előtt. 2. A szent koronának és a koronázási jelvényeknek elvitele Nagy-Boldogasszony templomából, és ünnepi menetben az új országházba való kísérése. 3. Együttes országgyűlés a szent korona jelenlétében az új országházban a millenniumi törvény kihirdetése végett. 4. A szent korona ünnepélyes vitele a királyi palotába, Szent Zsigmond kápolnájába. 5. Az országgyűlés mind a két házának hódoló megjelenése ő felsége a király színe előtt. Hódoló beszéd a királyhoz és királyi válasz. 6. Az ünnep befejezése ágyúdörgés között.

⁴⁴ Kincs, ereklye.

⁴⁵ Védelmesző szent tárgy.

⁴⁶ Az új Országház építése 1885-től 1904-ig tartott, de az ezredévi díszülést már itt tartották meg.

E még fényesebb ünnepre a király, királyné, az uralkodóház tagjai, az európai hatalmak nagykövetei ismét megjelentek. Az ország minden részéből ömlött fel a nép. [...]

A király, királyné s a királyi ház a kiállításon

A jelenkori Magyarország megalkotója koronájának fényét, jóakarátának melegét kiállításunkra is reá árasztotta.

Mint kiállító, példával ment elől. A bécsi fegyvermúzeumból a történelmi csoport részére tárgyakat engedett át, melyek értéke egy millió. Köztök a Corvinák egész sorozatát, II. Lajos király páncélát, Báthori István fegyverzetét.

Nemcsak megnyitotta a kiállítást, mint egy amerikai megjegyezte, úgy miként Cleveland⁴⁷ Chicagóban, napokat töltött a kiállításon, minden pavilont átnézett, minden kiállítót bemutatott. Sok napok után Dániel miniszter így szólhatott: Felséged a kiállításon mindent megtekintett, engedje, hogy a kormány és a kiállítók nevében megköszönjem kegyes látogatását.

Koronájának fénye ott ragyogott arcán az operában, mikor a Hymnus felzendülésére páholyában felállt; jóságának kisugárzása ismét feltűnt ott a kiállításon, s mikor az 5000 ifjú tornaünnepén katonai és állami méltóságoktól körülállva, a Hymnus felzendülésére, mit a haza ifjúsága énekelt, jobb kezét felemelte és az a jobbkez fövege mellett maradt mindaddig, a míg a magyar nemzet imájának utolsó hangjai is el nem haltak. Pannonhalmán, mikor a honvéd-zenekar a Hymnust rázendítette, Frigyes királyi herceg képviselője, Schmeldes altábornagy s a hadsereg, utánozva a királyt, jobb kezével tisztelegve hallgatta végig. A korona ezen ténye nemzeti himnuszunkat királyi himnusz rangjára emelte.

A királyné, ki iránt a magyar nemzet nem tud elég hálával eltelni, eljött, visszahozta Mátyás palotája derűjét, emelte ünnepélyeink fényét, örömmel foglalkozott kiállításunkkal. Mindannyiszor bejelentés nélkül érkezett, incognitója előtt mindenki tisztelettel meghajolt. S boldog volt, kinek köszöntését jóságos tekintete viszonzta.

A királyné mindent megfigyelt, sokat vásárolt magyar majorja számára, mely egész népviseleti múzeum. Gyakorta künn étkezett; ős magyar étkeket. A híres Kispipától⁴⁸ az udvarhoz ebédet rendelt fel, s Karikás a vadonat új edényekre reá vésette a magyar konyha dicsőségének e nagy napja emlékét.

Leánya, Gizella, Festetics grófné udvarhölgy, Ferenczy Ida kisasszony, Berzeviczy tábornok kíséretében Ős-Budavárát is meglátogatta. Nem teljesedett be abbeli vágya, hogy cigányzenét elvonultan hallgasson. Másnap déli egy órára Radics Bélát a Svábhegy-szállóba rendelte, hol a *dejeuner*⁴⁹ iránt intézkedtek. A királyné, Gizella királyi hercegnő, Festetics grófnő és Limböckh bárónő udvarhölgyek, Ferenczy Ida, Lichtenstein herczeg főudvarmester és Perfall báró kíséretében érkezett udvari fogaton. Ferenczy Ida papírlapon odaadta a műsort: a Sárga cserebogár, Káka tövén költ a ruca, Vörös bort ittam az este, Maros vize folyik csendesén, Hullámzó Balaton tetején, Ritka búza, Csak egy kis lány van a világon nótákat. És Radics Béla, a főváros kedvelt cigánya húzta szívből jövőn és szívhez szólón. Végül a királyné oda hajolt kísérete egyikéhez. Következett a megható jelenet. Megrendelték a Rudolf trónörökös nótáját. Egy pillanat múlva megzendült a hét cigány hegedűjén ez a szomorú nóta:

⁴⁷ Cleveland, Grover az Egyesült Államok elnöke 1884-1888, majd másodízben 1892-1897 között. 1893. május 1-jén nyitotta meg a chicagói világkiállítást.

⁴⁸ A Kispipa étterem a Szervita téren volt.

⁴⁹ Villásreggeli.

Édes anyám is volt nekem.
Keservesen tartott engem.
Éjszaka szőtt, nappal mosott,
Jaj de keservesen tartott...

A királyné arca elborult. Kísérete megértette. A nóta alatt és után síri csend. A királyné Radicsához fordult, megköszönte a szép játékát. A Blaháné nótái hangjánál a Svábhegy kanyargós árnyas útain elmerült.

Folytatása volt annak a jelenetnek, mikor Deák ravatalára koszorút helyez, mit festő megörökített: de el kell jönni az időnek, midőn a nemzet szobrászati műben fogja átadni az utókornak.

Eljött Stefánia, a magyarok szívében örök gyászt hagyott Rudolf trónörökös⁵⁰ özvegye, leányával, Erzsike királyi hercegkisasszonnyal. Ünnepeinkben, a kiállítás látogatásán hódolatunk tárgyai voltak. Megnyitotta a néprajzi kiállítást, a mely a kispesti Rudolf fogadalmi templom javára rendeztetett a múzeum épületben. [...]

A kiállítás látogatása hazánk által

Népünk lelkesedése nemzeti nagy ünnepünk iránt leginkább a kiállítás látogatásában nyert kifejezést. Minden községnek, városnak, vidéknek díszgyűléseiken, emlékleplezési ünnepeiken otthon is meg volt ünneplése: de azért felzarándokolt a fővárosba, a kiállításra, hogy az együtt ünneplés örömeiben osztozzék. Hogy az együvé tartozás iránti hitét öregbítse.

Hat hónap alatt 3 millió 337.887 idegen érkezett a fővárosba vasutakon, ha ehhez a hajók forgalmát hozzászámítjuk, bízvást 4 millióra lehet tenni. A vasutakon jött idegenek száma hónaponként így oszlik meg: májusban 508.450, júniusban 588.485, júliusban 529.439, augusztusban 582.147, szeptemberben 583.409, októberben 497.496 s november három első napján még 48.460 idegen. Az ezredév legmozgalmasabb napja június 7-ike volt, a díszmenet előtt való nap, a mikor 31 ezernél több jött a vasutakon. A hat hónap alatt a vasutakon elutazott idegenek száma 3 millió 161.800 volt. A vasutak tehát az ezredév hat hónapjában 6 millió 499. 787 idegent szállítottak.

A kiállításnak összesen 2.928.946 napijegyes látogatója volt; az 1885-iki országos kiállításnak 1.708.037. Hónapok szerint: májusban 461.733, júniusban 655.635, júliusban 449.412, augusztusban 447.342, szeptemberben 478.860, októberben 435.964. Legtöbb június 7-én, 62.367, legkevesebb október 16-án 3006 napijegyes. Mihez nincsenek hozzá számítva azok, akik az egész hat hónapra belépőjegyet béreltek, és akik mint kiállítók vagy kiállítási alkalmazottak szabadjeggyel jártak a kiállításra, s akik torlódás alkalmával a számozó gépek kikerülésével jutottak be. Vagyis, a látogatók számát bízvást lehet 5 millióra tenni.

A néparadat lefoglalta a szállodákat, az egyesek kiadásra bejelentett szobáit, a főváros e végre berendezett iskoláit; a nép részére barákokról volt gondoskodva. Jöttek vonatonként, hajónként, egyesek, csapatok százával, ezrével; körjegyzők, szolgabírák hozták a népet, tanárok az iskolákat, iparkamarák az iparosokat; Libertiny Gusztáv Nyitra-, dr. Petri Mór Szilágy-, Kozma Ferenc Kolozs megyei tanfelügyelők hozták a tanítókat, tanítónőket, Steinbach dr. Torontál megyéből 1390 horvát, szerb, tót, oláh, bolgár, német fiú és leány iskolás gyermeket. Minden bejelentett csoportot a kiállítás igazgatósága ünnepiesen fogadott és elszállásolt. Óváry Ferencz orsz. képviselőt az a szerencse érte, hogy a kiállítási sorsjegy iroda egy sors-

⁵⁰ Rudolf trónörökös 1889-ben öngyilkos lett.

jegyet küldött reá: 200.000 koronás nyereményt csinált. Kerületéből 720 Veszprém megyei földmívest fogadott vendégéül. Somogyból 300 földmíves érkezett, s amikor a kiállításra értek, meglepetve a fényes látványtól, összenéztek, lekapták kalapjaikat, s imaszerűleg felhangzott ajkukon az Isten áldd meg a magyart. Több vidékről lakodalmat tartottak: otthon megkötötték a házasságot, felhozták papjaikat, s itt tartották meg a mennyegző ünnepélyét.

De nemcsak a magyar faj jött fel ünnepelni: az ország minden népfaja csoportokba verődve megjelent. Hogy e látogatásokból valamit említsünk: jött a jó *rutén nép*, Pogány Zsigmond főszolgabíró százat vezetett.

Jöttek a *svábok* Sopron megyéből Baán Endre dr. alispán vezetésével 1400 főből álló csapat, Kismartonból, Kapuvárról, Pinnyéről, Esterházáról, Fertő-Szent-Miklósról és Csornáról.

A Torontál megyei tószögi és jécsai svábok búcsút tartottak a kiállítás falujában, az egyházi rész elhagyásával. Gerhard Péter tószögi öregbíró vezette, elül cifra búcsúfa, a legények kalapján virág, a lányok csipkés fehér ingvállban, virágos selyem szoknyában és kendőben. A menet a faluban betért a jécsai házba, elültették a búcsúfát; sorsoló cédulát árultak maguk közt, kié legyen a rozmaring-bokréta, a virágos kalap és a selyem kendő. Délben a társaság a kiállítás igazgatósága vendége volt. Gerhard Péter tószögi bíró szép szavakkal éltette a királyt, s tolmácsolta a sváb lakosság köszönetét, mellyel tartoznak a kiállítás igazgatóságának, hogy módot nyújtott nekik a kiállítás megtekintésére. Négy órakor a faluba vonultak, hol a bokréta licitálása kezdődött; a tószögít Gerhard Mihály ötszázötven forintért, a jécsaiakét ötszázharminc forintért Mutter János vette meg. Erre mint előtáncosok egy-egy táncosnőt választottak maguknak, a tószögi Gerhard Máriát s a jécsai Gotter Angélát, ők nyitották meg a táncot.

Jöttek a *tótok*. A trencsényi járásból Schwertner Antal dr. főszolgabíró 480 embert vezetett. Ugyancsak Trencsén megyéből Szalavszky főispán, Záhoránszky és Mednyánszky főszolgabírók vezetése alatt 580, Haydin Imre főszolgabíró alatt 500, Zemplénből Barthos József főszolgabíró alatt 100 földmíves érkezett. Pozsony megye nagyszombati járásából 500 jött eredeti tót viseletben. A legények virágos selyem mellényt, kivarrott inget, zsinóros magyar nadrágot, csizmát s darutollas pörge kalapot, az öregek sötét posztósövet ruhát, a leányok sokszínű szoknyát, arany rojtos piros fejkendőt, fekete csizmát viseltek.

A darutollaik száma a vagyonság szerint emelkedik. Huszonnyolc tagból álló zenekart hoztak, két részre osztva; az egyik csoporthoz a fuvóhangszerek, a másikhoz a vonóhangszerek tartoznak, s felváltva játszottak kótából. Multságukat csárdással kezdték, bemutatták ezután a tót táncot is, mely abban áll, hogy egyes férfiak kiválnak a csoportból s elkezdnek a zene ritmusa szerint hatalmasakat ugrani, a többi férfi körülfogja a szóló táncolókat. Épen bevégezték a táncot, mikor megjelent Szalavszky Gyula, Pozsony megye főispánja. Rögtön előlépett az egyik falu bírása, aki tót nyelven a magyar államot s a milleniumot dicsőítette, majd éltette a királyt, a kiállítás igazgatóságát, a főispánt és vezetőjüket, Kiss Vilmos főszolgabírót. A bíró beszédére Szalavszky tót nyelven felelt. Mire a tót zenekar eljátszotta a Himnuszt, Szózatot és a Rákóczi-indulót.

Jöttek az *oláhok*. Erdély havasaiból. Alsó-Fejérmegyéből Szász József főszolgabíró, Balázsfalva vidékéről Simonfy Alajos főszolgabíró vezetett fel csoportot, papjaikkal, tanítóikkal. [...]

Kőváry László: A millennium lefolyásának története és a millenáris emlékkalkotások. Bp., 1897. 93-94., 264-269. p.

A budapesti társaság

1886

Azt, hogy hol áll meg a budapesti highlife⁵¹ tulajdonképpeni határa, ezt csak a hölgyekre nézve lehetne határozottan megmondani. Azt ugyanis rögtön és elhibázhatlanul megmondják a Casinóban - ha valaki kérdezősködik, hogy egy vagy más különben előkelő nő a highlifehez tartozik-e vagy sem? De arra, hogy ki nem számítható alkalomadtán egy-egy báli vagy verseny seasonra a highlifehez különben előkelő állású, gazdag nemes ifjak közül.

Erre még a Casinóban sem tudnának minden percben biztos feleletet adni.

A habituét⁵² ismeri mindenki: be vannak azok írva nagy mágnás paloták komornyikjainak fő és törzskönyvébe. De hogy a highlifehez lehessen számítani vidékről feljött uracsokat, kik mint jóhírű táncosok ezelőtt tán három-négy évvel a highlife salonjaiban nagyban szerepeltek, még a jelen vagy a jövő évben is: ehhez legalább is az szükséges, hogy ne szűnt meg legyen azon subjectív indok, amelyre való tekintetből az illetők éppen akkor, amikor a highlifebe fölavatva lőnek.

Miután család nő nélkül nem képzelhető, a nőkről pedig szabatosan tudni lehet, hogy beletartoznak-e a budapesti highlifebe vagy sem: meg lehet azt is mondani, hogy a budapesti highlife azon 122 családból áll, amelynél a főrangú mamák világbalépő comtesskáikat bemutatni comme il faut⁵³ dolognak ismerik. Társadalmi elemzés alatt e végeredmény oda jut ki, hogy a budapesti highlifeben ez időszerint csak egyetlenegy köznemes úri család szerepel, a többi 121 pedig főrangú család vagy legalább is olyan, amelyben legalább a mama főrangú. Természetesen nem tartozik bele a budapesti highlifebe minden mágnás, aki Budapesten lakik, csak azért mert mágnás.

Németországon beletartozik a highlifebe a legszegényebb mágnás is, akinek becsületes kenyérkeresete és benn a highlifeben tündöklőkkel közel vérszerinti rokonsága van. Budapesten a szegény mágnás rokont rendszerint csak Recreations-secretairenek vagy Maitre de plaisirnek⁵⁴ használják, ha ugyan még erre is fölhasználják; itt a szegény mágnást, sőt még a kevésbé vagyonos mágnást is lehetőleg távol tartják a highlife salontól. Legfőlebb akkor tűrik meg, ha művészileg játszik valamely hangszeren; ha azonban „csak tudománnyal” vagy „csak” irodalommal foglalkozik, bármennyire érdemtelen sikerrel is: akkor futnak tőle még az utcán is, mint ahogy bálnélküli időkben futni szoktak az oly nem mágnás írótól, aki nem éppen divat-tárcász vagy ujdondász.

Valódi sérelem ez - nem ugyan nemzetünkre, de legalább a magyar arisztokráciának olyanira hangsúlyozott „történelmi” jogosultságára nézve. Nem sérelem természetesen a mágnás bohémere nézve. Mert van ilyen is Budapesten, mint minden szék- és fővárosban. Azon Buckingham hercegnek, aki néhány év előtt a Hyde-parkban egy padon mint hajléktalan catilináris existencia⁵⁵ halt meg, - ezen Buckingham hercegnek vannak - fájdalom - rangos bajtársai Budapesten is.

⁵¹ Előkelő világ.

⁵² Törzsvendég.

⁵³ Illdomos.

⁵⁴ Vigasságrendező, mókamester.

⁵⁵ Olyan ember, aki mindent mer, nincs veszténivalója, mint a római Catilina.

Másfelől vannak Budapesten nem csekély számmal szegénysorsú főrangúak, akik becsülettel meg tudják keresni családjoknak a táplálékot. Sőt megható példáit látja az ember e körökben a martyrszerű munkásságnak és a másokérti eszményi önfeláldozásnak. Pedig nem lehet nagyobb életküzdelse a becsületes munkának, mintha az emberilét egyéb terhein kívül még az a kolonc is nyakába ereszkedik valakinek, hogy neki „rangja” van!

Előkelő, gazdag köznemességünk világfias műveltségű férfitagjai és magasabb „mondaine”⁵⁶ műveltségű hölgytagjai eddigelé nagyon elszigetelve érezték magukat Budapesten.

Újabb időben azonban megunták ezt az unalmas elszigeteltséget, közelebbi salónias társulásba szerveződtek egymással a fővárosi élet örömeinek ildomosan kedélyes kiaknázhatása végett, és elnevezték magukat gentrynek. Hogy salónias összeköttetésbe léptek egymással: ezt nagyon helyesen cselekedték; de hogy „gentry”-nek nevezik magukat, ennek nincs semmi értelme. [...]

Gentry alatt Angliában minden vidéki földbirtokost értenek, aki elég vagyonos és elég művelt arra, hogy részt vegyen a magasabb fokú vidéki társas életben. A genealógiához azonban a „gentry” fogalmának nincs a legkisebb köze sem. Valamikor természetesen a tulajdonjogilag teljesen független földbirtokosok, a „freeholder”-ek képezték a gentry magvát: de ma már nem kérdezi senki, hogy freeholder családból származik-e vagy sem, hanem mindenki elismeri a gentry tagjának azt, aki a vidéken lakik, és legalábbis akkora, vagy oly jól jövedelmező földbirtoka vagy akár bérlete van, hogy belőle családotul úrias kényelemmel megél, és e-mellett legalábbis annyi műveltsége, iskolai képzettsége van, hogy nem kell az ő társaságában szégyenkeznie a fensőbb körökben mozgó, egyetemi tanfolyamot végzett gentlemannek sem.

Az a társadalmi réteg, mely magát Budapesten most „gentry”-nek nevezi, nem hasonlít az angol gentryhez semmiben sem, csak abban az egyben, hogy ez a budapesti gentry is oly művelt, földbirtokos családokból áll, amelyek tulajdonképp saját birtokaikon a vidéken laknak, és a fővárosba csak mulatni, gyermekeik neveltetése végett vagy a papák, vagy a férjek magasabb rangfokozatú állami tiszviselősködése folytán járnak föl.

Angliában „country gentleman”-nek, tehát a „gentry” tagjának tartják azt a francia, olasz vagy német nevű vidéki művelt, vagyonos földbirtokos angolt is, akinek az atyjától a szomszédok még kést, borotvát, nyeret, ostort, prémet, tintatartót, papírost vagy portugalli gyümölcsöt vásároltak.

Egy bizonyos bevándorolt olasznak még ugyancsak látogatott boltja volt a Piccadillyben, midőn gyermekei már kifogástalan rókavadászként szerepeltek a grófságokban, mint az ottani gentry tekintélyes kebelbéli tagjai.

Budapesten azonban nem minden művelt földbirtokost fogadnak be a „gentry” társaságba; éppen ellenkezőleg, a budapesti „gentry” köreiben többet adnak a genealógiára mint maguk a mágnások. Az, hogy valakinek a nagyatyja még ökör vagy sertéskereskedő vagy zabszállító volt, éppen nem akadály dúsgazdag, mágnási rangra emelt unokájára nézve, hogy a mágnások highlifebeli kebelzetébe kedélyesen türelmes rokonszenvvel be ne fogadtassék. De próbáljon egy ökör- vagy sertéskereskedőnek megnevesített unokája, bármennyire gazdag, bármennyire művelt is, a budapesti „gentry” társaságba belépni akarni: elmegy tőle a kedve, tudom, még mielőtt cotillonhoz⁵⁷ jutott volna.

⁵⁶ Nagyvilági.

⁵⁷ Francia füzértánc.

Oly művelt magyar földbirtokos gentlemaneket pedig, akik nem nemesek, még be sem eresztene az ajtón, ha csak nem üzleti kérdésben. Nem volt ez mindig úgy 1848 óta, és szerencsére nem is valamennyi magasabb értelmiségű, előkelő nemes birtokos magyar család osztja ezen új divatú elkasztosodott - alakoskodó szellemet. De tény, hogy az áramlat megvan, és több oldalról nem talál a maga térfoglalásában semmiféle akadályra. [...]

A legfényesebb társaskör az, melyet gróf Széchenyi István alapított, a „Nemzeti Casinó”.

Saját palotája van, mégpedig oly úri berendezésű, hogy már mint club helyiség is ritkítja párját a szárazföldön.

Termeinek szolid ízlésű és gazdag értékű fölszerelése megtetszett a walesi hercegnek is, aki sehol sem érzi magát oly jól, még tán a párisi jockey clubot sem véve ki - mint a magyar társadalmi életnek Hatvani utcai,⁵⁸ kívül méltóságteljesen komoly, belül pezsgőleg vidám tanyájában; a konyhája kitűnő, hogy elérzékenyülve beszélnek róla Bécs legelső éttermeiben a hazatért osztrák delegátusok; a könyvtára nem nagy ugyan, de oly gazdag a tudományos irodalom nagy és díszműveiben, hogy meglephetne bármely berlini egyetemi tanárt.

A tagdíj most 200 forint évenként, hat évi kötelezettséggel.

A magyar társadalom felső - nem tudom én hány? - ezerének színe-java itt ebédel, kávézik, vacsorál, cseveg, politizál, pletykál, szivarozik, csibukozik, burnótozik, nyújtózkodik, ujjong, boudíroz, élcelődik, humorizál, raissoníroz, szitkozódik, schimpfel, panaszkodik, tekézik és részben - majd csak hogy nem azt mondhatnám, „mindenekfölött” kártyázik. Vérmes természetű úri ember a XIX. század utolsó évtizedében nem töltheti sehol oly pompásan az unalom napjait, mint a budapesti „Nemzeti Casinóban”. Talál itt mindenki magához való társaságot. A legkényesebb highlifeman és a legmerészebb sportman nemkevésbé mint a diplomata vagy államférfi, országos képviselő, bíró, miniszteri tisztviselő, ügyvéd, orvos, bankár, szintűgy mint a felföldi vagy alföldi földesúr meg a bálozó és a ballerínázó fiatalság.

A termék száma elég nagy arra, hogy az élet legkülönbözőbb elemei megférjenek ugyanazon földél alatt, és ugyanannyival inkább, minthogy a gyülekezés a nap különböző szakaiában történik az életízlés egyes csoportjai részéről. A habituék már rég eltarokkozták a casinói időszámítás szerint vett napnak legnagyobb részét, midőn jönnek a politikusok és egyéb „lateinerek”,⁵⁹ hogy eszmét cseréljenek vagy hogy megtudják, hogy mi az újság?

Aki nem tartozik a meghittebbek közé, annak természetesen nem mondják meg mindjárt a kávézó corridoron, sem a kandalló szobában, hanem be hagyják őt szép csendben vonulni az olvasó-szobába.

Színházi előadás előtt egy-két órával jelenik meg a jeunesse dorée⁶⁰ a teke-szobákban; ezután szállingóznak be egy távolibb szobába a curiai, királyi táblabírák, magas állású tisztviselők, takarékpénztári notabilitások, idősebb képviselők, tekintélyes ügyvédek, orvosok, egyetemi tanárok, szóval a Casinó legkomolyabb alakjai.

Színház után jelenik meg ismét egy más teremben a tulajdonképpeni highlife. Vacsora, vagy ha tetszik ebéd után pedig jönnek az élite azon tagjai, akik csak másnap délelőtt hajtatnak haza lakásaikra.

⁵⁸ A Nemzeti Kaszinó palotája a Hatvani (majd Kossuth Lajos) utca 5. sz. alatt volt.

⁵⁹ Értelmiségi foglalkozást űző.

⁶⁰ Aranyifjúság.

Szóval valódi clubélet ez, mint akár Angliában.

A „Nemzeti Casinó” jeunesse doréeja rendezti Budapesten a tulajdonképpeni highlife piknikeket. Pár évvel ezelőtt az „Európa”-ban, jelenleg saját díszes helyiségeiben.

A jockey-clubot is ugyanaz a jeunesse dorée tarja fönn, amely a „Nemzeti Casinó”-ban a sport összes kérdéseiben, de különösen a lóversenyek dolgában irányadó tekintélyt gyakorol.

A „Nemzeti Casinó” tagjainak száma megközelíti az ezeret. Ami igen öröndetes, mert a nagy Széchenyi István azért alapította a Casinót elsősorban, hogy abban a művelt magyar emberek rang, vallás és vagyoni különbség nélkül a társalgás és egyéb társas élvezetek terén mentül jobban összesimuljanak egymással.

Ezen összesimulás körülbelül meg is történik a „Nemzeti Casinó”-ban, bizonyos elemek közt és bizonyos fokig; minden irányban még nem igen, de mégis sokkal öröndetesebb mérvekben mint a nagy közönség talán - egyes incidensekből ítélve - körülbelül gondolja.

Természetesen a rendi reakció tényezői a nagy Széchenyi e nemescélú alkotását nagyon szeretnék a saját egyoldalú velleitásaik⁶¹ érdekében minden irányban kihasználni.

Ámde ez nekik csak nagyon csekély mérvben sikerül.

Néhány ember lármáz, visszatetsző, korellenes nyilatkozatokat tesz -, ennek azután elmegy a híre: de ezért nem lehet az egész Casinót felelőssé tenni. Ha berukkolna mind a kilencszáz vagy hány kaszinói tag a közgyűlésre: egészen más alaphangban nyilvánulna „kifelé” a közönség felé is az, amit kaszinói szellemnek szoktak nevezni.

Miután azonban a közgyűlésen rendszerint nagyon csekély számmal jelennek meg tagok a komolyabb életízlés csoportjaiból: a jeunesse dorée pártja van rendszerint többségben. Ennek pedig nem veszi senki rossz néven, ha vidámabb színben fogja föl a világ folyásának postulatumait, mint akár a tudomány emberei, akár a politikusok. No de míg a választmányban oly magyar főurak fognak benn lenni, mint gr. Csáky László és b. Podmaniczky Frigyes, addig ne féltsük társadalmunkat e vidámabb életízlés követelményeitől se.

Az igaz, a hazai irodalomra, művészetre a „Nemzeti Casinó” mégis kissé többet költhetne, mint ahogy költ jelenleg, amidőn a játékból befolyt sok ezernyi jövedelemnek csak egy kis töredékét fordítja évenként kulturális célokra.

A legjelentékenyebb társaskörök a „Nemzeti Casinó”-n kívül - eltekintve a politikai pártclubboktól - az „Országos Casinó”, a „Nemzeti kör” és a „Fővárosi kör”.

Az „Országos casinó”-t oly áramlat létesítette, amely felől nem lehet elismerés nélkül nyilatkoznunk. Ez az a hamisítatlan művelt, demokrat fölfogású áramlat volt, mely a régi magyar nemességnek és a fensőbb honoratior⁶² elemeknek szívélyes, benső tömörítését vette célba a rendi reakció első szárnypróbálgatásai ellenében. (Azóta némelyek rútul vissza kezdenek élni a „gentry” elnevezéssel.) Gróf Zichy Jenő és Pestmegye jeles alispánja állanak ez „Országos Casinó” élén.

A „Nemzeti kör” több évtizeden át áll már fönn az „Uri”, most Koronaherceg-utcában.⁶³ Leginkább tekintélyes ügyvédek, orvosok, előkelő házi urak közkedvességű gyűldéje.

⁶¹ Irányultság.

⁶² Nem nemesi származású értelmiségi.

⁶³ Ma: Petőfi Sándor utca.

A „Fővárosi kör” elemei legkivált Budapest törvényhatósági ügyeinek szabad eszmecsere útjani barátságos megbeszélése végett alakultak pár év előtt e társas körre.

Aki tudja, hogy minő hatalmas társadalmi tényezőket rejt magában a közel ötödfélszázezer lakosú Budapest főváros 400 tagú képviselőtestülete: csak az tudja megérteni azon horderőt, amellyel e virágzó kör Magyarország értelmi, erkölcsi és anyagi legnagyobb gócpontjának legközelebbi jövőjét illetőleg bír.

A magasabb értelmiség és a nagyvonalú előkelő polgárság gyülekezik itt egybe és pendít meg vagy pártfogol nem egy eszmét, amellyel a fölvilágosult hazafiság áldozik a kor kívánalmainak.

A kör egyik díszjele maga Budapest főváros közszeretben álló kitűnő polgármestere Kammermayer Károly. Oly férfiú, ki úgy is mint kimagasló közigazgatási szakerő, és mint mintaszerű, fáradhatatlanul, sőt már-már önmagát emésztőleg buzgó, választott feje Magyarország fővárosa önkormányzatának, meg úgy is mint európai műveltségű gentleman egyike a haza jeleseinek. Érdemekben gazdag férfiú az első alpolgármester, Gerlóczy Károly is. Rendkívül sokat köszönhet neki a főváros magyarosodásának ügye. Kada Mihály második alpolgármester szintén jeles törvényhatósági főtisztviselő. Királyi Pál, e veterán képviselő híres előbajnoka a magyar szabadelvűségnek és a főváros egyéb kitűnőségei kölcsönöznek tekintélyt e nagy horderőjű körnek. - A társasélet külső mozgalmaira nézve jelentékeny előny, hogy Tisza Kálmán Török Jánosban oly korszerű, képzettségű s műveltségű szakerőt állított a fővárosi állami rendőrség élére. [...]

A budapesti pénzvilág tényezői túlnyomólag idegen eredetű elemek, amelyek azonban nemcsak a magyar nemzeti szellemélet világától állanak távol, de távol állanak egyáltalán ma még minden magasabb kultúrától. És ez nemcsak az 1850 óta hihetetlenül felszaporodott és még hihetlenebbül fölgazdagodott zsidó kereskedőkre, tőkepénzesekre nézve áll, de áll a budapesti „felső tízezer”-nek azon ezer meg ezer német eredetű polgárára nézve is, akik mint nagyobb iparosok, kereskedők, ház- és telektulajdonosok küzdötték föl magukat a vagyonság magasabb fokára.

Annál öröndetesebb tudomásul venni, hogy a budapesti pénzvilágnak némely kimagasló alakjai már teljesen beleolvadtak a magyar nemzeti közművelődés organismusába és társadalmi befolyásuknál fogva az üzletvilágnak kevésbé kulturális tőkepénzes rétegére, valamint a nagykereskedői, nagyiparos osztályra is mind inkább nemzeties érdekű vonzerőt gyakorolnak.

A budapesti pénzvilág élén vagyoni tekintetben mindenesetre a Wodiáner család, és különösen ennek a báró Wodiáner Albert által képviselt főúri ága áll.

Nagyon eszes, kedves modorú ember báró Wodiáner Albert, ezt senki sem vonja kétségbe. Huszonöt millió ura, országos képviselő és garcon.⁶⁴ Modern ember egészen, érintkezik a highlifevel szintúgy mint a pénzvilággal és a nagykereskedői osztállyal; sőt ellátogat szerényebb házakba is, az álarcos bálókra, és a divatfürdőket meg már éppen szorgalmasan látogatja. Műgondtjeljes udvarlója a szépnemnek: de annyira józan, hogy gyakran szinte kétségbeeszi a ballerínákat és a Rochefoucauld herceg világnézetét követő lionneokat.⁶⁵

⁶⁴ Egyedülálló.

⁶⁵ Ficsúr, aranyifjú.

Ha nincs egyéb tárgy a szőnyegen: akkor még a highlifenek is eszébe jut, hogy ez a magyar Rothschild még most sem házasodott meg.

Sok tréfás dolgot lehet hallani azon kísérletekről, amelyek az ő megházasítása végett tétettek.

De miként már mondtam, ő nagyon eszes ember és egyúttal nagyon józan is: és így bajosan fog egyhamar sikerülni mindaz, amit rávonatkozólag majd itt, majd ott tervezgetnek.

Báró Wodiáner Albert nővérét gróf Nemes Vince bírja nőül. Egyike hazánk legműveltebb és legtehetségesebb főurainak.

A Harkányi család szintén többszörösen milliomos. Gyönyörű földbirtokai vannak, amelyeket mintaszerűleg kezelnek. Harkányi Frigyes országos képviselő jelenleg a család feje. Mint miniszteri tanácsos beható tanulmányokat tett Magyarország közgazdasági politikájában, nagy befolyású tagja a szabadelvű pártnak, a fusió előtt pedig a Deákpártnak egyik legbuzgóbb támogatója volt.

Európai műveltségű gentleman, aki családi összeköttetésénél fogva már alkotmányos életünk újra megnyílt előtt is otthonos volt a highlife köreiből. Fivérével, Harkányi Károly országos képviselővel nagy házat visznek, melyet a highlife és gentry tagjai egyaránt előszeretettel látogatnak. [...]

Wahrmann Mór nagy házat visz és ezt oly magyar szellemben cselekszi, hogy bizony-bizony tanulhatna e tekintetben tőle nem egy highlifemanünk.

Wahrmann Mór bankár, és éppen ezért, mert csak bankár és még nem lett báróvá: vele szemben ugyanazt az observanciát ápolgatja a mi highlifeünk is, amely a szárazföld arisztokratikus államaiban dívik. Nagyon szívesen elmennek az ő ebédjeire, estélyeire a főrangú urak, de őt meghívni nem igen van napirenden.

Wahrmann Mór azonban ezért sem el nem búsulja még magát, sem nem igyekszik báróvá lenni. Az akar maradni, ami volt, ki saját erejéből küzdte föl magát egyszerű, de már akkor is művelt, olvasott banküzletemberből többszörösen milliomos bankárrá, aki mint országos képviselő a saját értelmiségének, alapos tanulmányainak és meglepő ékesszólásának súlyával mindig nagyon sokat fogna nyomni a parlamentben, még ha nem lenne egyúttal milliomos és amellet igen szellemes élc-mester is.

Wahrmann Mór nagyon jó nevelést adott gyermekeinek, - nemcsak európai műveltségre, de igaz magyar hazaszeretetre is legyen tekintet a gyermekek nevelésénél: ez volt az ő jelszava.

Szellemes szép leányát Renét megyeri ifj. Krausz Izidor nagybirtokos vette nőül. Wahrmann Mór éppenséggel nem óhajtotta utánozni az európai bankárvilág azon ismeretes szólását, amely azt tartja, hogy korunkban egy bankár leányának nem is lehet egyéb hivatása, minthogy legalább is grófhöz, ha nem herceghez menjen férjhez.

Maglódi Wodiáner Albert országos képviselő szintén előkelő házat visz és közkedveltségű tagja a tüzetesen budapesti társaság modernebb fölfogású köreinek. [...]

Budapest milliomosainak névsorát nagyon érdekes lenne egybeállítani. De ez nem oly könnyű dolog, mint talán az adóhivatalban első pillanatra gondolnák. Mózes-vallású hazánkifiai mindenestre igen jelentékeny százalékkal szerepelnek e létszámban, de éppen nem kizárólag. Vannak milliomosaink között egyfelől görög eredetű előkelő családok, pl. a Lyka, Muraty, Manó, Haris, Sacelláry, stb. családok, másfelől pedig autochthon⁶⁶ budapesti előkelő polgár

⁶⁶ Benniszülött, törzsökös.

családok is. Ez utóbbiak közé tartozik a legnagyobb budapesti háztulajdonos, Kasselik építőmester örökösének családja, a Schmied-Unger örökösök, és maga Budapest érdemtelen, jeles főpolgármestere, a közszeretben álló Ráth Károly családja is. Körülbelül 190 milliomos van Budapesten; 120 keresztény és vagy 80 zsidó [sic!]. Amazok közt tán a leggazdagabb Haggemacher Henrik, ki mint egyszerű molnár telepedett a Schweizből Magyarország fővárosába. Roppant gazdag, sokszorosan milliomos Vigyázó Sándor nagybirtokos, kamarás is, továbbá a Langheinrich család, melynek bájos örökösét jeles jogtudósunk, királyi táblai bíránk, Dr. Emmer Kornél volt országos képviselő vette nőül; Hübner építőmester, stb. A zsidó milliomosok között szerepelnek a tornaallyai Schossbergerek, 3 Fischel, 4 Krausz, 3 Taffler, Bischitz Dávid, akinek a neje nagy érdemeket szerzett a közjótékonyosság terén, 2 Mauthner, Louis Hirsch, Jacques Haas, Herzog, hatvani Deutsch, Baumgarten, Ehrenfeld, Freistedter, Stern, Russo, Gyömrei, okányi Schwarz stb.

A budapesti előkelő polgárság túlnyomóan német eredetű; de jelentékeny részt képvisel abban a zsidóság; vannak törzsgyökeres, vidékről beszármazott magyarokon kívül még egyéb nemzetiségűek is, csehek, tótok, görögök, olaszok, románok, szerbek, macedovlachok, sőt spanyolok is. Ez utóbbiak azon spanyol katonák ivadékai, akik Lotharingiai Károly seregével jöttek Buda alá. [...]

Néhány évtizeddel ezelőtt, eltekintve a farsangi bálaktól, színháztól, alig volt egyéb nagyobb méretű érintkezési pontja a polgárságnak a társas életben még mint a „polgári lövölde”. A polgári családok, még a legvagyonosabbak is úgy éltek, mint ahogy élni szoktak abban az időben bármely nagyobb, udvar-nemlakta közép-európai városban.

Ma Budapest vagyonosabb polgársága úgy él, mint akár a párisi bourgeoisie. Élvezetek dolgában Budapest csakugyan jobban is hasonlít a Szajna melletti világvároshoz, mint bármely városa a német birodalomnak meg az osztrák Reichsrathban képviselt királyságoknak és országoknak.⁶⁷

Ehhez képest átalakultak a vagyonosabb és műveltebb polgárság erkölcsi is csaknem teljesen. Egynémely germán népek merevségét, feszességét, egyoldalúságát, pedansságát nem lehet fölfedezni e körökben a legtávolabbról sem; a magyarok, svábok, tótok, szerbek, görögök, olaszok, spanyolok és csehek ez érdekes keverékében van annyi pezsgő életkedv, mint a régi jó bécsi németben, ennek hátrányteltjes túlkönnyűsége nélkül; van azonban munkakedv is benne és ott ahol kell, komolyság is, akár az északnémetben. Egész lényén azonban egy egységes nagy vonás fuvall máris keresztül: a magyarság beleolvasztó tűzereje.

Egyébként nemcsak az élvezet terén emelik e társadalmi réteget a főváros haladásteljes újabb vívmányai nyugat-európai színvonalra. Ha van Budapestnek oly Operaháza, oly Nemzeti Színháza és oly Népszínháza, amelynek úgy műélvezetét, mint fényes berendezését irigylitőlünk nem egy nemzet fia: nemcsak oly Redouteja⁶⁸ van, mint aminőt szintén e célra alig lát az ember egyebütt földrészünkön; de van Budapestnek oly dúsan virágzó egyleti és társulati élete is, amely száz meg száz gócpontban foglalkoztatja majd anyagi, majd közművelődési, majd ismét közjótékonyági célokra a vagyonosabb elemeket. Előkelő polgárságunk ezen egyleti és társulati életben gyakorolja tevékenységét közel két évtized óta. Valaki kiszámította, hogy Budapesten annyi egylet és társulat van, miszerint egy művelt vagyonos budapesti lakos az esztendő egész szorgalmi ideje alatt reggeli 8 órától esti 8 óráig minden egyes nap, minden

⁶⁷ „A Birodalmi Tanácsban képviselt országok és tartományok” - az Osztrák-Magyar Monarchia nyugati „osztrák” felének hivatalos megnevezése.

⁶⁸ Vigadó.

egy-egy órájában találhat magának oly választmányi vagy közgyűlést, ahol magát a közügy javára értékesítheti. Négyszáz előkelő budapesti polgárt pedig a főváros képviselője mint bizottsági tagot foglalkoztat állandólag. Ez egy kis parlament, amelynek szakbizottsági, választmányi és közgyűlései több embert és az év nagyobb részén át foglalkoztatnak mint Európa legtöbb államának országgyűlése.

Bele is tanult már a budapesti előkelő polgár az önkormányzati tevékenységbe, a parlamentáris eljárásba és mindenek fölött az ékesszólás mesterségébe elannyira, hogy vetekedik e részben a City bármelyik lakosával.

A magyarosodás a budapesti polgárra nézve egyúttal annyit is jelent, mint európaiasodás és alkotmányos érettség.

E magyarosodás ma már oly gyökeres Budapesten, hogy nem képzelhető eset, hogy a jelen nemzedék gyermekei bármily fölmerülhető behatások alatt is egykor még visszanémetesedhetnének. Ki ezt nem hiszi, gondoljon azon örömtől riadó zokogásra, amelyben a német eredetű, német nevű, német nyelvben fölnevelkedett, de már magyar hírlapot olvasó budapesti „burger”-nek hazafias érzelmektől túláradozó, gulyáshúst, somlyait kedvelő, hortobágyi népdalt füttyűrésző, Rákóczy nótától ittas lelke abban a pillanatban kitör vala, midőn a francia nemzet költői, írói, művészei fölmozdának ott a Duna partján a vasrácsra keresztül a szoborra és föltekinték hódolatteljes lelkesedéssel Petőfi Sándor ércfeje a koszorút! Aki a jelenetet látta, az nem félti a budapesti polgárság legkésőbbi ivadékát sem többé semmiféle „Schulverein”-től.⁶⁹

A budapesti társaság. Bp., 1886. 416-421., 439-443., 448-450., 452-453., 456-457., 465-467. p.

⁶⁹ Német iskolaegylet - a Monarchia nyugati felének nagyvárosaiban a nacionalista iskolaegyletek a nemzetiségek közötti nyelvharc fontos szereplői voltak.

Herczeg Ferenc emlékezései a nyolcvanas évek Budapestjére

[...] A bátyám a bécsi egyetemre ment, én pedig beiratkoztam a budapesti jogi karra. [...]

Ezúttal láttam először Budapestet, és ha most beszélek róla, nem a Duna két partján elterülő tündérvárosról lesz szó, hanem arról, amelyet egy vidékről ide szabadult diák látott. A város nem volt olyan szerencsés, hogy megnyerte volna a tetszésemet. Sehogy se tudta velem elhitetni, hogy ő legyen a magyar főváros, amelyről a vidék annyit beszél és álmodik. Mindenekelőtt hiányzott architektúrájából az a nemzeti pátosz, amelyet én elengedhetetlennek tartottam, és amelyből csak a Múzeum és a Lánchíd tájékán volt valami kevés.

A város elrendezése a kapkodás és a véletlenség benyomását tette. Egy királyi székhely, amelyben nem székel király. Egy rezidencia, amely a rezidens akarata ellenére, egy óvatlan pillanatban nőtt az egyedül törvényes Bécs nyakára.

Budavára valósággal felbőszített. Kaszárnyszagú, fekete-sárga kéreg rakódott rá Mátyás király várára, mint a Vezúv hamuja Pompejire. Az osztrák katonai szellem, amely csupa pedantéria és semmi harciasság, történelemi hamisításként hatott ezen a helyen.

A közös hadsereg tisztjei akkor még úgy viselkedtek, mint idegen hódítók, igaz, mint afféle óvatos hódítók, akik nem merik ingerelni a leigázottakat. Nyilvánvaló volt azonban, hogy az egész ezer esztendő magyar életet valami visszaélésfélének tekintik, amelyet egyelőre el kell tűrni, amellyel közösséget vállalni azonban nem lehet.

A túlsó parton pedig Pest a kamaszkorát éli. A hangja nyers és csikorgó, a gyermekkori biedermeier ruháját már szégyenli, és talán a szecesszióról álmodik, amelyet majd neki külön fognak kitalálni.

Reám mindig erős hatással volt a miliő, amelyben éltem és most leverten ödöngtem a városban, mint valaki, aki elvesztett valamit. Lakást kerestem, és amit körutamon tapasztaltam, az még inkább lesújtott. A diáktanyák leginkább az egyetem körül, a Belváros szűk mellékutcaiban voltak, az egész városrész csatornaszagú volt, a házak korhadtak, a bútorozott szobák, amelyeket megnéztem, patkánylyukak.

Az egyetemi hallgatóknak való szobákat kispolgárok vagy lecsúszott úriasszonyok adták bérbe. A drágább lakásokat családi hajótörésekből kimentett bútorokkal és divatjuk múlt, semmire se való dísz tárgyakkal rendezték be. Sok felesleges kacat volt együtt, de a kényelem és a testápolás legszükségesebb kellékei hiányoztak.

A lakó és a lakás közt minden egyes esetben kiegyenlíthetetlen ellentét volt. Ha az ember valamelyik fiút váratlanul meglepte a szálláson, abból katasztrófa lett, mert az elegáns legény a szomorú odúban szélhámos benyomását tette.

Egyik ifjúsági vezér édesanyjánál találtam lakást. A fiáról akkor éppen sokat írtak a lapok, ő volt minden egyetemi mozgalom vezére, az ellenzéki politikusok megbecsülték, és a szónoki készsége miatt kis Kossuthnak nevezték, özvegy édesanyja pedig egy töpörödött vén asszonyka, kávéban élt és a szobáinak csizmáit tisztította, hogy lehetségessé tegye a fia fényes szereplését.

Eszembe jut Szemere Miklós, az egykor híres versenystálló-tulajdonos, akit félmillió kártyacsatái nem akadályoztak meg abban, hogy ne féltse a nemzeti ifjúság tiszta erkölceit. Egyszer azzal a bizzarnak tetsző ötlettel lépett a nyilvánosság elé, hogy a budapesti egyetemet mindenestül át kell telepíteni a Tihanyi-félszigetre. A terv, amelyet előzmények nélkül dobott a nyilvánosság elé, megneveltette az embereket, pedig bizonyos, hogy Európában nem volt

még egy hely, amely az ifjúság nevelésére olyan alkalmatlan lett volna, mint a nyolcvanas évek Budapestje.

A kiegyezés óta egyre erősödő központosítás a fővárosba csődítette a vármegyei fiatalságot, amely azt megszállotta, mint egy ellenséges várat, háttérbe szorítván a bennszülött polgárságot. A szokatlan miliőtől megkötyagosodott fiatalok a nagyváros arányaihoz mértén felduzzasztották a parlagi hajlamokat. Úgy ficáinkoltak, mint halak a napfényben. Sütött is a nap Magyarországra. Az embereknek alig voltak komoly anyagi gondjaik, a szülők vagyonosak voltak, vagy legalább volt hitelük, aki úriember volt, az akár dolgozott, akár nem, valahogyan mindig fenn úszott a vizeken.

Ez volt a párbajdivat kora. A vívótermekben mindennap összecsrérentek az éles kardok, a rákosi akácokban egyre-másra durrantak a Kirner-pisztolyok. A pesti társaság ideálja a párbajhős volt. Aki valami ostoba véletlen folytán megölte ellenfelét, az a férfiaság arisztokráciájának tagja lett, akire hódolattal tekintettek fel a fiatalok, de csodálatosképpen az idősebbek is.

Voltak a fővárosban kompániák, amelyek humorosan terroristáknak nevezték magukat, de komolyan azok voltak, hogy méltók legyenek a nevükhöz. Egyik volt a Kosztka-Hellner-féle, a másik a Ráth-féle; az utóbbi élén a főpolgármester két rajkója állott. Ezeken kívül kisebb rangú éjjeli bolygók is vetélkedtek a botrányhősök pálmájáért. [...]

A jogi fakultáson nagyjából olyan ifjakat találtam együtt, akik semmiféle tudomány iránt nem érdeklődtek, hanem csak érvényesülni akartak az életben. „A jogász a jég hátán is megél”, szokták volt mondani, és mikor jégről beszéltek, országgyűlési és vármegyei karrierre gondoltak.

A fakultáson hihetetlen állapotokba csöppentem bele. A Szűcs Pátri-féle egyetemi kavargások utolsó hullámai még nem simultak el. A jogászok még mindig azt hitték, hogy időközönként lármás utcai tüntetésekkel kell megmenteniök a magyar hazát. Az ellenzéki politikusok pedig lelkesen pártolták ezt a pedagógiai rendszert.

A *Borsszem Jankó*-ban Ágai Adolf Bukovay Abszenciusz alakjával gúnyolta az egyetemi ifjúság léhaságát, ezek azonban hízeltömegnek találták a szatírárt, és a torzképből ideál lett, amelynek sületlenségeit terjesztették és utánozták.

A tanáraink semmiféle közösséget nem tartottak velünk. Volt miniszterek, mint Kerkápoly és leendő, mint Szilágyi Dezső, csillagok magasságában ragyogtak az ifjúság feje fölött. Fényes elmék, tudós emberek voltak, de nem tanítók.

A fiúk teljesen magukra voltak hagyatva. Sem az egyetem tanácsa, sem a főváros, sem az állam nem törődött a magánéletükkel. Kollégiumokról, menzákról azt sem tudták, miféle fán teremnek. Az akkori liberális felfogás szerint ilyesmi talán az akadémiai szabadság rovására is ment volna. Odúban laktak, kurtakocsmákban vagy kifőzőhelyeken ettek, drágán és rosszul. Mivel a szállásaik kietlenek és télen többnyire fűtetlenek voltak, az idejük javát kávéházban töltötték. Ha elfogyott a pénzük, ott volt a hitelük. Sok jogásznak, akinek a hónap elején pezsgő volt az itala, a hónap második felében kávé lett az étele.

Rákaptak a biliárdra és a kártyára, mind a két szórakozásból hazárdjátékot csináltak, amelyeknek voltak kozákjai és hamisjátékosai. És valamennyi szenvedélyes újságfaló lett. Ez nem volt a kultúremler érdeklődése a nagyvilág eseményei iránt, hanem a morfinizmustal rokon mánia, amely nem tudott megnyugodni, míg összes napi- és hetiközlönyöket, az összes képes- és képtelen lapokat fel nem falta. [...]

Herczeg Ferenc emlékezései. A Várhegy. Bp., 1985. 157-161. p.

Salamon Ödön: A mai Budapest

1898

Nincs olyan szép város Európában, amelyről a külföldön oly keveset beszélnek, mint - Budapestről.

Hisz mi magyarok otthon szépen bolonddá tehetjük egymást, hogy, óh igen, Budapest - világ-város!

De mily keservesen ábrándulunk ki, ha külföldön vagyunk! Milyen jelentéktelen, kicsiny és mennyire ismeretlen még ott az a Pesth: vagy Budapest!

Soha abból a városból nem lehet világváros, melynek saját udvara nincs és ahol nincsenek nagykövetségek.

Milyen nevetséges, hogy Belgrádban, Szófiában követek vannak, míg Budapesten csak konzulok. Tudjuk azt mindannyian, hogy egy-egy állam nagykövetsége valóságos kis udvar. A nagykövet, a követségi tanácsos, a követségi titkár és a tisztviselői személyzet egyáltalában, gazdag előkelő családok gyermekei, kik feleségestül költséges nagyvilági életet élnek.

Belgrádban, a legelőkelőbb városnegyed úgyszólván kizárólagos tulajdonuk! Fél Belgrád megél abból, amit a nagykövetségek elköltenek!

A követségek teszik azt az érdekes nemzetközi társaságot, mely megadja a városnak nagyvilági jellegét. Ily nemzetközi társaságot hiába keresünk - Budapesten.

A nagykövetségek és követségek teszik szükségessé, hogy minden nevezetes külföldi lap képviseltesse magát. Budapesten nincsenek külföldi írók. A külföldi lapokban hiába keresünk oly cikkeket, melyek a különben mesésen haladó Budapesttel foglalkoznának. Mióta telefon köt össze minket, a bécsi levelezők száma is minimumra csökkent!

Pedig Budapest terjedelme, fekvése és külseje határozottan megérdemli, hogy egyik világvárosa legyen Európának!

Az idegenek még mindig oly ijesztő kevesen jönnek mihozzánk. Minálunk közfeltűnést okoz az a külföldi turista, ki mulatni jön hozzánk. Mikor azután itt van, elbámul a főváros szépségén. És mi örülünk annak, ha elmondja a sablonbókot: »Ezt nem hittem volna.«

Olyan ez a Budapest, mint az a csodaszép háremhölgy, akinek arca oly ügyetlenül van elfátyolozva, hogy rút öreg asszonyt sejtünk benne.

Budapest a külföldiek előtt nem tud megszabadulni a vidékiesség ódiума alól! Vitatkozhatunk a külföldiekkel, a hogyan tetszik, megvan bennük az a megrögzött vélemény, hogy Budapest egy provincia fővárosa.

A mi minisztereink szép szavakkal bízathatnak ugyan, hogy mennyire haladunk, (ami egyébiránt megfelel a valóságnak.) De megvan-e Magyarországnak az a kellő tekintélye a külföldön, megvan-e Budapestnek a kellő hírneve?

Hisz ők maguk is észrevehették, hogy mit számít egy magyar miniszter Európában! Milyen helyet foglal Budapest a külföldi irodalomban?

A világvároshoz megvannak már a szép új körutak, az új paloták végtelen tömkelege, a lovakat nélkülöző vidáman tovasikló villamoskocsik, a mozgalmas éjjeli élet, de az emberek hiányoznak hozzá!

Az új körutak, az új viszonyok teljesen átalakították Budapest pszichológiáját.

A budapestiek most nagyvilági életet akarnak élni, melyben sehogy sem tudnak eligazodni.

Ebből a nagyvilági életből föltétlenül kirí annak parvenü jellege. A fiúk már nem követik azt az életmódot (hála Istennek!) melyet az öregek. Az új életmód pedig vegyüléke a jónak és a rossznak. Mindenki el akarja sajátítani a »savoir vivre«⁷⁰ tudományát.

A telefon és a körutak meg a közelgő új század teljesen átalakították a budapestinek gondolkodásmódját. Valami lázas nyugtalanság kíséri mindenhová. A mai budapesti érzi, hogy ő a jövő budapestinek átmenete csak. Hogy csak nyersanyagul szolgál a leendő budapesti társadalom alapkőletételéhez. A nagyvárosi viselkedés és nyárspolgári felfogás, ez jellemzi a mai Budapestet.

Nyárspolgári szokás például oly feltűnően imádni és megbámulni a mi fővárosunkat!

Nyárspolgári, a már meggazdagodott polgárok nevetséges hiúsága, hogy nemességre vágyódnak! Budapesten senki sem büszke arra, hogy polgár ember.

A mi fővárosunknak nincsen önérzetes polgári osztálya, e nélkül pedig világvárost, nagyvárost elképzelni sem lehet.

A mi arisztokráciánkban angломánia dühöng. Nálunk a francia nyelv, a francia ésszerű szokások rég kikoptak a divatból.

Hát azok a nevetséges zsúrok és kisvárosias ozsonna-összejövetelek!

Estélyeket nem mernek adni, mert attól tartanak, hogy egy-kettő eljönne, ki nem közénk való.

Milyen kisszerű felfogás! Vajon az arany veszít-e értékéből, ha rézpénzzel keveredik össze?

Az asszonyok osztályozzák magukat férjeik rangja szerint. Nem mernek, nem akarnak szabadon gondolkozni.

És a budapesti férfiak?

A Magyar Egyesület leglelkesebb tagjai sem sejtik, hogy öntudatlanul majmolják a bécsi férfidivatot, mely pedig az ízléstelenség netovábbja.

Alighogy kitavaszkodik, veres cipőben, világos ruhában, nyitott kabátban járkálnak végig a belváros legelőkelőbb utcáin, világhódító lépésekkel és büszke magatartással.

A veres és sárga hegymászó-cipő salonképessé lett. A képviselőházba tarka-barka ruhában járnak főleg fiatalabb honatyáink. Pedig ha valahova illik a fekete kabát, úgy a képviselőházba!

Vajon a francia parlamentben ki merné otthon hagyni - redingótját?⁷¹

Ha előkelő kávéházban csendben akarod olvasni az újságokat - hasztalan! Szomszédjaid oly hangosan vitatkoznak, hogy kénytelen vagy magad is foglalkozni a vita tárgyával.

Ha előkelő vendéglőben vagy, a már megebédelt szomszédjaid vastag szivarfüstöt kergetnek - levedesbe, semmi rossz akaratból, csupán modortalanságból...

Nálunk lehet valaki művelt férfi, anélkül, hogy jó modora volna. E tekintetben is Budapest - unikum.

⁷⁰ Élni tudni.

⁷¹ Férfiöltönyhöz tartozó hosszú kabát.

Jó modor! kinek kell az? Ki becsüli meg a férfiban a jó modort?

Még az asszonyok sem, akik nem egyszer verekedésbe, párbajba hajszolják a férfiakat.

Nálunk az iskolában senkit sem tanítanak meg jó modorra.

Illemtan és esztétika! Mily nevetséges tantárgyak! Az asszony, aki este egyedül megy végig az utcán, az már a budapesti férfiaknak nem tisztességes. Azt már szabad inzultálni! Mily nevetséges ez a nyárspolgáriás felfogás!

A lakomában megeszik a csemegét a leves előtt. A családapák teli tömik zseböket narancsokkal és fügékkal.

A színházakban ötször-hatszor zavarják a szomszédjaikat szakadatlan kimáskálással. Későn jönnek, korán mennek.

Az öltözőben, hogy perccel hamarabb lehessenek az utcán, kegyetlenül félrelöknek mindenkit, sőt ha észrevétlenül lehet, nőket is.

A tömegben mindig levetik a műveltség álarcát.

És ha a budapesti férfiak egymás közt vannak, akkor a jó neveléshez tartozik, olyképpen beszélni női ismerőseikről, (főképp a művésznőkről), hogy attól a majom is elpirulna, ha megértené!

Talán felesleges is mondanunk, hogy a budapesti nők és budapesti férfiak közt számos a kivétel. De nagy kisebbségben vannak még.

Hány gazdag, hány előkelő házban vezetik a vendéget a hálósobán keresztül! Pedig szigorú kellék, hogy a vendég ne lásson se konyhát, se ágyat! Hány ebédlőben akadunk - ágyra!

Párizsban akármily szegény burzsoá úgy lakik, hogy az előszoba legott a szalonba, a fogadó terembe vezet. Azután következik az ebédlő és leghátul a hálósoba. Ez az egyszerűség minimumja.

Persze ebben a mi építkezéseink nagyon hibásak, akik szűk, kisszerű felfogással a körüti új palotákban a kényelmetlen bécsi lakberendezéseket utánozták.

A körüti új paloták kívül cifrábbak a párizsi, a londoni bérházaknál. De belül! Sötét, lég-huzamos, kényelmetlen lakások!

Budapestnek egyik tipikus jellege továbbá az utcákon végig szaladgáló mezitlábos cselédek (ki látott ilyent Európában?)

Ez a mai Budapest.

Vajon mikor változik meg? [...]

Salamon Ödön: Kocsin és gyalog. Bp., 1898. 3-8. p.

Pásztor Mihály: Az eladósodott Budapest

1907

Jövedelmek

[...] A városi emberben valamilyes mimikri természetet fejleszt ki a kényszerűség. Mindenki másnak mutatkozik, mint amilyen. Fegyver ez az alakoskodás az élet vásárában, s arra szolgál, hogy megtévesszük az ellenségeinket és az áldozatainkat. Látunk az utcán elegánsan öltözött urakat, akiknek az asztalára hetenkint csak egyszer kerül hús, mert többszörre nem telik a jövedelemből. De azért elegánsan öltöznek, mert - Istenem - mit mondana a világ. Látunk a lóversenyen boltossegédeket és kis hivatalnokokat, akikről tudjuk, hogy havi fizetésük nem haladja meg a hatvan forintot. Ismerünk miniszteri tanácsosokat, akik inast tartanak, villát bérelnek, saját fogatukon járnak s akiknek nevével csaknem minden héten találkozunk a hivatalos lap utolsó oldalain az árverések rovatában. De ezekkel a típusokkal találkozunk mindenütt, a hivatalban és a lóversenyen. Ismerjük őket a zsúrokról és a törvényszéki tárgyalásokról, a színházból és a klubból; látjuk őket a kávéházban és a pult mellett. Karriernek születnek a szemünk láttára és karriernek törnek le. Ismerünk egy villamosvasúti kalauzt, aki néhány esztendővel ezelőtt még földbirtokos volt az Alföldön; ismerünk egy újságíró, akinek öt négyemeletes házat nyelte el az építési válság. A népszámlálás idején az angyalföldi menedékházban találkoztunk egy letört emberrel, aki még néhány éve a Belváros dúsgazdag ügyvédje volt. Láttunk meghalni a Rókusban genialis embereket, akik a genialitásukból nem tudtak megélni és láttuk, amint nagyon közepes tehetségű fiskálisok államtitkárokká lettek. Ismertünk bankárt, aki mint hordár halt meg és ismertünk kúriai bírót, aki azért vesztette el az állását, mert *háromszáz forinttal* megvesztegették. Érdekesesek ezek a kis és nagy tragédiák, karrier-születések és letörések; de ennél sokkal érdekesebb, mikor a típusok tömegekké szervezkednek és mikor a típusok tragédiájából és karrierjeiből hatalmas nagy regény lesz, Budapest regénye. Sokkalta érdekesebb ez a regény, melynek hőse maga város, maga a tömeg; melynek individuumai körülöttünk zsongnak, tülekednek és futkosnak a kenyér és élvezetek után. És ennek a bábeli zűrzavarnak - melyben mégis annyi rendszer s annyi törvényszerűség van - egy mozgatója, egy irányítója van: a jövedelem. [...]

Már most lássuk csak, hogy hány független ember is van Budapesten, Nézzük az 1900. évi foglalkozási statisztikát:

	Önálló	Tisztviselő	Segítő családt.	Segédmunkás, napszámos	Tanonc	Szolga	Házicseléd
Östermelés	2130	299	581	1498	-	1152	2257
Bányászat	6	164	-	43	-	27	98
Ipar	31219	8085	1733	94696	14671	10630	11540
Kereskedelem és hitel	15328	11720	1136	11988	1651	4908	13778
Közlekedés	2093	5416	67	6552	-	8735	3463
Közszolgálat	3730	17874	-	2295	-	7341	11331
Napszámos	-	-	-	19195	-	-	89
Vagyonukból élők, nyugdíjasok	127	-	-	-	-	-	6513
Ismeretlen foglalkozásúak	5334	245	15	59	-	7914	7276
Összesen	72596	43803	3532	136326	16322	40707	56345

Ebből a statisztikából azt látjuk, hogy 73 ezer ember az „önálló”, és háromezer ember az „alkalmazott”. Olyan „önálló”, aki iparral és kereskedelemmel foglalkozik, mindössze 48.600 van Budapesten. Ami bizony édes-kevés, mert ebben a summában már bele vannak számítva a kofák, a zsidók, a tandlerek, a segéd nélkül dolgozó, nagy családdal és nagy nyomorban élő iparosok. Ezek között is temérdek az eladósodott ember, ezek között is temérdek az, aki a hitelezői kegyelméből tengeti az életét. Ha ezeket mind leszámítjuk, megkapjuk a jómódúak és a vagyonosok aránylag kicsiny gárdáját. Ezeké egész Budapest. Ezek rendelkeznek, ezek diktálnak, ezek uralkodnak és az történik, amit ezek parancsolnak.

Ime ez az oka, hogy néhány ezer, olykor csak néhány száz ember önkényétől és jóindulatától függ néhány százezer ember sorsa. Ha annak a néhány százezernek az érdeke nem kvadrál a néhány ezer vagyonos ember érdekével, akkor a néhány százezer húzza a rövidebbet. A munkásosztály már rég átlátta ennek az állapotnak a fonákságát és tarthatatlanságát, és szervezkedett a hatalmas kisebbség ellen. Ha kell, terrorhoz nyúl s igyekszik kivonni magát a munkaadó tőke mindenhatósága alól. Annál inkább ki van szolgáltatva a vagyonosok hatalmas kisebbségének az úgynevezett középosztály; a tisztviselő, az ügyvéd, az orvos, a kisiparos és a kiskereskedő. Ez a vagyontalan középosztály, mely függetlennek és akaratával szabadon rendelkezőnek látszik, tulajdonképpen lekötözöttje a vagyonos kisebbségnek, mely a hitelnyújtás minden formájával magához láncolja. Úgy tesz vele, mint a boa constrictor: előbb megnyalja az áldozatát és csak aztán nyeli le.

Most az a helyzet, hogy a tőkés és munkás küzd és harcol egymás ellen. De a két tábor között ütközőnek ott áll a szervezetlen középosztály, a vagyon nélküli, a nagyrészen eladósodott középosztály. Azt a csapást, amelyet a munkásság mér a tőkés táborára: mindig megérzi a középosztály, sőt első sorban az érzi meg. És ha a vagyonosok visszavágnak, ezt a csapást is megérzi a középosztály. A tőkés és munkás harcának nem is lehet más következménye, mint a középosztály elproletarizálódása. Lassalle⁷² és Bernstein⁷³ megjósolták azt az időt, mikor a kispolgárság beleolvad a proletariátusba. De nemcsak a kispolgárság olvad bele, hanem a lateinerek, a diplomás proletárok egy része is. Ez a beolvadás egyelőre késik, mert a vagyonos osztály már látja, hogy ellenségeinek táborában milyen rohamosan gyarapszik, s mindenképpen meg akarja gátolni a nagy fúziót. Kölcsönt ad a vagyontalan középosztálynak, adósává, lekötözöttjévé teszi, magához láncolja, hogy aztán felhasználhassa, kihasználhassa a tőkés és munkás nagy háborújában. [...]

Budapest társadalma rendkívüli módon alakult, fejlődött; nem csoda tehát, ha e társadalom természete, tulajdonságai, összetétele különbözik, vagy legalább is sokban különbözik más nagyváros társadalmától. Hogy tovább ne menjünk, ilyen speciális tulajdonsága Budapest társadalmának a szegénységgel karöltve járó fényűzés. Szegénység és fényűzés így együtt paradoxnak látszik, pedig nem az. Az adósság és az adósságcsinálás természete hozza magával, hogy ez a két, egymásnak idegen fogalom együtt jelenjék meg az élet színpadán. Lássuk csak. Egy ötven forint havi fizetéssel bíró tisztviselő nem tud harminc forintot egyszerre odaadni a szabónak egy öltözet ruháért. Mit tesz tehát? Részletfizetésre csináltatja a ruhát, és megalkuszik a szabóval havi öt forintos részletfizetésben. A ruha ára azonban nem harminc forint lesz, hanem ötven forint. Az ötven forintos hivatalnok ugyanis úgy gondolkozik, hogy ha csak öt forintot fizet egy hónapra, akkor csináltat „jó ruhát”; a szabó pedig a ruha árába mindjárt beleszámítja a várakozási időt és az esetleges veszteséget is, amely akkor érheti, ha

⁷² Lassalle, Ferdinand (1825-1864) német szocialista teoretikus és politikus.

⁷³ Bernstein, Eduard (1850-1932) német szociáldemokrata teoretikus és politikus.

az ötven forintos fiatal ember el találja felejteni a ráta fizetéseket. Tehát egy ötven forint havi fizetéssel bíró hivatalnok csináltatott ötven forintért egy öltözet ruhát. Hát nem fényűzés ez? És amit megcselekszik kicsiben az ötven forintos hivatalnok, azt nagyban csinálja meg, akinek nagyobb a hitelképessége. Mikor pedig az adósság nagyobb összegre szaporodott, akkor már olyan, mintha vagyon lenne. Egy ember például, akinek már harmincezer forint az adóssága, nem járhat, csak gummitalpú kocsin és legalább két cselédet kell tartania.

Ezek a dolgok természetesen egészen különleges viszonyokat teremtenek Budapesten. Minden az eladósodáshoz alkalmazkodik. Itt drága minden; a kenyér, a hús, a lakás. Ellenben - azt lehet mondani - a fényűzési cikkek aránylag sokkalta olcsóbbak, mint a primitív szükségletek. Budapesten a szerelem csaknem olcsóbb, mint a kenyér; a hús drágább, mint az à jour⁷⁴ harisnya. A tizenkétszobás lakás aránylag olcsóbb, mint a négyszobás lakás; és a legdrágább az egyszobás lakás.

Budapest fényűzése tehát kényszer-fényűzés és a budapesti drágaság a proletarizálódás jele, míg teszem Párizsban a gazdaság szervezettségéé és a vagyonosságé. A budapesti ember a fényűzését a lakásán meg a gyomrán takarítja meg. Kénytelen vele, mert a házbérre nem vár a háziúr és a mészáros meg krájlér⁷⁵ beszünteti a hitelt, ha hónap elsején nem fizetjük ki a kontót. Ezért szomorú a mi fényűzésünk és ezért szimptomája a társadalom betegségének az a körülmény, hogy Budapesten százezer főnyi a cseléd és szolgasereg; éppen annyi, mint a tanult munkás. Fényűzés a cselédtartás, de azért cselédet tart nálunk minden kishivatalnok, mert „noblesse oblige”.⁷⁶ A gyomrunkon s a lakásunkon takarítjuk meg a fényűzés adóját, és amikor a budapesti ember azzal kérkedik, hogy „szegények vagyunk, de jól élünk”, akkor a budapesti ember nem mond igazat.

Ha már a fényűzésről beszélünk, állapítsuk meg azt is, hogy a borraivaló-osztogatás is fényűzés.

A borraivaló félig alamizsna, félig ajándék volt eredetileg. Ma adó, amelyet szinte kötelezővé tett a szokás és a megszokás. Semmi kétség, a borraivaló sohasem vált volna járvánnyá nálunk, a budapesti ember urizáló hajlandósága nélkül. És ez az úrhatnamság, a fiktív jólét fitogtatása pénzbe kerül, mert meg kell fizetnünk, meg kell vásárolnunk azt az embert, aki koldus létünkre is úrnak tekint, és aki elhiszi rólunk, hogy jómódúak vagyunk. Az igazi gazdag rendszeren fukar, vagy hogy pesti szóval éljünk: smucig. Budapesten csak az tud igazán „gavallér” lenni, akinek sem jussa, sem anyagi tehetsége nincs hozzá. Pedig édes Istenem a végrehajtók és a koronabankok információs irodái jól tudják, hogy szegények vagyunk, de mert szégyelljük a szegénységünket, jól esik, ha vad idegen emberek azt hiszik rólunk, hogy jómódúak vagyunk. Jól esik, ha a pincér megnagyságot, a villamos kalauz megszalutál. Címet és tekintélyt adományoz nekünk a borbély, a cigány és a pincér potom két-három krajcárért. Az úrhatnamság, a rangkór az oka, hogy annyian élnek Budapesten borraivalóból. És hogy élelmes emberek mind szélesebb alapon igyekeznek kihasználni Budapest publikumának borraivaló adási hajlandóságát: ez tisztára a fővárosi ember szegénységére vezethető vissza. A borraivalóra leső emberhadban úgy élünk a mi nyomorúság-takaró és fiktív értékű nagyságos címünkkel, mint a tolvaj, aki lopott kalapban jár. Minden pillanatban attól kell félnünk, hogy fölfedezik a tolvajlást, ha nem élünk nagyságos címünkhöz méltóan. Rettegnünk kell, hogy épp a borraivalóból élő cseléd vagy a pincér találja megtudni rólunk, hogy csaljuk a világot s

⁷⁴ Szövetfajta.

⁷⁵ Szatócs.

⁷⁶ A rang kötelez.

csak afféle talmi „nagyságos urak” vagyunk. Pedig ha tudnók, hogy a pincér milyen nagy pszichológus a cigány milyen nagy emberismerő. Ezek előtt hiába titkolódzunk, ezek gyakran többet tudnak, mint egy információs iroda. Ha tudnók, hogy hány pincér van, akinek több a jövedelme, mint egy törvényszéki jegyzőnek; hány borbélylegény van, aki többet keres mint egy középiskolai tanár, hogy a fiakker kocsisokról ne is beszéljünk. Egy-egy pincér, ha nagyon rosszul nem megy a dolga, megkeres havi százhusz forintot. Ha pedig valami jó forgalmú éjjeli kávéházban hordja a pikkolót, akkor fölmege a keresménye évi 2000, sőt 2500 forintig is. A főpincérek jövedelme természetesen sokkalta nagyobb. Vannak főpincérek Budapesten, akiknek a jövedelme 10.000, meg 15.000 forintra rúg. Az igaz, hogy főpincérnek sok jövedelme van az apróbb pénzkölcsönökből és egyéb forrásokból is.

A borbélylegények átlagos havi jövedelme is 100-150 forint között váltakozik. Ha pedig összeszámítjuk, hogy hány ember él Budapesten borralalóbból, kiderül, hogy mintegy húszezer ember a maga s családjá számára borralalóbból keresi meg a főjövedelmét, másik tízezer embernek pedig jelentős mellékjövedelmet ad a borralaló. Az 1900-i népszámláskor volt Budapesten:

Borbély- és fodrászsegéd	1454
Kávéházi pincér	2510
Pincér és pincérleány vendéglőben, szállodában és kocsmában	7160
Béerkocsilegény	2200
Muzsikusz cigány	990
Házmester	3872
Fürdőszolgák, masszírozók és körömvágók	394
Kifutók (cselédszerzőknél)	188
Összesen	18768

[...]

Mi az a Standard of life? Leghelyesebben „az életmód mértéké”-nek nevezhetnők ezt a speciálisan angol terminusz technikust. A társadalmi előítélet fölállított egy tételt: hogy mindenki az állásához méltóan tartozik élni. Értsük meg jól egymást: nem a jövedelméhez, hanem az állásához mérten. A munkás ember járhat munkás zubbonyban, de a néptanító vagy a miniszteri fogalmazó-gyakornok nem. Már most vegyük azt az esetet, hogy egy tisztviselő, úgy-ahogy, adósság nélkül meg tud élni évi ezerkétszáz forint fizetésből. Közben azonban megdrágul a lakás, megdrágul a hús, a kenyér s a ruha, a tisztviselő jövedelme azonban nem emelkedik. A tisztviselő előtt két út van. Vagy redukálja a kiadásait. Kevesebb húst eszik, kisebb lakásba költözik; vagy pedig - ha a megszokott kényelemtől nem tud lemondani - adósságot csinál. És épp a megszokott kényelem dolga idézi elő a bajt, mert a megszokott kényelemtől lemondani csak nagyon kevesen tudnak. Adósságba keveredünk tehát, mert ma az élelmiszerek drágaságos időben is olyan kényelemben és olyan úri módon akarunk élni, mint öt vagy tíz évvel ezelőtt, amikor még olcsóbb volt a hús, a kenyér és a lakás. Mi azt hisszük, hogy nekünk ehhez az úri módhoz és kényelemhez jogunk van, mert az erre való jogot megszereztük az állásunkkal, a hivatalunkkal. Ez a hivatalunkkal járó úri mód és kényelem, a mi Standard of life-ünk, amelyhez mi ragaszkodunk, amelyről nem tudunk és nem akarunk lemondani és inkább adósságcsinálással pótoljuk azt, ami a fizetésünkben hiányzik. Megállapíthatjuk tehát, hogy az alkalmatlan időben megszerzett standard az egyik főoka az eladósodásnak, mert bizonyos, hogy ha mi az életmódunk mértékét öt vagy tíz évvel ezelőtt

szerényebb keretek közé szorítottuk volna, akkor ma az élelmiszerek és lakásbér hirtelen emelkedésével nem lett volna számunkra meglepetés a drágaság, és nem kellett volna adósságcsinálással pótolni a jövedelmeinket, csak hogy fönntarthassuk a régi standardot. [...]

Ugyanez a sorsa főváros tisztviselőinek is; azzal a különbséggel, hogy a fővárosi tisztviselő kénytelen beiratkozni minden kerületi klubba, kénytelen részt venni minden kerületi és kerületközi vacsorán, mert különben nem választják meg a városatyák. Így aztán nem csoda, ha fővárosi tisztviselők is tele vannak adóssággal. Tavaly, mikor a város konvertálni akarta tisztviselőinek és tanítóinak az adósságát, kiderült, hogy körülbelül három millió koronát kellene konvertálnia. Így aztán nem csoda, hogy 1901-ben, amikor a főváros budgetjében⁷⁷ a tanítók fizetése 3.166.330 koronára volt előirányozva, ugyanakkor 1.741.849 korona volt a tanítók bejelentett adóssága. És az állami tisztviselők? [...]

- Ha összeállítást készítenénk valamennyi állami tisztviselő adósságáról, - mondta Sztéryni⁷⁸
- azt hiszem, nem tévedek nagyon, ha 35-40 millió koronára teszem ezt a szomorú eredményt.

Ezt mondta az államtitkár és az államtitkárnak alighanem igaza van. Elvégre nagyon valószínű, hogy a kormány nem első ízben foglalkozott az állami tisztviselők adósságával, és ha foglalkozott vele, akkor bizonyára érdeklődött az iránt is, hogy mennyi lehet annak az adósságnak az összege, amelyet az államnak esetleg konvertálnia kell.

Mennyi jut ebből a negyvenmillióból a fővárosra? Legalább húsz millió, sőt talán húsz milliónál is több. Elvégre nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a közigazgatás minden szerve Budapesten fut össze. Itt vannak a minisztériumok, itt van a vasútigazgatóság, itt vannak a legelőkelőbb tisztviselők és itt van a legtöbb alkalom az adósságcsinálásra.

Ime ez Budapest intelligens osztálya. Ez tartja kezében a főváros kultúráját, fejlődését, jövőjét. Láthatjuk, hogy mint él az ügyvéd, az orvos, az állami tisztviselő, a fővárosi tisztviselő, a tanító, a bíró, a rendőrtisztviselő; láthatjuk, hiszen közöttük élünk; velük együtt élünk. De nem is kell hozzá sokat kombinálnunk, hogy megállapítsuk, hogy akinek öröklött vagyona nincs, vagy gazdagon nem nő, az az adósságcsinálást el nem kerülheti. De hányak van öröklött vagyona és hány vesz feleségül gazdag leányt? bizony nagyon meg lehet számlálni őket. Hiszen akinek vagyona van, nem is megy hivatalnoki pályára mai napság. Egyszerűen kivárja a nagykorúságot és képviselővé választatja magát. A képviselőséghez nem kell sem kvalifikáció, sem tudás. Még az írás-olvasás tudása sem kötelező. Csak pénz kell hozzá; a többi elvégzik a kortesek.

Tehát mondom sokkal kevesebb a vagyonos tisztviselő, mint az olyan, akire szintén ráférne egy kis örökség; a jó partie is kevesebb, mint amennyire szükség lenne. Marad tehát utolsó segítségnek az adósságcsinálás. Akit pedig arra kényszerítenek a körülmények, hogy adósságot csináljon, az mindig több adósságot csinál, mint amennyire szükség van. „A nyomor sokba kerül”, mondja egy tréfás közmondás és ebben a közmondásban nagyon komoly igazság rejlik. Ha szegény embernek szüksége van pénzre, bizonyára drágábban kapja a kölcsönt, mint az, akinek nem „okvetlenül” van rá szüksége. Akinek csak száz forintba van szüksége, az kénytelen százötven forintos adósságot csinálni, hogy az előleges kamatok, bank-költségek és jutalékok levonása után megmaradjon az a száz forint, melyre szüksége van. Aki hitelbe vásárol, mindig gavallérabb, mint az, aki készpénzért vásárol. A hitelbe vásárló nem alkuszik. [...]

⁷⁷ Költségvetésében.

⁷⁸ Sztéryni József (1861-1941) 1906-1910 között kereskedelemügyi államtitkár.

Milyen lehet a háztartási budgetje az ilyen embernek? És milyen lehet a háztartása az adósságra és adósságból élő tisztviselők nagy seregének? Az ifjú, aki köztisztviselői pályán akar boldogulni - hacsak magánvagyonra nincs -, adósságcsinálással kezdi a pályáját, mert nem kap annyi fizetést, amennyiből tisztességgel megélhetne. Mikor aztán annyi az adóssága, hogy valamit csinálnia kell vele, mert különben baj lesz; akkor a tisztviselő megnősül. Előbb persze bálozik, zsúrozik, korcsolyázik, míg végre egy bálon, egy zsúron, vagy a korcsolyapályán megismerkedik a jövőendő feleségével. Abból a néhány ezer forintból, amit a fiatal asszony hoz a házhoz, a fiatal férj kifizeti az adósságát. Egy félesztendeig gondtalanul élnek, és a házasság második esztendejében megérkezik a kis trónörökös, és előlről kezdődik az adósságcsinálás. Csak-hogy most már a férj is csinál adósságot, az asszonyka is. Jönnek az árverések, a kávéházozások.

Közben a gyermek is megnő. Iskolába jár. A szülők nem sokat törődnek vele. A férj délelőtt hivatalban van, délután pénzt hajszol, a hitelezőivel egyezkedik, árverések elhalasztása miatt futkos; vagy pedig lóversenyezik, kártyázik, hogy a másnapi kosztpénzt előkerítse. Az asszonykának szintén más dolga van, temérdek dolga van a házon kívül. Este a kávéházban találkozik a férj és feleség. Addig a gyermekre a cseléd és a „tanár úr” vigyáz. Azok nevelik. A tanár egy kis diák, aki a gimnáziumba jár. Piciny a fizetése, de a címe „tanár úr”. Az ő vállain nyugszik a nevelés minden gondja. Hogy aztán mire vezet ez az állapot, arra ezer meg ezer a példa Budapesten.

Lássuk csak, milyen a háztartási budgetje egy nőtlen törvényszéki aljegyzőnek, aki négy esztendeig volt joggyakornok 1000 koronás segélydíj mellett. Most, hogy aljegyző, 2300 korona a fizetése. Az aljegyző, aki a négy esztendei joggyakornokság, és a három évi aljegyzőség alatt szerencsésen csinált 2000 korona hitelszövetkezeti adósságot, és 3000 korona erejéig állott jól a zsiránsaiért,⁷⁹ mondom, ez a törvényszéki aljegyző a következőképpen osztja be az évi jövedelmét.

Lakás	284.- K
Reggeli	72.- ”
Ebéd	360.- ”
Vacsora	360.- ”
Dohányzás (naponta 1 szivar és 6 cigaretta)	100.- ”
Színház, hangverseny (hetenként egyszer)	100.- ”
Ruha	320.- ”
Fehérnemű és cipő	148.- ”
Borbély és fürdő	120.- ”
Kávéház	100.- ”
Házmesterpénz	24.- ”
Fűtés	24.- ”
Világítás	40.- ”
Mosás	72.- ”
Adósság törlesztésre (240 K törlesztés, 160 K kamat, 40 K kezelés)	440.- ”

⁷⁹ Váltó-forgatmányos.

Nyugdíj	50.- "
Lemegy a fizetésből nyugtábélyegre, adóra és borravalóra a szolgának, aki a pénzt hozza	24.- "
Előre nem látott kiadások	50.- "
Mindössze	2688.- K

Amint ebből a kimutatásból látjuk, a törvényszéki aljegyző elég szerényen él, és a jövedelme még sem fedi a kiadásait. Pedig az adóság nem apad, a jövedelem pedig nem igen gyarapszik, és kilenc esztendei szolgálat után lesz csak az aljegyzőből albíró, amikor 4000 korona fizetése lesz. Másik kilenc esztendeig kell várnia, amíg bírónak nevezik ki, és 5600 korona a fizetése.

Addig - ha ugyan időközben meg nem nősül - a kávéházban tölti a szabad idejét, hónapos szobában lakik, s csupán borraivalóra többet költ egy esztendőben száz forintnál. Reggelizni kávéházba megy, s a két pincérnek öt krajcár borraivalót ad. Ez egy évben 36 korona 50 fillér. Ebédnél a vendéglőben szintén öt krajcárt ad a két pincérnek. Ez is 36 korona 50 fillér egy évben. A délutáni fekete, a vacsora, a vacsora utáni fekete mind borraivalóval jár. Kapuzárás után meg haza; a kapupénz is fölemészt egy esztendőben 36 korona 50 fillért. A borbély-legény járuléka belekerül egy esztendőbe 12 koronába. Ez összesen 221 korona. Csupa borraivaló. Még nincs benne sem a lakás, sem az ebéd, sem a ruha, sem a színház. Ezzel a száz forinttal csak a legelemibb kényelmet fizeti meg az ember, s ha mellé még szórakozni, vagy pláne mulatni akar, azt nagyon drágán kell megfizetni.

Vagy vegyünk egy másik példát. Itt van egy nagy napilap főtördelőjének a háztartási budgetje. Ez az ember, akinek 3800 korona évi jövedelme van, feleségével és három gyermekével egy kétszobás lakásban lakik. Az idősebb leánya irodában dolgozik, és 720 koronát keres egy esztendőben. Azt is oda adja a szüleinek. A családfőnek tehát 4520 korona évi jövedelme van. Van ezen kívül körülbelül 3000 korona bankadóssága, és 2000 korona erejéig állott jót másokért. Háztartási budgetje pedig a következő:

Lakás (két szoba, konyha)	600.- K
Háztartásra (hetenkint 44 K)	2288.- "
Ruházat (férj, feleség és 3 gyermek)	600.- "
Tandíj (két gyerek), iskolakönyvek	140.- "
Kávéház (vasárnaponként 5 K)	260.- "
Zsebpénz (naponta 50 fillér)	182.- "
Adósságtörlesztés	600.- "
Egyesületi kiadások	240.- "
Apró kiadások	520.- "
Mindössze	5430.- K

Egy törvényszéki aljegyző és egy jobban fizetett munkás háztartását állítottuk egymás mellé. A munkás épp úgy nem tud adósság nélkül megélni, mint a törvényszéki jegyző; pedig a nyomdász is aránylag szerényen él, és minden szórakozása, hogy vasárnaponként családjával együtt kávéházba megy. Igaz ugyan, hogy néha-néha ki-kilátogat a lóversenyre is, de ott - mint ő maga mondja - mindig nyerni szokott. A budgetje és a szövetkezeti adósságai azonban azt bizonyítják, hogy a szerencse nem mindig kedvez neki. [...]

Ha már a háztartásokról beszélünk, lássuk, milyen egy normális háztartás. Egy hatezer koronás évi jövedelemmel bíró tisztviselő háztartását mutatjuk be. Ez a tisztviselő a körülményekhez képest szerényen él. Adóssága nincs. Gyerek sincs a háznál, tehát a budget, amit be fogunk mutatni, három személyre: a férjre, a feleségre és a cselédre vonatkozik. Teljes részletezéssel soroljuk föl a háztartás szükségleteit. Külön felsoroljuk, hogy mik azok, amiket mindennap újra kell vásárolni; mik azok az élelmiszerek, amelyekből egész hétre, mik azok, amelyekből egész hónapra valót vásárol egyszerre az asszony. Ez a kimutatás pedig azért érdekes különösen, mert a mostani kiadások mellett kimutatjuk, hogy 1903-ban mik voltak a kiadások, és hogy azóta mennyivel drágult meg az élet. Ime a statisztika:

A napi szükséglet ez:

	1903. év	1907. év január
fillérekben		
1 liter tej	20	28
³ / ₄ kiló marhahús	84-120	150-180
vagy ³ / ₄ kiló borjúhús	104-132	180-210
vagy ³ / ₄ kiló sertéshús	120-132	150-196
vagy egy pár csirke	150-210	220-300
6 tojás (teletojás)	30	60
¹ / ₂ kiló liszt (nullás)	16	14
Zöldség, főzelék-féle	20	20
Vacsora	60	100
1 liter petróleum	32	40 (de van 32 f-ért is, bár nem jó)
1 liter bor	60	64
<i>Hetenkint:</i>		
Kenyer (házisütés)	78	74-68
Fa (25 kiló)	64	80-84
Szén (50 kiló csak a főzéshez)	120	135-145
Szén (200 kiló fűtésre, 16 hétre) ..	480	540-580 (ma még drágább)
Spiritusz és fűszerféle	60	60
<i>Havonkint:</i>		
Zsír (4 kiló)	528	608
Cukor (5 kiló)	340	400
Káv és pótkáv	220	220
Cselédbér	2000	2000
Mosás	800	800

Évi kiadás:

Koronában

Házbér	750	800
Ruházkodás	300	300
Szórakozás	300	300
Különfélék	400	400

Ha tehát összegezzük a kiadásokat, akkor kiderül, hogy míg 1903-ban a napi szükségletekre csak 1306,70 korona kellett, addig ma 1956,40 korona kell; ha pedig az egész esztendő különbségeit hasonlítjuk össze, akkor rájövünk, hogy míg 1903-ban 3765,50 koronába került egy három tagból álló polgári család normális háztartása, addig 1907-ben már 5382,20 koronába, tehát 1616,70 koronával többbe került. Pedig a példaképpen vett család igényei azóta nem nagyobbodtak. De 1903 óta megdrágult a marhahús, sertéshús, borjúhús, szárnyas, tej, bor, petróleum, fa, szén, zsír, cukor, házbér. Csak a kenyérnek, meg a lisztnek ment lejjebb az ára. [...]

Pásztor Mihály: Az eladósodott Budapest. Bp., 1907. 51-52., 54-55., 59-62., 77-78., 91-95., 160-164. p.

Somogyi Manó: Az óbudai hajógyár munkásainak helyzete

1888

A főváros számos ipartelepei között alig találhattunk volna alkalmasabb vizsgálati objektumot az Óbudai Hajógyárnál. Először is azért, mert a hajógyár hazánk legrégebbi és legnagyobb gyári vállalatai közé tartozik - 1833-ban alapították - továbbá, mert sok és sokféle munkást alkalmaz, és így alkalmat nyújt a különféle munkaágaknál alkalmazott munkások viszonyainak összehasonlítására. A hajógyár tulajdonképpen egész komplexuma a különféle iparágaknak. A vas-, fa-, fonó- és építőipar különféle fajtái éppúgy vannak itt képviselve, mint a magasabb képzettséget feltételező iparágak, amilyenek a mintaasztalosok, gépkovácsok stb. Ha tekintetbe vesszük, hogy azok a nagy úszó paloták, amilyenek a Dunagőzhajózási Társaság⁸⁰ hajói, mind az Óbudai Hajógyárból kerültek ki, úgy fogalmat alkothatunk magunknak az abban alkalmazott munkássereg változatos voltáról. [...]

Ami a *munkások nemzetiségét* illeti, a munkásoknak elég magas százaléka külföldi, amennyiben 100 munkás között 21 idegen ország szülöttje. Különösen a régibb munkások közül sok az idegen, akiknek legnagyobb része azonban már egészen meghonosult, gyermekeik már magyar neveltetésben részesültek. A 259 idegen munkás között 210 Ausztriából került hozzánk, vagyis 100 idegen munkás között 85 osztrák. A cseh és morva munkások különösen a vasmunkások, valamint a kőművesek között vannak erősen képviselve. Galíciai munkások különösen a napszámosok között számosak. Isztriai és dalmát munkás az ácsok között található.

Az idegen munkások a következő államokból sorakoztak:

Ausztriából	210	85%-a a külföldi munkásoknak
Németországból	16	6,1%-a a külföldi munkásoknak
Olaszországból	18	6,9%-a a külföldi munkásoknak
Svájcból	2	0,8%-a a külföldi munkásoknak
Romániából	2	0,8%-a a külföldi munkásoknak
Hollandiából	1	0,4%-a a külföldi munkásoknak

A hazai munkások egy tetemes része fővárosi illetőségű, mégpedig a III. kerületből való.

Az idősebb óbudai munkások német ajkúak, de a fiatalabbak már mind beszélnek magyarul. Az ácsok és kovácsok túlnyomó része magyar ajkú, az előbbieket jobbra komáromiak. A napszámosok között sok a felvidéki tót. A legmagyarabb a faipar, amennyiben az asztalosok és mintaasztalosoknál a külföldiek csak 14%-ot tesznek, az ácsoknál pedig 17%-ot. A kötélgyártóknál a külföldiek csak 10%-ot tesznek, ami arra vezethető vissza, hogy ezen iparágnál túlnyomólag fiatalok munkások dolgoznak. Legtöbb bevándorolt munkást találunk a fűtők között (43%), a hengerműben (30%), a reszelőműveseknél (75%), a kőműveseknél (40%), a matrózsabóknál (32%). Kitérjük tehát, hogy *jelenleg épp azon munkaágaknál, melyek nagyobb szakképzettséget feltételeznek, honi munkások dolgoznak*, míg ellenkezőleg egy

⁸⁰ Az osztrák Rothschild-bankház érdekkörébe tartozó hatalmas közlekedési vállalat, amely Magyarországon monopolhelyzetben volt a dunai hajózásban, ugyanakkor nagyon jelentős köszénbányászati és vasúti érdekeltségekkel is rendelkezett.

néhány évtizeddel ezelőtt a tanult munkás túlnyomó része külföldi volt, s csak a napszámosok között dominált a magyar elem.

A *munkaszerződést* nem kötik írásban. A tanoncokkal azonban ipartörvényünk értelmében az iparhatóságnál szerződést kötnek. A hajógyárban *felmondási határidő* nincsen megállapítva, hanem amint a munkarend mondja: „a munkások a szolgálatból bármikor kiléphetnek és felmondás nélkül bocsáttatnak el”. A *munkarendet* minden műhelyben kifüggesztve találtuk és az 1884:XVII. tc. 113. §-a alapján láttatkozva van az iparhatóság által.⁸¹

A *gyári fegyelem* igen szigorú. Dohányzás és szeszes italok élvezése a gyár összes helyiségeiben tilos. A későn jövő vagy a gyári harang megszólalása előtt kezeit mosó vagy távozó munkást megbüntetik.

A fegyelmi eljárás rendkívül egyszerű. Első fokú fegyelmi hatóság a munkavezető, akinek ítélete ellen az igazgatóhoz lehet fellebbezni. A kisebb kihágásokra 20 kr-tól 1 frt-ig terjedő bírság van szabva, nagyobb kihágások vagy vétségek egy naptól egy hétig terjedhető munkától való felfüggesztéssel vagy pedig elbocsátással büntettetnek. A bírságokból befolyó összegek nem kezeltenek külön, amin változtatni kellene. Célszerű lenne ezen a gőzhajózási társaságra nézve elenyésző csekély összeget valamely munkáscélokra szolgáló intézetre fordítani. [...]

A hajógyárban a rendes munkanap 10 órát tesz. Nyáron a munkanap hatkor kezdődik és délután fél hatkor végződik. Délben munkaszünet van 12-től fél kettőig. A délelőtt és délután folyamán nincsen munkaszünet. Télen reggel 7-kor kezdődik a munka és tart délután fél ötig. De minthogy télen a munka először csak $\frac{9}{10}$ -re, majd $\frac{8}{10}$ -re redukáltatik, úgy ennek megfelelően a munkaidő is változást szenved. Vasárnapi és éjjeli munka csak sürgős esetben vétetik igénybe. Ilyenkor pedig a munkások felváltásáról kellőképpen gondoskodva van. Minden, a rendes munkanapon túl tartó munkára $\frac{1}{8}$, a vásár- és ünnepnap munkára pedig $\frac{1}{6}$ napot számít. Az elszámolási hét pénteken reggel kezdődik és a reá következő csütörtökre este végződik. A munkabér kiszámítása és kifizetése készpénzben szombaton délután történik. Munkabérlevonások, a bírságok ritkán előforduló esetein kívül, nem történnek. Előleg csak igen kivételes esetekben adatik.

A hajógyárban idő és darabszám szerint fizetik a munkásokat. A darabszám szerinti munka a csoportakkord⁸² alakjában divatos.

Akkordmunkában dolgozóknak a hét végén a rendes munkabért fizetik, a többletet pedig az akkord befejezte után. Az idő szerint fizetett munkások rendszerint napibért húznak. Csakis a munkavezetők egy része, valamint a fűtők, a matrózszabók és kocsisok kapnak havibért. [...]

A havibérrel alkalmazottak csak kis részét - 5%-át - képezik a munkásoknak. Az előmunkások, művezetők 50-80 frt-ot kapnak havonként, a fűtők kivétel nélkül 38 frt-ot, a matrózszabók pedig 25-56 frt-ot. A havibérrel alkalmazottak azon előnyben részesülnek, hogy jövedelmük nincsen alávetve az évszakok szerint változó napibér esélyeinek, amennyiben akkor is megkapják rendes bérüket, midőn a munkanap 8 vagy 9 órára leszáll. [...]

⁸¹ A munkarendben fel kellett minden gyárban tüntetni a munkaidőt, a bérfizetés módját, a felmondás körülményeit, betegség, baleset esetén való eljárást, az alkalmazott nők és gyermekek munkaviszonyát.

⁸² Teljesítménybér, darabbér.

A munkások korviszonya

Kor		%-ban	Kor		%-ban
14-15	38	2,6	46-50	138	9,7
16-20	98	6,9	51-55	121	8,5
21-25	121	8,5	56-60	106	7,4
26-30	186	13,1	61-65	89	6,2
31-35	172	12,1	66-70	48	3,3
36-40	130	9,1	71-75	26	1,8
41-45	144	10,1	76-80	2	0,1

Íme közöljük az 1883-tól 1887-ig fizetett átlagbért:

1883.	1884.	1885.	1886.	1887.
1 frt 44 kr	1 frt 36 kr	1 frt 36 kr	1 frt 39 kr	1 frt 44 kr

A tanult munkások az összes munkások 57%-át teszik, számuk 700. Az átlagos munkabér a tanult munkásoknál 1 forint 56 krajcár és 2 forint 9 krajcár között ingadozik. Az összes tanult munkások átlagos napibére 1 forint 72 krajcárt tesz, s így az átlagos hetibér 10 forint 32 krajcárra tehető.

A fiatakorú munkások, illetőleg tanoncok napibére 48 krajcár és 1 forint között ingadozik. A napszamosok munkájának bére pedig 1 forint egészen 1 forint 36 krajcár, átlagban 1 forint 19 krajcár [...]

A hajógyárban 1886-ban kifizetett összes munkabérek *700.838 forintot* tettek. Így egy munkásra esett átlag 446 forint [...]

Bár az óbudai munkások lakásviszonyai sokkal jobbak a bal parti társaiknál, abszolúte mégsem nevezhetők kedvezőknek. A főváros jobb parti kerületeinek egyes részei egészen vidékies külsővel bírnak; a III. kerületnek legnagyobb része is ilyen. Nincsenek itt magas bérkaszárnnyák, sőt ritkák a pincelakások is, csak a magas lakbérek emlékeztetnek arra, hogy a fővárosban vagyunk. A legszerényebb igényeknek megfelelő szoba és konyhából álló lakást a város beltelkein 80 forintnyi évi béren alul kapni lehetetlenség. Künn a szőlők között azonban, messze a gyártól, bérelhetők dűledező félben levő viskók 60 forintért is. A lakások legnagyobb része nem felel meg a közegészség kívánalmainak. Gyakran összeáll két család, és közösen bérel egy nagyobb lakást. A konyhát közösen használják, s így egy családra esik azután 70-100 frt. Csaknem minden munkáslakásban vannak kiadandó ágyak. Nemritkán a munkás, 6-8 tagból álló családjával, a konyhába húzódik, a drága szobát jó pénzen átengedve az albérlőknek. A legénymunkások 3-5 forintot fizetnek havonként az ágyért. A különszoba „fényűzését” csak kevés engedheti meg magának.

Hogy a munkások kedvezőtlen lakásviszonyain segíteni kell, azt a Dunagőzhajózási Társaság már több év előtt belátta, és ötpercnyi távolban a hajógyártól, a Duna mentén egy eredetileg hat házból álló munkástelepnek vetette meg alapját. Oly nagy volt a kereslet az egészséges és *aránylag olcsó* lakások után, hogy nemsokára indítatva érzé magát a társaság négy új házzal gyarapítani a telepet, úgy, hogy az jelenleg 10 házból áll, amelyekben 141 lakás áll a munkásoknak rendelkezésére. A nagyobb lakások heti bérösszege 2 forint 25 krajcárt tesz (évi bér 117 forint), a kisebb lakásokért pedig hetenként 1 forint 40 krajcárt fizetnek (évi bér 72

forint). A házak szerkezete rendkívül egyszerű és könnyű. A nagyobb lakásokhoz egy kis udvar tartozik, melynek térfogata 6-10 négyszögméter. Talán felesleges felemlíteni, a főváros szomorú lakásviszonyai köztudomásúak lévén, hogy ezen munkástelepen lakás még sohasem állott üresen. A házak különben a Dunagőzhajózási Társaság vagyonmérlegében 203.000 forintnyi értékkel szerepelnek. A bruttójövedelem 1886-ban 12.682 forintot tett.

Mint a hajógyári munkásokat jellemző körülményt fel kell említenünk, hogy 42 munkás saját házában lakik, ezeknek legnagyobb része házasság vagy örökség útján került a munkások birtokába. Takarított pénzből csak nagyon kevés vásároltatott, egyes jobban fizetett munkavezetők által. A házak jobbára földszintiek és forgalmi értékük különben nemigen haladja túl a 3000 forintot. Munkásházat építő szövetkezet a fővárosban nincsen.

A lakások belseje és berendezése sok helyen meglepett bennünket, mert a szegényes külsejű hajlékokban, a kényelem és csinosság nyomaira akadni elkészülve nem voltunk. A legtöbb lakás példászerű tisztaságban és rendben van tartva. A hófehérre meszelt falakon sok helyütt aranykeretű tükröket és rikító színnyomatos olajképeket láttunk. A bútorok szegényesek, de tisztességesek. Az ablakokon egynehány virágcserep, néhol vakító fehér csipkefüggöny barátságos külsőt kölcsönöz a munkáslakásnak. De nem minden lakásból távoztunk ilyen kellemes benyomásokkal. Füstös konyhákba is jöttünk, ahol az asszonyt mosódézsánál találtuk, melynek forró párája az egész lakást betöltötte. A szobában kötelek voltak kifeszítve, rajtuk nedves fehérműk. Ezen egészségtelen állapoton a társaság egy mosóháznak, valamint egy szárítóhelyiségnek berendezésével olcsószeren segíthetne.

A munkástelep, melynek továbbfejlesztése igen kívánatos volna, kiegészítését nyeri a jól berendezett gyári kórház és a gyári iskola épületei által.

Ami az *élelmezési* viszonyokat illeti, előre kell bocsátanunk, hogy a hajógyári munkások jó élethez vannak szokva. Hihetetlennek tartják, hogy léteznek emberek, akik egész éven keresztül csak elvétve esznek marhahúst és csak burgonyával és kenyérral táplálkoznak. Kivétel nélkül az összes megkérdezett munkások hármát jelöltek meg fő táplálékukként, húst, kenyeret és bort. Sokan el sem képzelhetnek ebédet hús és bor nélkül.

A *reggeli* csaknem kivétel nélkül szalonnából, kenyérből és egy kis pohár pálinkából áll. Kávé csak az asszonyok és a gyermekek isznak. Az ebéd áll rendesen levesből, főzelékből egy darab hússal, vagy pedig, ami azonban ritkább, tésztából. A vacsora az ebéd felmelegített maradékaiból áll. Frisset estére csak ritkán főznek, többször megesik, hogy kolbász- vagy sajtfélét esznek.

A fogyasztott hús mennyiségét a fogyasztási egylettől nyert adatok alapján átlag 20 dekára tehetjük személyenként és naponként. A hetenkénti húsfogyasztás a különféle munkáscsaládoknál 2-6 kiló között ingadozik. Főképpen csak marhahúst vásárolnak a fogyasztási egyletnél, disznóhúst csak jelentéktelen mennyiségben, ami arra vezethető vissza, hogy a munkástelepen lakó munkások legnagyobb része maga hizlal sertést.

A hétköznapi ebédnél egészen eltérő képet nyújt a vasárnapi ebéd, mely gyakran lakomának is beillenek. Van ilyenkor 4-5 tál étel is; pecsenye, hal, gyümölcs is. A hal különben nemritkán szerepel az óbudai munkások étlapján, akik közül sokan üres órákat kedvtelés és mellékkereset céljából halászatra szokták fordítani.

A búzalisztból készült kenyeret otthon szokták készíteni. Igen jónak mondják. Főképpen a 7-es lisztet használják kenyérsütésre. Öt felnőtt tagból álló család átlag 12 kiló lisztet fogyaszt hetenként. Hatos számú lisztből, mely tésztára használtatik, 2-3 kilót fogyasztanak átlag.

A *bor* a főbb élelmészeti cikkek közé tartozik, de a munkások azzal visszaélni nem szoktak. Az óbudai bort, mely a fővárosban jó névnek örvend, a kocsmákban 14 krajcártól feljebb mérik literenként. Egy munkás átlag $\frac{1}{2}$ liter bort fogyaszt naponként. Sörből keveset fogyasztanak. A pálinka élvezete csakis a reggelineél szokásos; kivételt képeznek e tekintetben a felvidéki napszámosok, kik az Óbudán is nagy számban található pálinkamérések törzsvendégei.

Ami a *dohányzást* illeti, a munkások hétköznapi csak pipadohányt szívnak, naponként átlag egy csomagot, melynek ára 3 kr. Vasárnap rendszeren szivart szívnak, és erre átlag egy hétre 20 krajcárt költenek.

A többi fogyasztási cikkek között nagyobb szerepet játszanak: a *burgonya*, melyből a család nagysága szerint átlag 10-12 kiló fogyasztatik, továbbá a *cukor*, átlag $\frac{1}{2}$ -1 kiló, a *kávé*, melyből 10-15 dekát és kétszer annyi pótkávét fogyasztanak hetenként.

*Só*ból átlag 1 kilót fogyasztanak hetenként.

Kőolajból hetenként átlag egy literre van szükség. A fűtés részben fával, részben kőszénnel történik. Egy-egy munkáscsaládra évenként 1-1 $\frac{1}{2}$ öl fa számítandó. *Kőszénből* a téli hónapokban 2-3 métermázsát fogyasztanak havonként. *Szappanból* átlag egy kilóra van szükségük havonként.

A legtöbb itt felsorolt cikket a hajógyári munkások az általuk 1868-ban alapított Budapesti Munkások Fogyasztási és Önszegélyező Szövetkezete árucarnokából legjutányosabb áron szerezhetik be. Ezen szövetkezet nagy virágzásnak örvendett a 70-es évek elején, midőn máris 1300 tagja volt; de akkor a hajógyári munkásállomány 2500 főnél nagyobb volt, 1886-ban 349 tagja volt, míg 1887-ben a tagok száma 300-ra olvadt le, ami a munkások számának apadására vezethető vissza.

A tagok a szövetkezet kötelezettségeiért csak betéteik, illetve üzletrészeikkel felelősek. Minden tag 5 forint betétet fizet, és magát, míg betéte 50 frt-ra nem emelkedik, 10 kr. heti betétel fizetésére kötelezi. A bevásárlás könyvecskékkel történik és a számlák hetenként egyenlítettők ki. Törlesztés mellett csakis ruha, cipő és tüzelőfa adatik 1 frt-nyi heti részletek ellen. A betét kamatai, míg a betét 50 frt-ra nem emelkedik, nem adatnak ki, hanem a tőkéhez csatoltatnak. A betétek 6%-kal kamatoznak. A tagoknak tíz frt-ig és három óra terjedhető 8% kamat mellett kölcsönhitel nyitattik. [...]

A ruházatra fordít a nőtlen munkás évenként átlag 30-40 frt-ot. A családos munkásoknál azonban a ruházatra fordított összeg gyakran kétszer akkora, bár a nők leginkább maguk szabják a saját, valamint a gyermekek ruháit. A ruházat átlag a munkás szerzeményének 10%-át veszi igénybe.

Ezek után áttérhetünk néhány munkáscsalád háztartási költségének megállapítására. Ez iránt a következő tábla tartalmaz öt tipikus példát, melyekről megjegyezzük, hogy azok egytől egyig a konkrét esetekből vannak merítve.

A kiadások felsorolásánál azon összegekről sem szabad megfeledkeznünk, amelyeket a munkás önbiztosításra és tagsági díjakra fordít. Mint az Általános Munkás Betegségélyező Pénztár tagja fizet évenként 1 forint 20-at - 3 forintot. Számos munkás azonban nejét is beírja az együletbe. Nem ritka az olyan munkás sem, aki életét valamely biztosítótársaságnál 200-600 forintig terjedő összegre biztosította, ami évi 6-20 forintnyi kiadást okoz. De a tagsági díjak a biztosítási díjakkal együtt sohasem haladják túl a munkás szerzeményének 6%-át.

Az állami és községi adó a munkás kiadásaiban átlag 10 forinttal szerepel.

A napszámosok azonban adótörvényünk értelmében általános jövedelmi adót nem fizetnek, de ha hadmentesek, a hadmentességi illeték fizetése alól felmentve nincsenek. És most, miután felsoroltuk és részleteztük a főbb kiadásokat, a részben a munkásoktól, részben a fogyasztási egylettől nyert adatok alapján összeállíthatjuk egyes munkáscsaládoknak háztartási költségvetéseit.

A munkások közül egynémelyiknek van mellékkeresete, mint házmesternek vagy szatócsnak, vagy kisebb bormérések tulajdonosának.

A nők legnagyobb része a háztartás mellett még háziiparral is foglalkozik, ami nagyban hozzájárul a munkáscsaládok helyzetének javításához. Áldásos e tekintetben az óbudai munkásokra nézve a cs. és kir. katonai felszerelési raktár, amely egész éven keresztül több száz nőt foglalkoztat öltönydarabok, köpönyegek, sipkák, borjúk stb. varrásával. A darabszám szerint fizetett munkabér meglehetősen alacsony, de azért a nők, némi szorgalom mellett naponként mégis kereshetnek 30-60 krajcárt anélkül, hogy azért kénytelenek lennének gazdaságukat elhanyagolni.

A családfő			Bevételek			Kiadások									
foglalkozása	kora	a család leírása	a családfő szerzeménye	a családtagok szerzeménye	összes szerzeménye	lakbér	adó	életbiztosítás és tagsági díjak	élelmszerek	szeszes italok	dohány	fűtés és világítás	ruházat	összesen	felesleg v. egyéb szükségletekre fordítatik
			forintokban			forintokban									
kovács	50	Feleség, 18 éves fiú (szerez hetenként 6 forintot s abból 4 forinttal járul a háztartás költségeihez), 15 éves fiú iparostanonc, a szülők támogatására szorul.	540	208	748	70	10	30	364	60	25	30	100	689	59
ács	55	Feleség és három felnőtt leány (varrással foglalkoznak)	540	270	810	72	10	30	380	36	24	24	120	696	114
kárpitos	35	Feleség és hathónapos csecsemő	624		624	100	10	32*	250	36	26	25	80	559	65
kárpitos	30	Anyja, ki a háztartást vezeti	468		468	60	10,70	18,32	240	36	25	20	50	460.08	7,02
napszámos	28	Nincs	360		48	-	1,80		182	36	24	-	30	321.80	38,2

* A családfő életét a Magyar Általános Biztosító Társulatnál biztosította, továbbá ő és neje tagja a betegsegélyező pénztárnak, a családfő ezenkívül egy dalárdának is tagja, ahol 6 ft. tagsági díjat fizet évenként.

Hogy a munkások segélyezése betegség esetében miként történik, azt már fentebb vázoltuk. Hátra maradna tehát még csak annak előadása, miképpen segélyezik a rokkant munkásokat, valamint az elhunyt munkások özvegyeit és árváit. A Dunagőzhajózási Társaság csak hivatalnokait részesíti nyugdíjban egy külön alapból, egyéb alkalmazottjai nyugdíjra igényt nem tarthatnak. Ezen nem nyugdíjképes alkalmazottak özvegyei és árvái segélyezéséről a dunagőzhajózási társasági munkásoknak Bécsben székelő „segélyegyleténél” gondoskodnak. Ez egylet 150 forintig terjedhető segélyösszegeket utalványoz tagoknak, sőt kivételesen nem tagok özvegyeinek és árváinak is. Az egylet vagyona meghaladja a 26.000 forintot. 1885-ben 3850 forintot fordított segélyezésekre. Különben a Dunagőzhajózási Társaság igazgatósága a nem nyugdíjképesek segélyezéséről sem feledkezik meg. A huzamosabb ideig alkalmazva volt munkások 3 forint 50 krajcárnyi heti „kegydíjban” részesülnek. Ilyen kegydíjat 1887 végén 46 rokkant munkás élvezett. Továbbá a gyárban legalább 10 esztendeig alkalmazott munkás özvegye 3-4 hónapi munkabér kiutalványozásával nyer végkielégítést.

A munkások körében újabban mozgalom keletkezett egy munkás-nyugdíjegylet alapítására, melybe az előttünk fekvő felhívás szerint, minden, a hajógyárban alkalmazott munkás köteles lenne belépni. Minden szerzett forint után egy krajcár a nyugdíjalap számára lenne levonandó. A munkásnak munkaképtelenség esetén 15 éves korától 40 éves koráig 6 év után, 31 éves korától 60 éves koráig 4 év után, és 61 éves korán felül 3 év múlva lehet igénye a nyugdíjazásra. Az egylet egész vezetése a munkások által a munkások közül választott igazgatóság kezébe lenne letéve. A munkások meg vannak arról győződve, hogy a Dunagőzhajózási Társaság az alaptőkéhez, valamint az évi járulékokhoz bizonyos összeggel hozzá fog járulni, annál is inkább, miután ezen intézmény által az ún. „végkielégítés” és „kegydíj” fizetése beszüntethető lesz.

A munkások műveltségi, erkölcsi és politikai viszonyai

A munkások műveltségi állapotáról meglehetősen tiszta képet szerezhethetünk a hajógyár munkástörzskönyvéből, amelyben minden munkás törzslapján megtaláljuk az iskolai műveltségre vonatkozó adatokat. Úgy találtuk, hogy az összes munkások 73%-a írni és olvasni tud, mégpedig 100 belföldi munkás között tud írni-olvasni 74, míg 100 külföldi munkás között csak 68. A hazai munkások műveltségi állapota tehát kedvezőbb a külföldieknél. Ami az iskolai műveltséget az egyes munkaágaknál illeti, úgy a legtöbb írni-olvasni tudó munkásokkal az asztalosok és gépkovácsoknál találkozunk; kedvezőtlenebb a műveltségi állapot a hajókovácsoknál, a fűtőknél, mázolóknál és kőműveseknél.

A munkástörzskönyvből meggyőződünk, hogy a fiatalabb munkások csaknem kivétel nélkül iskolai műveltséggel bírnak, némelyik egynehány gimnáziumi vagy reáliskolai osztályt is végzett. Többek között láttunk egy ácsot, aki tökéletesen beszél latinul. Egy közönséges napszámos is van a hajógyárban alkalmazva, aki a tanítóképezdeből került a taliga mellé. Szép kézírása miatt néha a gyári irodában is alkalmazzák - de ha nincs számára az irodában munka, ki kell menni ismét az áruk ki- és berakásánál segíteni.

A munkások között számosan szorgalmas újságolvasók, és különösen a képes napilapok örvendenek kivált vasárnap nagy kelendőségnek. Könyvek olvasására nemigen érnek rá a munkások, bár gyakrabban találkoztunk a munkáslakásokban azokkal a füzetekben megjelenő „érdekfeszítő” regényekkel.

Ezen a képzeletet rontó, az érzelmeket elvadító fércműveknek bőbeszédű elárusítói (kolportázs) jutalomdíjakkal édesgetik az előfizetőket. Az érdekfeszítő regény utolsó füzetével, (rendesen a 30-ik, de nemritkán az 50-ik) nemcsak kielégítő végét a cselekménynek, hanem

egy „értékes” ajándékot is „garantíroznak”, amilyen pl. „egy gyönyörű függőlámpa” vagy egy „elegáns kávékészlet” - csekély 3-5 forint ráfizetése mellett.

Van ugyan a főváros III. kerületében egy „nép- és iskolai könyvtár”, mely ingyen kölcsönöz jó könyveket, de ennek létezéséről a munkások mit sem tudnak.

A munkások gyermekei számára a hajógyár igazgatósága egy célszerűen berendezett, a munkástelep közelében fekvő iskolaépületet emelt, amelynek berendezését és tanerőkkel való ellátását a fővárosi tanács vállalta el. Ezen iskolában 1886-ban 167 gyermek volt beiratkozva. A tanulók előmenetelével és felfogási képességével a tanítók nagyon meg vannak elégedve, és különösen kiemelik a szülők igyekezetét a gyermekek nevelését lehetőleg előmozdítani.

Ragályos betegségek ritkábbak, mint a kerület többi iskoláiban, és egyáltalán kielégítőnek mondható a gyermekek egészségi állapota, amit részben a telep kitűnő kútvizének tulajdonítanak. A legtöbb gyermek jól van táplálva, akiknél pedig a táplálkozás fogyatékosnak mutatkozott, a népkonyhában kapnak a főváros költségén ebédet.

Nem mulaszthatjuk el e helyen egy pár jellemző vonás feljegyzését. Karácsonykor a hajógyári és a „Goldberger-féle kékfestőgyár” munkásainak egy része karácsonyfát állít fel és összegyűjtött filléreikből egynéhány szegény iskolás gyermeket látnak el meleg téli ruhával. Így 1887-ben is 12 szegény gyermeket ajándékoztak meg, ami egy kis ünnepéellyel volt összekapcsolva. Azonfelül a vasárnapi golyóvetés alkalmával perselyt is köröznék, melybe egy év alatt krajcáronként 50-60 forint gyűl be, mely összegből a telepiskola legszorgalmasabb tanulóit jutalmazták.

Különben a társadalom sem feledkezik meg a szegényebb osztályok gyermekeiről. Állított bölcsődét, gyermekkerteket, kisdédóvóintézetet, télen a szegény gyermekek felruházásáról gondoskodik, már megkezdte a beteges gyermekeket a nyári hónapokon át üdülésre küldeni stb.

A munkások erkölcsi tekintetben kedvező képet nyújtanak. Iszákos munkás a hajógyárban a ritkaságok közé tartozik. Jobbára komoly, békés természetű emberek, akikkel a rendőrségnek csak nagyritkán akad dolga. A családi érzék nagyon ki van náluk fejlődve. Az összes munkások 55%-a nős ember. Ha pedig különbséget teszünk belföldi és külföldi munkás között, azt találjuk, hogy a belföldi munkásoknál 48 házasember esik 100 munkásra, míg a külföldiekénél 67. Hogy a belföldi munkás között aránylag több a nőtlen munkás, az arra vezethető vissza, hogy a fiatakorú, 20 éven aluli munkások csaknem kivétel nélkül a belföldi munkások kategóriájába tartoznak, és ezek okozzák a kedvezőtlenebb arányt. A „vadházasságok” nem tartoznak a ritkaságok közé, de számukat meghatározni nem sikerült. A munkáscsaládokban rendesen nagy a gyermekáldás; némely munkásnak 6-8 gyermek táplálásáról és neveléséről kell gondoskodnia. Érdekes lett volna a gyermekek számát pontosan felvenni, de ebbeli törekvéseink hajótörést szenvedtek, a munkástörzskönyv hiányosságán.

Az általunk szerzett tapasztalatok, valamint több megbízható egyén egybehangzó nézete alapján konstatálhatjuk, hogy általában az asszony kormányoz a munkáscsaládokban. Ő vezeti a háztartást, ő kezeli a pénzt, amit sokan, tekintettel a munkások hajlamaira, igen üdvösnek mondanak. Nem szokatlan látvány, hogy az asszonyok szombat este csoportostul állanak a gyár kapujánál, és férjeiktől elveszik a hetibért, amellyel azután ők gazdálkodnak a hétnek folyamán; a férj csak kisebb-nagyobb zsebpénzt kap dohánnyra, borra.

A hajógyári munkások zöme a közügyekkel keveset törődik, választói jogosultsággal a legtöbben nem bírván. Ama mozgalom azonban, mely az általános képviselő-választási jog behozatala érdekében szerte az országban a munkások között megindult, és amely népgyűlések határozataiban tükröződik vissza, a hajógyári munkások között is visszhangra talált.

A hajógyári munkások között 58 bír képviselő-választási joggal, mégpedig 42 ingatlan birtok, 4 szatócs- vagy kocsmatüzlet után fizetett adó alapján, 12 ács pedig nemesi oklevél alapján eszközölte ki felvételét a választópolgárok névjegyzékébe! Eme ácsok, kik büszkék nemesiségükre, soha nem mulasztanak el a választópolgárok névjegyzékének összeállításánál a pecsétetes levéllel bizonyítani alkotmányos jogukat.

Az utolsó képviselőválasztás alkalmával az összes választói jogosultsággal bíró hajógyári munkások a kormánypárti jelöltre szavaztak, bár a kerületben egy függetlenségi párti jelölt is volt felállítva.

Bár nem csekély azon munkások száma, kik anyagi sorsukkal megelégedve nincsenek, és nem kevesen vannak azok, kik alig elégíthetik ki a legégetőbb szükségleteket, mégis konstatálhatjuk, hogy szocialisztikus eszmék a hajógyári munkások között eddigelé gyökeret nem vertek, bár egynéhány év előtt nem hiányoztak bizonyos, a külföldről jövő agitátorok, kik igyekeztek a munkásokat a jelenlegi társadalmi rend ellen izgatni; de miután csakhamar észrevették, hogy a hajógyári munkások nem rokonszenveznek a szocialisztikus és kommunisztikus utópiákkal, más, alkalmasabb színteret kerestek működésük számára.

Somogyi Manó: Szociálpolitikai tanulmányok. Bp., 1900. 106-147. old.

Újraközölve: Magyar Munkásszociográfiák 1888-1945. Szerk.: Litván György. Kossuth Kiadó Bp., 1974. 71-96. p.

Tiszti főorvosi jelentés a IX. és X. kerületi nagyüzemek munkásainak lak- és táplálkozási viszonyairól

1892

a.\

Budapest Főváros Tiszti Főorvosa
17992/1892. szám

Nagyságos Polgármester Úr!

Múlt hó 28-tól 17992/892. sz. a. felhívtam egyebek közt a ker. orvosokat arra is, miszerint a kerületük területén levő nagyvállalatok - s közmunkáknál alkalmazott munkások egészségi, lak- s különösen táplálkozási viszonyait, ismételt vizsgálatok alapján állapítsák meg, figyelemmel kísérik, a tapasztalt hiányoknak minél rövidebb úton való orvoslásáról - esetleg a vállalkozó rábeszélése útján - gondoskodjanak, s az ily vállalatokról s munkástelepekről, a helynek, a munkások számának, a lakások minőségének s végül a tapasztalt hiányoknak megjelölésével, a t[iszti] főorvosi hivatalnak 8 nap alatt tüzetes s kimerítő jelentést tegyenek; felhívtam továbbá, ugyancsak a fenti időben s szám alatt a ker[ületi] orvosokat arra is, miszerint minden nevezetesebb egészségügyi s köztisztasági körülményről, különösen az esetleg fennforgó hiányokról, mely kerületüket illeti, a tiszti főorvosi hivatalnak, a szükség mérvéhez képest jelentést tegyenek.⁸³

Dr. Erneyi Miksa, h. IX. ker. orvos úrnak ez irányban tett jelentéséből kiemelendőnek tartom a következőket:

Közmunka-vállalat ez idő szerint a IX. kerületben csak egy van: a közcsatornázási vállalat. Ezen vállalat mintegy 350 munkást foglalkoztat. Ezen nőtlen munkások legnagyobb része Erzsébetfalván és a Külső-Soroksári út mentén lakik. Étkező helyiségül egy, a vállalat által fenntartott korcsma szolgál, amely helyiségben naponként mintegy 200 munkás rendes ebédet fogyaszt. A többi munkás részben más korcsma-helyiségbe jár, részben hideg ebédre szorítkozik.

A IX. kerületben főképp a következő iparágak vannak kifejlődve: malomipar, börgyári ipar, ácsmunka-ipar, vegyi természetű gyári ipar. Mindezen iparvállalatok rendszeren csak gyakorlott és képzett munkásokat, és csak igen kevés töredékben napszámosokat alkalmaznak. Ezen munkások nagyrészt családos emberek; jól laknak és rendszeren táplálkoznak, különösen a kerület belső területén fekvő börgyárak és malmok munkásai, továbbá a ferencvárosi nagy dohánygyár munkásai, a közraktári vállalat munkásai és a belső területi ácsstelepek munkásai, lakásuk közelségénél fogva, ebédre haza járnak, vagy a gyárba hozzák ebédjüket. És így ezen vállalatok munkásainak táplálkozási és egészségi viszonyai semminemű aggodalomra okot nem szolgáltatnak.

Már kevésbé kedvezőek a viszonyok a külterületi vállalatoknál. Ezen külterületi vállalatok munkásai nagyrészt Erzsébetfalván, KisPesten, Soroksáron laknak; és így délben vagy a külterületi kisebb korcsma-helyiségekre, vagy gyümölcsfogyasztásra vannak utalva. Már pedig ezen külterület igen élénk gyári-iparnak örvend. A „Flóra” gyertyagyár mintegy 250 munkást,

⁸³ Az intézkedésre a kolera veszélye miatt került sor; a járvány az év őszén ki is tört, és 1893 nyarán megismétlődött. Ez volt az utolsó kolerajárvány Budapesten.

a Gregersen féle ácsstelep 300 munkást, a gázgyár mintegy 400 munkást, a régi és új kőolajgyár mintegy 150 munkást, a különböző vegyi gyárak 300 munkást, a bőrszárító-, rongygyűjtő telepek mintegy 150 munkást, a magyar fegyvergyár 400 munkást foglalkoztatnak. Az egynehány kis korcsma, amely ezen külterületen tengődik, a két ezeret meghaladó munkások csekély töredékét látja el élvezhető étellel. Százakra megy azon munkások száma, kik kizárólag gyümölcsfélékkel és kenyérrel élnek. Jól szervezett, olcsó népkonyha, amely körülbelül a Külső-Soroksári út 30-40. számú épületek körül volna felállítandó, a jelzett mostoha élelmezési viszonyokon jelentékenyen javítana; amiért is egy ilyennek a nevezett helyen leendő felállítását szükségesnek tartom s javaslatba hozom. Még égetőbb azonban ezen külterület ivóvízkérdésének gyors és célszerű megoldása. Az egész külterületen inkább élvezik a fertőzött kutak vizét, semmint hogy a piszkos, undort gerjesztő vízvezetéki vizet igyák.⁸⁴ Szükségesnek vélném a Külső-Soroksári út mentén több közutat sürgősen elhelyezni, amelyek a lakosságot szűrt vízzel ellátnák. Legalkalmasabb pontok volnának az új gázgyár környéke, továbbá a Külső-Soroksári út 32-36. sz. ház környéke, a honvéd menház környéke és végre a fegyvergyár környéke. Ha a közutak bőven szolgáltatnának tiszta vizet; akkor a lakosság önként lemondana a kútvíz élvezetéről és bizonyára csökkenne a heveny gyomorbélhurutok- és hasi hagymázok⁸⁵ száma, mely utóbbi ragályos betegség, éppen a Külső-Soroksári út 64-66. és 34. házakban az utóbbi időben igen sűrűn lépett fel.

Kötelességemnek tartom továbbá Nagyságod figyelmét azon igen veszélyes körülményre irányítani, hogy valamennyi, de különösen a külterületi gyári helyiség előtt ambulans⁸⁶ gyümölcs-árusító helyek vannak felütve. Ezen - a h[elyettes] ker[ületi] orvos jelentése szerint - ellenőrzés alatt nem álló és engedéllyel el nem látott gyümölcs-árusítókat rendőrileg kellene ezen exponált helyekről eltávolíttatni. A rendszerint rossz minőségű és nagy mennyiségben élvezett gyümölcs, ugorka és dinnye és a reá elfogyasztott fertőzött kútvíz, vagy szüretlen vezetéki víz a súlyos jellegű gyomor-bélloboknak előidéző okait képezik.

A gyárak és egyéb iparvállalatok köztisztasága iránt panaszok nem merültek fel. Mindenütt megfelelő szerkezetű és tisztán gondozott, fertőtlenített árnyékszékeket, rendes csatornát, tisztán tartott udvart, jól szellőztetett és túl nem zsúfolt munkatermek vannak [sic!], úgy, hogy ezen oldalról a munkások egészségét semmi veszély nem fenyegeti.

Budapest 1892. augusztus 15.

Dr. Schermann tiszti főorvosi helyettes

b.\

Nagyságos Polgármester Úr!

[...] Dr. Bereczky Endre X. ker. orvosnak ez irányban tett jelentéséből kiemelendőnek tartom a következőket.

A X. kerületben van összesen 19 - tizenkilenc nagy gyár. Ezeknek egy részében vannak bentlakó - más részében csak bent dolgozó munkások. A munkások nagy része külföldi.

⁸⁴ Ez az övezet csak szüretlen vezetéki vizet kapott. Ennek emberi fogyasztását éppen az őszi kolera-járvány nyomán tiltották meg.

⁸⁵ Hastífusz.

⁸⁶ Itt: járó-kelő.

a) A Kőszénbánya és téglagyár-társulat Rákoson - rendszeren rákosi (vagy bécsi vagy Drasche-) téglagyárnak nevezetik. Munkásai olaszok, kik munkanapokon só nélkül főzött polentát „fiatal” sajtot és szalámit esznek; vasárnap húsos ételt főznek. Lengyelek (rutének Gácsországból⁸⁷) kik egész héten át krumpli-, bab-, vagy káposztából főtt ételt esznek - vasárnap hússal szalonnával élnek. Hazai tótok úgy élnek, mint a lengyelek. Fő italuk a pálinka; e mellett sok sört és kevés bort fogyasztanak. Munkanapon józanok, csak vasárnap isznak nagyobb mértékben. Általában minden nap egyszer esznek főtt ételt. A gyár területén két kantin van, melyekben gyakori vizsgálataimnál mindig a legjobb élelmiszereket találtam. - E gyár munkásainak száma 800.

b) Kőbányai gőztéglagyár-társulat (700 munkással). Pesten; rendszeren municipális téglagyárnak nevezik. Ugyanazon viszonyok, mint az a) alatt. Egy kantin van.

c) Lechner-féle téglagyár (150 munkással). Munkásai szintén tótok, rutének s kevés olasz. Élelmezésük mint fentebb. A gyár területén kantin nincs, hanem egy közeli korcsmárossal kötött szerződés, hogy a munkások bizonyos egységi ár mellett jó kosztot kapjanak. És e koszt csakugyan nagyon jó is. Élelmezésük, - mint fentebb.

d) Dr. Örley-féle téglagyár 200 munkással, kik tótok, rutének és olaszok. A gyártulajdonos rendeletet adott ki, hogy minden munkásnak egy nap egyszer főtt ételt kell ennie, és erre szigorú felügyeletet is gyakorolnak. Kantin van; élelmezési módjuk - mint fentebb.

e) Magyar kerámiai részvénytársaság (100 munkással). E téglagyár munkásai nagyrészt kintlakók; naponként egyszer főtt ételt esznek. Itallal szintén mérsékelten élnek. Kantin nincs.

f) Guttman Izsák téglagyára, (a gyárépítésnél levő kőművesek, kubikosok, fuvarosok stb. száma 100.) Ez még épülőfélben van, s rendes gyári munkások alkalmazva még nincsenek. A földmunkáknál szentesi és hódmezővásárhelyi magyar kubikosok vannak, kik a világ minden munkásai közt a legjobban élnek, miután naponként s fejenként többet esznek meg 1½ font húsnál; italuk bor s igen kevés pálinka. Kantin van.

g) Első Magyar Részvény-Serfőzde (a munkások száma 420). A munkások („sörösök”) mind németek (Bajor-Szászországból s Württemberg királyságból). Minden nap kétszer esznek húsos főtt ételt. Italuk sok sör, kevés bor.

h) Dreher-serfőzde (900 munkással). A sörösök németek, a napszámosok tótok, az alkalmazott gyári cselédség (mintegy 60-80 kocsis és béres) magyar. A tótok itt is úgy élnek, mint a téglagyárakban. A németek és magyarok tápláló kosztban részesülnek. Sok sört, kevés bort s még kevesebb pálinkát isznak. Kantin van.

i) Hofhauser téglagyár (40 munkással). Tótok, a fentebbi módon élnek. Italuk pálinka, melyből csak ünnepnapokon fogyasztanak mértéken túl. Kantin nincs.

k) Seyfert téglagyár (45 munkással). Úgy mint az i) alatt.

l) Dr. Virava téglagyár (120 munkással) mint fent. - Kantin nincs.

m) Első magyar fém- és lámpaáru-gyár (350 munkással). Magyar és német munkások. Mindnyája kintlakó. Minden nap egyszer, de kétszer is rendes főtt ételt esznek, bort vagy sört isznak. Általában műveltebb munkás osztály. Kantin nincs.

n) Hungária-gőztéglagyár (a munkások száma 160). Magyar, tót s olasz munkások. Általában jól élnek. Kantin nincs.

⁸⁷ Galíciából.

o) Kőbányai gőztéglagyár-társulat (400 munkással). Pesten Nro 6.-i osztály. Azon viszonyok vannak, mint a b) alatt. Kantin van.

p) M. Királyi Államvasutak főműhelye (a munkások száma 1280). Magyar s német műveltebb munkások. Rendes háztartó emberek. Nagyarányú kantin.

q) M. Királyi Államvasutak gép-gyára (1927 munkással) úgy mint a p.) alatt az elsőbb és válogatottabb munkások számára van a munkástelep. - Nagy kantin.

r) Ganz- és társa-gyára (a munkások száma 2327). Úgy, mint a p) alatt. Munkásteleppel. - Nagy kantin.

s) Első magyar ruggyanta-részvénytársaság gyára (60 munkással). Magyarok és németek. Mindnyája jó kosztón él. Kantin van.

Összesen 10.079 munkás.

Mindezen gyárakban a ker. orvos véleményéhez képest ez idő szerint nincs ok, hogy a munkások élelmezése céljából valamely *rendkívüli intézkedés történjék*. A 80-as évek elején a rákosi téglagyárban a küteges hagymáz⁸⁸ lépven fel járványszerűen; a leggyengébben táplálkozó ruténekre való tekintetből a gyár igazgatósága külön konyhát állított fel, ahol a munkások 10 krajcárért egy nagy adag húsos főtt ételt s pár krajcárért első minőségű vörös bort kaptak volna. Megkísértették a munkásokat ezen kosztra rákényszeríteni; - az eredmény az volt, hogy százával mondták fel a munkát, miután ők a naponként 5 krajcárba kerülő krumplis koszt mellett akartak maradni. Az igazgatóság ezen kényszert aztán megszüntette.

Ha a rutének- és tótoknál a kétségtelenül hiányos élelmezésen most is ily eszközökkel akarnának javítani; az eredmény most is minden bizonnyal a múltkorhoz volna hasonló.

A munkások egészségi viszonyai, - leszámítva a sok gyomor- és bélhurutot, - *kielégítő*, valamint kielégítő a munkások lakásaiban tapasztalható tisztaság és szellőzés. Ez utóbbiakra nézve a legtöbb gyárakban külön megbízott egyén van alkalmazva. [...]

Az ezen kerületben többször bejelentett, de most is meglevő közegészségi - s köztisztasági hiányok nagyjában a következők: az utcák csatornákkal, vagy legalább a házi vizek elvezetésére szánt nyitott utcai árkokkal ellátva nincsenek. E miatt a pangós bűzhödő vízállások - a mostaninál kevésbé száraz napokban - e kerületben oly nagy számmal s oly terjedelemben vannak, hogy azokat sem kellően deszficiálni⁸⁹ - sem valamely módon megszüntetni, nem tudjuk.

A vízvezeték csak kevés utcába van bevezetve a kutak vízszolgáltatási képessége nagyon ingadozó, most pedig éppen sok kútban a víz eltűnt.

Az utcák öntözése csak két nagy forgalmú utcára szorítkozik; a többiben szaharai portenger van. A Gyömrői út mentén s az Apaffy és Külső-Füzér utcában, hol nyitott kerek kutak vannak, a nagy por miatt a kutak vize mocskossá válik s ihatatlan.

A szállások közt levő nyitott árkok esése oly csekély, hogy a szállásokból kiömlő sűrű piszkos víz azokban megáll. Csak is a folytonos tisztítás által lehet e calamitáson⁹⁰ *részben* segíteni.

⁸⁸ Kiütéses tífusz.

⁸⁹ Fertőtleníteni.

⁹⁰ Csapás.

A szemétkihordásra a fő- és székvárosi vállalkozó e kerületben nem lévén kötelezve, a házi szeméthordás körül igen sok kívánni való van. Legnagyobb baj, hogy éjjel titokban a házi szemetet sokan félreeső utcaterületekre viszik, honnan azután a hatóságnak kell azt elhordatni.

Felkérem Nagyságodat, miszerint intézkedni méltóztassék az iránt, hogy a felsorolt hiányokon lehetőleg a legrövidebb idő alatt segíttessék.

Budapest 1892. augusztus 21.

Dr. Schermann t[iszti] főorvosi helyettes

BFL IV.1409.b. Budapest Székesfőváros Polgármesterének iratai. Elnöki-elnöki ügyosztályi iratok. 3609/1892; 15299/1892. eln. és 15672/1892. eln. sz.

A szegényügy rendezését tárgyazó rendszabály

1875

348/1875. kgy. sz.

A szegényügy rendezését tárgyazó rendszabály

1. §.

Hogy Budapest főváros részéről valaki közsegélyben részesíttethessék, megkívántatik, hogy az illető:

- a) teljesen vagyontalan,
- b) munka- és keresetképtelen, és
- c) fővárosi illetőségű⁹¹ legyen, s végre
- d) hogy tartásra kötelezhető rokonai ne legyenek.

2. §.

A segélyezés lehet ideiglenes vagy állandó pénzbeli adomány, vagy teljes ellátás.

3. §.

Ideiglenes pénzbeli segélyben, azaz mindaddig, míg annak szüksége fennforog, részesíttetnek:

- a) oly egyének, kik huzamosb vagy súlyos betegség után testi gyengeségöknél fogva korábbi keresetmódjokat nem folytathatják, míg teljesen felépülnek;
- b) huzamosb betegségben sínlődő egyének 12 éven aluli gyermekei, míg szüleik keresetképtelenek;
- c) oly egyének, kik munkaképesek volnának ugyan, de általános üzletpangás következtében munkát nem találhatnak, míg nekik ismét keresetforrás nyílik;
- d) nyomorék és keresetképtelen szülők gyermekei, vagy minden vagyon és támasz nélkül hátramaradt árvák, kik tápdíjak fizetése mellett helyezettnek el tápszülőknél 12 éves koruk elértéig.

Ezen ideiglenes segélyek rendszerint $\frac{1}{2}$ vagy 1 évi időtartamra engedélyezendők; de amennyiben a segélyezettek anyagi körülményei nem változnak, újabb kérelmökre továbbra is megadandók.

4. §.

Állandó pénzbeli segélyt nyernek oly elaggott egyének, kik az agg-ápoldába való felvételre igényt tarthatnának, de ebbeli igényöket érvényesíteni nem akarván, magánosok és jótékony egyletek adakozásaiból tartják fenn magukat.

⁹¹ A helyi illetőség a nem helyben születettek számára elvileg két évi helyben lakás és folyamatos helybeli adófizetés igazolása alapján volt megszerezhető. 1931-ig a - tartózkodási helytől független - községi illetőség volt a szociális segélyre jogosultság alapja.

5. §.

A pénzbeli segélyek mérve 3 fokozatban állapítatik meg: havi 3, 4 és 5 forintban.

6. §.

Az ideiglenes pénzsegély rendszerint rövid időre, legfeljebb 1 évi időtartamra engedélyeztetik, s a segélyezettnek kérelmére a körülményekhez képest megújítható.

7. §.

Oly egyének, kik aggkoruk és testi fogyatkozásuknál fogva nemcsak munka- és keresetképtelenek, hanem ápolásra is szorulnak, éltök fogytáig a fővárosi ápodába helyeztetnek el. Ezen aggoknak mikénti ellátását, könnyebb munkáival foglalkodtatását stb. az e részben fennálló intézeti rendszabályok határozzák meg.

8. §.

Mindazok, kik a fentebbi szakaszok szerint hatósági segélyre igényt tarthatnak, és ebbeli igényeiket érvényesíteni kívánják, tartoznak e végett a tartózkodási helyök után illetékes kerületi előjáróságnál jelentkezni; ez a kérelmet jegyzőkönyvbe véve, megejti a szükséges nyomozást mindazon körülményekre nézve, melyek a kérelem megadhatásához szükségesek, s ezek alapján azután indokolt előterjesztést tesz a tanácshoz, melyben egyúttal a segély neve és mérve iránt nyilatkozik.

Az illetők egészségi állapota és munkaképtelensége mindenkor a kerületi orvos által megállapítandó; a szegényápodái felvétel esetében még azon felül az intézeti orvos által is felülvizsgálandó.

9. §.

A kerületi előjáróság előterjesztése alapján a tanács határoz, s az engedélyezett segélypénzeket az illető kerületi előjáróságnak rendeli kifizettetni, mely utóbbi a kiosztást eszközölván, a segélyezettekről, névalírásukat tartalmazó részeltetési kimutatást készít óról óra, s azt havonként a tanácshoz terjeszti be felülvizsgálás végett.

10. §.

Halasztást nem tűrő esetekben feljogosíttatnak a kerületi előjáróságok 20 frt-ig terjedhető segélyeket nyújtani, mi végből külön e célra szolgáló előlegekkel láttatnak el, melyeknek mikénti felhasználásáról szóló kimutatásaikat minden év június és december hó végével tartoznak a tanácshoz betérjeszteni.

11. §.

Kétféle segélyben a főváros részéről senki sem részesíttethetvén, oly esetekben, midőn pénzbeli segélyben részesített egyének az agg-ápodába vétetnek fel, pénzbeli segélyeik a felvétel napjától beszüntetendők.

12. §.

A főváros által segélyezett szegények létszámának és az abban előforduló minden változások nyilvántartása céljából a szegényügyi ügyosztályban főkönyv vezetendő névmutatóval, mely főkönyv külön e célra szolgáló rovataiban kitüntetendő a segélyezett családi és keresztnéve, jelenlegi vagy utolsó lakhelye, a kerületi előljáróság, melynél a segélyösszeg kifizetése történik, a segélyösszeg mennyisége, valamint az idő, melyre engedélyeztetett, és végre a tanácsai engedélyezés vagy egyéb intézkedést tartalmazó határozatok számai.

13. §.

Ha a segélyezett anyagi viszonyai jobbra fordulnak, vagy ismét munka- és keresetképesé válnak, a segélyezés beszüntetendő; mi végből a kerületi előljáróságoknak kötelességökké tétetik a kerületekben lakó segélyezettek ebbeli viszonyait figyelemmel kísérni, és efféle kedvező változásokat a tanácsnak bejelenteni.

S ha ezen egyének anyagi viszonyai annyira javulnának, hogy az élvezett pénzbeli segélyt vagy ellátásukra fordított költségeket könnyen megtéríthetik, a reájok fordított összegek megtérítésére a tanács által kötelezhetők, s azok szükség esetében tőlök közigazgatási végrehajtási úton behajtandók.

14. §.

A koldulás a főváros területén eltiltatik, s ennek meggátlására segédkezet nyújtani a rendőrség lesz hivatva.

15. §.

Kolduláson ért egyének a rendőrség által letartóztatandók, s ha nem helybeli illetőségűek, legyenek azok felnőttek vagy gyermekek, illetőségök helyére eltoloncolandók, ha pedig helybeli illetőségűek, szabályszerű elbánás végett a lak- vagy tartózkodási helyök után illetékes kerületi előljáróságnak átadandók.

16. §.

A kerületi előljáróságok azokat, kik munkaképesek, munkára szorítandják, és e végből iparosoknál vagy kézi munkásokat foglalkodtató más vállalkozóknál elhelyezendik; ha azonban ez lehetséges nem volna, vagy az illetők hatósági segélyezésre minősítettek, a tanácshoz indokolt jelentést teendének, mely azoknak ideiglenes vagy pénzbeli segélyezése vagy pedig az agg-ápoldába leendő felvétele iránt intézkedik.

17. §.

Kolduláson ért helybeli illetőségű gyermekek, ha szüleik még életben vannak, azoknak átadandók; ha pedig azok már nem élnek, tápszülőknél, vagy amennyiben a 12 évet már elérték és munkaképesek, iparosoknál tanoncokképeni elhelyezésök iránt intézkedendének a kerületi előljáróságok.

18. §.

Szülők, rokonok vagy mások is, kiknek gondozása alatt gyermekek állanak, s kikre bebizonnyul, hogy ezen gyermekeket koldulásra szoktatják vagy szorítják, 20 frt-ig terjedhető pénzbírsággal, vagy annak megfelelő fogsággal fenyítendő a kerületi előjáróságok által.

19. §.

Oly egyének, kik másodízben vagy többször éretnek kolduláson, az első esetben 3 hónapig, a második esetben egész 1 évig terjedhető időtartamra a kényszer-dologházba küldetnek, s kibocsátásuk után, ha nem idevaló illetőségűek, hazájokba eltoloncolandók, mi végből a rendőrségnek átadandók.

20. §.

A koldulás és csavargás meggátlása végett még a következők rendeltetnek:

a) Minden idegen, ki munka-keresés végett a fővárosba jön, tartozik megérkezése után 24 óra alatt a rendőrségnél jelentkezni, s ott igazolni, hogy bizonyos időre elégséges élelmi költséggel el van látva, vagy foglalkozást nyert, mely esetben a rendőrségtől bizonyos időre szóló tartózkodási jegyet nyer, ellenkező esetben pedig kötött útlevéllal hazájába visszaküldetik.

b) A fővárosba érkezett idegen munkásoknak vagy más idegen egyéneknek, kik nem igazolhatják magukat, hogy elégséges élelmi költséggel el vannak látva, 24 órán túl szállást adni tilos.

c) Minden háztulajdonos vagy annak megbízottja és a családfő, ki a b) pont alatt említett egyéneket befogad, köteles azokat a rendőrségnél 24 óra alatt bejelenteni.

d) A b) alatti tilalom áthágói, valamint azok, kik a c) pont alatti feljelentést elmulasztják, a rendőrség által a fővárosi szegényalap javára fizetendő, s 100 frt-ig terjedhető pénzbírságban marasztaltatnak, mely bírság behajthatlanság esetében, 5 frt-ra 1 napi fogságot számítva, a bírságösszegnek megfelelő letartóztatásra változtatik át.

21. §.

Jelen rendszabály életbeléptetésének határidejét a tanács határozza meg.

Kelt Budapesten, a fővárosi törvényhatósági bizottság 1875. évi december hó 1-én és folytatólag 2-án tartott közgyűléséből. Kamermayer Károly s. k., polgármester.

Jelen szabályrendelet az 1876. évi augusztus hó 25-én 40.021. sz. a. kelt belügyminiszteri leirattal helybenhagyatott.

Budapest Főváros Törvényhatósága által alkotott szabályrendeletek, szabályzatok és utasítások gyűjteménye. I. rész. Budapest Főváros kiadása, Bp., 1888. 367-373. p.

Horváth János tanácsnok előadói javaslata a szegényügy rendezése tárgyában

1885

A főváros szegényügye, mint a közigazgatás egyik ága, a 30-as évek eleje óta szerepel, midőn József nádor felhívása folytán Pest város hatósága az akkori nőegylet buzgósága által létrehozott jótékony intézeteket és pénzalapjaik maradványait kezelése alá vette.

Ezen intézetek voltak: az önkéntes dologház, a kisdedóvoda és a szegényház. A hályogos szemű betegek számára is állott fenn egy gyógyintézet, de ez a város által át nem vétetett, hanem továbbra is a nőegylet kezelése alatt maradt.

Ezen intézetek egyes gazdag polgárok által 1760. év óta tett bőkezű hagyományok és alapítványok kamataiból, részben az 1816. évben alakult nőegylet által gyűjtött összegekből állítottak s tartattak fel és magánjelleggel bírtak épp úgy, mint a nevezett egyesület által kezelt egész szegényügy.

A szegényügyi intézmények átvétele a városi hatóság által azért vált szükségessé, mert a népesség szaporodásával szaporodó szegényekről szükséges gondoskodás, mint ez minden ország fejlődéstörténetében ismétlődik, a magán-jótékonyság erejét meghaladta és attól kellett tartani, hogy a jelzett intézetek fenntartási alapjaikat felemésztik és ennek hiányában megszűnni lesznek kénytelenek.

A nőegylettől átvett intézetek s a szegényügy fölött József nádor rendelete értelmében külön célra kinevezett bizottság gyakorolta a felügyeletet. Ezen bizottság képezte a szegényügy első hatósági közegét.

A nőegylettől átvett vagyonon kívül rendelkezett a város a II. József császár alatt házi szegények hetenkinti és havonkénti segélyezésére gyűjtött és egyéb jelentékeny tőkékkel, melyek azonban a szegényügyi kiadások fedezésére elégtelenek voltak.

Hogy tehát a szegények ellátási igényei kielégíttessenek, a város a szegényalapnak engedte át az iparengedélyekért és zeneengedélyekért befolyó díjakat és a bírságokat, melyek elejétől fogva mai napig a szegényalap tekintélyes jövedelmi forrását képezik.

Ezen tekintélyes jövedelmek dacára a hatóság által kezelt jótékony intézetek virágzásnak nem indultak. A kisdedóvoda 1842-ben feloszlattatott, és a benne elhelyezett fővárosi árvák az akkortájt József nádor felgyógyulásának megünneplése alkalmából a polgárság által alapított »József«-fiúárvaházba helyeztettek át. Ezen intézetek hanyatlására a szegények nagymérvű szaporodása mellett befolyással volt azon körülmény, hogy a Rókus kórház és a kényszer dologház felépültével ezen intézeteknek addig a szegényügyiekkel együtt kezelt alapítványaik elkülönítettén, ez utóbbiak nagyon megcsökkentek.

Az ötvenes évek alatt a szegényügy, mint a közigazgatás egyik ága, szorosabban a várostanács hatáskörébe vonatott.

A nádor alatt kiküldött vegyes bizottság feloszlattatott, s a szegényügy összes ágazata egy városi tanácsnok alatt tisztán városi képviselőkől s a szegényházi főorvosból álló bizottság vezetése alá helyeztetett. Ezen bizottság, mint a többi városi bizottságok, a hozzá intézett ügyek felett ülésileg határozott, és megállapodásait javaslatok alakjában terjeszté határozathozatal végett a tanács elé.

E mellett fennállott az ötvenes években a szegényigazgatóság és kerületi szegényatyák intézménye, mely külvárosok szerint egyes tekintélyes polgárokból alakult; valamint a József-fiárvaházi bizottság, mely közvetlenül a tanács alatt állt.

A szegényügyi bizottság leginkább a szegény és kényszer-dologház ügyeivel foglalkozott; a lelencek és hatósági ellátásra szorult kiskorú árvák elhelyezése a rendőrség jelentései folytán közvetlenül a tanács által eszközöltetett.

A szegényügyi igazgatóság hatáskörét a kerületi szegényatyákkal együtt a szegényházba leendő felvétel iránt benyújtott kérvények megbírálása s a tanácsnál ajánlatba hozatala, a napi segélyt kérők folyamódásainak elintézése, a napi segélyek engedélyezése és időnkinti emelése képezte.

A szegényigazgató dolga volt a templomokban kifüggesztett alamizsnás perselyek kiürítése és a befolyt összegeknek a szegények napi segélyére való fordítása. Ezen napi segélyeket a kerületi szegényatyák vették át és osztották ki hetenkint vagy havonként az illető szegényeknek.

1857. évben építtetett az alsó Erdősoron az »Erzsébet« szegényház középső szárnya 300 szegényre számított férőhellyel; 1862. évben pedig az »Erzsébet«-leányárvaház alapított Pest város nagylelkű polgárai által.

Budán szintén egyesek adakozásaiból és gazdag alapítványaiból létesült a polgári agg-ápolda és a szegényház. Ezen kívül számos jótékony alapítvány kamatai a kerületi albíróságok által osztattak ki időszakonkénti segélyképp a házi szegények közt.

1857. évben Mayer Ferencz cs. kir. nyug. tábornok 60.000 forintot meghaladó vagyonát egy budavárosi árvaház alapítására hagyományozta, mely azonban csak a főváros egyesítése után, 1886. évben állíttatott fel.

A főváros egyesítésekor a tanács kebelében a szegényügyek ellátása a szegényügyi osztályra bízott, a végrehajtással és felügyelettel pedig a kerületi előljáróságok bízták meg, s az addig centralizálva kezelt szegényügy decentralizáltatott.

A főváros egyesítése óta a szegényügy terén történetekre, miután azok teljesen ismertek, kiterjeszkedni felesleges lévén, szükségesnek tartom itt elősorolni azon intézményeket és eszközöket, melyekkel Budapest fővárosa törvényhatósága a szegények és ügyefogyottak segélyezése céljából ez idő szerint rendelkezik.

Ezen szegényügyi intézmények mind az úgynevezett zárt, mind a nyílt szegényügyet ölelik fel.

Az előbbiekhöz tartoznak: 1. a szegényházi teljes ellátás, melyet az elaggott, teljesen munkaképtelen és hozzátartozók nélküli egyének, nyomorékok, gyógyíthatatlan betegek és házi ápolásra alkalmas elmebetegek az Erzsébet-szegényházban s a budai szegényházban és polgári ápolásban élveznek; 2. az árvaházi ellátás, melyben helybeli árvák a József- és Mayer-féle fiú- és az Erzsébet-leányárvaházban életük 6. évétől a 12-15. éves korig részesíttetnek; 3. a községi szeretetházbeli nevelés csavargó s az elzüllés veszélyének kitétt gyermekek részére 6-20. éves korig; 4. a hülyék ellátása a Frimm-féle intézetben a hatóság költségén, és 5. árva fiúknak az István-telki kertészképző intézetben való elhelyezése és kiképzése; 6. helybeli szegény betegeknek a főváros költségén ennek kórházaiban való ingyen gyógyítása.

A nyílt szegényügy mind a pénzbeli, mind a természetbeli segélyezés eszközeit öleli fel.

Az előbbieket képezik: 1. a szegényeknek adott a) rögtöni, illetve egyszer s mindenkorral, b) rendes havi segélyek; 2. a hatóság által az árvaházakon kívül elhelyezett kiskorú árvák,

lelencek és egyéb gondozó nélküli kiskorúak után fizetett tartás- (táp-) díjak; 3. némely árvaházi növendékek után az intézet körén kívüli neveltetésért fizetett tartásdíjak.

A természetbeliekkel való segélyezés eszközeit képezik: 1. a szegény betegeknek a főváros kerületi orvosai és szülésznői által ingyen nyújtott segély; 2. ingyen gyógyszerek; 3. a rendőrség által átadott csavargó gyermekek, úgyszintén a tápdíj mellett elhelyezett lelencek és árváknak iparos tanoncokká szegődtetése alkalmával felruházása; 4. hajléktalan szegényeknek a főváros szükséglakásaiban ingyen-lakásra kiadott utalványok; 5. a szegények gyermekeinek a főváros iskoláiba tandíjmentes beírása; 6. a szegény iskolás gyermekeknek tankönyvekkel és taneszközökkel; 7. étkezéssel; 8. meleg ruházattal ingyen ellátása az iskolaszék által; 9. szegény betegeknek adott ingyen fürdő-utalványok és 10. a vagyontalanul elhaltak ingyen eltemetése.

Ebből látható, hogy a főváros szegényügye a vegyes rendszerűek közé tartozik, s hogy benne a szegények ellátásának és segélyezésének legtöbb módjáról gondoskodva van, habár az ezekre vonatkozó szabályok egybegyűjtve s a szegényügyi szabályzatba beolvasztva nincsenek.

Javaslatom az eddigi vegyes rendszert továbbra is fenntartandónak és fejlesztendőnek tartja; nemcsak azért, mivel ez sokkal olcsóbb a tisztán zárt rendszerű szegény ügynél, mely minden szegényt valamely hatósági intézetben teljes ellátás mellett helyez el, tehát a szegénynek igen gyakran többet nyújt, mint mire szüksége van; nemcsak azért, mivel szegényügyünk kezdetleges állapota mellett a zárt szegényügy nagyobb mérvű fejlesztésére megkívántató nagy tőkebefektetésekre a fővárosnak egyelőre gondolnia nem lehet; hanem azért is, mivel a vegyes rendszer a dolog természetes rendjét követve, módot nyújt arra, hogy a szegény a körülmények szerint csak azzal láttassék el, mit a hatóság segélye nélkül magának megszerezni nem képes, tehát csak a tényleges hiány pótlására szorítkozik; és mert a szegényt arra utalja, hogy önerejét lehetőleg felhasználja és mert a rokoni és társadalmi összeköttetés nyújtotta segélyforrásokat is számba veszi és felhasználja, a mi a zárt rendszerű szegényügynél legnagyobbbrészt elesik.

Szegényügyünk lényeges javításához szükségesnek tartom, hogy annak kezelésébe, a társadalomnak széles rétegei bevonassanak, hogy a lehetőség határáig vitt decentralizáció mellett az egész szegényügy egységes szervezetet nyerjen.

Mert habár az 1872:XXXVI. tc. 83. §-a olyképp intézkedik, hogy: »a kerületi elöljáróságok különös kötelessége a közsegélyezésre szorult fővárosi szegények, lelencek és teljesen elárvult vagyontalan gyermekek ápolásáról és neveltetéséről gondoskodni és azokat számon tartani«, az eddigi gyakorlat szerint a kerületi elöljáróságok befolyása a szegényügy minden ágazatára nem terjesztetvén ki, a szegényügy igazságos alkalmazása és a kellő ellenőrzés általuk sokszor nem volt gyakorolható.

A kerületi elöljáróságok teendői másfél évtized alatt a közigazgatás minden ágában óriásilag szaporodván, a szegény- és árvaügy ellátásának eddig sem szentelhették azon gondot és fáradságot, melyet az megkíván; és bármely szervezetet nyerjenek az elöljáróságok jövőben, a pauperismus terjedésénél s a szegényügy, fájdalom, folyton emelkedő fontosságánál fogva a szegényügy követelményeinek a hivatalos közegek egyedüli segítsége mellett megfelelni képesek nem leendének.

Minden nagyobb város, mely szegényügyét a nyílt vagy vegyes szegényügyi rendszer alapján rendezte, kénytelen volt szegényügyi szervezetébe a lakosságnak erre önként ajánlkozó, nagy számú elemeit bevonni, mi által a decentralizáció oly fokig volt kiterjeszthető, hogy nemcsak a hatósági ellátásban részesülő minden egyes szegénynek viszonyai folytonos ellenőrzés alatt, s a szegények bizonyos gyámság alatt állnak, hanem a segélyezési ügy egyénítése

éretett el; azaz a szegény a segélynek csak azon nemével és azon fokig láttatik el, a minő az esetről-esetre felmerülő szükség.

Ez: a kerületi küldöttségek és kerületi szegényatyák, úgyszintén az árvaatyák és árvaanyák intézménye, melyet javaslatom a kerületi előjáró mellé, a vizsgálatok teljesítésére, a segély közvetlen nyújtására és az ellenőrzés gyakorlására segítségül rendel.

Ily szervezet, szabatosan körülírt hatáskör és helyesen kidolgozott utasítás mellett a ker. előjáróságoknak hatásköre a szegényügy terén, különösen az ideiglenes segélynyújtás körül tágítandó; míg ellenben az állandó segélyezés, a gyermeknevelési pótlék és a gyermektartás ügyei teljesen, az ideiglenes segélyezés pedig részint bizonyos összegben, részint bizonyos időtartamon túl jövőben is a fővárosi tanácsnak tartandó fel.

A természetbeliekben nyújtott segélyeket kibővítendőnek tartom oly orvosi műszerek nyújtására, melyek által bizonyos betegségek s testi fogyatkozások hatása a munka- és keresetképeség korlátozása tekintetében enyhíthető, s az illetők részben ismét munkaképesekké tehetők.

Ily műszerek volnának: szemüvegek, sérv- és egyéb kötők stb., mely műszerekről a tisztii főorvosi hivatal által jegyzék volna készítendő, és melyek beszerzésére s az illető szegények részére leendő kiszolgáltatására a kerületi előjárók az illető kerületi orvosok utalványai alapján feljogosítandók volnának.

Tovább menve, szükség eseteiben az ipar vagy valamely foglalkozás gyakorlásához szükséges, de az illetőknek hiányzó szerszámok és eszközök, kisebb gépek stb. volnának az erre megbízhatónak talált szegényeknek kiszolgáltatandók, melyek segítségével magukat közsegély nélkül fenntartani képesítenének. Visszaélések elkerülése végett az ilyenek a segélyezettnek nem tulajdonába, hanem kölcsön címén volnának átadandók; azok elidegenítése tehát tilos volna.

A fővárosi szegényügy javításához megkívántatik még, hogy a budai szegényház minél előbb felépíttessék.

Ezen építés kérdésével kapcsolatban azonban tárgyalások volnának megindítandók azon irányban, vajon ezen szegényház kizárólag mint ilyen, teljesen munka- és keresetképtelen szegények számára, vagy ezzel kapcsolatban a főváros közigazgatási bizottságának kívánságához képest, könnyebb munkára képes, de munkával nem bíró szűkölködők ellátására szolgáló önkéntes dologházképpen (munkaház, Werkhaus) is rendeztessék-e be? mely esetben, különös tekintettel a fogházi ipar miatt számos oldalról felmerült észrevételekre, s a nagyméltóságú igazságügyminister úr által ezen ügyben kiadott rendelet intézkedéseire, a dologházi intézetben behozandó iparágakra nézve az érdekelt ipartestületek meghallgatásával tárgyalások volnának indítandók.

Ugyanazon okból kívánatos, hogy a fővárosi községi szeretetháza, mely eddig 50 gyermek létszámra rendeztetett be, a rendőrség által előállított csavargó, munkakerülő fiúk nagy számánál fogva 100 gyermek befogadására kibővíttessék. [...]

Míg a községek legnagyobb része szegényeik ellátására a házról-házra való koldulás megengedésén kívül egyebet nem tesz, s a községek szegényeiknek direkt segélyezésére és arra, hogy e címen bizonyos költséget az évi költségvetésbe felvegyenek és azt fel is használják, nem szoríttatnak, addig a nagyobb városok és azon községek, melyekben a szegények ellátásáról gondoskodva van, mindig ki lesznek téve az idegen szegények és csavargók inváziójának, kik származási és illetőségi viszonyaiknak eltagadása s a hatósági közegek félrevezetése által illetőségi községek kinyomozását és odatoloncozásukat megghiúsítják és a

kellő adatok hiányában azon község szegényügyének esnek terhére, melyben a kolduláson és csavargásban találtattak. E címen a főváros szegényügyi kiadásai illetéktelenül nagy mértékben igénybe vannak véve, mivel a statisztikai hivatal kimutatása szerint Budapesten az idegen proletariátus Európa-szerte legnagyobb mértékben van képviselve és annak apasztásában a rendőrség tevékenysége sikert alig mutathat fel. [...]

Budapesten, 1889. évi március hó 30-án

Horváth János s. k. tanácsnok

BFL IV.1409.b. Budapest Székesfőváros Polgármesterének iratai. Elnöki-elnöki ügyosztályi iratok. 1363/1885. Előadói Javaslat a fővárosi szegényügy rendezése tárgyában.

Thirring Gusztáv: Budapest gyermekegészségügyi viszonyai

1896

[...] És ezzel elérkeztünk a főváros gyermekegészségügyének egyik legszomorúbb fejezetéhez, ahhoz, mely a vidékre kiadott gyermekekről, más szóval, az ún. *angyalcsinálásról* szól. Angyalcsinálóknak szokták nevezni azon nőket, kik a házasságon kívül született gyermekeket névleg felnevelés céljából, tényleg azonban azon célból fogadják magukhoz, hogy azokat (részben az anyák kívánságára, részben azok hallgatag beleegyezésével) lassan és észrevétlenül elpusztítsák. Angyalcsinálásról tehát szorosan véve csak ott lehet szó, ahol bűnös szándék vagy könnyelmű nembánomság van jelen, eredjen az impulzus akár a gyermek anyjától, akár a táplálóanyától. Ily értelemben az angyalcsinálás nincsen semmi összefüggésben a gyermekeknek dajkaságba adásával és fogadásával, mely utóbbit - mint jövedelmi forrást - egyes községek lakói üzletszerűen üzik anélkül, hogy gonosz szándéktól vezéreltetnének. Ámde alig lehetséges a határt megvonni a dajkaságba fogadás és az angyalcsinálás közt; mert a dajkáló nők rendszerint - a csekély fizetéshez képest - gyarló ápolásban részesítik az idegen gyermekeket s így nem ritkán önkéntelenül is angyalcsinálókká válnak.

Régi meggyökerezett szokás, hogy a megbotlott nők a házasságon kívül született gyermekeket - egyrészt saját szégyenük palástolása végett, másrészt hogy a gyermek felnevelésének terhéért szabaduljanak - vidékre adják szoptatás vagy dajkálás céljából. A táplálóanyája a természetes anya vagyoni viszonyaihoz képest szerény 6-8 forintnyi havi fizetés mellett a gyermek szoptatására vagy felnevelésére vállalkozik, mindaddig, míg a gyermek anyja vagy más hozzátartozója vissza nem veszi. A gyermekeknek dajkaságba adása, ami azelőtt szabad vállalkozás tárgya volt, a közegészségügyi törvény⁹² megalkotása óta bizonyos szabályok közé van szorítva; csakis a községi eljáróság tudtával és engedélyével történhetik meg, mely ezen eseteket nyilvántartja, a természetes és a táplálóanya közt szerződést köt, s a községben elhelyezett gyermekeket orvosi felügyelet alatt tartja. A fővárosi eljáróságok előtt évente sok száz ily szerződést kötnek, de ezek még nem merítik ki az előforduló összes eseteket, mert a megbotlott nők közül sokan nem a fővárosi, hanem azon község eljárósága előtt kötik meg a szerződést, amelyben gyermeküket elhelyezni akarják és ahol őket nem ismeri senki, miért is titkuknak napfényre jutásától tartaniok nem kell. Azon esetek száma, amidőn ily gyermekek az illetékes hatóság tudta nélkül kerülnek vidékre, ma már ritkák, mivel a községi eljáróságok a törvény teljes szigorával sújtják azon személyeket, kik csecsemőket titokban fogadnak magukhoz.

A törvénytelen gyermekeknek kiadása részben a fővárosi eljáróságok közreműködésével történik, amelyek a dajkaságra jelentkező nőket előjegyzik, s a hatósági orvos által szoptatásra alkalmasnak talált nőknek a gyermeket szabályszerű szerződés kötése mellett átadják. Másként történik a dolog ott, ahol a természetes anya a fővárosi kerületi eljáróság közbelépését nem akarja. Majdnem minden községnek vannak a fővárosban megbízott asszonyai, nagyjából kofák, kik nekik a gyermekeket megszerzik. Amely asszony kisdedit akar magához venni, az illető kofánál ilyet «rendel». A kofának mindig van tudomása, kik akarnak gyermeket vidékre adni, s így a két fél hamar találkozik. A szerződést ez esetben az illető község jegyzője előtt kötik meg, kinek falujába a gyermek kerül. Sokszor előkelő hölgyek jelennek meg a falu jegyzőjénél, kik gyermekeiket - nevük elhallgatásával - ott elhelyezni

⁹² 1876:XIV. tc.

akarják. Ilyenkor a jegyző lelkiismeretességétől függ, felveszi-e - a törvény rendelkezéseinek ellenére - a gyermeket. Nem egy úri gyermek kerül így vidékre, s akárhány regény fűződik ezen gyermekekhez. A természetes anya azonban gyakran megszegi a kötött szerződést; napirenden levő dolog, hogy néhány hónap múlva megszűnik a gyermek szoptatásáért járó havi fizetés küldése, s a szegény gyermek vagy az illető táplálóanya terhére esik, vagy igazán «senki gyermekévé» válik. Gyakori eset, hogy a szerződés lejártával az anya nem jelentkezik gyermekéért, az anyának minden nyoma elvész, s végre a gyermek ott nő fel a községben, a hová csecsemőkorában került. Néha előfordul, hogy évek múltán jelentkezik az anya - ritkábban az apa - gyermekéért, aki ilyenkor csak kényszerítve hagyja el nevelő szüleit, kik őt addig - számos esetben - igazi szülei gyanánt szerették, s kikhez ő is teljes szívből ragaszkodik. Úri községben ma számos felnőtt «pesti gyermek» van, kinek szülőinek nyomára akadni nem lehet.

Az ekként vidékre adott gyermekek sorsa nagyon különböző szokott lenni; a mely *gyermekek szoptatására* vannak kiadva, azoknak sorsa aránylag jobb. A szoptató, ki saját gyermeke mellett még egy idegen gyermeket is szoptat, rendszerint szívének sugallatát követve, a «pesti gyermeket» is saját magzatával egyenlően táplálja s gondolja, hiszen a természet úgy rendelte, hogy a nő az emlőin csüngő gyermeket szeresse, még akkor is, ha az nem sajátja. Vannak a főváros körül községek, amelyekben a szoptatásra vállalkozó asszonyok nem tesznek különbséget saját gyermekük és az idegen gyermek közt; Úri község e tekintetben mintaközség, és az ottani előjárásnak nagy érdeméül kell betudni, hogy a szoptatásra vállalkozó asszonyokat ily irányban nevelte s szigorúan örökdió a gyermekek egészségén. Még olyan helyen is, ahol a táplálóanya kevésbé szereti az idegen gyermeket, ez utóbbinak aránylag jobb sorsa van, mert a gyermek mégis a legtermészetesebb táplálékot, az anyatejet kapja, s mellette rendszerint jól fejlődik. Annál rosszabb azon gyermekek sorsa, kik nem szoptatásra, hanem csak száraz *dajkálásra* vannak elhelyezve; a mesterséges táplálék, melyet gyermeknek adnak, már magában véve jóval nagyobb veszéllyel jár a gyermekre nézve, mint az anya- vagy dajkatej; annál fokozottabb a veszély, midőn az anya ily mesterséges táplálékkal nem a saját gyermekét, hanem idegen gyermeket nevel fel, kit sohasem szerethet annyira, mint az emlőjén csüngő csecsemőt. Hozzájárul még az, hogy a falusi asszonyok rendszerint nem értenek a mesterséges táplálék kellő elkészítéséhez, s a szegény gyermeket gyakran olyan táplálékkal tömik meg, mely emésztésének kártékony, gyomor- és bélbajokat okoz, s a gyermeket a halál karjaiba kergeti. Az ilyen nőkből kerül ki a legtöbb angyalcsináló; sokszor tudatlanságból, sokszor könnyelműségből, néha rosszakaratból válnak azokká; a határt, ahol a mulasztás végződik és a bűn kezdődik, meghatározni alig lehet. Ily módon évenként sok gyermek hal el és ha a falura kiadott budapesti gyermekek halálokat vizsgáljuk, nagyrészt emésztési bajokat, bélhurutot, bélgyulladást találunk feladva.

Szólanunk kell még arról, mily arányokat ölt a budapesti gyermekeknek szoptatásra és dajkálásra való kiadása, és melyek azon községek, ahol a gyermektartás leginkább dívik. A kerületi előjáróságok által elhelyezett gyermekekről az ezen hatóságoknál vezetett nyilvántartás adja meg a szükséges adatokat.

Ezen nyilvántartásból ide igtatjuk az 1894. évben kiadott gyermekek számát:

					Elhelyezett helyben vidéken	
					dajkánál	
az	I.	kerületi előjáróság által			44	20
a	II.	”	”	”	65	15
a	III.	”	”	”	75	7

a	IV.	”	”	”	4	51
az	V.	”	”	”	9	163
a	VI.	”	”	”	36	352
a	VII.	”	”	”	44	228
a	VIII.	”	”	”	94	174
a	IX.	”	”	”	57	58
a	X.	”	”	”	35	12
összesen					463	1080

[...]

Thirring Gusztáv: Budapest gyermekegészségügyi viszonyai. Bp., 1896. 20-22. p.

Nemes Lipót: A kültelki gyermekek élete és jövője

1913

A nyomor és züllés tanyáin

Egy házban vagyunk Angyalföld egyik részében: a Jász-utcában. Az udvaron rettenetes zsivaj, ami e házban lakó 190 gyermek kiabálásának diszharmóniája. Rongyosak, piszkosak, sápadtak szegények. Az arcukról lerí a nyomor. Benyitok egyik kis lakásba. Dél van. Hat gyermek eszi az ebédjét: ruszlit (orosz-heringet). Anya vasgyárban, apa másutt napszámban dolgozik. A 13 éves kisleány gondozza öt apró testvérét. «Nem mindig van ilyen jó ebédünk, tegnap csak kenyeret ettünk», szól a kisleány.

Nem időzhetek sokáig, valami megmagyarázhatatlan fájdalmas érzés űz egy másik lakásba, hol öt kisgyermekre felügyel egy asszony. Az apa cipészsegéd, az anya vasgyárban. A legkisebb gyermek teknőben, szájában dudli. A szobában nagy rendetlenség, bűz. Egy tíz éves leánykának torka fáj s e beteg gyermek mellé kerül este még két gyermek. - Innen egy tuberkulotikus családhoz megyek. A nyomor, az éhség megviselte a tuberkulotikus apát és anyát. Három gyermekük van. Ezeknek, szegényeknek már van táplálékuk: a tuberkulózis bacillus és ebből jut bőven, hisz mindhárom az apa és az anya mellett fekszik. «Írja meg az életünket, hadd tudja meg Ferenc Jóska őfelsége, milyen nagy nyomorban élünk», szól erős köhögés közben az anya.

Egy másik kislakásba megyek. Borzasztó szag, rendetlenség, vetetlen ágyak. Egy kis 11 éves leány szorgoskodik és a két kisfiú testvérének nyesegeti az ebédet: a kenyeret. Mindegyik csak kis darabot kap, mert már kevés van. Egy részeges, züllött apának törvénytelen gyermekei. Anyjuk meghalt tavaly. Egy napra hat fillért kap egy-egy, s abból kell nekik reggelit, ebédet és vacsorát előteremteniök. A hat fillért is csak akkor kapják, ha az apa előző napon el nem itta keresetét. Ilyenkor mit csinálhatnak szegények? Még talán azt a rettenetes bűnt is elkövetik, hogy lopni mernek a leendő állampolgárok!

Egy kis szobából több gyermek sírása hallatszik. Benyitok. Hét apró gyermeket találok ott, köztük két csecsemőt egy teknőben. Az anya káposztát tálal, miközben sírva mondja el nyomorult életét. Férjét az alkohol paralizáltá tette, most kórházban van. Ő nem mehet munkába, mert két kicsinye van. A legidősebb gyermeke 12 éves. Ő és még három kisebb keresnek. Ha munkát nem kapnak, akkor a bulgárok kertjében keresnek - káposztát, melyből egynéhány fejet el is adnak. Istenem! Milyen kicsinyek ezek és máris bűnösök! De bocsásson meg nekik a társadalom, hisz valószínűleg az Úr is megbocsát nekik!

Sietek egy másik lakásba, hol tán megnyugszik háborgó lelkem, hol talán nem kell látnom a bűnösség nélkül kifejlődő bűnnek csiráját! Csalódom. Egy kétségbeesett anyát találok ott öt gyermekével. A gyermekek aprók, szemük okosságot árul el, sápadt arcuk a nyomor szánandó kifejezése. «Szegény férjem», szól ő, «tegnap még egy nagy házon dolgozott, a munkát azonban be kellett szüntetni, mert a háború miatt a bankok nem adnak pénzt. Mi lesz gyermekeimmel, miből veszek nekik téli ruhát, miből főzök nekik ebédet?» Nem tudtam rá feleletet adni. Szegény gyermekek! Ti vagytok a balkáni háborúnak legszázalomraméltóbb áldozatai!

Menjünk tán más lakásokba is? Megnézzük tán azt a négy kicsikét, kiket meghalt anyjuk helyett egy félkegyelmű asszony gondoz; vagy azt a szerencsétlen anyát, kit három gyermekével együtt itt hagyott brutális férje?! Vagy talán egy másik anyanélküli lakást

nézzünk meg, hol a nyolc éves kisleány karján keservesen sír egy csecsemő, avagy azt a négy gyermeket, kiknek anyját elkergette kegyetlen atyjuk?! - Elég volt!

Nem sorolom el a többi lakást, hisz majdnem mind egyforma. Bárhova mennénk, legyen akármennyi gyermek, két ágy nál többet nem találunk.

Isten tudja, milyen jövő vár e bérkaszárnya 190 apróságára!

Egy másik házba megyek. Amint meglátnak a szülők, rögtön körülvesznek. Nem tetszik nekik, hogy idejöttem lakásviszonyaikat és gyermekeiket megnézni.

«Bizonyosan a liga⁹³ küldte ezt az urat, biztosan el akarják vinni gyermekeinket, hogy a parasztoknak dolgozzanak», mondták. Csak akkor nyugodtak meg, mikor eme tévhitüket eloszlattam. Felejthetetlen siralmas kép tárult elém. Már az udvaron rettenetes piszokban apró gyermekek fogyasztották ebédjüket: zsíros kenyeret. Mindenfelé a lépcsőkön ülve, térdükön levő tányérból ették a száraz tésztát, a főzeléket, asszonyok, férfiak és gyermekek. E házban - bár majdnem mindenütt ebédeltek - sehol sem találtam terített asztalt. Piszkos, rendetlen lakások, melyek közül egyik-másikban éhes gyermekek sívítanak, játszanak, ugrálnak. Találok olyan lakást is, melyben semmi sincs. Nyomorult lakója vagy eladott, vagy zálogba cipelt mindent. Mind a hat apró gyermek padlón fekszik ilyenkor. De itt már nem írom le az egyes lakásokat és családokat, bár mindegyik sorsa egy-egy tragédia. Ugyanaz a nyomor, a kétségbeesés és züllés, mint a másik házban. Csak apró nüanszokban vannak eltérések.

Azt hiszem, a tipikus külteki bérkaszárnnyákról e két ház megismerésével sikerül hű képet alkotnunk. Ilyen házak minden nagy város munkásnegyedében vannak. Azonban van Pestnek egy lakásspecialitása: a fabódés lakások, vagy finomabban: barakkok. Minő szármalmas helyzetben élnek itt a szegény gyermekek! Itt van még csak az igazi piszok, undorító bűz, rémséges nyomor! Ezekről a lakásokról nem lehet hű képet adni: ezeket látni kell! Ilyen lakásban vagy húszban voltam. Az egyik kis deszkabódében hatan alszanak, a deszkák között átszivárog a trágyalé, másik oldalon hozzá van építve a disznó-ól. Ágyaknak nyoma sincs, a földön szalmazsákok. Milyen nemzedék fejlődhetik e tanyán, milyen lelke lesz az itt fölnevelkedett állampolgárnak?

Szeretném a látott deszkabódékat mind leírni, de csak még egy házat említek, melynek udvarán vagy nyolc ily rémséges lyuk van. Apró kamrákban alszanak 4-5-6-an. Egyik-másikat nem tudtam megérteni, hogyan férnek el. Ez az ő talányuk. De nemcsak hálószobák ezek a kis odúk, hanem mosó-szobák, konyhák, műhelyek, ebédlők egyszerre. A lakások nagyjából füstös, padlózatlan zugok. Elhagyott asszonyoknak, apró gyermekeknek, hazulról megszökött leányoknak s egy sárból épített tanyán cigányoknak van ez udvarban undorító otthona. Fájdalmas szívvel jövök el innen, mit fokoz még tehetetlenségem tudta.

Összesen több mint 200 lakásban voltam és ezekben 998 gyermek él. Nagyon kevésben találtam tisztaságot és megelégedést. A nyomor, a piszok, a bűz és a túlszűfolttság jellemzi a legtöbb lakást. [...]

A gyermekek életviszonyainak statisztikája

A nevelésügy faktorainak tehát a lakásviszonyokkal számolniok kell, különösen Budapesten, hol a legutóbbi statisztika szerint több mint 50.000 gyermek él zsúfolt lakásban.

⁹³ Az 1906-ban alakult Országos Gyermekvédő Liga.

A statisztika «zsúfolt» lakásnak nevezi az olyant, hol egy szobában hatan vagy többen laknak. A mi kültelünkön sok helyen oly kicsi szobák vannak, hogy négy lakóval is bátran zsúfoltnak lehet nevezni.

És mégis mily sokan alszanak egy szobában!

Nézzük azt a statisztikát, melyet kartársaim szíves segítségével állítottam össze 12 fiú- és 8 leányosztály 877 gyermekétől szerzett adatokból:

*877 gyermek életviszonyainak statisztikája október havában
(12 fiúosztály, 8 leányosztály)*

	Hány tanuló közül	
	494 fiú	383 leány
<i>Lakásviszonyok</i>		
Egyszobás lakásban laknak	405	258
10-14 egyénnel alszik egy szobában	15	14
9 " " " "	29	17
8 " " " "	66	35
7 " " " "	55	38
6 " " " "	74	54
Ágyban egyedül alszik	78	43
Mással együtt alszik	281	214
Koffer, székek és divánon (?) alszik	71	26
Padlón, földön	64	45
<i>Étkezésük</i>		
Gyakran hideg ebédet eszik	174	106
Hetenkint átlag kétszer húst	120	96
Hetenkint átlag egyszer húst	108	72
Nagyon ritkán eszik húst	81	23
Reggelire kenyeret eszik	83	36
Ozsonnát nem kap	203	94
Vacsorát nem kap	46	18
<i>Egyéb viszonyok</i>		
Atyja munka nélkül volt	42-nek	27-nek
Anyja is keresett	148-nak	67 "
Gyermekek közül keresett	81-nek	11 "
Gyermekek közül törvénytelen	45 "	37 "
Télikabátja nem volt	170 "	94 "

Meglátogattam 998 gyermeket, akiknek szüleiről a következő adatokat állapítottam meg:

Szülők foglalkozása

346	gyermeknek apja	napszámos,
61	”	” kocsis,
243	”	” iparos segéd (leginkább kőmíves, ács, cipész)
111	”	” vasúti munkás, posta altiszt, szolga,
200	”	” nyugdíjas, foglalkozás nélküli, plakáthordó, újságárus, kintornás stb.
117	”	” csak anyja van.

Szaporaság statisztikája

14	gyermek van	1	szülőnek
10	”	”	2 ”
9	”	”	6 ”
8	”	”	14 ”
7	”	”	10 ”
6	”	”	26 ”
5	”	”	29 ”

88 szülőnek összesen 571 gyermeke van

A statisztikához csak az a megjegyzésem, hogy mióta összeállítottam, még három vasárnapot töltöttem kint, és azóta vagy 40 családot és még vagy 150 gyermeket meglátogattam. A viszonyok azóta rosszabbak lettek, mert a munkanélküliek száma majdnem háromszor annyi lett.

A gyermekek helyzete annyiban javult, hogy a napköziben ebédet kapnak, no meg vagy tizedrészük ruhadarabokat is kapott. [...]

Mikor a lakásokat tanulmányoztam, mindenfelé 3-4 éves piszkos apróságokkal találkoztam, kik kint játszottak, vagy aludtak az utca porában. Estefelé vánszorognak szegénykéik haza, amikor az apa, az anya, vagy esetleg az ágyrajáró is hazaérkezik. A fáradt szülők nem nagyon törődnek a kicsivel, kinek lelke sivár marad, és csak a pör, a csúnya szavak és a veszekedés hagynak nyomot lelkében.

Gyakran éheznek a kicsikék, és ez, valamint a hasonló sorsúak példája lopni tanítja őket. Találkoztam öt éves gyermekekkel, kik vasdarabokat keresgéltek és lopkodtak, hogy azt eladva kenyeret vagy cukrot vehessenek rajta. A nagyoktól gyakran látják a lopást, s ezt utánozzák.

Sokan mondják: mi is loptunk gyermekkorunkban, ennek a gyermekek önző és szerzési ösztöne az oka s ilyenkor még ártatlan dolog. Igazuk van. Csakhogy jusson eszükbe, hogy minket hamar letérítettek erről az útról. Sohasem felejttem el azt a verést, mit az első krajcár lopásakor édesapámtól kaptam. Egészen másképp van ez a kültelki gyermekekkel! Ott egész családok járnak a széncsúszdákhoz, a vasútra és a kertekbe lopni. A gyermekek elég gyakran velük vannak. A felnőttek példáját követésre méltónak találják s így az előttük sohasem lesz bűn. Mikor lopásuk tudomásunkra jut: a legmerészebben tagadják le. Egy elsőosztályos kis-

lány a szomszédasszony erszényét lopta el. A tanítónőjének a legbátrabban mondta szemébe, hogy ő nem vitte el. Kikereste a kislányt és megtalálta táskája fenekén. Vagy egy második osztályos fiútól órák hosszáig lehetett kivallatni, honnan lopott négy koronát.

A bűnös lopások gyermekkorban még ritkák, bár tavaly mindnyájan olvastunk a józsefvárosi 16 gyermek betörő-szövetkezetéről. Kisebb eltulajdonításokat nagyon gyakran elkövetnek.

A gyermekek olyasmiknek lopásával kezdik, melyeket az ő részükről senki sem tart bűnnek és épp ezért akadály nélkül fejlődik bennük. Mikor már nagyobbak lesznek, akkor lopásaik közben kezdi őket a legnagyobb ellenségük üldözni: a rendőr. Ekkor kezdenek ügyességre, raffinériára szert tenni és megtanulják a rendőr kijátszását. A nagyoktól tanulják. Ezekről gyakran hallják, miként csapták be a zsarut, az andrist, vagy a parasztot, miként ők a rendőrt nevezik. Több gyermektől megtudtam, miként szöktek meg a rendőr elől. Némelyik igazán találékony.

Érdekes, hogy egész speciális nyelvet tanulnak a lopásra és a rendőr kijátszásra. Egyik tanítványom mondja a másoknak: «Csórtam kacsit, meg is zargatott a zsaru, de fölkapaszkodtam egy autóra.» Ez azt jelenti: «Loptam vasat, meg is kergetett a rendőr, de fölkapaszkodtam egy autóra.»

A gyermekektől beszerezett tolvaj-nyelv főbb szemelvényei:

strül a dimó = szaladj mert jön valaki;
komáj strül = nézz, nem jön-e valaki?;
cink = jön a rendőr;
kacsit csórni = vasat lopni;
rajzolni vagy greifolni = lopni;
drevicsolni = fát lopni;
szeibert csórni = irkát lopni;
lét csórni = pénzt lopni;
csukát csórni = cipőt lopni;
döfít csórni = kenyeret lopni;
elmakkáztam valamit = eldugtam a lopott holmit;
nagyon vas makkám van = jó rejtékhelyem van;
ne murálj = ne árulj el;
flammos vagy digosz = a spicli, az áruló;
risztöltni = osztozkodni a közös szerzeményen;
grammoltam sulit = elkerültem az iskolát;
jössz simlire? = jössz-e éjjel csavarogni?;
nem melózzunk = nem dolgozunk;
bunyózd meg = verd meg;
vámozd meg = foszd ki;
zrikküld meg a szonyát = támadd meg az asszonyt;
kaszálj = szúrd meg;
húzd le a jakkot = húzd le a kabátját;
gámbizzuk meg = dobáljuk meg;
zsugázni = kártyázni;
hekus = detektív;
lógjunk a zgóba = szökjünk a mozgóba;
gámbizzuk meg a szmonyit = dobáljuk meg az embert;
reibizzuk föl a brasztát = gyűjtsuk föl a házat;
melózzunk szengájt a glacsról = lopjunk szemet a kocsiról; stb.

Egyik gyermek szavai: «Azért beszélünk ilyen nyelven, hogy az emberek és a rendőrök meg ne értsenek bennünket.»

Felületes szemlélő előtt ez ártatlan dolognak tűnik fel. Pedig ez amellest, hogy a környezetnek a nyelvre való hatását bizonyítja, tanúságot tesz a gyermekek lelki életének ily irányba való fejlődéséről. Ez a még ártatlan gyermek jövő életének fokozatos, játékszerű iskolája!

Eleinte azt hittem, hogy csak pár gyermek ismeri e nyelvet, de mikor a szavak értelme után érdeklődtem, kartársaim legnagyobb bámulatára kórusban zengették e szavak értelmét.⁹⁴ Harmadik osztálytól kezdve a gyermekek 80-90%-a ismerte, másodiknak fele, sőt az első osztályosok is mondták: «Salaggy, mer dün a lendől.»

Érdekes, hogy a leányok nem ismerik e szavakat, csak az ötödik osztály egy része. Az ő figyelmüket más irányba terelik a szülők, az albérlők és mások, amit rendesebb ruháztatásuk és tisztábban tartásuk is bizonyít.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a gyermekek a nap legnagyobb részét az utcán töltik, nem is találhatjuk különösekként lopásaikat. Ráérnek csapatokba verődve a nagyok példáját követni. Ha szemet lopnak, befűthetnek szobájukba, ha vasat lopnak, vehetnek érte ennivalót, vagy játékot; ha rajta csípi őket, futni hagyják őket, mert még csak gyermekek. Tehát ők a lopásnak csak előnyeit élvezhetik, s ezt ők nagyon jól tudják. Így aztán nem csoda, ha a hasznosság kellemes érzete s a szülők struccpolitikája vagy esetleges buzdítása erősebb hatású, mint az általunk tanított tulajdon szentségének morálja. [...]

Az iskola és a pedagógia tehetetlensége

Azt hiszem, nagy vonásokban sikerült a kültelki gyermekek *testi-lelki abnormitásainak alapjait és fokozatos fejlődését* feltüntetni. Hová vezet ez, ha fel nem tartóztatjuk?! A jóakarat megvan a társadalomban, hisz iskolákat állít fel, melyeknek feladatukká teszi, hogy becsületes és értelmes állampolgárokat neveljenek.

A mai iskolának azonban úgy szelleme, mint tanterve, tananyaga és pedagógiája tehetetlen a rohanó ár megállításában. Evvel nem azt akarom mondani, mintha a mai iskola nem tenné meg kötelességét. Az iskola nagyszerűen elvégzi az előírt anyagot, kitűnő fegyelmet tart, amiről a szakfelügyelők bármikor meggyőződhetnek. A főváros gyönyörű palotákat emel, melyek minden higiénikus és pedagógiai követelménynek megfelelnek. De mik a követelmények?! Rettenetes anyaghalmaz, melyet minden iskolában egyformán el kell végezni. A pedagógia legnagyobb hibája a tanterv egyformaságában van.

A kültelki nyomorgó és lelkileg romlott gyermek ugyanazt az olvasókönyvet használja és ugyanannyi írás-órája van, mint a lipótvárosi gyermeknek, ugyanúgy kell a nyomorgó, éhes és agyoncsigázott gyermeknek a jelzőt, a mód-, ok- és célhatározót tanulnia, mint a jómódú polgárok gyermekeinek. Nem tragikomikus-e, hogy ezeknek a szerencsétleneknek napi 3-4 órán keresztül kell tanulniok néha olyan dolgokat is, melyek sem az értelmüket, sem a munkakedvüket nem fejlesztik, lelküket nem nemesíti s minek az életben soha hasznát nem veszik. Közben lelkük romolhat, előkészülhetnek a legrettenetesebb jövő életre. Mit törődik mindezekkel a tanterv és iskola-felügyelet! Fontos az, hogy a tananyagot elvégezzék és az iskolában rend legyen! Hogy nevel-e az iskola, az mellékes. Az előírt nagy tananyag meg is

⁹⁴ Lásd ehhez: Zolna Vilmos - Gedényi Mihály: A régi Budapest a fattyúnyelvben. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1996.

gátolja abban, hogy nevelhessen. Pedig a kültelkeken ez lenne a legfontosabb. Weszely Ödön dr. «Modern pedagógia útjain» című munkájában a nevelői hatásokat óhajtja dominálókká tenni. Ez helyes is, de a kültelkeken nehezen valósítható meg. Ha a tanterv hagyna időt a nevelésre, még akkor is az éhes gyermeknél az éhség, az agyoncsigázottnál a fáradtság, a veszekedő családúaknál a rettenetes családi élet lenne domináló. A mai viszonyok között a bűnös élet köti le érdeklődésüket, az iskola pedig csak a kijelölt anyagot taníthatja meg nekik.

Sehol sem lenne oly szükség az emlézés helyett a kézügyesítő és az ipari pályára előkészítő s ezt megkedveltető munka-iskolára, mint a kültelkeken! A mai iskola teher a gyermekeknek, hisz ott olyanokat kell tanulniok, mihez sem most, sem később semmi közük nincs és nem lesz.

Le kell tehát mondanunk a tanterv egyöntetűségének maradi felfogásáról és speciális pedagógiát kell készítenünk, ha azt akarjuk, hogy munkánknak némi haszna is legyen. De evvel még mindig nem lesz a kültelek nevelés-ügyének kérdése megoldva, csak enyhíthetjük a bajokat. Mikor ily irányban dolgozunk, akkor nem kicsinyeljük le a régi pedagógiát, mely nem ismerte az általános, kötelező népoktatást, s így nem is ennek szellemében készült, hanem megértjük a változott viszonyokat, melyekkel a pedagógiának is haladnia kell.

Nemes Lipót: A kültelki gyermekek élete és jövője. Bp., 1913. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság „Füzetes Vállalata”. IX. füzet. 7-12., 16-18., 23-25. p.

Bárczy István polgármester előterjesztése a fővárosi lakásviszonyok javítása tárgyában

1909

A lakáskérdés lényege

A városi lakosság életének egyik legfontosabb problémája a lakáskérdés, amely akörül forog, hogy a lakosságnak ez az elsőrendű életszükséglete adott helyen és időben megfelelő módon miképp elégíthető ki. Ha adott helyen és időben a lakások kellő mennyiségben, minőségben és megfelelő ellenértékért nem állanak rendelkezésre, ez a hiány a társadalom életében kisebb-nagyobb zavarokat okoz.

A lakásoknak ez a gazdasági hiánya és technikai, közegészségügyi hiányossága, valamint különösen drágasága különböző körben és különböző erővel gyakorolja hatását: egyesek és egyes osztályok szűkebb köréről áttérjedhet egész helységekre, egész országokra, s az egyéni kényelmetlenségek részleges tüneteitől kezdve mind általánosabbá s állandóbbá válhat a nyomása; végül valóságos társadalmi bajjá, a nemzeti életerőt aláásó és sorvasztó, idült betegséggé súlyosodhatik. [...]

Az ilyenképen óriási mértékben és rohamosan megnövekedő lakáskereslettel a lakáskínálat nem tart lépést, mégpedig igen sokféle okból. Így pl. - hogy csak néhányat említsünk - azért, mert a rohamosan beálló szükségletet nem látták kellőleg előre, mert hiányzik e szükséglet-kielégítés szervezése (a lakáspiac szervezése), hiányzik a hatósági gondoskodás; de különösen, mert ez a szükséglet folytonosan hullámozik, leginkább a kevésbé fizetőképesekek serege részéről jelentkezik, amit a magántőke tevékenységére bízott vállalkozás nem tart érdemesnek kielégíteni, különösen ha a telekár, az építkezési anyagok, a munkáskéz drágák, az építkezési viszonyok bizonytalanok, a közterhek súlyosak. Legáltalánosabban szólva pedig a kínálat azért nem követi a keresletet kellő módon és kellő ütemben, mert az egyéni tevékenységre és versenyre hagyott kínálat természetében rejlik az a gazdasági irányzat, hogy nem akarja önmagát a legnagyobb jövedelmezőség kilátásától megfosztani azáltal, hogy tömegesebben jelentkezik, s ezáltal lenyomja az árat. Mert jól tudja azt a törvényt, hogy mentől nagyobb a kereslet, annál nagyobb az ár, de csak akkor, ha a kínálat nem siet arányosan növekedni. S bár a kínálatban résztvevők közt is folyik verseny, legtöbbjük nagyon hamar rájön annak a gazdasági közmondásnak igazságára, hogy „a verseny rossz dolog”, amelyet legjobb kiküszöbölni az azonos érdekek egyöntetű eljárásával.

Ezzel szemben a lakáskeresletben résztvevők határozottabban a gyengébb gazdasági küzdő felet képviselik. [...]

A legalsóbb néposztályok lakásviszonyainak szemtanúi előtt az emberi lét nyomorúságának, poklának legszörnyűbb jelenetei vonulnak el. De gyakorta szomorú látványt tárnak elénk az aránylag már jobb társadalmi-gazdasági helyzetben lévők nagyvárosi lakásviszonyai is. Nem akarjuk ezeket a képeket bővebben felidézni, hisz a lakásbajoknak nemcsak az egyéni létre, hanem a közegészségügyre és társadalmi erkölcsökre való kihatásai is annyira ismertek, hogy elég azokat összegezni. Általánosan tudott dolog a halálozási és betegségi arányszámok összefüggése a lakásviszonyokkal. Zsúfolt lakások, negyedek, magas halálozási és betegségi arányszámmal járnak, míg a gyérebben lakottak sokkal alacsonyabb ilyen arányszámmal szerepelnek a statisztikában. Orvos, laikus egyaránt tisztában van vele, hogy a fertőző bajok, tuberkulózis, szifilisz, más népbetegségek ellen való keresztes hadjárat úgyszólván eredmény-

telen, amíg nem sikerül e bajok egyik legfőbb fészket a kellő tér, napfény, jó levegő, szárazság, tisztaság, kényelem stb. híján szűkölködő lakások viszonyait orvosolni. Erkölcsiség tekintetében elég utalni arra, hogy a haladásra oly büszke XX. században az emberiség igen magas százaléka kénytelen olyan viszonyok közt lakni, amelyek jobban illenének az emberi társadalmak legkezdetlegesebb korszakaihoz. A tömeglakások az összes barbár, sőt állati szokásoknak, a tisztátalanságnak, nemi elkeveredésnek, szemérmertlenségnek, mit sem kímélő, ragaszkodást, nyugalmat nem ismerő nomádizálásnak, társadalomellenes elégedetlenségnek, forrongásnak, a testet-lelket gyilkoló alkoholizmusnak melegágyai.

A lakásszükségletnek, mint minden más életszükségletnek, kellő kielégítése nemcsak az egyéni és családi háztartás, nemcsak az egyéni boldogulás, erkölcs, kultúra alapfeltétele, hanem mellőzhetlen alapja az egészséges, rendes, civilizált, boldog társadalmi és állami életnek is. Alig van ezeknek nagyobb ellenségük a lakásínségnél, amit az angol nyelv oly találóan az épp oly romboló éhínséggel rokonértelmű kifejezéssel (house-famine) jelöl.

Épp ezért ez állapotok egyre fokozódó nyomása, másrészt a bajok biztosabb, tudományosabb megállapítása (statisztika, lakáshivatalok, ankétek, lakásegyesületek és kongresszusok, szakművek és egyéb sajtóközlemények útján) a polgárosult nemzetek közgondolkodását már régebben arra a meggyőződésre vezette, hogy a lakásügy nemcsak magánügy, hanem közügy is: hogy ezen a téren, ahol annyi közveszély ütheti fel a fejét, a dolgokat teljesen és kizárólag az erők szabad játékára, magánérdekre, magántevékenységre hagyni lehetetlen. Lehetetlen úgy emberiességi, mint társadalompolitikai tekintetből. [...]

A mai állapot, statisztikai adatok szerint

A tűrhetetlen, az egészséget veszélyeztető pincelakások túlnyomó részéből a lakók már végképp kiköltöztek. (1890-ben még 4611 pincelakás volt, míg 1906. évben csak 1771.)

Ellenben betartották szomorú színvonalukat a zsúfolt lakások. A legutóbbi népszámlálás (1906) a fővárosban 157.007 lakást, 728.317 embert talált rendes lakásban. (Volt még 63.000 ember kaszárnyákban, szállodákban stb.) Ezek közül - szigorúbban véve a zsúfoltságot, azaz egy-egy lakóhelyiségre 3 egyént számítva - 18.000 lakás volt túlnépes s 117.284 ember lakott bennök. (A lakók $\frac{1}{6}$ része, 16,1%-a).

Tűrhetetlenül zsúfolt (4 vagy több egyén egy lakásrészre) volt 10.597 lakás és benne 87.148 egyén, vagyis a lakóknak több mint $\frac{1}{8}$ -ad része (12%); ehhez számítva az előbbi, mindenestre már szintén rossz állapotot,⁹⁵ a lakóknak több mint $\frac{1}{3}$ -át lehet abba a kategóriába sorozni, amely egyáltalában nem lakik a közegészségügy követelményei szerint. A lakások 18,2%-a, tehát közel $\frac{1}{5}$ -e volt túlnépes, vagy egyenesen zsúfolt.

Ha már ez az átlagos adat is elszomorító, még súlyosabbak a részletes adatok, miknek rövid kivonatát a következőkben adjuk:

⁹⁵ El kell gondolnunk, hogy akkor, ha egy 2 szoba, 1 konyhából álló lakásban 12 egyén, vagy egy-egy szoba és konyhából álló lakásban 8 egyén lakik, vagyis az utóbbi esetben az egyetlen szobában 6 vagy 5 és a konyhában 2 vagy 3 egyén alszik; ezek már nemcsak rossz, hanem közegészségügyi és közerkölcsiségi tekintetben tűrhetetlen állapotok, annál inkább, mert az ilyen kis lakások szobáinak és konyháinak méretei rendszeren kisebbek is, és mert rendszeren nem is egy - 8 tagból álló - család otthona az ilyen két helyiség, hanem ágyrajárókkal vegyest lakja azokat a család. E mértékkel mérve már az is aggályos állapot, midőn minden egyes lakásrészre (tehát konyhát és előszobát is beszámítva) 3-3 egyén jut, vagyis pl. egy-egy szoba, konyhából álló lakásra 6 egyén, vagy 2 szoba 1 konyhára 9 egyén. [Jegyzet az eredetiben.]

Egy-egy lakásrészre eső egyének száma:	Hány ilyen lakás	Bennük hány lakó
4 vagy több	5-ig 6.621	52.001
5 " "	6-ig 2.197	18.430
6 " "	7-ig 911	7.758
7 " "	8-ig 389	3.235
8 " "	9-ig 204	1.868
9 " "	10-ig 112	1.181
10 " "	11-ig 40	401
11 " "	12-ig 37	407
12 " "	13-ig 33	444
13 " "	50-ig** 53	1.423
Összesen	10.597	87.148

(** Megjegyzendő, hogy a népszámlálás talált ugyan 20-30 egyént és többet is egy szobában, de hogy a szélső esetek (40-50 egy szobában) legtöbbje más szempontok alá esik (pl. téglagyári stb. munkások hálósarnoki, stb.), amelyek a feldolgozásban alakilag ide voltak sorolandók.)

Összefoglalva:

3-ig		128.418	523.925
3 vagy több	4-ig	17.992	117.284
4 " "	5-ig	6.621	52.001
5-9 " "	10-ig	3.813	32.472
10 és több		163	2.675
Összesen		157.007	728.357

Több mint 35.000 egyén lakik tehát nem 4, hanem több mint 5-öd magával egy-egy lakásrészben (konyhát és előszobát is számítva) és közel 4000 lakás mutat ilyen végképpen tűrhetlen állapotokat és 163 lakásban 2675 egyén lakik lakásrészenként 10- és többedmagával.

Ha már ezek az adatok maguk megdöbbentő képet nyújtanak a fővárosi lakosság túlnyomó részének lakásviszonyairól, úgy ezenkívül ezt a képet még egy szempontból kell tekintetbe vennünk. Ezek a túltömött lakások tudniillik emellett még nem is egy-egy családnak képezték, habár szorult, de mégis zárt otthonnak nevezhető hajlékát. A 157.007 rendes lakás közül csak 97.774 egy-egy családnak otthona, 59.933 lakást, vagyis a lakások 38%-át, tehát több mint $\frac{1}{3}$ részét a család idegenekkel, albérlőkkel és ágyrajárókkal osztja meg.

Ezen idegenekkel megosztott 60.000 lakás közül 26.840 csak egy szoba és egy konyhából áll. 3369 nem is áll egyébből, mint konyhanélküli egyetlenegy szobából.

A legsűrűbb az ágyrajárók és albérlők száma a két szoba egy konyhából álló (összesen 23.659) lakásban, amelyeknek közel 46%-át, tehát majdnem felét albérlők és ágyrajárókkal osztja meg a benne lakó család.

Összesen 1906-ban 110.260 albérlő és ágyrajáró találtatott, vagyis a népességnek 14%-a, azaz átlag minden 7-ik ember, sőt, ha - helyesebben - csak a 15 éven felüli lakosságot vesszük

tekintetbe, ezen lakosságnak 19%-a, vagyis minden 5-ik ember albérlő vagy ágyrajáró, tehát olyan, akinek sem szobája, sem bútora, de még saját ágya sincsen. Ezen az egész főváros átlagára vonatkozó adatnál még megdöbbentőbbek a szegényebb kerületekre vonatkozó adatok.

Így kitett az ágyrajárók és albérlők száma:

	abszolút számban	az össznépesség százalékában	a 20 éven felüliek
a VI. kerületben	21.735	15,1%	20%
a VII. kerületben	28.198	16,6%	22%
a VIII. kerületben	26.046	18,3%	25%

A lakásnyomorra nézve jellegzetesebbek az ágyrajárók, mint az albérlők; utóbbiak a lakás egy különálló részét bérlik, előbbiek a család által lakott szobában egy-egy ágyat, tehát teljesen megszüntetik a családi otthon fogalmát. [...]

Igen jellemző a fővárosi lakásviszonyokra az egy szoba és konyhából álló lakások összeírása.

A 157.007 rendes lakásnak közel fele: 70.950 lakás csak egy szoba és konyhából áll. Népességük 314.395 egyén, azaz a népességnek 40%-a. A részletekben a következő adatok találhatók: 850 ilyen lakásban 10-10 egyén volt összezsúfolva, 798-ban 11-15 egyén, 33-ban 16-20 egyén és 14-ben 21-50 egyén.

A 70.950 egy szoba és konyhából álló lakás közül 44.110-ben csak maga a család lakik, 26.840-ben vagyis a lakások 38%-ában idegen elemekkel (albérlők, ágyrajárók) osztja meg a család a lakást.

A zsúfoltság és a lakásínség közegészségügyi és közerkölcsi ártalmait annyira közismertek és részletezettek, hogy felesleges volna ezeket itt újra taglalni. Csak egy adatot akarunk kiemelni, amely jellegzetes a budapesti viszonyokra nézve. Ez a kerületenkénti halálozási számaránynak a lakásviszonyokkal való kapcsolata. A halálozás, mint a következő összeállítás mutatja, együtt növekszik a lakásviszonyok rosszabbodásával.

Kerületek sorrendje zsúfoltság és halálozás szerint.

Kerület	Zsúfoltan lakik a népesség hány százaléká	Kerület	1000-1000 lakó közül évente elhal
IV.	5,0	IV.	11,4
II.	6,9	V.	14,3
VI.	8,4	VII.	15,1
V.	9,5	I.	15,3
VII.	9,5	II.	15,4
I.	11,5	VI.	15,5
VIII.	12,5	X.	17,3
IX.	13,9	VIII.	17,7
III.	14,7	IX.	18,3
X.	19,2	III.	20,6

Bár a kerület túlságosan nagy egység, mely a legkülönbözőbb elemeket foglalja magában (így pl. a Lipótváros két nagyon különböző jellegű részből áll, a vagyonos belső Lipótvárosból és a túlnyomóan napszámosoktól zsúfoltan lakott külső részből), mégis első helyre kerül mindkét sorrendben a ritkásabban lakott Belváros és utolsó helyre a zsúfoltan lakott VIII., IX., X. és III-ik kerület, míg a középső csoport is nagy sorrendi hasonlatosságot mutat (mindkettőben V-I. és II-VI). [...]

Hogy mennyire általános és nagy volt a házbéremelés az utolsó években, ezt talán felesleges statisztikailag bizonyítani, annyira köztudomású. De statisztikailag is elég élesen kitűnik az utolsó évek házbéremelése a következő néhány számból: 1906-tól 1908-ig a házbérbérendezés 16½ millió K-val emelkedett, ellenben keletkezett új szoba 20-22.000, vagyis egy-egy új szobára 800 K házbérbérendezés jut. Minthogy pedig egy-egy szoba bérbérendezését alig lehet többre venni 300-400 K-nál, az utolsó két év fennmaradó többlete, azaz 8-10 millió K, tisztán házbéremelésből származik.

Valóságos iparrá fejlődött ki a bérbérendezés nemcsak olyformán, hogy a lakásbérek folyton emeltettek, hanem úgy, hogy a nagy bérházak lakásai alakítottak át aránylag óriási havi és heti béreket fizető kis lakásokká, sőt gyakran az egész ház kiadatott még további kiaknázásra egy-egy főbérletnek, ki a havi és heti béreket még tovább emelte. Ezáltal egyrészt a 3-4 szobás lakások száma még tovább lecsökkent és áruk még magasabbra emelkedett, míg másrészt bekövetkezett az az eléggé nem sajnálható állapot, hogy az így nyomott szegény népesség helyenkint minden rendet és törvényt megvető kitörésekre és rombolásokra ragadtatta magát. [...]

A javasolt intézkedések és határozatok

a) A hatósági lakásépítés teljes programja.

A bajok (lakásszükség és drágaság) enyhítésének leghathatósabb és ezért legsürgősebb eszköze: a lakásalkalmatosságok gyors szaporítása. Minthogy a magántevékenység nem tart lépést az égető szükséglettel, minthogy annak s különösen a közhasznú építkezési vállalkozásnak buzdításától gyors javulást alig várhatni, nincs más út, mint az, ha a hatóság a mindenemű szükséglettel, másrészt anyagi eszközeivel számolva maga épít lakásokat, mégpedig lehető gyors ütemben.

Ezt az intézkedést indokolja a szükség, másrészt a lehetőség. Az előbbi bőven vázoltuk, s csak az utóbbira kell röviden rámutatnunk. A főváros pénzügyeinek rendezése az utóbbi időben nagy mértékben sikerült, s ezért alapos a remény, hogy ez abba a helyzetbe juttatja, hogy nagyobb szabású segítő akcióba is belefoghasson, annyival inkább, mert ezt úgyszólván kockázat nélkül, s a közönségnek a szükséggel szemben számba jövő, nagyobb megterhelése elkerülésével teheti meg. Az építkezési programunkban foglalt beruházások úgyszólván mind olyanok, amelyek költsége visszatérül a bérekben. Amelyek nem ilyenek, (szükségbarakk, népotthonok, iskolák stb.), azok mint közsegélyezési és kulturális teendők, törvényszerű kötelelességeink körébe tartoznak, erkölcsi kamatokban bőven megtérítik az anyagiakat, s végül ne feledjük azonfelül, hogy ezeknek is megvan az a párhuzamos céljuk, hogy a lakásszükség is segítsenek. Különösen kifogjuk ezt mutatni az iskolákra nézve. [...]⁹⁶

⁹⁶ A megszavazott lakásépítési program keretében 1909-1912 között több mint 4800, zömmel egy-szobás kislakást épített, 24 bérház és 17 földszintes kislakásos telep formájában. A lakásokat önköltségen adták bérbe, ami a fenntartási költségeken kívül az építésre fordított kölcsönpénzek törlesztését és kamatait is magában foglalta. A program megvalósítása több mint 25 millió koronába került, méreteiben európai viszonylatban is kivételes volt.

Iskolák és óvodák

[...] A mai állapot szerint 402 osztály váltakozik (16.080 tanuló), ami ellen állandók a tanerők, a felügyelő hatóságok, a szülők jogos panaszai. 336 osztály 13.400 tanulóval van a pedagógia és közegészségügy követelményeit rosszul kielégítő, emellett drága bérházban elhelyezve. Ez nem tartoznék jelen előterjesztésünk keretébe, de oda utalja e kérdést az, hogy a bérházakban elhelyezett iskolák és óvodák körülbelül 500 közép nagyságú bérlakást, amelyre oly nagy szűksége van épp a középosztálynak, vonnak el az oly szűkös lakáspiacról. Ha tehát gondoskodunk arról, hogy ezek a bérházakban elhelyezett iskolák és óvodák saját épületekbe áthelyeztessenek, nemcsak azt érjük el, hogy az intézeteket pedagógiai, közegészségügyi és pénzügyi szempontokból hasonlíthatatlanul jobban helyezzük el, hanem a lakásviszonyokat is lényegesen javítjuk, ha a bérlakásokat eredeti rendeltetésüknek visszaadjuk. De a program terjedelmesebb: nemcsak a bérletek megszüntetését célozza, hanem azt is, hogy a jövőben se kelljen a káros bérleti rendszerre visszatérni és ezáltal ismét lakásokat elvonni a piactól.

Tekintetbe vettük azt is a program megállapításánál, hogy az átlagosan számított évi szaporulat szerint 5 év múlva 3000-rel emelkedik a tanulók létszáma, akiknek elhelyezésére további 75 tanteremre lesz szükség. Így tehát ez alkalommal összesen 32.480 tanuló elhelyezéséről, illetőleg 813 tanterem pótlásáról van szó. Ezzel szemben a program szerint tervezett és 5 évi időre felosztott 90 új iskolatermenként 40 tanulót számítva, 800 termében mindössze 32.000 tanuló elhelyezésére ad módot és így még az egész program megvalósítása esetén is 480 tanuló lesz az a szám, akiket a modern követelmények szerint még megengedett 40-es elhelyezés mellett egyébként kell elhelyezni. Erre nézve azonban, azt hisszük, az a segítség, hogy a termek befogadóképességét valami csekéllyel föl kell emelni.

A költségek tekintetében megjegyezzük, hogy a bérelt épületekben elhelyezett 336 tanteremért ma 377.000 korona évi bért fizetünk. Ennek folytán egy tanteremnek bére 1100 korona és egy tanulóra átlagos számítással 27 korona évi bér esik. Ezzel szemben az új iskolák megépítése után, amellett, hogy az elhelyezés, mint már említettük, hasonlíthatatlanul jobb lesz a mainál, aminek közegészségügyi, pedagógiai és pénzügyi előnyei koronákra és fillérekre ki sem számíthatók, 26,66 koronára csökken. Azonban ezen árba bele van már számítva a tornaterem, szertár, könyvtár s a kültelken az igazgatói lakás költségeinek megfelelő hányada is, míg a bérelt iskolákban ezekről a mellékhelyiségekről vagy egyáltalában nem, vagy csak igen hiányosan történhetett gondoskodás.

Végül megjegyezzük, hogy ott, ahol a bérlet ez évben megszüntethető, ellenben új iskolaépület természetesen még nem állhat rendelkezésre, ideiglenes elhelyezésül barakképítkezéseket tervezünk, amelyek helyenként az iskolák költözködésének simább lebonyolítását is lehetővé teszik. Ezeknek körülbelül 1.000.000 korona költsége a 90 iskola felsorolása után fölvevett tételben látható. [...] ⁹⁷

Dr. Bárczy István polgármester előterjesztése a tanácshoz a fővárosi lakásviszonyok javítása tárgyában. Melléklet a Fővárosi Közlöny 1909. évi március 26-iki számához. 2., 4-6., 60-66., 69., 72-74. p.

⁹⁷ A lakásépítési programmal párhuzamosan megvalósult iskolaépítési program keretében 36 önálló iskolaépület, 15 barakkiskola és 4 toldaléképület készült el, összesen 967 új tanterem. Az új iskolák többsége a gyorsan beépülő külteleken (Angyalföld, Ferencváros, Lágymányos) helyezkedett el. Az elemi iskolák átlagos osztálylétszáma az 1911/12. tanévre 35,8-ra csökkent, és már csak 29 tanintézet működött bérházban.

Pataki Béla: Adatok az iskolás gyerekek fürdéséhez

1911

Az elemi népiskola IV., V. és VI. osztályába járó tanulókat kérdeztem ki, mert a kisebbektől pontos és tudatos feleleteket nem várhattam. A felvétel nem húzódott egyik napról a másikra, nehogy az otthon befolyása alatt szépítsék a dolgot az igazság rovására. Összesen megvizsgáltam 954 tanulót. Mégpedig 484 leányt és 470 fiút és pedig: Az I. kelenföldi, a III. Miklós-téri, a VI. Lehel-utcai és Erdőtelki (Váci-út 57.), a VII. Dob-utcai, a VIII. Csobánc utcai, a IX. Ernő-utcai és a X. Maglódi úti iskolákban, tehát főleg kültelkieket. Azonkívül összehasonlítás céljából egy tehetősebb gyermekektől látogatott iskola növendékeit: az V. Szt. István-térít.⁹⁸ [...]

Bár igen érdekes lenne, mégsem bocsátkozhatom most annak a részletezésébe, hogy minden egyes kerületet külön vegyek és mutassam ki, milyen nagy százaléka lakik a gyermekeknek és felnőtteknek oly lakásokban, ahol a fürdés szinte lehetetlen és éppen azért ismeretlen vagy ritka. Csupán rámutatok, hogy míg a Lipótváros belső részében, ahol a jómód él: a fölvétel alá kerülteknek csak 6,6%-a élt egyszobás lakásban, addig a proletárnegyedekben 53-83%-a. Hogy a kültelkek szoba-konyhája messze mögötte marad higiénié szempontjából a beltelkekének, arról nem is szólok bővebben. Míg a beltelkeken (V. Szt. István-tér és VII. Dob-u.) az egy szoba konyhákra 6-6,1 embernél nem jut több, addig a kültelkeken 6,2-6,7 ember lakik ilyen lakásban mindenütt. Csak érintem, hogy míg a jómódú beltelken egy lakrészt átlag 2 ember lakik, a kültelkeken 4,2-5,6. Ezt a feltűnően csekély sűrűségét a lakottságnak az idézi elő, hogy 2-3-4 szobás lakást mint 2-3-4 lakrészből állót számítjuk. A vizsgálatok szerint:

A fővárosban megvizsgált gyermekek közül lakott			A lakásban lakó			A lakók száma		Fürdőszoba	
milyen lakásban	a gyer- mekek száma	az összes megvizs- gálnak hány %-a?	család- tagok száma	rokonok, albérlők, ágyra- járók száma	Össze- sen	egy lakásra jutott átlag?	Egy lakrésze jutott átlag?	van	vagyis a nevezett lakások hány %-ában?
Szoba (sz)	13	1,3	49	7	56	4,3	4,3	-	-
Szoba, ½ konyha (k)	15	1,5	77	1	78	5,2	5,2	-	-
szk-ban	640	67,0	3745	319	4064	6,3	6,3	1	1,5
2 szk-ban	225	23,5	1424	148	1572	6,9	3,9	22	9,7
3 szk-ban	45	4,7	245	33	278	6,1	2,0	8	17,7
4 szk-ban	16	1,6	90	5	95	5,9	1,5	15	93,7
Összesen	954	100,0	5630	513	6143	6,4	4,6	46	4,8

⁹⁸ Fiúk és leányok adatait nem tüntettem föl külön-külön, mert nem nyújtottak semmi különös törvényszerűséget, pl. azt sem, hogy a leányok többször fürdenek, mint ugyanazon lakás- és vagyoni viszonyok között élő fiúk. Jelölül, hogy a gazdasági körülmények egyformán uralkodnak rajtuk és ezek szabják meg tisztálkodásukat. [A szerző jegyzete.]

Ha tekintetbe vesszük, hogy a kikérdezett 954 gyerek közül 69,8%, kerek számmal 70%, vagyis minden százból 70 konyhátlan szobában, szoba-félkonyhában, egy szoba-konyhás lakásban lakott; hogy e kis lakások minden másodikjában, még rokon, albérlő vagy ágyrajáró is volt; hogy e kis lakások mindegyikében 4,3-6,3 ember élt: akkor előre is tiszta képet alkothatunk arról, mennyire becsülhetjük az ily viszonyok között megcsőfűrdéseket.

A fürdési időnek kerületenként és a lakások faja szerinti csoportosítása azt mutatja, hogy míg az V. kerületi iskolába járók 66,4%-a hetenként kétszer vagy hetenként; s a többi 33,6%-a is legalább minden hónapban egyszer megfürdött, addig a proletár külteleken az I., III., VI., X. kerületekben átlag 9-27% fürdött hetenként és havonta sem fürdött az

I. kerületben fölvettek közül		48,5 százalék
III. " " "		50,6 "
VI. " " "		13,5 "
VII. " " "		15,3 "
VIII. " " "		28,6 "
IX. " " "		26,6 "
X. " " "		55,8 "

Egy kerület sem veheti fel a versenyt az V. beltelkével s ezzel egy vonalon van bizonyára a IV. kerület is, erről ugyan nincsenek fölvételeim, de következtethetünk a IV. kerületbeliek lakás- és foglalkozási viszonyairól a fővárosi statisztikai évkönyvből; a többi kerületben egyben sem fordult elő, hogy a megvizsgáltak mindegyike legalább havonta megfürdött volna, csak az V-ben.

Ha összehasonlítjuk az egy szoba-konyhás lakások számát, lakottságuk sűrűségét és a havonkéntinél nagyobb időközben vagy télen egyáltalán nem fürdőket, akkor határozott törvényszerűséget látunk a lakás, a lakottság és a fürdési idő között. [...]

Pataki Béla: Adatok az iskolás-gyermekek fürdéséhez. In: A Társadalmi Múzeum Értesítője. 3. évf., 1911. 6. sz. 595., 598-599. p.

Buchinger Manó: A magyar munkásmozgalom bölcsőjénél

[...] A mozgalomnak még nem volt meg az a mélyebb és szélesebb medre, amely biztosította volna erejét, sodrát és tempóját. Inkább szegénysége volt az, ami lehúzta. A színes, szinte romantikus emlékek sokasága ébred bennem, ha visszagondolok pl. azokra a régi kis vendéglői helyiségekre, amelyekben akkoriban tanyáztunk, amelyek első szegényes, de mégis meleg, barátságos hajlékai voltak a nekilendülő fővárosi munkásmozgalomnak. Ma már majdnem minden szakmának megvan a saját külön munkásotthona. Rendszerint nagy és büszke paloták ezek, amelyek itt-ott más, vagy rokonszakmák rendelkezésére is állanak. Azokban a régebbi időkben bizony még úgy volt, hogy az egyugyanazon időszakban a szervezkedés útjára induló összes szakmai csoportok egy-egy kis kocsmahelyiségben együtt húzódtak meg. Az én úgynevezett közéleti pályafutásom pl. - leszámítva a Hársfa utcai bolthelyiségből átalakított díszes magánhelyiségünk fénykorát -, ott kezdődött az Alsóerdősor és Dohány-utca sarkán lévő, Ródiné-féle vendéglőben. Ez a szerény helyiség valósággal egyik őstanyája volt a szervezkedési munkálatokat megindító szakmai csoportoknak. Velünk, könyvkötőkkel együtt ott tanyázott egy időben a szobafestők, az ácsok, a kőfaragók és a vasmunkások egy-egy szakmai csoportja is. És ugyancsak a Ródiné adott hajlékot az általános munkásdalegyletnek is. Itt élték ki dalos kedvüket és szenvedélyüket az egyesület híres tenoristái, közöttük Nagy Gusztai elvtárs, itt énekeltek a szobafestők egykori híres dalosai: Margitta és Davidek elvtársak. [...]

A Gyöngytyúk utcai⁹⁹ Schmidt-féle vendéglő, vagy a Vig-utcai Molnár-féle és a Baross utcai - akkor még Stáció utca - Schmitzberger-féle kocsmá, ezek sem voltak kevésbé színes és romantikus tanyáink... A Gyöngytyúk utcai Schmidt-féle helyiségben valamikor főként a nyomdászok tanyáztak. Ezen a réven került oda a mi szakmánk is. Ott ismerkedtem meg Peidl Gyulával,¹⁰⁰ de gyakran bejárogatott oda egy úgynevezett álló fröccsre a nyomdászok ösvezére, Zaka Lajos is. És a Schmidtnél is ott szorongtunk együtt az ácsokkal és a kőfaragókkal. Schmidt, úgy tudom, valamikor maga is nyomdász volt. Állandóan emelkedett kedvű úr volt és borát nemcsak dicsérte, de szorgalmasan kóstolgatta is. Abban a vendéglőben volt különben a nyomdászok régi szállója, „Herberg”-je is, s egy-egy átutazó könyvkötőmunkás is ennek a Herbergnek a priccsjein pihenhetett ki úti fáradalmait.

A Vig utcai Molnár-féle vendéglő még az előbbieknél is előkelőbb helyet foglal el a pártmozgalom kezdeti korszakának történetében. Ott ugyanis olyan helyiségünk is volt, amelyet kineveztünk nagyteremnek és táncestélyek, vagy másfajta ünnepélyek, sőt pártgyűlések megtartására is használtuk. Egy alkalommal Bokányinak¹⁰¹ a fogházból való kiszabadulását ünnepeltük ott. Ehhez az ünnepi estéhez egy kitűnő színészi produkciónak az emléke is fűződik. Garaminéval, aki különben szaktársnőm volt, valami megható párjelenetet, dramolett-félét játszottunk. Az ügy nagy bengálifényben végződött, úgy, hogy nekem hatalmas kalapáccsal a kezemben, holtan kellett a strózsákra rognom... Nagy sikerem volt, nagy volt a taps, csak éppen a színpadi függöny nem működött elég jól, mert rendszerint akkor gördült lefelé, amikor én éppen a tapsokat akartam megköszönni, amikor pedig a függöny felgördült, akkor

⁹⁹ Ma Gyulai Pál utca.

¹⁰⁰ Peidl Gyula (1873-1943) nyomdász, szakszervezeti vezető. 1919. aug. 1-6. között az ún. „szakszervezeti kormány” miniszterelnöke.

¹⁰¹ Bokányi Dezső (1871-1940) kőfaragómunkás, szociáldemokrata, 1919-től kommunista politikus.

én már bosszankodva ismét ott feküdtem a szalmazsákon. De azért ez a befejezés is nagyon tetszett...

Különben, ha már a Garaminé és a magam színművészi teljesítményéről van szó, megemlítem, hogy azokban az esztendőkből, valamilyen farsangi ünnepélyünk alkalmával, egy Ábrányi-féle egyfelvonásosban is együtt játszottunk. Valóságos grófot ábrázoltam abban a darabban. Művészi alkotásom ellen akkor sem merült fel semmilyen kifogás, csak az első sorokban ülők közül néhányan észrevették és kritikai szándékkal meg is jegyezték, hogy lyukas a cipőm. Ami pedig grófnál állítólag nem szokás... Ennek a farsangi estnek másik érdekessége is volt, hogy Garami Ernő¹⁰² ezen az álarcos bállal összekötött estélyen Grossmann Miksával együtt kapucinusbarát kámzsájában jelent meg, mert így akarta ellenőrizni Garaminét, aki akkor még csak menyasszonya volt.

A kisebb kocsmai helyiségek közül a Wesselényi-utcai Óber-féle vendéglő maradt élénkebben az emlékezetemben, mert ott tanyázott a többször említett „kontra” egyesületünk. Ott olvastam a német testvérpárt egykor híres szocialista élclapját, „Der wahre Jakob” volt a címe. Ott értesültem a Liebknecht haláláról is,¹⁰³ és ebben a vendéglőben választottak meg a szervezet elnökévé. A Baross-utcai Schmitzberger-féle vendéglőben láttam először Népszavát.¹⁰⁴ Kezdetben nagyon idegenkedtem a Népszava érdes, kemény hangjától. Az egyesületi esték akkor még leginkább szombaton és vasárnap voltak, mert hétköznapiokon rendszerint a késő esti órákig, sőt sokszor hajnalig is folyt a munka. Schmitzbergernél hallottam először Rády Sándor, Schreier Béla, Feldman, Csebrenyák és még néhány, akkor nevezetesebb szocialista előadó előadásait. Ezeket az itt felsorolt elvtársakat és természetesen még másokat is mind utólérte akkor a Bánffy-Perczel-féle üldözési hadjárat...¹⁰⁵ [...]

Friss, fiatalosan pezsgő élet folyt ezekben a fentebb felsorolt régi szervezeti helyiségekben, a magyar munkásmozgalomnak ezeken a szerény, de mégis jelentős első állomásain. A társadalom a szocialista mozgalommal akkoriban még kevésbé volt hajlandó megbékélni és még kevésbé akarta befogadni, mint az utóbbi években. A kicsiny, primitív keretek között úgy éltek ott ezek a szervezeti csoportocskák, ahogy tudtak. Ha az egyik helyen megunták, szedték a sátorfájukat, kis kézi kocsira rakták az egyesület szegényes leltárát, és odébb hurcolkodtak egy másik kocsmába. Ezt a kis kézikocsival való műveletet az én szakszervezettemmel sajátkezűleg többször is végigcsináltam. Később azután a két-háromszobás magánhelyiségek kibérlése következett, ami már nagyon nagy dolog volt. Olyan nagy, mintha a katakombákból fényes katedrálisokba telepedtünk volna át. De az első gyökereket mégis ott eresztette a mozgalom, azokban a kis vendéglői különszobákban. Ott szerveződtek meg az első káderek és onnan indultak el harcos útjukra.

Megemlítendő, hogy ezeknek a kádereknek egy szűkebb rétege már emelkedettebb igényeket is támasztott az étellel szemben és már nemcsak vendéglőhelyiségeink, de úgynevezett párt-

¹⁰² Garami Ernő (1876-1935) műszerész, a századforduló éveitől a Magyarországi Szociáldemokrata Párt legnagyobb tekintélyű politikusa, 1905-1918 a Népszava felelős szerkesztője. 1918-1919-ben a Károlyi-kormány kereskedelemügyi minisztere.

¹⁰³ Wilhelm Liebknecht (1826-1900) a németországi szociáldemokrata mozgalom és a II. Internacionálé egyik alapítója.

¹⁰⁴ A Népszava 1877-től jelent meg, a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak megalakulásától (1890) központi lapja.

¹⁰⁵ Bánffy Dezső báró kormánya (belügyminisztere Perczel Dezső) 1897-1898-ban erőteljes rendőri üldözéssel igyekezett visszaszorítani a szocialista mozgalmat.

kávéházaink is voltak, ahova vasárnaponként, vagy néha esténként is eljárogattunk. Ezeknek a kávéházaknak egynémelyikét akár a francia forradalom híres politikai kávéházaival lehetne összehasonlítani. Ezek a kávéházak a párt szegénységének megfelelően a politikai klubot helyettesítették. Törzsasztalaink voltak és a vezető elvtársak közül a kávéházba való látogatás elől senki sem tudott elzárkózni. Garami és Weltner¹⁰⁶ naponta egy törzsasztalhoz járt, még Szabó Ervin¹⁰⁷ is járt az Angol kávéházba, Bokányi pedig éjjeleket ott tudott tölteni egy-egy törzsasztal mellett, s neki volt természetesen a legnagyobb hallgatósága. Emlékezetem szerint én a Teréz-körúti „Stanoj”-ban kezdtem, de mint egészen fiatal ember már a „Continental”-ba is jártam. Mind a két kávéház a Teréz-körúton volt és ugyancsak ott volt a mai Bucsinszky helyén az „Angol” kávéház. Amikor ez a kávéház volt divatban, akkor már vezető pozícióm volt a pártban. Egyszer késő éjjeli órában barátaim hírül hozták, hogy odakünn politikai ellenfelek leselkednek rám és meg akarnak támadni... Egy időben a Rákóczi-út 75. szám alatt levő kávéház emeleti helyiségébe jártunk. Az első világháború idejében pedig az úgynevezett „Népopera” kávéházba. Látogatásaink révén ezek a kávéházak olyan közismertté váltak, hogy egy alkalommal az Angol kávéházba, amikor a körúton tüntetés volt, berontottak a rendőrök és ott kezdtek kardlapozni, abban a feltevésben, hogy akik ott ülnek, azok mind szocialisták...

Sok szép és érdekes emlék elevenedik meg, ha az ember a régi időkben lezajlott pártkongresszusok képét idézi maga elé. A pártgyűlés a szociáldemokrata munkásmozgalom legfőbb fórumának összejövetele, ma is impozáns és ünnepélyes látvány. Komoly hivatalos külsőségek és formaságok között való politikai természetű megnyilatkozásai ezek a pártnak, és ha a kongresszus valamilyen díszesebb teremben folyik le, akkor igazi parlamenti kép tárul a figyelő elé. De régebbi pártkongresszusaink gyakran még érdekesebb látványt nyújtottak. Az ország viszonyai mások voltak, és sok vonatkozásban más volt a párt helyzete. A párt egy-egy kongresszusa a háborúelőtti Magyarországon élő dolgozóknak valóságos politikai találkozóhelye volt. Nemcsak a magyarajkú szervezett munkások képviselői jöttek el az ilyen pártgyűlésre, de ott voltak a nemmagyarajkúak küldöttei is. Eljöttek a németek, szlovákok, szerbek és románok. A 90-es és a 900-as évek elején még nagyon erős volt a parasztság szervezkedése is az országban, és ezért sokkal többen jöttek a falvakból is egy-egy kongresszusra. Sokan eredeti régi parasztviseletükben jöttek, subában, halinában, tarisznyával, csizmában, ki román bocskorban, vagy svábos papucsban. Igazi festői színes látványt nyújtott egy-egy ilyen kép.

Gyakran 5-600 küldöttje is volt a kongresszusnak, amiből aztán külön technikai problémák is adódtak. A küldöttek ételmezésével nem volt sok baj, mert a falusi küldöttek az elemózsiát magukkal hozták, vagyis tarisznyából ettek. De az elszállásolás már egy kissé nehezen ment. A fővárosi elvtársak, bár mindenféle áldozatot meghoztak, mégis a sok vidéki küldöttnek alig tudtak lakást szerezni. A szállodákban való elhelyezés pedig túl nagy költséget okozott volna. Ilyenkor bizony voltak többen a küldöttek közül, akik úgy segítettek magukon, hogy éjjel is maradtak és ott háltak a kongresszus nagytermében... Pl. a városligeti Klemens-féle vendéglő első emeleti nagyterme gyakran volt ilyen kongresszusi „táborozás”-nak színhelye.

Az ilyenfajta látvány nem éppen nagyon esztétikus, de bizonyos értelemben mégis felemelő volt. Mert ha végignéztünk a képen, akkor megerősödhattunk abban a tudatban, hogy itt valóban együtt vannak az ország dolgozói és Magyarország proletárságának igazi képviselői. S ha

¹⁰⁶ Weltner Jakab (1873-1936) asztalosmunkás, szociáldemokrata vezető, 1898-1905 a párt központi titkára.

¹⁰⁷ Szabó Ervin (1877-1918) a századelő legjelentősebb magyar marxista teoretikusa, a Fővárosi Könyvtár megszervezője és első igazgatója.

valamikor azt mondta az osztrák költő Radetzky híres olaszországi táboráról, hogy „In Deinem Lager ist Österreich”, úgy mi is büszkélkedhettünk azzal, hogy a szociáldemokrata párt kongresszusainak táborában ott volt az egész ország. Igazi országos és nemzeti egység jutott ebben kifejezésre. Szerencsés fejlődés indult el ezzel és szerencséje lett volna az országnak is, ha a viszonyok meg nem változtak volna...

Elég nagy technikai nehézséget okozott a pártgyűlés soknyelvű tárgyalásainak a lebonyolítása. Viszont ez is csak érdekesebb színezetet adott a kongresszusnak. A vezetőség természetesen a magyar nyelvnek biztosította a túlsúlyt, itt-ott emiatt néha súrlódások is voltak, mégis nagyobb zökkenők nélkül mindig biztosítani tudtuk az egységes szellemet, a közös elhatározást és a közös fellépést. S a párt úttörő, építő korszakában, a nagy és hősies küzdelmek idején minden pártgyűlésnek megvolt a maga nagy aktualitása, feladata és politikai szenzációja.

Élénk, friss elvi és szellemi harcok jellemezték ezt a kort, amely előkészítője volt a későbbi igazi politikai csatáknak, s amelyek azután beletorkoltak a választójogért folytatott évtizedes küzdelemnek az időszakába. [...]

A kortörténeti hűség kedvéért arról sem akarok megfeledkezni, hogy vagy 40 esztendővel ezelőtt kongresszusainkat rendszerint a Sándor-utcai régi képviselőházban tartottuk. Később ugyan már az új városháza díszes közgyűlési termébe is bejutottunk, de már a Sándor-utca is a politikai felemelkedésnek és elismertetésnek bizonyos fokát juttatta kifejezésre... A Sándor-utcai régi képviselőház meglehetősen rozoga épület volt. Minden lépésnél recsegett és ropogott az egész, a szónokokat ez idegesítette és zavarta. Voltaképpen nem is tudom elképzelni, hogy a keleti pompához hozzászokott magyar urak ennyi ideig is hogyan bírták abban a régi épületben. Inkább hasonlított az valami régi magtárhoz, semmint parlamenthez. De, hogy mi oda bevonulhattunk, mégis szimbolizálta parlamenti megnyilatkozásunkat, valamint azt is, hogy az urak nyomában vagyunk... [...]

Buchinger Manó: Küzdelem a szocializmusért. Emlékek és élmények. I. kötet. Népszava Könyvkiadó. Bp., é.n. 69-76. p.

Kassák Lajos a lakbérsztrájk- és házbojkott-mozgalmakról

[...] Erősebben bekapcsolódtam a mozgalomba. Bagó derék ember volt, egyike azoknak a munkásoknak, akik önmaguk erejéből egyre előbbre küzdik magukat, érdemes, harcos emberré fejlődnek, s úgy élnek bent a mozgalomban, mint valami nagy családban. Megértő, közös akaratú társakra találtunk egymásban. Ő nyomdász volt, én lakatos, de a politikai mozgalomban szakmai különbség nélkül együtt dolgoztunk.

Eleven és harcos volt a mozgalom. Jelszó: az általános titkos választói jog. S ez a jelszó össze tudta hozni a munkásságot, öregek és fiatalok egyformán megértették, és kimentek érte az utcára. Nemcsak a szervezetekben, de bent a gyárakban és üzemekben is erős volt az agitáció. Szolidáris, fegyelmezett sereg állt a bizalmi férfiak mögött, s valóságos stratégiai körültekintéssel dolgoztak.

Az angyalföldi gyárak munkásai esténként kitódultak a kapukon, sugdolódzó csoportokban szétszéledtek, hogy aztán valahol a Belváros megjelölt utcáiban lármás, félelmetes tömeggé verődjenek össze. Angyalföld híres volt ekkor, fölkeléssel fenyegetőzött. S a Belváros urai féltek a mozgolódó tömegtől. Voltak esték, mikor a körutak üzletei és kávéházai leeresztették redőnyeiket, lovas- és gyalogos rendőrök cirkáltak az útközépen. Fegyverrel a kezükben halálra szántak voltak ezek a rendőrök, s a munkásság nem húzódott vissza kuckóiba.

Nappal Tisza István szónokolt a Parlamentben, úgy pattogott el a hangja a város fölött, mintha gépfegyverből lövöldözne, s esténként megáradt az utca, hogy áttörje a gátakat és fölfordítsa a kiváltságosok rendjét.

Esténként Bagóval együtt mentünk el hazulról. Szerette volna, ha a felesége is velünk tart, de azt nem lehetett kimozdítani a családi tereferékből.

- Gyere be az egyletbe, Mariska - mondta neki Bagó és átölelte. - Jó lenne, ha te is velünk tartanál, a mi közös ügyünk ez.

Mariska nem tudta, és nem is akarta megérteni, hogy mi az a közös ügy, s hogy miben lehetne ő a mi segítségünkre.

- Megmosdatom az Ilonkát, s aztán én is lefekszem - válaszolta. - Ilyenkor már nehezen mozgok. Tudod, hogy mi előtt állok, vigyáznom kell hát magamra.

Bagó útközben megértő, érzelmes szavakkal mentegette a feleségét:

- Ha megszületett a gyerek, majd ő is megváltozik. Szeretjük egymást, s így majd rászánja magát, hogy velem tartson. Nagy szükségünk lenne az asszonyokra.

- Ők még vagy a papok hatása alatt vannak, vagy közömbösek.

- Ezért van az, hogy a legtöbb fiatal munkás, ha megnősül, kimarad a mozgalomból. Harmincon túl vagyok már, nem mertem előbb beleugrani a gödörbe. Fiatal embernek könnyű elcsavarni a fejét, de nekem az a meggyőződése, hogy derék, szocialista asszonyt csinállok Mariskából.

- Ők vannak a gyerekek mellett, ők még jobban érzik a nyomorúságot, mint mi, s mégsem tudják rászánni magukat, hogy kissé előbbre lépjenek. Néha olyanok, mint az állatok. Dolgozni, szülni, aludni, mintha ennyi lenne az élet. No meg kényeskedni, cicomázni magukat. Sose fogok megnősülni.

- Ha Mariska megszüli a gyereket, derék szocialista asszonyt csinállok belőle. Most elég neki egész nap a műhelyben. Ha este hazajön, fáradt, pihenjen hát. Azután a mutter nevelheti a gyereket, s nekünk lesz időnk a mozgalomhoz.

Ismertem a testvéremet, s most látom, hogy ez az ember ennyire nem ismeri. Hiába múlt el harmincéves, ugyanolyan, mint a húszévesek. Valami rózsaszínű ködökön át látja a holnapi életét. Sokkal józanabb és tisztábban látó vagyok, mint ő, de mégsem vezethetem ki a tévedéseiből. Belenyugszom, hogy talán neki is van valami igaza, s lehet, hogy az ő felesége más lesz, mint a többi ember felesége. Lehet azonban, ha Mariska nem az én testvérem, akkor most nyíltan ellene szólok, de éreztem, ezt most nem tehetem meg.

Bementünk a városba, a körútra. Kevés volt a gyalogjáró ember, az útkereszteződéseknél rendőrszemek posztoltak. Mintha valami nagy gyászünnep előtt kisöpörték volna az utat. Majdnem üres és csendes. A befelé haladó villamosok azonban tömöttek, a főljárólépcsőkön is kapaszkodnak az emberek. Nem urak és hölgyek, hanem idősebb és fiatalabb munkások.

Megértettük, valahol bent lesz a tüntetés.

A Váci körút¹⁰⁸ és a Rákóczi út sarkán gyülekeztünk.

„Le a népnyzókkal! Nem akarunk hazátlan bitangok lenni! Éljen az általános titkos választójog!”

Mint az acélpengék s mint valami csillogó üvegszilánkok röptek föl a kiáltások az estében.

„Le a Duna-parti cirkusszal!”

Utána, mint valami hatalmas kórus, ordított és zengett föl a tömeg. Valahol jajgattak, másutt sikolytottak, másutt káromkodtak és átkozódtak az emberek. A tömeg mögött hosszú sugárban, egymás mögött álltak a villamosok, üresen és sötéten, s hiába csilingeltek, nem tudtak elmozdulni a helyükről.

„Le a Duna-parti majomketreccel!”

S a Rákóczi út felől galoppban már jöttek a lovas rendőrök.

A tömeg felzúdult, s mint valami óriási egyetlen test megrángott, kissé előrehullámszórt, megtorpant a fegyveres lovasok előtt, s aztán ordítózva, sikolytozva darabokra szakadt. Megriadt magányosok s kiáltozó csoportok rohantak szanaszét a városban. Kövek és vasdarabok röpködtek a levegőben, a fedetlen kirakatok csörömpölve bezúzódtak, a villamosok megteltek emberekkel, és elindultak a ragyogó síneken. [...]

A választójogi harc kicsapott egyenes, szűk medréből, a politikai panaszokból gazdasági követelések lettek. Angyalföld megmozdult a háziurak ellen.¹⁰⁹ Ez már forradalmi lépésnek látszott. Azok a munkások, akik eddig részt vettek a házi agitációban, tüntető csoportokká tömörültek, s ezeknek a csoportoknak a munkájában már az asszonyok is kivették részüket. Máról holnapra megértették ennek a harcnak a jelentőségét, s ők, akik eddig félrehúzódtak, s nem akartak szolidaritást vállalni az embereikkel, most élre kerültek, a legbátrabbak és leghangosabbak lettek.

¹⁰⁸ Váci körút ma: Bajcsy-Zsilinszky út. Kassák itt nyilvánvalóan a Károly körút és Rákóczi út sarkát érti.

¹⁰⁹ A lakbérstrájkok 1910-ben öltöttek tömeges méreteket. Ekkor volt a Kassák által leírt megmozdulás is.

Éjszakákon át tanácskoztunk. Silberstein, a kancsal szemű, nagy szájú emberke lett a mozgalom lelke. Az irányítás kicsúszott a központi vezetőség kezéből, s úgy alakultak a dolgok, ahogyan azt a kültelki csoportok elgondolták. Mi a Hétházban laktunk, s ez a ház volt a mozgalom egyik tűzfészke. A bank-háziurak ellen adtuk ki a jelszót, ez taktika volt és bevált. De lehet, hogy mi magunk sem számítottunk rá, hogy ennyire el fog mérgesedni a harc.

Vándorértekezletekkel, szónoklatokkal és énekszóval kezdődött, s elsején a lakók egyöntetűen megtagadták a házbérfizetést. A bank gondnokát nem engedték be az udvarra, a mindig szájkodó házmestert megfélemlítették, és viaszszorították a lakásába. Tárgyalások következtek eredmény nélkül.

Azután jött a rendőrség. A bizalmiakat beidézték a kapitányságra, az egyesületi csoportok fölloszlatásával fenyegetőztek, de mindez már nem használt semmit. Egyre több ház lakói hátróztak el a házbérfizetés megtagadását. Az asszonyok elszabadultak, mint a boszorkányok, s talán csak egy halálra szánt ember kellett volna ahhoz, hogy az egész város rendje fölboruljon.

Silberstein olyan volt, mint valami megvadult kakas, nyugtalanul szaladgált, szónokolt és kiáltozott. Egész nap közöttünk élt, s az emberek közül sokan otthon maradtak a gyárakból, az asszonyok elfeledkeztek napi teendőikről, a leggyávábbakból is harcos katona és lelkesítő szónok lett.

Szép napok voltak ezek, elszántsággal és reményekkel telítettek.

S az egyik ilyen napon éppen a mi lakásunkban tartottunk értekezletet néhány bizalmival, mikor mentőkocsi állt meg a ház kapuja előtt, s az udvaron hangosan és ijedten összecsődültek az emberek. Mi is kiálltunk a folyosóra, nem tudtuk, mi történik, egy pillanatra meghökkentünk, mintha a forradalom égető szele csapott volna meg bennünket.

- Mi az? - kiáltoztak lent az emberek.

- Valakit megöltek a rendőrök!

A mentők hordágyon hoztak föl valakit az emeletre.

Senki sem tudta, hogy mi történt, és mindenki a halál közelségét érezte.

A mentők fölérték a harmadik emeletre, és a mi lakásunk felé közeledtek.

Utat nyitottunk előttük, bementek a konyhába, s csak akkor láttuk meg, hogy Mariska fekszik a hordágyon. Viaszsápadtan, mozdulatlanul fekszik, alig lehet ráismerni.

Bagó megroggyantan, tehetetlenül állt a beteg fölött. Anyám sikolytozni kezdett, s az ajtó előtt álló asszonyok is sikolytoztak és átkozódtak:

- Gyilkosok! - kiáltozták. - Megölte az ártatlan embereket!

A hordágyas két ember mellett ott állt a mentőorvos, nyugodtan felemelte a kezét, hogy csöndre intsen.

- Dehogy gyilkosság! Dehogy! - mondta és mosolygott, hogy még elhihetőbbek legyenek a szavai. - Annyi az egész, hogy a fiatalasszony rosszul lett. Fektessék ágyba, és ne állják el előle a levegőt. Kipiheni magát, és semmi baj a nem lesz.

Mariskát betették az ágyba, anyám egy nagy kendővel friss levegőt hajtott rá, a szomszédok elszéledtek, és mi visszahúzódtunk a konyhába. Nem tudtuk, mi történt Mariskával, de éreztük, hogy a korlátok leomlottak körülöttünk, kedvünk és erőnk lenne hozzá, hogy akár a halállal is megbüntessük azt, aki bántotta őt. Az ő baja pillanatok alatt a mi közös bajunkká lett.

Valaki váratlanul és oktanul azt mondta:

- Talán méreggel akarnak elpusztítani bennünket.

Egy kazánfűtő, Bellér Ignác, dromedár, nagy ember, nyugodtan kijelentette:

- Inkább folyújtjuk a házakat, de letörni nem engedjük magunkat.

- Ki lehet az, aki meg akarta ölni a fiatalasszonyt?

Hiába harciaskodtunk, a bizonytalanság egyre inkább ránk súlyosodott, s fáradtan, lekókad fejfel üldögéltünk. Mintha valami megváltó jelenségre várakoznánk.

Aztán megtudtuk, hogy semmi különösebb tragédia nem történt.

Mariska még aludt, fáradtan, szaggatottan lihegett, mikor a másik két testvérem hazajött, és elmesélték az esetet. Ők is sápadtak és ziláltak voltak. Böske sírt, Tercsi szintén sírós hangon, szaggatottan mesélt:

- A lózsírtól, attól történt minden!

Végre megértettük. Vagy száz lány dolgozott a szemfedélgyárban, hitványka koldusnövendék emberek, akik reggeltől estig robotoltak, és krajcáros étellel táplálták magukat. Hét közben töpörtyűt, olcsó gyümölcsöt vagy a henteseknél összegyűlt fölvágott-hulladékokat vették meg, szombaton pedig, minden szombaton fazékszámba sóletot vásároltak az egyik zsidó kocsmárostól. S megtörtént egyszer, hogy az egyik lány sárga libazsíros kenyeret hozott magával ebédre. A többiek fölfigyeltek, és kicsordult a nyáluk a szokatlan jó falatok után. A lány akkor azt mondta:

- Ha akarjátok, nektek is hozhatok ebből a libazsíról. Az anyám libazsírral kereskedik, s három-négy krajcárért kaphatok belőle egy ebédre való.

A libazsíros kenyér új divat lett a gyárban. Olcsó és jó volt. Egy kicsit édeskés, de a lányok nagyon jónak találták. Tíz krajcárért kitellett az egész ebéd. A karéj kenyeret vastagon megkenték a zsírral, s utána gyümölcsöt ettek.

S ezen a napon valaki belegázolt a lányok örömeibe. Valaki, talán olyasvalaki, aki ellensége volt a zsírt áruló lánynak, éppen ebéd közben föllált és kijelentette, hogy ez a zsír nem is libazsír, hanem lózsír.

Mintha tűzvész ütött volna ki a lányok között.

Egyikük fölsikolytott, megémelyedett a gyomra, és kiköpte magából az undorító eledelt. A lányok gyöngék és lehasználtak voltak. A megundorodás görcsei átragadtak rájuk is, jajgattak és sikolytoztak, vértelen szájukból kifordult az étel. Elhullottak, mint az erőtlen rongy-tömegek. Akik elájultak, mozdulatlanul feküdtek a terem kőpadlóján, a többiek elveszejtő hisztériával sírtak és kiáltoztak.

A munkavezető a mentőkért telefonált.

Olyan volt a terem, mint valami moslékosedény.

A mentők dolgoztak, voltak olyanok a lányok között, akik az ő kezük érintésére pillanatok alatt meggyógyultak, voltak, akiknek injekciót kellett adni, voltak, akiket kocsin kellett elszállítani a gyárból. Három mentőkocsi állt a kapu előtt, nagy tömeg verődött össze, voltak, akik törni, zúzni szerettek volna, szinte érthetetlenül, rajtuk is erőt vett a beteges nyugtalanság.

Ugyanez történt velünk is. Már láttuk, hogy semmi komolyabb bajok nincsenek Mariskával, tudtuk, hogy tömeghisztéria volt az, ami a gyárban történt, közvetlenül nem a gyáros felelős érte, s mégis alig visszatarthatóan ellene fordult a haragunk. Benne voltunk a harcban, s lehet, csak egy gyöngye lökés kellett volna ahhoz, hogy az uzsorás háziurak helyett most az uzsorás gyárosok ellen forduljunk.

- Ez már a forradalom szele! - mondta a kazánfűtő. - Itt az ideje, hogy egyszerre leszámoljunk a rablókkal!

De nem, mégsem léptünk le a megkezdett útról.

Mariska már fölébredt. Szívós, macskatermészetű volt, még látszott rajta a sápadtság, de már mosolygott.

- Egyszerre vérbe borult előttem a világ - mondta -, s aztán semmiről sem tudtam.

Anyám még mindig elcsüggedten sóhajtotta:

- Szerencsénk van, hogy nagyobb baj nem történt. Hiszen maholnap már lebabázol, és az is megtörténhetett volna, hogy idő előtt hozod világra azt az árva lelket.

Bagó határozottan mondta:

- Akkor kipusztítottuk volna őket!

Silberstein, mint a hős, nyugodtan mosolygott:

- Várjon, fiatalasszonyka, most egy új világ következik, már a küszöbén állunk. Csak az a fontos, hogy ne engedjünk.

Nemsokára megkezdődött a macskazene a házakban. Anyám, Mariska és a másik két testvérem is velünk jött. Házról házra jártunk, Silberstein szónokolt, a férfiak az udvar közepén álltak, és munkásdalokat énekeltek, az asszonyok főzőkanalakkal, rossz fazekakkal, ócska pléhdarabokkal siketítő lármát csaptak a folyosókon. Így tartott ez tíz, tizenegy óráig, aztán szétszéledtünk, bebújtunk a fészkeinkbe, hogy eltegyük magunkat másnapra. [...]

A házbérmozgalom a lakók győzelmével végződött. Hetekig, hónapokig tartott ez a harc, az emberek keményen állták a sarat, és sokat szenvedtek ez alatt az idő alatt. A háziurak kilakoltatták, a rendőrség meghurcolta őket, de végül mégis övék lett az utolsó szó. A lakásbérek lejjebb szálltak, s a hátralékban maradt összegeket nem kellett megfizetni. Ez a győzelem a munkásság politikai harcaira is kihatott. Fiatalok és öregek megint kint voltunk az utcákon, s követeltük jogainkat. Volt úgy, hogy a hét minden napján tüntetést rendeztünk. Volt úgy, hogy azt éreztük, a magyar munkásság sorsa fordulóponthoz érkezett. De a végsőkéig mégsem tudott kiteljesedni a harc. A hosszú folyamat alatt letöredezett az éle, s a veszedelmesnek ígérkező tüntetések egyre jelentéktelenebb utcai zajongásokká szürkültek.

A mi első emeleti lakásunkba még összejártak az elvtársak tanácskozni, mi még hittük, hogy újból friss lendületet tudunk adni a mozgalomnak. Az elfáradás azonban egyre általánosabb lett, s a mi tervezgetéseink is okoskodó, reménytelen beszélgetésekké laposodtak.

Csak az asszonyok, ők követelték még a harc folytatását. Nem voltak megelégedve a győzelem eredményével. Sehogy sem akartak beletörődni abba, hogy a réginél ha kevesebbet is, megint fizetni kelljen a lakbért. Mennyivel jobb volt a házról házra való vándorlás, boszorkányos zajongások a folyosókon, s a megmaradt pénzekből nagy bögre kávékat ittak, sült kolbászt vettek a piacon, és fölruházták a gyerekeiket. Anyám nem volt haragos természetű, de most ő is mellettük állt. Ő sem akarta elfogadni a mi okoskodásainkat.

- Milyen jól ment már ez a dolog - mondta -, s most egyszerre csak lefűjjátok.

Bagó odaállt vitatkozni vele:

- Ne feszítsük addig a húrt, amíg az elpattan. Maguk most lelkesednek, mutterkám, de ha komolyra fordulna a dolog, akkor megrettennének.

- Nem azt mondom én, hogy most már hübelebalázs, neki a világnak! Csinálják úgy, hogy jó legyen.

Bagó okosan és nyugodtan beszélt, de nem sok eredménnyel. Mi, akik a harcot megszerveztük, önzetlenül és kitartással harcoltunk, egyszerre huligánokká lettünk az asszonyok szemében. De vigyáznunk kellett, nehogy bele engedjük keverni magunkat valami oktalanságba. Ismertük az asszonyokat, és tudtuk előre, ők mindenképpen kielégíthetetlenek, s ha valahogyan rosszul végződne a dolog, akkor megtámadnának bennünket, mindenért bennünket okolnának. Hallgattunk hát, és iparkodtunk lecsillapítani a szájaskodókat. Úgy kellett bánnunk velük, mint a gyerekekkel, s csak nehezen engedték meggyőzni magukat, hogy hónap végén levigyék a házbért a házmesterhez.

- No, most már jöjjenek ki az utcára! - mondtuk nekik. - Most az utcán folytatjuk tovább a harcot, aki becsületes munkás, az velünk tart.

Az asszonyok lehiggadtak és visszahúzódtak.

- És a gyerekeink? - mondták. - Kire hagyjuk a gyerekeinket?

Egyszerre gyöngék és érzelmesek lettek, és visszacsúsztak az ajtók mögé. [...]

Kassák Lajos: Egy ember élete. Első kötet. Bp., 1983. 523-525., 530-534., 538-539. p.

Kassák Lajos a „vérvörös csütörtök”-ről

Elérkezett a nap, amire fönt és lent olyan erősen készülődtek.¹¹⁰

A gyárak portásai kinyitották a kapukat, igaz, hogy a kürtőkön a dudák nem szólaltak meg, de ők, ezek az uniformisba bújtatott emberek azért kitárták a kapukat, és várták a munkásokat, akik elszakadtak a társaiktól, és betévednek vagy besurrannak az üzemekbe. De alig akadt valaki ezen a napon, aki megbontotta volna a szolidaritást. Az emberek rendes időben fölkeltek, ugyanúgy, mintha munkába készülődnének, de ma jobbak és gondosabbak voltak önmagukhoz, megborotválkoztak, kifésülködtek, s az ünneplő ruhájukat vették magukra. Dologtalan nap és tüntetési ünnep ez az ő számukra.

És megindultak az egyletek felé.

Csoportba verődtek tízen, százan, s aztán ezren lettek. Nem gondoltak semmi rosszra, és nem számoltak a veszedelmekkel. Így, ennyi ember együtt egészen másképp érez és másképp gondolkodik, mintha külön-külön állnak oda valami probléma megoldásához. Ha az első elindul, a többiek indulnak utána, s mint valami áradás, hömpölyögnek föl az utcákon.

Elindultak Budáról, Kőbányáról, Csepelről és Angyalföldről a hosszú, egyenes Váci úton át.

Budáról körülbelül háromezer Ganz-gyári munkás indult el, tömött sorokban az út közepén meneteltek és énekeltek. [...]

A Váci úton jöttek az angyalföldiek. Nemsokára utánuk az újpestiek. Zászlókkal meneteltek, s ők sem tudták, hogy Pesten már megkezdődtek a véres csatározások. Még be sem érték a Váci útiakat, s már megszólalt a puskaropogás.

Lovas csendőrök adták le az első sortűzet a Ferdinánd-hídnál.

Mélységes riadalom vett erőt a tömegen. Erre a véres támadásra talán senki sem gondolt komolyan közülük. Az ökölcsapások és a kardlap, az egészen más. Az ilyen verekedésekre már edzetten voltak, de most úgy érzik, hogy magával a halállal állnak szemben.

Sikolytás, jajgatás és szinte állati ordítások szakadnak ki az emberekből.

A csendőrök nem adták le a szokásos elriasztó tüzet a levegőbe. Lóhátról lefelé irányított fegyverekkel belelőttek a tömegbe. Az emberek alsótestükön sebesültek meg. Egy pillanatig azt lehetett volna hinni, hogy valami megbolygatott méhraj zsongott föl. Nyüzsgés, összevissza szaladgálás. Akik megsebesültek, jajgattak, s akik meglátták a kibuggyanó vért, azokat elöntötte az indulat, s már nem gondoltak a menekülésre és nem gondoltak a halálra.

ELŐRE!
NEM ENGEDJÜK LEGYILKOLNI MAGUNKAT,
ELŐRE!

Katonák rohantak elő a mellékutcákból.

¹¹⁰ 1912. május 23-án zajlott le az I. világháborút megelőző időszak legnagyobb arányú tömegmozdulása Budapesten. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt által meghirdetett általános sztrájkban és tüntetésben - melynek fő jelszava az általános választójog követelése volt - kb. 100 ezer ember vett részt. A karhatalom fellépése nyomán kibontakozó összecsapásoknak hat halálos és több száz sebesült áldozata volt.

Sikerült megbontaniuk a tömeg egységét, de ez nem jelentette azt, hogy most már a béke következik. A hatalmas tábor darabokra szakadt, s így szétagoltan kezdett külön-külön életet. Előbb az út két szélén még haladtak villamosok, most ez a rend is megbomlott. Az emberek odaálltak a mozgó kocsik elé, megállították azokat, fölmentek, és kiszállásra szólították föl az utasokat. Azok hirtelenében azt sem tudták, hogy mi történik körülöttük. Kényszeredetten mosolyogtak, és úgy beszéltek, mintha az egésznet tréfának vennék.

- Lefelé! Lefelé! - hangzottak föl egyre elkeseredettebben és határozottan a parancsoló szavak.
- Akik nem szállnak le, azokat kifordítjuk a kocsiból!

Az utasok, mint a megriadt patkányok, menekültek. Egymás hegyén-hátán tolakodtak ki a kocsiból. A kalauzok és vezetők nem kötekedtek. Az egyik táskával az oldalán, másik kurblival a kezében odaállt a járda szélére, s nézték a történeteket. Az elvadított emberek neki-feküdtek a kocsiknak, löktek rajta egyet, és kifordították a sínekből. Csörömpölve elvágódtak a kövezeten. S a lázadók között akadtak olyan csoportok, akik ennyivel sem elégedtek meg. Az eldőlt kocsin ügyes szakértelemmel még emeltek egyet, s aztán úgy döntötték el, hogy tetejével a földön feküdt az, s kerekeivel fölfelé az égre kapaszkodott. Olyanok voltak ezek a kocsik, mint valami roppant sárga elefántok, dögöltek és meggyalázottak.

Így dolgozott a rombolás ösztöne, s közben a rendőrök, katonák és csendőrök is dolgoztak. Nem elégedtek meg azzal, hogy a Nyugatinál föltartóztassák a Belvárosba törekvő tömeget, a sortűz után nekivadultak, a zűrzavarban a saját fegyelmük is megbomlott, az ő soraik is darabokra szakadtak. S ahelyett, hogy újból összezárkóztak volna, egyenkint és kis csoportokban külön-külön harcot kezdtek a munkásokkal. S ez a harc már nem volt olyan biztonságos az ő részükre, mint az első sortűz leadásánál. A lovas rendőr ott ült a habzó paripa hátán, éles karddal vagdalózott, de valaki mégis közelébe férközött, és kiütötte alóla a lovát. A ló a lovasával együtt elvágódott, s a munkások most ököllel és bottal zuholták az előbb még veszedelmes ellenfelet. Máshol a katonát vagy a gyalogos rendőrt szorították be egy sarokba, kövekkel dobálták, és megadásra kényszerítették.

Valakik kidöntötték az egyik gázlámpa oszlopát, s a vastagon kiömlő gázt meggyújtották.

Ez a tűzbokor a régi vámnál égett. Akik a közelében voltak, azok hangosan nevettek, és olyan öröm vett rajtuk erőt, mintha valami nagyszerű játékot játszanának. Ugyanitt állt egy villamosbódé, pillanatok alatt szétszedték az építményt, s aztán nekiestek a kerítéseknél, lekasztották a házak kapuit, s ebből a sok limlombból barikádokat építettek az út közepén.

Több helyen kidöntötték a lámpaoszlopokat, és meggyújtották a kiömlő gázt.

Folyik tovább a harc, de a gátak már át vannak törve, s az emberek iramodnak befelé a Belvárosba. Szét a körutakon, a Rákóczi tér felé, föl a Váci körúton, be az Alkotmány utcába, a Szabadság térre.

A villamosforgalom teljesen megállt.

Lárma, fejvesztettség mindenütt. És csaták, valóságos csaták az utcákban és a tereken. Ahol nem húzták le, vagy nem lehetett lehúzni az üzletek redőnyeit, ott kövekkel bezúzták a kirakatokat. Valahonnan vörös festéket és ecsetet kerítettek elő, s a falakra fölírták, hogy:

ITT A FORRADALOM!

ÉLJEN AZ ÁLTALÁNOS, TITKOS VÁLASZTÓI JOG!

AZ UTCA A MIENK!

TESTVÉREK! MUNKÁSOK!

A PARLAMENT ELÉ!

MINDENKI A PARLAMENT ELÉ!
LE A PARLAMENTTEL!

Olyan volt ez az írás, mintha az utcán széthullott vér került volna a falakra, s most kiált, és még jobban megriasztja, megvadítja az összezavart embereket.

S a tömegek megindultak a Parlament elé.

A térségen, a tornyos palota előtt gyalogos és lovas rendőrök és katonák álltak őrt.

Lövésre tartott fegyverrel álltak szemben a munkásokkal.

S a tömegből most fölhangzik a kiáltozás:

NE LŐJETEK!
ÉRTETEK IS HARCOLUNK!

Jött a hír, hogy a Vámház körúton fölrobbant egy bomba. Tűz támadt belőle, az általános zűrzavaron keresztül hallani a száguldó tűzoltókocsik szirénasívítását.

Az asszonyok fejéről lehullott a kalap és kendő, s most szétbomlott hajjal rohannak erre-arra, kiáltoznak, mint a kétségbeesett üldözöttek.

Két teherkocsi akadt meg az Alkotmány utcában, a tömeg kifogta a lovakat, megverte őket, és bekergette a katonák és rendőrök közé. Ez már megint játék volt, és mindenki örült ennek a csínytevésnek. S a csüggedőkbe megint beleszállt a bátorság, s aztán megint a sebesültek jajgatása s a verekedők ordítása következett.

S kint barikádokat emeltek, és folyt a vér. Úgy kezdődött, hogy először csak a munkások testét csapolták meg, s aztán kölcsönössé vált a sebek osztogatása. A katonák, akik még soha közel se szagoltak a harctérhez, akik legföljebb csak álmaikban lehettek háborúban, most rárohantak a testvéreikre, mint a láncukról szabadon engedett komondorok. S a rendőrök, akik szintén szegény emberek, együtt laknak a szegény emberekkel a kültelkeken, ócska eledelekből táplálkoznak, szennyes alsóruhát viselnek a kikefélte mundérok alatt, most szintén elveszítették emberi értelmüket, s mintha megrészegedtek volna az első vér láttától, ütnek és vágnak, kaszálni szeretnének az emberek között, mintha régi emlékeik között kint járnának a megérett gabona-földeken. [...]

Esteledik. Olyan a város, mintha földrengés rázta volna meg. Az emberek megritkultak, mintha csak észrevétlenül elbujdostak volna. Nincs közlekedés, se villamos, se kocsi. Néhány fiáker szaladgál hatósági emberekkel és újságírókkal. És a mentők és a tűzoltók.

Kassák Lajos: Egy ember élete. Második kötet. Bp., 1983. 87-95. p.

Wildner Ödön tanácsnok előterjesztése a főváros tanácsához a munkanélküliek segélyezése tárgyában

1913

Tekintetes Tanács!

A székesfőváros szociálpolitikai bizottsága a folyó évi február hó 24-én tartott ülésében hozzájárult a tanácsi XIV. (szociálpolitikai és közművelődési) ügyosztály azon álláspontjához, hogy a fővárosban jelenleg uralkodó rendkívüli munkanélküliség enyhítése végett a főváros hatóságának mindenekelőtt lehetőleg nagyszámú, közigazgatásilag előkészített közmunkát kell elrendelnie és evégből - amennyiben az még meg nem történt volna - sürgősen gondoskodni kell e munkák pénzügyi fedezetéről is. Hozzájárult továbbá az ügyosztály ama tervéhez is, hogy a munkanélküliek között, akiknek a közmunkák útján sem lehetne keresetet nyújtani, a legszélsőbb nyomor elhárítása végett átmeneti pénzsegélyeket kellene kiosztani. [...]

Mielőtt javaslatunkat megtennők, szükségesnek látjuk, hogy a fővárosnak a munkanélküliségi politika folytatására vonatkozó ez első állásfoglalása alkalmából elvi szempontokból is megokoljuk a hatósági beavatkozás szükségességét.

A Magyarországi Szakszervezeti Tanácsnak a folyó évi február hó 17-én a munkanélküliek önkéntes jelentkezése alapján felvett statisztikája - bár esetleg lényegesebb hibaforrások is lehetnek -, mégis tájékozással szolgálhat a fennálló munkanélküliség mértékére és jellegére. Ez adatok szerint összeolvastak 10.373 munkanélkület, ezek közül csak 1786, azaz 11,4% tartozott a szoros értelemben vett építőipar körébe. A tízezer egynehány munkanélküli közül 7356, azaz majdnem háromnegyed (75%) négy hétnél hosszabb ideig, közel a fele (47,2%) négy-tizenkét hétig, 26,5% pedig három-hat hónapig volt munka nélkül.

Ily körülmények között mindenesetre megokoltnak tekinthető az a javaslatunk, hogy ama munkanélküliek számára, akik a rendkívül hosszú munkanélküliség hatása alatt és esetleg még nagy családi terhek mellett szélső nyomorba jutottak és minden segítő forrásból kikoptak, rendkívüli segély szavazzassék meg. Az ilyen esetekben gyakran a viszonylag csekélynek látszó összeg is megmenthet egyes családokat a végromlástól, a teljes eladósodástól, a koldulás, illetve a szegényellátás minden szégyenétől. Megvalljuk, hogy az az 50.000 korona, amelyet az összes számbajövő szempontok gondos mérlegelésével a rögtöni segély céljaira javaslatba hozunk, a kiküldendő bizottságot nagy lelkiismereti nehézségek között fogja hagyni, de mégis olyan összeg már, amely igen sok jót tehet, a főváros méltóságával mégis megfér és különösen a jelenlegi pénzügyi helyzettel is számol. Reméljük továbbá, hogy amikor a főváros majd valamely állandó segélyezési rendszer mellett fog állást foglalni, hasonló összeggel sokkal több eredményt lehet a munkanélküliség enyhítése szempontjából biztosítani.

Arra a közelfekvő ellenvetésre, hogy minő elvi alapon szavazzon meg a főváros törvényhatósága a polgárság közpénzeiből a munkanélküli munkásoknak segélyt, van szerencsénk a következőkre utalni:

1. Itt nem a polgárok adnak a munkásoknak kegyadományt, hanem a főváros összes társadalmi osztályait képviselő közgyűlés szavaz meg segítséget az önhibájukon kívül végső szükségben levő polgártársaknak olyan közpénzekből, amelyeknek előteremtésében a munkások nemcsak közvetlen munkájukkal, hanem közvetett közszolgáltatásukkal (fogyasztási adók és egyéb indirekt közterhek) nagy mértékben járultak hozzá.

2. A segítséget elsősorban nem annyira az érdekeltek nyomorával, hanem inkább az azok felett álló egyetemes társadalmi érdekekkel kívánjuk megokolni. A hosszú munkanélküliség a legtisztességesebb munkást is ínségbe taszítja, aki a legszükségesebb életfeltételek híján gyakran családotul éhezni és fájni kénytelen, ami természetesen betegségeket, nevezetesen a ragadós betegségek és a gyermekhalandóság arányát rendkívüli mértékben növeli. A munkanélküliség a munkanélkült gyakran arra szorítja, hogy erkölcsi önértetének a rovására a szegénységélyezést vegye igénybe, vagy a gyengébb karaktereknél, hogy a máséhoz nyúljon. A társadalom szerves természeténél fogva az egyik szerv baját megérzi a látszólag egészséges többi testrész is. Ragadós betegségek nem szorítkoznak a munkanélküliek nyomortanyáira, a szegényügyi, közbiztonsági és közegészségügyi terhek növekedését megérzi a polgárság, és ez az osztály az, amelyet a vagyon és élet elleni bűncselekedetek és a munkanélküliek könnyen felszítható politikai elégtelensége első sorban fenyegetnek. Csak egy pozitív adatra kívánunk e tekintetben utalni. A Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár kérelmünkre kidolgozott kimutatására, amely pontosan mutatja, hogy mily mértékben növeli a munkanélküliség a betegbiztosítási terheket. Szembeállítva a még jó gazdasági év számba menő 1910. esztendő adatait az 1911. és különösen 1912. év megfelelő adataival, a betegedési létszám s a kifizetett segélyek következő nagyarányú emelkedését állapíthatjuk meg. [...]

Szóval nemcsak az érdekeltek iránti altruizmus, de a polgárság okos önérdeke is azt kívánja, hogy egy különös, ennek a kérdésnek az igényeihez alkalmazkodó munkanélküliségi politikával segítsen a hatóság a szélső bajokon. Csak a célszerű és gazdaságos megelőzés és a célszerűtlen és sokkal költségesebb utólagos terhek között van választás.

3. Még egy fontos szempontra kívánnánk utalni, mely a munkanélküliség enyhítésére kell, hogy készítse a polgárságot, és ez az *iparfejlesztés* szempontja. Hiába folytat a székesfőváros újabban erélyes szociálpolitikát, annak a szociális hatása nem lesz kielégítő, ha ki nem egészítjük a munkanélküliség speciális igényeihez mért községi politikával. A munkanélküliség heteiben a bármily kedvező létfeltételek közé helyezett munkás is kénytelen oda vándorolni, ha itt intézményes segélyben nem részesül, ahol munkát, illetve kellő munkanélküliségi politikát talál. Éppen a legkeresettebb és legenergikusabb munkások azok, akik erre a lépésre el tudják magukat határozni, és azokat ilyen gazdasági időszakban vagy örökre elveszítjük, vagy legalább is nem nyerhetjük kellő számban arra az időpontra vissza, amikor az iparnak reájuk megint sürgős szüksége van. A kevésbé életerős elemek a nyomor heteiben itt ragadnak ugyan, de gyakran annyira eladósodnak, a betegség és szükség folytán annyira elgyengülnek, illetve a koldulás és tétlenség folytán annyira elzülnek, hogy a régi munkaképességüket sokáig, vagy talán sohasem nyerik vissza. A székesfőváros hatóságának tehát, más városok példájára, intézményes berendezésekre kell törekednie, amelyek a tisztas munkást az önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség hetein átsegítik.

Emez elvi szempontokból is mindenképpen megokolt tehát, most intézményes berendezések híján, ad hoc pénzsegéllyel segíteni az idej abnormalis gazdasági esztendő okozta csapásokon. A külföldi városok ilyenkor a legújabb időig úgynevezett rendkívüli ínségmunkát rendeltek ugyan el, de a tapasztalat azt mutatja, hogy ezek nem kerülnek kevesebbe, mint a közvetlen pénzsegélyek. Ezekre a munkákra ugyanis vagy egyáltalában nincs szükség, vagy nem akkor alkalmas azokat végrehajtani, amikor végrehajtják és végül nem azokkal a munkásokkal gazdaságos végrehajtatni azokat, akiket e munkákkal foglalkoztatni kell. [...]

[...] Érthető tehát az az ellenérzés, amely Németországban is újabban a városi szoros értelemben vett ínségmunkák ellen megnyilvánul. És ezért mindinkább áttérnek ott, ahol még intézményes munkanélküliségi biztosítás nincsen, a közvetlen pénzsegélyezésre. E célra Drezda városa 1909-ben 30.000, München 1908-1909-ben 34.000 és 1913-ban 50.000 márkát

szavazott meg -, e város az utóbbi évben a statisztikai hivataltól pontosan megállapított 8500 munkanélküli részére. Egy magyar város, Nagyvárad megelőzte némileg a székesfővárost egy hasonló segélyezési akciójával, amennyiben Nagyvárad törvényhatósági város közgyűlése az ez évi február 13-án tartott közgyűlésén egy előzetes ankét alapján, amelyen a helyben levő munkanélküliek számát 3400-ra becsülték, az építőiparosok országos szövetsége helybeli alelnökének indítványára sürgős közmunkák mellett 15.000 koronát szavazott meg a munkanélkülieknek természetben való (lakbér, népkonyhatalványok, nyers élelmiszerek stb.) támogatása céljából. A munkanélküliek összeírása Nagyváradon most van folyamatban.

A mi tiszteletteljes javaslatunk abban tér el lényegileg a nagyvárad akciótól, hogy mi nem a szegényügy terhére és nem a szegényügy bevett formái között kívánjuk a segélyezést keresztülvinni, hanem számolva a tisztas munkás önértékével, mint megkülönböztetett szociálpolitikai akciót.

Amikor azonban az ügyosztály 50.000 koronában állapította meg a jelenleg elérhető maximális segélyösszeget, akkor kötelessége volt pártatlanul megállapítani azokat a gyakorlatilag is alkalmazható elveket, amelyek lehetővé teszik számára, hogy a munkanélküliség alatt szenvedők közül, minden egyéb szempontra való tekintet nélkül, azok kapjanak segélyt, akik társadalmi szempontból is arra leginkább rá vannak utalva. Az ügyosztály tisztában van azzal, hogy az a segély, amelyet a szervezett munkanélküliek egy része élvez, különösen a munkanélküliség mai előrehaladott stádiumában, rendkívül csekély, úgy, hogy ezek is rászorulnának a hatósági segély-kiegészítésre. De amikor abban a kényszerhelyzetben van az ügyosztály, hogy azokat a munkanélkülieket segélyezze, akik már hónapok óta vannak minden támogatás nélkül és olyanok között, akik esetleg még ma is részesülnek segélyben, okos előrelátás folytán, akkor sem habozhat elsőbbségi elvként az előbbieknél segélyezését, az utóbbiaknak a segélyből való kizárását javasolni. [...]

A munkanélküliek rögtön segélyezésénél a következő elvek szolgálnak alapul: Általában véve a jelen *segélyezés szempontjából számbajövő munkanélkülieknek azokat az 1907. évi XIX. törvény-cikk értelmében a betegség és baleset esetére való biztosítás kötelezettsége alá eső* az ipari és kereskedelmi alkalmazottakat tekintjük,¹¹¹ akik saját hibájukon kívül lettek munkanélküliekké, munkabírók, és annak ellenére, hogy munkát keresnek, megfelelő újabb alkalmazást nem találtak. Kétségek elkerülése végett határozottan kizárandók e segélyből azok a munkanélküliek:

1. akik *állandóan* munkaképtelenek (rokkantak);
2. akik *sztrájk* vagy *kizárás* tartama alatt munkanélküliek;
3. Akik még *betegpénztári segélyt* kapnak e *segély tartama alatt*;
4. akik a főváros *szegényügyi nyilvántartójába* be vannak jegyezve;
5. akik nem tudják igazolni, hogy legalább *egy év óta* a fővárosban *laknak* és dolgoztak;
6. akik nem tudják igazolni, hogy a segélykérés napját megelőzőleg már legalább *két hétig* vannak *munka nélkül*;
7. akiknek megfelelő *munkaalkalmat* a fennálló munkaközvetítő szervezetek a magániparban *tudnak közvetíteni* vagy akik olyat a legközelebb megindítandó közmunkáknál kapnak.

Erre való tekintettel javasoljuk, hogy a tekintetes Tanács *lehetőleg kikötéseket* vegyen fel a vállalkozókkal kötendő szerződésekbe, nevezetesen kösse ki, hogy elsősorban a *helybeli* munkanélküliek alkalmazandók, és más községből csak az esetre hozhatók a fővárosba

¹¹¹ Az 1907:XIX. tc-ben megállapított biztosítási kötelezettség azokra az ipari és kereskedelmi alkalmazottakra vonatkozott, akiknek fizetése vagy bére a napi 8, illetve évi 2400 koronát nem haladta meg.

munkások, amennyiben megfelelő munkaerő a fővárosban nem áll rendelkezésre. Evégből a vállalkozók tartoznának a munkások szerződtetése előtt a *bizottsághoz*, amelyről alább lesz szó, kérdést tenni.

A segélyért folyamodó munkanélküliek közül azok, akik az 1-7. pontokban felsorolt elvek alapján ki nem záratnak, a rendelkezésre álló összeg erejéig a következő *elsőbbségi szempontok* gondos szemmel tartásával részesítendőek segélyben:

a) családos állapot, különös tekintettel az eltartandó családtagok számára;

b) nőtlen alkalmazottak, illetve hajadon alkalmazott nők, ha hozzátartozókat (szülők, rokonok, gyermekek) tartoznak eltartani, vagy bárcsak önmagukat tartják fenn, de semmi családi támaszra nem számíthatnak;

c) különben egyforma körülmények között elsőbbségben részesülnek azok, akik viszonylag *huzamosabb idő óta vannak* munka nélkül és *segélyt* vagy sehonnan *nem* kaptak, vagy a segély már régebben megszűnt.

A segély *módozataira* nézve a következőket javasoljuk:

Az akció célja az idei rendkívüli téli munkanélküliség kárainak enyhítése, és evégből - amint a megelőző elvekből is következik - csupán azokon kívánunk pénzsegéllyel segíteni, akik nem újabban váltak vagy válnak munkanélküliekké, hanem már huzamosabb idő óta munkanélküliek. Ehhez képest a segélyezés *formája* a felmerülő szükséglet szerint háromféle lenne: 1. heti segély, 2. egy összegben való rögtöni segély, 3. természetbeni segély.

A *heti segély* nagysága - a számbajövő körülményekhez képest - a következő volna:

a) családfenntartók részére 5-8 korona,

b) egyedülálló egyének részére 3-5 korona.

Az *egy összegben* való rögtöni segélyezésre azért lesz szükség, mivel számos munkás esetleg már munkába állhatna ugyan, de az ínség napjaiban elzálogosította legszükségesebb holmiját vagy teljesen eladósodott, úgy, hogy még az útiköltséget sem tudja megszerezni. Ilyen esetekben egy összegben lesz a segély, maximálisan azonban 15 korona összegig, megszavazandó. A fölmerülő szükség esetén maga a hatóság fog gondoskodni arról, hogy a megszavazott összeg tényleg a jogcímül szolgáló szükséglet fedezésére fordíttassék (zálogcédulák kiváltása, vasúti jegy megváltása stb.).

Végül előfordulhatnak esetek, amikor például a családfenntartó erkölcsi megbízhatatlansága folytán célszerűbb lesz a családfőnek és a családtagoknak *természetbeni ellátást* nyújtani (utalvány a népház, illetve a népszálló ebédjére, esetleg hálólhelyeire stb.). [...] ¹¹²

Budapest, 1913. március hó 1-én.

¹¹² A munkanélküli segély-akciót a közgyűlés megszavazta. A feltételek annyira szigorúnak bizonyultak, hogy, az eredetileg kevésnek hitt 50.000 koronából 10.000 korona megmaradt, miközben nagy számú folyamodót elutasítottak. Valamennyi feltételnek csak kb. 1500 jelentkező felelt meg, ők 2-6 heti időtartamra heti 3-8 korona segélyt kaptak. Az akciót a következő télen, sokkal súlyosabb helyzetben - kb. 40.000 jelentős részben tartós munkanélkülivel számolva - megismételték. Ezúttal a kormány is rendelkezésre bocsátott 100.000 koronát, így az elosztható összeg immár 150.000 korona volt. A feltételeken ennek ellenére sem lazítottak, mondván, hogy a szabályzat egyetlen pontjának törlése is olyannyira kibővítené az igényjogosultak tömegét, hogy a rendelkezésre álló keret 1-2 hét alatt kimerülne.

A tan. XIV. szociálpolitikai és közművelődési ügyosztály:

Dr. Ferenczi Imre s. k.

szakelőadó.

Dr. Wildner Ödön s. k.,

tanácsnok.

Fővárosi Közlöny, 1913. március 28. (24. szám.) 811-815. p.

Madzsar József: A meddő Budapest

A nagyváros olyan, mint a mesék emberevő szörnyetege. A város kultúráját abból az energia-főlöslégből teremti meg, amit vidéken gyermekek nemzésére és fölnevelésére fordítottak. A város meddőségre kárhóztatja azokat, akik csillogó kultúráját megteremtik.

A meddőség okai

Már az eddigiekből láttuk, hogy a születési arányszám csökkenésének menete nem egyenletes. A csökkenés a 80-as évek elején megáll és csak 1895 után folytatódik, még nagyobb mértékben, mint azelőtt. Ennek a szabálytalanságnak az oka a bevándorlások menetével függ össze. 1880 és 1890 közötti évtizedben a gyarapodás fölemelkedett 36,6%-re a következő évtizedben pedig 44,8%-re, míg legújabban 20,0%-re csökkent, vagyis olyan alacsonyra, amilyen 200 év óta csak egyszer állott, 1810 és 1820 között. Az 1880 és 1900 közötti évtized sok friss bevándoroltja nem akklimatizálódott mindjárt Budapesthez és megtartotta egyelőre a több-gyermekrendszert. Az alkalmazkodás azonban hamarosan beállott és ma már a frissen bevándoroltak száma nem oly nagy, hogy a születési arányszámot fönn tudná tartani, annál kevésbé, mert a legutóbbi évtizedben a születési arányszám országszerte hirtelen csökkenésnek indult.

Ha már most a termékenység csökkenésének lehető okait sorra vesszük, azt gondolhatnók, kevesebb lesz a születés, mert a nagyvárosi élet mindjobban arra viszi az embereket, hogy ne alapítsanak családot, vagyis a házasságok számának csökkenésével van összefüggésben. Ez a magyarázat azonban nem áll meg, mert a házasságok száma Budapesten évről évre szaporodik, nemcsak abszolút számban, hanem az utolsó évtizedben határozott emelkedést látunk az arányszámokban is. 1904 óta a házasságok száma 1000 lakóra állandóan 9 fölött van és 1912-ben elérte a 10,2%-et.

Evvel szemben már láttuk, hogy a születések abszolút száma Budapesten a népesség számának emelkedése ellenére csökken, de csökkenést látunk akkor is, ha külön számítjuk a házasságon kívül született csecsemőket és legplasztikusabban domborodik ki a házasságok termékenységének csökkenése, ha a törvényes születéseket összevetjük a házasságkötésekkel.

Amíg a 70-es években 10 házasságkötésre 36-39 születés esett, ez lassanként leszállt 30 alá, majd 20 alá, és ma már csak 18-19 születést találunk 10 házasságkötésre. Ez az arányszám természetesen nem ad képet az egy házasságból született gyermekekről, de mivel a házasságkötések száma évről évre csak kevéssel emelkedik, tehát rövidebb időközre állandónak tekinthetjük, ebből a számból az is következik, hogy *egy házasságból Budapesten a házasság egész tartama alatt alig több, mint átlag két gyermek születik*. Ez az eredmény összeesik avval, amelyet a termékenység kiszámításánál más úton kaptunk.

Természetes, hogy a házasságonkénti születések arányszáma az országban is csökkent. Magyarországon a 70-es és 80-as, sőt még a 90-es évek elején is 10 házasságkötésre 40-nél több születés esett, ma pedig már csak 33-35. A csökkenés korántsem olyan nagyarányú, mint Budapesten, ahol az arányszám felére csökkent.

Budapesten tehát úgy, mint egész Európában a gyermekek számának csökkenése a házasságból indul ki, s a házastársak elhatározásával függ össze.

Hasonló képet kapunk, ha külön nézzük meg a törvényes és házasságon kívül született gyermekeket. 1000 lakosra 1874-75-ben Budapesten 31 törvényes és 13 házasságon kívüli születés esett. Ma a két arányszám 18,8 és 6,8‰.

A csökkenés a házasságon kívül születetteknél valamivel nagyobb, mert ha az 1874-75 év átlagát 100-nak vesszük, úgy 1911-12-ben a törvényesek száma az akkorinak 60,2%-a, tehát 40%-kal csökkent, míg a házasságon kívülieknél 51,1%, itt tehát a születések száma felére süllyedt.

A nagyobb arányú süllyedés oka természetesen a házasságon kívüli nemzésektől való nagyobb félelem s ennél fogva a fogamzásgátló szerek ismerete, könnyű és jutányos hozzáférhetősége legelsősorban itt érvényesíti hatását. Ez a körülmény Budapest születési arányszámaira pedig jelentékeny befolyással van, mert a házasságon kívüli születések számának csökkenése nem jár együtt a törvényes születések számának emelkedésével, nem annak jele tehát, hogy a házasságon kívül folytatott nemi élet jelentőségében veszített volna, csak az óvatosság lett nagyobb és ez annál erősebben befolyásolja Budapest születési arányszámait, mert Budapesten aránytalanul nagy a házasságon kívül születettek százaléka. A múlt század 70-es éveiben csaknem minden 3-ik születés házasságon kívül történt, és még ma is „törvénytelen” minden 4-ik újszülött.

A házasságok terméketlenségének legjobb példáját mutatja Budapesten a Belváros, mert ha a Belvárosban leszámítjuk a házasságon kívül szülötteket, a születések arányszáma feltűnően alacsony. A Belvárosban ugyanis nagyon sok a házasságon kívüli születés: az élveszülöttek között 27,5%, vagyis magasabb a budapesti átlagnál (26,6%). Ennek leszámításával volt 1910-ben a IV. kerületben 275 *törvényes születés 25.268 lakóra*. Ennek a számnak alacsony voltát legjobban illusztrálhatja az, hogy körülbelül ugyanakkora népszám mellett Rákospalotán 619, Kiskunhalason 681 gyermek született.

Már a meddőség számításánál is láttuk, hogy a születési szám csökkenésének Budapesten nem az az oka, mintha a népesség összetétele abnormális volna, abban az értelemben, hogy aránylag nagyon kevés a termékeny korban levő nő. Ellenkezőleg: azt láttuk, hogy a 15-45 éves nők száma a népességhez arányítva jóval magasabb, mint az országos átlag, és mégis: míg az országban 1000 15-45 éves nőre évente az utolsó években átlag 161 születés esik, addig *Budapesten ugyanannyi nőre már 1880-ban is csak 131 születés esett, ma pedig csak 85! [...]*

Láttuk, már több példából, hogy a gyermekek számának korlátozása sokkal kisebb arányú falun, mint a városban. Sőt egyenesen azt mondhatnók, hogy a városok nagyságbeli emelkedésével párhuzamosan csökken a gyermek utáni vágy. Valószínűnek tartom, hogy a tételt valóban így kell helyesen megfogalmazni: *a gyermek utáni vágyakozás csökken*. Ezt a jelenséget nem lehet egyszerűen a fogamzás gátló eljárások ismeretének kisebb-nagyobb elterjedésével magyarázni. Ezek az ismeretek nemcsak a nagyvárosok jellemző tulajdonsága, megtaláljuk ezeket mindenütt falun is, sőt a legprimitívebb néptörzsek között is. A fogamzás gátlásának és a magzatelhajtás módszereinek ismerete az emberi kultúra legáltalánosabb elterjedt „közkincese” közé tartoznak. [Julius Wolf, *Der Geburtenrückgang. Die Rationalisierung des Sexuallebens in unserer Zeit*. Jena, Fischer 1912. 104. 1. és köv.] A modern technika legfőlőbb az eszközöket tette könnyebben hozzáférhetőkké és biztosabbakká. A kérdés tehát nem a körül forog, vajon ismerik-e a módszereket, hanem azon, hogy használják-e. Ezért tehát a kevésgyermek-rendszer, bár többnyire nagyvárosban találjuk, de föllép falukon is (az „egyke”) abban a percben, mihelyt adva vannak a - főként - gazdasági motívumok.

A születések és a gazdasági helyzet

Fontos összefüggéseket derít fel a születések arányszámának vizsgálata, ha azt azokkal a tényezőkkel vetjük össze, amelyekkel az egyén gazdasági helyzetét szoktuk mérni. Erre a célra legegyszerűbben a lakóhely szerinti különbségek vizsgálatát választhatjuk, mert tudvalevő, hogy nagyvárosban a lakóhely egyúttal a gazdasági helyzet mértékét is kifejezi, legalább is az illető körzetben lakók többségére nézve. A Belvárost kétségtelenül általában vagyonosabb vidéknek tekintjük, mint pld. a X. kerületet, mert a IV. kerületben lakó kevés szegény ember (viceházmester, stb.) és Kőbánya néhány gazdag családja az arányszámokon alig változtat.

A kép, amelyet születéseknek kerületenként való megoszlása mutat, elég érdekes.

1000 lakóra Budapesten az 1905-10. évek átlagában 14,5 születés esett, ellenben a X. kerületben 29,8, a III-ban pláne 31,5. A kerületek többségében azonban ez a kép nem ilyen egysegű, mert az V. kerületben pl. egyesítve van a leggazdagabb Lipótváros és a legszegényebb gyári negyed, és a statisztika eddig csak ezeknek az összesített adatait mutatta ki.

Már az 1911. évi lakásszámlálás idején érezte a számlálás vezetője *Pikler J. Gyula*, a fővárosi statisztikai hivatal aligazgatója, hogy helyesen értékelhető eredményekhez csak úgy juthat, ha a várost kisebb egységekre bontja, amelyeknek népessége szociális szempontból egységesebb. Ily módon a lakásszámlálás eredményét 86 alkerület, majd ezek összefoglalásával 25 területi egység szerint tette közzé (*Pikler J. Gyula: Az 1911. évi budapesti lakásszámlálás főbb eredményei. Városi Szemle. 1911. szept.-dec.*) Az eljárás célszerűsége nyilvánvaló és most már alkalmazást nyer a halandósági statisztikában is. [...]

A földolgozásra az 1910-ik esztendő választottam, azért, hogy meg lehessen tenni az összehasonlításokat az ugyanezen évre vonatkozó népszámlálás és lakásszámlálás adataival is.

Az eredmény igazolta azt a várakozást, hogy az egyes kerületeken belül még igen jelentékeny eltérések vannak, nagyobbak, mint amilyeneket általában a kerületek között találunk. A legkisebb születési arányszám nem a Belvárosban van, hanem a Lipótvárosban (1000 lakosra 13,4) és viszont ugyané kerület külterle 28,6‰ születéssel a legmagasabb sorba kerül. A IV. kerületben valamivel több a születés, mint a Lipótvárosban (14,8) és ugyanennyi a VIII. kerületnek a körúton belül eső részén, az ún. mágnásnegyedben (14,9).

Általában minél kijebb megyünk, annál magasabb a születési arányszám. Budán még a beltelken is aránylag magasabb, mint a pesti beltelken és a III. kerület külterkén találjuk az egész város legmagasabb arányszámát 51,8‰, amilyen országszerte alig fordul elő.

Születési arányszámok Budapesten 1910-ben

	Népesség	Élve születések	‰
<i>Budai oldal</i>			
Beltelek	133 454	3119	23,3
Kültelek	24 599	840	34,1
<i>Pesti oldal</i>			
Beltelek a körúton belül	176 235	2989	16,9
Beltelek a körúton kívül	383 847	9791	25,5
Kültelek	145 600	4578	31,4

Ez a sorrend teljesen megfelel annak a sorrendnek, amelybe Budapesten az alkerületeket a vagyonosság és a kultúra szempontjából sorozni lehetne. [...]

Ha még azt is megnézzük, hogy hol laknak a sokgyermekes családok, akkor azt látjuk, hogy 100 olyan családhoz viszonyítva, amelyekben gyermek egyáltalában van, legtöbb egygyermekes család lakik a pesti oldalon a körúton belül, legtöbb kétgyermekes család a pesti oldalon a körúton kívül, háromgyermekes család aránylag legtöbb van a pesti és a budai kültelken, s a többgyermekes családok arányszámában is a budai kültelek vezet.

Pesten a körúton belül 70 család között találunk csak egyet, amelyiknek 6-nál több gyermeke van, a budai kültelken pedig ilyen eset előfordul minden 25-ik családban. [...]

A házasságon kívül született gyermekek százalékos arányszámát az élve születésekhez viszonyítva szintén feldolgoztam alkerületek szerint, mert tudjuk, hogy a házasságon kívül szülöttek a legjobban veszélyeztetett csecsemők kategóriáját alkotják.

A kerületi beosztás szerint mindössze azt látjuk, hogy legkevesebb gyermek születik házasságon kívül a X. kerületben, legtöbb rendszerint a VII. és VIII. kerületben. Az átlagnál magasabb arányszámot mutat még ezeken kívül a IV. és VI. kerület is. A való helyzetről azonban világos képet csak a kül- és beltelkek összehasonlítása adja meg.

Legkevesebb gyermek születik házasságon kívül a budai kültelken, több a beltelken. *Legtöbb a pesti oldalon, a belteleknek körúton kívüli részén, kevesebb a körúton belül, legkevesebb a kültelken.* Vagyis a házasságon kívüli születések száma nem ott a legmagasabb, ahol legtöbb általában a születés és nem is ott, ahol a legvagyonosabbak laknak, hanem az ún. kispolgárok által lakott vidéken. Ez a jelenség érthető lesz akkor, ha tudjuk, hogy a házasságon kívül szülöttek anyja az esetek felében cseléd, már pedig cseléd sokkal több van a város belső részeiben. Az arányszám fokozásához a körúton kívül eső beltelkeken pedig hozzájárul a szoros együttélés zsúfolt kis lakásokban. (Poroszország nagyvárosaiban a legmagasabb százalék 15,0, Stralsundban, míg Berlinben 13,8, Frankfurtban 10,7, a vidéken 8,7%. Ez a budapesti 26%-hoz képest nagyon alacsony arányszám fontos tényezője a németországi alacsony csecsemőhalálozásnak. Lásd C. Rauhe: Die unehelichen Geburten als Sozialphänomen. München, Reinhardt. 1912.)

A gyermek problémája tehát Budapesten összeesik a lakáskérdéssel; a vizsgált tényezők közül egyikkel sem találunk olyan szoros összefüggést, mint éppen a lakással. Legjellemzőbb erre a környéki községek gyermekbőségére. [...]

A 70-es évektől kezdve a csecsemőhalálozás Budapesten nagyon jelentékeny javulást mutat. A sorozat még 35%-kal kezdődik, majd 29-cel folytatódik és már 1901-ben 15% alatt van s onnan kezdve nem is találjuk többé a fokozatos javulást, épp oly kevésbé, mint az országos statisztikában 14% alá nem tudunk eljutni még a legutóbbi években sem, ellenben egy-egy forró kánikula, mint amilyen volt 1911-ben, a százalékot 16 fölé emeli. Ez a jelenség pedig annál szomorúbb, mert mint láttuk, a születések számának csökkenése éppen ebben az évtizedben indul meg oly rohamosan. Nem találjuk tehát azt a párhuzamot, mely a születések számának csökkenése és a csecsemőhalálozás javulása között általában mutatkozni szokott. Az összefüggés ugyanis e két szám között kétoldalú: minél kevesebb gyermek születik, annál jobb gondozásban részesülhetnek a már meglevők, és ez csökkenti a csecsemőhalálozást. Másrészt azonban, ha kevesebb csecsemő hal el, kevesebb „pótgyerek” is fog születni. Mindenesetre szomorú, hogy Budapesten a csecsemők éppen úgy halnak, mint másfél évtizeddel ezelőtt, a születések száma pedig mindazonáltal rohamosan csökken. [...]

A kerület szerinti számításnál egységes csoportot csak két kerület mutat, a IV., amely az alkerületi beosztásnál is egészen a beltelekhez számít, valamint a X. kerület, amely egészen kültelek; a minimumot a IV. kerület adja 8%-kal, a maximumot a X. és III. kerület 17-18%-kal.

Mihelyt azonban a kerületeket apróbb részekre bontjuk, a Belváros egyszerre elveszti kivételes helyzetét, mert a pesti oldalon a körúton belüli részben az V., VI., VII. és VIII. kerületben csecsemőhalálozás a Belvárosnál alacsonyabb, 6%-on alul marad és a Belvárossal körülbelül egy rangba kerül a Ferencváros belső része, valamint az V. kerületnek körúton túli beltele is.

Ennek megfelelőleg a pesti oldalon a körúton belüli területen a csecsemőhalálozás mindössze 7%, vagyis oly kedvező, amilyent alig egy-két európai ország mutat. Pedig ebből a számból még le kellene vonni a cselédek házasságon kívül született csecsemőinek halálozását, ami a százalékot még javítaná. Budapesten tehát a körúton belül született törvényes csecsemők közül alig hal meg több, mint ahány már születésénél halálra volt ítélve, úgy, hogy csecsemővédelem ezeken a számokon már alig javíthat.

Nem ilyen kedvezők a viszonyok a budai oldal beltelkén, mert ott a csecsemőhalálozás 12,7%, vagyis valamivel még több mint a pesti oldalon a körúton túl eső beltelken (12%). Ennek oka az, hogy Budán a beltelken is már sokkal több szegény ember lakik, mint Pesten a körúton belül, különösen Ó-Buda beltele rontja az arányszámot, amely 17,4%, megfelelőleg éppen a III. kerület lakossága vagyoni viszonyainak.

A pesti oldalon a körúton kívüli beltelken a rosszabb lakásviszonyok éreztetik hatásukat, mert míg a körúton belül a szobánkénti laksűrűség 1,9, addig a körúton túl 2,8.

A kültelken természetesen a csecsemőhalálozás jelentékeny emelkedést mutat. A budai kültelken 14,5%-kal körülbelül az átlagos budapesti nívón van, de természetesen itt is legnagyobb Ó-Buda kültelkén (17,4%). A második kerület kültelkének nagyon kedvező halálozási százaléka az esetek csekély számánál fogva következtetés levonására nem alkalmas és a végeredményt úgy sem befolyásolja.

A pesti oldal kültelkén az átlag 16,3%. Ez az adag is azonban nagyon különböző elemekből tevődik össze: a VII. kerület kültelkén csak 13%, az V. kerületben 25%. (Megjegyzem, ha a feldolgozás más évekre is ki fog terjedni, az alkerületek között kisebb sorrendi eltolódások kétségtelenül lesznek. Az is bizonyos, hogy a kerületekbe be nem osztható 617 csecsemőhalott szintén csak a külső részek csecsemőhalálozását rontaná.)

Már az eddigiekből is világos, hogy a csecsemőhalálozás nem valamely egységes októl függő, különálló jelenség, hanem függ mindazoktól az okoktól, amelyek az ember életét és egészségét, elsősorban társadalmi helyzetéből kifolyólag befolyásolják. Így azután természetes az is, hogy a másik nagy szociális betegséggel, a tüdővésszel meglepő párhuzamosságot mutat a csecsemőhalálozás százaléka.

Az V. kerület belterületén, ahol a szobánkénti laksűrűség 1,52, ott 1000 lakóra esik 1,15 tüdővészhalálozás és 0,98 csecsemőhalott; ellenben ugyanezen terület kültelkén, ahol a szobánkénti laksűrűség 4,30, 1000 lakóra esik 4,23 tüdővész- és 6,72 csecsemőhalálozás. A párhuzam megmarad akkor is, ha a csecsemőhalálozást nem lakókra, hanem élveszületésekre számítjuk át.

Madzsar József: A meddő Budapest. In: Madzsar József válogatott írásai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. 193-195., 197-205. p.

Thirring Gusztávnak, a Székesfőváros Statisztikai Hivatala igazgatójának emlékirata a vasúti tarifapolitikának a fővárosra gyakorolt hatásáról

1912. február 22.

Budapest Székesfőváros
Statisztikai Hivatala

Budapest, 1912. február 22.

108./1912.

Tekintetes Tanács!

A magyar királyi államvasutak személytarifájának tervbe vett felemelése, melyre vonatkozólag a tárgyalások már hosszabb idő óta folynak, és amely előreláthatólag életbe fog lépni a közeljövőben, oly intézkedés, amely, ha általában súlyosan érinti az egész ország közgazdasági életét, úgy elsősorban a fővárosra nézve járhat oly következményekkel, amelyek a főváros fejlődése szempontjából aggodalmat keltenek. Ez okból szükségesnek látszik, hogy a főváros a tervezett tarifa-emelésével szemben állást foglaljon, és illetve oda törekedjék, hogy azok a súlyos következmények elkerültesse, amelyek egy, a fővárosra nézve hátrányos személydíjszabástól eredhetnek. [...]

Budapesten 1888-ban, a zónadíjszabás¹¹³ behozatalát megelőző évben, a magyar királyi államvasutak összes budapesti állomásain mindössze 933.645 egyén szállott fel, 1889-ben, amely évnek augusztus 1-én lépett életbe a zónatarifa, ez az összeg majdnem megduplázódott, amennyiben 1.775.986-ra emelkedett, 1890-ben pedig, amely az első teljes év a zónadíjszabás életbe léptetése óta, a forgalom 2.417.418 utas, amely forgalom ezután évről-évre átlag félmillióval emelkedik, úgy hogy 1910-ben már 12.132.500-ra rúg. Nagyon természetes, hogy az ezen számban mutatkozó nagy emelkedést nem szabad minden mérlegelés nélkül egyszerűen a zónatarifa javára írni, mert a forgalom emelkedésének jelentékeny része az új vonalakkal kibővített vasúti hálózatra vezetendő vissza, amely természetszerűleg fokozza az utasok számát. Az összehasonlítás itt nem oly egyszerű, mint az egész országra nézve, miután Budapest forgalmát nem vonatkoztatjuk bizonyos kilométerhosszra, mint ahogy azt az egész országra nézve tehetjük, amelynek összes forgalmát az államvasúti hálózat összes üzemi hosszához hasonlítjuk. Ha azonban itt is kísérletet teszünk arra nézve, hogy Budapest forgalmát az államvasutak hálózatának hosszával hasonlítsuk össze, ami természetesen Budapestre nézve nem lehet előnyös, mert az ország különböző részeiben nagy számmal épített vasúti vonalak hossza Budapest forgalmát jórésztben egyáltalán nem fokozhatja, úgy mégis arra a meglepő eredményre jutunk, hogy 1888-ban az államvasúti hálózat egész üzemhosszában 1 kilométerére átlag 223 *budapesti utas* esett, 1910-ben pedig 1406, *vagyis közel hétszer annyi*. Ez a számítás természetesen kedvezőtelenebb színben tünteti fel Budapest forgalmának 22 év alatti emelkedését, mert nemcsak a Budapestet érintő, hanem az ország egész területén lévő vasúti vonalak hosszát veszi figyelembe, amelyeknek nagy része Budapest forgalmára nézve teljesen indifferens. Így is látható azonban, hogy az államvasutak budapesti forgalmának emelkedése a zónadíjszabás behozatala óta mily óriási nagy volt, amennyiben 22 év alatt több mint tizenkétszeresére emelkedett, holott megelőzőleg 1875-től 1888-ig 499.317 főről csak 933.645-re emelkedett, tehát 13 év alatt alig hogy megduplázódott.

¹¹³ A zónák szerinti díjszabást elsősorban a szomszédos településekre és a nagy távolságokra irányuló utazásokat tette kedvezményessé.

Kétségtelen tehát, hogy az a tarifarendszer, melyet Baross Gábor alapított meg, és az a vasúti politika, amely lényegében ezen a rendszeren épült fel, Budapest forgalmára nézve rendkívül előnyös volt.

Arra a kérdésre, hogy Budapestre nézve a zónadíjszabás mennyiben növelte a forgalmat az egyes viszonylatokban, a fent említett nehézségeknél fogva szabatos választ adni nem tudunk.

Különösen nem tudjuk megállapítani, hogy a nagytávolságú forgalom ezen idő alatt mennyivel fokozódott: erre csakis 1902-ig tudunk válaszolni, ameddig az eredetileg megállapított zónabeosztás változatlanul fennállott. A közzétett adatokból kitűnik, hogy:

	1892.	1902.
<i>A Budapesten felszállott utasok összes száma volt:</i>	2.626.417	4.359.643
<i>Ebből a helyi / szomszédos / forgalomra esett:</i>	1.349.030	2.161.034
<i>A középtávolságú forgalom II-VII. zónájára esett:</i>	405.759	930.438
<i>A középtávolságú forgalom VIII-XIII. zónájára esett:</i>	470.666	773.233
<i>A nagytávolságú forgalom /XIV. zóna/ esett:</i>	328.671	494.938

Ezekből az adatokból egy, az egész országra nézve megállapítható jelenséggel ellentétes mozzanat tűnik ki, az ti. hogy a középtávolságú forgalom Budapesten nagyobb mértékben gyarapodott, mint akár a szomszédos, akár a nagytávolságú forgalom, mert a két csoportban kimutatott középtávolságú forgalom ezen 11 év alatt közel megkétszereződött, amit sem a szomszédos, sem a nagytávolságú forgalomról mondani nem lehet. Úgy látszik tehát, hogy Budapestnek a forgalma igen jelentékeny mértékben hat a középtávolsági viszonylatokban, körülbelül a 100 kilométeres távolságig, míg a vidék és a vidéki nagyobb városok forgalmára nézve ez a távolság már nagyobb szerepet nem játszik. Budapestnek ez az eltérő viselkedése könnyen érthető azon nagy kulturális és gazdasági hatásnál fogva, amelyet a főváros a távolabb eső országrészekre is gyakorol; a szomszédos forgalomnak aránylag kisebb mérvű emelkedését pedig magyarázza a főváros helyi forgalmi közlekedési intézeteinek (villamos vasutak, stb.) rendkívüli kifejlődése, amely természetesen magához vonzza igen nagy részét ama szomszédos forgalomnak, amelyet a vidéki városokban ily külön helyi közlekedési vállalatok létezésének hiányában az államvasút kénytelen lebonyolítani. Hogy azonban Budapestre nézve ez a szomszédos forgalom is mily jelentékeny tényezője az államvasutak forgalmának, kitűnik abból, hogy az összes forgalomnak állandóan mintegy fele esik erre a szomszédos forgalomra, amely ma már a négymillió személyt közelíti meg.

A nagytávolságú forgalomra vonatkozólag csakis 1903 óta rendelkezünk összehasonlítható adatokkal, amióta ti. a két zónával meg bővített díjszabás változatlanul fennáll. 1903 óta a legmagasabb, vagyis XVI. zóna a 400 km-nél nagyobb távolságokat öleli fel. Ily távolságokat befutó utas 1903-ban 136.996 szállott fel. A következő 2 évben is körülbelül ugyanennyi volt ezen utasok száma. Innen kezdve azonban hirtelen emelkedés észlelhető, úgy hogy 1910-ben már 203.953-ra rúgott a XVI. zónára szóló jeggyel felszállott utasok száma. [...]

Félő, hogy a most tervezett tarifareform, amely nyilván teljesen félre kívánja lökni az eddigi zónarendszert, még sokkal kevésbé fogja ezen nagyfontosságú szempontokat figyelemre méltatni, és tisztán pénzügyi szempontoktól vezéreltetve kockára fog tenni oly jelentékeny vívmányokat, amelyeknek nemzeti szempontból való haszna eddig minden kétségen felül állott. A magyar királyi államvasutaknál érvényes személydíjszabást oly átalakítás alá kell venni, hogy az pénzügyi hatásán kívül az ország gazdasági, kulturális és nemzeti igényeit is szolgálja. [...]

Van azonban még egy másik aggasztó körülmény is, amelynek hatása Budapestre nézve igen kedvezőtlen lehet. Eddig úgyszólván az egész forgalom, amely Magyarország egyik szélső részéből a másik felé, pl. Erdélyből a Dunántúl vagy a Felvidék felé vagy viszont irányult, kénytelen volt Budapesten keresztül menni, mert a vasúti fővonalak mind Budapesten futottak össze, és nem volt Magyarország déli felében egyetlen-egy oly transzverziális vasútvonal, amelyen Budapest elkerülésével lehetett volna pl. Észak-Magyarországról a Dunántúlra vagy Fiúméba jutni. Ez a Budapestre nézve kedvező helyzet lényegesen megváltozott a baja-bátaszéki Duna-híd, legújabbán pedig a Gombos és Dálya közti új vasúti híd építése által. Ezen hidak létesítése által két oly transzverziális vasúti vonal jött létre, amely közvetlen forgalmat létesít; pl. Nagyvárad-Zágráb és Fiume, vagy Brassó-Pragerhof és Karintia felé Budapestnek teljes elkerülésével. Kétségtelen, hogy ezek az új közlekedési vonalak, amelyek ma-holnap elsőrendű fővonalakká fognak fejlődni, nagy részét elvonják annak a forgalomnak, amely eddig kénytelen volt Budapesten keresztül lebonyolódni, és ez az elvonás annál nagyobb lesz, mennél drágább lesz ezentúl az államvasút; a megdrágítás ugyanis természet-szerűleg oda fog vezetni, hogy az utazóközönség inkább a bár kevésbé kényelmes vagy kevésbé jó összeköttetésű új vonalakat választja a kényelmesebb budapesti helyett, amidőn ezen új vonalak lényegesen rövidebbek és természetesen jelentékenyen olcsóbbak lesznek, mint a Budapesten keresztül vezető, de hosszabb nemzetközi fővonalak. Budapestre nézve tehát mindenképp súlyos helyzet fog előállni, amelynek következményeit, ha tán nem is közvetlenül az új tarifa életbeléptetése után, de minden esetre meg fogjuk érezni, mihelyt a megdrágult tarifa következtében az utazóközönségnek mind nagyobb része fog a Budapestet elkerülő rövidebb és olcsóbb új vasúti vonalakra tódulni. Hogy ez mit jelent üzleti életünk és idegenforgalmunk szempontjából, azzal tisztában lesz mindenki, aki tudja, hogy mily soká tartott, hogy Budapesten csak az az idegenforgalom is kifejlődjék, amelyet az utóbbi néhány évben örömmel tapasztalunk.

A Budapestet fenyegető veszély még sokkal nagyobb lesz, ha az új vasúti tarifával Budapestnek eddigi metszőponti kivételes helyzete esetleg megszűnik. Ez az eset Budapest forgalmának igen jelentékeny részét vonná el, és ennek következményei Budapestre a legnagyobb mértékben súlyosan nehezednének. [...]

Mély tisztelettel

Dr. Thirring Gusztáv
Igazgató

BFL IV.1407.b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi ügyosztályok központi irattára. 354/1912-XV.

Békey Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története az 1868. évtől az 1881. év végéig

Budapest fővárosnak egyes részei már Buda, Pest és Ó-Buda városok egyesítése előtt nagy mozgalmat fejtettek ki a népiskolák állapotának javítása, s az iskolákban a tanítási magyar nyelvnek alkalmazása körül. Sőt, a mozgalom visszavezethető az 1860-ik évre, a midőn is az úgynevezett október 20-i legfelsőbb diploma alapján hajnalodván föl első csírájában a később (1867-ben) teljes erejében visszanyert ősi alkotmány, már a diploma bázisain vált lehetővé azon mozgalom, melyet különösen volt Pest sz. kir. város hatósága iskoláinak fejlesztése, újból szervezése s teljes magyar szellemben való vezetése körül a legmelegebben s nagy áldozatkészséggel istápol.

Már akkor lett Pest város hatósága által elrendelve az, hogy tanítási nyelvül (az előbbi évtized alatt a német lévén a tanítási főnyelv) mindinkább a magyar szolgáljon, s már akkoron javasolta a tanterv gyökeresebb átalakítását a nagy szellemű 1848-ik évbéli vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerünk, *Eötvös József báró* Pest városi törvényhatósági tag elnöklete alatti Pesti tanügyi bizottmány. [...]

De vajmi primitív is volt akkoron még minden, Pesten úgy, miként Budán s még inkább az akkoron még megyei területet képezett Ó-Budán. Régi, avult, sőt némely városrészben roskadozó iskolaépületekkel, ingó, piszkos és célszerűtlen padokkal, rozszant asztalokkal, író-táblákkal, német szövegű tanszerelvényekkel találkozhatnánk csak lépten-nyomon. Újabb korbéli (az 1850-es évek közepe táján épült) elemi iskolaház Pesten csak egy létezett (a mostani IX. ker. Bakács téri), Budán is egy (a Kapucinus téri¹¹⁴), Ó-Budán pedig egy sem.

A jobb berendezésű iskolák csakis bérházakban léteztek; bérházakban, melyeket a szakférfiak már akkoron, de mai napság is még inkább elítéltek, s folyton kifogás alá vesznek.

Lassan, s a pénzügyi helyzet javulása folytán történhetett csak imitt-amott a fölsímert szükséghez mért és a lehetőség szerint eszközölhető volt újítás, az elrongyosodott, s elrongált tanszereknek újakkal való fölcserélése, a bútorzat javítása, stb.

Nem csekély munkával és áldozattal járt az iskolák belső ügyeinek azon időben (1860-1866) való fejlesztése.

A fejlesztés egyik módjának ismertetett föl, de csak később nyert érvényt, a tanítók képzettségének - melyet a főváros (Pest van itt különösen értve) társadalmi viszonyaihoz képest, s tekintettel azoknak a magyar nyelvben kívánatos teljesebb jártasságára nézve is, fokozottabb mérvben igényelt - az úgynevezett próbatanítás által való megvizsgálása is, s ezen, némi módosításokkal még máig is fönnálló, igen szükségesnek és gyakorlatiasnak bizonyult intézmény az 1867. november 20-i Pest városi közgyűlési határozatban találja eredetét.

De mindazon mozgalom, mindazon jóakarató tevékenység, melyben sokan, igen sokan oly nagy örömmel vevénk részt, az 1867. év előtti időben is, nem volt elégséges a hazafias szellem és szív teljesebb kielégítésére.

Egy nagyobb kornak kelle bekövetkeznie, mely egyedül adhatott igazi életet az országnak, s amely, dicsőségesen csakugyan beérkezett korban nyerhetett csak az édes hazánk tan- és nevelés-ügye is hatalmasabb alapokat és oszlopokat.

¹¹⁴ Corvin tér.

A királykoronázás magasztos ténye, az ősi szent koronának ragyogása, az alkotmányban való hit, a szigorú ragaszkodás ahhoz, s a jövőben való erős remény boldogítja a megpróbáltatásait nehéz szívvel viselt, de mindig loyalis magyar nemzetet 1867-ben, s örömmiadással üdvözölt törvényhozói, az új alkotmányos kormányral, férfias eréllyel fogtak hozzá a legyőzhetetlennek látszott nagy munkákhoz.

Bekövetkezett a nagy korszak! S vele megjöttek és fölemelkedtek azon polcra, mely oly méltán megilleté őket, a nagy államférfiak is.

Az ország bölcse környezetében a kiválók egyik legkiválóbbika¹¹⁵ teljesíté egyik legáldásosabb munkáját az országos tanügy rendezése körül, s ez időben alkotá meg a népoktatásról szóló törvényjavaslatát.

Megszületett, bár vajúadások közepette, az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk.¹¹⁶

Örök hála alkotóinak! Nem múlható dicsőség tervezőjének!

A babérkoszorú, mely a nemes költőt, a kiváló államférfiút díszíté, hervadhatatlan; sokféle magasztos tetteiért, de leginkább a népoktatási törvény alkotása körül a méltán kijutott érdem az övé, s nagy tetteiért szeretetünk és tiszteletünk környezi magasztos szellemét.

A megindult, s hat év óta folyamatban volt mozgalmat, tevékenységet, ezentúl már nagyobb szabású tények válták föl.

Már a törvényjavaslat megismerésekor, s a törvény megalkotása előtt, szem előtt tartva annak egyik legfontosabb, a 25. §-ban foglalt elvét,¹¹⁷ valamint a 127. §-nak következetes és Buda-Pestre nézve különlegesen tett intézkedéseit,¹¹⁸ úgy Buda, miként Pest városok közgyűlései - egy-két hang kivételével - nemcsak a különféle vallású, de az iskolák fönntartásához kivétel nélkül szintén adózó lakosság iránti méltányossági, sőt az igazságon alapuló tekinteteknél, de az idéztem §§-ban kimondott nagy és helyes elvnel fogva is, nagy lelkesedés mellett voltak azt végképp elhatározandók, hogy községi, addiglan római katolikus hitfelekezeti jellegű (patronatusi) elemi népiskoláikat *közösek* alakítják át. Végleges megerősítést ezen nagy kérdés az 1868. évi december 17-i Pest városi közgyűlési határozattal nyert.

Ez volt a legfontosabb lépések elseje, s az ebből folyó következmények részben már az 1868/69-ik iskolai évben találtak alkalmazást, de az 1869/70-ik tanévben a fölmerült nehézségek dacára minden irányban végrehajtást is nyertek. [...]

Az egyesítés nagy műve 1873 október havában történt.

Mily chaoszával az iskolai ügyek különféle igazgatásának s ellátásának kelle a volt Budán, de még inkább a volt Ó-Budán találkoznunk.

¹¹⁵ Eötvös József báró, 1848-ban, majd 1867-1871 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

¹¹⁶ „A népiskolai közoktatás tárgyában.” Először mondta ki törvényi szinten a 6-12 éves gyermekek tankötelezettségét, szabályozta a népoktatás - ide értve a tanítóképzést is - szervezetét, rendjét tanulmányi anyagát.

¹¹⁷ Arról rendelkezik, hogy a községi vagyonból és jövedelmekből fenntartott iskolák általában nem tekinthetők felekezeti iskolának.

¹¹⁸ Ennek értelmében a külön tankerületet képező Buda-Pestet több iskolai községre osztják, az iskolaszékeket e városrészek választói 3 évre választják, tagjai a felekezeti lelkészek és tanítótestület képviselői is. Az összes többi iskolaszéktől eltérően azonban ezeknek a hatásköre nem terjed ki a tanítók választására és az iskolai vagyon kezelésére, mivel ezek a fővárosban a városi iskolatanács, ill. a képviselőtestület hatáskörébe tartoznak.

A budapesti volt iskola-tanács kiegyenlítő, vagy összeegyeztető, szóval egyöntetűséget célzó működése dacára, még Budán is majdnem mindent másként kelle találnunk, mint az Pesten létezett.

Ó-Budán pedig, mint volt megyei mezővárosban, más élet, más világ, a legsajátságosabb iskolai viszonyoknak - igaz, hogy már csak alkonyata - állott lelki képünk elé.

Más volt Budán, ismét egészen más Ó-Budán a tanítói állomások szervezete, mások a tanítói fizetések, mások azoknak nyugdíjjal való ellátása iránti szabályok. Nem léteztek ott a helyettesítések, sem a tanítók elleni fegyelmi ügyekben való eljárás iránti rendszeres megállapodások.

A tárgyalási iratok hiányosak, csonkák, s igen sok iskolai ügyben föltalálhatók sem valának. Az iskolaügyi volt referensek is (a budai és az ó-budai) már az új hatóság szolgálati kötelékén kívül állottak, s így legtöbbszörre sem kellő írásbeli, s annál kevésbbé szóbeli fölvilágosítások nyerhetők alig valának.

Nehéz napok, nehéz hónapok, sőt évek állottak be, s valóban nem csekély erő kellett ahhoz, hogy a nagy föladatak teljesítése közben össze ne roskadjunk, ki ne dőljünk!

Nem dicsérhetem magamat, ez illő sem volna, de annyit megjegyezhetek, hogy én, ki miként előbb Pest városának, úgy akkoron a főváros (községi) tanügyének élén is állhattam, csakis erősebb physikai alkotásom, s lelki erőm, valamint a kötelesség érzetével és erős akaratommal párosult munkabírásomnál fogva voltam képes sokoldalú nagy föladataimnak megfelelni. [...]

A legnagyobb körültekintést, óvatosságot, s nagy szorgalommal járt munkásságot a föntebb már jelzett különféle mérvű és című javadalmakat élvezett elemi *néptanítóság fizetésének végleges rendezése* iránti tárgyalások igényelték.

Már a főváros egyesítésének hatodik hónapjában munka alá vétetett a fizetéseknek osztályozási, illetőleg egyenlősítési, s egyéb azokkal egybekötött javadalmaknak, az öt-öt évi szolgálati törzspótlékok, az óradíjak, stb. szervezési ügye.

Nagy port vert föl a fővárosi községi tanítóság elégtelenei köreiből a fizetés szervezésének kérdése, s a nyilvánosságra jutott tárgyalások folyamatainak, vagyis a bizottsági és tanácsi javalatoknak az eredménye.

Ha voltak életemnek, s nyilvános működésemmek - szívem-lelkemben gyökerezett legjobb szándékom, s akaratom félreismerése miatt, bár a hatósági helyzet és fölfogás parancsolta, s mindig a többséghez alkalmazott eljárásom következetessége mellett is több részről történt megtámadtatásaim miatt - kellemetlen órái, napjai, sőt - mondhatnám - évei is, úgy - megvallom őszintén - azok valának azon napok, hónapok, szóval azon mintegy két évi idő, amely alatt a szervezési munka készült, s bizottmányi, tanácsi és közgyűlési ismételt tárgyalást nyert.

Én, Ballagi Mór, Frey József, Mészner József, Ribáry Ferenc, Zichy Antal és Házmán Ferenc tapasztalásainkon, s a méltányosság elvein alapuló mély meggyőződésünket követtük, midőn elvileges, sokoldalú javaslatainkat megalkottuk. Az iskola s a tanítóság érdekét, de másrészt a főváros pénzügyi érdekeit is szem előtt kelle tartanunk. Kissé gondolni a jövőre is, s a folyton növekedő szükség fődözésének elviselhetésére.

A tanítók egy részének körében ezen ügy körüli több hatósági intézkedésre nézve mutatkozott elégtelenség; és ez a rész nagyobb mozgalmat is szított a hírlapokban, emlékiratokban, ülésezésekben, különösen a bizottságnak javaslati és ennek egyes tagjai ellenében, de kiválóan ellenem, kinek-mivel bizottsági elnök, s mintegy intéző valék - mindenért, ami azokban rossznak tartatott, bűnbakul kelle lennem.

Budapest főváros törvényhatósági bizottságának közgyűlése az izgatás által fölzúdítt kedélyek néha túlerős hangú kifakadásait is meghallgatni kénytelen levén, de lehet, hogy - mint minden emberi műnek - talán gyöngéi miatt is, újból való tanulmányozásra visszaadá az 1874. év nyarán hozzá betérjesztett, s különben nagy gonddal és a viszonyoknak megfelelő méltányosság mértékével készült munkálatokat. [...]

A tanítók nagyobb része - az iskoláknak felekezeti jellegükből községekké bár hallgatólag ugyan már az 1861. év óta történt átalakulása, de ennek tényleg csak az 1868 decemberi Pest városi közgyűlési határozattal, illetőleg az 1868:XXXVIII. törvénycikk alapján véglegesen megeshetett kimondása, s így a tanítói kinevezések egyházfőnökiileg az 1861. évig gyakorlatban volt megerősítésének a fennforgott hatósági és lakossági viszonyok és a létezett közszellem folytán mondhatnám kényszerítőleg történt kikerülhetése miatt - csak helyettes tanító címe alatt, tehát ideiglenesen alkalmaztatott és állott akkoron a szolgálatban, s leginkább ezen körülmény, amely a tanítók méltányos érdekeire nézve igen hátrányos vala, késztette a bizottságot is arra, hogy javaslatba hozza, miszerint minden, az egyesített városok szolgáltatában már 3 év óta állott tanító (helyettes, vagy segéd címén), ha működése megfelelőnek ítéltetett, hivatalból osztálytanítóvá, a magasabb fokú járandóságokkal előléptettetik.

Az elősorolt fölvelek szem előtt tartásával kezdé meg a bizottság újból a közgyűlés által elrendelt munkálkodását, s az 1875. év végével és az 1876. évben megejtett újabbi tanácsi és közgyűlési tárgyalások és megállapodások, illetőleg miniszterileg is történt jóváhagyások után a következő elvek és határozatok emelkedtek 1876. évi január 1-től, s bizonyos dolgokra nézve ugyanazon évi október 1-től kezdve teljes érvényre:

a) az elemi tanítói fizetmények alsó foka, ugyancsak miként előbb is javasolva volt, évi 500 forintban, a lakbér 100 forintban állapítottat meg; a tanító címe helyettes, vagy segéd helyett osztály-tanítóra változtatott át;

b) három próba-évi folytonos és sikeres szolgálat után előléptetés a II. fokba 650 forint fizetmény és 150 forint lakbér járandóság mellett;

c) föllállítottak a fővárosi volt úgynevezett minta (most közönségesse átalakítva létező) iskoláknál már is létezett, tehát nem is új I. fizetési fokozatú osztály-tanítói állomások egyenként évi 800 forint fizetmény és 200 forint lakbérilletmény mellett; ezen osztályzatba mindazok, a kiknek heti tanítási óráik a 20-at fölülmadják (a torna, rajz, ismétlő, vagy női kézi munka tanítása miatt), hivatalból előléptettetnek, vagy legalább is minden a 20-on fölüli tanítási óráért heti óránként évi 40 frt óradíj-átalányban részesítettnek;

d) az öt-öt évi fizetési törzspótlékok az osztály- és igazgató- (vezető-) tanítókra nézve egyformán évi 60 forintban állapítottat meg, kimondatván az is, hogy öt (25 évi szolgálati) korpótléknál több nem adatik.

Az előbbi évbéli munkálat többi elvileges javaslati majdnem mind elfogadtattak. [...]

[...] Úgy vélem, hogy leghelyesebben cselekszem, ha végső pontjaimban röviden felsorolom azon eredményeket, melyeket a népoktatási törvény végrehajtása körül eddigelé a fővárosban elérni szerencsénk vala:

1. A tankötelesek pontosabb, sőt mondhatom egyedül pontos összeírását, ez évben az általános népszámlálás adataiból kivonva, végre megkaptuk.

2. Az iskoláztatás évről évre rendszeresebb lett, a mulasztóknak a legtöbb kerületben mindig erélyesebben történt megintése és a kinyomozhatott iskolakerülőknak az iskolába lehetőleg eszközölt beteretítése által.

3. *Tankönyveink* a főváros viszonyaihoz lehetőleg átidomítva kerültek gyermekeink kezeibe, s ha irántuk történt és történik is egyben-másban kifogás, azon mielőbb segíteni a hatóságnak már is szándékba vett föladata leendő.

4. *Ismétlő-iskolánk* teljes átszervezés alá vétettek.

5. A *miniszteri elemi népiskolai tantervnek* pontosabb alkalmazása a *magán-tanintézeteknél* is fogamatba vétetett.

6. A csak *négy osztályú* (csonka) *elemi iskolák*, ott ahol azokra szükség volt, még az egyleti és magán-iskoláknál is, az V. és VI. osztályokkal kiegészítettek.

7. A még több magán, egyleti és hitfelekezeti fiúiskolában nem gyakorolt *torna-tanítás* részint gyakorlatba vétetett, részint folytonos sürgetéseimre közelebb eszközölni fog.

8. A köteles *magyar nyelvnek* tanítása a fővárosban, hol az iskolákban - néhánynak kivételével, és pedig a községekben mindenütt - még a tanítási nyelv is magyar (a magán- és egyletekben pedig főnyelv az), fényes fokon áll. Bizonyosat tesz erről a főváros ifjú nemzedékének teljes megmagyarosodása.¹¹⁹ Még azon néhány elemi népiskolában is, melyekben a tanítási nyelv a magyar-német, mint például a pesti ágostai evangélikusok négy iskolájában, vagy a német-magyar, mint például a reformátusok skót fiú- és leányiskolájában, vagy végül a görög keleti hitfelekezetek (budai és pesti) iskoláiban, ahol a tanítási nyelv inkább csak a szerb, dicséretes buzgalommal tanítatik a magyar nyelv. De az utóbbiaknál a tanítóknak a magyar nyelvben nem kellő jártassága miatt szinte buzgalommal ugyan, de bizony csak igen-igen gyarló módon, s alig fölemlíthető eredménnyel tanítatik az. Egyébként az 1879:XVIII. törvénycikk¹²⁰ végrehajtása iránt a következő 1883. évre netán szükségessé váló előterjesztéseimet idejében megtenni fogom.

9. Gondoskodás történt a *külföldi tanítói okleveleknek nostrifikáltatása*,¹²¹ a külföldi (csakis magán-intézetbeli) tanítók *állampolgárosítása*, s a magyar nyelvből, a hazai történelemből, földrajz és alkotmánytanból való *állami képesítésük* elnyerése iránt.

10. A tanítók tovább művelődése azok jó részénél fokozódott. Erkölcsi maguktartása általában kifogástalan, s e miatt komolyabb fegyelmi eljárás az 1880/1. év folyamata alatt nem fordult elő.

11. A *szegény gyermekeknek* iskoláztatása könnyítetett az ingyen tankönyveknek kellő mértékben történt adományozása és azoknak téli ruhákkal, cipőkkel eszközölt ellátatása által.

12. Az *általában sikeres tanítás* által egyrészt, másrészt pedig

13. a már jó részben hazai készítményű *tanszerek bővebb beszerzése* által iskoláink jó része mintaszerűnek nevezhető.

14. *Célszerűbb*, s a közegészség követelményeinek és a gyermekek koréveihez mért megfelelőbb *iskolai padok és egyéb bútorok* alkalmazása által oly ifjúságunk van már is, mely a tornázás kellő gyakorlása mellett testi erejében edzettebb, s további testi fejlődésében is szép jövőt tár elénk.

¹¹⁹ Vö. e fejezet „Körösi József a főváros népességének elmagyarosodásáról” c. szemelvényével.

¹²⁰ „A magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben.” A magyar nyelvet az ország összes nyilvános népiskoláiban kötelező tantárggyá tette; tanítóként csak az alkalmazható, aki a magyar nyelvet oly mértékben bírja, hogy azt tanítani képes.

¹²¹ Honosítása.

15. *Ifjúságunk* az elméleti és gyakorlati tantárgyak kellő ismerete mellett, *a magyar nemzeties szellemet* is teljesebben fölvevé magába, s előkészültségénél fogva legtöbb része bátran állhat be a közép-tanodák vagy szakiskolák növendékei közé.

16. A *rajz*, hazai műiparunk, valamint a nagy közönség műízlésének hatályosabb emelése érdekében nagy mérvben karoltatott föl fővárosunkban, behozatván összes fővárosi községi elemi népiskolánkban a III. fiúosztályoktól kezdve; s átszervezte a főváros speciális rajziskoláit is, iparrajziskolák címe alatt. A magán tan- és nevelőintézetek már majdnem mindegyikében (még a leányokéban is) sürgetésem folytán fölvetetett a szakszerű, a stylre és ennek szépségeire legtöbb súlyt fektető rajztanítás. A polgári fiú- és leányiskolákban, valamint a tanító- és tanítónőképezdékekben, s a női ipariskolákban a stylszerű ipari rajzoktatás dicséretes eredményekre vezetett.

17. A *női kézimunka tanításánál* a házi legszükségesebbre, nem a külső hatásra számított, s a gyermekek zsenge szemeit inkább csak veszélyeztető és drágább díszmunkák készítésének megismerésére fektetik a főszúly.

18. A nemzetgazdaságilag oly fontos *háziipar* mind nagyobb talajt nyert fővárosunkban.

A többi eredményeket, mivel azok már munkám egyéb részeiben kellő méltatást találtak, itt újból felsorolandóknak nem véltem.

Összegezem már most a munkám elején jelzett, s a csatolt táblázatokban részletesen föltüntetett fővárosi iskolai állapotokat és azonnal reá megkísértem az összehasonlításokat, és levonandom belőlük, illetőleg föltüntetni igyekezendém azokból a minden igaz hazafi által örömmel fogadható *nagy haladásunk* eredményeit.

Csak az 1868/9. tanévet vettem alapul az összegezésnél.

Volt az 1868/9. évben Budapesten:
községi elemi népiskola

(és pedig bár egy tető és egy igazgató igazgatása alatti, de több osztállyal bíró, vagy később az V. és VI. osztályokkal kiegészített fiúiskolát külön, a leányiskolát is külön, vagyis a statisztikai elv szerint számítva) 20

állami elemi iskola 1

felekezeti 7

társas (egylet) 2

magán 30

községi polgári iskola -

Összesen 60

Iskolába járt fiúk és leányok száma 19.207

Tanköteles korban levők száma 24.354

Tanítók száma 157

Tantermek száma 111

Volt pedig Budapesten - természetesen Ó-Budát is beletudva - az 1880/1. tanévben:

Községi elemi iskola (az 1881/2-ben fölállított Szigony utcaival együtt) 80

<i>állami elemi iskola</i>	4
<i>felekezeti</i>	22
<i>társas</i>	7
<i>magán</i>	21
Összesen	134
<i>Községi polgári iskola (az 1881/2-ben föllállított új kettővel együtt)</i>	10
<i>állami polgári iskola</i>	2
<i>egyleti</i>	2
<i>magán</i>	2
Összesen	16
vagyis végösszegben	150
<i>Iskolába járt fiúk és leányok száma</i>	38.513
<i>Tanköteles korban levők száma</i>	52.050
<i>Tanítók száma</i>	731
<i>Tantermek száma</i>	630

Az elemi és polgári iskolákra, s a tanítókra fordított költségek csak az 1872/3. tanévtől kezdve mutathatók ki, amely évben ugyanis (a községi, állami, felekezeti, társas-egyleti és magán) iskolákra kiadatott

összesen 525.340 forint;

ellenben az 1880/1. *tanév folyamata alatt 1.152.136 forint*ra emelkedtek a hasonló címek alatti kiadások, be nem számítván ezen összegbe a főváros által iparrajziskoláira fordított évi költségeit.

Hasonlíttuk már most össze a közbeeső években ez iránt - az általam táblázatban kimutatott fejlődési fokozatokból eltekintve - a múltat a jelennel, s mit tapasztalunk legnagyobb örömünkre csalhatatlan számokkal igazolva?

1. Azt, hogy ma, *13 év leteltével*, 60 községi elemi népiskolánkkal van több.
 2. Azt, hogy *állami elemi iskoláink* is azóta 3-mal szaporodtak.
 3. Azt, hogy *felekezeti elemi iskoláink* is 15-tel szaporodtak.
 4. Azt, hogy *társas (egyleti) elemi iskoláink* száma 7-tel nagyobbodott. De ellenben azt is, hogy
 5. *a magán elemi tan- és nevelő-intézetek 31-ről 23-ra* leszálltak, vagyis 8-cal apadtak.
- Továbbá kedvező tényékként tapasztalhatjuk azt is, hogy
6. *a községi polgári iskolák*, melyek 1868/9-ben még nem léteztek (de akkor persze még nem is létezhetek), ma már 10-ed magukkal állanak fenn, s hogy
 7. a mint fentebb kimutattam, az állami, egyleti és magán polgári iskolákkal együtt ma már 16 polgári iskola, s *pedig 7 a fiúk és 9 a leányok* számára létezik. Tapasztalhatjuk azt, hogy

8. az 1868/9-ben iskolába járt, 19.207 fiú, s leány helyett 1880/1-ben 38.513 *fiú és leány járt iskolába*, tehát még egyszer annyi és még 99-el több, mint az 1868/9. évben.

Nemkülönben azt is láthatjuk, hogy

9. *a tanítók száma 157-ről 731-re*, s ha az újból az 1881/2. tanévkezdetével alkalmazott 19 elemi és a két új, szintén f. é. szeptember 1-én megnyílt polgári iskolák tanítóit is számítjuk, 763-ra emelkedett, vagyis ma már 606-tal van több tanító a fővárosban, mint volt a kimutatott múltban.

10. Végül meggyőződhetünk arról is, hogy *az elemi és polgári iskolák tantermei a volt III-hez képest a mai 630-at*, illetőleg az új (Szigony utcai) elemi és a két új polgári iskoláéval együtt még 9-et véve, $(630 + 9 = 639)$ összesen 528-cal szaporodtak.

Óriási haladás!

Igaz, hogy a főváros népessége is 1868-tól kezdve aránylag véve óriásinak mondható számmal szaporodott. Ugyanis Buda és Pest volt fővárosok és ezzel Ó-Buda akkor még megyei mezőváros, a fővárosi statisztikai hivatal által a Budapest főváros 1881. évi népleírásáról és népszámlálásáról kiadott közlemények (1881. Ráth Mór bizománya) első füzetében a legelöl csatolt grafikus tabella szerint *1868-ban 256.000 főnyi lakossal bírtak*, míg ma ugyanazon forrás szerint (15. lap) a rendes lakosság száma 10.216 főnyi cs. k. katonaság és m. kir. honvédség nélkül *355,682-re emelkedett*, vagyis - ismét nem számítván a cs. k. katonaságot és a m. kir. honvédséget - *ma 99.682 emberrel több él fővárosunkban, mint ez előtt csak 13 évvel*.

De igaz másrészt az is, hogy ha a kimutatott szám adatok szerint a főváros lakossága 38%-al szaporodott is, *az iskolák emelkedési százaléka még sokkal nagyobb, mivel az 150%-ot tesz*.

Majdnem ugyanígy áll ez *az iskolába járókra nézve is*, mivel azok *szaporodási százaléka 100%*, vagyis még egyszer akkora az 1880/1. tanévben, mint 1868/9-ben.

Még föltűnőbb *a tanítók számának emelkedése 13 év óta*, mivel az *371%-ot mutat ki*.

De valóban *mesés emelkedést tanúsítanak a tantermek*, mivel ezeknél a szaporodási *százalék 477*.

Azon egyetlen apadás, mely a magán tan- és nevelő-intézeteknek 30-ról 21-re (illetőleg Janisch új iskolájával 22-re) lett leszállása által mutatkozik, inkább csak látszólagos, mivel a kérdéses 9, illetőleg 8 iskolának növendékei beolvadtak a községi iskolák növendékei közé. A megszűnt magán intézeteket és iskolákat pedig bőven pótolták az újabb községi iskolák.

A magániskoláknak létezése egyébként a fővárosban mindinkább kérdésessé lesz, mivel azok a havi 35 krajcár tandíjért, vagy 40%-ban ingyenesen látogatható és a rendszerre nézve mindenesetre jobb községi iskolákkal a versenyt kiállani már alig képesek.

A legörvendetesebb adatok egyike azonban a következő:

Az 1868/9. iskolai évben az iskolába járt tankötelesek között 12.676 *gyermek* (fiú és leány) volt *magyarajkú, németajkú 6.094*; az 1880/1. iskolai évben a tényleg iskolába járt tanköteles gyermekek között (fiú és leány) már 30.414 volt a *magyar-, s 7.456 a németajkú*, vagyis az utóbbiak csak 1362-vel többen, mint 13 évvel előbb.

A főváros magyarosodására ennél fényesebb adatot kívánnunk sem lehet.

Mint szintén érdekes adat, álljon az is itt, hogy míg 1868/9-ben 14.789 volt az iskolába járt tanköteles katolikus fiúk, s leányok száma, s az izraelita vallású gyermekeké 3.246 vala, addig 1880/1-ben az előbbieké száma 24.102-re, az utóbbiaké pedig 10.966 főre emelkedett.

Az előbbiekhez igen közel eső arányban emelkedett az iskolába járó helvét hitvallású gyermekek száma ugyanazon idő alatt 384-ről 1573-ra, s az ágostai evangélikus gyermekeké (fiú és leány együtt) 749-ről 1688-ra.

A tótajkú iskolás gyermekek száma 13 év alatt 285-ről 411-re emelkedett. [...]

És mégis, minden őszinte, sőt hálás elismerésem mellett is, *két fontos dologban még mindig némi hiányt vagyok kénytelen újból constatálni. Egyiknek* biztos megismeréséhez csak ezen évben juthattunk a megejtett népszámlálás iskolai szempontból való eredményeinek közzététele által. *A másiknak* sajnos létezését már régebben érezzük, de mert megoldása netán nagyobb nehézségekkel jár, radikálisabb ellensúlyozására az illetékesek eddigelé módot találni talán nem voltak eléggé körültekintők.

Értem elsőül azt, hogy a végre biztosan megtudhatott 52.050 főnyi tankötelesből a tényleges iskolábajáró 38.513-nak levonása után fölmaradó *13.537 iskolába nem járó (4644 fiú + 8893 leány) gyermeknek iskoláztatásáról*, melyről eddigelé gondoskodva már az előbb ismeretlen volt számadat miatt sem lehetett, mielőbb erőlyesen, s anyagi áldozattal is gondoskodni kell.

Ily nagy, s ha a házilag tanítást is nevelést nyerőket akár másfélezerre számítanók is, ezek levonásával is még mindig megdöbbsentőleg nagy számáról az iskolába nem járó tanköteleseknek fogalmunk sem lehetett; ily nagy számot még csak sejteni sem mertünk volna.

Aki a most már nagy gonddal gyűjtött és összeállított, szerintem teljesen biztos legújabb iskolai statisztikai adatok helyes voltában nem hisz, *az önmagát ámtítja*. Aki pedig leginkább azért nem ad kellő hitelt azoknak, mivel azok consequentiáitól fél, vagy a valót téves ellenvetésekkel takargatni, szépíteni akarja, vagy a múltnak sántikáló példaira hivatkozik - melyek, megengedjük, egykoron alaposak lehettek - az aligha helyes képeket alkot magának *a valóságokkal bizonyítható jelennek állapotáról*. Csak fogja meg üstökénél a valót, s ki fog ábrándulni.

Most, miután a tanköteleseknek iskolaszéki kerületenként leendő nyilvántartása a fővárosi állami rendőrség bejelentési hivatala közvetítésével már lehetővé lett, s így ma, midőn már biztosan megtudhatjuk azt, hogy mely kerületekben állítandók föl a *13.537 gyermek számára még szükséges iskolák*, az eljárás már könnyűvé vált.

De ha a kivitelben mégis nehézség gyanánt állanának az újabban befektetendő nagy költségek, úgy azon nehézséget is le kellend haladéktalanul győzni, *s meghozni a főváros nagyérdemű hatásának a szükséges újabb áldozatokat is, de gyors egymásutánokban*, s azokkal megszüntetni azon soká úgy nem tartható helyzetet, a melyről [...] már szólanom alkalmam vala.

Óhajtandó pedig az iskolai építkezéseknél az is, hogy az épületek - ha ezek, miként a múltban, szintén alkalmas telkek hiányában, ezután sem állíttathatnának föl akként, amint azt Belgiumban, Svájcban, Amerikában, Angliában, sőt a szomszéd Ausztriában is a főbb városokban láthatjuk, ti. hogy mind a négy oldalról szabadon állók, szellősek, esetleg kerttel is környezetek lehessenek, s ha már, miként az amerikaiak, tornyokkal, melyek várszerű fokairól kötelekkel feszített erős póznákon ünnepek alkalmával zászlók lengenek, nem láttathatnak is el - *legalább épp oly díszesek legyenek, mint aminőkkel fővárosunkban eddig is találkozhatunk*.

A külföld művelt államaiban az iskolák a községeknek legszebb házai; azokat nem félreeső utcákban, hanem nyílt tereken építik, épp azért, hogy azok mindenki szeme elé tárulhassanak, s mintegy *az iskoláztatásnak örökösítői legyenek*, s már külsőleg is jó benyomást tegyenek a szemlélőkre, hogy azokba, vonzerejüknél fogva, mindenkinek belépni kedve, a tanköteles gyermekeknek pedig azok látogathatására is élénk vágya lehessen. [...]

Az iskolaépület legyen szintoly díszes és külsőjében is tiszteletre ébresztő, miként a templom, mert hiszen az iskola is az Isten háza, a hol az anyai szózatok után behatóbb fogalmak föltárásával az értelem ébresztése és fejlesztése, s legszükségesebb tudni valók elnyerése mellett tanulhatjuk megismerni és imádni a teremtés mindenható nagy urát!

Emlékszerű külsőt adjunk tehát iskoláinknak a jövőben is! [...]

Békey Imre: Budapest Főváros közoktatásának vázlatos története az 1868. évtől az 1881. év végéig. Bp., 1882. 13., 20-22., 36-41., 80-85., 91-93. p.

Bárczy István tanácsnok előterjesztése a székesfőváros közoktatási intézményeinek fejlesztése ügyében

1902. január 15.

Bárczy István dr., mint a közoktatási ügyosztály vezetőjének előterjesztése a székesfőváros közoktatási intézményeinek fejlesztése és a népoktatási felügyelői állás szervezése kérdésében.

Tekintetes Tanács!

A főváros közönsége már régóta tudatában van annak, hogy mit jelentenek az iskolák a nemzetek életében. Az 1868. évi népoktatási törvény életbeléptetése, s főleg a főváros egyesítése óta nagy buzgalommal, lelkesedéssel igyekezett nemcsak a törvény által reá rótt kötelezettségeknek eleget tenni, hanem azon túl is úgy az iskolaépületek létesítése, felszerelése, mint a tanítószemélyzet tisztességes megélhetésének biztosítása terén a méltányosan támasztható igényeket kielégíteni.

Hogy mit tett az elmúlt közel három évtized alatt e téren a főváros, arra némi világot vetnek azok a számadatok, a melyek szerint a főváros által fentartott iskolákban 1873 óta a tantermek száma 270-ről 1204-re, az osztályok száma 300-ról 1618-ra, a tanárok és tanítók száma 319-ről 1600-ra, a beírt tanulók száma pedig 18.193-ról 80.467-re emelkedett. Ebbe nincsenek beleszámítva azonfelül a községi kisdudóvók, a melyek száma jelenleg 37. Az összes oktatásügyi kiadások 1873 óra hozzávetőlegesen egy millió koronáról hét és fél millió koronára emelkedtek és az iskolai épületek értéke 35 millió koronát meghalad. Az egyesített főváros oktatásügyi kiadásai az elmúlt 28 év alatt összesen 100 millió koronát meghaladnak.

Eme rendkívüli számszerű emelkedés mellett iskoláink, tanáraink és tanítóink igen figyelemre méltó munkásságot fejtettek ki, s az eredmény valóban dicséretre méltó.

Az elért sikerek közt első helyen kell megemlítenem a főváros lakosságának magyarosítását. Köztudomású dolog, hogy a nemzeti nyelv terjesztésének három főtenyezője: a közigazgatás, a hadsereg és az iskola. Magyarországon e három tényező egyikét, fájdalom, egyelőre úgy szólván nélkülöznünk kell, s így e téren annál nagyobb feladat hárul a másik két tényezőre. Hogy fővárosunkban ez a két tényező, s főleg iskoláink ennek a feladatnak mily mértékben feleltek meg, annak a világos bizonyítéka az a statisztika a mely szerint a főváros községi iskoláiba járó tanulók közül a magyar anyanyelvűek aránya 1873 óta 60,9%-ról 92%-ra emelkedett.

Azonkívül jelentékeny előhaladás állapítható meg a tanulók előhaladása és a tanítás eredménye tekintetében is.

Az elmúlt évek folyamán a főváros lakosságának szaporodásával és nagyarányú külső fejlődésével nagyot változtak a főváros és a lakosság életviszonyai. Egyrészt a világvárosias fejlődés, másrészt az új társadalmi alakulások és különösen újabban az általános gazdasági viszonyok föllendítésére irányuló törekvések mind nagyobb és nehezebb feladatokat tűznek a városi közigazgatás elé. Miután pedig az iskolának egyik nevezetes hivatása a gyermekeket a gyakorlati élet számára előkészíteni s ezúton az egész népélet erejének kifejlesztésére közreműködni, természetesen fokozódott mértékben jelentkeznek a fejlődő közéletnek az iskolával szemben támasztott igényei. Éppen napjainkban az ország és avval együtt fővárosunk szellemi és gazdasági előhaladása elsősorban az iskolától követeli meg, hogy a gyermekek már zsege korukban erkölcsi és testi nevelésben részesüljenek; szellemi képességük, erejük,

értelmük és gazdasági érzékük minél teljesebben és helyes irányban fejlődjék. E végből tehát gondoskodunk kell, hogy az iskola a lélek nemesítése, a test edzése, a szellemi képességek fokozása mellett a gyermeket a gyakorlati életre, a kenyérkeresetre is előkészítse. Úgy hiszem, igazuk van azoknak, akik nem csupán a nemzetiségi kérdés, hanem a hazánkban mind égetőbbé váló általános gazdasági kérdés helyes és gyökeres megoldásának kezdetét és egyik archimedesi pontját az iskolában keresik.

Különösen új és fontos hivatást tűz a népiskola elé az általános szegénység, mely a nagy városok nagyarányú fejlődése fényének nyomában árnyként mindinkább jelentkezik. A fővárosi iskolaköteles gyermekek ezrei rendkívül fogyatékos családi nevelésben részesülnek s ezt is az iskolának kell pótolnia; az iskola működésének ekképp jótékony kihatással kell lennie közvetve a szülőkre is.

Ezenkívül nemcsak nálunk, de az egész művelt világ közoktatási ügyei az utolsó évtizedek folyamán igen lényeges változásokon mentek keresztül. Minduntalan újabb szempontok merültek fel és jutottak érvényre, amelyek oda hatottak, hogy az iskolákban ennek megfelelően a tanítás különös céljai is részben változtak, részben szaporodtak.

Ilyen körülmények között a főváros nem elégedhetik meg avval, hogy díszes és gazdagon felszerelt iskolákat állít, tanítókat alkalmazva s erre a célra évenként hét és fél millió koronát áldoz, hanem arról kell gondoskodnunk, hogy iskoláink működése, az iskolai tanítás és nevelés minél intenzívebb legyen, hogy annak hatása az új nemzedékek erkölcsi értékének, értelmi erejének és gazdasági érzékének emelkedésében mind nagyobb mértékben nyilvánuljon. [...]

A polgári iskolai osztályok szaporodásának korlátozása

Évről-évre tapasztalható, hogy a székesfőváros polgári fiú- és leányiskolái nem képesek befogadni a tömegesen jelentkező tanulókat, s tetemes áldozatok árán újabb és újabb osztályok felállításával kell segíteni a szükségleten, de ezenfelül az is tapasztalható, hogy rövid időközökben újabb és újabb polgári iskolák létesítésére van utalva a székesfőváros.

Ezeknek a körülményeknek oka nem az igazi közoktatási szükséglet, de még a székesfőváros áldozatkészsége sem jelenti az így felmerült látszólagos iskolaszükség gyors kielégítésével a nép közműveltségének intenzív fejlesztését - e körülmények igazi oka abban van, hogy azok a tankötelesek, kik életcéljukra való tekintetből a népiskola V. és VI. osztályaiban folytathatnák eredményesebben tanulmányaikat, minden indokolható nevelési előnyök nélkül lepik el a polgári iskolák I. és II. osztályait, és a legtöbb onnan szegődik tanoncúl a kézműipar egyik vagy másik ágára. Pedig be kellene, hogy lássák a szülők is, hogy a polgári iskola I. és II. osztályaival szemben a népiskola V. és VI. osztályainak tantervén nyugvó tanítás közelebb viszi e tanulókat azokhoz a nevelési eredményekhez, melyeket tőlük leendő élethivatásuk akár társadalmi, akár hazafias szempontokból megkívánhat.

Az előbb említettek igazolására hivatkozom a fővárosi statisztikai hivatal által legutóbb közzétett adatokra, a melyekből ki lehet számítani, hogy a főváros polgári-fiúiskolaiban a I. osztálybeli tanulók számához viszonyítva a II. osztályba járók száma 81%, a III. osztályba járók száma 66%, a IV. osztályba járók száma 54%-ot tesz, a polgári leányiskoláknál az I. osztályba járók számához viszonyítva a II. osztályba járók száma 95%, a III. osztályba járók száma 80%, a IV. osztályba járók száma 61%-ot tesz. Ha most hozzávesszük, hogy jelenleg is sok tanuló az elemi iskolák V. és VI. osztályaiból lép a polgári iskola II., illetőleg III. osztályaiba, megállapítható, hogy a polgári iskolák I. és II. osztályába járó tanulóknak több, mint egynegyed része, tulajdonképpen az elemi iskolák V. és VI. osztályaiba való.

Pedig úgy a tanítás mint a nevelés szempontjából a legkisebb előny sem tulajdonítható annak a felkapott rossz szokásnak, hogy a szülők elvonják gyermekeiket az elemi iskola V. és VI. osztályaitól, és e helyett a polgári iskola I. és II. osztályát végeztetik velük. A költségesebb polgári iskolai osztályok helyett ennél fogva a népnevelés érdekében is hasznosabb lenne a polgári iskolai oktatásra nem hivatott elemeket az elemi iskola V. és VI. osztályaiba terelni. Inkább vállalja az elemi iskola V. és VI. osztályaival magára a polgári iskola munkájának egy részét, mint megfordítva, a mint ez a jelenben van. Hogy azonban az elemi iskola a fent érintett természetes feladatra vállalkozhassék, elodázhatatlanul szükséges, hogy az elemi iskola V. és VI. osztályú tanulóinak nevelésére és oktatására különös gondot fordítsunk. Ha ezt elértük, akkor a szülők figyelme és bizalma nagyobb lesz a népiskola nyújtotta műveltség iránt, s ezzel fokozatosan benépesülnek majd az elemi iskolák V. és VI. osztályai is. S ha ily módon az elemi iskolai osztályok szaporítására lenne is szükség, az még mindig tetemesen olcsóbb lenne, mint a polgári iskolai osztályok vagy iskolák szaporítása, egyrészt a polgári iskolai tanerők mintegy 25-30%-kal magasabb fizetése, másrészt a polgári iskolai tanerők csekélyebb köteles heti óraszámá következtében.

Népiskolai továbbképző tanfolyamok

Nem csekély fontossággal bír az arra nem való elemeknek a polgári leányiskolákból az elemi leányiskolák V-VI. osztályaiba való terelése is, valamint az, hogy ehhez a törekvéshez a szülők elhatározását is biztosítsuk. E végből célszerű volna a 13 és 14 éves leányok számára a népiskolák mellé úgynevezett továbbképző tanfolyamokat felállítani. Ez az intézkedés a közérkölcök érdekében és a női proletarizmus meggátlása szempontjából nem csak időszerű, hanem valóban üdvös újulást jelentene székesfővárosunk népnevelését illetőleg. Kétségtelen, hogy a továbbképző tanfolyamok sikeres működése folytán a szülők csakhamar tömegesebben vonnák el leánykáikat a polgári iskolától, s neveltetnék azokat a kézimunka, esetleg más kenyérkereseti munkák oktatásával is foglalkozó népiskolákban.

És, hogy ezen intézkedéssel a rohamosan szaporodó polgári leányiskolákat közvetve az egészségesebb nőnevelési szükségletek kielégítésére szoríthatnók, az kétségtelen. Ezzel karöltve jár minden esetre az az eredmény is, hogy a székesfőváros tanügyi költségvetése a polgári leányiskolák tételét tekintve, tetemes befektetésektől és nagyobb összegű évi kiadásoktól is megkíméltetnék. De fölvetem azt az eszmét is, hogy a fiúk számára ipari és kereskedelmi szakoktatással, a leányok részére pedig kézimunka vagy pipere szakmunka-oktatással összekötött felső népiskolának is megvan a talaja székesfővárosunkban. A felső népiskolákat az 1868:XXXVIII. törvény írja elő, s lényeges szervezetében az, hogy a belépő növendékektől a népiskola VI. osztályának elvégzését kívánja s leányok részére 2, fiúk részére meg 3 tanfolyammal bír.

Így nemcsak, hogy az elemi iskolák V. és VI. osztályaikkal magukra vállalhatnák a polgári iskolák működésének jó részét, hanem a középiskolák első osztályait sem lepnék el az alsóbb ipari avagy kereskedelmi foglalkozásokra való tanulók. De megoldható volna a 12-15 éves tanköteles gyermekek ismétlő oktatásának kérdése is, amely immár különösen a leánytan-köteleseket tekintve, valóban el nem odázható.

Hangsúlyozom, hogy a népiskola továbbképző tanfolyamának életbeléptetésével, nem különben a felső népiskolák szervezésével igen sokat haladna a székesfőváros közműveltsége, mert ezen oktatás által alkalmasabb tanuló anyagot nyernének a létező alsó fokú ipari és kereskedelmi szakiskolák, a mellett a kereskedők és iparosok több ipari és kereskedelmi érzékkel

bíró tanuló-ifjakhoz, a divatárus és varró-hímző műhelyek, üzletek pedig alkalmasabb nőmunkások és alkalmazottakhoz jutnának. [...]

Női kereskedelmi tanfolyamok

A leánygyermek szakszaki nevelése a nők életfenntartási szükségleteinek fokozódásával karöltve nagyobb és nagyobb feladatokat ró az illetékes tényezők vállaira. S ha a művelt külföld e fajta viszonyait tekintjük, hasonlóképpen azt látjuk, hogy az oktatás intézői teljes mértékben adóznak a nők sajátlagos helyzete által támasztott szükségleteknek, s több az életfenntartás gondjait biztosító pályát nyitnak meg sajátlagos nevelés által a női nemnek. Ily szempontok vezették a székesfővárost is, a mikor egyes polgári leányiskolák igazgatóinak megengedte, hogy a vezetésük alatt álló polgári leányiskolával kapcsolatosan női kereskedelmi tanfolyamot szervezzenek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr már múlt évben felhívta a székesfővárost az iránt, hogy ezen iskolák saját kezelésében való átvételét vegye megfontolás alá. A tekintetes Tanács a vezetésem alatt álló ügyosztályt felhívta arra, hogy e tekintetben a tapasztalati adatok alapján tegyen javaslatot, amely javaslat már kidolgozás alatt áll.

A székesfővárosnak, mint iskolafenntartónak, aki ez idő szerint a vállalkozásszerű intézményhez nemcsak helyiséget és teljes iskolai berendezést nyújt teljesen ingyen, hanem fűtést és világítást is, legkevésbé sem lehet érdeke ezen kérdés végleges megoldása elől kitérni. De eltekintve az anyagi áldozatoktól, teljesen méltányolhatók a közoktatásügyi kormány indokai, amikor ezt az intézményt a székesfőváros hatósági kezelésébe óhajtja helyezettetni. [...]

1902. január 15-én.

Bárczy István s. k. tanácsnok.

I. sz. Melléklet a Fővárosi Közlöny 1902. évi 8. számához. 1-2., 9-10., 14. p.

Gróf Festetics Géza tanácsnok körlevele a községi elemi iskolák vezetőihez a szegény tanulók megsegítésére szolgáló perselyek ügyében

1908

Gróf Festetics Géza tanácsnok, a tanügyi osztály vezetője 70/1911. szám alatt a következő körlevelet intézte az összes elemi iskolák vezetőihez:

Az 1908. évi XLVI. tc. a tanítást a községi elemi népiskolákban 1910. évi szeptember 1-étől kezdődőleg teljesen ingyenessé tette, sőt a főváros községi elemi iskoláiban a tanács, a törvény által megengedett 50 filléres felvételi díj szedését is mellőzte úgy, hogy azóta a fővárosban a gyermekek elemi iskoláztatása a szülőkre nézve egyáltalán semmi költséggel nem jár.

Minthogy azonban a fölvételi díjak egy része a múltban a szegény tanulók segítségére szolgált, ennél fogva a tanács egyrészt, hogy a fővárosnak a szegény tanulók segítségére fordított s a fölvételi díjak elmaradása folytán természetesen felszaporodott kiadásai legalább részben megtérüljenek, másrészt, hogy a tehetősebb szülők erre a célra tovább is áldozhassanak, a felvételi díjak eltörlésével egy időben elhatározta, hogy az iskolákban perselyeket állít fel, ahová azok a szülők, akik a szegény tanulók segítségének költségeihez önként hozzájárulni kívánnak, adományukat elhelyezhetik.

1910. évi augusztus 23-án kelt körlevelemben felkértem az iskolák vezetőit és a tanító testületeket, hogy tekintettel arra az áldozatkészségre, melyet a főváros a felvételi díjak elengedésével tanúsított, ami szintén nem egyéb, mint egyik módja a szegény tanulók segélyezésének, legyenek szívesek a beíratásokra jövő tehetősebb szülők figyelmét a perselyekre irányítani, felvilágosítván az érdeklődőket, hogy a perselyekben összegyűlő önkéntes adományokat a tanács a fővárosi szegény gyermekek részére felállítandó szünidei telep költségeinek fedezésére fogja fordítani.

Sajnos, az elmúlt iskolaévben a perselyekben begyűlt összeg nem felelt meg a hozzáfűzött várakozásnak, és csak kevésszámú szegény gyermeknek nyári szünidőben való gondozását tette lehetővé.

Mindenesetre szeretném, ha az idei eredmény különb lenne a tavalyinál. E tekintetben számítok az iskolák vezetőinek és a tanító-testületnek bár szigorúan tapintatos, a rábeszélésnek még a látszatától is ment, de mindazonáltal az eddiginél fokozottabb és főleg sikeresebb buzgólkodására, s erre számítva bizton remélem, hogy a perselyekben az idén összegyűlő összegből a jövő nyáron sokkal számosabb szegény gyermeknek tudjuk majd megszerezni a nyári üdüléssel velejáró testi és lelki gyönyörűséget.

A folyó iskolaévben megnyíló új iskolák vezetőit fölhívom, hogy folyó hó 30-án egy-egy perselyt a gazdasági hivatalból (Központi városház, Károly-körúti rész) elismervény ellenében az iskolaszolgák útján vegyenek át.

A perselyeket a beíratás befejeztével az iskola vezetője vagy helyettese két tanítótestületi tag jelenlétében nyissa ki, s tartalmát megszámlálván, ellennyugta kíséretében még az nap szállítása be a központi pénztárba.

Ezen körlevél tartalma a tanítótestület összes tagjaival a beíratások megkezdése előtt közlendő.

Fővárosi Közlöny, 1911. szeptember 1. (66. szám) 2497. p.

Gróf Festetics Géza tanácsnok előterjesztése a tanácshoz egy fővárosi tanítóképző felállítása ügyében

1911. május 4.

Bizottmányi és tanácsi előterjesztés egy fővárosi tanítóképző felállítása ügyében. (Előadó: gróf Festetics tanácsnok.)

Tekintetes Tanács!

A székesfőváros különleges nagyvárosi helyzete fokozottabb igényeket támaszt a főváros iskoláival szemben. A főváros hatósága mindenkor átérezte az iskolának és nevelésügynek nagy jelentőségét, és sohasem riadt vissza a legmesszebb menő áldozatoktól sem, mikor arról volt szó, hogy ezzel a főváros kultúráját viheti előbbre.

Az iskola jósága, kulturális és nevelő hatása azonban elsősorban a tanítóktól függ. A tanító egyénisége, képzettsége, általános és szakműveltsége az, mely az iskolának jellegét és minőségét meghatározza.

Ezért végtelenül fontos, hogy a főváros kellően képzett, s a főváros fokozottabb és speciális igényeinek megfelelő tanítókat kapjon.

A jelenlegi viszonyok közt azonban alig van módja a fővárosnak férfitanítóknak válogatni. Míg ugyanis nőtanítóknak nemcsak hogy hiány nincs, de fölösleg mutatkozik, úgy, hogy a fővárosnak módjában van a legkiválóbbak közül válogatni, addig férfitanítók oly csekély számmal jelentkeznek, hogy kiválasztásról alig lehet szó, s aki helyettesítésre vállalkozik, az úgyszólván mind alkalmazást talál.

Pedig az a feladat, mely fővárosi tanítóra vár, sokkal nehezebb, s nemcsak általában több tudást és szakműveltséget, hanem sokkal több speciális ismeretet is kíván, mint amennyire bármely más község tanítójának szüksége van.

Igaz, hogy a tanítóképzőkből a fővároshoz kerülő tanítók egy része a gyakorlatban igyekszik ezeket a szükséges ismereteket megszerezni, azonban mindannyiuknak ez korántsem sikerül, s amellet ez a közbeeső idő is az iskolai tanítás és nevelés rovására esik.

Iskoláink intenzív működésének alapfeltétele, hogy a főváros iskoláiba kellő alpműveltséggel, teljes elméleti és gyakorlati képzettséggel bíró, kész tanítókat kapjunk. Ez pedig más-ként nem lehetséges, mint ha a főváros speciális igényeinek mindenben megfelelő tanítóképző felállításáról gondoskodik.

Hogy pedig ez a képző a szó teljes értelmében a székesfőváros közoktatási érdekeire való tekintettel szerveztessék, az a fent említett érveken kívül a következőkkel támogatható:

A fővárosi tanítótanulmányoknak egy gerincet adó elemre van szüksége, amely érezze és tudja is egyszersmind, hogy a főváros mit vár működésétől, s ezért minő feladatokban kell, hogy érvényesüljön. Viszont a székesfőváros hatóságára nézve is szükséges az oly értelmű tájékozottság, hogy alapjában, a maga lényegében lássa és ismerje annak a tanítóságnak értékét, amelyre a jelen és a jövő fejlődés reményét helyezi, üdvös reformjainak sorsát bízza, s amelytől anyagi áldozatainak gyümölcsöztetését várja. Ily biztos tájékozás nélkül közoktatás ügyének fejlődését lehetetlen biztos alapon munkálnia, mert bizonytalan kísérletezésekkel kell megkezdni minden a kor sürgetésére életbe léptetett reformot. S hogy ez így van, bizonyítja az iparostanonc iskolák tanrendszerének folytonos vajúdása. Érdemesült, avagy a teljes

férfikorban levő, heti 24-36 órán át tanítással elfoglalt tanítókat kell a póttanfolyamok hallgatására bírnunk, ha csak valamelyes biztos eredményét akarjuk látni nagy áldozattal fenntartott iskoláinknak. És hogy ezek a pót- és szaktanfolyamok, az iskolai szorgos tanulástól elszokott, hogy úgy mondjuk, kinőtt tanférfiak lelkét mennyiben formálják át egy eszme megtestesítésének nehéz munkájára, azt bárki is kellően mérlegelheti, aki tanonciskoláink működésének belső értékét látja és tapasztalja.

De etikai szempontok is ajánlják a fővárosi tanítóképző felállítását.

Csak odavetőleg utalok azokra a tünetekre, amelyek a székesfőváros tanítóinak testületi életében jutnak itt-ott, ebben vagy abban a szerepkörben kifejezésre. Ezek a tünetek, amily hátrányosak a főváros fölpezsdült kultúrájára, épp oly sajnos jelenségek a szorosan vett iskolai élet szempontjából. E bajokon is a már említetteken kívül az önálló képzővel lehetne segíteni. A főváros közoktatás-ügyének szakszerű vezetése és a fővárosi iskolák helyesen szervezett szakfelügyelete mellett egy fővárosi tanítóképző volna az a tűzhely, amelynek éltető melege, szelleme és iránya eggyé forrasztaná a fővárosi tanítóságot, s annak igazi tanítói szellemét, minden irányú működését oly mértékben fokozná, hogy az eredmény jótékony hatása nemcsak a főváros újabb nemzedékeiben volna tapasztalható, hanem befolyása lenne közvetve az egész magyar nemzeti népoktatás emelkedésére.

A fővárosi tanítóképző intézet szelleme ily módon irányító hatással volna az elemi iskolák tanításának módszerére s nevelésének szellemére. Minthogy pedig ez a hatás tisztán szellemi alapokon, meggyőződésen és fölfogáson alapul, nem pedig külső körülményeken - ez sokkal biztosabb alapja a tanítás jóságának s a nevelés helyességének, mint akár a rendszabályok, akár a felügyelet.

Ily módon a főváros irányító hatással lehet iskoláink egész belső életére.

A tanítóképző intézet azonban egyúttal közszükségletet pótló iskola a fővárosi polgárság gyermekei számára.

Mióta a pesti királyi katolikus képző megszűnt, a fővárosi ifjúságnak nem is igen van módja tanítóképző intézetet végezni, amennyiben a Budán levő állami tanítóképző internátussal van ellátva, s alig vesz föl évenként 2-3 bejáró növendéket. Így a fővárosi gyermek ma alig mehet tanítóképző intézetbe.

A főváros azzal a biztatással, hogy a tanítóképző intézetének végzett növendégeit azonnal alkalmazza, és így egzisztenciájukat a fővárosban biztosítja, a jobb tanulókat s kiválóbb tehetségeket is arra ösztönözheti, hogy a tanítói pályára lépjenek.

Ámde a fővárosi tanítóképző azért nem zárja el más képzőkből kikerülő jeles ifjak útját a fővárosba. A tanítóképzőből - minthogy egy osztályba csak 30 növendék vehető fel - évenként legfőlebb 30 tanító kerülhet ki, holott a fővárosnak jelenleg is évenként mintegy 40-50 új tanítóra van szüksége. Ebből látható, hogy arról van szó, hogy a főváros csak mintegy törzskart neveljen magának, mely a tanítói közszellemre s az iskolák fejlődésére nem maradhat hatástalanul.

A tanítóképző felállítását már 1902-ben tervezte Bárczy István akkori tanácsnok, s ez iránt akkor előterjesztést is tett a tanácsnak. A terv szerint a főváros képzőjébe a növendégeket magasabb előképzettséggel óhajtotta felvételni, s a képzőt a főváros speciális igényeinek megfelelően szervezni. Minthogy a közoktatásügyi kormány nem mutatkozott hajlandónak arra, hogy ezt az eltérést az állami tanítóképző intézetek szervezetétől megengedje, ennél fogva most azt javasoljuk, állíttassék fel éppoly 4 osztályú tanítóképző, minők az állami tanítóképzők.

A főváros speciális igényei a továbbképző tanfolyamokban nyernének kielégítést, a jobb minőségre pedig a főlvételnél történő kiszemelés alkalmával lehet tekintettel lenni.

A tanítóképző intézet 4 osztályú, egy-egy osztályba legfőlebb 30 növendék vehető fel.

Gyakorló iskola gyanánt szolgálhat a főváros valamelyik elemi iskolája a kapcsolatos továbbképző (ismétlő) iskolákkal.

Meg kell jegyezni, hogy az 1868:XXXVIII. tc. 68. §-a értelmében a tanítóképző intézethez 2 hold kertnek kell csatolva lennie.

Az állami tanítóképző intézetek mind egyúttal internátussal vannak ellátva. Minthogy mi az intézetet első sorban a fővárosi ifjúságnak szánjuk, nem tartjuk szükségesnek, hogy az intézet bennlakással köttessék egybe. Ámde kívánatosnak tartjuk azt, hogy az ifjúság étkeztetéséről történjék gondoskodás. A tanítóképző intézetek tanterve minden osztályra több órát szab meg, mint amennyi délelőttre volna beosztható. A tanulóknak tehát délelőtt is, délután is be kell jönniök az intézetbe. A nevelés és a helyesebb kiképzés szempontjából célszerűnek tartjuk, ha az ifjak az egész napot reggeltől estig az intézetben töltik, s minden munkájukat ott végzik. E célra az intézetben dolgozószobákat kellene berendezni, s az étkezésről gondoskodni. Kívánatos ez azért is, mert a tanulók között bizonynyal sok lesz a szegény ifjú, kinek az ily támogatásra szüksége van. Ezeknek a főváros ingyen adhatná az étkezést, a többinek csekély díjért, önköltségi áron.

Ily módon az ifjúság teljesen az intézetben él, egész idejét a maga kiképzésének szentelheti s még sem szakad el otthonától és családi körétől, amennyiben este hazatérhet szülői lakására.

Ámde, hogy ez a tanítóképző valóban tűzhelye legyen a főváros pedagógiai életének, ide kell csatolni a tanítók továbbképzését, s mindazokat a tanfolyamokat, amelyek a tanítók speciális kiképzését már eddig is sikeresen szolgálták.

A továbbképző tanfolyamok célja megadni a főváros tanítóságának mindazt a további szak-képzettséget, melyre a főváros speciális igényei szempontjából szüksége van s amit az elemi iskolai tanítóképző keretei között meg nem szerezhettek. Célja azonban egyúttal általában lehetővé tenni a tanítóságnak további önművelődését.

A főváros már eddig is rendezett külön rajz-, ének- és tornatanfolyamokat azok számára, akik magukat ebben az irányban tovább képezni óhajtották. Rendezett továbbá rajztanfolyamokat olyanok számára, kik az iparostanonc-iskolában óhajtottak tanítani. Mindezeket a tanfolyamokat egységes vezetés alá kellene helyezni s 2, esetleg 3 évfolyamra tervszerűen beosztani.

A főváros tanítóit egyrészt képesekké kell tenni, hogy hivatásukat ne csak az elemi iskolában, hanem mindenféle ismétlő iskolában is megállják, így az általános-, az iparos- és gazdasági iskolákban.

Módot kell adni arra, hogy általános műveltségüket és szakképzettségüket fokozhassák. E célból az eddigi tanfolyamokat ki kellene egészíteni oly tanfolyamokkal, melyek időről-időre tájékoztatják a tanítóságot a tudomány haladásáról. Lehetne ily előadásokat tartani kiváló szakemberekkel, kik előadnák az utóbbi évtized tudományos eredményeit egy-egy tudomány-körön belül. Tájékoztatnák a tanítóságot pl. a természettudományok haladásáról; újabb eredményekről a technika terén; az irodalom mai állásáról; a filozófia, a lélektan, a szociológia újabb irányairól és eredményeiről; a pedagógia terén fölmerült újabb eszmékről s újabb módszerekről.

Emellett módot lehetne nyújtani arra is, hogy ki-kinek saját hajlamai szerint egyik vagy másik szakban tökéletesítse magát. Egyik pl. a rajzban, másik a szlőjd¹²² terén, harmadik a gazdaságban, negyedik az ének és zene terén. Módot kellene végül nyújtani arra is, hogy idegen nyelveket tanulhassanak, melyek hiányát újabban nagyon is érzik tanítóink.

E továbbképző tanfolyamok tárgyai 2, illetve 3 évre volnának tervszerűen beoszthatók, s a hallgatók főiskolai módra maguk választhatnák meg egyéni tehetségük és hajlamaik szerint azokat a tárgyakat, melyekkel kötelezően foglalkozni óhajtanak.

E továbbképző tanfolyamok csatlakoznának a fővárosi tanítóképző intézethez oly módon, hogy a tanítóképzőt végzett ifjúság mindjárt a képző elvégzése után beiratkoznék e tanfolyamokra, illetve csak ezek elvégzése után kapna rendes tanítói állást. Míg ezt végzik, mint helyettes tanítók volnának alkalmazva, s szükség szerint egyik vagy másik iskolába kiküldve.

Ezzel e helyettesítés kérdése is a mainál célszerűbb megoldást nyerne. Egyébként a helyettesítés egyike a legnehezebb feladatoknak, mert itt a tanító egészen idegen, ismeretlen viszonyok közé kerül, s ha hiányzik a kellő képesség, rutin, tájékozottság, az idő a tanítványokra nézve teljesen kárba vész, a tanítót pedig haszon nélkül kimeríti, s a munka mindkét részről fölösleges energia-pazarlássá válik. A helyettesítés célszerű és hasznos berendezése csakis kellő pedagógiai vezetés mellett lehetséges. A továbbképző tanfolyamok vezetőjére vár a feladat, hogy az ott résztvevő tanítók segítségével a helyettesítés nehéz kérdését kielégítően megoldja.

A pedagógiai kiképzést még teljesebbé és tökéletesebbé tenné a pedagógiai laboratórium.

A pedagógiai laboratórium egyrészt kiegészítője a tanítók továbbképzésének, másrészt tanulmányozója a főváros pedagógiai szükségleteinek, s tudományos feldolgozója a főváros iskoláira vonatkozó adatoknak.

A pedagógiai laboratóriumra az a feladat vár, hogy behatóan tanulmányozza a fővárosi tanulók testi és szellemi életét, pozitív adatokat szolgáltatson a pedagógiai eljárás számára, pedagógiai kísérletek segítségével megállapítsa a tanulnivalók mennyiségét, ennek, valamint az alkalmazott módszereknek hatását az ifjúság szellemi életére és fejlődésére, a reformokat és újításokat kísérletek segítségével tanulmányozva megállapítsa, vajon életbeléptetésük a fővárosban kívánatos-e? E tanulmányok alapjául főképp a tanítóképző intézet gyakorló iskolája szolgálna, azonban a megfigyeléseket, amennyiben szükséges - természetesen az iskolák rendes munkájának megzavarása nélkül - kiterjeszthetné a főváros egyéb iskoláira is. Azonban mindenesetre tudományos tanulmány tárgyává tenné a főváros egész közoktatásügyét, s feldolgozná egyúttal ennek statisztikai anyagát is, amennyiben az a közoktatásügy szervezésére és továbbfejlesztésére, a pedagógiai anyag megállapítására és feldolgozómódjára nézve jelentőséggel bír.

Ámbár a pedagógiai laboratórium célja első sorban a főváros pedagógiai viszonyainak tanulmányozása, a pedagógiai tanulmányok pozitív irányba terelése s a további eljárás számára szükséges pozitív alap megszerzése, kapcsolatba léphet a már működő pszichológiai laboratóriummal, s a Gyermektanulmányi Társasággal, hogy a főváros tanítói körében esetleg fölmerülő gyermektanulmány is helyes mederbe tereltesék, s pedagógiai célból értékesítsék. [...]

A pedagógiai laboratórium bevezetné az arra alkalmas tanítókat a tudományos pedagógiai munkálkodásba s a szükséges helyiségeken kívül költséget alig igényelne. Vezetője a

¹²² Kézügyességi foglalkozás.

továbbképzés vezetője lehet, munkálkodó tagjai pedig a tanítók közül önkényt jelentkezők, kik e tudományos munkával ambícióból s hivatásszeretetből akarnak foglalkozni. Ilyenek lesznek valószínűleg a továbbképző tanfolyam hallgatói között is, de különösen az új képzőtől várjuk, hogy a növendékeket az ilyen tudományos munka megkedvelésére neveli. [...]¹²³

Fővárosi Közlöny, 1911. május 19. (41. szám) 1401-1403. p.

¹²³ A Törvényhatósági Bizottság közgyűlése 1911. május 24-én megszavazta a tanítóképző felállításának tervét. A kezdeményezés azon bukkant meg, hogy a főváros ragaszkodott a felállítandó intézet személyzete feletti fegyelmi jogkör gyakorlásához, ezt azonban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nem hagyta jóvá. 1912-ben viszont megkezdte működését a tanítók továbbképzését szolgáló Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, amelyhez pedagógiai laboratórium, múzeum és könyvtár is tartozott.

Szabó Ervin: Községi nyilvános könyvtár Budapesten

1910

[...] Közismert tény, hogy Magyarország városi közművelődési könyvtárak dolgában szinte a kezdet kezdetén áll még. Két-három iparosabb vidéki városban van általános jellegű és közhasználatra szánt városi könyvtár, de egyiknek sincs olyan szervezete és akkora forgalma, hogy a külföldi modern könyvtárakkal össze lehetne mérni. Az ország fővárosa, Budapest, pedig egyáltalán nem tart fenn általános könyvtárat.

Pedig Budapest népességének társadalmi rétegződése gyökeresen eltolódott az utolsó évtizedek folyamán. A kiegyezés idejében körülbelül negyedmillió városban 1890-re már fél millió lelket számláltak és valószínű, hogy az 1910. évi népszámlálás nem fog 800.000-nél kevesebb lakóról beszámolni.¹²⁴ Már 1900-ban 25.000-re rúgott az iparban, kereskedelemben és közlekedésben alkalmazott hivatalnokok, körülbelül 160.000-re a bér munkások száma. Az 1910-i népszámlálás előreláthatólag legalább 40.000 magánhivatalnokot és 240.000 munkást fog találni. A közszolgálatban álló, vagy szabad szellemi foglalkozást űző egyének száma is majd 22.000-et tett ki 1900-ban; most bizonyára 30.000-nél jóval több él Budapesten, köztük 8-10.000 tanár és tanító. A budapesti iskolákban az 1896/7. tanévben 96.000 tanuló volt; 1905/6-ban 135.000; ma bizonyára legalább 150.000, köztük talán 10.000 főiskolai hallgató. Ha ezekhez hozzávesszük az önálló keresetet nem űző nőket: legalább 600.000-re kell tennünk már ma azoknak a számát, akik Budapesten közkönyvtár olvasóiként számba jöhetnek.

Hogyan gondoskodik a főváros közönsége ezeknek a tömegeknek művelődési szükségleteiről?

Iskolai oktatásukról elég jól. Míg 1896/7-ben 355 tanintézet működött Budapesten és a tanszemélyzet 3.800 tagot számlált, addig tíz évvel később, az 1905/6-ik tanévben 527 iskolát és 5.600 tanítót találunk. Maga a község 1873/4-ben 100 iskolát tartott fenn 612.000 K költséggel, 1909/10-ben 375 iskolát 12.430.000 K kiadással. S míg 1873-ban 27 korona 60 fillért költött egy elemi népiskolai tanulóra s egy lakóra átlag 1 korona 57 fillér iskolaköltség esett, 1909/10-ben egy tanuló 116 korona 14 fillérbe került s egy-egy lakó átlag 13 korona 79 fillérrel járult hozzá az iskolák fenntartásához.

Ezek mindenestre imponáló számok.

Ennek a következetesen emelkedő iskolapolitikának meg is volt az eredménye. Míg 1869-ben a hat éven felüli lakosságnak nem kevesebb, mint 27,8%-a nem tudott sem írni, sem olvasni, addig 1900-ban, bár Budapest népességének majd kétharmada bevándorolt, csak 10,7% analfabétát számláltak. Az országos átlag ugyanakkor, mint tudjuk, 41%.

De míg ilyképp az iskolafenntartási költségek mind nagyobb hányadát teszik ki a székesfőváros kiadásainak, és a főváros e tekintetben mind bátrabban állhatja ki az összehasonlítást Nyugat-Európa nagyvárosaival, addig a közművelődésügy másik, és fejlett viszonyaink közt nem kevésbé fontos ága, a könyvtárügy, kevés figyelemben részesült.

¹²⁴ Az 1910. évi népszámlálás szerint a főváros lakossága 880 ezer fő volt. A népességszám és a foglalkozási megoszlás alakulására ld. a függelék statisztikai tábláit.

Az összehasonlításra alkalmas és rendelkezésünkre álló adatok szerint a főváros 1906-ban kb. 50.000 koronát költött könyvtáira, ha a különböző iskolai könyvtárakra kiadott 30.000 koronányi összeget is könyvtári kiadásnak tekintjük. Ez, mivel az iskolai könyvtárak költségei már az iskolafenntartási költségekbe be vannak számítva, összes rendes kiadásainak alig $\frac{1}{20}$ százaléka (0,05%), ma, 1910-ben, négy év múltával, még nem egészen $\frac{1}{10}$ százalék (0,09%). Alig ismerünk nyugat-európai várost, amelyben a könyvtári kiadások ily csekély hányaddal szerepelnek. [...]

Ha Budapest valamennyi, különösebb nehézségek nélkül hozzáférhető tudományos könyvtárának statisztikáját vizsgáljuk, az eredmény akkor sem kedvezőbb. Ennek a kilenc könyvtárnak igen egyenlőtlen értékű állománya ma is alig tesz egy millió kötetnél többet és könyvek vásárlására alig költöttek 1907-ben 100.000 koronánál többet. Vagyis még mindig kevesebbet, mint a bécsi egyetemi könyvtár egymaga. Minthogy pedig ennyi könyvtárnál, ha nincs közöttük tervszerű munkamegosztás, elkerülhetlen, hogy sok könyvet többen is meg ne szerezzenek, ellenben a bécsi egyetemi könyvtárban ez bizonyára nem történik meg: meg kell állapítanunk, hogy Budapest összes hozzáférhető tudományos könyvtárai együtt még annyira sem követhetik nyomon a világ tudományos könyvtermelését mint a bécsi egyetemi könyvtár *egymagában*. Aminthogy együttvéve alig gyarapodnak évenként több kötettel, mint az *Universitätsbibliothek* egymaga.

Ha ehhez még hozzávesszük, hogy ez az egymillió tudományos könyv Budapesten kilenc helyiségben, a városnak nem kevesebb mint öt különböző kerületében van szétszórva, hogy kilenc különböző szerkezetű katalógusban van lajstromozva, hogy a bécsi egyetemi könyvtár majd az egész éven át reggel 9 órától esti 8-ig, tehát 11 órán át van nyitva, ellenben Budapesten a kilenc könyvtár napi olvasóóráinak átlaga aligha több 6-7-nél, akkor azon sem fogunk csodálkozni, hogy tudományos könyvtáraink használata is oly kevésbé intenzív, hogy 3 kötetre alig esik 1 használat évenként, mialatt a bécsi egyetemi könyvtár 3 kötetet 2-szer forgat meg. S mennyi még a többi bécsi tudományos közkönyvtár forgalma! Csak természetes ilyen körülmények közt, hogy Budapest drágábban dolgozik mint Bécs: míg az *Universitätsbibliothek*-ban a használat egy-egy esete átlag 55 fillérbe kerül, addig Budapest tudományos könyvtárai kb. 110 fillért adnak ki esetenként, vagyis éppen kétszer annyit. [...]

Még szomorúbb képet nyerünk Budapest könyvtári viszonyairól, ha azokat a laikus nagyközönség és különösen az ún. nép, vagyis a keze munkájából élő népesség könyvszükséglete szempontjából vizsgáljuk.

Ezt a szükségletet - amely tudvalevőleg túlnyomórészt szépirodalmi olvasmány iránt élénk - Budapesten ma a könyvtáraknak öt kategóriájával igyekeznek kielégíteni.

Kaszinói és egyéb polgáregyleti könyvtárak látják el a középosztályt olvasmánnyal. Ezek mellett néhány, magánvállalkozáson alapuló kölcsönkönyvtár is mind nagyobb szerepet játszik e téren.

Külföldi mintákra létesült ún. népkönyvtárak, valamint szakegyleti könyvtárak a munkásosztályhoz fordultak.

Iskolai és intézeti könyvtárakkal közelítik meg a tanuló ifjúságot.

Vizsgálatunk köréből teljesen ki kell kapcsolnunk a kaszinói és a magán kölcsönkönyvtárakat; más helyen kell foglalkoznunk az iskolai könyvtárakkal.

A kaszinói könyvtárakat azért, mert csak a klubtagok kis és zárt köre számára hozzáférhetők, tehát a nyilvánosság azon csekély attribútumait is nélkülözik, amelyekkel némely tudományos egyesületek szakkönyvtárai is bírnak. De - köztudomás szerint - még a klubtagok is alig

használják a többnyire régi ajándék-könyvekből szedett-vetett gyűjteményeket. Irodalmi színvonalon álló klubkönyvtár tudomásunk szerint Budapesten nincsen, s ha van: úri klubok hozzáférhetetlen tulajdona.

A magán kölcsönkönyvtárak közt újabban több jól felszerelt vállalat virágzott föl. Bár egyik sem vetekedhetik a nyugat-európai nagy városok, például a londoni *Mudie*- vagy a bécsi *Leist*-féle kölcsönkönyvtárral: térfoglalásuk bizonyára egyik jele annak a szükségletnek modern irodalom iránt, amely a budapesti középosztályban s különösen annak asszonyaiban és leányaiban mind erősebben érvényesül. De ezek a kölcsönkönyvtárak aránylag magas kölcsöndíjakat szednek (a bécsi *Zentralbibliothek*-ban a legmagasabb kölcsöndíj 1 korona, Budapesten a legalacsonyabb 2 korona) és így szintén csak keveseknek hozzáférhetők; azonkívül - a dolog természete szerint - forgalmi adataikat titokban tartják.

Az iskolai könyvtárakról későbbi összefüggésben fogunk szólni. Itten csak annyit bocsátunk előre, hogy a népiskolai és középiskolai könyvtárakat - a főváros legújabbán bevezetett iskolai olvasótermeitől eltekintve, amelyek egyelőre jól funkcionálnak - alig használják és sokszor értékes könyvanyaguk szinte teljesen parlagon hever.

Ilyformán vizsgálatunk tárgyául csupán az ún. népkönyvtárak, valamint a szakegyleti könyvtárak kategóriája marad meg.

Sajnos, a könyvtárak ezen két kategóriája is majdnem kicsúszik a vizsgálat alól. Nagyobb részük sokkal kisebb, semhogy működésük statisztikai földolgozást vagy leírást megérdemelt volna. S a nagyobbak közt is alig van kettő-három, amelyet külön meg kellene említeni. A legnagyobb a *Budapesti Könyvtáregyesület*, központjában és hat fiókjában összesen 32.000 kötetet adott ki 1907-ben. Valamennyi többi könyvtárnak kölcsönforgalma ennél csekélyebb. Ezért csak az összesített eredményeket elemezzük.

Azt látjuk mindenekelőtt, hogy az összes budapesti népkönyvtárak állománya 1907-ben alig lehetett több 55.000 kötetnél, s mivel az évi gyarapodás kb. 5.000 kötet, máig is aligha haladta meg a 65.000-et. Kitűnik továbbá, hogy mindezek a könyvtárak mintegy 115.000 kötetnyi forgalmat, ebből 92.000 kikölcsönzést értek el. Végül azt látjuk, hogy mintegy 10.000 koronát költöttek könyvekre, 5.000-et személyzetre és összesen kb. 20.000 koronát adtak ki.

Ezek az adatok magukban véve semmit sem mondanak. Értelmüket csak úgy ismerhetjük meg, ha hasonló adatokkal összevetjük.

Ezúttal megint nem megyünk messzire. Megint megállunk Bécsnél, amelynek népkönyvtár-ügye még alkalmasabb a mienkkel való összehasonlításra, mint tudományos könyvtárügye. Bécs városa épp oly keveset költ nyilvános könyvtárakra, mint Budapest s így azok ott is majdnem kizárólag a társadalom áldozatkészségén épültek föl; az állam és község támogatása aránylag ugyanolyan méretű, mint Budapesten, sőt talán valamivel kisebb.

Bécs népességének olvasószükségletét ma nagyjából négy egyesület látja el, amelyek az 1909. évben 3,4 millió kötetnyi kikölcsönzést értek el. Ez azt jelenti, hogy Bécs egy-egy lakójára átlag 1,7 kölcsönzés esett. Budapesten ellenben az összes népkönyvtárak kölcsönforgalma ugyanakkor körülbelül 100.000 kötetet, tehát fejenként 0,12-öt tesz ki. Ez a bécsi hányadnak $\frac{1}{14}$ része. Vagyis mialatt Budapesten 10 ember 1 kötetet, addig Bécsben ugyanannyi ember 15 kötetet olvas el.

Nehéz megállapítani, hogy mennyi a különböző munkásegyletek könyvállománya. A Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó szakegyletek közül a főváros statisztikai évkönyvében csak egyet találunk, a nyomdászokét, 6.400 kötettel, holott köztudomású, hogy sok külföldi országgal szemben is kitűnő tulajdonságuk a magyar szakszervezeteknek, hogy kisebb-

nagyobb könyvtárral valamennyi fel van szerelve. A *Magyar Minerva* utolsó kötete, amelynek adatai 1902-ről szólnak, a nyomdászokén kívül még öt szakegyleti könyvtárt ismertet és egyéb munkásegyleti könyvtárt is hatot, összesen kb. 10.000 kötetnyi könyvet. A Szakszervezeti Tanács 1904. évi kimutatása a kötelékébe tartozó budapesti szakegyletek könyvállományát 28.000 kötetre teszi. Az egyéb munkás- és magánhivatalnok-szervezetek könyveivel együtt ez kb. 40.000 kötet.

Általában elmondhatjuk - és nyomtatott katalógusaiknak összehasonlítása mindenkit meggyőzhet arról - hogy a szakegyletek könyvtáranyaga jobb, mint a népkönyvtáraké és hogy használatuk intenzívebb. A nyomdász szakegylet 1907-ben például egymaga 4.000 koronát költött könyvekre és 27.000 kötetet kölcsönzött ki, tehát kötetjét 4,3-szor forgatta. Ugyanakkor az összes budapesti népkönyvtárak 10.000 koronán vásároltak könyvet, összesen 90.000 kötetnyi forgalmat értek el és kötetenkint 1,7 kölcsönzést. Mindazonáltal ezek az eredmények is alig lendítenek valamit az összesített arányszámokon. A végeredmény mégis csak az, hogy Budapest 800.000 főnyi népességének könyvszükségletét kb. 100.000, nagyrészt silány, szegényesen gyarapított, szegényesen elhelyezett, ötvenfelé szétforgácsolt kötettel kell kielégíteni, minek folytán, mialatt Bécsben 1 család átlag 8-9 kötetet olvas egy évben, Budapesten 4 családra egész éven át alig jut összesen 3 kötet! Ez majdnem annyi, mint semmi! [...]

Az új községi nyilvános könyvtár feladata tisztán és világosan áll előttünk: a főváros anyagi képességének lehető kímélésével jó olvasmánnyal kell ellátnia azokat, akik maguk gyönyörűségére vagy okulás céljából máris olvasnak; és föl kell keltenie az olvasás és önművelés vágyát azokban, és bele kell vinnie a könyvet azoknak körébe is, akik ezt a szükségletet még nem ismerik. „A legjobb könyveket a lehetőleg legtöbb olvasónak a legolcsóbb úton” - mint az amerikai könyvtárak jelszava szól.

A legelső követelmény az olvasók körének legtágabb kiterjesztése. Akik különböző nyilvános könyvtárainkat ma leginkább használják: a tanuló ifjúság különböző kategóriái, a kispolgárság asszonyai és lányai és a munkásosztály némely keskeny rétegei, kell, hogy az új nyilvános könyvtár híveiül is megmaradjanak; de ezenkívül be kell vonnunk az ipari munkásságnak azon százezres seregét, amely ma tudatosan távoltartja magát a legtöbb, nem az ő kezdeményezéséből fakadt továbbképző intézménytől; meg kell nyernünk az iparban és kereskedelemben alkalmazott hivatalnokokat, és - amennyire lehet - magukat az iparosokat és kereskedőket is; meg végül az értelmiségi középosztályt, a tanítók és tanárok, írók, művészek és egyéb intellektuelek ezreit. Szóval: Budapest egész írni és olvasni tudó népességét, talán azoknak kivételével, akiket gazdasági helyzetük végső nyomorúsága minden nagy városban minden egyéb kultúrközösségből is kizár, a menthetetlen paupereknek, sajnos, minálunk is nagyszámú fekete tömegét, a *lumpenproletariat*-ot. És az sem baj, ha a ritkaságok kedvelői, a *book-hunter*-ek, akiknek költséges amatőrkedvtelése a tudományos könyvtárak szellemét is sokhelyt megmértelyezték és azokat igazi hivatásuktól eltérítették, szintén távol maradnak az új könyvtártól. Csak ha az összes *dolgozó* elemek szellemi élvezeteinek közös forrása lesz, teljesítheti az új intézmény majd tökéletesen hivatását. [...]¹²⁵

Dr. Szabó Ervin: Községi nyilvános könyvtár Budapesten. In: Városi Szemle, III. (1910.) 446-490. p.

¹²⁵ A Törvényhatósági Bizottság közgyűlése 1911. július 5-én hozott határozatot az addig kizárólag közigazgatási és tudományos feladatkörrel rendelkező fővárosi könyvtár nyilvános közművelődési könyvtárrá történő átszervezéséről. Az első fiókkönyvtár 1913-ban az Almásy téren nyílt meg.

***A fővárosi közgyűlés vitája ‘Ferenc József Koronázási Jubileumi Díj’
adományozásáról Ady Endre részére***

1909. december 15.

Dr. Wildner Ödön tanácsjegyző

[...] Ismerteti a tanács előterjesztését a „Ferenc József koronázási jubileumi-díj alapítvány”¹²⁶ díjainak odaítélése ügyében.

Dr. Baránszky Gyula a tanács javaslatával szemben indítványozza, hogy a Ferenc József koronázási jubileumi díj alapítványra vonatkozólag az elnökök jelentését a közgyűlés ne vegye tudomásul, először azért, hogy ha már a közgyűlés csupán arra van utalva, hogy a jelentéseket tudomásul vegye, legalább tudják azt, hogy mi történt ezeknél a jutalomdíj kiosztásoknál, szeretné továbbá tudni azt, hogy kik pályáztak, kik kaptak jutalmat és miért kaptak jutalmat. A maga részéről pl. nem képes felfogni azt, hogy miért ítélte oda a bíráló bizottság Ady Endrének a 2000 koronás irodalmi díjat. Szóló a legkiválóbb szakértőkkel beszélt, és azok egyhangúlag megállapították, hogy bár Ady igen tehetséges költő, de sem hazát, sem Istent, sem erkölcsöt, sem becsületet nem ismer; (Zaj. Ellenmondások.) elsőrendű szépirodalmároktól azt hallotta, hogy Ady irodalmi perverzításban szenvedő költő, akit a közgyűlés jutalomdíjjal nem ösztönözhet arra, hogy olyan képtelen dolgokat írjon, mint amilyeneket eddig írt.

Ady Endre nincs is rászorulva erre a jutalomdíjra, márpedig az alapítványi oklevél intenciója szerint ezt a jutalomdíjat tehetséges, törekvő és arra rászorult költőnek kell odaadni, ő pedig rendez felolvasásokat, ahol 4-10 000 koronát szed be. [...]

Gelléri Mór szokatlan dolognak tartja, hogy a Ferenc József koronázási jubileumi díj elbírálására kiküldött bizottság véleményét itt a közgyűlésen felülbírálják, miután azonban egy hang emelkedett éppen a legtipikusabb jutalmazás ellen, ami szeparátum votum¹²⁷ gyanánt tekintendő, a bizottság, illetve a tanács javaslata mellett kíván felszólalni.

Különösen hangsúlyozni kívánja azt, hogy az országnak, de különösen a fővárosnak a véleményét ritkán találta el egy bizottság annyira, mint ez a bizottság, mikor Ady Endrének adta ki a jutalmat. Szóló megengedi, hogy Adynak vannak olyan költeményei, melyek nem minden ember ízlésének felelnek meg, de Petőfinek és más nagy költőknek is voltak olyan extravaganciái, amelyek nem minden ember ízlésének feleltek meg. Ady Endre egyike a legelsőeknek, aki a nép szívébe nyúlik bele, a nép kívánságait fejezte ki, igaz hogy modern költő, de olyan egyéniség, aki teljesen beleillik a modern korba, akinek a munkáit általánosságban elismerik és kitüntetésben részesítik a fővárosban éppúgy mint a vidéken és a külföldön. Lehetnek kiváló irodalmi emberek, akik nem tekintik Adyt elsőrendű költőnek, de ő mindenesetre oly kiváló egyéniség, aki, nem tudja szóló hány lófejjel ment előre a kollégái között, feltétlenül számot tarthat az ország egész közönségének a figyelmére és elismerésére.

¹²⁶ A főváros 1892-ben Ferenc József királlyá koronázásának 25. évfordulója alkalmából létesített alapítványt művészeti díjak adományozására. A díjért folyamodni kellett, a kérelmeket e feladatra kiküldött bizottság bírálta el.

¹²⁷ Különvélemény.

Ami azt illeti, hogy ő nem szorult rá ezen jutalomdíjra, szóló megjegyzi, hogy ez nemcsak anyagi jutalom kíván lenni, hanem egyúttal erkölcsi elismerés is, amely egy koszorú annak a költőnek, aki munkájával elismerést aratott, és aki oly kiváló egyéniség, hogy feltétlenül rászorgált arra, hogy a főváros azok közé sorakozzék, akik neki tapsolnak. Szóló indítványozza tehát, hogy Baránszky biz. tag javaslatának mellőzésével a közgyűlés a bizottság jelentését vegye tudomásul.

Dr. Füredi Mór [...] Szóló nem akar szobrot emelni Adynak és nem tartja őt első költőnek, igen merésznnek tartja az ilyen kifejezéseket: „szőke gerendák”, „csókot kérő daganatom nem lohad le soha”, de a pályázati feltételekben azonban benne van az is, hogy nem bevégezett tehetségeket akar jutalmazni, hanem azokat, akik megmutatták rátermettségüket, ezt pedig Adytól eltagadni nem lehet. Ady Endre iskolát csinált, egész csomó fiatal költő van, akik őt követik, mert úgy látszik, eltalálta a közönség ízlését, és megtalálta a közönség szívéhez vezető utat. Ezekre való tekintettel szóló kéri a tanács javaslatának az elfogadását. [...]

Dr. Pető Sándor [...] Szóló nem habozik kifejezni azon véleményét, tisztelvén minden embernek, így Baránszky biz. tagnak a meggyőződését is, hogy neki nem annyira Ady Endre a költő, hanem Ady a radikális és progresszív férfi ellen van kifogása. Szólónak nincs semmi kifogása az ellen, hogy Baránszky biz. tagnak nem tetszenek a progresszív férfiak, azonban azt hiszi, hogy a közgyűlés őt ezen az úton követni nem fogja, és még ha a közgyűlés többségében is meg volna ugyanaz az irányzat, amely szerencsére nincs meg, ami Baránszky biz. tagban megvan, azért mégsem lehet őt követni azon az úton, hogy üldözőbe veszi állandóan érdemes munkát végző férfiakat azért, mert az ő munkássága ellenkezik Baránszky biz. tag irányzatával.

Dr. Baránszky Gyula: Ez inszINUÁCIÓ! Ez gyanúsítás!

Dr. Pető Sándor megengedi, hogy ebben a közgyűlési teremben még nem érdem és nem kiválóság az, ha valaki a progresszív irányzatot követi, de még odáig sem jutottak el, hogy valakit csak azért üldözzenek, mert a progresszív irányzatoknak a híve. Elfogadja a tanács javaslatát. [...]

A közgyűlés többsége a jelentést tudomásul veszi.

Fővárosi Közlöny, 1909. december 17. (92. szám) 2032-2034. p. Jegyzőkönyv a Törvényhatósági Bizottság 1909. december 15-i üléséről.

3. fejezet
TÖRTÉNELMI KATAKLIZMÁK SODRÁBAN

Krúdy Gyula: Hogy tört ki a forradalom?

[...] Hock János¹²⁸ hazafelé készülődött az Astoriából: este hét óra felé járt az idő, a józsefvárosi plébánián megszokták, hogy a plébános úr otthon vacsorázik.

Előzőleg egész délután együtt ült a Nemzeti Tanács Hock János elnöksége alatt. Meghánytákvetették az előző nap eseményeit. A pesti rendőrök jelentkezését a Tanács szolgálatára. A délután folyamán rossz hírek érkeznek a Zrínyi utcából. A forradalmi rendőrök egymás után jelentik, hogy a főkapitány igyekszik megakadályozni a rendőrség megbontását. Hátha gyakorlott keze megtalálja most is a tegnap fogadalmat tett pesti rendőrök torkát szorítani, hogy beléjük fojtsa a lelkesedés szufláját?

Komor hangulatban folyt le a délutáni ülés.

Károlynak¹²⁹ sincs jó mondanivalója. József főherceg odafent a Várban körülbelül már nádorispánnak képzelet magát. (Ez volt megbízatása a királytól.)¹³⁰

Hadik¹³¹ - bár gyakorlatlan ember - cselekedni kénytelen, ha valami tűz üt ki a városban. Utóvégre ő a miniszterelnök. Felel az ország és a főváros nyugalmáért. Csak az a reménység, hogy jóérzésű hazafi. Tán még sem akasztat, ha erre kerül sor. A sors kedvezésének mutató körülmény, hogy a minden hájjal megkent Wekerle¹³² és a legvégsőre elszánt Tisza¹³³ félre vannak téve az útból.

Ám a hangulat nem változik. Borúsan, gondokkal telten oszladozik a délutáni Tanács. Hock a kalocsniját keresi, Purjesz¹³⁴ telefonoz a szerkesztőségbe, hogy mindjárt ott lesz.

Ekkor két postatiszt jelentkezik az Astoria portásánál. Hock elnök urat keresik.

A portás ügyes, lelkes ember. Négy esztendei katonáskodás után néhány napja került vissza hivatalába. Rajong a forradalomért. A postatiszteket a hirtelen távozni készülő Hock és Purjesz elé állítja.

A postatisztek röviden közlik a Nemzeti Tanács elnökével, hogy a pesti postások és telefonosok ma este gyűlést tartanak. A régi postáselnököt akarjuk megbuktatni. Új forradalmi irányba terelnénk a gyűlésező postásokat, ha a Nemzeti Tanács segítséget adna.

¹²⁸ Hock János (1859-1936) katolikus pap, politikus, 1918-ban a Nemzeti Tanács elnöke.

¹²⁹ Károlyi Mihály gróf (1875-1955) nagybirtokos, politikus, 1919 október 31-1919. január 11-ig miniszterelnök, majd köztársasági elnök. Március 21-én lemond. 1919 júliusától emigrációban él.

¹³⁰ József főherceget, a Habsburg-ház Magyarországon élő ún. nádori ágának fejét IV. Károly király 1918. október 27-én „homo regius”-sá, magyarországi személyes képviselőjévé nevezte ki. Ebben a minőségben felhatalmazást kapott új kormány kinevezésére.

¹³¹ Hadik János gróf (1863-1933) nagybirtokos, politikus. József főherceg 1918. október 29-én kormányalakítással bízta meg, de a forradalom győzelme miatt már nem lépett hivatalba.

¹³² Wekerle Sándor (1848-1921) pénzügyi szakember, politikus, három ízben miniszterelnök (1892-1895; 1906-1910; 1917-1918). A kormányfői tisztséget 1918. október 28-ig töltötte be.

¹³³ Tisza István gróf (1861-1918) nagybirtokos, politikus, 1903-1905, majd 1913-1917 között miniszterelnök. 1918. október 31-én fegyveres katonák - mint a régi háborús politika legfőbb megvalósítóját - Hermina úti villájában meggyilkolták.

¹³⁴ Purjesz Lajos (1881-1925) újságíró, a Világ c. polgári radikális lap felelős szerkesztője.

Hock Purjeszt kéri fel, hogy legyen segítségére a postásoknak, akik a rendőrök példáját akarják utánozni.

Purjesz kifejti, hogy Hocknak a személye varázs-hatással lesz az ingadozó postatisztek gyűlésében.

- Hol van a gyűlés?

- Rákóczi út 30.

Gyalog indulnak el. Most már hiába várja a vacsora Hockot a józsefvárosi plébánián. (Majd csak éjfél felé eszik egy kis tokányt az Astoria konyhájáról.) Purjeszt a szerkesztőségben hasztalan keresik munkatársai: október 30-ika van. Komor felhők lógnak a Rákóczi út felett. A gázlángok kimerült arcú, fáradt léptű járókelőket mutatnak. Egy halálra kínzott város, amelynek az idegei sem éreznek. Gyötrött, keserű emberek ecetesen mosolyognak, mikor a forradalomról hallanak. Ugyan ki csinálja meg itt a forradalmat? Legyintenek s tovább mennek. A pesti polgár cipője, amelyet fufanggal és hatósági jeggyel vett el a fogvicsorgató susztértől: egykedvűen tapossa a sarat. A bérházak ablakai mögött bágyadtan pislog a családi lámpás. Vajon érdemes még élni? - kérdezi a hunyorgó láng a lesóványodott családoktól. Egyik-másik bolti ablakában bolondos Mikulás figurák. Fehér szakállú bábuk, piros köntösben ördögök. Milyen furcsa, hogy az emberek nem felejtik el a napot, amikor ajándékot kell venni? Rongyos öregasszony, lerongyolódott gyermekei társaságában és segédletével kínálja az estilapot. A villamos kocsira felmászik az utas, mint egykor az Ararát hegyére tolongott az emberiség a vízőzön elől. Színházba mennek fehér szoknyás nők, egész délután fészülködtek, bizonyosan tiszta fehérneműt vettek, kezüket megmosták, ruhájukat beillatosították. Az élet megy itt, a régi élet: nyomorultan, kábán, koldusan: kifesti arcát estére, mint egy megöregedett színésznő, aki még remél... Hátha felhangzanak még egyszer az egykori flóták, hegedűk? Csenevész bolti-lány a Belváros felől szorgalmasan rakosgatja egymás mellé cipőit, nem süti le szemét a vérmes arcú kupec elgondolkozó tekintete előtt. Kipomádézott, vállalkozóan csinosított zenészek hangolják hangszereiket a kávéházak üvegablakai mögött. Bőrkabátos vidéki tétován bámul a Síp-utca felé eltűnő női-árny után. Minden járókelőnek más és más a gond a kalapja alatt. Unalom és szegénység fakó fotográfiái, élvezetvágy mekegő bakkecskéi, távoli reménységek bárányfelhői és az napi sikerek virágbukétái találhatók a kalapok alatt. Nem gondol itt senki a néhány óra múltán felzendülő forradalomra. Legfeljebb kését szorongatja az éhező a gazdagok gondtalan lustái után.

Ezen az estén történt, hogy a postások és telefonosok gyűlésén a józsefvárosi plébános megeskette a jelenlévőket, hogy a Nemzeti Tanács parancsainak engedelmeskednek.

Hock János beszélte nekem, hogy nem is gondolt előzőleg az eskü kivételére ebben a gyülekezetben. Csak néhány felvilágosító és biztató szót akart mondani az elégedetlen postásoknak. Beszélt szokott gesztusaival és tárogatóhangján.

- Valami ihlet szállott meg... Valamely kimagyarázhatatlan érzés jelentkezett bennem, amikor elhatároztam magam, hogy felesketem a gyülekezetet a Nemzeti Tanácsra. No hát próbáljuk meg.

A telefonos nők, a postás-hölgyek szinte felsikoltottak a boldog örömtől, amikor a pap esküjüket kívánta. Magasra emelték a kezüket, a hangjuk áradt, a szemük lobogott és szinte magukon kívül ismételték a fogadalmi-esküt Hock János után, amelyet egy papírlapról olvasott fel. Zúgott, visított, szinte lángba borult a postások gyülekező terme. Az eskü úgy hangzott, mint a jövő élet minden reménysége, mint az újjászületés. Vége e percben a régi nyomorult életnek, a hervasztó bajnak, az életen rágódó keserűségnek, szívzsibbasztó boldogtalanságnak, rabszolgaságnak. Esküdtek, esküdtek, mint a hajótöröttek, hogy újjonnan

kezdenek mindent az életükkel. Esküdtek, mintha a pokol tornácából menekülnének meg letett fogadalmukkal. Hangosan, kiáltva, a vérpad és a megsemmisülés elszántságával esküdtek a szegény szürkieszoknyás, boldogtalan hivatalnoknők, hogy a perctől kezdve a mindent megváltó tanácsnak engedelmeskednek.

Hock, a leggyakorlottabb szónok, kábultan nézett szét a vérpirossá lett teremben. A szemek gyújtogattak, a hangok tűzcsóvát hajítottak, az arcokon a másvilág fénye... Ilyen szónoki sikere még soha sem volt.

Hullámozott, gyűrűzött, kavargott körülötte a vihar: magosra emelkedett az ezeregyéjszakai szellem, amelyet a halász palackjából kiszabadított. A józsefvárosi plébános még burnótozni¹³⁵ is elfelejtett ezen a gyűlésen. Csak állt megmerevedve, mint aki előtt a tenger nyílt meg.

A forradalom tengere.

Látnoki szemével már látta az égis emelkedő hullámokat, amelyek elborítják egyszerre a régi Magyarországot. Mintha ebben az esti órában érkezett volna ide Budapestre az a végtelen és még nem állítható áramlás, amely hatalmasabb a tengerek Golf-áramánál, a forradalom szele, amely ismeretlen helyről indult el e csillagtesten, amelyről száz és néhány esztendő előtt azt mondta Mirabeau, hogy körülutazza a világot. Honnan jött a szél, amely egyszerre fölrázta, megragadta, kicserélte, önmagukban megforgatta ezeket a szegény hivatalnoknőket, akik végképpen elszegényedve és nélkülözve, a régi kackiás, aranyos postászubbonyt ronggyá viselve túrték a háború négy esztendőjét? Merről omlott Pestre e búskomor októbertévégi estén a tüzeső, amely reggelre éppen úgy lángba borítja itt a szíveket és az elméket, amint lángra lobbantotta a postásnőket, telefonoskisasszonyokat, akik bizonyosan nem gondoltak előzőleg arra, hogy ők vacsora-főzés helyett a forradalmat kiáltják ki és beteg gyermekeik orvosságát elfelejtik beadni, kis lakásuk üresen marad, ágyuk hidegen, álmuk hiába keresik őket keringő madárként ez éjszakán: vissza kell menni, rohanni a főpostára, reggelig dolgozni, táviratokat, telefonjelentéseket elfogadni, megcsinálni a forradalom első tényét, elfoglalni a budapesti postát... És a tomboló áradásban senkinek sem jut eszébe, hogy a fejével játszik, a hatalom, ha nem sikerül a terv, vérpaddal fizet. Boldogan, fölesküdvé, egy új világ küldötteiként rohantak el az estében. Szegényes ruhájuk az apostolok köntöse.

Pedig még nagyon kevesen tudták akkor Pesten, hogy a Pó mellől elindultak a hadseregek hazafelé: hogy Kecskeméten a Kossuth-szoborról kihirdette a köztársaságot egy Szigethy-nevű fiatal ügyvéd.

Pest aludni készült.

Nyolc órát vertek a tornyok a városban. Ennyit mutatott a nagy villamos óra is a budapesti főpostán, amely e perctől kezdve a Nemzeti Tanács hatalmába került.

Krúdy Gyula: Hogy tört ki a forradalom? In: Mindenki újakra készül. I. kötet. Szerkesztette: József Farkas. Bp., 1959. 315-318. p. (Eredetileg: Magyarország, 1918. december 22.)

¹³⁵ Dohányfüvet szippantani.

József főherceg a forradalom kitöréséről

[...] Október 30-án kitört a vihar! és a szennyes hullámok minden erőlködésem dacára összecsaptak fejem fölött. A csapatok legnagyobb részt átpártoltak a forradalmárokhoz. Hiába telefonáltam az állítólag szállításban lévő 38. Honvédhadosztályért, székelyeimért, kikben föltétlenül megbízhattam. Azzal utasítottak vissza, hogy a csapatok máshol - hej talán Csehországban? - kellene és én hagyjak végre békét és csináljak rendet az itteni csapatokkal. Kétségbeesésemben a telefonkagylót odacsaptam úgy, hogy eltörött!

Közben Lukachich altábornagy¹³⁶ jelenti nekem, hogy ő a zajongó utca s a föllázadt laktanyák és előnyomuló lázadók ellen támadást készített elő, hogy ha kell szuronnyal és tűzzel letörje őket. Egyben azonban azt is jelentette nekem, hogy ő semmiért sem állhat jót, a legkevésbé a támadás eredményéért, mert az összes csapatok, a bosnyákok is ki vannak merülve, ki vannak éhezve és a forradalomhoz húznak, vele éreznek.

A rendőrség magyar nemzeti forradalmat érezve e lázadásban, egytől-egyig a forradalomhoz csatlakozott, mint azt a főkapitányuk, Sándor László nekem jelentette, hiszen lelkesedik minden hazafi, a magyar függetlenséget végre kivívó forradalomért!... Hej Istenem, ha ez volna a forradalom célja, úgy én állanék élére; és szegény királyunkat, mint nemzeti királyt ültetnék a szabad Magyarország trónjára... Ha ez volna a célja?... Ha ez volna igazán a célja!?...

Lukachichnak meghagyom, hogy az adott helyzetben a kilátástalan támadást ne hajtsa végre és egyelőre csakis védelemre szorítkozzék. Hiszen az utca fölkelt volt és a katonaságot magával rántotta, és percről-percre újabb csapatok csatlakoztak, azaz pártoltak át a forradalomhoz. Már csak 5 megbízhatónak vélt (de Lukachich szerint ezek is át fognak pártolni) gyenge századunk volt, 200.000 fölfegyverzett, forradalmasított munkással szemben, örülség volna most ilyen körülmények között rohamra menni, mert vereség érné pár bomladozó századomat, és akkor a város végleg a csőcselék martalékává válnék. Egyik riasztó hír követi a másikat: gyilkolás, rablás, barbár pusztítás és lobogó lángok mindenfelé. Én egész éjjel a telefontól ültem.

A budapesti katonai parancsnokság most már csak arra kapott parancsot, hogy a katonaság csak abban az esetben használja fegyverét, ha a tömeg támadásának lenne kitéve. [...]

A m. kir. államrendőrségnek csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz, a Nemzeti Tanács javára billentette a mérleget.

Károlyi megalakította a Munkástanácsot és a Katonatanácsot.

A Nemzeti Tanács már lázasan dolgozott. Miután az államrendőrséget már megnyerte, a katonaságra vetette magát, hozzá proklamációt intézett.

A Nemzeti Tanács csapata a pólai és cattarói lázadó tengerészekből és szökött katonák hadaiból alakult.

A Nemzeti Tanács állandó összeköttetésben volt a Munkás- és Katonatanáccsal. A tömeget ezek lázították, ezek mozgósították az utcát.

A sok lógós, bujkáló szökevény katona a hívásra hallgatott, a társadalom söpredéke összeverődött sok ezret kitevő tömeggé.

A vezetés a Nemzeti Tanács kezéből is kicsúszott, és a fékét veszített tömeg előntötte Budapestet. [...]

¹³⁶ Lukachich Géza báró, altábornagy, 1918. október 26-tól Budapest katonai parancsnoka.

Három héttel elkésve küldtek ide¹³⁷ és nem voltam már képes a gátszakadást megakadályozni.

Ezt siratja lelkem!... De meg vagyok nyugodva, hogy másképp nem cselekedhettem volna. Bizony Isten, nem akartam Károlyit, noha Tisza István, ez a nagy államférfiú is őt ajánlotta! Károlyi Mihályt az erőszak hozta!

Fehér őszirózsákkal földíszített autók száguldanak az egész városban, bennük katonák és suhancok ülnek s állnak, mind fehér őszirózsákkal ékítve, a forradalom ártatlan fehér őszirózsáját viselik gomblyukukban és sapkájukon. Énekelve, örvendezve lövöldöznek a levegőbe. Miért is kellett így későn idejőnnöm!

Feleségemmel kissé a friss levegőre mentem s ahány ilyen őszirózsás teherautó elszáguldott mellettünk, mindegyikről viharosan megéjleneztek, de azután kihallatszottak a kiáltások: „Éljen a köztársaság!”

Józsai fiamat táviratilag a harcterről hazahívtam. Délben meg is érkezett ő, ki még lábadozó a spanyolbetegség után. Megkértem Károlyit, hogy gondoskodják hazaérkező fiam biztonságáról, mert helyenkint vad lövöldözések voltak.

A Nemzeti Tanács egy virágokkal díszített autót küldött Kelenföldre érte, két tiszttel és fehér őszirózsás honvédekkel, kik alattam hőiesen küzdöttek a Doberdón. Szeretett fiamat sértetlenül hozták haza és én hálásan szorítottam meg kezüket.

Délután 6 órakor jött Károlyi kabinetjével, és az én kezembe tették le az esküt a király egyenes kívánságára. [...]¹³⁸

Gróf Tisza Istvánt meggyilkolták! Ő volt egyike a legnagyobb hazafiaknak. Ő az első véres áldozata a fehér őszirózsás forradalomnak: borzasztó, hogy e nagy veszteséget, ezt a szégyent és gyaláztatot meg kellett érnünk.

Az eskütétel után tűnt nekem csak föl, hogy Szladits Károly miniszterjelölt nem jött esküt tenni: kérdésemre azt jelentette nekem Libits Adolf jószágigazgatóm, hogy mielőtt behívtam az összegyűlt minisztereket, jelentették nekik, hogy Tisza István grófot meggyilkolták. Gróf Károlyi Mihály egy kézlegyintéssel el akarta azt intézni, azonban Szladits kijelentette, hogy így már ő nem hajlandó a Károlyi-kormányban a miniszterséget vállalni, mert attól tart, hogy ez a kormány nem fogja a gyilkosokat felelősségre vonni. Károlyi kapacitálása ellenére ő otthagya őket, és elsietett.

A város tele van örömvigalommal és tüntetésekkel, de emellett sok helyütt rabolnak és fosztogatnak. A katonaság autók száguld körül és lőszerét a levegőbe puffogja el. És a hadsereg főparancsnokság nem küldött alattam szolgált csapatokat, akikben váltig bízhattam, a szent ígéretek füstbe mentek, mint a szemfényvesztés! Elvágta Ő Fölsége alatt a fát, most már csak zuhanás jöhet s a trón összeomlása! [...]

József főherceg tábornagy: A világháború amilyenek én láttam. VII. kötet. Tirol védelme és összeomlás. (1918. júl. 21.-1918. nov. 26.) Bp., 1934. 572-574., 582-584. p.

¹³⁷ Ld. a 127. jegyzetet.

¹³⁸ Károlyit József főherceg mint az uralkodót képviselő „homo regius” nevezte ki miniszterelnökké. A kormány tagjai esküt tettek a királyra. Másnap azonban, a köztársaságot követelő tömeges demonstrációk hatására Károlyi feloldását kérte ezen eskü alól. A Bécsben tartózkodó IV. Károly ehhez telefonon beleegyezését adta.

Hatvany Lajos: Egy hónap története

[...] Szombaton, november másodikán reggel telefonértesítést kapok, hogy öltözzem feketébe, menjek a várba, mert József főherceg fel akar esküdni a Nemzeti Tanácsnak.

Azt válaszolom a miniszterelnökségnek, hogy az Astoriában töltöttem az éjt, ott fekete ruhám nincsen, és nem is igen ajánlom a miniszterelnökségi uraknak, hogy a fekete ruha kényszerét ebből az alkalomból diktálják rá a szocialistákra. Fölösleges. Különben is tizenegykor a Nemzeti Tanácsnak összejevetele van a Városházán és a tanács - hála az Istennek - oly összetételű, miszerint éppen nem tartom valószínűnek, hogy az urak mindannyian telefonos nagy lakásban elérhetők lesznek. Fekete ruhája sincs mindenkinek. Szóval nem mentem a Várba, csak a Városházára.

Itt már egybegyűltek az urak, és egyhangúlag elhatározták, ami várható volt, hogy nem öltöznék feketébe, de sőt, hogy nem is mennek fel József főherceghez, hanem József főherceg jöjjön le mihozzánk. Ezt meg is telefonozzák a miniszterelnökségre.

Most megint szól a telefon. A toilette-kérdés még mindig kísért. De most már a főherceg kérdezteti, hogy vajon jöhet-e katonaruhában, mert civil ruhája nincsen. Egy öblös magyar hang a tanácsból ezt kiáltja: Kérjen kölcsön! Végül győz a józanság, s azt üzenik neki, hogy jöhet akár a katonaság antipatikus uniformisában is.

Azután folyik tovább egyhangú üzeme a Nemzeti Tanácsnak, deputációk jönnek, mennek, esküsznek. Nem tudom én micsoda női deputáció jelenik meg, de nem tiszta női, mert urak is voltak benne. Hock elmondja az esküformát, és csak az urakat esketi fel. Erre a deputáció tagjai közbekiáltanak, hogy a hölgyeket is eskesse.

Mikor a deputáció elvonul, Vass János azt ajánlja, hogy ilyeszerű zavaró epizódok kikerülése okából, ezentúl pontos és hiteles esküformulát állapítsunk meg.

- Ne akadunk fel ilyen csekélységeken! - jegyzi meg Purjesz.

Ebből nagy veszekedés lesz. Mindenki beleszól, Vass János duzzogva vonul félre, amikor jelentik, hogy jön a főherceg.

Ajtó nyílik, a főherceg belép, fiával és adjutánsaival, utánuk tódul a nép. A terem egészen megtelik.

Hock elébe állnak, aki igen hosszú s szerény véleményem szerint nagyon is loyális beszédbe kezdett. Folyton a Habsburg-család kiválóságát, kitűnőségeit, érdemeit emlegette. A kínos aktus alatt jól megnéztem apát és fiát is. A fiú ideges volt, ajkát harapdálta, szeme rángott. Különben igen jóképű, leányosan rózsás arcbrű gyerekember. Az apa nyugodtan állt, férfiasan, katonásan. Jó, egyszerű, nyílt szemű ember. Négy évig volt háborúban, de látszik rajta, hogy a világok harca éppen nem dülta fel lelkét. A gondolat sem vájt mély barázdákat ezen a sima homlokon. A cidevant¹³⁹ főherceg megérdemli, hogy szeressék, mint embert. Csak ez a kitűnő Hock ne szeretné benne annyira a főherceget. Ez antipatikusá teszi. Kezdem benne utálni a hosszú beszéd alatt a Habsburgot, a vesztett csaták vezérét, aki ilyenkor is katonaruhában jelent meg, számos, ragyogó érmekkel a mellén. Ha én beszéltem volna hozzá, okvetlenül megemlítem, hogy csináltasson mielőbb civilt. És hogy be kell látnia, mily rossz

¹³⁹ Jobb napokat látott.

úton tévelygett, midőn a katonaságban kereste a világ üdvét. (József nem igen tehet róla, őt úgy nevelték ebben a rossz udvari környezetben.)

Idegességem a mind hosszabbra nyúló beszéd alatt kezdett szemmel látható mozdulatokban kitörni. A merev adjutánsok haraggal nézték, hogy izgek-mozgok. Kerestem valakit, akivel észrevételemet közöljem. Végre meglelem a tömegben a legszimpatikusabb minisztert, a legmelegebbet és a legmegértőbbet; Kunfit.

Mondom neki:

- Hát lehet ezt tűrni?

Mire ő, mert a beszéd még mindig tart tovább:

- Ezen csak úgy lehet segíteni, ha elkiáltjuk magunkat a beszéd végén: Éljen a köztársaság!

Na végre a beszédnek is vége. Éljen a köztársaság! - kiáltjuk Kunfival. - Éljen! Éljen! - kiáltják, de kissé félénken, kissé rekedten, kissé szórványosan utánunk.

Most az eskü következne. Megkérlik a főherceget, hogy nevét mondja. A fiáét is.

- Habsburgi József... Habsburgi József Ferenc - mondják.

Ezen is átestünk teljes nyugalomban. De a kapucinus-sírboltban bizonyára nagy nyugtalanság támadt.

Most az eskü után szépen glédában áll a férfias, derék, őrmesterképű Habsburg József és azt mondja, hogy még egy szava van. Aztán azt hallom: hogy amíg a szíve lüktet, addig ő a magyar népé. Ez nem érdekel. De annak igazán örültem, amikor a főherceg a múltra azt mondta: hogy elmúlt.

Jól figyeltem a főherceg szavára, kinek stílművészetéről annyit írtak az újságok. Azt mondta szóról szóra, hogy *a jövőben van az, ahol Magyarország nagysága és virága fog fakadni és hogy ez az ő szívének egyedüli vágya*. Meghatott a kis ügyefogyott mondat, melyet biztosan szép főhercegi rondítással ő maga fogalmazott s tanult be, hogy elmondja nekünk. Annyi katonával folytatott annyi kajánkodás után, mikor Habsburgi József katonásan meghajolt, hogy távozzék, igazán testvéri részvétellel tekintettem kék zubbonya fölött pirosuló izmos nyaka után.

Károlyi még most is megadta a főhercegnek, ami a főhercegé. Ő ceremóniás fekete kabátban jelent meg. Kunfi csak úgy kis überzieherben kísérte. Mondják, hogy a miniszterelnökség előtt Kunfit sokáig nem találták. S hogy Józsefnek sokáig kellett várnia a szocialistára. Azért ez jó!

Mialatt a Nemzeti Tanács konferenciája tovább folyik, megint csak nyílik az ajtó, és mivelhogy Pest az Pest marad, bekiáltott valaki:

- Nincs itt Habsburgi József?

Szombaton délben nálam ebédelt egy fiatalember, aki most Linder hadsegéde. Szintén a forradalom éjszakáján tűnt fel, de abban különbözött katonatanácsai társaitól, hogy derék ember. Ez a fiú elmondta nekem, hogy őt katonának tették meg, mert a család így határozta. És hogy ez így van a legtöbb aktív tisztnél. De ő már korán megértette, hogy a katonaság nem emberhez méltó foglalkozás. Hogy embert ölni nem szabad, s hogy a háborút undorral élte végig. Ennek a véleményének sokszor kifejezést adott és emiatt sok baja volt.

Mikor érezte a fegyelem bomlását, maga szervezte a katonatanácsokat, még pedig hólabdaszisztéma szerint küldözgetett lapokkal.

Vele megyek a miniszterelnökségre, ahol Károlyi igen komoran azt mondja nekem:

- Minden nagyon rosszul áll. Majd egy óra múlva elmondhatok többet.

Megtudtam, hogy még mindig a katonatanácsok ügye az, mely őt annyira elkomorítja. Már megint ultimátummal és a város lövetésével fenyegetőznek. A matrózok monitorból fogják löni a Duna két partját.

Egy óra múlva megtudtam, hogy egyezséget kötöttünk a katonatanáccsal. A katonákat meghívják a minisztériumba, ahol kontraszignálják az aktákat. Ez a megállapodás.

Kunfival lemegyek a Nemzeti Tanácsba. Ekkor mondott le a Tanács a maga aktív részvételéről az ügyekben, átadván a kormánynak a hatalmat. Csak a kormány lemondása esetére biztosítja magának a Tanács egészen a nemzetgyűlésig a formális létezés jogát, s egyézersmind a halk ellenőrzést. Az exekució¹⁴⁰ természetesen és mindenképpen a minisztereké. Na, - velünk nincs annyi baj, mint a katonatanáccsal. Egyhangúan és simán megy a dolog. Kunfi mehet és Hock elé nyüzsgő felesküvők jöhetnek. A sok deputáció között, akik felkínálkoznak, stréberkednek, felesküsznek, csak a derék telefonista-lányokat említem meg, akiknek a Nemzeti Tanács és általában a forradalom köszönheti diadalát. Holmi törökverő Rozgonyi Cicelléknél külön helyet érdemelnek a magyar történelemben, mert ők még akkor csatlakoztak a Nemzeti Tanácshoz, - a sok egyetemi tanár meg miniszteri hivatalnoktól, meg bankártól nemes különbözésben - mikor a csatlakozás még ezeknek a rosszul fizetett szegénykének állásukba, sőt életükbe kerülhetett volna. A telefonos kisasszonyok nemzeti ajándékot érdemelnek. Hadik boldog, zavartalan álma a forradalom éjszakáján, Lukachich tehetetlensége és a királyi és az összes karhatalmi parancsnokoké, minden, minden csakis az ő művük. [...]

Hatvany Lajos: Egy hónap története. In: Mindenki újakra készül. Szerkesztette: József Farkas. Bp., 1959. 251-254. p. (Eredetileg: Esztendő, 1918 december)

¹⁴⁰ Végrehajtás, itt: végrehajtó hatalom.

Munkáselőadás az Operában

1919. február 9.

[...] A munkások sok ezre ostromolta meg a szakszervezeteket, amikor köztudomású lett, hogy február 9-én munkások részére előadást rendez a Magyar Nemzeti Operaház. Mindössze 1200 munkástársunk juthatott jegyhez. Amikor az operaházat - építtetői - a főúri világ számára építették, a nép mélységes öntudatlanságának álmát aludta. Ki is gondolt volna arra, hogy a munkásosztály a mélységből felemelkedik a magasságba - és az operaművészet rajongója lesz. A népet kirekesztette a főúri oligarchia, elzárta előle a művészet kapuit és megnyitotta a nép számára a pálinkaméréseket, hogy a mélységes fertőből föl ne támadjon a nép öntudata. Amikor az operaházat építették, a magyarországi munkásmozgalom csecsemőkorát élte - és ma az Operaház a nép befogadására kicsi - megnőtt a nép öntudata. Az uralkodó osztály elzárta a tudományt a nép elől, hogy szörnyű helyzetére rá ne eszméljen, elzárta előle a művészetet, hogy állati igénytelenségben tartsa. A munkásmozgalom azonban halad a maga útján, nevelte a néptömegeket, és éretté tette a művészet megértésére és szeretetére.

A munkásosztály emelkedő kultúrigényével számolni kell, meg kell előtte nyitni a művészet kapuit. A zene, az ének az ember érzelmi világán keresztül behatol az értelembe, nemessé teszi az emberi kedélyt. Az operaművészet népszerűsítésével kell megadni a munkásságnak is azt a lehetőséget, hogy az öröm és a fájdalom zenei kifejező eszközei útján saját énjük örömeit és fájdalmait kristályosan megérthesse és megérezze. Az emberi kultúra fejlődésének zászlaját a munkásság ragadja magához: az új zászlóvivő kultúrigényévé kell avatni a művészetet.

A munkáselőadás helyárai rendkívül mérsékeltek és emiatt „üzleti” szempontból nem fizetődik ki a munkáselőadás. Ha azonban gondoskodás történik arra, hogy nagyobb befogadóképességű Operaház építtessék, akkor a munkáselőadásokra az állam nem fizet rá. Addig is viselni kell az államnak a ráfizetést, mert a művészet népszerűsítése és a nép művészeti érzékének fejlesztése állami föladat...

A Magyar Nemzeti Operaház első munkáselőadásán művészproletárok élete, Puccini operája: a „Bohémélet” kerül színpadra. Az igazgatóság nagy egyszerűséggel karolja föl a munkáselőadás előkészítését, a művészek és a műszaki munkások nemes akarással a legjobbat, a legművészbibbent kívánják nyújtani a munkásságnak, a munkáselőadást ünneppé akarják avatni. A munkásság kultúrigényének, művészetszeretetének elismerését érzi ebben a nemes akarásban és annak a korszerű szellemnek fölébredését, amely a művészetet a nép szolgálatába kívánja állítani. [...]

Munkásmozgalom és kultúra. 1867-1945. Összeállította: Szilágyi János. Bp., 1979. 213. p. [Eredetileg: Népszava, 1919. február 9.]

Szerdahelyi Sándor emlékei a Tanácsköztársaságról

Visszaemlékezem a proletárdiktatúra kikiáltásának éjszakájára. Az Újvárosházán lezajlottak a munkástanács izgalmas vitái, s ahogy előre tudtuk, a munkáspártok megegyezését a munkástanács szentesítette. Kiállni a Szovjetunió oldalán, megteremteni a magyar tanácsköztársaságot. A feszült és kíváncsi várakozás hangulatában oszlott szét az ülés, s talán egyedül a Szovjetunióból hazatértek tudták a marsrutát, azt ami bekövetkezendő volt; a többiek azt gondolták, hogy amit az orosz nép végrehajtott, az nálunk sem kilátástalan vállalkozás. Mindazonáltal a hangulat komor volt, ahogy kiléptünk az éjszakai utcákba. Az utakon szerte szuronyos-puskás őrszemek; az megnyugtató volt, anarchikus elemek ne használhassák ki az átalakulás óráinak bizonytalanságait. És megnyugtató volt az is, hogy az utcai világítás változatlanul működött. Itt-ott az őrszemek igazoltattak bennünket, de ment a dolog simán. Persze mire a Chikagóig¹⁴¹ eljutottunk, már jelentkeztek nyugtalan elemek, akik nagy lövöldözést csaptak „szórakozásból” - így képzelték el a forradalmat. Az utcán siető lakosság az árnyékba húzódva osont előlük, úgy tudom azonban, nagyobb baj nem történt.

Azt hiszem, másnap reggel közölte a *Népszava* és a *Vörös Újság* Kun Béla rádióbeszélgetését Leninnel, a magyarországi átalakulásról; a közlemény sejtette, hogy szovjet csapatok vonulnak fel határainkra és állnak készen a védelemre új rendszerünkért.

A proletárdiktatúrában a 80-as tanács¹⁴² tagja lettem. Ez a testület afféle parlament szerepét töltötte be, de nekem sok szerep itt sem jutott. Szorgalmasan jelen voltam az üléseken, mert itt kísérhettem közvetlen figyelemmel az események alakulását. Bizony, az események alakulása nem volt kedvező. Az ország a gazdasági lehetetlenülés állapotában volt. A falut megnyergelte az ellenforradalom, a városban nem volt sem nyersanyag, sem üzemanyag, csak némiképp normális ipari élet számára. Csak jellemzésül egy tényt, amelyet a gyermekbaráti működésem körében kellett megismernem. Arról volt szó, hogy előkészítjük a gyermekek hűvösvölgyi nyaralását, vagyis azt, hogy napról napra kivisszük őket Hűvösvölgybe villamoson és este haza.

Nos tárgyaltunk a villamos-társaság megbízottjával. Sváb mérnökkel, aki kijelentette, hogy fölötte sajnálja, de nincs szén ezeknek a különjáratoknak az indítására. Minden erőfeszítésünk hiábavaló volt a ténnyel szemben.

Beszéltek ugyan arról, hogy a Hungária Szállóban, vezetőség főhadiszállásán fölötte jól élnek, ezt közvetlen tapasztalataink nem erősítették meg; a lakosság, különösen a fővárosban, nagyon rosszul volt ellátva. Csak jellemzésül említtem, a proletárdiktatúra eleste után egy ébredő¹⁴³ villamoskalauz feljelentett engem, apósomat és sógornőmet, a szomszéd lakásban laktunk, följelentett azzal, hogy míg ő koplalt, mi tejes kenyeret ettünk habos kávéval. Erre minket lefogtak - mellékes, hogy az ügyészség később elejtette a vádat e gyerekes följelentés dolgában. A tény az volt, hogy már kopogott a szemünk a nap-nap után evett sós vízben főtt gerslitől és ünnep számba ment, amikor néhány szem paradicsommal együttfőzött, be nem rántott tök jutott az asztalra. Mindezt a munkásság elviselte volna egy jobb jövő kedvéért, de külső fegyveres nyomás egyre nagyobb feszültséget okozott; a parasztság ellenforradalmi megmozdulásai egyre több gondot okoztak a kormánynak. Ekkor következett egy hatalmas

¹⁴¹ A VII. kerületnek a Körút, Rákóczi és Thököly út, a Városliget, Damjanich utca, Király utca által határolt része.

¹⁴² A Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács 80 tagú Intéző Bizottsága.

¹⁴³ Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME): 1918-1919 fordulóján megalakult szélsőjobboldali szervezet.

megmozdulás, szemben az antant nagy fegyveres fölkészültségével a határok mentén: megszületett a Vörös Hadsereg. A semmiből. Emlékszem amikor a csepeli munkások, a legkezedtelegesebben felfegyverkezve, rongyos ruháikban szemlére vonultak fel az Andrássy úton. Garbai Sándor¹⁴⁴ elnök előtt; ez a kezdet volt magva az új hadseregnek, amelynek zseniális parancsnoka, vezérkari főnökként: Stromfeld Aurél lett.

Stromfeld hamarosan legendás alakká nőtte ki magát. Később a szociáldemokrata párthoz csatlakozott, s ekkor már személyes baráti viszonyban állottunk, s nemegyszer mutatta meg szárnyaló katonai fantáziáját a világpolitika akkori háborús eseményei, különösen a kínai események körül. A Vörös Hadsereggel nem volt baj, a vezérkari főnökkel sem, de nem volt titok, hogy a hadsereg vezetésében és alsóbb pozícióban majdnem nyíltan ellenforradalmi katonatisztek foglaltak helyet. Csak egy példát. Julier ezredesről nem szólok, Stromfeld helyetteséről; az egyik vezető tiszt sofőrje nem volt más, mint Héjjas Iván főhadnagy. Azután meglepő lehetett-e, hogy a román hadsereg, Horthy seregével együtt, s a szegedi kormány elsősorban pedig az antant észak-nyugati - érsekújvári - és déli, Jugoszláviában táborozó serege oly kitűnően volt informálva a magyar csapatok erejéről és mozgulatairól? Minderről sokat suttoztak az Újvárosházán, de nyíltan a gyanú s az aggodalom nem jelentkezett.

Az ügyekre, a Vörös Hadsereg hatalmas teljesítményei ellenére, sötét fátyol borult a kedélyekben. Egyszerűen az történt, hogy egyre kevesebben mertek bízni az ügy sikerében, és Kun Béla is csak annyit tudott mondani, engednünk kell, hogy egy talpalatnyi teret megtarthassunk, ahol lábunkat megvetjük. A május 1-jei ünnepség külsőségeiben ragyogó volt, de mindenki azon tűnődött, hogy azok a piros gömbök, amelyekkel az Andrássy úti szobrokat letakarták és a merész obeliszkok, ezek a papírvászonból készült gyenge anyagok, mily nehézségekkel voltak előteremthetőek. Meg kell hagyni, a budapesti májusi fölvonulás grandiózus volt; legalább félmillió ember vonult fel zászlódíszben. Egy zavaró mozzanat érintett: a Körút és Andrássy út sarkán volt az úgynevezett Lenin-fiúk kaszánya; ezek egyre kevésbé fértek el az új rend keretében, úgy, hogy a kommunista kormány oszlatta fel őket; ezen a palotán egy hatalmas markot ábrázolt a díszítő kép, a marok egy zöld kígyó torkát szorította, s a felirat körötte ez volt: Terror! Ez nem tetszett nekem. Ellenben annál megkapóbb volt a különböző művészi plakátok sokasága a falakon városszerte, ezek főképp az ellenforradalmi, sötétben bujkáló elemekre, másrészt a Vörös Hadsereg toborzó-akciójára hívták fel a figyelmet. Éppen a Köröndnél álltam, hogy figyeljem a felvonulást, amikor érdekes jelenet vált ki a változatos menetből. Egy sereg volt orosz hadifogoly menetelt fegyveresen, egy részük lovon, a Liget felé; ez nem tévesztette el propagatív hatását; nyomban utána egy annál furcsább, nevetést keltő kép következett: egy autó tetején ott ült virágok között - Fedák Sári, a maga teljes szökevényében; a népszerű primadonna összes mosolyával díszelgett az autó tetején, előtte a bakon állt egy művész a ceruzával és a rajztömbbel a kezében és hódolatos magatartással rajzolta órákon át a művésznőt, aki elsőnek sietett később az - ellenforradalmi táborba... Az ily sziruposság nemigen illett a drámai hangulathoz. Estefelé förtelmes szélvihar támadt, ez elsodorta a dekorációkat, így a többi között ledöntött egy magas favázis obeliszkot, s agyonütötte Paris Pál ismert újságíró. [...]

Visszaemlékezések 1919-ről. Válogatta, szerkesztette: Kende János és Sipos Péter. Bp., 1989. 136-138. p.

¹⁴⁴ Garbai Sándor (1879-1947) kőműves, szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezető. A tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács elnöke.

A Hadügyi Népbiztosság felhívása a Vörös Hadseregbe történő jelentkezésre

1919. április 20.

FELHÍVÁS

A budapesti forradalmi munkástanács 1919. évi április hó 19-én megtartott gyűlésén egyhangúlag hozott ama határozatának végrehajtására, hogy a kormányzótanács és munkás tanács fele, valamint az összmunkásság fele kimegy a frontra,¹⁴⁵ a kormányzótanács megbízásából a hadügyi népbiztosság a következőket rendeli el:

1./ A vörös hadseregbe belépő munkásság Újpesten, Rákospalotán, Kispesten, Pest-szentlőrincen, Soroksáron, Erzsébetfalván, Kossuthfalván, Törökfalván, Budafokon, Szigetszentmiklóson, Palota-Új-Falun, Rákosfalván, Mátyásföldön, Cinkotán lakóhelyeik Munkás Katona Tanácsánál, Budapesten pedig a falragaszokon közzéteendő lajstromozó helyeken jelentkeznek.

Jelentkezhetnek mindazok akik 18. életévüket betöltötték.

Jelentkezés naponta du. 4-től 9-ig.

2./ Azoknak a gyároknak a munkásai ahol a gyár keretén belül képesek legalább egy egész századot (150 fővel) felállítani a gyári munkás tanácsoknál jelentkeznek, s ezek a jelentkezőket a központi városházán működő központi katonai nyilvántartásnak közvetlenül jelentik be. Részletes utasítások átvétele végett ezeknek a gyáraknak munkástanácsai személyesen forduljanak a hadügyi népbiztosság 8-ik osztályához.

3./ A munkás és katona tanácsoknál, illetőleg a kerületi munkás és katona tanácsoknál jelentkezők lakásuk nyilvántartása mellett lajstromba vétetnek. A jelentkezők egyelőre katonai szolgálatra nem vonulnak be, hanem eddigi otthonaikban maradnak, és csakis az illető munkás és katona tanács részletes intézkedései szerint naponta néhány órára katonai kiképzetésük céljából egyesíttetnek.

Minden elvtárs saját ruhájában gyakorol. Ezért neki a katonai szolgálatra való bevonulásának napjáig minden kiképzésben töltött óráért 3 korona ruhakoptatási díj jár.

4./ A kiképzett jelentkezőknek készen kell lenni arra, hogy minden pillanatban katonai szolgálatra behívatnak és haladéktalanul a frontra útba indíttatnak. [...]

5./ A szocialista volt nem tényleges tiszték szintén lakóhelyük munkás és katona tanácsánál, illetőleg Budapesten a kerületi munkás és katona tanácsoknál jelentkeznek.

6./ A vörös hadseregbe már betoborzott, de szolgálat tételre eddig még be nem hívott elvtársak az 1. pontban megjelölt helyen nem jelentkeznek, hanem a toborzás alkalmával kapott utasítások szerint csapattestükhöz közvetlenül tartoznak bevonulni.

7./ A vörös vasas hadosztályba, a vörös vasúti ezredbe, a vörös repülő alakulásokhoz való toborzás az eddig kiadott intézkedések szerint változatlanul tovább folyik.

A lovasság számára Budapest összes kerületeiből a Dózsa György laktanya (volt Ferenc József lovassági), a tüzérség számára pedig - szintén az összes kerületekből - az Engels (volt Vilmos Főherceg tüzérségi) laktanyában történik a toborzás. A tengerész dandárhoz jelent-

¹⁴⁵ A döntést a román hadsereg által indított támadás nyomán hozták.

kezők a Falk Miksa utcai laktanyában vétetnek fel. A Duna őrséghez hivatásos tengerészek toborzása az Óbudai tengerész laktanya 72-es számú szobájában folyik.

Mindazok akik a volt közös vagy honvéd távíró alakulásoknál mint távírársok, távbeszélők, építők, műszerészek, stb. beosztva voltak Budapesten a távíró iskolákban jelentkezzenek (Üllői út 102. Lenin laktanya), a fényszórókhoz jelentkezők a fényszóró keret parancsnokságánál Székesfehérváron; a hídépítő zászlóaljhoz, motorcsónak és folyam akna osztaghoz jelentkezők Budapest II. ker. Pálffy téri (volt Radetzky) laktanyában lesznek felvéve.

A Vörös Internationalis ezredbe jelentkezők Budapesten a Bebel (Kelenföldi) laktanyában a Vörös Vasas ezredbe jelentkezők a Liebknecht (a volt Nádor) laktanyában (I. Vár) lesznek felvéve még az Ausztriából származók a Jaures (Haller utca) laktanyában vétetnek fel.

Kelt, Budapest, 1919. április hó 20-án.

A hadügyi népbiztosság

BFL XVI.1.a. Budapest Főváros Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanácsa. Bogár Ignác elnökségi tag iratai.

Budapest munkástanácsának felhívása a vidéki direktóriumokhoz

1919 nyara

Budapest proletariátusa, amely mindig a magyarországi munkásság osztályharcának élén haladt s ma egyik legkeményebb erőpróbáját éli át a magyarországi munkásuralom érdekében: a proletárszolidaritás, a proletárösszetartás nevében azzal a felhívással fordul a vidék minden ipari munkásához és földművesszegényéhez, a vidék minden direktóriumához, hogy támogassák nehéz küzdelmeiben.

Budapesten lüktet a forradalom szíve, a budapesti munkásság jár elől a frontokon, hogy vére hullásával szabadítsa fel az országot az idegen imperialisták uralma alól. És Budapesten nélkülöz a vidéken harcoló proletárkatonák családja és éheznek a falu számára ipari cikket készítő munkás, ugyanakkor, amikor kinn a falvakban bőven van még eledel.

A budapesti munkásság összeszedte már minden nélkülözhető készletét ipari cikkben, ruhában, cipőben, sóban, petróleumban, gyufában, stb., hogy azokat a falu rendelkezésére bocsátva, enyhítse a falunak ilyen irányú szükségleteit. Joggal elvárhatja ezután a budapesti munkásság, hogy most már viszont a falu minden nélkülözhető élelmét a főváros rendelkezésére fogja bocsátani.

Tudomásunk van róla, hogy az utóbbi időben a budapesti lakosoknak valóságos tömegei lepték el a vidéket, hogy ott élelmiszereket vásároljanak. Tudjuk azonban azt is, hogy ha voltak is ezek közt proletárok, a túlnyomó többség mégis a még mindig elrejtett pénzekkel rendelkező burzsoák, valamint az árdrágító üzések soraiból kerültek ki, akik ilyenformán éppen a proletariátus elől vonták el az élelmet. Kérjük tehát az összes vidéki direktóriumokat, szerezzenek érvényt minden rendelkezésükre álló eszközzel az élelmezési diktatórium tegnapelőtt megjelent rendeletének és akadályozzanak meg minden nem községükbeli lakost abban, hogy ott élelmiszert vásároljon. Ezzel szemben arra kérjük, szerezzenek meg minden nélkülözhető élelmet Budapest számára és tegyék lehetővé, segítsék elő azt, hogy az illetékes szervek minden élelmiszerfőlösleget szervezett módon hozhassanak fel a főváros proletariátusa számára.

A nagy élelmiszerszükség nagyszabású tehermentesítő akciót is tett szükségessé, melynek célja a nyári hónapok tartamára vidékre költöztetni mindenkit, akit foglalkozása vagy megélhetése nem köt a fővároshoz. Számos budapesti fogja a jövő héten a vidéket felkeresni. Amikor ezt már most hozzuk tudomásukra a vidéki direktóriumoknak, arra kérjük őket, hogy ez elé ne gördítsenek akadályokat, hanem a legmesszebbmenő módon támogassák Budapest proletariátusának ezt az akcióját.

A tőke elleni végső harcban testvéri szeretetben össze kell fognia a falu munkásságának a város proletariátusával. A budapesti munkásság teljesítette és teljesíti a kötelességét: vérént ontja a frontokon az egész ország proletariátusáért és munkájával, kitartásával, nélkülözésével védelmezi a proletárdiktatúrát idehaza. Szilárd meggyőződésünk, hogy ismerni fogja kötelességét a falu is, és nem fogja tétlenül tűrni, hogy a hősieken és csodás elszántsággal küzdő magyar munkások feleségeit és gyermekeit az élelmiszerekben bővelkedő Magyarország fővárosában az éhség tegye tönkre.

Éljen a proletárdiktatúra!

Éljen a falu s a város testvéri összetartása!

Testvéri üdvözlettel:
A Budapesti Forradalmi Központi Munkás
és Katonatanács Elnöksége.

BFL XVI.1.a. Budapesti Főváros Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanácsa. Bogár Ignác elnökségi tag iratai. Gépelt fogalmazvány dátum és aláírás nélkül.

Tervezet a fővárosi lakosság egy részének vidékre telepítéséről

1919 nyara

BUDAPESTI FORRADALMI KÖZPONTI MUNKÁS ÉS KATONATANÁCS ELNÖKSÉGÉNEK

BUDAPEST

Budapest lakosságának száma, amely a háború kezdetekor 800.000 volt, jelenleg 1.800.000-re tehető. A szaporodás tehát négy év alatt, mintegy 1.000.000 tesz ki. Köztudomású, hogy a háború folyamán az építkezés pangott és az üzemek termelési képessége nem igen fokozódott. A lakosságnak ily nagy arányú hirtelen szaporodása, amely normális időben csak száz év múlva következhetett volna be, idézte elő főleg azt, hogy az ételmezési ellátás óriási nehézségekbe ütközik. Ennek súlya a következő 2 hónapban még hatványozottabb mértékben nehezedik reánk, és tekintettel arra, hogy az ételmezési anyagoknak olyan nagy arányú behozatala, amely a szükségletet kielégítené, szinte lehetetlen, hogy a katasztrófa elkerültségéért, olyan módozat megoldása keresendő, amellyel az egyensúlyt ezen két hónap alatt is fenntartani lehet. Miután tehát kellő mennyiségű ételmiszert behozni nem lehet, feltétlenül szükséges, hogy a lakosság nem dolgozó része, különösen a 18 éven felüli férfiak oda szállíttassanak, ahol ételmezhetők. Így ezek ellátását is biztosítjuk és az itt maradottak ételmezése is könnyebben keresztül vihető.

A kitelepítettek egy része mezőgazdasági városokba, falvakba volna utalható, ahol a mezőgazdaságban, főleg a kertészetnél lennének felhasználhatók, más része pedig vidéki ipari városokban nyerhetne elhelyezést, ahol sok, jelenleg nem dolgozó ipari üzem van, és így főleg ruha, cipő és fehérnemű javítással lehetne őket foglalkoztatni. Az Alföldön, ahol nagyobb gyümölcs termelés mutatkozik, és ezt kosarak hiánya miatt leszedni és elszállítani szinte lehetetlen, nagyobb kosárfonó üzemek volnának létesítendőek.

Ezen munkálatok elvégzéséhez nagyobb szakismeret nem is kívántatik, mert a ruha, cipő és fehérnemű javítást beosztott műhelyvezetők tanítása mellett laikusok egy-két nap alatt elsajátíthatják. A mezőgazdasági és kertészeti munkálatokhoz beosztott egyének, ha csak kisegítő munkásokul a gaz és csalán felszedésére, és eltávolítására használtatnak is fel, a föld termőképességét, szakértők szerint legalább is 50%-kal fokozzák.

Az hogy ily kisegítő munkásokban nagy a hiány, mely körülményt igazolja az is, hogy a tolonházban lévő kényszermunkára ítélték közül próbaképpen jelenleg naponta 24 munkás adatik ki a VII. kertészeti hivatalnak, és ellenértéke fejében a kertészeti hivatal naponta 300 korona értékű salátát, sóskát, spenótot és főzeléknek való egyéb zöldséget szállít be, amivel 250 rabnak főzelékkel való ellátását eszközlik.

A vidéki direktóriumokkal előzetesen meg kell állapodni arra nézve, hogy egyes vidéki direktórium hány ilyen, a fővárosból kitelepítettnek volna képes foglalkoztatni, tisztán ellátás fejében. S vidéki direktóriumok ezt már anyagi érdekből sem tagadhatják meg, mert rájuk nézve sokkal kevesebb teher volna a munkásoknak falvakba és mezőgazdaságba való elhelyezése és ételmezése, mint amennyi ellenértéket produkálna ezek kisegítő munkája. Az ipari városok sem kifogásolhatják azt, hogy ők a javító munkálatokkal foglalkozó egyéneket ellátni nem tudja, mert a parasztság lerongyolt ruhája, cipője és fehérneműje javítása fejében, szívesen adna ételmiszert.

Ha már most tudjuk, hogy a vidéki direktóriumok, hány egyént tudnak elhelyezni, adva volna az a szám is, amennyi Budapestről kitelepíthető lenne. Szerintem ez több százezerre tehető, amihez hozzájárulna még az is, hogy a rendelet pusztá megjelenése folytán legalább százezen önként elhagynák a várost. A kitelepítendő egyén a meglevő készletéből két napra való élelmiszert vihetne magával, a készletek többi részét térítés ellenében tartozna a fővárosnak átadni, ahol ezt központi raktárba szállítanák és ebből az ittmaradó lakosság két hétig élelmezhető volna. Ezen két hét alatt ideje lenne a fővárosnak a további nehéz időkre újabb élelmiszert gyűjteni, mely feladat a megfogyatkozott lakossággal szemben kevesebb gondot róna rá.

A kitelepítés keresztülvitele oly módon volna eszközendő, hogy a kerületi munkástanácsok kiküldöttei, esetleg más rendelkezésre álló hatósági közegekkel egyetemben utcák szerint beosztva megjelennek az egyes házakban, ahol a ház bizalmi férfiainak jelenlétében megállapítanák azok kilétét, akik munkátlanok.

Elsősorban veendő az, akik munkánélküli segílyt nem kapnak, tehát hanyagságból, kényelemszeretetből nem dolgoznak, és előbb sem dolgoztak és mint fogyasztó herék szerepelnek a főváros lakosságának létszámában, ezeket jelölnék ki eltávolításra. Az eltávolítandók a nekik kikézbcsített rendelet szerint tartoznak a fővárost hét nap alatt elhagyni és a megjelölt helyre utazni. Ezek részére egy kék színű blanketta állítandó ki, melyre leendő tartózkodási helye és annak tartama feltünttetendő. Az államvasút tartozik a kijelölteket a megállapított helyre ingyen elszállítani, az ottani direktórium pedig átvenni, elhelyezni és foglalkoztatni. Ezen rendelkezés két évi hatállyal bírna, amelyek letelte után az illető lakásába visszatérhet, és akkor ellátásának folytatásáról a központi munkástanács gondoskodnék. A távollét ideje alatt a távollevő lakásának megörzése és sértetlen épségben való fenntartása súlyos felelősség mellett a ház bizalmi férfiakra bíztnék.

Mindazok részére, akiknek itt tartózkodását a bizottság megengedi, egy piros színű tartózkodási engedély állíttatnék ki.

A házbizalmi és a házfelügyelő utasíttatnának, hogy Budapest és élelmezési körzetén belül bárhova csak annak beköltözése engedélyezhető, akik ilyen piros színű tartózkodási engedéllyel bírnak.

Ezen rendelkezés tökéletesen csak úgy volna elérhető, ha annak végrehajtásával a központi munkástanács egyik tagja rendkívüli hatáskörrel ruháztatnék fel, aki félretéve minden szentimentálist, azt radikálisan foganatosítaná, és ugyanezt a szerepet játszaná, mint az operációt végző orvos professzor, aki nem törődve a beteg pillanatnyi fájdalmával a műtétet a beteg életének fenntartása érdekében kérlelhetetlenül végrehajtja. Belátom, hogy ezen rendelkezés nagy mértékben drasztikus, a személyes szabadságot esetleg korlátozó intézkedés, de a proletárdiktatúrának ott, ahol a lenni vagy nem lenni kérdésében kell határoznia, radikálisabb eszközök foganatosításától nem szabad idegenkednie.¹⁴⁶

BFL XVI.1.a. Budapest Főváros Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanácsa. Bogár Ignác elnökségi tag iratai. Gévelt fogalmazvány dátum és aláírás nélkül.

¹⁴⁶ E meg nem valósult tervezet készítője ismeretlen.

Herczeg Ferenc emlékezései 1919-ről

[...] Mivel tudtam, hogy a mi diktátoraink milyen buzgón igyekeztek lemásolni az orosz mintát, s mivel azzal is tisztába voltam, hogy a Szovjetunióban nem zaklatják, inkább megbecsülik az írókat, nem gondoltam arra, hogy valami alkalmatlanságtól kell tartanom. Húsvét vasárnapján azonban, amikor esti lefekvéshez készültem, hirtelen átnylallt agyamon a bizonyosság, hogy engem ezen az éjszakán le fognak tartóztatni.

Hogy honnan ütött belém ez a meggyőződés, nem tudom, de annyira biztos voltam a dolgomban, hogy előkészítettem viharvert turistaruhámat és hozzá való sötét színű selyemingét. Ugyanakkor megállapítottam magamban, ha az éjjel csakugyan értem jönnek, akkor igenis van előérzet!

Tizenegy órakor éjjel hangos asszony sírásra ébredtem. Az ágyam mellett állt a szobalány, és szívgöggel jelentette, hogy odalent fegyveres emberek döngögték az ajtót, de ő nem meri őket beereszteni. Magamra kaptam valami ruhát, lementem, és ajtót nyitottam.

Fekete bőrkabátos legény ugrott be az előszobába, és revolvert fogott a mellemnek. Feltűnt, hogy ez afféle mellényzsebbe való kis frommer, aminő olykor excentrikus hajlamú asszonyok tarsolyában található.

Még egy jól öltözött és jól táplált civilista jött az előszobába, az ajtó előtt pedig vöröskatoná állott. Mivel a bőrkabátos még egyre a mellemen tartotta a játékpisztolyát, megkérdeztem nem látja-e, hogy fegyvertelen vagyok. Erre elvigyorodott és zsebre tette a frommert.

Ketten feljöttek a hálószobámba, és míg én felöltöztem, kutatva körülszaglászta. A civilista érdeklődött, hogy van-e revolverem. Megértettem, hogy bőrkabátos társának a miniatűr revolver helyett életnagyságú óhaj szerezni. Azonban nem lehettem szolgálatukra.

El kell egyébként ismernem, hogy éjjeli látogatóim tisztességesen, sőt udvariasan viselkedtek. A bőrkabátos például kezébe vette az asztalon heverő cigarettatárcámat, megdicsérte, hogy „pompás darab”, és megint visszatette. A tárcsa, amivel egykor a Belvárosi Színház ajándékozott meg, nehéz arany volt. (Később, amikor a halálra ítélt terroristák arcképei megjelentek az újságokban, egy Bonyhádi nevű Lenin-fiúban az én bőrkabátosomra véltem ismerni.)

A polgári ruhás rendőrségi detektív volt. Azt hiszem, ha a Mars bolygóról jönnének borjúfejű hódítók, ők is számíthatnak a m. kir. államrendőrség szolgálatkészségére. A detektív egyébként megnyugtatóan, nem kell aggódnom, formás az egész, csak egy rövid kihallgatáson kell átesnem, aztán ő maga hoz haza autón. Még az édesanyámhoz is bekopogtatott, hogy őt is megnyugtassa... Persze tudta, hogy mindebből egy szó sem igaz, de kitapasztalta már, hogyan lehet gyorsan és simán előállítani a magyarokat. Mondhatnám: kéjgázzal dolgozott.

Autóval vittek a Markó utcába, ott előbb Kecskés elvtárs elszedte a bicskámat és órámat, azután bevezettek a fő tárgyalási terembe, ahol az akkori Budapest előkelőseit találtam együtt. Politikusok, arisztokraták, egyetemi tanárok, nagykereskedők, nagybankárok. Némelyik az urak közül furcsán volt öltöztetve; például szmoking, alatta hálóg, a fején kockás utisapka, a mesztelen lábán piros papucs. Ezeket persze nem az én *édesmuftim*, hanem valami türelmetlenebb elvtárs húzta ki az ágyból.

A túszoikat¹⁴⁷ fegyveres proletárok őrizték, olyan vad forradalmár alakok, mintha csak a lármaharang jajgatására rohantak volna elő St. Antoine külvárosából. Volt köztük egy, az Goya gerilláira emlékeztetett, valószínűtlen kis púpos, egy keresztespók, mely szuronyos puskát hurcolt magával. Parancsnokuk egy bicikliruhás, Vilmos-képű ficsúr, aki saját fontosságának tudatában szaladgál, és ostobaságokat beszél. Mi különben az egész túszszedést hajlandók voltunk üres fontoskodásnak tekinteni, még nem tudtunk a két Hollánról,¹⁴⁸ akiket ugyanez éjszakán lőttek le és dobtak a Dunába.

Virradatig ott kellett a padokban ásítoznunk, mivel az a bizonyos elvtárs, aki további sorsunkkal rendelkezett, nem áldozta fel éjjeli pihenését. Végül megmondták, ki melyik cellába fog ülni. Engem ötödmagammal a hetes számúba kvártélyoztak, ahol tulajdonképpen két embernek volt helye. Mivel igen álmos voltam, rögtön ledőltem az egyik ágyra, és délig egyfolytában aludtam.

Az ebéd: savanyúkáposzta, hozzá kék kenyér. Nem sajtóhiba: csakugyan kék volt. Hogy mitől, azt nem tudom. Estefelé bejött a porkoláb, és rámkiáltott: - Szedje össze a holmiját, aztán egy-kettő ki a folyosóra! - Ennek a derék embernek a beszédmódja teljesen alkalmazkodott már az őrizetére bízott útonállók stílusához.

Kimentem a folyosóra, ahol már vagy húsz túszt várákozott. Hosszú ácsorgás, majd szuronyos elvtársak komplikált hadműveletei után fegyveres négyesök közé fogtak minket, és kivezettek az utcára, ahol villamoskocsik vártak reánk. Olyan vigyázva bántak velünk, mintha nem is megszeppent burzsujok, hanem núbiai párducok volnánk.

A villamoskocsi a kőbányai gyűjtőfogházba szállított minket. Velünk párhuzamosan fekete luxus autó szaladt az úton, benne az a bizonyos elvtárs, aki a túsztok szállítását vezényelte. És még valaki az autóban. Mert ha szép dolog negyven úriembert rettegetésben tartani, az se utolsó dolog, a rettegett férfiú kebelbarátjának lenni! Némi rettegetés neki is kijut! A kebelbarát amerikai magyar volt, otthon színházi ügynök és az Antibolsevista Liga buzgó tagja. Egy pár hónappal Kun Béla szökése után visszajött magyar földre, akkor a margitszigeti felső vendéglőben láttam, vidám nőtársaság kíséretében.

A gyűjtőfogházban magánzárkába csuktak. Aminek igen megörültem, mert alig ismerek súlyosabb büntetést, mint állandóan idegen emberek közt lenni. A túsztokon kívül voltak a fogházban *igazi* rabok, hogy úgy mondjam: *hivatásos fegyencek*, és be kell vallanom, ezekben kellemesen csalódtam. Olyasmit vártam, hogy kaján kárörömmel fogadnak minket, de ennek épp ellenkezője következett be: a fegyencek sajnálták a túsztokat, és lehetőleg a kezökre jártak.

Nekem némi külön népszerűségem is volt, a fegyházi könyvtárban volt néhány a könyveim közül, és nem egy arc barátságos vigyorgásából megértettem, hogy nyájas olvasóval állok szemben.

Szerdán éjjel azzal keltett fel az őr, hogy kövessem az irodába, szabadlábra fognak helyezni. Szerettem volna reggelig maradni, éjnek évadján mit is kezd az ember Kőbányán? Csakhogy ez lehetetlen volt, újabb túszt szállítmány érkezett, és kellett a hely.

Az irodában László Jenő trónolt, a forradalmi törvényszékek politikai főmegbízottja. Előbb Az *Est* kiadóhivatali tisztviselője volt; a diktatúra alkonyán fel fogják akasztani.

¹⁴⁷ A fővárosban a túsztzedés 1919. április 19-én, a román támadás után kezdődött, végrehajtásában főszerepet játszott a Cserny-csoport. A Forradalmi Kormányzótanács az első frontgyőzelmek után, május 24-én elrendelte a túsztok szabadon bocsátását.

¹⁴⁸ Hollán Sándor nyugalmazott államtitkár és fia, ifj. Hollán Sándor.

Tudtomra adta, hogy szabad vagyok, és hozzátette: ezt Kunfi¹⁴⁹ népbiztos fáradozásának köszönhetem. Meglepő fordulat! Én ugyan a letartóztatásom után rögtön írtam Kunfinak, akit személyesen nem ismertem, a levelem azonban nem volt olyan hangú, hogy attól valami kedvező fordulatot várhattam volna. Tulajdonképpen azért írtam, hogy könnyítsek a mérge-men. Azt kérdeztem a népbiztostól: a sokat emlegetett proletárkultúrát óhajtja-e szolgálni azzal, hogy kalitkában tartja az írókat, mint a mátyásmadarakat?

László Jenő átadta nekem *Elbocsátó leveletem*. Odakünn a folyosón ezalatt újabb túsok sorakoztak, köztük láttam az öreg Rákosi Jenőt, pléddel a vállán. A foglyokat kísérő vörösőrök közül egy jóképű fiú, a külsejével akár huszárkadét is lehetett volna, hol van Szabados népbiztos,¹⁵⁰ melyik itt Szabados népbiztos? kiáltással beperdül az ajtón, és a lelkesedéstől kipirult arccal mondta:

- Népbiztos elvtárs, május 1-jére kérünk kétórai szabad burzsujgyilkolást!

A vöröskadét mellettem állott, és meg nem állhattam, hogy udvariasan oda ne szóljak neki:

- Burzsujgyilkolásra most nagyszerű alkalom volna Debrecenben, a román burzsujok megszállották a várost.

- A magyar burzsuj veszedelmesebb ellenség, mint a román! - vágott vissza a kadét.

(A május 1-jei tömegmészárlás egyébként állandó vágyálma volt a proletár ifjúság lelkesebb részének.)

Szabados népbiztos, aki eddig ott kaszinózott a fogházirodában, a városba szállított az autóján. Sehogy sem tudtam elképzelni, ez a jámbor ember, aki finom műgyűjtő volt, hogyan került bele a forradalmi vezérkarba. Valószínűnek látszik, hogy rokoni alapon.

Másnap reggel Kunfi népbiztos autót küldött a Hűvösvölgybe, hogy beszélni szeretne velem; az autóval egy szépen fésült gentryfiú jött, aki titkári szolgálatot teljesített mellette, mint azelőtt a minisztere mellett.

Kunfi előszobájában két, előkelő családból való ifjú hölgyet találtam; ők arra akarták használni a szabadság szellőjét, hogy bevitör lázzanak a filmsztárok révébe.

A népbiztost akkor láttam életemben először. Azt mondta nekem: - Nem voltam Budapesten, mikor ön a túsok lajstromára került. A kormányzótanács tegnapi ülésén kezességet vállaltam, hogy nem fog semmiféle ellenforradalmi dologba keveredni, de *ígéretet nem kívánok öntől, tegyen, amit jónak lát*. Tulajdonképpen azért kérttem magamhoz, hogy figyelmeztessen: ne aludjon otthon! Mi nem bírunk a saját terrorista alakulatainkkal, úgy tudom, hogy azok közt különböző ostoba proskripciós lajstromok keringenek, és lehet, hogy valamelyiken az ön neve is szerepel, mint Tisza István barátjáé. Tehát egyenlőre ne aludjék otthon, és ha megtudná, hogy éjnek idején keresték, akkor szóljon nekem.

Kunfit nem láttam többet az életben, de ma is rokonszenvvel gondolok arra a férfira, akinek én goromba levelet írtam, és aki válaszképpen kiszabadított a fogságból.

A népbiztostól elmentem a Markóba, hogy visszaköveteljem az aranyórám, amit Kecskés elvtárs a bicskámmal együtt elkobozott.

¹⁴⁹ Kunfi Zsigmond (1879-1929) tanár, publicista, szociáldemokrata politikus. 1918-ban Károlyi Mihály kormányában munkaügyi, 1919 januárjától közoktatásügyi miniszter. A tanácsköztársaság idején közoktatásügyi népbiztos.

¹⁵⁰ Szabados Sándor (1874-1938) újságíró, szociáldemokrata vezető, 1919-ben közoktatási népbiztos.

Az elvtárs végigböngészte könyveit, de az én órának sehol semmi nyoma.

De akkor megfogott egy vén börtönőr, és egy pincehelyiségbe vezetett, ahol egész boglyába hányva heverték a Kecskés-féle paklik. Szerencsére a harmadik borítékon az én nevem állott, és én visszakaptam a holmimat.

A következő hetekben sűrűn látogattam az Otthon-körbe, nem egészen önzetlenül, mert egyike volt a kivételes helyeknek, ahol ebédet adtak az éhes magyarnak.

Az Otthonban megismerkedtem egy amerikai zszurnalisztával, aki a misszió megbízásából néhány nappal ezelőtt Kun Bélánál járt, hogy az én szabadon bocsátásomat kérje. A Jenki kertelés nélkül elmondta, mit válaszolt előterjesztésére Kun Béla:

- H-et mi már tegnapelőtt szélnek eresztettük, a hűvösvölgyi villájában ül, és tovább írja rossz novelláit.

Otthon-béli íróársaim éltek az alkalommal, hogy rokonszenvükről biztosítsanak engem. Főleg két kollégám: B., a jeles regényíró és Sz., a kitűnő színműíró örült a szabadulásomnak. Sőt B. egy gyönyörű szőke Regália Médiát ajándékozott nekem. Éppen rá akartam gyűjtani, mikor Molnár Ferenc sápadt arccal hozzám lépett.

- Kérlek, ne szívd el ezt a szivart!

Gépiesen letettem az asztalra. Molnártól később megtudtam, hogy mikor azelőtt való napon kommunista előkelőségek fordultak meg a Körben, és az Otthon vezetői tiltakoztak az engem ért bánásmód ellen, a tiltakozásnak azért nem volt hatása, mert az említett két kollégám, a jeles regényíró és a kitűnő színműíró, kijelentették, hogy én csak megkaptam azt, amit régóta megérdemeltem.

Közös ősrünk, Jubál mester jutott eszembe... de tudja-e a szíves olvasó, ki volt a bibliai Jubál? Mózes könyve szerint feltalálója a hegedülés és lantolás mesterségének. Egyébként egyenes ágon unokája Káinnak. Szóval: a költők, a regényírók csakúgy, mint a drámaírók, leszarmazottjai annak a Káinnak, aki irigységből agyonverte édestestvérét. ...

A kerületi munkás- és katonatanácstól igazolványt kaptam, melynek értelmében az én hűvösvölgyi kis házam munkásháznak minősül, és korlátlan tulajdonomban marad. Ez igen kellemes újság volt.

Kevésbé öröndetes, hogy távollétemben a II. kerületi tanács, minden illetékesség nélkül kiszállt a lakásomba, és fegyverek után kutatott. Találtak is:

a) egy díszruhához való magyar kardot, hamis türkizekkel;

b) egy sárgaréz papírvágót, őzláb markolattal;

c) egy buzogányt, melyet Vojnits Oszkár hozott a Csendes-óceánról. A buzogánynak fából volt a feje, körülbelül olyan veszedelmes a Tanácskormányra nézve, mint azok a furkósbotok, amelyeket falusi emberek a kalapjukkal együtt le szoktak rakni az ügyvéd előszobájában; *item*

d) két bádgalabárdot, puha fanyéllal; valamikor azért kellett, hogy a kerevet fölé feszített török sátrat támogassák; a keleti molytenyésztő kiment a divatból, az alabárdokat beállították a spejzba, de ott sem játszhatták ki a II. kerületi tanács éberségét.

Mindezeket a fegyvereket felnyalábolták és magukkal vitték. Ez ellen nem volna kifogásom, de nagyon bántott, hogy elvitték a szép ezüstkosaras toledói pengét is, melyet Éva nagymama valamelyik ükapja viselt a hírmzett frakkjához. A spádét sajnáltam, de bárhogyan is nyomoztam utána, nem tudtam többé ráakadni. Később hallottam, a megszálló románok rengeteg sok

régi fegyvert hurcoltak el Budapestről, és lehet, hogy a toledói pengémmel szalonnát pirítanak valahol a Jalonica virányain.

A komoly fegyvereimet nem találták meg az elvtársak, azokat rábíztam egy rendőrből lett vöröskatonára, aki a diktatúra alkonyán pontosan hazaszállította megint.

Egyszer a román hadsereg vonult be az Andrássy úton.¹⁵¹ Pontosan úgy viselkedett, ahogyan Julier szerint Erdély megszállásakor: vérszemet a románok akkor kaptak, mikor azt tapasztalták, hogy nem találnak ellenállásra... A budapesti közönséggel azonban alig lehetett megértetni, hogy nincs joga éljenezni és virágot szórni, a románok nem azért jöttek, hogy közös frontot alkossanak velünk Kun Béláék ellen, hanem hogy kiélvezzék győzelmüket. Miután kiszabadították a börtönökből a proletárdiktatúra itt rekedt barátait, komolyan hozzáláttak győztességük érvényesítéséhez, azaz hadizsákmány címén mindent elhurcoltak, ami megmozdítható volt. Legszívesebben a Lánchidat és a Gellért-hegyet is Bukarestbe szállították volna.

Az amerikai Bandholtz tábornok (ércszobra ott áll a Szabadság téren) mentett, ami menthető volt, hogy a Corvinák nem kerültek Bukarestbe, azt hiszem, az is az ő érdeme; a vitéz tábornok a mérgén, amellyel a román stratégia eltöltötte, egy haragos könyvvel enyhített.¹⁵²

Bandholtz Bukarestben is járt, és ott felpanaszolta a fosztogatásokat Mária királynénak, Nagy-Románia védőasszonyának. A Patróna olyasmivel válaszolt, hogy mégis jobb, ha azok az értékek az Amerikával szövetséges románok kezén vannak, mint ha meghagynák őket az ellenséges magyaroknál.

Mária királyné ereiben angol vér folyt, és bámulatos, mennyire sikerült új hazája erkölcsiéhez alkalmazkodnia.

A román főparancsnokság által elrendelt tízórai záróra következtében esténként úgyszólván vadászgáloppban folyt a budapesti élet. Színházba még csak el lehetett menni, de a színház után vendéglői vacsorára már nem futotta az időből.

A parancsnokság egyébként elrendelte, hogy az összes színházakban a nézőtér első sora román tiszt urak számára rezerválandó. A katonatisztek ugyan nemigen jártak olyan színházba, ahol nem muzsikáltak, de az üres padosorok legalább a román győzelemre emlékeztették az emberiséget. [...]

Herczeg Ferenc emlékezései. Hűvösvölgy. Bp., 1993. 83-89. p.

¹⁵¹ A román csapatok 1919. augusztus 4-én vonultak be Budapestre, és november 14-én hagyták el. Helyüket Horthy Nemzeti Hadserege foglalta el.

¹⁵² Bandholtz, Harry Hill: Román megszállás Magyarországon. Napló nem diplomata módra. Bp., 1993.

A Budapesti I. kerületi Magyar Állami Tanítóképző Intézet tanári karának 1919-1920. évi jegyzőkönyveiből

Jegyzőkönyv

felvételre a budapesti áll. Tanítóképző tanár karának 1919. évi március hó [sic!] tartott rendes ülésén.

[...] 4. Igazgató előterjeszti az ifjúság beadványát, melyben az ifjúság megbízottai több irányú kérdéssel fordulnak a tanár karhoz:

A tanár kar határozata:

a.) a tanárkar nem zárkozik el az ifjúság azon kérése, illetőleg kívánsága elől, hogy a dohányzás az ifjúságnak megengedtesse; a maga részéről azonban atyailag tanácsolja, úgy a testileg fejletlenebbek, szervezetenleg gyöngébbek ezt ne vegyék igénybe; hasonlóképp kívánatosnak tartja, hogy részint higiénikus szempontból, részint az intézeti rend szempontjából a dohányzás a szabadban történjék; s az ifjúság - mint egyebekben, úgy ebben is jó ízlésének adja tanújelét; az internátusi tanulók dohányzását a szülők beleegyezésétől kívánja függővé tenni;

b.) az internátusos tanulóknak a kimenőre vonatkozó engedély meghosszabbítása tárgyában kifejezett kívánságát illetőleg a tanárkar abban állapodik meg, hogy a kimenettel engedélyezett szabadidő a vasár és ünnepnap ebédnek 12 ¹/₂ órára való elhelyezésével, s a szabadidőnek du. 6 óráig való kiterjesztésével növeltesse;

c.) a tanítási óráknak egyhuzamban a délelőtti órákban való beosztása, tekintettel az órák nagy számára, didaktikai szempontból aggályosnak látszik ugyan, mindazonáltal tekintve azon valóban figyelemre méltó társadalmi, közlekedési okokat, melyek a jelenlegi rendkívüli viszonyok között méltánylást érdemelnek, a tanárkar ezen kívánságot is megfontolás tárgyává teszi, s felkéri az igazgatót, szíveskedjék az összes számba jöhető könnyítések figyelembevételével konkrét javaslatot tenni a tekintetben, nem lehetne-e a tanítási időnek a délelőtti órákba való korlátozásával legalább azt elérni, hogy a lehető legtöbb délután szabadddá váljék;

d.) a szociológiai ismeretek elsajátítása céljából tartandó előadás sorozatra a tanárkar a következő tárgyak kereteit találja legalkalmasabbnak:

α.) az alkotmánytani órák közül heti 1-órát; β. a közgazdaságtan óráit; γ. a gyakorlati tanításra szánt idő célszerűbb beosztásával nyerhető heti 2 órát; δ. ezenkívül minden tárgy keretében a szükségesnek vagy célszerűnek látszó vonatkozásokat; ε. végül alkalmoszerű előadások tartását.

Ez előadás-sorozatok anyagának összeállítására a tanárkar Lechnitzky Gyula tanárt kéri fel. [...]

6. Igazgató a megszállt területekről idemenekült tanulók felvétele tárgyában tesz előterjesztést;

a tanárkar helyeslőleg veszi tudomásul az igazgatónak ide vonatkozólag tett ebbeli előterjesztését, hogy a magukat szabályszerűen igazolt tanítók - ameddig a férőhely megengedi - felvételre ajánltassanak, illetőleg hogy nekik - a felvétel jóváhagyásáig is az előadások látogatása megengedtesse.

Jegyzőkönyv

felvétel a budapesti áll. Tanítóképző tanárkarának 1919. évi ápril. 11-én tartott ülésén.

1.) Elnök igazgató az ülést megnyitja, s jelenti, hogy a közoktatásügyi népbiztosságnak rövid úton vett rendelkezése alapján felszólította az intézet vallástanárait, hogy a mai naptól kezdve tanításaikat szüntessék be.

Tudomásul van.

2.) Az előbbi ponttal kapcsolatban igazgató elismeréssel emlékszik meg az itteni vallástanárok működéséről, s kiemeli azt a kollegiális viszonyt, melyben a különböző vallás-felekezetekhez tartozó hittanárok úgy egymással, mint a tanártestülettel állottak.

A tanártestület a kebeléből kilépő vallástanárok egyénisége iránti kollegiális érzéssel vesz búcsút a távozó kartársaktól.

3.) Igazgató jelenti, hogy a közokt. népbiztosságnak rövid úton vett rendelkezése alapján az olasz nyelv tanítása intézetünkben a mai nappal megszűnik.

Tudomásul van; egyben a tanárkar - igazgató előterjesztése lapján - elismerőleg emlékezvén meg Naberschnig Rómeó tanár itteni működéséről, tőle is egyénisége iránti kollegiális érzéssel vesz búcsút.

4.) Igazgató jelenti, hogy azon tanulóknak, kik a vörös hadseregbe belépnek, a bizonyítvány ki lesz adható.

A tanárkar a jelentést tudomásul veszi s a rendes havi osztályozó kapcsán megállapítja a tanulók érdemjegyeit. [...]

Jegyzőkönyv

felvétel a budapesti I. ker. áll. tanítóképző-intézet tanártestületének 1919. ápr. hó 25-én tartott rendkívüli gyűlésén.

[...] 2. A vörös hadseregbe belépő katonák ügyét tárgyalva a testület a következő határozatot hozta

a.) 18 évnél fiatalabbak a Népbiztosság határozata szerint nem lehetnek a vörös hadsereg tagjai, s így ezeknek a bizonyítványai ki nem adhatók.

b.) A 18 évesnél idősebbek, ha a vörös hadseregbe jelentkeztek, bizonyítványaikat csakis a behívó jegyük felmutatására kaphatják meg.

c.) Akik a behívójegyüket már megkapták, azoknak a bizonyítvány kiadható.

3. Elnök jelenti, hogy ő felajánlotta a kerületi munkástanácsnak a munkások részére tartandó ismeretterjesztő tanfolyamára az intézet felszerelését és a tanári kar munkáját. Ezen tanfolyam munkarendjét a tanártestület javaslatára a kerületi munkástanács fogja majd jóváhagyni. A tanártestület proposíciója lenne:

- 1.) analfabéta tanfolyam
- 2.) fogalmazás és helyesírás
- 3.) szépírás
- 4.) gyakorlati számolás
- 5.) német írás

Ismeretterjesztő előadások.

6.) Az ember táplálkozása

(:Anyagforgalom:)

7.) Politika

(:A kommunista társadalom:)

8.) Természettudományi

(:Az ember származása:)

A tanártestület tudomásul veszi az elnök előterjesztését.

Jegyzőkönyv

felvétel a budapesti áll. tanítóképző-intézet tanárkarának 1919. ápr. 30-án tartott rendes ülésén. [...]

6.) Igazgató jelenti, hogy a máj. 1-i ünnepség alkalmára az ifjúság iskolai ünnepre készült; minthogy azonban a szakszervezetek együttes felvonulásban állapodtak meg, az ifjúság saját szakszervezetében, a tanárkar pedig a lakóhelyük szerint kijelölt helyen gyülekezve vesz részt a máj. elseji ünnepen.

Hozzájárulással tudomásul van.

Jegyzőkönyv

felvétel a budapesti áll. tanítóképző-intézet tantestületének 1919. május 28-án tartott ülésén.

1. Vezető az ülést megnyitja.

2. Vezető jelenti, hogy e hó elején megnyílt az I. ker. munkástanács közmív. osztályának intézkedéséből a munkásképző tanfolyamnak két tagozata:

a.) az analfabéták tanfolyama, tanító: Drozdy Gyula,

b.) az elemi ismeretek tanfolyama, tanítói: Quint József (egészségtan), Sztankó Béla (magyar helyesírás), Horvay Ede (német írás), Snasel Ferenc (számítás), Gregus Pál (embertan), Lechnitzky Gyula (társadalomtan), Klaudy Gyula (szépírás).

Tudomásul van. A tanárkar a jövő iskolai évben a középfokú tanfolyam megnyitását is kívánatosnak és lehetőnek tartja; erre nézve egy későbbi tanácskozáson tárgyalni óhajt, melynek során az is megfontolás tárgyává volna tehető, miként lehetne a tanfolyamokat a tanítói szakképzéssel kapcsolatba hozni.

3. Vezető ismerteti a kerületi munkástanács kebelében alkotott közművelődési osztály szakosztályainak s az iskolabizottságoknak szervezetét, s jelenti, hogy az intézet részéről Quint József, ki egyben intézőbizottsági tag is, a tanítóképzési és szabadoktatási, Sztankó Béla a szabadoktatási osztályokba nyert meghívást; az iskolabizottságnak pedig Quint József és Lechnitzky Gyula direktórium tagok a tagjai;

Ezzel kapcsolatban jelenti, hogy az intézet tanárkara az intézet direktóriumának tanítói tagjaiul Quint József vezetőt, Sztankó Béla és Lechnitzky Gyula tanítókat küldötte ki.

4. Quint József vezető a katonai tanfolyam bevégeződéséről tesz jelentést. Tudomásul van.

A tanárkar megállapítja, hogy ezen tanfolyam hallgatói általában gyöngébb előmenetelt tanúsítottak; szükségesnek véli, hogy a tanfolyamnak a rendkívüli viszonyok okozta megrövidítése által eléállott hiányok pótlására annak idején póttanfolyam szerveztessék.

5. A tanárkar a rendes tanulók előhaladását s magaviseletét illetőleg megbeszélést tart. Ez eszmecsere alapján az a kívánság nyer kifejezést, hogy a jövő évi munkarend ekként volna megállapítandó, hogy a tanulók heti 30 órai rendes, órarendszerű elfoglaltsággal legyenek ellátva, ehhez járulna még heti 8 órai szemináriumszerű elfoglaltatás, melyből 4 óra adatnék a tanulók szabad választására.

Jegyzőkönyv

felvétel a budapesti I. ker. áll. tanítóképző tantestületének 1919. évi július hó 7-én tartott ülésén.

1.) Quint József vezető az ülést megnyitja.

Megnyitó beszédében megemlékezik arról, hogy intézetünk ez évben fennállásának 50. évfordulójához ért; üdvözlő szavakkal említi fel, hogy az intézet legrégibb tanítótestületének tagjai közül Gyertyánffy István, Wéber Ede, Kun Alajos érdemekben gazdag működés után ma is élvezik a nyugalmi évek pihenését. Kegyelettel emlékezik meg a tanítótestület elhunyt tagjairól; meleg szavakkal emlékezik meg a háborúban fogságba esett Nagy Ferenc tanítóról s kegyeletes visszaemlékezéssel idézi fel az elesett nevelők és tanítójelöltek emlékét.

Intézetünk ez évben adta ki az 1000. tanítói oklevelet, amennyiben a múlt isk. év végéig kiadott 870 oklevélhez ez évben 220 oklevél járult.

Behatóan ismerteti az elmúlt év történetét s méltatja azt a nagy átalakulást melyet ezen isk. év hozott létre s melyben a tanulókat a régi világból az újba átvinni a tanítótestület a legjobb igyekezettel törekedett. [...]

A tanulók létszáma a következő volt:

Az	I. osztályt	46
A	II. "	45
A	III. "	135
A	IV. "	223
Az iskolai évet	349 tanuló	

végezte. Szemlét tartva az intézet épületbeli és tanszerbeli felszerelése felett, megállapítja, hogy az épületben és bútorokban esett romlások javítására nagyobb költség kérelmezésére lett szükség; a kert rendbentartása céljából multhatatlanul szükség volna kertészre, vagy legalább egy állandó kerti munkásra, s ebben az irányban a tanulók szabad délutánjait is részben felhasználhatónak vélné.

Az intézet külső rendjének fenntartását rendkívül nehézzé tette az állandó alkalmazottak hiánya; az intézet régibb, derék alkalmazottjának Horváth Istvánnak kinevezése örvendetes tény ugyan, de egymagában ő sem képes mindazon munkálatok végzésére, melyek a nagy iskolai épület kifogástalan rendben tartásához nélkülözhetetlenek.

A tanítási eszközök s szertári felszerelések állományában gyarapodás történt a könyvtárt illetőleg, szociológiai könyvek beszerzésével, a kert új gazdasági eszközökkel szereltetett föl, s gyarapodott a fizikai és zenei szertár is.

Az internátusban, mely eredetileg 60 tanulóra volt szánva - állandóan 100-nál több tanuló nyert elhelyezést. A rendkívüli körülmények teljesen magyarázzák ugyan a létszám e jelentékeny emelkedéseit, de ez a nagy létszám mindenesetre az elhelyezés célszerűségének s az

internátusi nevelésnek is csak rovására van. Kívánatos, hogy a jövő iskolai évben az internátusbeli normális létszám helyreállíttassék.

A tanulók élelmezése - a rendkívüli viszonyok okozta nehézségek között is fennakadás nélkül, rendben történt, s teljesen kielégítő volt. Ezt illetőleg a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg Drozdy Gyula köztartásvezető és özv. Kostialik Istvánné működéséről, kik fáradhatatlan buzgalommal küzdöttek le az élelmezés körében általán tudott nehézségeket. [...]

A tanulók segélyezési ügyeit ismertetve, megállapítja a vezető, hogy az ifjúsági segélyegylet 475 kor. segélyt adott ki, az alapító levelek s általában az értékpapírokba fektetett tőke nem kamatozott. - Nagymérvű segélyben részesültek azonban tanulóink az intézetén kívül, a tanulói segélyek által. Ezt öröndetes tényként konstatálva feltétlenül kívánatosnak látszik azonban, hogy jövőben bármily címen, s bárhonnan nyerjenek segélyt a tanulók, ez a segélyezés az intézet vezetőségének tudomására hozassék.

A tanulók nevelési és tanulmányi ügyeinek részletes rajzát adja a vezető. Ismerteti és méltatja azokat a vezető eszméket, melyek ez isk. évben uralkodó gondolatokká váltak; ide vonatkozólag úgy tapasztalta, hogy a tantestület minden egyes tagja igyekezett a tanulóknak szilárd erkölcsi meggyőződést meggyökereztetni.

E nevelői munka közben nehézségek is támadtak. A tanulók között megalakult bizalmi rendszer általában nem bizonyosodott alkalmas nevelői tényezőnek; a tanári karra itt az a feladat hárul, hogy a legnagyobb szeretettel, de egyúttal valódi pedagógiai fegyelmezéssel érlelje meg a serdülő ifjakat az önkormányzat és önnevelés nehéz munkájára, s itt öröndetes tényként említi meg, hogy a tanulói bizalmi rendszert a napokban éppen a Közoktatásügyi Népbiztosság is megszüntetendőnek rendelte el. [...]

A képesítő vizsgálatok eredményeként a vizsgálóbizottság 219 oklevelet adott ki; a vizsgálatot tevők között rendes tanulóink kielégítő eredménnyel vizsgáztak; gyöngé volt az eredmény a tanfolyamot végzett katona-tanulóknál, kikkel szemben nem is lehetett a normális viszonyok között végzetek szerinti mértéket alkalmazni; igen kitűntek általános képzettségükkel, fegyelmezett gondolkodásmódjukkal, intelligenciájukkal az érettségi vizsgálat alapján jelentkeztek, kiknél csupán némely gyakorlati tárgybéli előképzettségük hagyott fenn némi kívánni valókat (gyakorlati tanítás, zene, rajz, szlőjd, természettudományi praktikumok).

Az itt szerzett tapasztalatok irányzékok a szervezendő és minden tekintetben kívánatosnak látszó póttanfolyamok létesítésére nézve.

Ily póttanfolyamok lehetnének időről-időre szervezhetők oly rendes tanulók részére, kik tanulmányaikat az isk. év folyamán hosszabb időre megszakítani voltak kénytelenek.

Akik valamely osztályt, vagy éppen osztályokat rövidebb tartamú tanfolyamon végeztek, annyi évre volnának berendelendők, ahány osztályt tanfolyamszerűleg végeztek.

Az érettségi vizsgálat alapján képesítést nyert tanítójelöltek részére - főként a gyakorlati tárgyakban való jártasság megszerezhetése végett - nyári (szünidei) póttanfolyamok volnának rendszeresítendők.

Az ismétlő iskola az isk. évben is a szokott keretekben s módon működött.

Május és június hónapok folyamán munkástanfolyam létesített, melyen a tanítóttestület tagjai közül Quint J., Snasel J., Horvay E., Sztankó B., Klaudy Gy., Drozdy Gy., Lechnitzky Gyula, Gregus Pál tanítottak, illetőleg tartottak előadásokat. Kívánatosnak látszik e tanfolyamok az ősszel megismételtessenek, s megfontolás és megvitatás tárgyává volna teendő, hogy miként lehetne ezt a hasznos intézményt a tanítójelöltek pedagógiai kiképzésének szolgálatába állítani.

A vezetőtanító előterjesztései kapcsán a tárgyalási anyagul kínálkozó pontoknál élénk eszmecsere fejlődött ki; e hozzászólások eredményeként: a tanítótestület tudomásul véve a vezető előterjesztését, felfogásával mindenben egyetértve, eléadott kívánságait magáénak tekinti, magáévá teszi, konkrét javaslataihoz mindenben hozzájárul. [...]

1919/20. iskolai év

Jegyzőkönyv

a budapesti I. ker.-i áll. el. isk.-i tanítóképzőintézet tanári testületének f. évi augusztus 25-én, du. tartott rendes értekezletéről. [...]

Elnöklő igazgató két fontos rendeletet terjeszt elő. - Egyik a 164.542/1919.sz. Vkm-i¹⁵³ rendelet, mely foglalkozik a jövő iskolai év megnyitásával és a tanulók újbóli osztályozásával. E rendelet alapján intézetünkben a beiratkozás ideje aug. 30. A tanítások kezdése szept. 1. A tanulóknak osztályzatokkal ellátott szabályszerű osztálybizonyítvánnyal való ellátása pedig a leggyorsabban történik meg, mert annak idején szabályszerű tanári értekezleten a szabályoknak megfelelőleg is osztályoztunk. A magántanulókkal szemben is u.e. eljárás alkalmazandó. A márc. 21-e utáni magánvizsgálati engedélyek alapján vizsgázottak ügyét a tanári testület revízió alá veszi. A márc. 21-e után kiadott okleveleket és végbizonyítványokat e rendelet érvényteleníti. Ezek helyett az érdekeltek közül A) azok, kik a IV. évfolyamot rendszeresen bevégezték, egy zárthelyi tanítási tervezetet készítenek (magyar ny., tört., földr., v. alkotmánytanból) és ennek alapján tanítanak. Az oklevélbe bevezetendő osztályzatokat a vizsgálóbizottság értekezleten állapítja meg. B) Azok, kik az intézetet az iskolai év befejezése előtt hagyták el, vagy mint katonatanfolyam hallgatói márc. 21-e után szükségoklevelet kaptak, szabályszerű befejező képesítő vizsgálatot kötelesek tenni. C) kik márc. 21. után nyertek oklevelet és a tanítóképző két utolsó évfolyamát katonai tanfolyamon végezték, póttanfolyam végzésére köteleztetnek. D) Érettségi különbözet alapján vizsgázottak okleveleinek kiadhatása tárgyában a Vkm. kérvény alapján egyénenként intézkedik.

A másik fontos rendelet a 103265/1919. számú, amely a proletárdiktatúra után beállott rendszerváltozással kapcsolatban szükséges intézkedések megtételével foglalkozik. - Intézkedik a proletárdiktatúra alatt tett kinevezések, alkalmazások, beosztások, kiküldetések vagy egyéb megbízások dologával. - További intézkedésig szabadságoltatnak, kik vezetői állást vagy oly megbízásokat vállaltak, amelyek a proletárdiktatúra tényleges támogatásának és szolgálatának ismérveit tüntetik fel. - A tantestület előtti önigazolásnak kívánván helyet engedni elrendeli, hogy minden állami intézet tanári testülete válasszon kebeléből egy négytagú bizottságot, mely az igazgató elnökletével nemcsak az alább említettekben vétkes, de az összes tanerőknek 1918. okt. 31-től kezdődőleg magatartását és cselekményeit nemzeti és erkölcsi szempontból vizsgálat alá veszi, hogy a tanári testület megítélésére előkészítse azt a kérdést, ki és mennyire részes a proletárdiktatúra előkészítésében és annak szolgálatában. A testület által terheltnék talált tanárok további intézkedésig szabadságoltaknak tekintendők.

E rendelettel kapcsolatosan az értekezlet megbeszélés tárgyává teszi azt, vajon voltak-e kebelében olyanok, kik vezetői állást vagy oly megbízást vállaltak, mellyel a proletárdiktatúrát ténylegesen támogatták és szolgálták.

Elnöklő igazgató az elhangzott vélemények alapján konstatálja, hogy ilyenek a tanári testület kebelében nem voltak! Lechnitzky Gyula kartárs egy Budapesten rendezett előadóképző tanfolyamon részt vett ugyan, és ennek elvégzése után Győrben tanítói átképző tanfolyamot vezetett július 10-től aug. 3-ig, és ezen Szocializmus és kultúra címen előadássorozatot tartott.

¹⁵³ Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

Saját kijelentése szerint azonban előadásainak agitacionális iránya nem volt, s így a tanári testület őt agitátornak nem mondhatja. A tanári testület előtti önigazolásnak kívánván helyet adni, az ő ügyét a megalakítandó négyes bizottság elé utasítja.

A tanári testület ezek után a négyes bizottságot megalakítandó - titkos szavazással Snasel Ferenc, Ligárt Mihály, Sztankó Béla és Sztepankó Albert kartársakat választja meg (10, 7, 6, 6 szavazattal) tagjaiul. [...]

Jegyzőkönyv

a budapesti I. ker.-i áll. el. isk.-i tanítóképző intézet tanári testületének f. évi augusztus 27-én du. tartott folytatólagos rendes értekezletéről. [...]

Az osztályzásokkal kapcsolatban a múlt értekezlet határozata alapján a tanártestület az annak idején vörös katonáknak belépett növendékek felvételi és segélyezési ügyét veszi tárgyalás alá. A tanári értekezlet szükségesnek találja különösen annak megvizsgálását, hogy egyes volt növendékeink, kik tanulmányaikat intézetünkben folytatni akarják, hol és milyen alakulásban voltak, nem mentek-e át olyan körülményeken, melyek hatása alatt nemcsak nem volnának a tanítói pályára alkalmasak, hanem jelenlétükkel még többi társaiknak szellemét és felfogását is rontanák. - A legtöbben ugyan kényszerhatás alatt kerültek a vörös hadseregbe, de ott a legvegyesebb hatásoknak voltak egyesek kitéve. [...]

Jegyzőkönyv

a budapesti I. ker.-i áll. el. isk.-i tanítóképzőintézet tanári testületének f. évi augusztus 29-én tartott folytatólagos, rendes értekezletéről. [...]

Elnöklő igazgató bejelenti, hogy az összehívott értekezlet tárgya a 103.265/1919. sz. vkm-i rend. alapján a tanári testület kebeléből megválasztott négytagú bizottság működésének előterjesztése és a tanári testületnek azon kérdésben való ítélete, hogy a proletárdiktatúra előkészítésében és annak szolgálatában ki és mennyire részes? [...]

E megválasztott négytagú bizottság az igazgató elnökletével megvizsgálván az intézet valamennyi tanárának 1918. okt. 31-től kezdődőleg magatartását és cselekményeit, elsősorban Lechnitzky Gyula ügyét tette vizsgálat tárgyává. E négytagú bizottság elnökeként igazgató közli, hogy Lechnitzky Gyula iskolai működésében semmiféle konkrét bizonyítékokat, adatokat nem találtak, melyek alapján működését nemzetietlennek vagy erkölcsi szempontból kifogásoknak mondhatták volna, illetve részesnek a proletárdiktatúra előkészítésében és annak szolgálatában. Mindnyájan úgy érzik azonban, hogy itteni működésében felmerülhetnek olyan mozzanatok, melyek a tanári testület harmonikus működését megzavarhatják, és a növendékeknek a tanácsköztársaság előtti gondolkozásra és fegyelemre való visszavezetésében gátló körülményként szerepelhetnének. Ezért nem tartja kívánatosnak, hogy az új iskolai évben megkezdett munkában részt vegyen, noha egyéni munkájának erejét, tudása értékét a kartársak kétségbe nem vonják. Minthogy Lechnitzky Gyula közben szabadságolását kérte, indítványozza, hogy a tanári értekezlet ezen előterjesztést fogadja el.

A tanári értekezlet egyes tagjai ezen közlés folyamán tevéen meg egyes észrevételeiket és megjegyzéseiket, elnöklő igazgató előterjesztése a tanári értekezlet véleményével is találkozván - azt a magáévá teszi.

Elnöklő igazgató egyben még bejelenti, hogy a négytagú bizottság e rendelet értelmében megvizsgálta az intézet többi tanárának a magatartását is, de azokkal szemben terhelő adat nem merült fel. [...]

Jegyzőkönyv

a budapesti I. ker-i áll. el. isk-i tanítóképzőintézet tanári testületének 1919. augusztus hó 29-én tartott értekezletéről. [...]

Elnöklő igazgató megnyitván az értekezletet, rövid visszapillantást vet az elmúlt időre. - A háború öt évi, hosszú vérzése után nagy reményekkel kezdtük meg az elmúlt tanévet. De kezdődött a forradalmak és a terror korszaka, melyből az intézetnek közvetlenül is kijutott, mert a legvérengzőbb terroristák három hétig itt tartózkodtak. - Ezek az idegsorvasztó állapotok egy csodás elmélyülést eredményeztek mégis, mely hatalmasabban mint valaha serkent bennünket cselekvésekre, tettekre. Letiport országunknak becsületes magyar tanítókat nevelni és növelni bennük az összetartást! Egyetértőleg dolgozni, az eszményeinket követve: erkölcsileg megjavítani az embereket és nemzeti jó tulajdonaikat kifejleszteni! - Társadalmi nevelésünknek egysége a nemzet legyen, munkánk a nemzetnevelés, melynek elméletét hirdeti tíz éven át dr. Imre Sándor, ki sorainkból emelkedett fel a közoktatásügyünk vezetői állásába.

Ezen munkánk kezdésekor méltán üdvözljük őt azon kívánságunkkal, hogy a magyar nemzet megerősítésében minél több sikere legyen. - Küzdjünk a magyarság jövőjéért! Ezen feladat gondolatával nyitja meg az 1919/20. tanév első értekezletét. [...]

A munkarend alapján az új tanév szept. 1-én reggel 8-kor kezdődik igazgatói megnyitó beszéddel. Az orvosi vizsgálat lefolytatása után pedig de. 10-kor kezdődik a tanítás egyelőre ideiglenes órarend alapján. - Amíg az intézet nagyobb részét az alakuló határrendőrség tartja elfoglalva, addig a budapesti illetőségű bentlakásra felvettek is szüleiknél (hozzátartozóiknál) laknak, a többi bentlakó pedig az országos tanítói árvaházban nyer ideiglenes elhelyezést (Alkotás utcában).

A tanításokra rendelkezésre áll négy tanterem és a zeneterem. Tekintettel a nagy tankönyvhiányra az előadottak gondolatmenetének jegyzését az értekezlet megengedi, csak jegyzet készítés ne legyen ebből. Az iskola rendjének biztosítására pedig az órarenddel kapcsolatosan a tanárok beosztatnak óráközi felügyeletre. [...]

Jegyzőkönyv

Felvétetett a budapesti I. kerületi áll. el. népiskolai tanítóképző-intézet tanári testületének 1919. nov. 19-én tartott módszeres értekezletéről. [...]

Elnök felolvassa a VKM 182.311-1919.sz. körrendeletét a nemzeti irányú nevelésről. Ezzel kapcsolatban előterjesztést tesz a körrendelet elveinek a tanítóképzőben való megvalósítási módjáról, midőn hangsúlyozza, hogy minden tanárnak, minden órán tervszerűleg ki kell emelnie a nemzeti és hazafias vonatkozásokat, s a további nemzeti irányú tanításunknak első nagyobb megnyilatkozására már most is szükség lenne, ezért azt indítványozza, hogy a jövő héten mindennap egy-egy órán az egész ifjúság s az egész tanári testület jelenlétében speciális magyar vonatkozású, lelkesítő és buzdító előadásokat tartsanak a testület arra vállalkozó tagjai a saját szakjaik köréből.

Molnár Oszkár a rendeletben hangsúlyozott nemzeti nevelés eszközeinek közelebbi megállapítását tartja szükségesnek.

Frank Antal örömmel látja a nemzetnevelés eszméjének nagyobb felkarolását, melybe minden nevelési elvet egyesíteni lehet, s vállalkozik az előadássorozatban a nemzet nevelés fogalmának kifejtésére.

Ligárt Mihály a hazafias és erkölcsös nevelés eddigi fogyatékoságának okát abban látja, hogy a nemzeti tárgyak aránylag kevés óraszámban szerepelnek úgy a tanítóképzőben, mint a gyakorló iskolában. Az előadássorozatokon kívül kívánatosnak tartja még azt, hogy tárgyakint programszerűen meg kellene állapítani az egyes szaktanároknak a nemzeti nevelés eszközeit, s ezen terveket időről-időre a tanári testület elé terjeszteniük további megbeszélés céljából.

Jaloveczky Péter egy ünnepi előadást tart kívánatosnak, indítványozza továbbá, hogy a mostanában nagy számban megjelenő hazafias és művészies plakátokat szerezzék be az intézet is, mert azoknak a folyosókon való kiragasztásuk útján is hathatunk az ifjúság hazafias érzésére.

Lados József az előadássorozat egyik előnyét abban látja, hogy ezeknél a tanmenet nem köti meg kezünket, s a további feladatok megoldásáig ezen keretek között is szolgálhatjuk a nemzeti nevelés eszméit.

Elnök a részletekre nézve a következő gondolatkörök kidolgozására s előadására kéri a testület tagjait:

- 1.) A tanítóképzés, a tanító s a tanítónövendék mai feladatai.
- 2.) A nemzetnevelés eszméje.
- 3.) A magyar irodalom s művészet értékei.
- 4.) A magyarok múltjának tanulságai.
- 5.) A magyar föld.
- 6.) Gazdasági feladataink.
- 7.) A magyar természeti szépségek és sajátosságok.
- 8.) A népiskola magyarrá tétele.
- 9.) Nagy embereinkről. [...]

A tanári testület Elnöknek az említett körrendeletre fűzött indítványára a következőkben foglalja össze határozatát:

- 1.) A tanári testület arra vállalkozó tagjai sorozatos előadásokat tartanak, akik közül a jövő héten a következők kerülnek sorra: hétfőn Quint József igazgató, kedden Frank Antal, szerdán Smetana József, csütörtökön Snasel Ferenc, pénteken Tscheik Ernő és szombaton Ligárt Mihály.
- 2.) Minden tárgy tanításában kiemelendők a nemzeti jövő szempontjából fontos tényezők.
- 3.) Ebből a szempontból minden nevelői ténykedésünk, tanterv, tanmenet és tankönyv átvizsgálendő, s a nemzeti érzés ápolására a tanításban felhasználható mozzanatok megbeszélése továbbra is a tanári értekezletek tárgyát képezzék.

Jegyzőkönyv

a budapesti 1. ker. áll. el. isk-i tanítóképzőintézet tanári testületének 1920. január 29-én megtartott rendes értekezletéről. [...]

Elnöklő igazgató megnyitván az értekezletet, fájdalmas megdöbbenéssel utal azokra a súlyos, úgynevezett békefeltételekre, melyekkel Apponyi Albertünk visszatért hazánkba.¹⁵⁴ Szükségesnek tartotta e megsemmisítő feltételeket, azok következményeit hétfőn reggel nyomban megismertetni növendékeinkkel azzal a felhívással, hogy határainkat átmenetileg az erőszak ugyan összeszoríthatja, de Magyarországunk egységét soha fel nem adjuk. A fiatalság érzé-

¹⁵⁴ A gróf Apponyi Albert vezette magyar küldöttség 1920. január 15-én vette át hivatalosan a békefeltételeket tartalmazó okmányt a párizsi békekonferencián.

seinek kifejezést adandó, egy ünnepély tartását határozta el, amely ma de. folyt le, bizonysgául annak, hogy tanévünk történetében ez egy oly emelkedett pillanat volt, amikor ismét kifejezésre jutott ifjúságunkkal szívben-lélekben való együttlétünk! Amellett az ünnepély megrendezésében is oly sikerült és ügyes volt, hogy egész testületünk nevében is csak a dicséret hangján emlékezhettek meg ifjúságunkról. Az ünnep pedig megerősít bennünket azon szent elhatározásunkban, hogy a régi, egységes, teljesen ép Magyarországunkért fogunk tovább is dolgozni, elszakíthatatlan egységében tanítjuk, és ennek követésére neveljük tanítványainkat.

Az értekezlet egyhangúlag elhatározza, hogy felirattal fordul minisztériumunkhoz azzal, hogy bármit hozzon is számunkra az erőszak, tanterv, utasítás a jövőben is csak az egységes, egész Magyarországot taníttassa. [...]

Jegyzőkönyv

a budapesti 1. ker. áll. el. népisk. tanítóképzőintézet tanártestületének 1920. évi február 4-én tartott üléséről.

1.) Elnök megállapítja, hogy a jelen gyűlés első pontja a tanítói és tanári pályára menők kiválogatásának kérdése. Egyetemes érdek, hogy a magyar tanító, tanár ne csak józan, értelmes ember legyen, de legyen erkölcsi és nemzeti szempontból is kiváló. Távol van tőlünk az, hogy a tanári pályákra menők felvételének módját bíráljuk, mégis rá kell mutatnunk arra, hogy úgy a polgári iskolai tanárképző főiskolára, mint az Apponyi kollégiumba történő felvételeknél egyoldalúan a jelentkezők értelmi foka, tanulmányi haladása jön számításba. Vajon nem fontosabb-e a tanítói pályára lépésnél az erkölcsi és nemzeti arravalóság? Ezért javasolja a következőket: 1) intézetünk pályázati hirdetésében felkérjük a középiskolai, polgáriskolai, stb. igazgatókat, hogy a felvételért folyamodó tanulók okmányaihoz csatoljanak a tanulók erkölcsi és nemzeti értékelését tartalmazó tanártestületi véleményt; 2) küldjünk átiratot a Pedagógiumba, amelyben kijelentjük, hogy jövőben az intézetünkből oda folyamodókról erkölcsi és nemzeti véleményt csatolunk, s az elbírálásnál kérjük annak figyelembevételét; egyúttal kérjük a főiskolát, hogy az Apponyi-kollégiumba való felvételeknél hasonló szempontokat szíveskedjék alkalmazni; 3) intézetünk a közoktatásügyi miniszter úrhoz felterjesztést, [sic!] hogy ezt az eljárást egyetemessé tenni kegyeskedjék.

A tanártestület elnök előterjesztéseit elfogadja. [...]¹⁵⁵

BFL VIII.130.a. Budapesti XII. ker. M. Kir. Áll. Fiúliceum és Tanítóképző Intézet iratai. Jegyzőkönyvek. 22. kötet.

¹⁵⁵ A miniszter Quint József igazgató felterjesztését a Tanító- és Tanítónőképző Intézetek Királyi Szakfelügyelői Hivatalának adta ki véleményezésre. Wagner János szakfelügyelő elismerte, hogy „a beadványt tevőt a legnemesebb intenció vezeti”, ugyanakkor rámutatott, hogy a tanulók erkölcsi magaviseletét a tantestület a magaviseletből adott osztályzattal bírálja el, a 10-14 éves korú gyerekek hazafias érzése pedig „még nagyon is irányítható, nevelhető, és alig vállalhatja egy testület az egyénre ily súlyosan kiható kérdésben felelősséget arra, hogy a tanulót nemzeti érzülete miatt a tanítói pályára disqualifikálja... az esetleges hazafiatlan viselkedés már az erkölcsi magaviselet rovatban elbíráltatik. A ki tüntetésekben részt vesz, zászlót, címet meggyaláz, nem kaphat viseletből kielégítő osztályzatot, de az ilyet ki szokták különben is zárni az iskolából.” Hozzáfüzi, hogy az egyedüli biztos óvintézkedés „nemzeti szempontból” az lenne, ha nemzetiségi tanulókat egyáltalán nem vennének fel tanítóképzőbe, ez azonban bel- és külpolitikai szempontból szóba sem jöhet. A minisztériumban ennek alapján a tanítóképző felterjesztését „ad acta” tették. Ld. MOL K 502. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Tanítóképző és óvónőképző intézetekre vonatkozó iratok. 1920-5-13954.

Horthy Miklós fővezér válasza Bódy Tivadar polgármesternek a nemzeti hadsereg bevonulása alkalmával a Gellért szálló előtt mondott üdvözlő beszédére

1919. november 16.

Polgármester Úr! Szívből köszönöm szíves üdvözlő szavait! Mondhatom, nem vagyok abban a lelki állapotban, hogy e percben megszokott frázisokat használjak, igazságérzetem azt parancsolja, hogy minden kertelés nélkül azt mondjam, amit e percben érzek. Mikor még távol voltunk innen, és csak remény sugara pislogott lelkünkben, akkor - kimondom - gyűlöltük és átkoztuk Budapestet, mert nem azokat láttuk benne, akik szenvedtek, akik mártírok lettek, hanem az országnak itt összefolyt piszkát. Szerettük, becértük ezt a várost, amely az elmúlt évben a nemzet megrontója lett. Tetemre hívom itt a Duna partján a magyar fővárost: ez a város megtagadta ezeréves múltját, ez a város sárba tiporta koronáját, nemzeti színeit, és vörös rongyokba öltözött. Ez a város börtönbe vetette, kiüldözte a hazából annak legjobbjait és egy év alatt elprédálta összes javainkat. De minél jobban közeledtünk, annál jobban leolvadt szívünkről a jég és készek vagyunk megbocsátani. Megbocsátunk akkor, hogy ha ez a megtévelyedett város visszatér megint hazájához, szívéből, lelkéből szeretni fogja a rögöt, amelyben őseink csontjai porladoznak, szeretni azt a rögöt, amelyet veritékes homlokkal munkálnak falusi testvéreink, szeretni a koronát, a dupla keresztet. Katonáim, miután földjeikről betakarították Isten áldását, fegyvert vettek a kezükbe, hogy rendet teremtsenek itt e hazában. Ezek a kezek nyitva állanak testvéri kézszorításra, de büntetni is tudnak, ha kell. Meg vagyok győződve róla, azaz úgy remélem, hogy erre nem fog sor kerülni, hanem ellenkezőleg, akik bűnösöknek érzik magukat, megtérnek, és hatványozott erővel segítenek, egy nemzeti erényekben tündöklő Budapest felépítésében. A mártírokat, az itt sokat szenvedett véreinket meleg szeretettel öleljük szívünkhöz.

Források Budapest Múltjából. III. kötet. Források Budapest Történetéhez 1919-1945. Szerkesztette: Szekeres József. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1972. 21. p.

Budapest hivatása a nemzetközi kereskedelemben. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara emlékirata

1920 december

A veszített háborút követő teljes gazdasági összeomlás s az ország területének kegyetlen, életlehetőségeinket veszélyeztető megcsonkítása minden súlyos következményével együtt sem volt képes a nemzet lelkében elnyomni *a jobb jövő, s gazdasági fellendülés reményét*. Belső forradalmak, bolsevizmus, román megszállás szenvedéseit átélve, mélyen érezzük a győztes hatalmak kíméletlensége által teremtett helyzet tarthatatlanságát, de tudatában vagyunk politikai hivatásunknak, s gazdasági jelentőségünknek.

Földrajzi fekvésünk egy évezreden át megszabta politikai feladatainkat, s a nemzetközi gazdasági élet fejlődésével megállapította *gazdasági hivatásunkat*, kereskedelmünk és közlekedésünk irányát az iparos Nyugat és a nyerstermelő Kelet között. Ugyanez áll természetesen az ország fővárosára, Budapestre, mely centrális fekvésénél, a hegy és vízrajzi szempontból egyaránt egységes ország szívében, legfontosabb vízi utunk s vasútvonalaink közép-pontjában mindenkor az egész ország gazdasági életét tükröztette vissza.

Már a középkorban a Duna völgye közvetítette Kelet és Nyugat forgalmát. Pest és Buda mindig főpiaca volt az ország belső nyersterményeinek, és Bécs árumegállító joga dacára is fontos csomópontja a nemzetközi kereskedelemnek is.

Az Osztrák-Magyar Monarchia keretében a nemzetközi kereskedelmi közvetítés feladatát gazdasági megkötöttségünk folytán nem tudtuk oly mértékben megoldani, amint azt gazdasági fejlődésünk érdekei megkívánták. Kereskedelmi forgalmunk túlnyomó részben Ausztriával bonyolódott le. Kereskedelmi mérlegünk adatai szerint (1912) behozatalunk 73%-a jutott Ausztriára, s kivitelünk 76%-a Ausztriába irányult. Viszont a szerződéses vámterület összkiviteléből csupán 16,94%-ot vittünk a vámkülföldre. Ausztriával a szabad forgalom, kifelé a Monarchia védővamos politikája megnehezítette a vámkülfölddel, különösen a Balkán-államokkal való gazdasági forgalmunkat, ami kifejezést nyert a háború előtti években kereskedelmi, fizetési, s általában egész gazdasági mérlegünk növekvő passzivitásában. Közvetlen forgalmunk Ausztrián kívül csupán Szerbiával és Romániával volt, amelyekkel vámpolitikai viszonyunk a gazdasági elzárkózás következményeként nem volt kielégítő. Németország elzárkózván a mi nyersterményeink elől, mi ugyanezt a védelmet kelet felé voltunk kénytelenek gyakorolni. Ilyképp elválasztva a nagy nyugati fogyasztó piacoktól, s elzárkózva a keleti államok elől, túlnyomó mérvben Ausztriára voltunk utalva, mely a közvetítés vezérszerepét, s annak hasznát magának tartotta fenn. Kiviteli cikkeink nagy része mint osztrák áru jutott a vámkülföldre, s így a világforgalomban való közvetlen részvételünk korlátozott volt, mert a nyugati államok és a Balkán, valamint Oroszország és az Adria közötti forgalom zömét Bécs bonyolította le.

Budapestnek szerencsés földrajzi fekvésénél fogva Európa bármely gazdasági kialakulásában vezető szerephez kell jutnia, mint ahogy a közép-európai gazdasági koncepció megvalósulása esetére mint a *Berlin-Bagdad* út fontos állomása nézett fokozott gazdasági jelentőségnek elébe. Viszont most, midőn a háború kimenetele az Entente hatalmak gazdasági fölénye előtt tárta fel a kapukat, látjuk a hatalmak hol egyikének, hol másikának felénk forduló intenzív gazdasági érdeklődését, mely képes volt az öt év alatt izzó ellenséges érzéseket máról holnapra elfeledtetni.

Gazdasági program

Gazdasági önrendelkezési jogunk visszanyerése óta a gazdasági válságból való kibontakozás egyik vezérgondolata az ország és Budapest központi fekvésének kihasználása és a *nemzetközi kereskedelem közvetítésére irányuló gazdasági program megvalósítása*.

Mert szerencsés földrajzi elhelyezkedésünk, s az ennek nyomán felénk forduló érdeklődés részünkre *csak lehetőséget* jelent, melynek megvalósítása céltudatos nehéz erőfeszítést, komoly és produktív gazdasági munkát igényel. Mindenekelőtt pedig előfeltétele e törekvések sikerének oly gazdaságpolitika, mely Budapestnek nemzetközi kereskedelmi gócponttá való fejlesztését minden rendelkezésre álló eszközzel elősegíti.

Tudatában kell lennünk annak, hogy az Ausztriával való gazdasági közösség alól való felszabadulásunk után végre abba a helyzetbe kerültünk, mikor önálló külkereskedelmi politikánk elveit lefektetnünk, és forgalmunknak a világkereskedelmi forgalomba való bekapcsolását biztosítani kell oly módon, hogy új gazdasági helyzetünk igényeit felismerve, kereskedelmünk nagyarányú kifejlődését új alapokon biztosítsuk.

Vámpolitikánk, s általában kereskedelmi politikánk olyan legyen, amely a keleti országokban a magyar ipar és kereskedelemnek, ezzel az országnak, s Budapestnek biztosítja a vezető szerepet.

Meggyőződésünk, hogy a békeszerződés *ratifikálása* korántsem jelenti a területi integritás elvéről való lemondásunkat, s az egyedüli lehetősége annak, hogy a szomszédos államokkal kiépítendő gazdasági szerződések révén megnyíljon a gazdasági forgalom a megszállott területekkel. Mielőbb helyreállítandó a megszállott területekkel az a szoros kereskedelmi kapcsolat, mely az összetartás érzésének ébrentartásával és az érdekkölcsönösség természetes alapjának kimélyítésével az önkényesen megállapított politikai határokon át is szerves egésszé kovácsolja a gazdaságilag egymásra utalt területeket. A gazdasági izoláció s a gyűlölet gazdaságpolitikájának tartóssága jóvá nem tehető károkat okoz, ezért a békeszerződés rendelkezéseinek végrehajtásával s az azokon túlmenő gazdasági kedvezmények biztosításával, a kereskedelmi szerződések megkötésével sürgősen be kell lépünk a világkereskedelmi forgalomba.

Kiindulási tételünk, hogy *Budapest ipara, kereskedelme és fogyasztása csak úgy, mint az ország megcsonkított területe nem nélkülözheti a megszállott területek nyersanyagát, terményeit, fogyasztási piacait*. A vasérchiány vas- és fémiparunkat veszélyezteti, faállományunk 84%-a, fűrésztelepeink 30%-a, széntermelésünk 50%-a, pamut- és fonóiparunk 89%-a, pamut-szövőiparunk, valamint cukorgyáraink 60%-a, posztógyártásunk 93%-a, papírgyártásunk 99%-a, vas- és acélgyártásunk 60%-a, szeszgyáraink 52%-a, konzervgyáraink 63%-a, üveggyártásunk 68%-a a megszállott területre esik. Malomiparunk a legfontosabb alimentáló¹⁵⁶ területeket veszítette el, stb. Csonkamagyarország ezek nélkül meg nem élhet, mert a külföldre lévén utalva, nem képezhet oly zárt gazdasági egységet, minő pl. az Osztrák-Magyar Monarchia vámterülete volt.

Budapest hatalmas vonzó erejével az ország nagyiparának erős központja. Amíg a magyar birodalom népességének 4,22%-a jutott a fővárosra, addig a gyári jellegű ipartelek 20,3%-a, munkások 24%-a, a motorikus lóerő 21,8%-a, a kifizetett munkabérek 33,7%-a esett Budapestre, mely egyrészt a kereskedelem és hitelélet központja, s a közlekedési vonalak csomópontja lévén, másrésztől fogyasztókat és munkáskereteket biztosítva az iparnak, a vállalatok

¹⁵⁶ Ellátó.

versenyképességét, a gyors anyagbeszerzést, áruehelyezést, s ezzel az üzem sikerét biztosítani tudta. (Gyáripari üzem- és munkásstatistika 1919)

Budapest összes áruforgalma az egész ország áruforgalmának 13%-át tette ki. (1912) Budapestre esett ugyanez évben az ország vasúti áruforgalmának 11%-a, a folyamhajózási áruforgalomnak 49%-a, tehát az ország egész folyamhajózási forgalmának fele.

Figyelembe veendő, hogy a hazai iparnak Budapestre összpontosított hányadát 22,7%-ra emeli a főváros környékén meghonosodott ipar (116 ipartelep 1910-ben). Az ipar és forgalom Budapest népességének több, mint 64%-át tartja fenn, több mint félmillió embert (ipar 41,7, kereskedelem 14,2, közlekedés 8,2). Bár mint fent említettük, a közös vámterület mellett Ausztria gazdasági túlsúlya gátolta a magyar gazdasági érdekek teljes érvényesülését, és e közösség nemcsak politikai, de gazdasági téren is a Budapestet megillető nagy hivatást Bécsnek játszotta át, mégis Budapest gazdasági fejlődése az utolsó évtizedekben rendkívül öröndetes volt. Lakosságának száma meghaladja az egy milliót. Az iparúzők száma 1890-től 1910-ig 104.966-ról 218.068-ra emelkedett, s így megkétszereződött, a kereskedők száma ugyanezen időszakban 28.196-ról 64.881-re, csaknem háromszorosára szaporodott.

A háború utolsó éve, valamint a forradalom, a bolsevizmus és román megszállás ideje érthetőleg a legsúlyosabb *gazdasági depresszió* képét mutatják. Az üzletnyitások száma, mely 1911-ben 7419 volt, 1918-ban 6027-re, 1919-ben 4334-re csökkent.

A legjobban jellemzi a gazdasági visszafejlődést az áruforgalom sivar képe:

Budapest összes áruforgalma volt ezer métermázsákban:

	behozatal	kivitel
1910	72.994	33.302
1911	86.683	35.133
1912	80.333	33.686
1918	47.529	17.985
1919	23.959	8.050
1920. jan.-okt.	28.987	8.584

Az árubehozatal a békeforgalom egyharmadára, a kivitel, mely az ipari termelés képét is mutatja, a háború előtti forgalom negyedére csökkent. Ha figyelembe vesszük még a lakosság számának jelentékeny növekedését, képet alkothatunk a produktív gazdasági munka csökkenéséről, s ezzel kapcsolatban a munkanélküliség növekedéséről.

E folyamat megállítása, a főváros gazdasági helyreállítása és fellendítése politikai, gazdasági és szociális szempontból országos létérdek. [...]

Intenzív nemzetközi kereskedelem alapfeltétele a belső kereskedelem szabad mozgása és fejlesztése. Maximális árak, az ezzel járó költséges jegyrendszer, központok, monopóliumok, privilegizált szövetkezetek, szindikátusok és beszerzési csoportok, a hivatásos kereskedelem kikapcsolásával és a forgalom bürokratizálásával nem teremthetnek kedvező talajt a nemzetközi kereskedelemre. Sem a hivatalos árpolitika, sem az árvizsgáló bizottságok, sem az uzorabíróságok, sem a botbüntetés nem képesek megszüntetni a lánckereskedelmet, sem a csempészt, mert ezek az áruhiány, a kötött forgalom és a rossz valuta tünetei. A drágaság tünetkezelése pedig annál eredménytelenebb, minél erőszakosabb, és annál erőszakosabb,

minél eredménytelenebb. E szomorú circulus vitiosusból egyetlen kivezető út van: *a szabad kereskedelem biztosítása*. [...]

Mindaddig, amíg a külkereskedelem és átmeneti forgalom mai, a magyar mezőgazdasági és ipari termelést, valamint kereskedelmet egyaránt sújtó korlátozásai hatályban vannak, addig Budapest (s az egész ország) nem felelhet meg a nemzetközi közvetítő kereskedelem terén reá háruló feladatainak. A legsürgősebb feladat ezért - a béke ratifikálása alapján a szomszéd államokkal, valamint a többi államokkal, megfelelő kereskedelmi és forgalmi szerződések megkötése, elzárkózás helyett a szabad forgalom és kereskedelem biztosítása, ez úton nemzetközi piacaink visszaszerzése, s újak meghódítása.

A megszállott területek kereskedői nem csupán jól felfogott gazdasági érdekükben, de ezen túlmenően nemzeti érzésből is szívesebben fogják felkeresni Budapestet, mint Bécset, vagy Prágát. Hiszen természetes, hogy a közvetlen kereskedelmi összeköttetések felvételével a pozsonyi, kassai, nagyváradi, temesvári, kolozsvári, szabadkai, stb. magyar kereskedők sietve fogják Budapestet felkeresni, hogy régi összeköttetéseiket újból felvegyék. [...]

Mezőgazdasági terményeink ilyképp nyugat felé, iparcikkeink pedig a Balkán felé gyorsan és könnyen lesznek értékesíthetők, s éppen a nemzetközi kereskedelem szempontjából a legnagyobb jelentőséggel bír, hogy a balkáni országok ellátására már régen berendezkedett kereskedelmünk külföldi tranzitó árukat is könnyen adhasson majd el a balkáni kereskedőknek, akik a már megszokott budapesti piacot nagyobb kerülő, költség és fáradság nélkül kereshetik fel.

Mindezeknek előfeltétele természetesen *a közvetlen kereskedelmi összeköttetéseknek sürgős felvétele*. Gazdasági életünk mérhetetlen károkat szenved azáltal, hogy ez összeköttetések még mai napig sincsenek meg, és minden nap, mellyel a nemzetközi forgalomba való bekapcsolódásunk késik, növeli az elvesztett relációk visszaszerzésének nehézségeit, mert mint már említettük, szomszédaink mindent megtesznek Magyarország kikapcsolásának állandósítása céljából. [...]

Közlekedési téren is a legfőbb igyekezetünknek oda kell irányulnia, hogy jelenlegi elszigeteltségünkől kikerüljünk, s ezért legsürgősebb teendő *a szomszédos, valamint a többi államokkal a vasúti, hajózási és postai egyezmények megkötése, a személy- és az áruforgalom felvétele*.

Budapest és Magyarország kikapcsolódása a nemzetközi forgalomból természetesen elsősorban a veszített háború, forradalmak, bolsevizmus, s az ezt követő *trianoni békeszerződés* szomorú következménye, mely szerződés Magyarországnak a centrális földrajzi fekvésében rejlő természetes előnyeit azáltal csökkentette, hogy a tőlünk elszakított területeken keresztül közvetlen érintkezést biztosított oly népeknek, amelyek ezelőtt csakis Magyarország területén keresztül bonyolíthatták le forgalmukat. Ebből a szempontból legérzékenyebben sújtja Magyarországot *Jugoszlávia* megalakulása, mely országnak közvetlen határai lévén Olaszországgal és Ausztriával, a nyugat felé való forgalomban közvetítésünkre nincs szüksége. Pedig éppen Jugoszlávia legfőbb alkotó részének, a volt Szerbiának csaknem teljes külkereskedelmi forgalma azelőtt Magyarországon keresztül bonyolítottatódott le. Hasonlóképpen *Ukrajnának* a nyugat felé lebonyolódó kereskedelmi forgalma Csehszlovákián keresztül haladva, szintén elkerülheti hazánk megmaradt területét.

Ismerjük az utódállamok ama törekvését, hogy Magyarországot és így Budapestet is minden lehető eszköz felhasználásával kikapcsolják a nemzetközi forgalomból. Különösen a *csehek* igyekeznek *Pozsonyt* nemzetközi tranzitó kereskedelmi gócponttá fejleszteni a pozsonyi kereskedelmi kikötő, megfelelő közraktárak, rakpartok építésével, a dunai forgalom emelésével,

s a békeszerződésben biztosított jogokat kihasználva, a pozsony-fiumei vasútvonal tervezett igénybevételeivel. A csehek elsőrangú vonallá fejlesztették a pozsony-lundenburgi vonalat, s így a kettősvágányú összeköttetés Brünn-Prága felé biztosítva van. Tervezik a Duna-Vágcsatorna kiépítését, Pozsonyban nemzetközi keleti vásár szervezését, mely célra a cseh kormány öt millió sokolt szavazott meg, a nagyobb cseh pénzintézetek pedig 10 millió cseh koronát biztosítottak. Szervezik a pozsonyi árutőzsdét, fejlesztik a vasúti átrakodó forgalmat, cseh bankok, ipari és kereskedelmi vállalatok özönlik el a várost, támogatják az ott letelepülő német vállalatokat, stb. Jelentékeny *szerep jut Kassának is*, melyen keresztül a német-román forgalom bonyolítatik le.

A román-magyar vasúti összeköttetések szünetelvé, *Románia* nyugati forgalmát ma teljesen Cseh-Szlovákia és Jugoszlávia bonyolítja le. A román-magyar vasúti forgalom megindulásával azonban Magyarország előnye ismét érvényre fog jutni, mert Romániának igen nagy kerülőt kell tennie, ha Nyugat felé irányuló forgalmát hazánk megkerülésével akarja lebonyolítani. Ausztriának, épp úgy, mint Romániának kölcsönös érdeke a Magyarországon átmenő forgalom megindítása és fejlesztése, ami a legutóbbi magyar-osztrák kereskedelempolitikai tárgyalások során éppen Ausztria részéről hivatalosan is kifejezést nyert.

A Jugoszlávián és Cseh-Szlovákián át vezető megkerülő vasútvonalak csekély teljesítőképessége, valamint a hosszabb szállítási úttal járó nagyobb költségek miatt a Budapesten keresztül vezető vasúti és hajózási vonalak a jövőben is nélkülözhetetlenek Romániára nézve, s ezért e természetes előnyünket mielőbb gyümölcsöztetnünk kell, nehogy az elzárkózás állandósulásával Románia forgalma a jövőben is mesterséges módon elkerülje Magyarországot.

Az államhatárok módosítása dacára Jugoszláviával szemben nem kell lemondanunk arról, hogy e szomszédos ország külkereskedelmi forgalmának lebonyolításában szerepünk legyen, mert a közvetlen vasúti és hajózási összeköttetések újrafelvétele után Jugoszlávia egyes iparcikkeit egy céltudatos magyar tarifapolitika mellett könnyebben vásárolhat, olcsóbban és jobban szállíthat. A belgrádi kereskedő a közvetlen vasúti forgalom felvétele után hamarabb juthat el Budapestre, mint Bécsbe vagy Prágába, s az Ausztriával, valamint Cseh-Szlovákiával való forgalom is Budapesten keresztül olcsóbban és könnyebben bonyolítható le. Amíg ma a jugoszláv kereskedő, sőt közvetlenül a vásárló közönség nagy része is Bécsben szerzi be szükségleteit, a jövőben ezt Budapesten teheti, annál is inkább, mivel a régi magyar-horvát és magyar-szerb kereskedelmi összeköttetések gazdasági fellendülésünk szempontjából *elégge meg nem becsülhető értéket* képviselnek. Ugyanez áll természetesen az erdélyi és felvidéki kereskedőknek Budapesttel való összeköttetéseire is. [...]

Különösen fontos a *dunai hajózási forgalom szabaddátétele és fejlesztése* Budapestnek a nemzetközi közvetítő kereskedelembe való biztosítása érdekében. A béke ratifikálása és megfelelő kereskedelmi és forgalmi szerződések megkötése után Budapestnek ismét el kell foglalnia a múltban biztosított domináló szerepét.

Az általános politikai és közgazdasági előfeltételek mellett Budapest vezető gazdasági pozíciójának megóvása érdekében egyik legfontosabb közlekedésügyi feladat a *budapesti kereskedelmi kikötő* minél gyorsabb megépítése, ami különösen a Dunán lebonyolítható áruforgalomnak Budapestre való koncentrálása szempontjából szükséges.

Budapest összes áruforgalma 1903-1912-ig 61%-kal emelkedett, Budapest hajóforgalma ellenben ugyanezen idő alatt csak 37%-os emelkedést mutat. Wien hajóforgalma ugyanezen időszakban 109%-kal gyarapodott. Budapest teheráruforgalma 1913-ban 13,1 millió tonna volt, melyből csak 2,4 tonna, azaz 18% esett a vízi közlekedésre. (Berlin összforgalmának 40%). Ez adatok mutatják, hogy forgalmi politikánk irányításánál a dunai hajózás jelentőségét

kellően nem méltányolták. Ennek tudható be, hogy jó kikötő, rakodási lehetőségek hiányában Budapest tranzito hajóforgalma az összforgalomhoz képest elenyészően csekély volt.

	Budapest tranzito forgalma	Wien tranzito forgalma
1912	243.700 q	3.338.274 q
1913	362.570 ”	2.472.102 ”
1914	214.980 ”	3.170.000 ”

Míg Wien 17.461.041 q összhajózási forgalmának 19%-a jutott 1912-ben a tranzito forgalomra, addig Budapest 26.130.264 q összforgalmának csupán 1%-a.

Míg nálunk a budapesti kereskedelmi kikötő megépítése évtizedeken át vajúdott, addig Wien óriási összegeket fordított kikötők és raktárak építésére, s ezzel biztosította, hogy a balkán-német hajóforgalomnak legfontosabb emporiuma legyen.

Kikötőkben és rakodópartokban a hiány igen nagy Budapesten, melynek vízi forgalma már a háború előtt elérte a 2,5-3 millió tonnát.

Bár közraktáraink befogadó-képessége alig négy évtized alatt 390 ezer métermázsáról 866 ezer métermázsára (120%-kal) emelkedett, ezen haladás a forgalom igényeihez képest elenyészően csekély. Amíg pl. Budapest összforgalma 1912-ben 114 millió q, addig a budapesti közraktárak összforgalma ugyanakkor mindössze 5,6 millió q, az összforgalomnak mindössze 5%-a. A Budapestre érkező áruknak csak 4%-a került a közraktárakba. (Tengeri 53%, zab 39%, hüvelyesek 27%, repce 27%, gypjú 14%, búza 12%, bőr, bőrárak 11%, kávé 10%, rozs 8%, árpa 4%, só 4%, liszt 3%, zsiradékok 2%, a többi cikkek elenyésző százalékos arányban).

Szabad kikötő (punto franco) létesítése, a tranzitó árunak az elvámolandó, illetve belföldi árutól való elkülönítése, e célra készített medencében megfelelő raktárak, rakodópart, elevátorok, kőutak, modern berendezés, átrakodó és teherpályaudvarok, iparvágányok biztosítása, stb., a kereskedelmi kikötő kész programjának fontos részei.

A budapesti kereskedelmi és ipari kikötő munkálatai folyamatban vannak, sajnos az építés gyorsaságát pénzügyi és egyéb nehézségek gátolják. Kíváncos, hogy a kikötő bizottságában a kamara képviselője ismét helyet nyerjen, annál is inkább, mert a kikötő kérdéseivel kamaránk évtizedeken keresztül intenzíven foglalkozott.

A kikötő gyors megépítésével fővárosunk a nemzetközi dunai forgalomnak legfőbb és legfontosabb emporiumává válhat. A gyorsabb megépítés érdekében felette kíváncos volna a magántőke bevonása az építési akcióba. [...]¹⁵⁷

Bármely nagy jelentőségű Budapest szempontjából a dunai forgalom, nem mondhatunk le ama jogunkról, hogy *szabad utat nyerjünk a tengerhez*, ami ugyancsak megfelelő szerződések útján biztosítandó.

Rendkívüli jelentőségű lenne Budapest nemzetközi kereskedelmi szempontjából a *bajor Duna-Rajna, s a Duna-Odera-csatorna* kiépítése, miáltal víziutat kapunk a Fekete- s a Keleti tenger között.

Káros hatással van Budapest forgalmára a *városi vámjövdelemnek* fiskális szempontból történt jelentékeny emelése. A főváros - bár a februárban életbeléptetett 1000%-os vámemelés sincs még jóváhagyva - f. évi július hó 1-én ismét jóváhagyás nélkül, újból igen jelentékeny

¹⁵⁷ A csepeli vámmentes kikötő 1928-ban nyílt meg.

emeléseket léptetett életbe. Antiszociális különösen az élelmiszervámok nagymérvű emelése, mert a fogyasztást drágítja, hátrányosan befolyásolja az ipari feldolgozást, és káros hatással van a főváros tranzitőforgalmának fejlődésére is. E kérdésben kamaránk részletes, sajnos, eddig eredménytelen előterjesztésekkel élt a kormányhoz.

A nemzetközi expresszvonatoknak Budapesten keresztül való járatása érdekében annál is inkább minden lehető el kell követni, mert ennek elérésére kilátásaink megvannak.

A külföldre utazó magyar kereskedő ma napokig kénytelen várni költséges útlevelére, bár el kell ismernünk, hogy az újabban 6 hónapi érvénnyel kiadott útlevelek könnyebbséget jelentenek. Az útlevelhez szükséges vízum megszerzése ugyancsak hosszas utánjárást igényel az illetékes diplomáciai képviselőknél. Az államrendőrség a már kiadott és vízummal ellátott útlevelet ismét lebélyegzi az elutazás napján, mely alkalommal ismét illetéket szed. Ezután a poggyászvizsgálat hosszas kálváriája következik. A személydíjszabás rendkívüli drágasága, különösen a gyorsvonatoknál, ugyancsak bénítólag hat a forgalomra.

Megérkezéskor tolongás, útlevel- és poggyászvizsgálati nehézségek (melyek lényegesen gyorsíthatók és csökkenthetők volnának), illetékszedés, bérkocsi hiány és szállodamizériák fogadják az ide merészkedett idegent. E kérdésekkel legutóbb a Párizsban tartott nemzetközi útlevelügyi értekezlet foglalkozott, melynek az utazások könnyítése érdekében elfogadott határozataitól lényeges eredményeket várhatunk.

Közvetlen vasúti jegyek kiadása, egységes útlevel típus, egy évre érvényes útlevelek, az útlevel láttamozás egyszerűsítése, állandó érvényű belépési és átmeneti vízumok, kollektív családi útlevelek, a vámvizsgálat összevonása és könnyítése e téren a legfontosabb szükségletek.

Nemzetközi kereskedelmi érvényesülésünk fontos szükséglete, az utazások megkönnyítése és az idegenforgalmi követelmények biztosítása. A főváros idegenforgalmi irodája újjászervezendő és fejlesztendő.

Budapest szállodáinak egy része megszűnt, a megmaradtak közül éppen a legjobb szállodák szobáinak igen jelentékeny hányada le van foglalva. A menekültek a budapesti szállodai szobák 7-8%-át, az állandó lakók 50%-át foglalják le. Az egész idegenforgalom mintegy 150 szobára kénytelen szorítkozni.

Mivel az építkezés intenzív megindulására egyhamar nem számíthatunk, megszüntetendők a szállodákba való katonai beszállásolások, valamint katonai irodáknak szállodákban való elhelyezése. Ily célokra a katonai laktanyák volnának felhasználandók. Egyúttal szigorúan meg kellene tiltani budapesti szállodáknak üzleti, hivatali vagy egyéb célokra való átalakítását, mely célokra az elmúlt időben, sőt az utóbbi hónapokban is több nagy szállodát vontak el hivatásuktól.

Hatásosan lehetne enyhíteni a szállodahiányt oly módon, ha az idegenforgalmi iroda állandó szervezetet létesítene a fővárosi magánlakások kiadható szobáinak nyilvántartására. [...]

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara emlékirata a kereskedelemügyi m. kir. miniszter úrhoz Budapest nemzetközi kereskedelmének fejlesztéséről. Bp., 1920. december, 5-12., 27-33. p.

Hilbert Vilmos indítványa a törvényhatósági bizottság közgyűlésén a főváros alkalmazásában álló zsidók kimutatásáról

1921. február 16.

Hilbert Vilmos: Igen tisztelt Közgyűlés! Méltóztassék megengedni, hogy előadhassam azokat az indokokat, melyek indítványom benyújtására készítették. A múlt esztendőnek augusztus havában, mikor a törvényhatósági bizottság első közgyűlését tartotta, az igen tisztelt polgármester úr¹⁵⁸ azt a kijelentést is tette, hogy hiszi és reméli, hogy akkor, mikor az új időknek az elérkeztével új emberek foglalnak helyet a törvényhatósági bizottságban, akkor kell, hogy egy új szellem, a keresztény és nemzeti eszme szelleme foglaljon és hódítson teret a közgyűlési terem falai között.

Mi, a keresztény többségi párt tagjai, a polgármester úrnak ezt a kijelentését örömmel és lelkesedéssel fogadtuk, mert ebben elérkezését láttuk annak az örömdetes körülménynek, hogy a polgármester úr lelkületében épp úgy, mint a keresztény községi pártnak¹⁵⁹ a lelkületében él az az erős akarat és elhatározás, hogy Budapestet, ezt a bűnös, ezt a romlott, ezt azt idegen lelkű Budapestet kereszténnyé és magyarrá akarjuk tenni. És ennek a szempontnak, a keresztény és nemzeti eszme szempontjának a jegyében indult meg a fővárosi tisztújítás folyamata, melynek első aktusaként a főváros adminisztrációjának élére és a továbbiakban a főváros adminisztracionális nagy gépezetének legfontosabb helyeire elhelyeztük azokat a legfőbb intézőket, akiknek feladata, hivatása és kötelessége a főváros adminisztrációjába az egész vonalon belevinni a keresztény és nemzeti eszmének a szellemét, és alig néhány hónapja, igen tisztelt Közgyűlés, hogy a főváros új tanácsa megkezdte a működését, és máris sajnálattal és hazafiúi aggodalommal kell megállapítanom, hogy főváros új tanácsa nincsen teljes mértékben áthatva a keresztény és nemzeti eszme szellemétől.

Igen tisztelt Közgyűlés! Mikor ezt a merész állítást megkockáztatom, akkor engedtessek meg nekem, hogy ezt az állításomat adatokkal és tényekkel igazoljam. Igazolom elsősorban a közelmúltban letárgyalt 1920. évi költségvetéssel, a költségvetésnek azon csoportjával, mely alatt a hitközségeknek és a hitoktatóknak a segélyei vannak előirányozva. Ha ezeket a segélyeket szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a tanács az 1920. évi költségvetésnek a tervezetében az izraelita hitközségeknek és hitoktatóknak segélyeit ugyanazokkal a feltűnően magas összegekkel állította be, mint amilyen magas összegekkel szerepeltek ezek a segélyek az előző költségvetésben, abban a költségvetésben, melyet még a liberális és demokrata korszaknak a gonosz szelleme állapított meg, és amely költségvetésbe az izraelita hitközségek és hitoktatók segélyeit teljesen indokolatlanul és megokolatlanul vették fel. Indokolatlanul és megokolatlanul azért, mert az izraelita hitközségek oly gazdagok, hogy azok fővárosi segélyekre ráutalva egyáltalán nincsenek. Azokat a segélyeket tehát a tanácsnak egyszerűen törölnie kellett volna.

A tanács azonban nem ezt tette, hanem ellenkezőleg azt, hogy éppen a két legnagyobb segélyt, a pesti és budai izraelita hitközségnek segélyét majdnem duplájára emelte. Akkor tehát, igen tisztelt Közgyűlés, mikor a tanács ezeknek a segélyeknek az előirányzásánál nem járt el a

¹⁵⁸ Sipőcz Jenő (1878-1937) 1906-tól a főváros tisztviselője, 1920-1934 polgármester, 1934-1937 főpolgármester.

¹⁵⁹ Keresztény Községi Párt: 1921. július 21-én több keresztény párt egyesülésével alakult. A tanácsköztársaság bukása utáni „keresztény kurzus” jellegzetes politikai képviselője, 1935-ig a fővárosi közgyűlés vezető pártja. Ezután összeolvadt a kormánypárt fővárosi frakciójával.

keresztény és nemzeti irányzat érdekében, igen helyesen cselekedett a pénzügyi bizottság, mikor ezeket a segélyeket restringálta.¹⁶⁰ Azonban még sokkal helyesebben cselekedett volna a pénzügyi bizottság, ha ezeket a segélyeket teljesen törölte volna. Mert hiszen, igen tisztelt Közgyűlés, bocsánat a kitételért, de valójában balgaság és dőreség a részünkről, ha a saját testünkön tápláljuk, a saját keblünkön melengetjük a kígyót, mely a magyar nemzetet megmarta, megrontotta, hazánkat elárulta, felnégyelte, megcsonkította, kipusztította, a tönk szélére sodorta, mely még most is hazánknak oly szűkre szabott határai között rágja, marja és marcangolja a magyar nemzetnek ezer sebből vérző beteg testét. És ez a kígyó az izraelita rabbiknak hada, akik mindig a vezetői, az irányítói és bujtogatói voltak az aljas aknamunkának, mellyel a zsidóság a magyar nemzetet megrontotta és hazánkat tönkretette.

Én tehát, igen tisztelt Közgyűlés, akkor, midőn az 1921. évi költségvetéshez az előmunkálatok már folyamatban vannak, annak a reménynek akarok itt a közgyűlés színe előtt kifejezést adni, hogy az 1921-ik évi költségvetésben az izraelita hitközségeknek és hitoktatóknak a segélyezésével találkozni már egyáltalán nem fogunk.

Ez volt, igen tisztelt Közgyűlés, az egyik adat, mellyel rá akartam mutatni arra a szomorú körülményre, hogy a főváros új tanácsa nincsen teljes mértékben áthatva a keresztény és nemzeti eszme szellemétől.

A másik tény, amellyel ugyanarra akarok rámutatni, hogy mindenki tudja azt, hogy a fővárosnak vannak üzemei, vállalatai és intézményei, amelyeknek egy része zsidó igazgatók vezetése alatt áll, és amelyek egy részében nagy számmal vannak zsidók is alkalmazva. (Úgy van! Úgy van!)

Hogy erre nézve tisztán csak területi vonatkozásban, egy-két példát is említsek, a III. kerületben van a fővárosnak egy tüdőbeteggondozója, amelynek élén nem is egy óbudai, hanem egy lipótvárosi zsidó doktor áll. Van azután ebben a tüdőgondozóban még egy alorvos is, aki szintén zsidó és van egy doktor kisasszony is, aki szintén zsidó.

Horváth Károly (IV. ker.): Ki nem zsidó?

Hilbert Vilmos: Több doktor ebben a tüdőgondozóban már egyáltalán nincs.

Szilágyi Károly: Az a kérdés, jól vezetik-e?

Hilbert Vilmos: Ez a három zsidó doktor nagy gondot fordít arra, hogy a tüdőgondozóban írt recepteknek legnagyobb része, 90%-a kerületben levő zsidó gyógyszerészhez jusson, és így a keresztény gyógyszerészek a tüdőgondozói recepteknek mindössze csak 10%-át kapják. Minthogy pedig ilyen esetek a főváros többi kerületeiben lévő mindenféle üzemeknél és intézményeknél is fennállanak, (Úgy van!) kérdem én az igen tisztelt Közgyűlést, hogyan fogjuk mi Budapestet kereszténnyé és magyarrá tenni akkor, amidőn a főváros üzemeinél, vállalatainál és intézményeinél ilyen állapotok vannak?

Ennél azonban még nagyobb bajok is vannak. A fővárosnak vannak még olyan iskolái is, amelyeknek még mindig zsidó igazgatójuk van (Úgy van!), amelyeknek még most is...

Dr. Brezovsky Emil: Például a Szent István-téri iskolában.

Hilbert Vilmos: ...szociáldemokrata igazgatók, még most is korrumpált kommunista érzelmű igazgatók, még most is köpenyegforgató akarnokoskodó igazgatók vannak az élén.

¹⁶⁰ Megnyirbálta.

Hogy erre nézve is egy-két példát mondjak, a III. kerületi polgári fiúiskolának az élén egy olyan zsidó igazgató áll, aki egy tanügyi szaklapba a vallás ellen irányuló cikkeket írt. A Lajos-utcai polgári leányiskola igazgatója pedig megtette azt, hogy az iskolaév elején a keresztény és nemzeti irányzat és a magyar nemzet jövője szempontjából legfontosabb két tantárgyat, a magyar nyelv és történelem tanítását egy olyan tanárra bízta, aki a proletárdiktatúra idejében magát a kommunizmus érdekében igen erősen exponálta. (Felkiáltások: Disznóság!)

Megtette ez az igazgató azt is, hogy mikor a kerület keresztény társadalmának kívánságára két igazán keresztény, igazán lelkes, hazafias tanárnő a keresztény leányok részére egy gyógy-pedagógiai tornakurzust akart létesíteni, és ehhez a tanácstól a tornaterem átengedését kérte heti kétszeri használatra, akkor az igazgató ennek a kérvénynek az elutasítását javasolta, ugyanakkor azonban kieszközölte a tornateremnek az átengedését hetenként hatszori használatra egy olyan tornaegylet részére, amelyben a tornába járók 80%-a zsidó és amely tornaegyletnek az elnöke egy demokrata-párti bizottsági tag, és ezt az igazgató a saját kijelentése szerint azért tette, mert nem akart ezzel a demokrata-párti bizottsági taggal ujjat húzni.

Én tehát ismételten azt kérdem a tisztelt Közgyűléstől, hogyan fogjuk mi Budapestet kereszténnyé és magyarrá tenni, hogyan fogjuk mi a nemzetnek a jövőjébe, nemzet reményébe, a fiatalságnak a fogékony lelkületébe belecsepegtetni és beleplántálni a keresztény és nemzeti eszméknek a szellemét, akarását és szeretetét akkor, ha a főváros iskoláiban most is zsidó lelkületű igazgatók vannak. (Úgy van! Úgy van!)

Akkor tehát igen tisztelt Közgyűlés, amikor látni kell azt, hogy a főváros üzemeinél, vállalatainál és intézményeinél és a főváros iskoláinál ilyen állapotok vannak, és hogy a főváros tanácsa eddig még nem látta az időt elérkezettnek ahhoz, hogy ezeken az állapotokon változtasson, akkor nekünk a keresztény községi párt tagjainak a törvényhatósági bizottsághoz kell apellálnunk, és kérnünk kell, hogy még a mai közgyűlésen hozandó határozat utasítsa a tanácsot arra, hogy a tanács egy hónapon belül bocsássa a bizottsági tagok rendelkezésére a főváros szolgálatában álló személyzetéről egy olyan részletes kimutatást, amelyből megállapítható legyen az, hogy a városházának egyes osztályaiban, a városháza alá tartozó egyes hivatalokban, az előljáróságoknál a városnak a különböző üzemeinél, vállalatainál és intézményeinél a munkaerők között és az egyes iskolákban a tanerők között hány zsidó, hány kikezresztelkedett és hány úgynevezett felekezeten kívüli munkaerő, illetve tanerő van alkalmazva. (Helyeslés.)

Szükségünk van erre a kimutatásra azért, mert mi látni akarjuk azt, hogy a főváros adminisztrációjának, mely rétegébe, hatolt be, hová lopta be magát a keresztény nemzeti irányzatnak a kerékkötője, a mi ellenségünk, a nem kívánatos idegen faj.

Szükségünk van erre a kimutatásra azért, hogy ennek nyomán megállapítsuk azt, hogy azt a nagy tisztogatást, amelyet már régen meg kellett volna kezdeni, most már egyszer csak megkezdhessük, és ha ezt a kimutatást a kerületi bizottsági tagok meg fogják kapni, ezen kimutatások alapján megállapíthassák azt, hogy az egyes szolgálati helyeken, az egyes iskolákban a nem keresztényeknek milyen beosztásuk van, és hogy ezek a nem keresztények vezetőállásban, vagy olyan állásban vannak-e, ahol rendelkezési joguk van, mert onnan ezeket a nem keresztényeket el kell távolítani, mert csak akkor fogjuk Budapestet kereszténnyé és magyarrá tenni, ha az adminisztráció minden részéből eltávolítjuk azokat, akik a keresztény és nemzeti irányzatnak a kerékkötői, az ellenségei, hogy eltávolítsuk a nem keresztényeket. Ezzel óhajtottam indítványomat megokolni, kérem indítványomra a sürgős tárgyalást. (Taps.)

Elnök: Kérdem a tisztelt Közgyűlést, hogy kívánja-e az indítvány azonnali tárgyalását? (Felkiáltások: Igen!) Eszerint tehát nem méltóztatnak e tekintetben szavazást kívánni. Akkor áttérünk a tárgyalásra. Szólásra nem lévén senki feljegyezve, kérdem: méltóztatnak az indítványt érdemben is elfogadni: (Egyhangú felkiáltások: Igen!) Ezt határozatként kimondom. [...]¹⁶¹

Fővárosi Közlöny, 1921. február 18. 241-243. p. Jegyzőkönyv a Törvényhatósági Bizottság 1921. február 16-i üléséről.

¹⁶¹ A közgyűlés az indítványt sürgős elintézés végett kiadta a tanácsnak, melynek utasítására a hivatalok, intézmények és üzemek a kimutatásokat elkészítették. Ld. BFL IV.1407.b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi ügyosztályok központi irattára. 831/1921-I.

A Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala által készített röplapszöveg a Szent István hét népszerűsítésére

1927

SZENT ISTVÁN-HÉT 1927.

Budapest és a vidék

Hála Istennek évről-évre enyhül az az ellentét, amit a forradalom lelki válsága mélyített az ország és annak fővárosa között. Ma már mindenki tisztában van azzal, hogy Budapest és a magyar vidék hazafiságának összetett ereje viheti legsikeresebben előre a magyar ügyet azon az úton, amely a béke igazságtalanságainak helyrehozatalához vezet. A fenti tény felismerése hozza egyre közelebb és közelebb Budapestet és a vidéket egymással.

Ilyen közeledési és találkozási alkalom a Szent István-hét is, amelyet az idén is nagy fénnnyel fog megülni Budapest és az ország vallásos és hazafias közönsége. Az augusztus 18-án kezdődő és 25-ig tartó Szent István-hét évről-évre gazdagodó nemzeti kultuszt jelent, amelynek egyesítenie kell minden magyart, kicsinyt és nagyot, a legfőbb méltóságtól a legszegényebb zsellérig.

Azon a körmeneten, amely az idén még az eddiginél is nagyobb arányban fog végigzarándokolni Budavár utcáin, ott lesz a vidék minden eldugott községének küldöttsége, ott lesznek az ország nagyjai, és egy szívdobbanásban, egy nagy egyesülésben fognak összeformni nagy királyunknak, Szent Istvánnak emlékezetében.

Szent István királyunk áldott Jobbja, amelyet a körmenet körülvisz ájtatos útjában, teremtette meg a keresztény Magyarországot, vitt erőt és egységet abba a zűr-zavarba, abba a lelki meghasonlásba, amiben ezer év előtt vergődött Magyarország. Akkor nagy Magyarországot kellett megteremteni, meg is teremtdött, de ebből a nagyszerű örökségből mi maradt miránk? Legutóbbi meghasonlásunkból már kezdünk talpra állani, kezdenek gyógyulni az ország lelki sebei, magyar a magyarnak nem ellensége, hanem megértő barátja kezd újból lenni. Ezt tanítja nekünk Szent István királyunk Jobbja, és szimbolikus jelentősége van annak, amidőn száz és százezer ember megy a Jobbkéz nyomában, és követi annak útmutatását.

De mi lett hazánkkal, Szent István Magyarországaival! Elvették kétharmadát, és a nemzetek lelkiismerete hét esztendővel e szörnyett után most kezd ébredezni, hogy jóvátegyen egy hibát, amelyet nemcsak a magyarság, hanem a nemzetközi igazság ellen is elkövettek, ami a nemzetek biztonságának legerősebb fundamentuma.

Kezd felénk fordulni a külföld belátása, s annál hamarabb remélhetjük a béke hibáinak jóvátételét, minél nagyobb erkölcsi erőt, egységet és megbízhatóságot tudunk mutatni. A magyar nemzet példás fegyelemmel viseli a béke terheit. De ez nem a megnyugvást, hanem a jóvátételbe vetett bizalmat jelenti. Szükség van azonban rá, hogy minden alkalmat megragadjunk arra, hogy lássa a külföld, hogy itt egy erős és egységes nemzeti gondolat uralkodik a lelkeken. Ennek kifejezésére szolgálhat a Szent István napok sikere is. Minél nagyobb tömeg sereglik össze augusztus 18-a és 25-e közt, de főleg augusztus 20-án az évszázados múltú gyönyörű körmenet napján Budapesten, annál jobban fennakad ezen a külföld szeme, és a közönyös idegenből barát, az ellenségből megbecsülő ellenfél fog válni.

Budapest lesz a színhelye az idén is ennek a nagy nemzeti tüntetésnek. Ezért szólítja a magyar főváros Budapestre az ország minden rendű és rangú lakosát, ezért könnyíti meg félárú jeggyel a vasút, olcsó elszállásolással a város, a vidékiek Budapestre özönlését. Aki teheti,

jöjjön Szent Istvánra Budapestre, vegyen részt a lelket elmélyítő ünnepségeken, a szívet és elmét gyönyörködtető sokféle látnivalóban, olcsó és ingyenes szórakozásokban és nézze meg magát Budapestet, amely egymagában is szépsége, nagyszerűsége, ígérete és reménysége a magyarságnak.

A Szent István-héten találkozzon Budapesten és forrjon össze testvéri érzésben minden magyar.

BFL IV.1501.e. Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatalának iratai. Vegyes iratok. Szent István heti ünnepségek, 1927. Gépelt fogalmazvány.

A székesfőváros közigazgatásáról szóló törvényjavaslat minisztertanácsi tárgyalása

1929. november 13.

A belügyminiszter úr¹⁶² előadja, hogy a Budapest Székesfőváros közigazgatásáról szóló törvényjavaslat elkészült, és amennyiben azt a minisztertanács elfogadja, előadó miniszter úr azt legközelebb a képviselőházban beterjeszti. [...]

Az ország mai nehéz állapotában sorsdöntő létérdekek fűződnek a székesfőváros fejlődéséhez, egyfelől azért, mert szükség van arra, hogy ennek a megcsonkított országnak olyan gócpontja legyen, amely minden nemzeti erőtenyezőt együtt tart, másfelől pedig azért, hogy a megcsonkítás következtében a székesfőváros és a vidék között előállott aránytalanságokból eredő esetleges hátrányokat elkerülhessük. Figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a világpolitika irányzó tényezői előtt helyzetünk és kívánságaink elbírálásánál kulturális, szociális és gazdasági fejlettségünk esik legnagyobb súllyal latba. Már pedig ebből a szempontból a székesfőváros helyzete a legszembetűnőbb, és így a székesfővárost kell az ország erkölcsi és anyagi értékeinek fokmérőjéül a külföld elé állítani.

A most megjelölt, részben belpolitikai, részben külpolitikai rendkívül nagy horderejű szempontok feltétlenül megkívánják, hogy a székesfővárosnak olyan közigazgatása legyen, amely minden tekintetben megállja a helyét. Ezért a belügyminiszter úr kötelességének tartotta, hogy a székesfőváros egész közigazgatására kiterjedő törvényjavaslatot készítsen el, amelynek alapelve az, hogy az önkormányzati jogok teljes biztosítása mellett egyszerű, jó és gyors közigazgatást teremtsünk.

Ez a törvényjavaslat öt részre oszlik.

Az első rész „Általános rendelkezések” cím alatt megállapítja, hogy a székesfőváros önkormányzati és hatósági jogköre mire terjed ki, megállapítja a székesfőváros területét és a hatóságokat.

„A székesfőváros önkormányzati közigazgatásának szervezete” címet viselő második rész a főpolgármesterről és a székesfőváros közigazgatásának ellátására hivatott szervekről szól.

Az e részben foglalt rendelkezések szerint a főpolgármestert továbbra is a székesfőváros közgyűlése fogja választani, az államfő részéről kijelölt három egyén közül. A törvényjavaslat azonban gondoskodni kíván arról, hogy egyfelől a főpolgármesteri tekintély emelése, másfelől pedig a felügyeleti jog hatályosabb gyakorolhatása céljából a főpolgármester az eddiginél tartalmasabb, erőteljesebb hatáskört kapjon. Ezért fokozott ellenőrzési és felügyeleti jogot kíván a törvényjavaslat a főpolgármesterre ruházni. Hatáskörének erősítését célozza az eléggé széles körű kinevezési jog. Ő fogja kinevezni a fogalmazási és műszaki személyzethez tartozó legalsóbb fizetési osztályú tisztviselőket, az összes orvosokat és állatorvosokat, a számvevő-ségi összes tisztviselőket. Ugyancsak a főpolgármester fog kinevezni a törvényhatósági intézőtanácsba hat tagot, amivel az intézőtanács céltudatos összeállítására is befolyást nyer. Az üzemi igazgatóságokba szintén ki fog nevezni egy-egy tagot. A múltban előfordult visszások elkerülése céljából a törvényjavaslat a székesfőváros képviselőtét is a főpolgármesterre akarja ruházni minden olyan esetben, amelyben magánjogi vonatkozású kérdésekről nincs szó, vagy amelyben közigazgatási hatósági intézkedésre szükség nincsen. Ez a reprezentatív hatáskör azért szükséges, hogy az állás súlyát külsőségekben is kifejezésre juttassuk. A törvényhatósági bizottság addigi összetételében lényeges változást tervez a javaslat. A tapasztalat

¹⁶² Scitovszky Béla.

szerint ugyanis a választott tagoknak eddigi száma (250) még mindig túlságosan sok. A törvényjavaslat tehát csupán 140 választott tagot javasol, s ezenkívül 32 örökös tag, különböző érdekcsoportoknak 18 képviselője, 10 szakképviselő és 20 székesfővárosi tisztviselő foglalna helyet a törvényhatósági bizottságban, amelynek így összesen 220 tagja volna, tehát most is jóval több, mint amennyi a legtöbb világvárosnak önkormányzati testületeiben helyet foglal. A belügyminiszter úr nézete szerint a tagok számának ilyen leszállításával és ezzel az összeállítással olyan testületet kapunk, amely sokkal alkalmasabb lesz az ügyek gyors és szakszerű intézésére. Ez annál inkább várható, mivel a közgyűlés hatáskörében csak a legnagyobb fontosságú ügyek maradnak meg, az eddigi közgyűlési hatáskör további részének ellátására törvényjavaslat intéző tanácsot létesít.

A törvényhatósági választójog azonos maradna az eddigivel, azaz az országgyűlési képviselői választójogot tartja meg alapul a 6 évi helybenlakás kikötésével. Meg kell említeni, hogy a szélsőséges áramlatok érvényesülésének kizárása céljából a belügyminiszter úr különböző korrektívumokat keresett, amelyek közül azonban egyik sem volt teljesen célhoz vezető. Ilyen korrektívum alkalmazása tehát csupán arra nyújtott volna módot, hogy a hangulatkeltés eszközeivel dolgozó bírálatot kihívja, anélkül, hogy a választások eredményét számbavehetőleg befolyásolta volna. Ez indította a belügyminiszter urat arra, hogy a választójog kérdésében az eddigi állapot fenntartását javasolja. A korrektívumot pedig abban találta meg a belügyminiszter úr, hogy a választók névjegyzékét a polgármester fogja összeállítani. A passzív választójognál sem változik az eddigi helyzet.

A választókerületek azonosak lesznek a közigazgatási kerületekkel. Megjegyzendő azonban, hogy a törvényjavaslat módosítani kívánja a jelenlegi közigazgatási kerületi beosztást. Egyes kerületek ugyanis oly nagyok, hogy azokban a kerületi közigazgatás zavartalanul nem működhetik. Az ilyen közigazgatási kerületek megosztásával a törvény az eddigi 10 kerület helyett 14 kerületet tervez, ami - a számítások szerint - a nemzeti alapon álló pártok részére előnyösebb. A választás az összes választók köréből az arányos képviseleti rendszer szerint titkosan történik. A választójog gyakorlása kötelező. [...]

A törvényhatósági intézőtanácsot a törvényjavaslat azért óhajtja megszervezni, hogy a törvényhatósági bizottságot tehermentesítse és e munkamegosztás révén az ügyeknek gyorsabb és szakszerűbb intézését biztosítsa. Az intézőtanács a főpolgármester elnöklete alatt - az elnökkel együtt - 25 tagból fog állani. Ezek közül 14-et a törvényhatósági bizottság választ saját tagjai köréből, ugyanazok közül hatot a főpolgármester nevez ki. Helyet foglal ezenkívül a tanácsban a polgármester és a három alpolgármester is. Az intézőtanácsban a székesfőváros nagy fontosságú szervet nyer, amely intenzív felügyeletet és ellenőrzést fog gyakorolni a székesfőváros, az intézmények, intézetek és üzemek felett.

A törvényjavaslatnak mélyreható jelentőségű intézkedése az, hogy megszünteti a régi tanács intézményét, és az ügyek intézését - személyes felelősség mellett - a polgármesterre ruházza, akinek hatáskörét a javaslat részletesen megállapítja. [...]

A tisztviselők közül a polgármestert, az alpolgármestereket, az árvaszéki elnököt és a tiszti főügyészt a törvényhatósági bizottság választja 6 évre szóló megbízással. A többi tisztviselő alkalmazása megoszlik a főpolgármester, az intézőtanács és a polgármester között. Ezeknek az alkalmaztatása életfogytiglan tart. [...]

A törvényjavaslat IV. része a *kormányhatósági felügyeletről* szól. A belügyminiszter, valamint vele egyetértve a pénzügyminiszter a székesfőváros háztartását, intézeteinek, intézményeinek, üzeleinek gazdálkodását bármikor megvizsgálhatja, és a törvényhatóságot szervezetének kiegészítésére, a létszám apasztására és a gazdálkodási mód megfelelő szabályozására utasíthatja. A szabályrendeletek, továbbá azok a közgyűlési határozatok, amelyekre nézve ez

ki van kötve, kormányhatósági jóváhagyás alá tartoznak. Szabályozza még ez a rész a költségvetés, zárszámadás és a vagyonmérleg kormányhatósági felülvizsgálatát és kimondja, hogy önálló városi adó bevezetéséhez, kölcsönkötvények kibocsátásához, üzemek részvénytársasági alakban való létesítéséhez, illetőleg folytatásához a belügyminiszternek a pénzügyminiszterrel egyetértőleg megadott engedélye szükséges. A törvényjavaslat e részében van szabályozva a székesfőváros felírási joga és az 1907:IX.tc. alapján gyakorolható panaszjog, végül az 1929:XXX.tc.-ben a vidéki törvényhatóságokra nézve megállapítotthoz hasonló módon a törvényhatósági bizottság felosztatásának joga arra az esetre, ha a törvényhatósági bizottság törvénnyel, vagy törvény alapján kibocsátott rendelettel nyíltan szembehelyezkedik, ha az állam érdekeit veszélyeztető magatartást tanúsít, továbbá ha működése olyan irányt vesz, hogy annak következtében gazdasági helyzete válságossá válhatik. A felosztató miniszteri rendelet ellen itt is panasznak van helye a közigazgatási bírósághoz. [...]

A belügyminiszter úrnak erős az a meggyőződése, hogy azok a rendelkezések, amelyek a fentiekben vázlatosan ismertetve vannak, a székesfőváros önkormányzati szerveinek a célszerűbb munkamegosztás révén és a szakszerűség szempontjainak biztosítása által megadják a lehetőséget arra, hogy az eddiginél termékenyebb, tűrhetőbb önkormányzati életet élhessenek. A törvényhatósági bizottságnak az elől megjelölt alkotóelemekből való összeállítása révén még abban az igazán kedvezőtlen esetben is 12 főnyi többsége lesz a nemzeti és valláserkölcsi alapon álló pártoknak, ha az ellenkező világfelfogású pártok a választott tagok számának 70%-át érnék el. A polgármester személyes felelőssége mellett való ügyintézés az ügyek gyorsabb és szabatosabb intézését biztosítja. A főpolgármester hatáskörének kibővítése és a független főszámvevő állásának szervezése a kormányhatósági ellenőrzésnek biztosabb alapokat fog adni. Mindezekkel nagy szolgálatot teszünk azoknak a szempontoknak, amelyek a szebb magyar jövő érdekében a székesfőváros erőteljes haladását kívánják. Másfelől pedig kötelességet teljesítünk a székesfőváros lakosságával szemben, amely joggal megkívánhatja, hogy a reá nehezedő súlyos közterhek viseléséért úgy ügyeinek intézése terén, mint a közjövödelmek felhasználása tekintetében megfelelő ellenszolgáltatást kapjon.¹⁶³

MOL K 27. Miniszterelnökség. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1929. november 13-i üléséről.

¹⁶³ A törvényjavaslat parlamenti vitája december 13-án kezdődött és 1930. április 5-ig tartott. Az ennek eredményeként megszületett 1930:XVIII. tc. szakított az önkormányzati ügyek és a főváros által „közvetített” állami közigazgatás megkülönböztetésével, amit az 1872 óta érvényben lévő törvény legalább elvileg kimondott. Szűkítették a főváros szabályrendelet-alkotási jogát, gyakorlatilag parttalanná tették a kormány jogát a törvényhatósági bizottság felosztatására. A kormány felügyeleti és beavatkozási jogosítványait a törvény lényegében a javaslattal megegyező módon szélesítette ki. A főpolgármester hatáskörét új kinevezési és ellenőrzési jogosítványok sorával növelték meg, és egyben jogot adtak a kormánynak arra, hogy tisztségéből egyoldalúan elmozdítsa. (Később az 1934:XII. tc. a főpolgármester választását is megszüntette, és a főispánokhoz hasonlóan kinevezett tisztviseelővé tette.) A közgyűlés összetételét illetően a törvény a szavazópolgárok által delegáltak számát 150-ben szabta meg, mellettük az örökös, kinevezett, érdekképviselési és hivatali tagok a helyek több mint harmadát birtokolták. Az ügyosztályvezető tanácsnokokból álló városi tanács megszüntetésével létrehozott törvényhatósági tanács húsz tagját a közgyűlés választotta, tagja volt a polgármester, az alpolgármesterek és az elnöki tisztelet is betöltő főpolgármester által kinevezett további hat városatya. (A testület ezen összetételénél és az addigi közgyűlési hatáskör jelentős részét átvevő széles kompetenciájánál fogva olyan nagy politikai hatalmat pontosított, ami az államvezetés és a városházi bürokrácia számára egyaránt kellemetlenné vált, ezért 1934-ben megszüntették.) A kerületek számát a törvény 10-ről 14-re növelte.

4. fejezet
METSZETEK A VÁROS ÉLETÉBŐL
A TRIANONT KÖVETŐ ÉVTIZEDBEN

Török István: A budapesti bejegyzett cégek statisztikája

1890-1930

A budapesti iparvállalatok száma és annak megoszlása a segédek száma szerint 1890-1930

Megnevezés	1890	1900	1910	1920	1930
<i>Abszolút számokban</i>					
Segéd nélkül	4.459	19.300	18.545	27.648	20.734
1-2 segéddel	4.011	7.237	8.625	8.837	11.489
3-5 "	1.966	3.192	4.524	4.131	4.757
6-10 "	920	1.336	2.095	1.778	1.813
11-20 "	445	706	1.236	845	1.043
20-nál kevesebb segéddel együtt	<i>11.801</i>	<i>31.771</i>	<i>35.025</i>	<i>43.239</i>	<i>39.836</i>
20-nál több segéddel	367	622	1.296	794	1.034
Összesen	<i>12.168</i>	<i>32.393</i>	<i>36.321</i>	<i>44.033</i>	<i>40.870</i>

<i>Százalékban</i>					
Segéd nélkül	36,6	59,6	51,1	62,8	50,7
1-2 segéddel	33,0	22,3	23,6	20,1	28,2
3-5 "	16,2	9,9	12,5	9,4	11,6
6-10 "	7,6	4,1	5,8	4,0	4,4
11-20 "	3,6	2,2	3,4	1,9	2,6
20-nál kevesebb segéddel együtt	<i>97,0</i>	<i>98,1</i>	<i>96,4</i>	<i>98,2</i>	<i>97,5</i>
20-nál több segéddel	3,0	1,9	3,6	1,8	2,5
Összesen	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megnevezés	1890	1900	1910	1920	1930
<i>Indexszámokban (1900=100,0)</i>					
Segéd nélkül	-	100,0	96,1	143,3	107,4
1 segéddel	-	100,0	113,9	115,1	154,5
2 "	-	100,0	128,1	134,0	166,1
3-5 "	-	100,0	141,7	129,4	149,0
6-10 "	-	100,0	156,8	133,1	135,7
11-20 "	-	100,0	175,1	119,7	147,7
20-nál kevesebb segéddel	-	<i>100,0</i>	<i>110,2</i>	<i>136,1</i>	<i>125,4</i>
20-nál több segéddel	-	100,0	208,4	127,7	166,2
Összesen	-	<i>100,0</i>	<i>112,1</i>	<i>135,9</i>	<i>126,2</i>

A fenti adatokból is látható, hogy az ipari vállalatok száma a múlt század végén sokkal erősebben gyarapodott, mint a jelen század folyamán. A vállalatok nagyságát figyelembe véve azonban (amit a segédek száma mutat), már egészen más benyomást nyerünk. A múlt század végén főleg a segéd nélkül dolgozó kisiparosok száma emelkedett igen erős mértékben, a jelen század elején viszont a kisiparosok számának szinte változatlan volta mellett a nagyobb ipari vállalkozások száma gyarapodott és érte el 1910-ben a maximumát (valószínű, hogy ez az emelkedés a világháborút közvetlenül megelőző 1913-as esztendőig tovább folytatódott). A nagyipar előretörésére jellemző, hogy míg a segéd nélkül dolgozó kisiparosok száma 1900 és 1910 között 3,9%-kal szaporodott, az 1-5 segéddel dolgozó ipari vállalkozók száma 26,1%-kal, a 6-20 segéddel dolgozó vállalatok száma 63,1%-kal, a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok száma pedig 108,3%-kal emelkedett. A világháború előtt eltelt évtized tehát a fővárosban a közép- és nagyipari üzemek elterjedésének időszaka volt. A város ipari fejlődése immár nem az iparosok tömegének szaporodásában, hanem a nagyipar, illetve a gyáripar fokozott kialakulásában nyilvánult meg. Ezt mutatja az ipari segédszemélyzet számának emelkedése is.

A segédszemélyzet számának alakulása a budapesti kisipari, középipari és nagyipari vállalatokban 1890 és 1930 között

Év	Segédek száma a (az)		
	1-5	6-20	20-nál több
	segédszemélyzettel dolgozó iparvállalatokban		
	(kisipari)	(középipari)	(nagyipari)
1890	12.780	13.114	37.283
1900	21.772	20.274	68.502
1910	28.863	33.496	128.358
1920	27.848	25.268	88.952
1930	33.497	28.516	117.619
Időszak	Gyarapodás vagy csökkenés százalékban		
1890-1900	+70,4	+54,6	+84,3
1900-1910	+32,6	+65,2	+87,4
1910-1920	-3,5	-24,3	-30,7
1920-1930	+20,3	+12,9	+30,0

A segédszemélyzet száma az 5-nél kevesebb személyzettel dolgozó vállalatokban 1890 és 1900 között még 70,4%-kal, 1900 és 1910 között már csak 32,6%-kal, a 6-10 segédszemélyzettel dolgozó vállalatokban pedig 1890-1900 között 54,6%-kal, 1900 és 1910 között pedig 65,2%-kal gyarapodott. Ezzel szemben a 20-nál több segédszemélyzettel dolgozó iparvállalatok segédszemélyzete 1890 és 1900 között 84,3%-kal, 1900 és 1910 között pedig 87,4%-kal emelkedett, tehát jóval nagyobb mértékben, mint a kisipari meg középipari vállalatok segédszemélyzete.

A világháború és forradalmak nagy változást idéztek elő a kisipar és a nagyipar erőviszonyaiban. Ez a változás a vállalati statisztika adataiban még sokkal pregnánsabban tükröződik

vissza, mint az önálló iparosok és kereskedők számában. A nagyüzemek jelentékeny része nyers- és üzemanyag hiányában a háború folyamán, vagy annak végeztével leállott, és a forradalmak, illetve a román megszállás után pedig lerongyolódva és kifosztva várta az új gazdasági vérkeringés megindulását. Ez az időszak volt az, amikor a kisipari vállalatok száma óriási módon megnövekedett. A 9. számú tábla adatai szerint, míg 1910-ben a segéd nélkül dolgozó vállalatok szám 18.545 volt, addig 1920-ban már 27.648 segéd nélkül dolgozó kisipari vállalatot talált a népszámlálás, az 1-5 segédszeméllyel dolgozó iparüzemek száma alig változott, ugyanakkor a hatnál több segéddel dolgozó iparvállalatok száma 1910-hez viszonyítva erősen visszaesett. A százalékszámok jól mutatják ezt a nagy változást. A segéd nélküli vállalatok száma, mely 1910-ben még 51,1%-át alkotta az összes ipari vállalatok számának, 1920-ban 62,8%-a volt annak. Ezzel egyidejűleg a 11-20 segédszemélyt alkalmazó ipari vállalatok aránya 3,4%-ról 1,9%-ra, a 20-nál több segédszemélyzetet alkalmazó ipari vállalatok aránya pedig 3,6%-ról 1,8%-ra esett vissza.

A nagyipar összezsugorodása látható az ipari vállalatok segédszemélyzetének abszolút számában is, melynek csökkenése élesen tűnik ki a 10. számú tábla adataiból. A 20-nál több segédszemélyzetet alkalmazó iparvállalatoknál csaknem 40 ezerrel kevesebb munkás dolgozott 1920-ban mint 1910-ben. A 6-20 segéddel dolgozó üzemeknél 8 ezer (23,4%) az 1-5 segéddel dolgozó üzemeknél pedig csak ezer (3,5%) volt a személyzet létszámának csökkenése.

1920 után újabb gazdasági periódus kezdődött Budapest történetében. A háború, a forradalmak, a pénzérték szakadatlan romlása és a tőzsdeválság által felkavart abnormális gazdasági viszonyok lassan nyugvópontra tértek, és a természetes gazdasági fejlődés erőviszonyai kezdtek ismét kialakulni. A nagyipar csaknem visszahódította régi szerepét a város ipari termelésében. A segéd nélkül dolgozó kisiparosok száma ismét erősen visszaesett (27.648-ról 20.734-re), ezzel szemben megnövekedett az egy-két segéddel dolgozó iparosok csoportja, jeléül annak, hogy (leszámítva az önálló üzemekkel közben felhagyott kisiparosok nagy tömegét) sokan azok közül, akik 1920-ban még segéd nélkül dolgoztak, 1930-ban már segéderőt tudtak üzemekben foglalkoztatni. A hatnál több segéddel dolgozó közép- és nagyipari üzemek száma és munkáslétszáma azonban 1930-ban még mindig kevesebb volt, mint 20 évvel azelőtt.

Hogy 1920 után a gyáripar regenerálódása és fejlődése miképpen alakult Budapesten, azt mutatják a gyáripari statisztikából vett alábbi adatok.

A gyáripari jellegű ipartelepek és azok munkáslétszámának alakulása Budapesten 1921-1935-ig

Gyáripari jellegű ipartelepek			
Év	munkáslétszáma		
	száma	ebből szünetelt	(okt. 1.)
1921	755	-	63.223
1925	1.008	33	78.737
1930	1.173	36	89.767
1935	1.226	16	94.390

A fenti összeállításban figyelmen kívül hagyattak a gazdaságilag kedvező 1927-1929-es évek kiemelkedő, valamint az 1931-1934-es évek csökkenést mutató adatai. A feltüntetett ötéves időközökben jobban látható a tényleges fejlődés lassú folyamata, mint a gazdasági viszonyok hullámozását visszatükrözőető évi adatokban.

Az iparvállalatokon kívül a kereskedelmi és hitelforgalmi vállalatok háború utáni sorsáról is meg kell emlékezni. Leghelyesebb, ha egyöntetűség céljából ismét a vállalati statisztika adataihoz fordulunk.

A budapesti kereskedelmi és hitelforgalmi vállalatok száma és annak megoszlása a segédek száma szerint 1920-ban és 1930-ban

Megnevezés	1920.		Ebből		1930.
		összesen	kereskedelmi vállalat	hitel	
Segéd nélkül	9.252	8.793	8.639	154	
1-2 segéddel	4.582	5.129	5.037	29	
3-5 "	1.602	1.938	1.897	41	
6-10 "	666	776	752	24	
11-20 "	255	384	365	19	
Együtt	16.357	17.020	16.690	330	
20-nál több segéddel	282	332	267	65	
Összesen	16.639	17.352	16.957	395	

Mint ahogy az önálló kereskedők számában 1920 és 1930 között nem volt emelkedés tapasztalható, úgy a kereskedelmi vállalatok száma sem növekedett nagyobb mértékben. Csupán az történt, hogy a segéd nélkül dolgozó üzletek számának csökkenése mellett az egy-két segédet alkalmazó cégek száma növekedett. A több segéddel dolgozó kereskedelmi cégek száma már jelentékeny mértékben emelkedett. Ez az oka annak, hogy 1930-ban 713-mal több kereskedelmi és hitelforgalmi vállalat működött, mint 1920-ban. A nagyobb kereskedelmi és hitelvállalatok azonban többnyire részvénytársasági formát vettek fel, és így nem szerepeltek az önálló kereskedők számában. A hatnál több segédszeméllyel dolgozó kereskedelmi és hitelforgalmi vállalkozások szaporodásából látható tehát, hogy nemcsak az iparban, hanem a kereskedelemben is a nagyobb vállalatok kezdtek tért hódítani. Ezzel természetesen együtt járt a kereskedelmi és hitelforgalmi vállalatoknál alkalmazott segédszemélyzet számának emelkedése is. Ez a személyzeti létszám 1920-ban 58.029, 1930-ban pedig 61.254 volt. Sajnos, a kereskedelmi és hitelvállalatok számát illetőleg az 1935. évből nincsenek adatok. A 8. számú tábla adatai¹⁶⁴ azonban az önálló kereskedők számának feltűnő emelkedését mutatják 1930 és 1935 között. Nyilvánvaló, hogy ennek az emelkedésnek legnagyobb része a kiskereskedők elszaporodására esik. Ez a körülmény igazolásra talál majd a továbbiakban ismertető cégstatisztika adataiban is. A kiskereskedelmi vállalkozások egyoldalú szaporodása azonban már nem a gazdasági fejlődés újabb állomását jelenti, hanem éppen ellenkezőleg a fejlődés irányától eltérőleg, a gazdasági válság kényszerítő hatásának következménye.

¹⁶⁴ Terjedelmi okokból nem közöljük.

Hogy e körülmény azonban csupán a kiskereskedelmi pálya túlsúlyosságának lett-e okozója és rontott-e annak helyzetén, vagy esetleg tápot nyújtott a kereskedelem újabb fejlődésének, azt majd csak a jövő fogja eldönteni. [...]

Elvileg úgy a jog, mint a közgazdaságtudomány megkülönbözteti a személyi vállalkozást a tőkevállalattól. Az első csoportot a teljes anyagi felelősség mellett a vállalkozónak az üzletvitelben való személyes részvétele jellemzi, a másik csoportnál a vállalatba fektetett tőke a fontos, míg az üzletvitel közvetlen irányítása a megválasztott, illetve megbízott vezetőség feladata.

A technikai kultúra nagyszerű fejlődése, illetve a termelés ezzel párhuzamosan haladó indusztrializálódása csak nagy tőkék előteremtésével következhetett be. Ily nagy tőkék előállítására kevés számú vállalkozó ritkán volt képes. A tőkekoncentráció legkönnyebben részvénytársaságok alapítása útján vált lehetővé, melyek segítségével emelkedtek ki fokozatosan a kis- és középnagyságú vállalatok sorából a nagyobb gazdasági feladatokat betöltő tőkevállalatok. Ugyancsak a részvénytársaságokon épültek fel a mammuttőkéket egyesítő tőkealakulatok, a trösztök, konszernek, poolok stb.

A személyi vállalatok legtipikusabb képviselője az egyéni cég. De ugyancsak személyi vállalat a több egyén társulásából keletkezett közkereseti társaság is (a közkereseti társaság két vagy több személy egyesülése kereskedelmi üzlet folytatására közös cég alatt, a tagok egyetemleges és korlátlan anyagi felelősségével). Még személyi vállalkozásnak tekinthető, de már bizonyos átmenetet képez a személyi vállalatból a tőkevállalat felé a betéti társaság is, melynek a vállalatban személyükkel résztvevő beltágjain kívül csupán tőkebetétjükkel résztvevő kültágjai is vannak (a betéti társaság két vagy több személy egyesülése kereskedelmi üzlet folytatására közös cég alatt olyképp, hogy egy vagy több beltág egyetemleges és korlátlanul és egy vagy több kültág pedig csak meghatározott vagyonbetétje erejéig felelős a társaság kötelezettségeiért.)

Sokkal közelebb áll a tőkevállalat fogalmához a korlátozott felelősségű társaság, melynek résztvevői meghatározott törzsbetéttel járulnak a vállalati tőkéhez, (felelősségük e törzsbetétek erejéig korlátozódik), személyi részvételük azonban szintén érvényesül a vállalat üzletvezetésében.

A tőkevállalatok legtipikusabb képviselője a részvénytársaság.

Alaptőkéje meghatározott számú egyenlő névértékű forgalomba hozható részvények befizetett ellenértékéből áll. A társaság tagjai csak részvényeik értékének erejéig vesznek részt a vállalat kockázataiban, melynek vezetését a részvényesek közgyűlése által választott igazgatóság intézi.

Különleges helyet foglal el a vállalatok között a szövetkezeti forma. A szövetkezet nem sorozható sem egyik, sem másik csoportba, de a gyakorlati életben jogi struktúrája és üzletvitel szempontjából inkább tőkevállalatnak tekinthető.

A cégek által képviselt vállalatok igen különböző gazdasági célokat szolgálnak. A vállalkozás céljához alkalmazkodik azok egész szervezete, tőkéjének nagysága és jogi formája is. A jogi forma szempontjából elsősorban a tőkekérdés a döntő tényező. A kisebb ipari, kereskedelmi és más vállalkozások többnyire egyéni vagy társascég formájában működnek; aránylag kevés számban vannak olyan tőkeerős vállalkozók, akik nagy üzemeket képesek fenntartani. Ahol az egyéni tőkeerő, szaktudás és munkabírási nem elegendő, ott a vállalatok rendszerint részvénytársaságok, vagy korlátozott felelősségű társaságok formájában alakulnak meg. Szövetkezetek pedig ott keletkeznek, ahol kis egzisztenciák létesítenek vállalatot gazdasági érdekeik védelmére, illetve biztosítani kívánják maguknak a tőkevállalkozás által elérhető gazdasági előnyöket. Hogy egy vállalat milyen jogi keretek között működjön, arra nincs szabály, ezt az alapítók részéről a körülmények mérlegelésével a szükség és a legfőbb cél, a rentabilitás kérdése dönti el.

A budapesti bejegyzett cégek száma 1935-ben vállalati formák szerint a következőképpen oszlott meg.

A budapesti bejegyzett cégek számának megoszlása vállalati formák szerint 1935-ben.

Vállalati forma	Összes bejegyzett cégek		Működő bejegyzett cégek	
	abszolút számokban	százalékban	abszolút számokban	százalékban
Egyéni cég	19.108	67,0	8.475	59,7
Közkereseti társaság	5.088	17,9	2.640	18,7
Betéti társaság	667	2,3	230	1,6
Korlátolt felelősségű társaság	629	2,2	585	4,1
Részvénytársaság	2.539	8,9	1.950	13,7
Szövetkezet	494	1,7	310	2,2
Összesen	28.525	100,0	14.190	100,0

A bejegyzett cégek hány %-a működik?

Egyéni cég	44,4
Közkereseti társaság	51,9
Betéti társaság	34,5
Korlátolt felelősségű társaság	93,0
Részvénytársaság	76,9
Szövetkezet	74,9
Összesen	49,7

Mint látható, a bejegyzett cégek túlnyomórésze egyéni cég. 1935-ben a cégjegyzékben szereplő 28.525 cég közül 19.108 (67,0%) volt egyéni vállalkozás. A közkereseti társaságok száma már sokkal kevesebb, de 5.088 (17,9%) közkereseti társaság az egyéni cégek után mégis tekintélyes számot képviselt. A harmadik legelterjedtebb vállalati forma a részvénytársaság. Részvénytársaságból 1935-ben még 2.539 (8,9%) szerepelt a cégjegyzékben. A betéti társaságok és korlátolt felelősségű társaságok egyaránt 600-at meghaladó létszáma már csak alig néhány százalékát, a szövetkezetek 494-es létszáma pedig még kisebb részét képezte a bejegyzett cégek tömegének.

Némileg más a vállalati forma gyakoriságának szerepe a működő bejegyzett cégek között. Az egyéni vállalkozások ugyan itt is túlnyomó többségben vannak, de számarányuk már nem olyan magas, mint a cégjegyzékben névleg szereplő összes cégek között. 14.190 bejegyzett működő cég közül 8.475 (59,7%) egyéni cég. A működő bejegyzett cégek között is, a második legnagyobb csoport a közkereseti társaságoké, melyekből 2.640 (18,7%) volt 1935-ben Budapesten. Mellettük a fennálló betéti társaságok száma igen csekély, csupán 230. Korlátolt felelősségű társaság 1935-ben már elég sok működött. Számuk 585 volt. Részvénytársaság 1.950 működött. Mint látható, a részvénytársaságok jóval nagyobb arányban (13,7%) voltak képviselve a működő cégek számában, mint az összes bejegyzett cégek között (8,9%). Hasonló a helyzet a szövetkezeteknél is. 1935-ben 310 szövetkezet állott Budapesten üzemben.

Szamarányuk a működő vállalatok között (2,2%) lényegesen meghaladta az összes bejegyzett cégek között elfoglalt arányukat (1,7%).

A 18. számú tábla adataiból az is feltűnik, hogy a működő cégek számaránya mily különbözőképpen alakul vállalati formák szerint. A kisebb cégjogi ellenőrzés alatt álló személyi vállalatoknak (egyéni cégeknek, közkereseti társaságoknak) aránylag sokkal kisebb hányada működik, mint a nyilvánosság és a cégbíróság nagyobb ellenőrzése alatt álló részvénytársaságoknak és szövetkezeteknek. Erről a kérdésről a jelen fejezet keretében a további vizsgálódások során még lesz szó.

A személyi vállalatok számbeli túlsúlya mellett tehát a tőkevállalatok száma jóval kisebb, mégis megkülönböztetett figyelmet kell az utóbbiaknak szentelnünk, mert azok a sok kis vállalattal szemben főleg a nagyüzemeket képviselik. A nagyüzemek pedig sokkal nagyobb feladatokat látnak el az ország és a főváros gazdasági életében, mint a kisüzemek. A budapesti részvénytársaságok, korlátolt felelősségű társaságok, valamint a szövetkezetek minden valószínűség szerint több embernek adnak munkát és kenyeret, mint az egyéni és társas cégek. A városban működő legnagyobb üzemek részvénytársaságok formájában állanak fenn. Az ipari részvénytársaságoknak pl. 50,5%-a tartozik a gyáripari statisztikában szereplő üzemek sorába, míg az iparos egyéni és társas cégeknek csupán 9,9%-a tartozik ide.

A cégjegyzések számának százalékos megoszlása vállalati formák szerint 1876-1935-ig többéves átlagokban

Időszak	Egyéni cég	Közkereseti társaság	Betéti társaság	Korlátolt felelősségű társaság	Részvény- társaság	Szövet- kezet	Össze- sen
1876-1880	75,7	19,7	0,6	-	2,9	1,1	100,0
1881-1885	61,1	32,2	2,2	-	2,2	2,3	100,0
1886-1890	60,4	32,4	2,2	-	2,5	2,5	100,0
1891-1895	57,9	34,4	1,8	-	4,6	1,3	100,0
1896-1900	59,3	33,5	3,2	-	2,3	1,7	100,0
1901-1905	56,9	34,9	4,0	-	2,0	2,2	100,0
1906-1910	54,9	34,9	3,1	-	5,2	1,9	100,0
1911-1913	53,2	35,1	2,6	-	7,3	1,8	100,0
1914-1919	57,8	24,7	1,6	-	14,1	1,8	100,0
1920-1925	54,7	24,7	2,4	-	16,7	1,5	100,0
1926-1930	57,4	22,4	3,5	-	11,2	5,5	100,0
1931-1935	42,9	16,1	2,4	21,2	7,3	10,1	100,0

A korlátolt felelősségű társaságok nélkül

1931-1935	54,4	20,4	3,1	-	9,1	13,0	100,0

A fenti százalékszámokból kitűnik, hogy az egyéni cégek aránya a cégbejegyzések között, a világháborúig állandóan csökkent. Ugyanakkor a bejegyzett közkereseti és betéti társaságok számaránya eleinte nagymértékben, később lassan, de állandóan emelkedett. A világháború előtti gazdasági viszonyok tehát nyilván kedveztek a társas vállalati formának. Talán azzal is

magyarázható ez az emelkedés, hogy a társas cégek többnyire nagyobb vállalatok voltak, mint az egyéni cégek, és így terjeszkedésük bizonyos fokig összefüggésben állott a közép- és nagyüzemek szaporodásával.

A nagy vállalatokat jelentő részvénytársaságok hosszú időn keresztül aránylag csekély számban szerepeltek a cégbejegyzések között. Az 1880-as években évente átlag 6-7 részvénytársaság alakult Budapesten. Ez a szám alig egy-két százaléka volt a bejegyzett cégek számának. Az 1890-es évek elején ugyan hirtelen emelkedett a részvénytársasági alapítások száma (tekintettel a gazdasági élet erős fellendülésére, nagy bankok, iparvállalatok, helyiérdekű vasutak alapítására), de csak egy időre, mert a múlt század végén és az 1900-as évek elején már ismét ritkában fordultak elő. Csak 1906 után kezdtek a részvénytársaságok nagyobb mértékben szaporodni. Közvetlenül a világháború előtt az 1911-1913. évek átlagában a cégbejegyzések között már 7,3%-al szerepeltek a részvénytársaságok.

A világháború nem kedvezett a társas vállalatok alapításának. A közkereseti társaságok aránya a cégbejegyzések között a világháború előtti 35,1%-ról, a háború alatt 24,7%-ra fogyott le. A társas vállalkozástól való idegenkedést minden valószínűség szerint a bizonytalan légkörben, a tőkekockázattól való félelem idézte elő. Ugyancsak erre vezethető vissza a részvénytársaságok egyre fokozódó elszaporodása is, tekintettel arra, hogy a vállalkozók a részvénytársasági forma révén a korlátozott kockázat előnyét igyekeztek maguknak biztosítani. A részvénytársasági alapítások száma, mely a háború előtt a legkedvezőbb gazdasági évben, 1911-ben 137 volt, és erősen kiemelkedett a más években történt alapítások közül, a világháború idején, 1916-tól kezdve további ugrásszerű emelkedést mutatott. 1917-ben, de különösen 1918-ban már sokkal több részvénytársaság keletkezett, mint 1911-ben (ennek folytán számarányuk a bejegyzett cégek között a háború idején már 14,1% volt). A háborús ipar és a háborús gazdálkodás célját szolgáló nagyobb vállalat alapítások többnyire részvénytársaságok voltak, maguk a hatósági intézkedésre létrejött háborús elosztóközpontok is ebben a vállalati formában jöttek létre.

A részvénytársaságok legnagyobb fokú elterjedése azonban a háború után következett be. Jól látható ez a 20. számú tábla adataiból, mely szerint 1920 és 1924 között, 5 év alatt 1.756 részvénytársaságot jegyeztek be a budapesti cégjegyzékbe, csaknem annyit, mint 1876-1910-ig együttesen. Felmerül a kérdés, vajon mi lehetett az oka abban az időszakban a részvénytársaságok rohamos elszaporodásának. Kétségtelen, hogy a vállalkozási kedv a háború után soha nem tapasztalt mértékben kapott lábra, de a részvénytársaságok rohamos szaporodásának legerősebb ható okát nem is annyira ebben, mint inkább abban kell keresnünk, hogy a bizonytalan gazdasági légkörben a pénzérték állandó csökkenése mellett az anyagi felelősség, illetve vállalkozási kockázat korlátozásának legbiztosabb fellelvára volt a részvénytársasági forma (ugyanúgy, mint ahogy a világháború idején). Ez az indoka annak is, hogy az 1916-tól 1925-ig terjedő években igen sok egyéni és társas cég alakult át részvénytársasággá.

A részvénytársasági alapítások számaránya a világháború utáni inflációs időszakban a bejegyzésre került cégek között már 16,7%-ot képviselt. Ezzel szemben a közkereseti társaságok a háború előtti szerepüket a bejegyzésre került cégek között nem nyerték vissza. A háború előtti 35,1% arányukkal szemben az 1920-as években már csak 24,7%-al, illetve 22,4%-al szerepeltek. Az egyéni cégek számaránya ugyanakkor megközelítőleg a háború előtti mértékét érte el.

Az előző fejezetben már láttuk, hogy 1924 után a cégbejegyzések száma tartósan nagy csökkenést mutatott. Különösen erős mértékben csökkent a részvénytársasági alapítások száma. A nagy vállalat alapítási hossza bekövetkezett ezen reakció oka nemcsak abban rejlik, hogy a pénzérték rögzítése folytán a korlátozott kockázat biztosítása sokat veszített jelentőségéből, hanem főleg abban, hogy a 7.000/1925. P. M. számú rendelet a tőkefelértékelések után

megszabta a jövőben alakuló részvénytársaságok alaptőke-minimumát, és annak alsó határát a nem helyi jellegű részvénytársaságoknál 150 ezer pengőben, a helyi jellegű részvénytársaságoknál pedig 100 ezer pengőben állapította meg. E tekintélyes tőke felmutatása kisebb vállalatok részéről lehetetlen volt. De nem is volt szükség ekkora tőkére. Így elmaradtak azok a részvénytársasági alapítások, melyek lényegében véve korábban, mint egyéni és társas cégek csak a vállalkozási kockázat, illetve az egyéni vagyoni felelősség kikerülése céljából vették fel a részvénytársasági formát.

Míg a részvénytársasági alapítások száma a nagyjában kedvező gazdasági időszakot felölelő 1926-tól 1930-ig terjedő években is, úgy abszolút, mint relatív mértékben csökkent, addig a szövetkezeti alapítások száma jelentékenyen emelkedett. Ez az emelkedés a legutóbbi építkezési kampány során főleg a divatba jött építő-, illetve társasház szövetkezeti alapításokkal van kapcsolatban. [...]

Török István: A budapesti bejegyzett cégek statisztikája. Statisztikai Közlemények, 80. kötet 2. sz. Bp., 1937. 19-23., 34-37., 40-43. p.

Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban

1920-1928

[...] A Menekültügyi Hivatal feljegyzései szerint 1918-ban 58.784-en, 1919-ben 110.573-an és 1920-ban 121.930-an jöttek át a Csonkaországba. Arra a kérdésre, hogy ezek közül hányan maradtak Budapesten, nem tudunk határozott feleletet adni. Dr. Laky Dezső egyetemi tanár Budapest népességéről írt művében annak a véleményének adott kifejezést, hogy a vagonlakókból lehet következtetéseket levonni e kérdés megfejtéséhez.

„Az Országos Menekültügyi Hivatal jelentéséből tudjuk, hogy 1920. végén 7860 menekült vagonlakó volt Budapesten. Tudjuk továbbá azt is, hogy a vagonlakóknak körülbelül $\frac{1}{6}$ -od része tartózkodott ekkor Budapesten, a többi pedig az ország egyéb részeiben. Így tehát, ha a vagonlakóknak az arányszáma szerint bontjuk szét a menekültek egész tömegét, azt kell hinnünk, hogy maximálisan 40-45.000 főnyi menekült lakosság szaporította Budapest népességét 1920. év végén, a többi 250.000 főnyi menekült pedig vidéken helyezkedett el.”

De el kell fogadnunk ezt a megállapítást, ha az 1920. évi számlálás adatait nézzük. A statisztikai összeállítás szerint Budapesten ez évben 928.996 lélek volt (1910-ben 880.371 lélek). Ha ezt a lélekszámot a korábbi évek népességével állítjuk szembe, szinte kételkedve hisszük el a lakosság számának ilyen mértékű visszaesését. Pedig az okok megvilágítása után érthetővé válik előttünk a főváros ezen viszonylagos elnéptelenedése.

1920-ban az ország megcsonkítása következtében nyersanyaghiány, a román megszállás ipari kártevősei következtében gazdasági pangás jelentkezett a főváros ipari és kereskedelmi életében, ami munkanélküliséget eredményezett. Ez sok embert visszatartott a betelepüléstől és még többet elűzött a fővárosból azon munkások közül, akik az ekkor lendületet vett mezőgazdasági termelés körében vidéken is el tudtak helyezkedni. De visszatartott a betelepüléstől sokakat a lakásnyomor és sok más gazdasági és társadalmi baj is.

A háború, a kommün, az idegen megszállás, az infláció az ingótlókék nagyrészt elpusztította. A megmaradt tőkét pedig a tőzsdejáték, földvásárlások és az önálló vámterület következtében az ipar megindulásához előfeltételként jelentkező ipari befektetések kötötték le, s a kormány szanálási programjának megindulásáig nemhogy a kötött lakásviszonyok következtében jövedelmet alig jelentő építkezés megindításához, de reális kereskedelmi befektetésekhez is alig volt vállalkozó tőke.

Így 1919-ben 8, 1920-ban 26, 1921-ben 60, 1922-ben pedig csak 42 lakás keletkezett, és inkább üzletházak és irodahelyiségek készültek a forgalmasabb utcákban, többnyire emeletráépítéssel. Nem éréktelen azonban megvizsgálni, hogy a statisztikai adatok tükrében milyenek voltak a főváros lakásviszonyai 1920-ban. Megállapítható, hogy a statisztika szerint Budapest lakásviszonyai nem voltak annyira rosszak, amennyire gondolhatnánk.

Ha az utolsó 40 évet nézzük ugyanis, azt látjuk, hogy a fővárosban a laksűrűség csökkenése általános volt, és a lakások minden kategóriájára kiterjedt, mint ez az alábbiakból is kitűnik:

	Rendes lakások		1 lakásra jut	1 szobára jut
	száma	lakóinak száma	átlag lélek	átlag lélek
1880-ban	68.535	342.426	5.00	2.51
1890-ben	94.359	468.759	4.97	2.47

1900-ban	144.125	694.107	4.82	2.48
1910-ben	169.034	803.828	4.76	2.60
1920-ban	203.993	858.369	4.21	2.33

	1	2	3	4	5	6	7	8
	szobás lakásban egy szobára jut átlag lélek							
1880.	4.51	2.64	1.88	1.60	1.32	1.24	1.21	1.12
1900.	4.30	2.61	1.82	1.53	1.33	1.23	1.19	1.12
1910.	4.34	2.50	1.73	1.42	1.21	1.12	1.02	0.98
1920.	3.75	2.18	1.61	1.34	1.21	1.12	1.02	0.98

De a szociális szempontból annyira lényeges kérdésben a lakásoknak lakáskategóriák szerint való megoszlásában is fejlődés volt megállapítható még 1910-el szemben is, mert, mint az alábbi kimutatásból megállapítható, 1920-ban a kislakások arányszáma 1910-el szemben javult.

	Rendes lakások szobák számai szerint, %-ban				
	1	2	3	4-5	6-
1910-ben	55.2	24.5	10.8	7.6	1.9
1920-ban	53.1	26.6	11.9	7.3	1.1

Ezeknek a jelenségeknek, illetve adatoknak az alapján a Háztulajdonosok Országos Szövetsége a lakáskérdésről emlékiratot készített és intézett a kormányhoz. Emlékiratában arra a következtetésre jutott, hogy a főváros lakásínségének oka a kötöttség fenntartása és a bérek emelésének kormányrendeletekkel való eltiltása. Ez szociális szempontból is indokolatlan, mert ezáltal a régi bérlő, még ha a lakásra egyáltalán nincs is szüksége, a szinte ingyen lakásból albérlet útján való értékesítéssel hasznot húz; a fokozódó lakáshiány következtében egyre emelkedő lelépési díjak pedig az alkalmas idő kivárása esetén, a bérlők részére indokolatlan külön hasznot biztosítanak.

Kétségtelenül megállapítható, hogy míg 1910-ben a lakások 30,6%-a volt albérletbe adva, az 1920-as statisztikai adatok szerint Budapesten csak a lakások 23%-ban volt albérllő. Amint látjuk tehát, dacára az éveken keresztül folyt kényszerrekvirálásnak, az arányszám itt lényegesen csökkent. Csökkent azért is, mert az akkor szedett lakásbérek mellett a lakosság kisebb részének volt szüksége a lakásbérek kifizetéséhez az albérllő által fizetett összeg segítségül vételére, és így csak azok, akik korábban is ebből éltek, foglalkoztak kényszerűen tovább is az egyébként jövedelmező albérllőtartással.

De messze vezetne és nem is tartoznék szorosan munkám keretébe ennek a kérdésnek részletesebb tárgyalása. Maga a lakásszükség 1920-ban megvolt. Igazolták ezt a lakáshivatal előtt ácsorgók és a vagonlakók tömegei, s rájuk nézve vajmi kevés vigaszul szolgált az az elméleti megállapítás, amely abszolút lakáshiány helyett, a rendelkezésre álló lakások kedvezőtlen elosztásáról beszélt. [...]

[...] Az 1926. év új problémát hozott a fővárosnak. A szabadforgalmat korlátozó rendeletek részben történt hatálytalanítása után a főváros területén oly nagy számban indultak meg a kilakoltatási perek, hogy a jogerős bírói ítéletek végrehajtásakor sem a főváros, sem az állam nem tudott a hajléktalanok részére szükséglakást kiutalni.

A szükséglakás-ügyekkel foglalkozó tanácsí ügyosztály a hajléktalanok állandó ostroma alatt állt, de a főváros nem tudott segíteni, mert kislakásos telepein és szükséglakásos telepein minden lakás állandóan zsúfolt volt, sőt már a mosókonyhák, mángorlőhelyiségek is hajléktalanok részére lakásként lettek kiutalva. De a magántulajdonban lévő épületekben a közegészségügyi szempontból veszélyes pincelakások is zsúfoltak voltak. A hajléktalan családok kénytelenek voltak ideiglenesen magok által összetákolt kunyhókban meghúzódni.

Ebben az időben keletkezett a Jeruzsálem-telep,¹⁶⁵ Suhajda-telep, Lóversenytéri-település, Ferencvárosi kiserdő néven ismert nyomortanyáknak magja. Az állami szükséglakások helyzete nem volt külön a fővárosiakénál, a Lenke-úti barakktelep és a Zita-telep zsúfoltsága pedig úgy egészségügyi, mint szociálpolitikai szempontból joggal kifogásolható volt.

Az V. kerületi előjáróság 1926. január 8-án a tanácshoz tett jelentéséből a Suhajda-telep (V. Pannónia-utca 14.) állapotáról kétségbeejtő adatokat olvashattunk:

„A lakrészek rozoga teteje beázott, a falak teljesen átnedvesedtek, a telepet magát pedig elöntötte az olvadó hóvíz. Karácsony estéjének napján az összes lakások víz alatt voltak, egyik-másik lakásban bokán felül állt a víz.”

De úgy ennek, mint a többi előjárásnak a részéről a bódélakások és kunyhólakások ügyében tett jelentésekből megállapítható, hogy az egészségtelen és emberhez nem méltó lakásokban elhelyezkedők ügyei az előjáróságoknak, mint elsőfokú közigazgatási hatóságoknak hatáskörén túlnőttek, mert Budapest területén ekkor már ezer és ezer felnőtt és gyermek lakott átázott, nedves odvakban, a tüdővésznek és tömegjárványnak áldozatául dobva.

A tanács a kérdést 1926. február 3-án tartott közgyűlés előtt ismertette (126.979/1925-IX.) A közgyűlés pedig 87/1926.kgy. számú határozata értelmében a népjóléti és munkaügyi miniszter elé vitte az adatokat, egybekötve a kötött lakásgazdaság megszűnése határidejének kitolása iránt előterjesztett kérésével.

A felterjesztés a budapesti lakásnyomor megvilágítására a tanács által ismertetett adatokból szemelvényeket is közölt.

„A Suhajda-telepen 260 lakásban körülbelül 1000 ember lakik. A lakások egy-egy vizes, csatornázatlan, alacsony barakkszobából állanak. Az egész telepen összesen 20 illemhely és 3 vízcsap van. A VII. ker., Lóversenytéri telepen földbevéjt kunyhóban 130 család lakik. A kőbányai téglagyárak környékén nagyszámban vannak az egészségtelen tömeglakások. Az óbudai Böhm-féle téglagyárban ablak nélküli, vakolatlan falú, 1 szobás zsúfolt lakások vannak. Budafokon földbevéjt barlangokban laknak az emberek. Nagyszámú család húzódik meg a kunyhókban és színekben a Zugliget és Svábhegy vidékén. A VI. Váci út 111. számú házat életveszély miatt 5 évvel ezelőtt kiürítették, mégis ma 28 család, közel 100 ember, lakik ebben a házban. A Röppentyű-utca 43. szám alatt földbevéjt kunyhóban laknak a családok. A ferencvárosi pályaudvar közelében 103 család lakik ugyanígy. A IX., Szvetenay-utca 7. számú pincéjében a főbérlőn kívül 8 albérló család van összezsúfolva. Az állami Lenke-úti barakkokban, a Zita- és Mária Valéria-telepeken, a székesfőváros szükséglakás-telepein közel 5000 család van egészségügyi szempontból aggályosnak nevezhető lakásviszonyok között.” [...]

¹⁶⁵ Budán, a Hengermalom utca és Albertfalva közötti területen.

A tanácsi IX. ügyosztály 1926. évi november hó 2.-án terjedelmes javaslattal járult a tanács elé. Ebben az előterjesztésben mindenekelőtt megállapította, hogy akkor Budapesten körülbelül 15.000 lakás hiányzott és hogy ezenkívül 2000-nél több család lakott tűrhetetlen módon (zsúfoltan, omladozó falak alatt, pincékben vagy deszka- és földkuknyhókban). Megállapította, hogy az építeni hivatott magángazdaság nem tud hatósági támogatás nélkül olyan lakásokat létesíteni, amelyek a lakosság megcsökkent fizetőképességéhez is alkalmazkodnak. A helyi hatóságok hivatását képező tevékenységet a javaslat tehát a következőkre kívánta kiterjeszteni:

- a) a főváros helyes fejlődését biztosítható telekpolitikára,
- b) a lakástermelésben a magánépítés támogatására,
- c) kisegítő- és szükséglakások közszégi építésére.

Minthogy az első és harmadik pont alatt említett tevékenységet a főváros már folytatta, az előterjesztés súlypontja egy a magánlakásgazdaság szanálását célzó megoldási tervet volt.

A lakástermelés megindítására a javaslat azt a célt tűzte ki, hogy magántevékenység útján egy hatóságilag támogatott akció keretében Budapesten három éven keresztül évenként 1000 egyszoba-konyhás, 1500 kétszoba-konyhás és 2000 háromszoba-konyhás, esetleg néhány nagyobb lakás is épüljön. Ez körülbelül évi 5000 lakószoba termelését jelentette volna. Az építkezést lehetővé teszi - mondja a tervet - az a mód, hogy az évi 750 milliárd koronára tett építési tőkének 20%-át az építési telekkel együtt az építetők saját tőkéjükből bocsátanak rendelkezésre. Az építési költség további 40%-ára az építetők elsőhelyű betáblázás mellett 30 évre törleszthető bankkölcsönt vennének fel, és ezt a hátralévő 40% erejéig a hatóság egészítené ki ugyancsak 30 év alatt törlesztendő kamatmentes hatósági kölcsönnel a második helyű betáblázás ellenében. A hatósági támogatásul szükséges évi 300 milliárd szükségletet a székesfőváros évi 100 milliárd erejéig saját, újonnan nyitandó jövedelmi forrásból fedezte volna, míg az évi 200 milliárdot a főváros a kormánytól kérte támogatásul. Az állam részéről hozandó áldozat csak kamatvesztéssel járt volna, mert a tőke a kölcsönrészek megterülésével haladéktalanul visszatért volna az államkincstárnak.

Az albizottság november 8-án foglalkozott az előterjesztéssel és azt pártolással a tanács elé terjesztette. A tanács a javaslatot elfogadta, a kormányhatósággal megindult tárgyalások azonban kilátástalannak bizonyultak.

A lakásszükség azonban változatlanul fennállott. A Váci út 170. és az Üllői út 124. szám alatt épített fővárosi házak november 1-ével, a többiek pedig december hóban váltak beköltözhetővé, de úgy ezek, mint az ugyancsak elkészült szükséglakások a túlszűfoltóságig igénybe lettek véve ugyanakkor, amikor a fenti építési program megvalósítására a remény végleg megszűnt.

A főváros, ha nem akarta eddigi állásfoglalását elejteni, kénytelen volt a bankok ajánlatainak elfogadásával megindítani a közszégi lakásépítést.

A tanács december hó 9-én hozott határozatával rá is tért erre az egyetlen járható útra. A tanács felhívására december 15-ig újabb építési ajánlatok érkeztek a fővároshoz.

A beérkezett ajánlatokat a lakásügyi bizottság műszaki albizottsága 1926. december 20-án tartott ülésében vette tárgyalás alá. Az albizottság a maga részéről azt a javaslatot tette a tanácsnak, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnek a Hazai Bankkal együtt 1000-1000, az Építőmesterek és építési vállalkozók csoportjának 700, a Belvárosi Takarékpénztárnak 300 lakás építésére adjon ki megbízást,

továbbá amennyiben az Angol-Magyar Bank ajánlata előnyösnek mutatkozik, adjon ennek a banknak is megbízást 500 kislakás építésére. [...]

A fővároshoz 1927. július 15-éig 12.500 folyamodvány érkezett, ezek közül 5940 kérvényezőnek nem volt önálló lakása, illetve albérletben lakott. Zsúfolt lakásban lakott (egy szobában több, mint hat) 1876, végül felmondás alatt, illetve kilakoltatás előtt állt 1008 folyamodó. A többiek meglévő lakásukat kívánták olcsóbb vagy jobb lakásra felcserélni, illetve nagyobb lakásba kívántak költözni s így ezeket a kérvényeket a főváros nem vette tekintetbe.

De ezek nélkül is, mintegy 8824 volt azoknak a száma, akiknek lakásigényével komolyan kellett számolni. Ezekhez járult még a kerületi előljáróságok jelentése alapján azoknak a lakásigénye, akik közegészségügyi, illetve közbiztonsági szempontból veszélyeztetett házban laktak, és így lakásuk vagy összeomlás veszélyének volt kitéve vagy tisztí orvosi részéről lebontandónak volt vélelmezve, továbbá a régi Lóversenytéren, ferencvárosi Kiserdőben, stb. építési engedély nélkül létesített bódében és kunyhóban lakó összesen mintegy 1900 család.

Szükség volt ezenkívül az iskolákban lakó menekült családok elhelyezésére mintegy 100 kislakásra, a tabáni lakosság tervbevett kitelepítésére (999 család) ezer lakásra. Nagyobb-számú (kb. 600) lakás átengedését kérte a családok rendőri elhelyezésére a főkapitányság, és hasonló kéréssel fordult a fővároshoz a tűzoltóság, vámórság, a vízművek igazgatósága, fertőtlenítő intézet, a Székesfővárosi Közlekedési Rt., stb.

Ezeknek az igényeknek tekintetbevételével a lakáskérők számát 1927 nyarán 13.000-ben kellett megállapítani, és így a fővárosban akkor építés alatt álló körülbelül 6000 lakáson kívül - a lakáshiányt a fenti alapon számítva - további hétezer lakás felépítéséről kellett volna még gondoskodni. [...]

Ám a banképítkezések a megfeszített munkatempó következtében részben 1927. november 1-ével, részben december hóban befejeződtek és 1928. február 1-én a III. ker. Bécsi út 88-92. sz. bérházak lakói is elfoglalták lakásaikat. Ezen építkezés keretében 2660 lakás épült, 622.640 légméterrel. [...]

A banképítkezéssel létesített lakások azonban a kevés keresetű, illetve munkanélküli vagy kilakoltatás következtében hajléktalanná vált családok részére magas bérüknél fogva nem tudtak hajlékot nyújtani. (1927-ben a banképítkezésű lakások közül az egyszobás lakásnak kb. 600, kétszobásnak 800-1000, kétszobás fürdősnak 1200-1300, háromszobásnak 1400-1800 pengős bérei voltak.) Ezért a törvényhatósági bizottság 1928. március 21-én tartott közgyűlésén 341/1928. kgy. szám alatt elhatározta, hogy a kilakoltatásra kerülő, illetve a Lóverseny-téri telepen kunyhókban lakók elhelyezésére a X. ker. Ceglédi úton további három szükség-lakásos épületet emel. A közgyűlés ezen határozatát a belügyminiszter június 15-én hagyta jóvá, és június 16-án a tanács már az építkezések sürgős megkezdése iránt intézkedett, azzal a kikötéssel, hogy a lakásoknak november 1-ig el kell készülniök. [...]

Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a Székesfővárosban. Statisztikai Közlemények, 76. kötet 1. sz. Bp., 1935. 76-78., 93-94., 99-100., 106., 107., 108. p.

Móricz Miklós: A ház és a lakás

1920-1930

Hogy élünk?

A ház, a lakás

Budapesten átlag 40,1 lakos esik egy-egy lakóházra. Az ország többi részében mindössze 5,3. A budapesti lakóházak tehát átlagban nyolcszorta nagyobbak a vidékieknél.

A háborús nagy törés még a házépítésben is visszatükröződik. A háború előtt Budapest házai mind nagyobbak és nagyobbak lettek, azóta mind kisebbek és kisebbek. 1869-ben a fővárosban, - egybevéve Pestet, Budát és Óbudát is - egy házra 30 lakos esett, 1900-ban 45, 1910-ben pedig 48,8. Tíz év múlva az átlag már kisebb ennél: 46,3, mert a háborús tíz év alatt csak annyi ház épült, amennyivel a háború kitörése előtt el lehetett készülni. De azért ebben az évtizedben a lakosság növekedése mégsem érte el a lakóházakét és így az átlagos laksűrűség csökkent. A trianoni első évtizedben pedig megfordult az építkezés irányzata, a vidéki nagy tömegeknek a fővárosba való özönlése megszűnt, a vidékről érkező elemek a szomszédos községekben helyezkednek el, és így Budapesten is a családi házak, a vagyonmentő építkezések foglalják el a lakbérüzérkedésre való építés helyét. A házak átlagos laksűrűsége e tíz év alatt 46,3-ról 38,7-re hanyatlott. Vagy ha tisztán csak a lakóházakat vesszük, 50,0-ról 40,1-re. Ez az utóbbi számítás azonban azért nem egészen helyes, mert hiszen nem csak a lakóházakban laknak emberek. Budapesten 1930-ban minden száz lélek közül csak 93 lakott lakóházban, hét ellenben másféle épületben.

Budapesten tíz év alatt még soha, a város legrohamosabb fejlődésének évtizedeiben sem, építettek annyi házat, mint 1920 és 1930 között, de viszont ilyen kicsiny épületek sem emelkedtek itt ilyen nagy tömegben, mióta az ország szíve kisvárosi jellegét elvesztette. A kiegyezés óta, illetve az első népszámlálás, tehát 1869 óta az új házak mindig híven kifejezték annak a vonzóerőnek fokát, amit a főváros a vidék népére gyakorolt. Az új házak teremtettek fizikai lehetőséget a vidéki elem beözönlésére, és ezért ezek mindig jóval nagyobb lakossűrűsége is készültek, mint a régi házak. 1869 és 1880 között minden új házra 60 új lakos esett, 1880 és 1890 között 59, a millennium évtizedében 71, a mostani évszázad első tizedében pedig már 82,5. A háború évtizedében ez az átlag 24,5-re esett le, az első trianoni évtizedben pedig minden új házra csak 13 új fővárosi lakos esett. Íme, a házak statisztikája így mutatja meg, hogy a főváros növekedésének lendülete vesz, színét, élénkségét, tempóját nem a vidékről ide áramló hatalmas és munkára kész tömegek szabják meg, Budapest konszolidálódik, nagyobb mértékben válik a saját maga városává, mint eddig bármikor volt, - vagy mint amilyen mértékben csak nagyon régen volt, az egyhelyben állás évtizedei és évszázadai alatt. A főváros már nem épít új elemek befogadására alkalmas házakat, arra gondol, hogy vagyonát mentse. Eddig mindig úgy volt, hogy a háztulajdonos lakott Budapesten a legolcsóbban, mert hiszen a házban lakása és még jövedelme is volt. Ez is megfordult ma. Nem egy esetben annak legdrágább a lakása, akinek háza van, különösen ha ez a ház új. Ilyen új ház pedig, láttuk, ezerszámra épült a trianoni hanyatlás első évtizedében.

A háztulajdonosok száma kisebb, mint a házaké. Budapesten 1930-ban minden 38,7 lélekre esett egy-egy ház, de csak minden 50,8-re egy-egy háztulajdonos. A családi házak építésének ebben az újkorában ezek száma természetesen rohamosan emelkedik. 1920 óta a háztulajdonosok száma 29%-kal nőtt. 1920-ban minden 58 fővárosi lakosnak volt egy-egy háziura.

Sajnos, nem tudjuk, hogy a lakók mint oszlanak meg házurankint, bár arra természetesen megvannak az adatok, hogy a háziurak közül hánynak van egy vagy több háza. Így a lakottságot csak a házak arányában tüntethetjük fel.

Budapesten 8193 épületnek nincs bérjövödelme, vagyis nincs bérlakója. Ez a főváros épületeinek majdnem a harmadrésze. De mennyi lakója lehet ennek a hatalmas háztömegnek? Kétségtelenül nagyon kevés. Először azért mert nyilván ebben a számban szerepel az épületeknek nem lakás céljaira szolgáló része és ezek száma meghalad kétezret, másodszer meg, mert a lakóházak közül természetesen a családi házak, tehát a kisebb épületek tartoznak ebbe a csoportba. Budapesten 225 olyan lakóház van, amelynek egyáltalában nincs lakója, azaz nem volt 1930. december 31-én, a népszámlálás végrehajtásának a napján; ezenkívül még 396 másféle épületnek nem volt lakója. Összesen 9073 lakóházban laktak tíznél kevesebben, és 13.071 lakóházban laktak húsz lakónál kevesebben. Ez a budapesti lakóházaknak 56,3%-a. Ezeknek a házaknak népessége együtt legfeljebb 110.000 fő, vagyis ezeknek átlagos laksűrűsége 8,5 fő, a többi házakban ellenben a laksűrűség 82. A családi ház örömet és nyugalomát tehát a főváros népének csak igen kis része érthette el.

Azonban az igazi mamutházak száma is elég kicsiny. Mindössze 25 lakóháznak van ötszáznál több lakosa és ezenkívül még 18 másféle épületnek; jobbadán kórházak, laktanyák, menedékházak ezek. A főváros lakosságának egynegyed részénél valamivel több lakik olyan házakban, amelyekben velük együtt 50-100 lélek lakik, egy ötödrésze 101-150 lakójú házakban él, s a 151-200 lakójú házakra már a főváros lakosságának alig a tizedrésze esik. A mamutházak felé való fejlődésnek körülbelül mindörökre vége is van; ha ennek a gazdasági feltételei megjönnének is, - ami egyáltalában nem lehetetlen - ma már a közegészségügy, a városrendezés és az építés maga is sokkalta több kímélettel van a lakó iránt, mint régen volt. Ma már a lakó talán nem mindig vágyik rá, vagy nem érheti el, hogy a maga házában lakjék, de mindenesetre úgy akar lakni, mintha csakugyan maga lenne a sajátmaga háziura. [...]

Az igazi nagy háztulajdonosok a jogi személyek között vannak. Az állami és a városi hatóságoknak negyvennél is több házuk van, de van két olyan részvénytársaság is, amelyek ugyanennyi ház van a tulajdonában.

A jogi személyek házbirtoka aránylag jóval nagyobb, mint a fizikai személyeké. 1920-ban száz fővárosi lakos közül 79 lakott fizikai személyek házában, 21 jogi személyekében. Pedig ugyanakkor száz ház közül csak 18 volt ezek és 82 a magánszemélyek birtokában. A jogi személyek a fővárosi háztulajdonosok között mind nagyobb szerephez jutnak. 1906-ban száz épület közül még 88 volt fizikai személyek tulajdonában, 1930-ban 82. És 1906-ban 100 lakó közül még 86 fővárosi lakosnak volt fizikai személy a háziura, 1930-ban pedig már a fővárosi lakbérjövödelem negyedrészt a jogi személyek hajtották be.

A háztulajdonosok között 1906 óta nőtt az ipar és forgalom körében élők szerepe, mégpedig 1930-ig 34,1-ről 37,5-re. Bár a fizikai személyek háztulajdona általában és aránylag véve már 1920-ig is, tehát a háború évtizede alatt is csökkent, az ipar-forgalmi elem ez alatt az időköz alatt is növelni tudta házérdekeltségét, 31,1-ről 33,2-re. Hogy pedig az utolsó tíz év alatt a vagyonmentő családi házak építése korábban újra csak a kereskedő s iparos elem szerepe nőtt a háztulajdon terén, ebből joggal lehet arra következtetni, hogy a házépítéseknek e tíz év alatt valóban vagyonmentés volt a céljuk, és elsősorban éppen ez az elem igyekezett vagyonát családi és másféle házakba is átmenteni.

1906-ban a háztulajdonosok között még első helyen álltak a fővárosban azok a háziurak, akik vagyonukból éltek. Minden száz háztulajdonos közül 35,2 tartozott ebbe a csoportba. De szerepük rohamosan csökken. 1920-ban arányuk már 30,3%, 1930-ban 24,8%. A régi vagyó-

nos elem feléli vagyonát; a koronaromlás, amely általában eltörülte a régi adósságokat, egyúttal a régi vagyonnak mind nagyobb hányadát semmisítette meg. Ez a szám olyan képet ad, mintha a régi vagyonos elem maga is csökkent volna és nem került volna helyébe olyan új vagyonos osztály, amely minden egyéb foglalkozás nélkül vagyonából él. Azok, akik Budapesten újabban házakat építenek, nem ebből a rétegből kerülnek ki.

Csökkent azonban annak a háztulajdonos rétegnek a jelentősége is, amely önmagát östermelőnek, földbirtokosnak vallja. 1906-ban száz fővárosi háztulajdonos közül 6,2 volt ilyen, 1930-ban 4,4. Csökkent a véderőhöz és a napszámosok körébe tartozó háztulajdonosok aránylagos száma is - ezek ugyan nagy számokkal azelőtt sem szerepeltek-, nőtt ellenben a közszolgálatban levők és az értelmiség körébe tartozók háztulajdona. 1906-ban 14,3%-kal szerepeltek, 1920-ban 14,2%-ra csökkent az arányuk, az utolsó évtized folyamán azonban 15,6%-ot értek el.

A fizikai személyek birtokában lévő házak aránylag kevesebb, mégpedig jóval kevesebb lakbért fizetnek, mint a jogi személyek birtokában levők, amelyek elsősorban bérházak. Ezeken kívül a vagyonukból élő és az östermelő tulajdonosok kezén vannak olyan házak a fővárosban, amelyek a házbérlővédelemből nagyobb hányadot kapnak, mint amilyen aránnyal a házak között szerepelnek. A vagyonukból élők aránya a háztulajdonosok között 24,8%, s ezek a házak az egész bérlővédelem 32,1%-át szolgáltatják. A földbirtokos háztulajdonosok kezén a házak 4,4%-a van, amelyekre a bérlővédelem 6,2%-a esik. Minden más háztulajdonos csoport elsősorban lakja a házat, és csak azt adja bérbe, ami ezenfelül még megmarad. Erre lehet következtetni abból, hogy például a házaknak több, mint harmadrésze, 37,5%-a van az ipar-forgalom körében élők kezén, de a házbérlővédelemben ezek alig egyötöd résszel szerepelnek. A közszolgálatához tartozóknál és a szellemi szabad foglalkozásúaknál nincs ilyen nagy eltérés. Úgy látszik ezeknek mégis inkább vannak bérházaik, mint az iparosoknak és kereskedőknek. A budapesti házak 15,6%-a az övék, és a bérlővédelem 13%-a folyik be az ő kezükbe.

Mivel pedig Budapesten a háztulajdonosok száma majdnem elenyészik, ezt a réteget el lehet hanyagolni és ezen az alapon azt mondhatjuk, hogy a főváros lakosságának egyharmada a vagyonukból élő háztulajdonosoknak, egynegyede jogi személyeknek, egyötöde iparosoknak és kereskedőknek, egy hetede közszolgálatban álló vagy értelmiségi szabadfoglalkozású háztulajdonosoknak fizet lakbért, a többi pedig elaprózódik más foglalkozású háztulajdonosok között. [...]

A lakásunk

Budapesten minden száz ember közül egyszobás lakásban vagy annál is kisebbben, mert mindössze egy-egy konyhában lakik 48,2, kétszobásban 27,2, háromszobásban 13,3 fő. Ennél is nagyobb lakásban csak minden kilencedik ember lakik, de természetesen nem mind mint bérlő. A háromszobásnál nagyobb lakásokban a cselédség, a személyzet mind nagyobb arányt ölt a lakóval és családtagjaival szemben. Az egyszobás lakások népének még csak 0,6%-a esik a cselédekre, a négyosztósaknál már 19,2%, a nyolcszobásoknál 32% és az ennél is nagyobb lakásokban a bennük lakóknak 36,6%-a a házi cselédség, holott e viszonyszámokban minden lakás, a cselédtelen is szerepel. Az egyszobás lakások között csak minden ötvenedikben van cseléd - s még ez is meglepő -, a nyolcszobások között ellenben csak 9 százalékban, azaz tizenegy lakás közül csak egyben nincs.

A lakások egyúttal a budapesti társadalom keresztmetszetét is szolgáltatják. Ez a kép nem egészen pontos, a határvonalak nagyon elmosódnak, s az idő is megváltoztatja vonásait. Újabban a kislakás egészen mást jelent, mint csak közvetlenül a háború előtt is; az egyszobás lakás ma már korántsem mutatja minden esetben a legalacsonyabb társadalmi szintet, sem pedig a gazdasági értelemben vett tehetetlenség, a sikertelenség legnagyobb fokát. Így tehát a

különböző évtizedekből származó adatokat nem lehet hitelesen összehasonlítani egymással. De azért mégis megvan a maga érdekessége annak a ténynek, hogy 1880 óta Budapesten a legnagyobb mértékben a háromszobás lakások száma emelkedett, és hogy csakugyan éppen annak a rétegnek a száma nőtt a legerőteljesebben, amely ilyen lakásokat lakik. 1880-at száznak véve 1930-ban valamennyi lakás számát 370, a lakosságét: 276 jelzi. A lakások közül a 370 számmal jelzett átlagos növekedés mértékén felül csak a 2-4 szobás lakások száma emelkedett, melyeknek jelzői: 448, 464 és 450. A többi lakáskategóriák elmaradtak a szaporodás ütemében. Az egyszobás lakások száma ötven év alatt pontosan megháromszorozódott, s az ötszobásak száma is majdnem pontosan ugyanebben a mértékben emelkedett. Az ötszobásnál is nagyobb lakásokban általában véve sokkal lassabb ütemű a fejlődés. A hatszobás lakások számának emelkedését 215 jelzi, a hétszobásokét 180, a nyolcszobások az 1880. évi számnak pontosan a másfélszeresére rúgnak, az ennél is nagyobb lakások száma pedig 1930-ban kisebb volt, mint 1880-ban. Jelzőszámuk 88.

Ez a fejlődés azonban, amely a nagylakások hanyatlásával jár és a középlakások rohamos növekedését hozta meg, nem volt egyenletes az ötven év tartama alatt. Pontosán 1910-ben kezdődött ez el, vagyis ez az átalakulás a háború hatásaként jelentkezett. 1910-ben azok a jelzőszámok, amelyek az akkor harminc éves korszak eredményeit mutatták a lakásépítés terén, nem váltak el egymástól a különböző lakástípusoknál olyan nagy mértékben, mint 1930-ban. Először az tűnik fel ezekkel kapcsolatban, hogy a lakások számának emelkedése csak igen kevés haladta meg a lakókét: a lakások jelzőszáma 260 volt, a lakosságé 241. A lakások átlagát már akkor is csak a 2-4 szobás lakások számának növekedése haladta meg, s ezek jelzőszáma: 292, 303, 327 volt, vagyis már akkor is a három-négy szobások vezettek. Azonban ez a népszámlálás a többi lakásnemeknél sem talált nagyon kismértékű és az átlagtól nagyon elmaradó fejlődést. Az egyszobás lakások jelzőszáma 218 volt, a nyolcszobásoké 224, az ennél is nagyobbaké 206.

1910 óta azonban új irányba fordult a lakásépítés, amely rendkívül nagy érzékenységgel követi a társadalom szerkezetében beálló változásokat. Azóta a fejlődés mutatószáma 142, és ezt az átlagot a két- és háromszobás lakások haladják meg, amelyeknek száma e húsz év alatt több, mint másfélszeresére emelkedett; úgy a két-, mint a háromszobás lakások jelzőszáma 153. Ezek után a négy- és az egyszobás lakások szaporodása következik, a 138-as, illetőleg 132-es jelzőszámnak megfelelően. Az ötszobás lakások húsz év alatt egyformán 24%-kal szaporodtak meg, a hatszobás lakások száma alig 1%-kal nőtt, az ennél nagyobb lakások pedig egytől-egyig fogytak, mégpedig nem egy csoportjuk igen nagy mértékben. A hétszobás lakások majdnem egy negyedrésszel (jelzőszám 78), a nyolcszobások pontosan egyharmaddal (jelzőszám 67), az ennél is nagyobb lakásoknak pedig húsz év alatt nem is egészen fele maradt meg (jelzőszám 43).

A nagy vagyonok összezsugorodása e húsz esztendő műve volt, és ennek jelei a városnak nemcsak külső képén mutatkoznak meg, hanem íme, belső szerkezetén is érezhetők. [...]

A legkisebb lakások, a konyhátlan egyszobások az utolsó évtized alatt annyira átalakultak, a bennük lakó elem olyan szélsőségeket ölel fel, hogy ezeknek adatait alig lehet most már általános értelemben használni. Az 1880. évhez hasonlítva ezeknek a lakásoknak a száma körülbelül úgy emelkedett, mint a többi egyszobásoké - 294 azok 300-ával szemben - lakóik száma pedig 218-ig, amíg azoké 231-es jelzőszámot ért el. De ez az utolsó húsz év lendületének eredménye, amely rendkívül kedvező volt a konyhátlan lakásokra nézve. 1910-ben, a harminc évvel azelőtti viszonyokhoz képest ezek számának emelkedését 171-es szám jelezte, holott ugyanakkor a többi egyszobások száma már 226-ot ért el, lakosságuk növekedése pedig 136 volt a többi egyszobások lakosságának 210-es jelzőszámával szemben. A főváros tehát

fejlődésének ebben a régebbi korszakában határozottan került a konyhátlan lakást, amelyet valósággal megszégyenítőnek érzett és nem is tartott lakásnak. Azóta azonban éppen ezeké a lakásoké lett a legnagyobb arányú fejlődés és jelzőszámaik minden más lakáskategóriáéit meghaladják, nemcsak a lakások számának növekedése tekintetében, ami ezeknél 171, az utánuk következő legmagasabb szám pedig 153, hanem a bennük lakó elem emelkedése tekintetében is, amit meg 159 jelez, holott a következő legkedvezőbb szám, a háromszobásoké 128.

Ezek a jelzőszámok azonban nem mutatják meg, hogy az egyes lakásnagyságok népének tömege mint változott az eltelt félszázad folyamán.

A tömeg maga természetesen a legnagyobb lakások népének kivételével mindenütt emelkedett, de az egészhez való arányában csak a közép-lakások népe, a két-négyszobásoké nyert. Ezek közül a kétszobások lakossága 1880-ban a főváros egész népének alig egy ötödét tette, - 21,9% - ma negyedénél is többet, 27,2%-ot. A háromszobások lakosságának aránya 10,2-ről 13,3-ra növekedett, a négyszobásoké 5,3-ról 6,3%-ra.

Az egyszobás és ennél kisebb lakások népe ellenben, amely egyébként még ma is a fővárosi lakosság legnagyobb tömegét alkotja, e fél század alatt 56,1%-ról 48,2%-ra hanyatlott. Körülbelül ugyanebben a mértékben csökkent az ötszobás lakások népe is, amely 1880-ban a főváros lakosságának harmincharmad része volt, ma ellenben annak csak harmincnyolcad része. A hatszobás lakások népe egy hatvanhated részről egy századrészre apadt, a hét- és nyolcszobásoké 1880. évi arányának a felére, az ennél is nagyobb lakásoké pedig ennél is nagyobbra zuhant.

A lakások és a lakók átalakulásának irányára két jellemző adat: 1930-ban Budapesten a rendes lakásokban több cseléd-szoba volt (60.594), mint ahány cseléd (54.220). A másik: 1900-ban a lakásoknak még csak 9,3%-ában volt fürdőszoba, 1930-ban pedig már 19%-ában. E harminc év alatt a fővárosban 195.800 új lakás és ezekkel 59.000 fürdőszoba épült. Az új lakások közül tehát átlag minden harmadikhoz van fürdőszoba is. Természetesen ez csak átlagszám, mert nemcsak új lakásokhoz épültek fürdőszobák, hanem régi lakásokat is megújítottak.

Budapesten 1930-ban minden harmadik ember olyan lakásban lakott, amelynek volt fürdőszobája. Az egyszobás lakások lakóinak mindenesetre csak 2,2%-a, a kétszobásokénak azonban már 43%-a, a háromszobásokénak 88%-a rendelkezik fürdőszobával, az ennél nagyobb lakásokban pedig már csak kivételesen hiányzik a fürdőszoba.

A legszomorúbb adat pedig ebből a szempontból ez: 1930-ban Budapesten minden száz rendes lakásban lakó lélek közül negyven lakott olyan lakásban, amelynek egy szobáján és konyháján kívül egyebe nem volt; sőt a lakók egy részének még ilyen lakása sem volt, mert ebben a számban szerepelnek azok is, akik csak konyhából álló lakásban laktak és azok, akiknek közös konyhájuk volt. A város népének ebben a legszegényebb rétegében minden lakásra 3,5 lélek esett.

A főváros települése szociális szempontból is jellegzetes. Meg lehetne rajzolni térképét úgy is, hogy azt tüntetnénk fel rajta, hol laknak elsősorban gazdag lakosai, hol a szegények és hol vegyes a közönség.

A külterület általában főként a szegényemberek tanyája. A külterületeken minden száz ember közül hetven lakik egyszobás lakásban vagy ennél is kisebbben, húsz kétszobás lakásban, nem egészen hat háromszobásban és csak 2,6 lakik négyszobás lakásban. Az egyszobás lakások aránya a külterületen éri el a maximumot. A belterületen minden száz lakos közül 40 lakik egyszobás lakásban, 30 kétszobásban, 16,4 háromszobásban, 8,2 négyszobásban, 3,2 pedig ötszobást bérel vagy bír.

Kerületenkint véve az egyes lakástípusok elterjedését, a tizedik és a harmadik kerület majdnem teljesen külterületi jellegű. A tizedik kerületben az egyszobás lakásban lakók aránya egy-két tizeddel meg is haladja a külterületiekét, a harmadikban pedig alig egy pár tizeddel marad el attól. Pedig egyébként nagy szélsőségek vannak, mert például a negyedik kerületben - itt a legkevesebb az egyszobás lakásokban lakó nép - 21% esik ezekre, s a másodikban és az ötödikben sem éri el ezek aránya a harmadrészt (31,6 és 31,8%).

A kétszobás lakásban lakók abszolút száma csak a negyedik kerületben haladja meg azokét, akiknek egyszobás a lakásuk (26,4% az egyszobások 21%-ával szemben), egyébként a kerület lakosságához viszonyítva számuk legnagyobb a hetedik kerületben, ahol éppen egyharmadot tesznek, legkisebb, 19,4%, a tizedik kerületben. A negyedik kerületben háromszobás lakos is majdnem annyi van, mint egyszobás: 19,5%, a harmadik kerületben ellenben arányuk csak 6,6%, a tizedikben meg éppen nem több, minden száz lakos közül 5,7%-nál. A legtöbb háromszobás lakásban lakó ember a második kerületben van: 21,4%.

A négyszobás lakások lakóinak maximuma a belvárosban van: 15,3%, minimuma a tizedik kerületben: 2,1%. Az ennél nagyobb lakások céljaira is a belváros a legkedvezőbb: itt minden tizedik ember ötszobás lakásban lakik, minden huszonegyedik hatszobásban, minden ötvenharmadik hétszobásban, minden kétszázötvenedik nyolc szobát mondhat otthonának, és ennél éppen kétszerannyian vannak, akik még nagyobb lakásban laknak, azaz minden százhuszonötödik belvárosi lakosnak nagyobb a lakása nyolc szobánál. A tizedik kerületben ellenben az arányok ilyenek: ott annyian laknak kétszobás lakásban, mint a negyedik kerület lakosai közül háromszobásban (19,6-19,3%), alig harmadrésznien háromszobásban mint a negyedik kerületiek négyszobásban (5,7-15,3), a négyszobás lakás olyan ritka a tizedik kerületben, mint a negyedikben a hétszobás (2,1-1,9%), ötszobás lakásban pedig a tizedik kerületnek csak minden századik lakója lakik, holott a negyedik kerületben minden tizedik ilyen lakásba tér haza. [...]

Albérlok, ágybérlok

Az albérlok, ágybérlok rétege Budapesten igen kiterjedt. Minden ötödik lakásban van valaki, akivel a főbérlok a maga terheit igyekszik megosztani, s aki ebben az együttélésben szintén előnyöket lát. A főváros lakossága közül azonban mégis csak minden tizedik él ilyen másodlagos bérloí viszonyban. Ez azt mutatja, hogy az albérlok, az ágybérlok sokkalta magánosabb jellegű lény, mint a főbérlok, amint egyébként ez természetes is. A főbérlok háztartásában 3,3 fő az egy-egy háztartáshoz tartozók átlaga, az albérlokében 1,5, az ágybérlokében pedig 1,2. Minden száz főbérlok közül 66 házas ember, száz albérlok közül 22, száz ágybérlok közül 6. És a főbérlok lakásában minden száz háztartásra 107 gyermek esik, az albérlok háztartásaiban 20, az ágyrajárókéban pedig mindössze 7.

Az ágybérlok rétege csak az egészen kis lakásokra terjed ki, az albérlok ellenben valamennyi lakástípusban általánosan megvan. A kisebb lakásokban mindenesetre nagyobb mértékben, mint a nagyobbakban.

Száz olyan lakásból, amely mindössze egy konyhára terjed ki, 16-ban van ágybérlok; száz egyszobás lakásból 12,7-ben van ágyrajáró és 5,5-ben albérlok; a kétszobások közül már csak négy tart ágyrajárót, ellenben 21 albérloí, a háromszobások közül csak minden száztizedikben akad ágyrajáró, de majdnem minden negyedikben (22%-ban) albérlok. A négyszobás lakásoknál kivételesen még mindig van ágyrajáró, minden 330 ilyen lakás közül egyben; albérloí e lakásoknak is majdnem egyötödrésztében (18,4%) tartanak. Az albérlok rendszere még az ötszobás lakások világában is általános, sőt valamivel jobban dívik, mint a négyszobásokban, mert itt valóban minden ötödik lakásban vannak albérlok; az albérletbe adott lakások aránya jelentékenyebben csak a hatszobás lakásoknál apad, mégpedig minden száz lakás közül 13-ra.

Az ennél nagyobb lakások körében általában minden tizedik lakás albérlős. Az ágyrajárás rendszerének pedig a statisztika szerint a hatszobás lakás a felső határa; ezek közül 383 lakásra esett egy ágybérlős lakás is; ettől kezdve kivész a lakóknak ez a válfaja, de már a hatszobás albérlős lakás is olyan érdekes eset, amelynek nem társadalomrajzban, hanem riportban lehetne a magyarázatát megkeresni.

Az albérlők és ágybérlők száma együtt a fővárosban meghaladja a százezret. Abból a 916.000 emberből, aki Budapesten rendes lakásokban lakik, 909.861-ről tudjuk milyen bérlői viszony köti lakásához. (Főbérlőnek véve a háztulajdonost is, aki a maga házában lakik.) Ezek közül

főbérlő	799.781
társbérlő	5.709
albérlő	63.508
ágybérlő	37.637
vendég	3.117
egyéb	42
ismeretlen címen tartózkodott a lakásban	67

Száz ember közül tehát főbérlő 88, albérlő 7, ágyrajáró 4,2 volt. A társbérlők aránya: minden 333 lélekre egy. Egyébként Budapesten 1930-ban minden nyolcvannyolcadik lakásban volt társbérlő és minden kilencvennyolcadikban vendég.

A kislakásokban lakók között az albérlők és ágybérlők sokkalta nagyobb hányadot tesznek, mint a nagyobb lakásokban. A csak konyhából álló lakások lakói között minden százból 9 az ágyrajárók száma; az egyszobások népében száz közül hét az ágyrajáró, a kétszobásokéban kettő, a háromszobásokéban már csak kétszázból egy, ezenfelül pedig az ágyrajárók aránya elenyészik. Átveszi azonban a helyét az albérlőknek igényesebb és társadalmi szempontból általában véve rendezettebb eleme. Az egyszobás lakásokban minden száz lakó közül 3,3, vagyis minden harmincadik lakó albérlő, amit nem igen lehet másként elképzelni, mint úgy, hogy e lakásokban a főbérlő a konyhába húzódik; a kétszobás lakásokban az albérlők aránya növekszik, mert ezek a lakások már alkalmasabbak is a megosztásra. Ezekben száz bennük-lakó közül 11 az albérlő és ugyanez az arány a háromszobásoknál is. A négyszobásoknál száz lakó közül számítva arányuk 9-re, az ötszobásoknál 7-re száll, a hétszobásokban már csak 4,5 az albérlők aránya e lakások egész népéhez viszonyítva. A nyolcszobásoknál az arány újra emelkedik, majdnem 5%-ig. Ezekben a lakásokban tehát minden huszadik lakó albérlő. [...]

Az albérlet a város fejlődésének hullámvázásával együtt terjed vagy zsugorodik. 1880-ban a fővárosnak minden száz lakosa közül albérlő vagy ágyrajáró volt 14, 1900-ban 12, 1910-ben 14,5. Közvetlenül a háború után 10%-ra csökkent ez az arányszám, amilyen alacsony nem is volt, mióta a statisztika ezt az érdekes jelenséget is megfigyeli. És ma sem több ennél. Ez is annak a jele, hogy a fővárosba való tódulás első hulláma ma már megtörik a környező községekben; a fővárosba már a szilárdabb elem kerül be, az, amely rendesebb lakásra, állandóbb életkörülményekre vágyik, és amelyre nézve ennek meg is van a lehetősége. Budapest lassankint régi jellegzetességeinek igen tekintélyes részét adja át a környező községeknek és városoknak, s maga úgy változik át, mintha csak a javát akarná megmutatni önmagának. Ezzel a nagyváros képe csendesebb, rendezettebb, finomabb, de a fejlődés lendülete is lassúbb ívelésű. [...]

Móricz Miklós: Budapest társadalomrajza. Statisztikai Közlemények, 64. köt. 2. sz. Bp., 1934. 13-25., 27. p.

Pásztor Mihály: Budapest gondjai

1927

Új Messiás eljövételét várjuk. Mindennap gondolunk rá és újra, meg újra kérdezzük, hogy mikor jön? Az új Messiásnak Konjunktura a neve. Gyakorlati és elméleti közgazdák egyre többet beszélnek és írnak róla, s mint nagy vadászat idején a hajtók szavától a rengeteg: olyan hangos most a közgazdasági élet a biztatástól, hogy jöjjön már; várják!!... [...]

A nagy beruházóakcióba 20 millió aranykoronás kislakásépítéssel tudvalevően belekapcsolódik a főváros is. Mivel a lakásépítés ma nem üzlet: a magántőke nem épít. Viszont a lakásínségen enyhíteni kell, aminthogy kenyeret és munkát kell adni a munkanélküli iparnak is.

Budapest minden időben az építőakciókból pénzelt. Mikor már kiapadt minden jövedelmi forrás, és a gazdasági depresszió ránehezedett a városra; jött az *építőláz*. A tőkések, a vállalkozók, a spekulánsok építeni kezdtek, és láz lett belőle. Néhányan elkezdtek, a többi meg utánacsinálta. A város jövőendő fejlődésének az eszközpótlása¹⁶⁶ volt az a láz, mely egyszerre 24 iparágat mozgatott meg, s kenyeret, foglalkozást adott az emberek ezreinek. A spekuláció keltette életre az építőlázat a kilencvenes évek végén, és 1909-ben, a nagy pangás idején Bárczy István akciója támasztotta fel azt a hatalmas építőtevékenységet, mely a nyomasztó lakásínség enyhítésén kívül egy sereg lakóházzal, iskolával, középülettel gyarapította Budapest épületvagyonát. Ennek a következménye, hogy

1909-ben	74.97	millió aranykoronát
1910-ben	104.59	” ”
1911-ben	145.82	” ”
1912-ben	146.42	” ”
négy év alatt összesen	471.80	millió aranykoronát

invesztáltak házépítésbe Budapesten.

Ebből a nagy summából azonban nem is egészen 30 millió aranykorona volt csupán a főváros pénze. A többi magánosoké volt, akik két esztendő alatt - 1911-ben és 1912-ben - nem 300 milliárdot - mint most, - hanem csak 300 milliót dobtak bele építés formájában a gazdasági életbe, de az a 300 millió aranykorona volt. (4 $\frac{1}{3}$ billió.) [...]

Több, mint 27 ezer lakás és 93 ezer szoba volt az aratása ennek a háromesztendős akciónak. Csakhogy, mint minden láznak, úgy ennek az építőláznak is megvan a maga reakciója. És ez a reakció annál súlyosabb következményekkel jár, minél kisebb a gazdasági élet ellenálló ereje. Nem szabad elfelejteni, hogy az efféle lakásépítőakció, a hirtelen támadt munka- és kereseti alkalom rengeteg embert csődít fel a fővárosba, és a bevándorlók, az új jövevények itt maradnak akkor is, amikor kikoptak a keresetből. Itt akarják bevárni a jobb időket. Közben felélik, amit félreraktak és növelik a pauperizmust.

Hogy a főváros legújabb lakásépítőakciójának mi lesz a végső következése: ebben a pillanatban nehéz lenne megmondani.

¹⁶⁶ Leszámítolás.

Miről van szó? 3400 kislakás épül, főként a perifériákon; jobbadán egyszobás szegénylakások. Pedig szegénység és egyszobás lakás dolgában most sem szűkülünk; hiszen Budapest lakosságának több mint a fele most is egyszobás lakásban lakik, és az a legszomorúbb, hogy olyan nagy a szegénység, hogy el sem fér a rendelkezésre álló egyszobás lakásokban. Új egyszobás lakásokra van tehát szükség, hogy azokat is el lehessen helyezni, akiknek eddig nem jutott rendes hajlék.

A városi statisztikai hivatal legfrissebb lakásstatisztikájánál pregnánsabban semmi meg nem mutatja, hogy az összeomlás óta mint halmozódott a szegénység Budapesten. Azt már mondtuk, hogy a lakosságnak több mint fele egyszobás lakásban lakik. Ehhez azonban tudnunk kell még azt is, hogy az úgynevezett „rendes lakásokban” lakó népességnek majdnem fele: 40%-a negyed-, ötöd-, hatod- meg hetedmagával lakik egy szobában. De a statisztika osztályozza, skatulyázza a szegénységet is. A statisztikai hivatal a rendes lakásokban lakóktól külön választja azokat, akik nem is lakásban, hanem statisztikus terminus technicussal élve, *egyéb bérleményben*: boltban, raktárban, műhelyben, kocsiszínben, félszerben, stb-ben húzzák meg magukat. A múlt esztendő elején 54 ezren laktak ilyen „egyéb bérleményben” és az a legszomorúbb, hogy 1920-ban még csak 24 ezer lakója volt az egyéb bérleményeknek; tehát mindössze öt esztendő alatt 30 ezerrel nőtt meg a kocsiszínben meg a boltban lakók száma.

Nem érdekesség nélkül való az sem, hogy ugyancsak az utolsó öt esztendő alatt az egyszobás lakások lakossága 22 ezerrel szaporodott, és szomorú jelenség, hogy a munkásnépesség 80%-a egyszobás lakásban lakik s csak 17,7%-nak jut kétszobás lakás. Sokkal jobb viszonyok között él természetesen a magántisztviselő népesség, melynek hatodrésze (17,1%-a) lakik egyszobás lakásban, és legjobb helyzetben van a köztisztviselő, melynek közel nyolcadrésze (13,3%-a) lakik egyszobás lakásban.

Illúziórontók ezek a számok, de nem árt megismerni őket különösen most, mikor tele vagyunk optimizmussal, és a konjunktúrát várjuk. És nem árt szemlét tartani a statisztikai számok seregei felett, hogy az 1925. év végi népszámlálás egy-egy adatát összevessük az 1920. évi népszámlálás adataival. Lássuk, mi történt az utolsó öt esztendő alatt?

Hat esztendővel ezelőtt mindenki pesszimista volt. Emlékezhetünk rá, hogy azok, akik szeretnek jóslgatni: megjövendölték, hogy Budapestnek el kell sorvadnia. *Vízfejnek* mondták Budapestet; azt mondták, hogy ez a mi fővárosunk sokkal nagyobb, hogy ekkora várost ilyen kis ország el tudna tartani. Megjövendölték, hogy lassacskán el fog néptelenedni Budapest; elköltöznek, elszivárognak innen az emberek. Nos, a jövendőmondóknak nem volt igazuk. Budapest nem néptelenedett el. A lakosság 1920 óta nem fogyott, hanem nőtt. Nem sokkal, csak 30 ezerrel gyarapodott a népesség, de gyarapodott. Természetesen a háború, a forradalmak és minden, ami azóta itt átviharzott: alaposan rajtahagyta a keze nyomát ezen a városon. A gazdasági válságok sorozatát és a tőkepusztulást nem is lehetett ilyen rövid idő alatt kiheverni. De a temérdek baj, válság nem tudta legyűrti e város népét. A munka tempóját nem tudta meglassítani a megpróbáltatások hosszú sora, és Budapest lakossága sziszifuszi erőfeszítéssel harcol tovább a kenyérért, a boldogulásért és a jobb életstandardért.

Kétségtelen, hogy sok a helyrehozni való, mert a békeidők megszokott rendjét az új idők tökéletesen felforgatták. Még a lakosság nem és kor szerint való tagozódása is megváltozott. 1920 óta 14 ezerrel csökkent a férfilakosság; az 5-15 év között levő gyermekek száma pedig 22 ezerrel kevesebb ma, mint 1920-ban volt. Ez az emberdeficit a legfájdalmasabb, és ez a veszteség a háború bűne. Ezek azok a hiányzó gyerekek, akik a háború alatt, a háború miatt nem tudtak megszületni. Ez a 22 ezer gyerek 5-10 év múlva hasznos tagja lett volna a társadalomnak. Ennek a 22 ezer gyereknek a munkaereje öt-tíz esztendő múlva hiányozni fog a regenerálás nagy munkájában.

Érdekes, hogy az utolsó hat esztendőben még a népesség felekezetek szerint való tagozódása is megváltozott. Az 1925. évvégi statisztikából hiányzik *nyolc és félezer izraelita*, aki az 1920-as népesedési statisztikában még benne volt. Hová lettek? Nem vándoroltak el, hanem csak átköltöztek a statisztika más rublikájába; ugyanis 1800 zsidó más felekezetre tért át; és félezer pedig az ismeretlen vallásúak rovatában szerepel, abban a rovatban, amelybe a felekezetnélkülieket szokta elkönyvelni a statisztika.

Nagy az eltolódás a foglalkozási kategóriák között. A kenyérkeresők száma ugyan ma is körülbelül akkora, mint 1920-ban volt, de ma cca 20-20 ezer főnyivel kisebb úgy a kereskedő, mint az ipari kereső népesség. Ezzel szemben a bizonytalan foglalkozású és nem állandó keresetű emberek száma ugyancsak megnőtt. Erősen megduzzadt a mindenféle ügynökök serege; ezernél jelentékenyen nagyobb a nyugdíjasok száma; ellenben a hivatalosan számbavett szellemi és fizikai munkanélküliek száma 30 ezerre nőtt; pedig nem szabad elfelejteni, hogy ez a munkanélküliség, ha a családtagokat is számbavesszük, nem is 30, hanem 68 ezer emberre vonatkozik. [...]

Ha tovább firtatjuk Budapest életének titkait: rájövünk, hogy a főváros kenyérkereső népességének több mint ötödrésze az állam vagy a város kenyérét eszi. Ennek a hatalmas apparátusnak a fenntartási költsége óriási terhet ró a főváros publikumára, mely a fogyasztási, fénnyüzési, valamint városi adókat, illetékeket és vámokat nem számítva az ország egyenes állami adóbevételeinek közel 38%-át fizeti. A közterhek súlyán csak az enyhít valamicskét, hogy ma Budapesten minden ötödik kenyérkereső vagy az állam, vagy a főváros alkalmazottja. Ezek itt költik el a keresetüket, és visszaadnak valamicskét a kereskedelemnek és iparnak abból, amit adókban befizetünk. Ez pedig nagy szó, mert ma a közalkalmazottak a legfizetőképesebbek, és amikor tavaly a főváros megjavította alkalmazottainak a fizetését: menten meglátszott a piacon, hogy több pénz forog, s hogy többen és többet költenek. Aminthogy mindig meglátszik Budapest ábrázatán az is, mikor ősszel aratás után Pestre jön vásárolni a vidék; de megérzi a piac a házbérfertályt is. Február elsején például 45 millió aranykoronányi házbér volt esedékes, és megérezte a piac, hogy a publikum ebből a 45 millióból legfeljebb csak 15-20 milliót fizetett, a többit pedig a következő elsejére hagyta.

Minden-minden meglátszik a város ábrázatán, ha van pénze, ha nincs pénze; a jókedv és a gondok. Egy finom és érzékeny műszer, egy szeizmográf megérez minden változást, amit a gazdasági élet produkál, és ez a szeizmográf a publikum - zsebe. Megérzik a zsebek, hogy a fixfizetésűek - a kenyérkereső lakosság ⁴/5-e - átlagban még mindig csak a 65-70%-át kapják a békebeli fizetésnek, és megérzik a zsebek, hogy a megélhetés a statisztikai hivatal indexei szerint 25-30%-kal drágább, mint az utolsó békeesztendőben volt, amiből az világlik ki, hogy a kenyérkereső lakosság négyötödének a vásárlóereje csak feleakkora, mint az utolsó békeesztendőben volt. A publikum felére, vagy legjobb esetben 60%-ra lecsökkent vásárlóképességével szemben áll tudvalevően a kereskedők és iparosok számának abnormis megnövekedése. [...]

Pásztor Mihály: Budapest gondjai. Városi Szemle, XIII. évf. (1927.) 466-471. p.

Zentay Dezső: A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében

1930

A foglalkozások eltolódása Budapesten

Amíg Budapest népessége 1910-től 1920-ig 880.371-ről 928.996-ra nőtt meg, tehát 48.625 lélekkel *gyarapodott*, addig a keresők száma 492.975-ről 486.546-ra *fogyott*. Mindjárt mutasunk rá, hogy a kereső férfiak 15.000-nyi *csökkenésével* szemben a kereső nők száma 12.000-rel *emelkedett*.

Az önállóak száma több mint 20.000-rel nagyobbodott, a tisztviselőké több mint 30.000-rel növekedett meg, de a munkásság tábora 58.000 keresővel kisebb lett.

Ötezerrel több önálló iparos, hatezerrel több önálló kereskedő, tízezerrel több tőkés és nyugdíjas emelte 88.000-ről 109.000-re az önállóak számát.

Ezerrel több ipari tisztviselő, 12.000-rel több kereskedelmi tisztviselő, 3.000-rel több közlekedési tisztviselő, 14.000-rel több köztisztviselő és szabadfoglalkozási pályán működő tisztviselő duzzasztotta meg 68.000-ről 101.000-re a szellemi munkások seregét.

De 37.000-rel *kevesebb* ipari szakmunkás, 6000-rel *kevesebb* napszámos és 18.000-rel *kevesebb* háztartási alkalmazott csökkentette 337.000-ről 279.000-re a fizikai munkásság táborát.

1910-től 1920-ig egy évtized alatt történt Budapesten ez a nagy átalakulás. *És ez az egészségtelen tagozódás még akkor is életre hívta volna a munkanélküliség rémét, ha az ebben az időben félelmetesre növe már régen nem garázdálkodott volna.*

Különösen a produktívabb munkaképességű szakképzettebb férfimunkásság sínylette meg a kietlen helyzet sivárságát. A háború előtt Budapesten még 175.529 férfimunkás dolgozott az ipar-forgalom területén. Az összeomlás után már csak 140.223-at találunk ebben a kategóriában. Több, mint 35.000 szakmunkás előtt berekesztődött a felemelkedés útja. Egy részük primitívebb foglalkozásba süllyedt. Jórészüik azonban a kenyértelenség szomorú gondjai között élte a kínzó ma és bizonytalan holnap csüggesztő napjait.

S ha általánosságban erősödött is a női keresők száma az iparforgalomban, 5000-en mégis kiszorultak régi helyeikről. A közalkalmazásba jutott női segédmunkások száma azonban 3048-ról 6039-re ugrott. És nőtt a kereskedelmi alkalmazásba került nők száma is.

Az értelmiségi pályán a szellemi munkások tábora úgy elhatalmasodott a fővárosban, hogy a férfiak száma 13.000-rel, a nőké 20.000-rel növe tornyosodott magasra. Ez pedig azt jelentette, hogy *Budapesten a háború előtt minden hetedik kereső volt tisztviselő, a háború után azonban már minden ötödik ott szorongott az elproletárosodó szellemi munkások között.* Száz kereső nő közül 1910-ben 9 nőtisztviselő képviselte a női munkásság térhódítását, 1920-ban már 19 mutatta az újabb előrenyomulás erejét. Amíg a férfitisztviselők aránya csak 25%-os emelkedést mutatott, addig a nők négyakkora erővel árasztották el a munka küzdőterét.

Vigasztalan volt tehát a helyzet 1920 végén, a népszámlálás idején. Pedig ez a kép már a letompultabb, elhalványodott viszonyokat mutatja. Hiszen nem az összeomlás legszomorúbb napjait tükrözi.

Ez már a bizakodás, a lábadozás ideje volt. De a háború pusztításának irtózatos sebe még alig hegedt be. A gyógyulás idejét újabb megpróbáltatások zavarták. Egymás segítése, egymás

bátorítása helyett a gyűlölet lesz úrrá. Egymás támogatása helyett, egymás legyűrésére feszülnek csak az idegek és izmok. A létért való küzdelem vad hajszává fajul. A féktelen erőfeszítés megmérgezte a nemesebb erkölcsi érzést.

A világháborút gazdasági háború követte. Válságok sorozata sodorja a munkanélküliségbe a dolgozni akarókat. [...]

A munkanélküliek műveltségi viszonyai.

[...] A szellemi foglalkozásra képesített munkanélküliek iskolai végzettségét és egyéb képzettségét is bemutatják az összegyűjtött adatok. Bennük rejlik a munkanélküliség szomorú problémájának egyik legjellemzőbb tünete.

Valamikor még biztos egzisztenciát jelentett a középiskolai végzettség. Sőt a jóléthez vezető kapukat is megnyitotta a doktori diploma, vagy a főiskolákon szerzett oklevél.

Nem is olyan régen a szorgalom és tudás elég volt a boldoguláshoz. Ma már elveszítette bűvös erejét a tanultság. Alig jut érvényesüléshez a tehetség. S az oklevél nem egyszer inkább gátja, mint kulcsa a munkaalkalomnak. Különösen, ha alsóbbrendű munkára kényszerül a magasabb képzettségű egyén.

Mélyen lehangoló kép bontakozik ki elénk a munkahiányban szenvedő értelmiség iskolai végzettségének a tanulmányozásánál.

De egyben meggondolandó tanulságra is rámutatnak az elfogulatlan számok.

Budapest 1920-ban az értelmiségnek olyan tömege torlódott össze, hogy a 15 éven felüli népesség 8,4%-ának volt középiskolai 8 osztályú végzettsége. *Négyszer akkora ez, mint az országos arány. Most a szellemi munkát kereső munkanélküliek között 13,8%-ot ér el a középiskola 8 osztályát elvégzettek száma. S amíg a fővárosban a népesség 3,9%-ának, a 15 éven felüli lakosság 4,9%-ának volt főiskolai képzettsége, addig a munkanélküli értelmiségnél harmadszszor ekkora, 10,7% a főiskolákon képesítettek aránya.*

Ebben a két kategóriában együttesen a munkanélküliek egynegyed része, pontosan 24,5%-a gyűlt össze.

Budapest 1928-ban 1030 középiskolában érettségizett, 876 felsőkereskedelmet végzett és 800 főiskolai képesítést nyert egyén futkosott hasztalan munkaalkalom után. Pedig a legtöbben nagyobb képzettségük ellenére válogatás nélkül vállaltak volna akármilyen munkát. Aminthogy soknak olyan szerencséje volt, hogy sikerült is ez a fáradozásuk. [...]

Hivatalos összeállítás szerint az államrendőrség őrszemélyzetében is hét egyetemet végzett és 40 érettségizett rendőr teljesít szolgálatot.

És éppen e sorok írásakor került nyilvánosságra, hogy a székesfőváros köztisztasági hivatalánál 1250 alkalmazott között 45 volt magántisztviselő dolgozik. De nem az irodában, hanem az utcákon. Közöttük 2 jogvégzett, 6 mérnök, 9 érettségit tett, 12 felsőipariskolát végzett, 6 pedig katonatiszt volt. És most az utcát seprik. Irigyelt foglalkozás lett ez is. Hiszen kommuniké hirdeti, hogy nincs újabb üresedés, hiábavaló tehát az újabb kérvények özöne. Ha valljuk is, hogy nincs méltatlan munka, mégis ingadozó alapon nyugszik a társadalom, ha kvalifikált tagjainak, még mérnöki diplomával is utcasepréssel kell keresni a kenyerüket.

De még kétségbeejtőbb, hogy az az 1412 munkanélküli, aki a középiskola 4-7 osztályának az elvégzése után próbált boldogulni és az az 1161 munkát kereső, aki a felső kereskedelmi 1-3. osztályának a padjaiból sodródott az élet viharába, már itt is hiába kísérelte. Aminthogy

zárt kaput talált eddig mindenütt az a 858 szakiskolát végzett és 1350 szaktanfolyamot hallgató munkanélküli is, akiknek mindnek megvan a képzettsége szellemi munkára is. De amire megszerezték a képesítésüket, akkorra értéktelenné vált számukra az iskolai bizonyítványuk. Hiszen arra a szörnyű valóságra kellett ébredniök, hogy hiába küzdöttek érte 12-16 éven át. Az iskolai készség nem jogcím a kereső munkára. A nagyobb képzettségeknek már nincsen varázsa. Az élet terített asztalánál már nem tud számukra helyet szerezni.

Aggasztóan nagy számok sorakoznak a statisztika rublikáiban. És megdöbbentő módon éppen a legmagasabb képzettségűek torlódnak legsűrűbben.

A szellemi munkanélküliek száma 1926 decemberétől 1928 februárjáig 6509-ről 7487-re, *15%-kal emelkedett*. De közöttük az érettségizettek száma 1462-ről 1906-ra izmosodva *30%-kal növekedett*. *A főiskolát végzettek száma pedig még ennél is erősebb. 483-ról 800-ra ugorva 66%-kal emelkedett.*

A feltörekvő új nemzedékben felgyülemlett szellemi tőke fecsérlődik így el felhasználatlanul. Sem az állam, sem a társadalom nem tudja a közösség javára igénybe venni ezt a meddön szétfolyó gazdasági erőt. Kárbavész így a tanultságban és tudásban rejlő produktív módon gyümölcsöztethető érték. És ezzel nemcsak a nemzet fejlődését éri pótolhatatlan veszteség. Nemcsak a társadalom nélkülözi több ezer tagjának hasznosítható tehetségét. De a szellemi proletariátusnak olyan talaja termékenyül meg, amelyben csak elkeseredést és nyomort érlel a teremtető idő.[...]

Miből élnek a munkanélküliek?

„Miből élt munkanélküliségének tartalma alatt?” - ezt tudakolta a számlálólap 53. pontja. És az állásnélküliek egy része talán gondolkozott itt előbb. Némelyik talán sokáig. De aztán lelkiismeretesen feleltek a kérdésre. Sorra beszámolt valamennyi a „jövedelméről.” Nézzük hát sorra mi is, mit rejtegettek a válaszok és milyen tragédiákra világítanak rá azok a szomorú számok, amelyekben 7487 szellemi foglalkozású állásnélküli egyéni nyomorúsága elevenedik meg.

Általánosságban csak egy csoport tűnik fel kiemelkedően magas arányával. Azoké, akiket a hozzátartozók segítettek. *Több, mint egyharmad részük (36,7%) szülői támogatásból élt.* Ebből tengődött munkanélkülisége óta 2744 állásnélküli.

Az „egyéb és ismeretlen” gyűjtőnév alatt szereplő 1320 egyént figyelmen kívül kell hagynunk, bármilyen nagy is a számuk. Annyira megoszló és széteső források buggyannak itt fel vékonyka erecskében, hogy kimerítésük és részletes felosztásuk sem vinne közelebb célunkhoz. Nem adna jellemzőbb képet, mint a többi segítséget nyújtó *mankó*. Mert bizony csak támogató jövedelempótló, csip-csup tételek szégyenkeznek itt különböző elnevezés alatt.

A második legnagyobb csoportban a kölcsönökből élők lehangolóan nagy tömege tornyosul magasra. Csaknem minden hatodik munkanélküli (15,5%) kölcsönre volt ráutalva. Ilyenekből tartotta fenn magát és családját, *amióta megszűnt számára a munkaereje jövedelmet hozó csereeszköz lenni.* Pontosan 1163 állásnélkülinek apró adományokért, kisebb-nagyobb - ki tudja hányszor megtagadott - kölcsönökért kellett megalázkodni embertársai előtt. Hogy így húzhassa, így menthesse át egyik napról a másikra tragikusra fordult életét.

Körülbelül minden 11-ik állásnélküli (8,9%) úgy vergődött, hogy alkalmi munkát vállalt - ha kapott. Hogy szerencsésebb esetben saját szakmájukban jutottak-e - néha - kisegítő munkaalakomhoz, vagy szükség esetén „kötörés” volt ez a megváltó alkalmi munka (amint ezt a magántisztviselők legutolsó közgyűlésén jelentette az egyik előadó), azt nem tudjuk megállá-

pítani. Talán nem is fontos a munka jellege. Az a lényeges itt, hogy ilyent is vállaltak azok az intelligens, értelmiséghez tartozó szellemi munkások, akiket az ellenállhatatlan szükség erre kényszerített. Összesen 664-en éltek alkalmi munkából.

A többi csoportban már kisebbek a számok, ha az ínség közös sorsa egyforma maradt is.

Végkielégítését 5%, 375 munkanélküli fogyasztgatta addig, ameddig futotta. A nyugdíj már csak 249-nél szolgált jogcímül arra, hogy megélhetési pótlék legyen. Csaknem éppen ennyien - 246-an - az ingóságaikat adogatták el apránként, amíg tartott belőle. A megtakarított kis tőkéjükből 186-an éldegéltek. Aligha lehetett ez számottevő összeg. A tisztviselői pályákon bizony alig akad olyan jövedelem, hogy a minden napra is alig elegendő fixből még megtakarítható tőke is halmozódhassék föl.

Még jellemzőbb képet mutat a férfiak és nők megoszlása az egyes csoportokon belül.

Ha az állásnélküliek között már általában is feltűnt a hozzátartozók támogatására utaltak túlnyomó aránya, annál szembetűnőbb az a *nőknél, ahol 100 állásnélküli közül 60,2-t tartottak el a szülők.*

A férfiaknál csak 21,1 ez az arány. De még a nők között is kiugranak az alkalmazásban nem voltak tömeges számai. Ezeknek ugyanis *háromnegyed része (76,1%) él szülői támogatásból.* Helyesebben 631 közül 480 még ki sem kerülhetett a szülői házból, hogy szárnyat bontogatva önálló keresethez jusson. *Itt is megállapítható tehát, hogy a kereső nők túlnyomó része inkább segítő családtag. Aki eltartottá esik vissza, ha elveszti állását, s ha van, aki eltartja.*

Viszont a férfiak között a kölcsönből és adományokból élők aránya a magas. Amíg száz nő közül csak 1,7 tudott ilyen módon keresetet pótló segélyekhez jutni, addig minden negyedik férfi (24,7%) ebből élt. S ha 100 nő közül csak alig három végzett alkalmi munkát, a férfiak között több mint négyszer ekkora az ilyenre sikeresen vállalkozók aránya (12,9%). Az alkalmi munkából élő 581 férfival szemben mégis 83 nőt találtunk, akik ilyen módon igyekeztek elviselhetőbbé tenni sivár helyzetüket.

És úgyszólván csak a férfiak privilégiuma az ügynökösködés is (3,6%). Bár a 163 férfi mellett három nő is próbálkozott ezzel a tiszteletreméltó - nekik mégis szokatlan - foglalkozással. De a nőtartás című csoportban természetesen már maguk közt vannak a nők. S ha nem is túl népes az itt szereplők száma, mégis félszáznál többen, 63-an vannak. Mégegyszer annyian, mint akik varrásból (32) vagy tanításból (32) tartották el magukat.

Ugyancsak speciális női kereseti forrás a kézimunkázás is. A szellemi képzettség így formálódott át 115 nőnél jelleg szerint is fizikai munkává. Elég magas még a végkielégítésüket fogyasztó nők száma is (96), noha a férfiak között háromszor ennyi élt ebből. A 43 nyugdíjból élő nővel szemben pedig ötször annyi (206) férfit látunk. [...]

Zentay Dezső: A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében Budapesten. Statisztikai Közlemények, 60. kötet 4. sz. Bp., 1930. 44-46., 145., 147., 187-188. p.

Molnár Olga: Munkanélküliség a szellemi pályákon alkalmazott nők körében

Munkanélküliség a szellemi pályákon általában

[...] A kultúra fejlődésével, az iskolázottság általánosabbá válásával egyre szélesebb rétegek tódultak a szellemi pályák felé. Néhány évtizeddel ezelőtt a férfi tisztviselők között még elégséges, sőt megfelelő képesítés volt a középiskola négy osztálya. A nyolc középiskola elvégzése pedig a szakhivatalok kivételével csaknem minden állást megnyitott előttük. A nők műveltsége, a világháborút megelőző két évtizedben, szintén befejeződött a négy középiskolával, és csak a módosabb családok végeztették el leánygyermekikkel a magasabb osztályokat. Aránylag kevés úri család akadt, amely hivatásra nevelte leányait. Egyedül a tanítónői pálya volt az, mely némi jelentőségnek örvendett. A postai és vasúti szolgálatok ellátásához teljesen elégséges volt négy középiskolai osztály elvégzése.

Félszázaddal ezelőtt a középosztályú családok leányait majdnem kizárólag a családi élet számára nevelték. Ha azután esetleg pártában maradtak, eltartásuk nem okozott nagyobb gondot az eltartó családtagoknak. Alkalmazásba rendszerint csak azok a leányok mentek, akiknek családja valamely anyagi természetű csapás folytán elszegényedett, vagy a gyermekek igen nagy számára való tekintettel, tanácsosnak látszott a leánygyermek jövőjét is valami módon biztosítani. Mindkét csoportba tartozó nők azonban inkább a magasabb életkorban szánták rá magukat a kenyérkereső munkára.

A háború előtt magasabb középiskolát, egyetemet rendszerint csak azok a középosztályú leányok végeztek, akik tehetségüknel vagy hajlamuknál fogva erre kiváltképpen alkalmasak voltak, akiket az érdeklődés, a tudás vágya kiemelt leánytársaik közül. Ebben az időben kezdték előzőlni az alsóbb néposztály leánygyermekei a polgári iskolákat, melyeknek befejezéseként elvégezték az egyéves kereskedelmi szaktanfolyamot. A hetvenes években a székesfővárosi leánypolgári iskolák tanulóinak száma alig érte el az ezret. A század elején létszámuk már ötezer volt, és ez a szám a háborút közvetlenül megelőző időben tízezerre, sőt még magasabbra szökött fel. Ugyanebben az időben az egyéves kereskedelmi szaktanfolyam növendékeinek a száma szintén elérte az ezret, majd a világháború alatt másfélezer fölé emelkedett. Természetes volt, hogy az a szélesebb népességi réteg, mely ilyenformán megszerezte azt a képesítést, mellyel a hivatalok íróasztalai mellett elhelyezkedhetett, már nem vágyott vissza a sokszor nagyon egyszerű háztartások tűzhelyei mellé, hanem iparkodott elhelyezkedni abban a magasabb társadalmi rétegben, melyet a hivatalnokosztály képviselt. Célja volt: az irodai elhelyezkedés, ami nem is jelentett túl nehezen elérhető ábrándot az újonnan feltörő réteg számára. A leánygimnáziumok növendékei még közvetlenül a háborút megelőző években sem igen haladták meg a félezret, jórésük a tanári, és nem hivatalnoki pályákra készült, s nem volt számottevő ellenfele a fentebb említett csoportnak az érvényesülési törekvések terén. Magasabb képzettségű nőtisztviselő-anyag hiányában szinte akadálytalanul foglalhatták tehát el a hivatalok íróasztalait.

A háború okozta férfihiány tág kaput nyitott a nőtisztviselők minden rétege számára, tekintet nélkül a képesítésre. A háború befejeztével azonban, mikor részint a férfi munkaerők visszatértek, részint már egy jóval magasabb képzettségű - egyetemet, főiskolát végzett és érettségített - nőtisztviselő-tömeg állott rendelkezésre, a régebbi, kevesebb iskolázottsággal bíró réteg kezdett mindinkább kiszorulni a hivatalokból. Ezek, akiknek a csoportjához egyre újabb hasonlóan alacsony képzettségű fiatalabb korosztályok járultak, nemcsak nagyon megnehezí-

tették a képzettebb réteg érvényesülését, hanem jelentékenyen megnövelték a szellemi pályákon a nők munkanélküliségének arányát is.

A húszas évek derekán végrehajtott leépítések - a B-listák - következtében sok nő távozott végkielégítéssel állásából. Ezeknek egy része, mert másutt elhelyezkedni a nehéz gazdasági viszonyok miatt nem tudott és mert végkielégítése elfogyott, újból, mint munkát kereső, a munkanélküliek táborát növelte. Ide tartoztak azok az asszonyok is, akik férjhez menvén, később elváltak vagy fiatalon özvegyi sorsra jutottak, és újból elhelyezkedésre törekedtek.

A megnehezült gazdasági viszonyok a férfiaknak csak bizonyos koron túl tették lehetővé a nősülést. A leányok is csak később mehettek férjhez. Természetes, hogy a tanulmányaik elvégzése utáni időben elhelyezkedést kerestek. Részben azért, mert nem tudhatták, hogy a megnehezült családalapítási lehetőségek következtében férjhez tudnak-e menni, részben, mert arra gondoltak, hogy a kisfizetésű hivatalnok-férj mellett semmi esetre sem megvetendő az asszony keresete.

A mai megnövekedett életigényeknek a kisfizetésű többgyermekes családapák nem tudtak megfelelni, és így a családok mindenkor nagy könnyebbségnek tekintették, ha az iskoláit befejezett leány állásba jutott. Ez a körülmény, mely teljesen ismeretlen volt még a háború előtti időkben, jelentékenyen megnövelte azoknak az állást kereső nőknek a számát, akik ugyan még a családban éltek, de máris igényt tartottak az életben való elhelyezkedésre.

Hasonlóan növelte a munkát keresők számát a háború és a gazdasági összeomlás által anyagilag tönkrement vagy a családfenntartót elvesztett családok leánygyermekének tömege is, akiknek, tekintet nélkül előképzettségükre, kenyeret kellett keresniök a család részére.

Még nehezebbé tette a munka nélkül lévő nők helyzetét és jelentősen gyarapította számukat az a körülmény, hogy a háborús emberhiány pótlására válogatás nélkül alkalmazott, ma már magasabb korban lévő nőtisztviselők, miután megfelelőbb utánpótlás már nagy számmal állott rendelkezésre, mindinkább kiszorultak állásaikból. A hivatalok összevonása, az irodai munkák racionalizálása a nőtisztviselők bizonyos rétegeit szintén munkanélkülivé tették. Ehhez járult az irodai gépek bevonásával teremtett átmeneti állapot, mely ma még - lévén a kezdet kezdetén - szintén nagyobb számú nőtisztviselő kezéből vette ki a kenyeret.

Végül, de nem mint utolsó szempontot kell megemlíteni az ország megcsonkításával járó mindazokat a hátrányokat, melyeknek súlyát talán elsősorban éppen a szellemi pályákon dolgozó nők érezték meg a legerősebben. A nagy városoknak, s különösen a fővárosnak, mint kormányzati és gazdasági centrumnak, ezenkívül még a vidék elhelyezkedni nem tudó értelmiségét is fel kellett részben szívniok, ami nem csekély súllyal esett a szellemi pályákon munkát kereső nőtársadalom ellátatlanjainak mérlegserpenyőjébe.

A szellemi pályákon munka nélkül lévő nőknek, a fent elmondottakat figyelembe véve, tulajdonképpen két csoportja van. Az elsőbe kell sorozni azokat a nőket, akik hivatásszerűen készültek szellemi pályákra, vagy már mint ilyenek voltak alkalmazásban, és valamely oknál fogva elvesztették állásaikat. Tulajdonképpen csak ezeket volna szabad a szellemi munkanélküliek osztályába sorozni. Van azonban ezenkívül egy másik réteg is. Azon nőknek nagy tömege, akik minden felkészültség nélkül, a gazdasági vagy a családi körülmények kényszerítő nyomása alatt sodródtak ebbe a csoportba, és tömegük helyzeti energiájánál fogva nyomják az előbb említettek rétegét.

A minősítési igények leszállása, melyet a háború alatt a szükség szült meg, állandósult. Akkor ez a folyamat természetes következménye volt az emberhiánynak, és az adott körülmények között helytálló is volt. A rendes viszonyok helyreállása után azonban tíz-húsz évvel, végtelen nehézségek sorozatának vált kiinduló pontjává.

Az alsó, kezdő állásokat még ma is - a szokásjog alapján - olyan tömegek tartják megszállva, melyek kedvező körülmények által adott esetekben sem emelkedhetnek feljebb, és amelyeknek igényeit teljesen ki is elégítik az itt nyújtott csaknem minimális ellenszolgáltatások. Ezek a tömegek zárják el az útját a későbbi, sokkal jobban felkészült fiatalabb nemzedéknek, mely így a kezdő lépéseket sem tudja megtenni a neki megfelelő életpályákon. Köztudomású volt ugyanis a húszas évek második felében, hogy akkor, mikor érettségi vizsgával, néha főiskolai oklevéllel rendelkező fiatalok teljesítettek szolgálatot mint villamos kalauzok, gyári munkások és háztartási alkalmazottak, az alacsonyabb köz- és magánhivatalnoki állásokat a háború alatt bekerült olyan egyének tartották megszállva, akik a *minimális négy középiskolai végzettséggel sem rendelkeztek*. Ez a visszasság bizonyos fokig még ma is fennáll. Érthetetlen ugyanis, hogy akkor, mikor az 1923-as népoktatási törvény hat elemi iskolai osztály elvégzését kívánja meg még a falu napszámosától is, mikor az új iparoktatási törvény a tanoncvizonyba kerülő fiatalságtól négy középiskola elvégzését követeli meg, találunk még jelentékeny számmal olyan egyéneket, aki ezzel a ma már hivatalnoki szempontból minimálisnak sem mondható képesítéssel tisztviselői állásokra pályáznak. Amilyen helyesen és a felvilágosodás szellemében látta meg a kormányzat, hogy az országnak értelmes és képzett iparos- és kereskedőosztályra van szüksége, és ehhez képest emelte itt az iskolázottsági kívánalmakat, olyan érthetetlen az az engedékenységgel, melyet a köz- és magánhivatali alkalmazásban lévő hivatalnokgárdával szemben tanúsít.

A szellemi pályákon munka nélkül lévő egyének most lefolytatott összeírása megdöbbentő adatok birtokába juttatta mindazokat, aki ezzel a kérdéssel hivatásosan vagy tudományosan foglalkoznak.

Az első ilyen összeírás alkalmával 1926-ban összeírott férfiak 9,5, a nőknek 16,9 százaléka még nem volt állásban. Ma, 1935. év december 20-án megejtett felvétel eredményeképpen ez az arány a férfiaknál 31,4, a nőknél 46,9 százalékra emelkedett. Nem meglepő, hogy az itt talált tömegnek 50,9 (férfi), illetőleg 49,4 (nő) százaléka 20-25 éves egyénekből toborozódik, akik tanulmányaik befejezése után még semmiféle állást sem tudtak elnyerni, holott a férfiak 83,4 és a nők 32,1 százaléka középiskolai érettségi bizonyítvánnyal vagy főiskolai végzettséggel rendelkezik. [...]

Molnár Olga: Munkanélküliség a szellemi pályákon alkalmazott nők körében. Statisztikai Közlemények, 88. kötet 4. sz. Bp., 1938. 11-15. p.

Török István: A munkanélküliség a fizikai munkások körében

1914-1932

Tekintettel arra, hogy itt az iparban és kereskedelemben munkát kereső fizikai munkanélküliekről van szó, helyesebb ezek számát az ipari és kereskedelmi segédszemélyzet létszámához viszonyítani. Eszerint a *szóbanforgó fizikai munkanélküliek, 1930-ban a fővárosban található ipari és kereskedelmi segédszemélyzetnek 9,2%-át, a részleges munkaképességű munkanélküliekkel együtt pedig 10,1%-át alkották. 1914-ben ez az arányszám az iparra vonatkozólag 9,4% volt.*

Az idézett kimutatás adataiból az is látható, hogy a munkanélküliség mértéke a fővárosban évről-évre jelentősen változott. 1926-ban jellegzetesen mutatkozik a munkanélküliek számában a pénzérték stabilizálásával kapcsolatos válság, majd 1926 után az átmeneti javulás jelei mutatkoznak. 1930-ban ismét magasra növekedett a munkanélküliek száma, 1932-ben pedig az újabb válság mélypontján, tetőfokát érte el.

A munkanélküliek számának hullámozása az összeírások adatainak tükrében alátámasztást nyer azokban a munkanélküliséggel kapcsolatos egyéb statisztikai adatokban, amelyekről az előzőekben említést tettem. A szóbanforgó statisztikai kimutatásoknak a munkanélküliség alakulására vonatkozó legjellegzetesebb adatait az alábbi táblázat állítja párhuzamba.

A munkanélküliség alakulása Budapesten az 1914-1918. évi világháború után különböző statisztikai adatgyűjtések eredményeinek tükrében.

Megnevezés	A munkanélküliek száma Budapesten az 1914-1918. évi világháború után végrehajtott összeírások eredményei szerint ¹⁾	A Magyar-országi Szakszervezeti Tanács által nyilvántartott munkanélküliek Budapesten és környékén ²⁾	A Keresztényszocialista Szakszervezetek Országos Szövetsége által kimutatott munkanélküliek ³⁾	A Budapesti Hatósági Munkaközvetítőnél 100 munkahelyre esett munkakereső	Az OTI budapesti kerületi pénztárának taglétszáma ⁴⁾	A gyáriparban foglalkoztatott munkások létszáma
1925. december	14.832	12.308	1.002	350	305.344	74.601 ⁵⁾
1926. december	21.238	8.268	1.399	377	303.124	82.913 ⁶⁾
1928. április	11.716	6.606	790	273	376.194	95.732 ⁷⁾
1929. március	11.212	7.322	62	238	358.812	99.550 ⁸⁾
1930. február	20.714	9.909	925	540	350.421	86.515 ⁹⁾
1932. december	37.998	17.121	933	645	300.270	74.654 ¹⁰⁾

¹⁾ Teljes és részleges munkaképességűek együtt. - ²⁾ Kereskedelmi alkalmazottak és magántisztviselők nélkül. -

³⁾ Kereskedelmi alkalmazottak, magántisztviselők, pénzügyi tisztviselők és segédházfelügyelők nélkül. -

⁴⁾ December 31-i állapot. - ⁵⁾ 1926. január 1-i állapot. - ⁶⁾ 1927. január 1-i állapot. - ⁷⁾ 1928. április 1-i állapot. -

⁸⁾ 1929. április 1-i állapot. - ⁹⁾ 1930. január 1-i állapot. - ¹⁰⁾ 1932. október 1-i állapot. [...]

Év	A munkanélküliek számaránya a Magyarországi Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó szakszervezetek tagjai között, százalék	
1925.	14,3	
1926.	9,4	
1928	7,4	
1929.	8,9	
1930.	13,8	
1932.	22,3	[...]

A teljes munkaképességű munkanélküliek megoszlása nem szerint.

Megnevezés	1914.	1925.	1926.	1928.	1929.	1930.	1932.	
	<i>százalékban</i>							
Férfi	89,9	86,5	76,4	80,2	87,8	84,9	84,5	
Nő	10,1	13,5	23,6	19,8	12,2	15,1	15,5	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	[...]

A munkanélküliséggel kapcsolatban legfőbb kérdés, hogy mi volt annak az indítóoka. Természetesen itt csak a közvetlen indítóokat vizsgáljuk, mert az általános gazdasági vagy társadalmi indítók nem a statisztikai kérdőívekből derülnek ki. A kérdésre a munkanélküliek kérdőíveiből kapott válaszok alapján az alábbi számsorok vannak hivatva feleletet adni.

*A teljes munkaképességű munkanélküliek megoszlása foglalkozás
és a munkanélküliség oka szerint*

Megnevezés	1914	1925	1926	1928	1929	1930	1932
A munkanélküliség oka:	<i>százalékban</i>						
elbocsátás munkahiány miatt	74,6	71,6	79,2	76,5	80,4	78,7	83,7
elbocsátás egyéb okból	4,9	8,3	5,2	4,3	6,2	10,0	4,2
felmondás az alkalmazott részéről	7,9	3,2	3,5	3,6	2,7	2,6	1,7
betegség	5,4	4,3	5,6	6,3	5,2	2,7	3,6
baleset	0,6	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3
egyéb	4,5	8,9	2,8	5,8	2,6	2,2	2,4
ismeretlen	2,1	3,6	3,5	3,3	2,6	3,6	4,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A munkanélküliség oka legtöbb esetben elbocsátás volt. Az utolsó felvételek eredményei szerint a munkanélküliek 80-90%-a vesztette el munkahelyét elbocsátás útján, és pedig túlnyomó részben munkahiány miatt, kisebb részben pedig egyéb okból. Ez utóbbi esetekben

az elbocsátás valószínűleg az elbocsátottak hibájából történt. A munkanélküliség okai között szerepel még a felmondás az alkalmazott részéről, betegség és baleset is. Ezek miatt az okok miatt azonban csak egy töredék hagyta el a munkahelyét. 1932-ben az összeírt munkanélkülieknek csak 1,7%-a vált saját felmondása következtében munkanélkülivé, betegség miatt 3,6%, baleset miatt pedig 0,3%.

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek azok az adatok, melyek a munkanélküliség időtartamával foglalkoznak, másszóval azzal a kérdéssel, hogy mióta állnak egyes munkanélküli csoportok munka és kereset nélkül. Minél hosszabb idő óta tart a munkanélküliség, annál nyomasztóbb és demoralizálóbb annak hatása az általa sújtott egyénekre és családokra.

A munkanélküliség időtartamát kétféleképpen lehet számítani, és pedig vagy a rendes foglalkozásban beállott munkanélküliség, vagy a tényleges munkanélküliség időtartama szerint. Az előbbi tágabb értelmű. A munkanélküliek az előbbi szempontból a következő oldalon látható számsorok szerint oszlottak meg.

A teljes munkaképességű munkanélküliek megoszlása a rendes foglalkozásban beállott munkanélküliség tartama szerint.

Megnevezés	1914.	1925.	1926.	1928.	1929.	1930.	1932.
s z á z a l é k b a n							
-7 nap	5,2	2,4	1,2	4,2	2,5	2,3	1,5
7-14 nap	3,0	2,9	3,0	2,7	1,9	1,5	1,6
15-30 nap	7,2	12,9	8,4	6,4	3,9	5,2	3,2
1-2 hónap	9,2	18,0	16,3	10,0	11,1	15,0	6,9
2-3 hónap	11,8	11,9	12,4	8,5	15,3	15,6	6,7
3-6 hónap	32,2	16,3	15,9	29,0	29,4	28,5	12,4
6-12 hónap	17,7	16,3	15,3	15,4	15,2	13,3	13,4
1-2 év	7,8	10,8	12,7	8,4	9,4	9,7	20,9
2-3 év	1,5	2,4	6,0	4,4	2,8	2,8	12,0
3-év	0,5	3,5	6,6	7,9	6,3	4,9	19,3
Ismeretlen	3,9	2,6	2,2	3,1	2,2	1,2	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az adatok a rendes foglalkozásban beállott munkanélküliség időtartamának legkülönbözőbb változatairól számolnak be, és pedig az alig pár nap óta tartó munkanélküliségtől a több éves munkanélküliségig. A számsorokból feltűnik a rendes foglalkozásukban egy hónaptól egy év óta munka nélkül levő egyének magas aránya, mely az összes munkanélküliek 60-70%-át képviselte. Kivételt képeznek az 1932. évi munkanélküli felvétel adatai, melyekben igen nagy tömegben szerepelnek olyan egyének, akik már több mint egy éve szenvedték a munkanélküliség kálváriáját. *A legsúlyosabb a munkanélküliek helyzete az 1932. évi felvétel idején volt*, mert a szóbanforgó évben mélyponton lévő gazdasági válság már 1930-ban megkezdődött, s így sokan voltak, akik évek óta nem tudtak munkához jutni. Míg az egy évnél hosszabb idő óta munka nélkül állók aránya a különböző felvételek idején 10-20% között ingadozott, addig 1932-ben a munkanélkülieknek 52,2%-a egy évnél hosszabb idő óta nem űzhette rendes

foglalkozását, és közülük 19,3% volt olyan, aki már több mint 3 év óta nem tudott rendes foglalkozásához jutni.

A rendes foglalkozásban beállott munkanélküliség tartamától eltér a tényleges munkanélküliség tartama. Ami azt jelenti, hogy a szóbanforgó személyek nemcsak rendes foglalkozásukban, hanem egyáltalában nem tudtak munkát kapni. *Az esetek túlnyomó részében a tényleges munkanélküliség tartama azonos a rendes foglalkozásban beállott munkanélküliség tartamával, kisebb részben azonban annál rövidebb.*

A munkanélküliek tényleges munkanélküliségük tartama szerint a következőképpen oszlottak meg:

A teljes munkaképességű munkanélküliek megoszlása a tényleges munkanélküliség tartama szerint:

Megnevezés	1925.	1926.	1928.	1929.	1930.	1932.
	százalékban					
-7 nap	2,5	1,2	4,7	3,1	2,6	1,7
7-14 nap	3,0	3,4	3,0	2,0	1,6	2,0
15-30 nap	12,9	9,3	6,9	4,1	5,6	3,6
1-2 hónap	19,9	18,5	10,9	12,4	16,0	7,6
2-3 hónap	13,9	12,7	9,6	16,3	16,8	7,5
3-6 hónap	17,0	17,1	31,2	32,6	30,1	13,5
6-12 hónap	15,5	14,9	15,2	14,3	13,0	14,2
1-2 év	9,8	7,7	7,3	7,5	7,9	21,5
2-3 év	1,8	9,2	3,4	2,1	2,0	11,5
3- év	1,9	3,8	5,5	4,0	3,0	14,8
Ismeretlen	1,8	2,2	2,3	1,6	1,4	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az itt közölt arányszámokból látható, hogy *a tényleges munkanélküliség leggyakoribb tartama szintén egy hónap és egy év közé esik.* Kivétel itt is az 1932. évi felvétel, melynek idején a tényleges munkanélküliség leggyakoribb időtartama egy félév és 3 év közé tolódott, és az egy évnél hosszabb idő óta munka nélkül állók aránya 47,7% volt; a munkanélküliek 14,8%-a pedig három évnél hosszabb idő óta állott alkalmazás nélkül. [...]

Török István: A munkanélküliség alakulása Budapesten a fizikai munkások körében 1914-1932. Statisztikai Közlemények, 81. kötet 3. szám Bp. é.n., 10-11., 29-31. p.

Krúdy Gyula: A békebeli tavasz

1925

Milyen jóízűen tudják Pesten ezt a szót kiejteni:

- Békebeli.

Békebeli az a pohár ser, amelyet hosszú szomjúhozás után felhajtunk; békebeli az a pohár bor, amellyel a vasárnapi ebéd után megjutalmazzuk magunkat; békebeli a libapecsenye, hogyha hízott, valamint az asszonyi szívesség, hogyha az nyájas és önzetlen.

Békebeli az álom, amelyből felfrissülve ébredünk fel, hogy még darab ideig, üzletünkbe vagy hivatalunkba menet: elgondolkozunk álmaink jó ízén, jó illatain... És „valódi békebeli” az a falat, amely a lábadozó betegnek végre először jólesik.

Ez az egyetlen szó most Pesten, amely egyszerre, egy szuszra, egy képben: mindent és mindent kifejez, ami után a pesti ember vágyakozna, ami élete célja volna, aminek a kedvéért darab időt még hajlandó volna a városban eltölteni, holott már helye régen meg van jelölve a temetőben.

*

És mostani életünk - mármint annak a generációnak élete, amely jobbat is próbált a mainál - jóformán azzal telik el, hogy keressük a múlt időket, a múlt idők hangulatait, a múlt idők üdveit.

Csak hallgasd meg az emberek beszélgetését, amikor némi önfeledtséggel, szórakozás céljából diskurálnak egymással: - egyik sem kezdi a maga mondanivalóját 1914-en innen. (A háború rossz álom volt, arról nem ildomos dolog beszélni.)

Mennyi mesélnivalójuk van az embereknek a béke boldog éveiről! A pesti levegőről, amelyet ugyan porossá tett a Rákos felől fúvó szél, de annál édesebb lett a lég tavasz felé, amikor fordult a szél, és a budai hegyek felől kezdett fúdogálni; szavahihető öreg polgárok állítják, hogy még a Gellérthegy ibolyaszagát is meg lehetett ilyenkor érezni a városban... S csak hallgasd tovább a tekintélyes polgárok beszédét, majd rájössz, hogy valamikor nem is volt szégyen Pesten tavasszal pepita nadrágot hordani, virágcsokrocskát tenni a kabát gomblyukába, utcasarkokon álldogálni, mintha a tavaszi virágot áruló sváb asszonynak volna az ember lovagja, nem pedig annak a kék fátyolos hölgynek, akinek a Váci utca felől kell jönni...

Ha jól figyelsz a polgárok beszédére: megtudhatod, hogy békebeli az az ibolya volt, amelyet az ember maga szakított, és pedig valamely szoknyás lény kedvéért. Megtudhatod, hogy minden tavaszkor más és más hangjuk lett Pesten és Budán a harangoknak, mintha a telet valamely harangöntő kovács műhelyében töltötték volna. Új utakat, sétányokat lehetett felfedezni a Városligetben és a Margitszigeten, amelyek olyan frisseknek tündek fel, mintha azelőtt sohasem láttuk volna őket. Az emberi arcokat és ruhákat kivasalták valamely csodálatos szabóműhelyben; a sarokban kaptak helyet a télire megtalpalt cipők, hogy helyet adjanak az új cipőknek, amelyek majd lengő, büszke léptekkel, szinte új ritmussal, új zenehangokra viszik tova az embert az élet kellemetes változatosságai felé... Ha jól odafigyelsz: megtudhatod, hogy mindnyájan voltunk valaha békebeli gavallérok; nem estünk kétségbe, ha az adóvégrehajtóval találkoztunk, aminthogy nem ijedtünk meg a magunk árnyékától sem. Nem csóváltuk meg a fejünket, ha új kalapot kellett venni a télen tönkrement kalap helyett - sőt akkor sem

jöttünk túlságosan zavarba, ha egy kis utófarsangolásról, egy korai majálisról vagy egy üdítő tavaszi utazásról tett valaki indítványt.

- Nem éltünk hiába! - mondják az öregebb polgárok, és ekkor aztán te, csendes hallgató, is rájöhetsz, hogy mit jelent Pesten az a szó:

- Békebeli.

Krúdy Gyula: Pesti album. Publicisztikai írások 1919-1933. Bp., 1985. 232-233. p.

Láng Panni: Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai

[...] Apám, második gyerek a sorban, 1885. augusztus 16-án Ajnácskőn az oroszán jegyében született és e csillagkép méltó képviselője lett. Mezítláb járta az elemi osztályokat, és mikor kitűnő tanulóként bekerült Losoncra a gimnáziumba, neki kellett látnia a pénzkeresésnek. Iskolába menés előtt, hajnalban kiment a piacra és ott segített a kofáknak nemcsak a nagybani bevásárlásnál, hanem a rakodásnál sokkal nehezebb munka elvégzésében, a nagykereskedővel való elszámolásban, a kölcsönök és törlesztések nyilvántartásában, sőt még az alku-dozásban is. Ellenszolgáltatásként nemcsak néhány krajcárt keresett naponta, hanem az enni-valóját is.

Kitüntetéssel érettségizett és mivel - szerencséjére - a magyar királyi posta elutasította felvételi kérvényét, mert kézírása nem volt kalligrafikus, felkerült Budapestre, a jogi egyetemre. Diákévei a vakbuzgó magolás és nélkülözés jegyében zajlottak. Teljesen önálló volt: sem otthonról, sem másfelől segélyt, támogatást nem kapott. 1910. november 17-én már nem Löwy, hanem dr. Láng Lajos néven lett a Budapesti Ügyvédi Kamara tagja.

Apám működési területei, közéleti tevékenysége

Röviddel ezután belépett a Magyar Érték és Iparbank Rt-hez, melynek előbb titkára, majd főtitkára lett. Innen vette őt át 1915-ben a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt, melynek ügyésze, főügyésze, végül a jogügyi osztály vezetője, jogtanácsosa és a bank ügyvezető igazgatósági tagja lett. A később Angol-Magyar Bank néven ismert pénzintézet mindennemű jogi ügyleteinek bonyolítása mellett számtalan magánkliense is volt, de kizárólag nagy gazdasági ügyekkel foglalkozott.

Politikai hovatartozását ösztönös igazságérzete, szociális érzékenysége akkor is predesztinálta volna, ha történetesen nem szegénysorsú zsidó családból származik. Lángoló magyar hazafi volt és maradt mindvégig! Már fiatalon rajongott Vázsonyi Vilmosért, annak politikájáért, így rövidesen belépett a Demokrata Pártba. 1925. június 17-én Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottságának tagja, városatya lesz, majd 1932 februárjában a főváros őt, mint egyetlen zsidó városatyát küldi delegáltjaként az országgyűlés felsőházába. [...]

Apám csak magyarul beszélt. Érdeklődése a politika és a gazdasági élet köré összpontosult; anyám a magyaron kívül valóban anyanyelvi fokon beszélt németül, franciául, angolul és operaénekesnői kiképzése folytán olaszul is.

Minden érdekelt, ami összefüggött a művészet valamely ágával, elsősorban persze mindvégig a zenével. De szívesen és igen jól úszott is, teniszezett, korcsolyázott, biciklizett és az első nők között volt, akik Magyarországon letették az autóvezetői vizsgát.

Nehéz két ellentétesebb világból származó embert elgondolni, mint szüleim voltak. Apám az első generáció hihetetlen ambícióját, briliáns intelligenciáját, biztosnak mutakozó közéleti karriert; anyám műveltséget, finom modort, társadalmi kérdésekben biztonságot, az élet minden magánterületén magas színvonalat hozott magával. 1918. február 28-án kötöttek házasságot. Három leánygyermekük született; Judith Mária 1919-ben, Veronika Sarolta 1920-ban, magam pedig 1922-ben.

Az első világháborúban apám nem szolgált, nem vették be katonának egészségi állapota miatt. A Kommün alatt a bankból szabadságolva volt. Nem volt véletlen, hogy apám, bankember lévén, az ekkor tomboló infláció minden fázisáról és várható tendenciájáról legjobban infor-

málva, anyám nagy hozományát egy bankbetétkönyvön hagyta elértéktelenedni. Büszkeségének megfelelő cselekedet volt. Ezzel bebizonyította, hogy nem a pénzéért vette el a dúsgazdag nagybirtokos-lányt.

Az első világháborús infláció tetőpontján apám két dolgot vásárolt: egy hatalmas, kétajtós gyönyörű diófa szekrényt, mely mindvégig az ő ruha- és fehérneműszekrénye maradt - és a zugligeti villát. [...]

Városi lakásaink

Az első „pesti” lakás, amire emlékszem, a IV. kerületi Veres Pálné utca 7. számú ház második emeletén volt. Öt szobából és mellékhelyiségekből állt, évi alapbére 1917-ben 4 ezer korona volt. A lakás tengelyét egy hosszú előszoba képezte. Egyik oldalán sokajtós gardrób szekrény állt, szemben fele textilbevonatú falon, üvegpolt alatt, aranyszínű ruhaakasztó kampók, vendégek részére. Az előszoba négy-öt méter után kör alakúvá szélesedett. Itt fehér lakk-garnitúra állt, világos virágmintás bútorhuzattal.

A Veres Pálné utca felőli oldalra két ajtó nyílt, az első az ebédlőbe vezetett, a második az úriszobába. Egy harmadik ajtón át a szalonba lehetett jutni. Anyám ezen ajtó és az előszoba kiszélesedő része közé beiktatott egy csinos, függönyökkel kasírozott kis helyiséget, amit „kulipintyó”-nak neveztünk és ami tartalék ruha, fehérnemű és háztartási cikkek raktározására szolgált. A negyedik ajtó a gyerekszobába vezetett, amely a Kaas Ivor utcára nézett és közvetlen átjárás volt a szalonnak berendezett sarokszobába, valamint a lakás utolsó szobájába, a szülők hálójába. A fürdőszobába vagy a szülői hálószobából, vagy az előszoba felől lehetett bemenni. A személyzet számára az előszoba lépcsőház felé eső végén volt WC-helyiség, benne külön kis mosdó, kézmosáshoz törülközővel, szappannal. Az ebédlővel szemben az előszobából nyílt az ajtó a konyhába. Ez nagy volt, világos, gáz- és külön fafűtéses tűzhellyel. Balkéz felől nyílt a kamra, jobbra egy kis balkon az udvarra, végében jégszekrénnel.

A konyhán túl helyezkedett el a kétágyas személyzeti szoba, mosdóval, világos udvari kétszárnyas ablakkal. Itt is, mint az egész háztartás fölött, Marika szakácsnőnk uralkodott. Fialat parasztlányként került Zalaegerszegről Schulz nagyanyámhoz, aki remek főző- és házvezetőnőt nevelt belőle. A kelengye „kiegészítéseként” Marika is átkerült anyámhoz, aki teljesen tapasztalatlan háziasszony volt. Marika nálunk maradt nyugdíjazásáig, családtagnak számított. Kölcsönös szeretetben éltünk s ő szuverén vezetője volt a háztartásnak. A szobalányok néha - nem gyakran - váltakoztak, de ha igen, többnyire Marika akaratából.

A lakás szobái tehát félkör alakban voltak egymással összekötve. Ha az összes ajtót kinyitották, végig lehetett menni az öt lakószobán. Ez azért volt fontos, mert apám diák kora óta csak járkálva tanult és egy-egy nagyobb tárgyalás, városházi vagy felsőházi felszólalás előtt sok kilométert gyalogolt le a lakásban, maga elé duruzsolva, gesztikulálva vitatkozott, érvelt másnapi ellenfeleivel.

A Veres Pálné utcai lakás központi fűtéses volt, a gyerekszobában még külön kis gázkályha is állt. A lakás előtt félkörben balkon húzódott, mely ugyanúgy és ugyanott ma is látható. Erről a balkonnál néztük a 20-as évek második felében a felettünk ellebegő Zeppelin léghajót.

1931 tavaszán átköltöztünk Budapest egyik legszebb és legelegánsabb bérházába, az akkori Adria palotába, melyet Tőry Emil és Pogány Mór tervei alapján 1913-ban építettek és az Adria Biztosító Intézet tulajdonát képezte. Négy frontra nyílt a hatalmas háztömb: (ma a budapesti rendőrkapitányság székhelye) a Deák Ferenc utcára, Deák Ferenc térre, Erzsébet térre és a kicsi Miatyánk utcára, ami mint utca megszűnt és ma autóparkoló.

Igazi otthonunk tehát az V. kerület. Deák Ferenc utca 16-18. számú ház jobboldali szárnyának második emeletén egy valóban pompás, nagyszabású lakás lett, amelyet a velünk egy házban, a legfelső emelet atelier-jében¹⁶⁷ lakó Falus Elek tanár rendezett be sok pénzért, sok ízléssel anyám útmutatásai alapján. Ekkor apám folyószámlát nyitott anyámnak a bankban, utasítva a könyvelési osztályt, ha a kontó nullán áll, apám terhére azonnal töltsék fel. Apám ekkor már igen nagy kereső volt, természeténél fogva pedig gavallér, bőkezű adakozó. A ház első emeletén, az alattunk levő lakásban dr. Lévy Béla - a Zsidó Kórház igazgatójának, dr. Lévy Lajosnak fivére - lakott. Ott volt ügyvédi irodája is társaival, dr. Löw Loránttal, és 1945 utáni washingtoni követünkkel, dr. Vámbéry Rusztemmel együtt. Közvetlenül fölöttünk lakott Hollós Ödön, a Kereskedelmi Bank igazgatója és tiszteletbeli japán konzul. Ablakából óriási japán lobogó lógott le, autóján szintén ott lengett az akkor „baráti” felkelő nap jelképe. Presbiter előljáró is volt, de mindez együtt nem segített rajta, 1944-ben a többi zsidónak minősülő lakóval együtt szintén el kellett hagynia a házat.

Az Adria palota lapos tetején 1944-ben légelhárító ágyú állt. Talán ez volt az oka annak, hogy az épületre számos gyújtóbomba esett. Szüleim apám 1944. március 20-i elhurcolása, majd csodával határos kiszabadulása után - augusztusban elismerték változatlanul fennálló felsőházi tagságát és ezzel mentességét az összes, zsidókra vonatkozó rendeletek alól - az utca túlsó oldaláról nézték végig, hogy ég porrá az egész háztömb. Ma kívülről tökéletesen azonos az épület képe a hajdaniéval.

Lakásunk két frontra nézett: a Deák Ferenc térre és a Deák Ferenc utcára. A Deák Ferenc térre négy duplaszárnyú balkonajtó nyílt, a Deák Ferenc utcára három balkonajtó és ezeket követően még öt háromszárnyas ablak.

A lakásba vezető előszoba középső falán nagy aranyozott tükör előtt kis barokk asztalka, oldalain két hozzáillő támlásszék állt. Falba süllyesztett, a bútorkészlet anyagával azonos függőny mögött gardrób húzódott meg, vendégek számára. E kelméről csak annyit, hogy amikor Magyar Bertalan - a Magyar Konfekcióművek Rt elnöke és a „Pannónia” Báránybőrnemesítő és Kereskedelmi Rt igazgatósági tagja és egyik főrésztvényese, a mai irhabundánk egyik „atyja” - feleségével először lépett be új otthonunkba, Lili néni ájuldozott: Falus tanár Láng Lajosnál csak előszobahuzatnak alkalmazta azt az anyagot, amivel az ő Vilma királynő úti kacsalábon forgó otthonában a szalonbútort vonta be.

Az előszobából, egymással szemben, két ajtó nyílt. Az egyik a Dunapart irányában haladva, egy hosszú, beépített szekrénysorú folyosón át a háló- és lakószobákhoz, mellékhelyiségekhez vezetett. A másikon bejutottunk az ún. hallba, melynek hatszögletű, fémbefoglalt, mézszínű üveglakái sok fényt engedtek be a nagy kerek udvar felől. Szemben ezekkel az ablakokkal a szoba túlsó végén a balkonajtó a Deák Ferenc utcára nézett. Berendezéséből két szép Chippendale karosszéken kívül említésre méltó az imazsámoly, melyen a legenda szerint gróf Batthyány térdepelt kivégzése előtt. Két kényelmes ülőgarnitúra és egy márványoszlopon álló aranyozott antik szent Kristóf faszobor, az Ernst-múzeum aukcióinak egyik zsákmánya egészítették ki a berendezést.

A hallból nagy üveges tolóajtón átjutottunk az ebédlőbe, vagy vele szemközt, az ajtó helyett nyitott boltíven át a szalonba. A boltívben ajtószárnyak helyett függöny: a hall frontjára néző oldalán az ott álló garnitúrák huzatanyagából, a szalon oldalán pedig abból a halványsárga nehéz selyembrokátból, amivel az aranyozott szalongoarnitúrát bevonták. Ennek a sarokszobának egy-egy balkonja a Deák Ferenc utcára, ill. térre nyílt. A szoba két oldalán állt a két

¹⁶⁷ Műterem.

zongora, egy Bechstein és egy Bösendorfer hangversenyzongora, utóbbin anyám hegedűje és az enyém. Az egyik falon hatalmas Lotz-angyal lógott arany keretben, éppen olyan, mint amilyen az Operában is volt több. Két szép vitrinben értékes porcelán dísz tárgyak, nipppek. Egy díszes kis komódbban kulcsra zárva a különleges, vendégeknek szánt egyiptomi, bolgár, török cigaretták, kubai szivarok. A komód fölött kedvencem: egy Borsos-festmény, a bűbajos női portré mandolinnal, biedermeier-kori lehetett. Mellette ugyancsak Szentgyörgyi biedermeier festő vázas virágcsendélete, lepke száll a csokor körül.

A függönyös boltív másik oldalán Markó-szerű olasz, 18. századbeli nagy távlatú, gyönyörű tájkép, előterében és oldalt darukat ábrázol, a nádasban gémekek állnak. A Bösendorfer tetején állt a gramofon is, egyre gyarapodó sláger- és tánczene lemezeinkkel. Ebben a szobában számomra a legszebb a balkonajtó előtti aranyozott üvegasztalka nagy porcelán állólámpája volt. Pliszírozott rózsaszín selyemernyője lágy és meghitt fényt vetett ki a hideg estékbe, ha korcsolyázásból, meghívásról hazatérőben felnéztünk otthonunk Deák Ferenc téri oldalára.

A szalonból jutottunk az ún. úriszobába, ami 6 x 9 méteres méretével és a Deák térre nyíló három balkonjával a lakás legnagyobb és legreprezentatívabb helyisége volt. A szalonajtóval szembeni falat teljes szélességében egy mennyezetig érő, több üvegajtós, faragott könyvszekrény borította. Ezt anyám kulcsra zárva tartotta. Csak kérésre és jóváhagyásával lehetett a magyar, német, angol, francia vagy olasz nyelvű olvasmányokhoz jutni. Egyetlen nyitott része apám jogi könyveit tartalmazta. Ezekből hamarosan kiszemeltem Guti Soma „Humoros törvénytörési karcolatok” című könyvecskéjét és ekkortól a bíróságot rendkívül mulatságos helynek tartottam.

A balkonokkal szembeni falnál állt a szoba egyik garnitúrája: mélyvörös bársonypárnás, foteljeiben két személy kényelmesen elfért. Középen márványlapú asztal, néhány szép dísz tárggyal. Közülük egy 17. század elejéről Németországból származó mesterjegyes, dúsan figurális, kupakos templomi kehely a sors szeszélyéből megmaradt. (Évekkel később Bécs egyik legelőkelőbb belvárosi régiségkereskedője áron alul vette meg tőlem, de még így is több hónapra megoldotta anyagi problémáinkat.)

A garnitúra kanapéján öt felnőtt elüldögélhetett. A kanapé fölött lógott a lakás legnagyobb méretű festménye Rosa di Tivolitól: pásztorjelenet juhokkal, elől parányi gyík. Mellette egyik oldalon fa- és rézkeretben Friedländer-től (jó, múlt századbeli német festő) sötétes harci tábornok ábrázoló jelenet, sok alak, harcosok, lovak. A másik oldalon Querfurt-tól kis kép, híd, katonák harcolnak rajta. Ezzel az ülőgarnitúrával ferdén szemben állt apám íróasztala, amit ő, igen kevés kivétellel, csak arra használt, hogy hazaérve rádobja sárga aktatáskáját és a bankba visszatérve, onnan ismét magához vegye. Az íróasztal mögött trónszék méretű fotel, az asztallap maga akkora, hogy beköltözéskor, mielőtt rákerült az obligát márvány írószékes készlet, mi, három gyerek, egyszerre használtuk „ródlipályá”-nak. Az íróasztal fiókjában anyám a hivatalos papírokat őrizte, bejelentőket, cselédkönyveket stb. A trónszék fölött egy Hermann Lipót és egy Iványi Grünwald kép harmonizált egymással.

A középső balkonajtó előtt, kovácsoltvas lábakon álló, a bútorok stílusában faragott fakeretben volt a „téli kert”: pálmák, különböző egzotikus zöld növények. A középső és a harmadik balkonajtó közötti falrész előtt állt a nagy központifutótest, amit Falus tanár úr a nagy ülőgarnitúrával azonos nádfonatú - fafaragásos szekrényszerűséggel fedett el. Két oldalán fent egy-egy kb. 90 cm magas, antik kínai porcelánváza állt, közöttük régi angol festmény: tenger, nagy hullámon vitorlás. Értékes kép volt, keretén a festő neve.

A harmadik, szalonhoz legközelebb eső balkonajtó előtt egy második, tompa kékszínű nádfonatok nélküli, faragott, bársonyhuzatos garnitúrát helyeztek el, valamivel kisebbet, mint

a vörös. E fölött lógott egy második Querfurt-festmény: nagy távolságú magas dóm belseje, benne kis alakok. Mellette régi, sötét olasz kép, sok oszlopos palotával. A szalonba nyíló ajtó és a hall közötti falon még egy nagy karosszék állt, efölött ugyancsak régi festmény: Lót és leányai.

Az úriszobából kis köz vezetett vissza a hallba, ott volt a lakás harmadik - elsősorban látogatóknak szánt - WC-je, kis mosdóval. Ez ugyanarra a világos, nagy udvarra nyílt, mint a hall hátsófrontú ökörszem-ablakai.

A hallban az imazsámoly fölött hat karc lógott, a szemben levő falon egy Magyar-Manheimer és egy Kernstock, a balkon előtt kétoldalon egy-egy Áldor kép díszelgett. A hall üveges tolóajtóját széthúзва léptünk be az ebédlőbe, ahol 24 személy tágasan, 30 kissé kényelmetlenebbül étkezhetett a kihúzott asztal körül. A szoba közepét tehát az ebédlőasztal foglalta el, fölötte igen nagy, sokágú kristálycsillár, számtalan függővel. A csillárról lógott a villanycsengő zsinórja, mellyel anyám, ha éppen nem állt a tálaló előtt a felszolgáló szobalány, hívni tudta őt.

Csengő egyébként minden szobában volt, többnyire a villanykapcsolók alatt. A konyhában felszerelt kis faliszekrényben szám jelezte, melyik szobából jön a hívás. Egy csengetés a szakácsnőnek szólt, kettő az első szobalánynak, három a második szobalánynak.

Az ebédlőt zöld bársony-brokáttal kárpitozták: az asztalt az étkezések közt borító súlyos terítőt csakúgy, mint a balkonajtó mellett álló nagy füles fotelt, melyben hétközben anyám kézimunkázott, harisnyát stoppolt, vasárnap ebéd után apám szundikált. A fotel mellett helyezték el a rádiót. Az ebédlő három szabad fala előtt állt a két szép tálaló és az ezüst-vitrin. A tálalókban volt a hétköznapi, sima fehér étkészlet, a 24 személyes, vastag aranykeretes kobalt porcelánkészlet és a 24 személyes Klinkosch bécsi ezüst evőeszköz. Mindig, hétköznap is, csak ezzel az ezüst evőeszközzel ettünk. Itt volt továbbá a cseh kristálypohár sereg, ritka csiszolási mintájának „Stern und Fächer” a neve. Az abroszaink a brünni Regenhart és Reimann gyárból származtak, nemcsak szépek voltak, de elpusztíthatatlanok is.

Ha nagyobb vendégség jött, anyám egy terítéket mindig sajátkezűleg megcsinált, mintául a szobalányok számára. Az asztalon tál soha nem állt, *csak* virág. Hétköznap is csak az ezüst kenyérkosár és a vizeskancsó lehetett rajta. Minden egyéb a tálalókon várt, hogy a szobalány szem- vagy fejintésre kínáljon. Az ezüst vitrinben a balkonajtó és az ablak közt az étkészlethez tartozó tálak, teás- és kávékészletek, jardiniere-k stb. kaptak helyet.

A vitrin tetején üvegbúra alatt aranyozott antik óra állt. A két rövidebb falon tükröshátú, aranyozott keretben falikarok világítottak, alattuk egy-egy nagy Cloisonné tányér: kék alapon madár motívum. Közöttük Iványi Grünwald egyik „Fürdőző nők” c. képe. A nagyobbik tálaló fölött Mednyánszkytól a „Tátrai tó”, ugyancsak nagyméretű és színeiben elég sötét. A balkonajtó és az ablak közt egy Katona Nándor-, szemben egy Csók-kép. A nagy füles karosszék fölött egy Lutichhaus lógott. Az ablak és az ezüstvitrin között négy egymásba tolható zsúrasztal tetején állt a telefon, telefonkönyvvel, blokkal, ceruzával üzenetek számára. A készüléket a lakás két pontján lehetett a falba bekapcsolni. Zsinórja oly hosszú volt, hogy a hálószobai konnektortól a Deák Ferenc utcai rész utolsó szobájától, az ebédlő végéig ért. Ha az úriszobában volt bekapcsolva, a szalonban és a hallban is kényelmesen lehetett beszélgetni. A telefon állandó helye azonban ezen a négyes zsúrasztalkán volt, mely mögött a falnak támasztva, az asztal teljes szélességével azonos méretű, téglalap alakú kétfüles felszolgáló ezüsttálca állt.

Ha vendégség volt, a szobalányoknak mindig ezüsttálcákon kellett az ételeket körülvinni, tányért, csészét, poharakat pedig ezen és ehhez hasonló nagy, masszív tálalótálcán. Bizony

sokszor panaszkodtak a nagy súlyok miatt, amelyeket fehér cérnakesztyűben, félkézzel egyensúlyozva hordtak a hosszú asztal körül. Vigaszul a vendégek bőkezűek voltak, távozás előtt tíz-húszpengős borraivalókat nyomtak az előszobában a kalapot, kabátot nyújtó, hócsizmát felsegítő lányok markába. Ez már, noha a szakácsnő és a két szobalány osztozott rajta, komoly összeget jelentett számukra.

Az ebédlőből kis tapétaajtó vezetett a szülők hálósobájába. Ez az egyablakos, halványzöld - keskeny aranycsíkos tapétázású szoba szinte a lakás legkisebb helyisége volt. Lehet, hogy csak azért tűnt így, mert a két hatalmas, összetolt ágy, mellettük mindkét oldalon egy-egy éjjelisze krénnyel, apám ágya mögött, az ablakkal szembeeső falon a két hatalmas, az ágyakkal azonos fából és stílusban készült ruha- és fehérneműsze krény már majdnem betöltötte a helyiséget.

Anyám ágya az ablakfelőli oldalon állt, közvetlenül az éjjelisze krénye mellett nyílt a tapétaajtó az ebédlőbe.

Az ablak egyik oldalán földig érő csiszolt tükör, külön világítással. Az ablak előtt kis dobogón asztalka, támlásszék, anyám hímző- és dolgozóasztalkája.

Az ablak után, átlóban elvágva a szoba sarkát állt a toalett-asztal. A női szépségápolás gazdag kellékeit számtalan fiókja rejtette. Az asztal tetejét az obligát ezüst piperekészlet keféi, fésűi, kezitükre és a csiszolt kristály flakonok kölni, parfümjei foglalták el.

A drága francia parfümöket anyám csak ünnepélyes alkalmakkor fújta magára kis piros gumilabda segítségével, amikor magára öltötte legújabb Rotschild Klára modelljét.

A híres ruhaszalon pontosan szemben volt lakásunkkal, így mi gyakran előre tudtuk, melyik hölgy milyen új kreációban fog legközelebb nálunk megjelenni.

Anyám elvből semmit sem zárt le, kivéve a már említett könyvsze krényt - erkölcsünket féltve a Révay nagy lexikon és más felvilágosító olvasmányoktól -, a szalonban álló dohányos komódot és egy beépített sze krényt az ebédlőben, amelyben a legfőbb kincseket tárolták: drága és különleges italokat, csokoládékat, ritkaságszámba menő konzerveket (ananászt, rákot stb.). Ezeket is inkább sajátmaga és főleg mielőttünk és nem a személyzet elöl zárta el. A személyzet iránt vak bizalmat tanúsított a család. Jellemző erre, hogy anyám sok és értékes ékszerét egy zöldbársony dobozban őrizte, aminek kulcsa, zárja nem volt. Ez a doboz pedig, mint mindenki jól tudta a házban, bent állt a hálósobai fehérneműs sze krényben, melynek ajtajában mindég benne volt a kulcs, anélkül, hogy valaha valaki is rázárta volna.

A hálósoba kettős ágya fölött két Fragonard-iskolájához tartozó rokokóbájú, aranykeretes festmény lógott.

Ennek a helyiségnek még egy fontos bútort kell megemlíteni, a díványt, szemben az ágyak lábával, melyen anyám többnyire mintegy félórát aludt naponta az ebéd után. Mire felkelt, apám általában már hazaért a bankból - hétköznapi munkájától függően, rendszertelen időpontokban járt haza ebédelni. Mindig egyedül evett, újságot olvasás közben kanalazta magába az ételt, majd egy negyed- vagy félórát töltött a díványon, erősen horkolva. Ébresztés nélkül kelt fel, robogott vissza a bankba vagy a városházára, a pártba, ahonnan többnyire csak este 7 és 8 óra között jött haza.

A hálósobából nyílt a gyerekszoba, amit 1939 tavaszáig Verával közösen laktunk. Ekkor ment Juci nővérem férjhez és Vera beköltözött az ő hajdani leányszobájába.

A gyerekszoba kétablakos, nagy, világos helyiség volt, szívet vidító, zöldalapú virágmintás tapétával. Az utcai frontra derékszögben álló két fal előtt állt egy-egy rekamié, három-három

leemelhető matraccal, a fal bevonatával azonos színű virágmintás huzattal. Mindegyik ágy mögött egy kis íróasztal, amelyiknél zavartalanul, külön-külön tanulhattunk.

A két ablak közötti nagy fehér szekrény alsó részében tartottuk a játékaikat, fölötté három emeletnyi polcon könyveink sorakoztak. A polcok alatt állt a soha névhez nem jutott kanárimadarak kalickája.

Középen téglalap alakú, duplájára szétnyitható négy személyes fehér asztal, körülötte, akárcsak az íróasztalok előtt, fehér kárpitozatlan székek. Középen modern négyágú kis csillár. Az ablakokkal ellentétes falon háromrészes fehér ruhás- és fehérműsszekrény, középső ajtaján kívül nagy tükör. Eközött és egy kis (a hálósobával és az előszobából idáig vezető folyosóról közös előtérre nyíló) ajtó között volt egy hideg-meleg folyóvizes mosdók, fölötté üveglapon fogmosóholmi stb., tükör falikar-világítással. Reggelenként, iskolába menet előtt itt mosdottunk, fürdés mindig este volt.

Az utcai front utolsó egyablakos szobája Juci nővérem birodalma volt, méreteiben talán akkora, mint szüleink hálósobája.

Szép cseresznyefa biedermeier műbútorral volt berendezve: asztal, ülőpad, két karosszék és a kényelmes rekamié azonos angol-vászonnal kárpitozva, két egyajtós szekrény, stil-íróasztal, előtte kárpitozott támlásszék. A mennyezetről kis csillár lógott.

Falmélyedésben, függönnyel eltakarva ugyancsak mosdó, üveglap, falikar, mint a gyerekszobában, de ez már nagylányosabb kivitelben. A két egyajtós szekrény az ágy két végén állt, fönt könyvespolc kötötte össze őket, alatta stil-falikar, ágyban való olvasáshoz. Sem a gyerekszobában, sem Juci nővérem szobájában nem volt egyetlen kép sem, valószínűleg az élénk-mintás tapéták miatt.

Természetesen a lakás minden szobájában volt függöny. A fogadószobákban súlyos bársony vagy brokáttal keretezett csipkefüggönyök, a gyerekszobában és Jucinál egyszerűbb, gyári klöppelből. Ugyanez vonatkozik a szőnyegekre is. Az úriszobát egyetlen 6 x 9 méteres vagy talán valamivel kisebb bordó-kék alaptónusú selyemperzsa borította, a szalon padlóját is egy nagy süppedős kézcisomózású szőnyeg fedte. A hallban egy nagy és egy kisebb, az ebédlőben egyetlen hatalmas perzsaszőnyeg volt. Szüleim hálósobájában az ágyak előtt egy-egy kisebb; a gyerekszobában vidám tónusú torontáli, Jucinál egy olcsóbb keleti szőnyeg feküdt a parketten. Kisebb összekötők voltak még az előszobában és az egyes szobák között.

A gyerekszoba - hálósoba és folyosó összetorkolását képező kis közben csak egy embermagasságú szennyesszekrény állt a háztartási fehérmű számára.

A fürdőszobában dupla mosdó állt, egy apámnak, egy anyámnak. Fölötté üveglapon fogápolási cikkek, fésű, kefe, nagy tükör jó külön felső világítással.

A mosdó mellett bidet, utána derékszögben a fürdőkád. Végében következett egy nádfonatos karosszék, amibe vizesen is szabad volt beleülni. E mellett állt a WC. A falon lógott egy gyógyszeres szekrény: jód, ragtapasz, vatta, kötszerrel; egy másik polcán apám borotvadolgai és egy hajnyíró gép.

A személymérleg, komoly, tolósúlyos, drámákat előidéző szerkezet, a fürdőszoba sarkában állt, mellette lógtak a fürdőköpenyek. A fürdőkáddal szemközt egy ugyancsak fehér, támlás, karos fapad volt felcsapható ülőkével, alatta hely a szennyestest fehérmű számára.

A kis közön át a fürdőszobából kijutottunk a hosszú folyosóra: jobbkéz felől állt apám mindenkor hatalmas ruhás- és fehérműsszekrénye; ezután nyílt az ajtó az ebédlőbe. Az ebédlőajtótól az előszobáig, végig a falon, beépített faliszekrény volt, fel a mennyezetig.

Az előszobából jövet - tehát a szemben levő oldalon - volt a lakás harmadik WC-je, kis mosdóval, főleg a mindenkori nevelőnő és a személyzet számára.

Emellett nyílt a „spájz” megrakva befőttel, kötözött szőlővel, itt állt a villából származó dió zsákokban, a mogyoró, mandula, kockacukor 5 kg-os dobozokban, zsírosbödön, lisztesláda, kávé, kakaó, tea, mazsola, mák, röviden mindaz, ami akkoriban tárolni való élelemszámba ment.

Az ebédlőajtóval szemben, a folyosó túlsó oldalán volt a nevelőnő szobája, kicsi, világos, barátságos kuckó, amelyből nem hiányzott a saját hideg-melegvizes mosdó, a jó világítás, rekamié, ruhaszekrény, asztal, székek bútorzata.

E szoba mellett volt a konyha: fehércsempés, fehér nagy kredences, konyhaasztala rétes-abrosznyira szétnyitható; egy nagy fehér fászláda, amiben fa soha, de vasalók, pokrócok, tollseprű, ezüstitisztításhoz szükséges rongyok és szerek kaptak helyet, két „hokkedli”, egy konyhaszék.

A berendezéshez tartozott a széles, kettős porcelán mosogató, éjjel-nappal melegvízzel és a két tűzhely: a négylángos, sütőreszes gázfűtéses hétköznapi, a fatüzelésű kiegészítésként, nagy vendégségek idejére.

A konyhából kis folyosó vezetett a szobalányok lakóhelyéhez. A folyosón embermagasságú frizsider állt, mellette alacsony szekrényke, kis kéziraktár főzési nyersanyagokkal. A két szobalány szobája bizony elég kicsi és zsúfolt volt; két vaságy, két egyajtós szekrény, egy kis komód, asztal, két szék, hideg-melegvizes mosdó, tükör, gömbburás lámpa.

A folyosóról a hátsó kijáratú ajtón az udvarra kilépve egy különbejáratú kis lakrészbejutottunk: ez volt a mindenkori szakácsnő otthona. Kis előtérből nyílt, a két szobalányénál jóval nagyobb, egyablakos, világos udvari szoba. Berendezése szintén egyszerű, ágy, asztal, két szék, kétajtós szekrény, éjjeli szekrényke, mosdó. Persze ez is, mint az egész ház, központi fűtéses, melegvízzel ellátott.

A személyzet

A pesti és a budai lakásban folytatott életet, a nagy háztartást állandó vagy rendszeresen ismétlődő munkájával meglehetősen nagy létszámú személyzet segítette. Először is a bentlakó szakácsnő, majd a bentlakó első szobalány (amolyan komorna-féle); a nem konyhai ügyekben anyám helyettese, sok önálló hatáskörrel, a bentlakó második szobalány (az első alárendeltje, takarít, vendégségkor felszolgál, de a konyhai munkában is segít, ha szükséges), egy bejáró takarítónő, aki hetenként háromszor jött segíteni.

Állandóan velünk volt Zöld János, kiváló barátom és sofőrünk, valamint Kulcsár János és sváb származású felesége, az angyali Marie, a kertész-házmester házaspár a Labanc úton. Taffelerné, a sváb mosónő Budakeszről, kéthetenként két napot töltött nehéz munkában mind a városi, mind a villabeli szappangőzös dézsa fölött.

Schmidt néni, a Wilhelm Busch tollára illő, cérnaszál vékony, drótkeretes szemüvegű, ugyancsak sváb fehérnemű varró- és foltozónő, havonta vagy négy napot dolgozott a Singer-varrógéppel a háztartás fehérneműjén. Szántai néni, az ügyes házivarrónő ugyanezen a gépen anyám drága szalonban készült modell ruháit „koppintottá le” nekünk olcsó kelmékből, mikor már kinőttünk az ugyancsak ő általa készített gyerekruhákból.

A háztartáshoz tartozott a házitanítónéni, Nagy Lászlóné, Málcsi néni, majd a bentlakó angol és a bejáró francia nevelőnő. Kb. tízéves korunktól Roth Ernesztin, a zene álom-világában élő

tisztalelkű vénkisasszony, anyám távoli rokona, Schumann Róbert özvegyének, a nagyszerű zongorista Klára Wieck-nek volt növendéke, heti két-két órát adva, Jucit és Verát tanította zongorázni. Ilyenkor mindig velünk is ebédelt és anyámmal nagy zenei beszélgetéseket folytattak. Schiller Györgyné, Jámbor Böske, az Operaház zenekarának tagja, Jámbor Ágnes zongoraművész nő testvére, kilenc esztendőn keresztül nekem adott heti két hegedűórát. Roth Klári és más eminens Veres Pálné diákok az évek folyamán sok igyekezettel és kevés sikerrel próbálták belémtölteni a matematika, fizika és latin nyelv rejtelseit. Fehér Kata, ének korrepetitor, hetenként kétszer jött anyámhoz, aki egészen az ostromig nem adta fel a gyakorlást. 1944 után anyám soha többé nem énekelt: az izgalmak következtében teljesen elvesztette gyönyörű koloratúr szopránját.

Braun Magdi ugyancsak heti kétszer adott nekünk és külön anyámnak, valamint két barátnőjének tornaórát.

Besztercei György tenisztérnök, a Labanc úton töltött hónapok alatt minden reggel kijárt hozzánk, félórát játszva egy-egy családtaggal. Apám ötvenéves korában, anyám ugratására, aki kislány kora óta űzte ezt a sportot, kezdett el játszani és két év múlva néha már legyőzte anyámat. Apám, hogy a fiatal, ambiciózus tréner kíméletlenségre serkentse, a későbbiek folyamán egy pengőt ígért Beszterceinek minden olyan labdáért, amit nem tud neki visszaütni.

Schwarz úr, a kiváló nyelvtanár, aki aszerint, hogy milyen nyelvre oktatott, nevezte magát Herr Schwarznak, Mr. Blacknek vagy M. Noirnak, nálunk apámat angolra tanította. Papa este vagy akár éjjel is, akármilyen későn értek haza - hiszen vidám és nagy társadalmi életet éltek, még táncórába is jártak! - nekilátott angol leckéjének. Ambíciója, tudásszomja nem ismert akadályt vagy késői órát. Fantasztikus anglicizmusokat tanult „Blacky”-tól, tökéletesen bírta a nyelvtant, de ha megszólalt, önkéntelenül anyám csúfolódása jutott eszembe: „Érdekes, a Maga palócós táj szólása emlékeztet az angol nyelvre!” (Szüleim életük végéig magázódtak.)

Molnár úr, a borbély, nyáron vasárnap egy-egy órát villamosozott azért, hogy apámat reggel a villában megborotválja. Hétköznapi apám a Duna-parti Hangliban, a Vigadó előtti téren reggelizett, utána Molnár úr felment hozzá a bankba és ott borotválta meg. Télen vasárnaponként a Deák Ferenc utcai fürdőszobában zajlott le ugyanez a szertartás. Molnár úrnak különben jól menő borbélyüzlete volt, éppen szemben a bankkal, a Vilmos császár (ma Bajcsy-Zsilinszky) úton.

Végül megemlítendő a manikűrös nő, aki talán kétszer egy hónapban jött anyámhoz, hozta magával ollóit, reszelőt, szarvasbőr körömfényesítőt, mert a lakkozott köröm, kivált ha nem színtelen volt, ordenárénak, félviláginak számított. Kifakult sötétkék cloche kalapját sosem tette le és miközben dolgozott, halk hangon szakadatlanul hordta a pletykát egy „kundsajtjától” a másikhoz.

Életrendünk, életmódunk

Ennek kialakítását tulajdonképpen két tényező határozta meg: apám társadalmi és vagyoni állása és az azokból következő gondtalan jómód, ezzel egyidejűleg pedig puritán nevelési elvek, amelyek apám elsőgenerációs helyzetéből és jelleméből következtek, és amelyeket anyám teljes mértékben magáévá tett.

A hétköznapi téli és nyári életmódja annyira különbözött egymástól, mintha nem is ugyanazon család napirendje lett volna, hiszen színtere is egészen más volt. Ősztől tavaszig-nyár elejéig a Deák Ferenc utcában, azután pedig a Labanc úti villában éltünk. A ki- vagy beköltözés tavasszal és ősszel mindig egy egész napot vett igénybe, mert bár mindkét lakás

úgy be volt rendezve, hogy a lakberendezési tárgyakat, ágyneműt, háztartási fehérneműt, edényt, étkészletet stb. vinni nem kellett, mégis annyi holmi jött össze, hogy egy nagy kétlovas bútorszállító kocsira volt szükség. A teljes személyzetten és a költöztető embereken kívül még apám egyik altisztje a bankból is segített. Tán hároméves koromig dajka volt mellettünk, Rózsi, ő volt anyám helyett anyám. A szülők ugyan jelen voltak életünkben, de csak mindenható istenségekként, akik megjelentek a gyerekszobánkban, intézkedtek, rendelkeztek, büntettek vagy egészen ritkán jutalmaztak. Leírhatatlan magasságban lebegtek fölöttünk, és mi a mélységből tiszteltük és imádtuk őket.

A dadát német nevelőnők követték, akik szigorú életrendet diktáltak. Télen, a városban lakva, két-két órát sétáltunk délelőtt és délután a Duna alsó rakpartján, elől Vera és én, mögöttünk Juci és a Fräulein. Fel-alá, fel-alá, játék, játszás nélkül. Rajtunk kívül csak a kutyákat sétáltató cseléd lányok dideregtek ott. Mi hárman, mínusz 15 foknál is csak vádliig érő cérnazoknit hordtunk: „zum abhärten”. Hosszú harisnyánk, mackónadrágunk sosem volt.

A német kisasszonyok megtanítottak bennünket tökéletesen viselkedni, köszönni, szoknyánk két szélét megfogva féllábon térdelhajlítva „pukkerlizni”, illedelmesen felelni a felnőttek sablon kérdéseire, de megtanítottak az asztali etikett minden csínjára-bínjára is. Általuk ismertük meg a német klasszikus költészet számtalan remekművét és 6-7 éves korunkban sok versszakos Goethe vagy Schiller költeményeket hibátlanul fűjtünk kívülről egy-egy szülői születésnapon.

Az elemi iskola alsó osztályaiban magántanulók voltunk, elsősorban Vera nővérem gyenge egészsége miatt.

A tanító nénink fiatal állástalan pedagógus volt, aki mindig hófehér, kikeményített gallérú fekete ruhában járt. Mivel a hittant is tanítania kellett nekünk, szigorú katolikus létére megtanulta nemcsak a zsidó hittant, de héberül olvasni is. Anyám számtalan további magántanítványt szerzett neki, apám pedig hamarosan besegítette egy nyilvános iskolába rendes, állandó tanerőnek. Generációk tanultak és reszkettek tőle, Málcsi nénitől a Szemere utcai elemiben. Még harminc évvel később is tanított - fiúosztályt -, mikor az én kislányom oda került.

Az 1931-es év mindannyiunk életében változást hozott. Nővéreim bekerültek a Veres Pálné gimnáziumba, én pedig a negyedik elemi már a Deák Ferenc téri evangélikus iskolában jártam.

Már egészen otthonosak voltunk a Deák Ferenc utcai lakásban, ami valójában sokkal szebb és nagyvonalúbb volt, mint ahogy az leírásom alapján valószínűleg elképzelhető, amikor a német nevelőnő helyett francia Madame költözött hozzánk a házba. Majd apám ötlete nyomán ezt a pedagógust fiatal angol kisasszonyok váltották fel. Hárman követték egymást, inkább barátnők, mint nevelők, mindegyik tőlünk ment férjhez s mindegyikkel még ma is jóbaráti kapcsolatunk van.

1932-től tehát ez volt a házirend: hétfő-szerda-pénteken iskolából hazaérve egészen a lefekvésig az angol „Miss”, a kisasszony ahogy a személyzet nevezte őket, volt velünk; kedd-csütörtök-szombaton pedig ugyanezen időt egy bejáró fiatal francia nevelőnővel töltöttük.

Ez természetesen azt jelentette, hogy az iskolán kívüli idő alatt, beleértve az étkezéseket is, az általános társalgási nyelv az éppen jelenlevő nevelőnő anyanyelve volt. Ez egészen a háború kitöréséig tartott, amikor is a követségek távozásra szólították fel állampolgáraikat. Így elhagytak bennünket barátnőink, visszatértek hazájukba, de szerencsésen mind túléltek a világháborút.

A bentlakó, illetve bejáró nevelőnők révén tehát a német, angol és francia nyelveket játszva elsajátítottuk. Kiegészítésként nagylány korunkban mindhárman egy-egy nyarat töltöttünk egymás utáni években, tehát mindegyikünk külön-külön, egy francia-svájci és egy angol intézetben.

A városban egy hétköznap 7 és $1\frac{1}{4}$ 8 között kezdődött azzal, hogy egy szobalány felhúzta a nehéz faredőnyt, ágyunk mellé állítva a reggelit. Ez 12 éves korunkig tejes kakaó, ezután citromos tea és vajaskifli volt. A tálcán feküdt zsírpapírzacskóban iskolai tízóraink: vajaskenyér közt kevés szalámi vagy más felvágott vagy sajt, cikkekre vágott zöldpaprika, hónapos retek vagy egy alma.

A Deák Ferenc utcából, bármilyen volt is az idő, mindig gyalog mentünk a Veres Pálné utcába és vissza haza. Nem is jutott volna eszünkbe, hogy a többnyire már a ház előtt apánkra várakozó autót igénybe lehetne venni. Anyánk nem tűrte volna az efféle kényeztetést.

Ebédre percre pontosan az asztalnál kellett lenni, kéz- és arcmosás után, átöltözve az iskolai egyenruhából „civil”-be. Fél kettőkor anyám az asztalfőn ült, jobbra tőle a mindenkori nevelőnő, mellette Juci. Mamával szemben én ültem, tőlem jobbra Vera. Anyám balján állt papa terítéke, aki - mint említettem - hétköznap később jött haza.

Ebédre minden nap volt leves, húsétel körettel (burgonya, rizs, tarhonya, galuska stb.) és főzelék vagy saláta. Ez után egy tál tésztaféleség (rétes, almás- vagy túrós pite, palacsinta, ördögpirula, miskolci pogácsa, mákos guba vagy hasonló) és végül gyümölcs (alma, körte, narancs, mandarin, dió, amerikai mogoró) következett.

Ebéd közben kizárólag idegen nyelven folyt a társalgás, mindig jókedélyben, kellemesen. Bárki elmondhatta élményeit, gondolatait, de csak olyan szinten, mintha meghívásnak tenne nagyobb társaságban eleget. Anyánk ebéd közben mondta el hol járt, kivel találkozott, milyen volt az előző esti opera- vagy színházelőadás, mit kaptak vacsorára a vendégségben, kin volt különlegesen szép ruha, mi volt a legszemlelőbb megjegyzés, milyen újonnan megjelent könyvet vagy filmet beszéltek meg.

Magyarán, senki sem beszélt igazi problémáiról. A ki nem mondott szabály az volt: nem terheljük embertársainkat (családtagokat beleértve) magánügyeinkkel; mindenki tartsa meg magának legbensőbb ügyeit és tanuljon meg egyedül „elkészülni” velük.

Ebéd után két órától mintegy fél ötig a leckecsinálás és a magánórák ideje (torna, zene, korrepetitorok) volt. Legkésőbb ötkor elindultunk a Műjégpályára nevelőnőkkel együtt. Kézenfekvő lett volna a ház előtt beszállni a földalattiba, de a Deák tértől a Hősök teréig 24 filléres jegy kellett, ezzel szemben, ha elmentünk egy megállót gyalog a Vilmos császár út sarkáig, onnan csak 16 fillér volt a szakaszjegy ára. Ez a 8 fillér árkülönbözet négy személynél oda-vissza 64 fillért tett ki és anyám, aki kis kiadásoknál rendkívül takarékos, nagy tételeknél roppant nagyvonalú volt, úgy döntött, hogy úgylis sportolni megyünk, a járás van olyan egészséges, mint a korcsolyázás, tehát csak szakaszjegyre adott pénzt. Ezt is természetesnek találtuk, akárcsak azt, hogy takarékosági okokból hosszú éveken át anyám vágta a hajunkat a Deák Ferenc utcai lakás fürdőszobájában.

Vacsorára fél kilenckor percnyi pontossággal kellett megjelenni az asztalnál. Az esti étkezést, amelyen a szülők többnyire nem vettek részt egyéb esti programjuk miatt, aztán a Miss vagy a Madame társaságában, négyesben fogyasztottuk. Igen kis kivétellel - vasárnap, ha a szakácsnő kimenős volt, néha hideget ettünk - este is volt egy friss meleg húsétel, kétféle körettel, utána ismét édesség, de semmi sem lehetett déli maradék, hanem valami más. Végül jött a gyümölcsös tál. Kizárólag csapvizet ittunk. Bor csak vendégségkor jelent meg az asztalon.

Anyám *soha*, sem hétköznapi, sem ünnepnap, sem nagy vendéglátás idején nem írta elő a személyzetnek, mit ehet, mit nem. A tálakat a szobalány kivitte a konyhába és ott mindenki mindenből annyit ehetett, amennyi jól esett neki. A szakácsnő feladata volt úgy és annyit főzni, hogy mindenkinek bőven jusson mindenből. A szakácsnő anyám reggelije után bement hozzá a hálósobába és megbeszélték az aznapi étrendet. Ha vendégek jöttek - és hetente legalább egy nagyobb vacsoravendégségre 15-24 személlyel sor került - mama maga köré rakta az ágyban számos szakácskönyvét és hosszas tanácskozás következett. Az étrendnek, a fogások mineműségének fix sémái voltak, azok közül választottak. A feketekávét az úriszobában, ha sokan voltak, szétszórva a fogadóhelyiségekben fogyasztották.

A vendégek rokoni, baráti, bank, jogi és politikai kapcsolatokból adódtak. [...]

Ezek a vacsorák mi, gyerekek, soha nem vehettünk részt, ilyenkor nekünk külön, kicsit korábban tálaltak a gyerekszobában. Hétköznapi vacsora után még esetleg beszélgettünk, zenét, esetleg rádiót hallgattunk. Fürdés után még szabad volt az ágyban kicsit olvasni.

Mindhárman lelkes könyvmolyok voltunk. Jókai és Mikszáth képezték az alapot, Móra Ferenc, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, később a Harsányi Zsolt életrajzok, a vidám Vaszary regények váltakoztak Verne Gyula képzeletgyújtó utópiáival. De nem maradt ki a német, angol és francianyelvű gyerek és ifjúsági regények özöne sem, később a versek, főleg Petőfitől József Attilán keresztül Verlaine-ig és T. S. Eliot-ig.

Színházba, operába gyerekkorunkban legfeljebb két-háromszor jutottunk el évente, akkor is inkább operába, balettet vagy János vitézt, Hány Jánost nézni. Nyáron egyszer egy évben az egész család kivonult a cirkuszba.

Szüleim operabarátok voltak, bérletük, páholyuk volt sok éven át. Így mi, gyerekek, szinte úgy jártunk az operába, mint más gyerek az iskolába. Anyánk előkészített egy-egy még ismeretlen műre, eljátszotta a főbb motívumokat, elmondta a tartalmat, beleszöve hihetetlen mitológiai ismereteit.

Gyerekkorunk nyarai a nagy Labanc úti kertben, a homokozóban, hintákon, fáramászással, uszodába járással a közeli Kadetiskola fakabinos medencéjébe, teltek el. E kirándulásokra vajazott, szalámmal megrakott és zöldpaprikával bélelt zsemlyéket kaptunk.

Néha, nagy ritkán, ha a szülőknek nem volt esti programjuk, meghívásuk, koncertjegyük vagy ha nálunk nem volt vendégség, nyaranta tán 3-4-szer papa, anyám, a Fräulein, a három gyerek és többnyire Schulz nagymama is, autóval mentünk fel a Gugger- vagy Hármashatárhegyre, ahol nem kellett azt vacsorázni, amit tányérunkra tettek, hanem választhattunk tejfeles túró, körözöttes kifli és szalonnás rántotta közt. Utóételként ízes-zamatos erdei szamócát kaptunk, tejszínnel nyakonöntve.

Amíg kisebbek voltunk, szüleink - anyám kezdeményezésére és leghatározottabb kívánságára - évente egy-kétszer elutaztak. Februárban Nizzába vagy San Remóba, nyáron Sankt Moritzba vagy csak a közeli Semmeringre. Apám többnyire egy hét után már elunta és egy elfelejtett bírósági tárgyalásra vagy a bankból maga után küldetett hazahívó sürgöny segítségével hol egyedül, hol anyámmal együtt visszajött. Idővel mama remek megoldást talált arra, hogy apám „ne szökhessen meg”: hajóutakat szervezett Tripolistól az északi Spitzbergenig. Ezalatt mi a villában maradtunk, ahol a Fräulein és többnyire Schulz nagymama is vigyázott ránk.

Nem emlékszem vissza olyan időpontra, amikor ne lett volna legalább a hét végén egy-két meghívásunk gyerekzsúrra, uzsonnára, később táncórára, leányösszejövetelre, házibálra, legkevesebb 10-20, de többnyire 40-60 résztvevővel, vagy mi ne rendeztünk volna garden partyt a lampionfényes Labanc úti kertben. [...]

Nagyobb korunkban a szünidőben szép külföldi autótutakat tettünk szüleinkkel Ausztria, Olaszország, Svájc legszebb helyeire, anyám vezetése alatt rengeteg múzeum, templom, kiállítás látogatásával.

Nővéreim 14 éves korukban kezdtek magán tánciskolába járni és az évvizsgára kapták első hosszú ruhájukat. Engem 12 évvel ért ez a szerencse. Vera táncvizsgájára én is elmehettem, a Szántai néni által komponált hosszú fehér ruhában, lapossarkú lakkcipőben; majd 14 évesen én is bekerültem Gyenes bácsi tánciskolájába.

Báli ruhám története ismét anyám elveit világítja meg: házi varrónőnk, anyám előkelő szalonban csináltatott estélyi ruhájának másolatát készítette el, fiatal lánynak illő anyagból és megfelelően diszkrét kivágással. Ebben Juci nővérem bálozott már egy évet, majd én örököltem, mivel termetem szinte azonos volt az övével. Vera, eltérő termete miatt új ruhát kapott.

Érettségi után két nővérem kémia szakon végzett az egyetemen. Én, a fekete bárány „csak” óvónőképzőbe kerültem, aminek örültem, mert igen szerettem a gyerekeket már akkor is. Engem ugyanúgy nem kérdeztek meg szüleim, hogy van-e kedvem ehhez a pályához, mint ahogyan Jucit és Verát sem.

A szülők teljhatalmúak voltak, a lázadás gondolata fel sem merült bennünk. Tudtuk, okosabbak, tapasztaltabbak nálunk, tudtuk, javunkat akarják és bár kényeztetésben, dicséretben szinte sosem volt részünk, mert a rendes viselkedés, jeles tanulás magától értetődő kötelesség volt, azt is tudtuk, szeretnek bennünket.

Ez a szeretet azonban szemérmes volt, szavakban szinte soha ki nem fejeződött, tettekben, testi gyengédségben ugyancsak ritkán. Születésnapunkon, karácsonykor, húsvétkor a megajándékozás és jókívánságok után kaptunk egy-egy puszit, különben, év közben soha, pedig kivált anyám rendkívül érzékeny, szentimentális természet volt.

Spártai szigorral neveltek fegyelemre, egyik főcéljuk az elkényeztetés elkerülése volt. Így például, ha pénzt kértünk iskolai cikkek bevásárlására, az utolsó fillérig el kellett számolnunk. Zsebpénzünk kevesebb volt bármely barátnőnkénél. Nekem férjhezmenetelem napjáig, 1944 elejéig, napi 1 azaz egy pengőm volt, amikor egy presszókává 1,20-ba került a belvárosban!

Nagyvonalú volt ezzel szemben a kiházasításunk. Mindhármunknak vettek a szülők egy-egy lakást és azt a legjobb lakberendezőkkel rendeztették be. Juci kelengyéjével együtt anyám mindjárt megrendelte Veráét és az enyémet is. Éveken keresztül járt hozzánk egy csinos fiatal parasztasszony, aki a számtalan toledós kézimunkamintát hozta, amit aztán falujában télen az asszonyok ágyneműnkbe, abroszainkba hímeztek.

Megkísérlem nagyjából összeírni, miből állt egy-egy lány stafírungja. Természetesen mindhárman hajszálra ugyanazt és ugyanannyit kaptunk mindenből, csak ki-ki a saját monogramjával.

Az ágynemű anyaga kizárólag a legfinomabb rumburgi vászonból készült. Ágyhuzatot kaptunk fejenként 12 duplát, vagyis tizenkétszer lehetett egyidejűleg két személyre azonos toledó-hímzésű huzatot alkalmazni.

Egy dupla ágynemű tehát 2 visszahajtott, fejfelőli részén dúsan hímzett paplanlepedőből állt, négy nagypárna- és két kispárnahuzat tartozott hozzá, ugyanazzal a mintával hímezve, minden darab közepén a monogrammal.

Ezen kívül kaptunk még egy „díszágy”-at különleges gazdagon hímezve, csipkebetéteit stb. szülés utáni vendégfogadásra, vagy ágyban fekvő, de látogatható betegség esetére.

A pehelypaplanok számára 4 darab áttört anyagból való dunyhahuzat járt. A kelengyéhez tartozott: 24 darab legfinomabb lepedő, monogrammal; 12 személyzeti ágyhuzat, ami egy dunyhahuzatból, egy nagy- és egy kispárnahuzatból, egy lepedőből állt. A lepedő anyaga kissé durvább vagy tán csak vastosabb volt a miénknél, a huzatoké pedig fehér, önmagában csíkos. A személyzeti ágyneműbe piros monogramot hímeztek; 12 frotír pasztellszínű törülköző, 12 damaszt törülköző, 6 fürdőlepedő, 1 frotír fürdőköpeny; 12 konyharuha pohártörüléshez, 12 tányérokhoz és 12 evőeszközhöz, 6 durvább edénytörüléshez; 4 darab színes reggeliző abrosz; 6 darab fehér damaszt 6-személyes abrosz, 3 darab legfinomabb „Narancsmintás” 6-személyes; 3 darab „Narancsmintás” 12 személyes és egy darab 24-személyes, hozzájuk megfelelő számú kis és nagy asztalkendő, szintén monogrammal; 1 darab rétesabrosz; 12 porrongy, 6 felmosóröngy.

A testi fehérneműt csak menyasszony korban rendelte meg anyánk a Harisközbeli és egy Dorottya utcai fehérneműszalonban. A 12 hálóingből 6 volt mindennapos, kismintás, angol fazonú, 3 darab batisztból, hímezve és 3 tisztaselyem szaténból vagy creppből készült, nagy hímzéssel, rátéttel, díszesen. Hasonló volt a kombinék megoszlása is: 6 darab volt hétköznapra, 3 darab hímzett batisztból és 3 tiszta selyemből luxus kivitelben. Ehhez jött egy új és teljes felsőruha készlet: téli-nyári kabátok, kosztümök, ruhák, szoknyák, blúzok, pulóverek. Mindegyikünknek volt egy nemesszőrméből készült bundája is.

Kaptunk fejenként egy monogramos 12 személyes ezüst evőeszközt, sokféle tálalóval, hal evőeszközzel, külön 12 kompótos, 12 fagylaltos és 12 makkakanállal, 12 gyümölcshez szolgáló késsel-villával és végül 6 kis ezüstdedelű ólomkristály sószóróval, két fogvájótartóval, teaszűrővel.

Ezenkívül volt a hétköznapi és az ünnepi 12 személyes porcelánkészlet sokféle tálal, a 12 személyes mindennapi és külön a kristály üveggészlet a likőrös-, snapszos, konyakos-, sörös-, fehér- és vörösboros, valamint a pezsgős poharakkal, a kompótos tálal, a hozzátartozó tányérokkal és bőlés készlettel.

Végül következtek a zománcos főzőedények, gyaluk, reszelők, darálók, kávéfőzőgép, konyhai segédeszközök, porszívó, takarítószeres stb.

Szülői hozzájárulás nélkül a házasságkötés elképzelhetetlen volt. Ebben az időben 24 évesen értük csak el a nagykorúságot.

A kérőknek apámhoz kellett elzarándokolni, mégpedig a bankba. Apám mindegyik jövődöbeli vejének - a nem kért hozomány fejében - azt mondta: „Amennyit Te, fiam, havonta keresel, annyi apanázst adok én is a lányomnak addig, amíg erre szükségetek van, vagy igényt tarttok.” [...]

Láng Panni: Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai. In: Történelmi Szemle, 1986. (XXIX.) 1. szám 80-93. p.

Zentay Dezső: Ötven munkáscsalád háztartási statisztikája

1929

Ötven munkáscsalád háztartási naplójának legaprólékosabb följegyzéseit részletezik a most nyilvánosságra hozott adatok. A főbb adatokat a „Népszava” hasábjain már ismertettem is.¹⁶⁸ Mégis szükségesnek látszik, hogy behatóbban is foglalkozzam vele, s rámutassak azokra a tanulságokra, amelyek levonhatók belőle.

Az 50 család nagyobb számú adatszolgáltató háztartás közül van kiválogatva. Minthogy a cél a munkásság életviszonyainak a megismerésére irányult, csakis olyan családok kerültek a csoportosításba, ahol *a családfő foglalkozása szerint megállapíthatóan fizikai munkás volt*: 1 ablaktisztító, 5 asztalos és kádár, 2 bádogos és szerelő, 1 borbély, 3 cipész, 11 gyári munkás, 1 kertész, 11 lakatos és kovács, 4 raktári munkás, 2 sokszorosító, 2 szabó, 3 szobafestő, mázoló, 3 textilmunkás és 1 zománcozómunkás háztartási számadásai vannak külön-külön részletezve - és a végső eredményekre vonatkozóan összefoglaló átlagokba is sűrítve.

Mindenütt nős férfiak a családfők, csak az egyik textilmunkás volt özvegyasszony. *Minden megfigyelt háztartásban gyermek is volt.* Itt-ott egyéb családtag is. Négy családban *egy*, 19-ben *kettő*, 15-ben *három*, 7-ben *négy*, 1-ben *öt*, 3-ban *hat* és 1 családban *hét* gyermek is volt. Az ötven családban a szülőkkel együtt összesen 244-en voltak. Egy-egy család tehát átlagban 4,9 tagból állt.

Eszerint a háztartási számadások alapjául szolgáló családok népesebbek, mint a munkáscsaládok általában. A háztartási statisztikában azonban nemcsak a családtagok száma, hanem azok életkora is lényeges. Az egyes családok kiadásainak a nagyságánál ugyanis a családtagok fogyasztásának döntő szerepe van. *A férfiak, a nők és a különböző életkorú gyermekek fogyasztása nagyon elütő.* Így az összehasonlítás még azonos taglétszámú családoknál is nehéz, ha különböző a gyermekek kora. Ezért különböző elméleti és gyakorlati kutatások alapján fogyasztási egységeket szoktak megállapítani. Például négy éven aluli gyermekek csak 0,1 fogyasztóegységet képviselnek. A 6-7 évesek 0,2-t és csak 16-20 éves korban érnek el egy teljes egységet. Különféle számítási rendszerek vannak. A Fővárosi Statisztikai Hivatal a fogyasztási egységeket Longsworthy módszere alapján számította. Ezen az alapon a legkisebb fogyasztási egységet képviselő családnál 2,1 a minimum. Itt a család a szülőkön kívül csak egy 3 éven aluli gyermekből áll. A legmagasabb fogyasztási egységet pedig nem a legnépesebb 9 tagú családnál látjuk, ahol 4 gyermek fiatalabb 12 évesnél, hanem annál a 8 tagú családnál, ahol csak 10 évesnél idősebb gyermekek vannak. Itt 6,3 fogyasztási egység jelenti az összeírtak között a legmagasabb fogyasztási egységet képviselő családot. Az 50 családfő közül 48 főbérő, 2 albérő. De 14 főbérleti lakás csak egy szobából áll, konyha nélkül; 29 lakás egy szobából és konyhából áll; 5 lakás kétszobás. Mindössze egynek van háromszobás lakása. *Ez a lakásmegoszlás nagyjában megfelel a budapesti munkásság lakásviszonyainak.* Az összeírt munkásfőbérők 87%-ának ugyanis szintén csak szoba-konyhás lakásig terjed a főbérlete.

¹⁶⁸ A Népszava 1931. febr. 8-i, 15-i számaiban. (A szerző jegyzete.) A részletes adatokat közli: Illye-falvi I. Lajos: A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Bp., 1930. 410-437. p.

A bevételek alakulása

Ha a családfők bevételeit vizsgáljuk, 403 pengőtől 4652,41 pengőig emelkedő változatosságot látunk. Az 50 családfő évi összkeresete fő- és mellékfoglalkozásuk után 94605,76 pengőt tesz ki. *Egyre-egyre tehát 1892,11 pengő esik.* Minthogy egy általános jövedelmű férfimunkás keresete Budapesten kisüzemben 36 - nagyobb üzemekben pedig 39 - pengő, így *az évi kereset körülbelül megfelel az átlagosnak. A tényleges szükségletekre azonban ez kevés.* Kitűnik ez abból is, hogy *6 kivétellel valamennyien arra szorultak, hogy kölcsönökkel, segélyekkel, a feleség és a családtagok keresetével bővítsék a szűkös megélhetésre sem elég jövedelmet.* Érdeemesnek tartjuk ideiktatni a bevételek pontos megoszlását:

Az 50 munkáscsalád évi bevételei

Család	Összeg
A családfő bevételei	50 94 605,76 P.
Feleség keresete	31 11 395,20 P.
Gyermekek keresete	22 23 034,54 P.
Egyéb családtagok keresete	3 1 143,90 P.
Takarékbetétek kamatai	2 214,16 P.
Visszakapott kölcsönök	7 295,36 P.
Segélyek mások részéről	22 7 209,55 P.
Pénzbeli ajándékok	18 996,94 P.
Albérelőktől folyó jövedelem	6 2 320,47 P.
Kosztosoktól eredő jövedelem	4 619,60 P.
Kölcsönvett pénzek	22 2 054,89 P.
Elzálogosításból eredő jövedelem	10 277,06 P.
Eladott ruha, cipő stb.	9 550,60 P.
Készpénzmaradvány az előző hóról	4 1203,61 P.
Házbér	1 168,00 P.
Egyéb	5 844,15 P.
Összesen:	146 933,79 P.

Az ötven munkáscsalád közül tehát 31-ben a feleség is kénytelen volt arra, hogy a keresetével növelje a jövedelmet. Csaknem minden második családban már a gyermekek keresete is segített a létért való küzdelemben - és mégis mindössze 4 olyan család volt, ahol a teljes jövedelem nem fogyott el minden hónapban az utolsó fillérig. Legalább erre vall az, hogy 4 családnál látunk csak készpénzmaradványt a megelőző hóról.

Pedig ezek a jövedelmek már számottevők voltak. Átlagban 2939,67 pengőre rúgtak. Igaz, hogy még így is a felerészükre kevesebb jutott évi 2800 pengőnél is.

Ha végignézzük az adatainkat, azt látjuk, hogy napjainkban csak két család tudott valamicskét félretenni. Az egyiknél még ez sem haladta meg a 800 pengőt. Hiszen mindössze 44,16 pengő kamatot kapott csak utána. De a másik sem lehetett jelentős, a 170 pengős évi kamat szerint.

Annál megdöbbentőbb az, hogy az elnehezült idők idegen segélyekre, kölcsönökre, ajándékok elfogadására kényszerítették őket. Csaknem minden második család segélyekre szorult. És éppen ennyien voltak azok is, akik kölcsön útján segítettek magukon. Minden ötödiknek a zálogházakat is igénybe kellett vennie. Meglepő azonban, hogy milyen alacsony összeggel szerepel ez a tétel. Egy-egy munkáscsaládra alig jut több 27 pengő kölcsönnél. Aligha járunk téves nyomon, ha nem a szükségleteik, hanem az elzálogosítható ingóságaik hiányában keressük ennek az okát. Erre mutat az is, hogy minden hatodik eladogatta a holmiját. De az így befolyó summa is alig haladta meg a félezer pengőt mind a kilencnél együttvéve.

Feltűnő, hogy az 50 között csak 4 olyan családfő akadt, aki tisztán a maga keresetéből tartotta el családját. Azért-e, mert nem jutott kölcsönhöz vagy segélyhez, vagy azért-e, mert nem tudott magán másként segíteni - arról hallgatnak a számok. De az is jellemző, hogy minden negyediknek a felsorolt „mellékjövedelmek” közül 4-5 félért is igénybe kellett vennie, hogy így biztosíthassa valahogyan a maga és családja megélhetését. És érdemes rámutatnunk arra is, hogy az a Krőzus-munkás, akinek pénze is maradt a megelőző hóról, takarékbetétje is volt, sőt régebben kikölcsönzött pénzéből is kapott vissza, az öttagú családjával olyan lakásban lakott, hogy csupán fél konyha és fél szoba jutott a számukra...

Élelmiszer-fogyasztás

A gondos statisztika annyira pontosan részletezte a kiadásokat, hogy nemcsak a főbb élelmiszereket sorolta föl minden családnál, hanem a legaprólékosabban kimutatta az egyes cikkek fogyasztását is. Több mint 120 féle élelmiszer került a kimutatásokba, így megtudjuk - hogy csak a legfontosabbakat említsük -, hogy az 50 munkáscsalád egy-egy családtagjára az alábbi mennyiségű élelmiszerek jutottak:

Megnevezés	Egység	Egy családtagra jutott	Egy fogyasztási egységre jutott
		évi mennyiség	
Tej	liter	86,76	116,60
Tojás	db	61,30	82,38
Sertészsír	kg	4,58	6,15
Szalonna	kg	5,33	7,39
Marhahús	kg	4,10	5,51
Borjúhús	kg	1,24	1,66
Sertéshús, friss	kg	7,48	10,05
Sertéshús, füstölt	kg	1,16	1,56
Juhhús, bárányhús	kg	0,36	0,49
Vese, velő és belsőrész	kg	1,27	1,71
Kolbász	kg	1,18	1,58
Egyéb hentesárú	kg	1,65	2,22
Lóhús	kg	2,26	3,04
Szárnycsőr	db	1,37	1,84

Vad és hal	kg	0,30	0,40
Dara és tészta	kg	32,74	44,00
Kenyérliszt (búza és rozs)	kg	10,57	14,21
Kenyér (fehér)	kg	9,65	12,97
Kenyér (barna és félbarna)	kg	73,13	92,28
Cukor	kg	16,35	21,97
Bab	kg	2,29	3,08
Burgonya	kg	55,27	74,27
Só	kg	3,63	4,87
Szemes kávé	kg	0,58	0,78
Tea	dkg	5,21	7,01

A *tejjel* kezdődik a felsorolás és mindjárt megállapíthatjuk, *hogyan feltűnően kevés*. Egy-egy családtagra egy évre 86,76, tehát egy napra átlagban csak 0,24 liter jut. Még egy negyed liter sem. Pedig a tej a legtokéletesebb tápszer. A fejlődő és elgyöngült szervezetre egyaránt nélkülözhetetlen. Németországban egy-egy munkáscsaládtag 150,1 litert fogyaszt.

A *húsfogyasztást* is megdöbbentően alacsony számok mutatják. Az emberi szervezet a mi éghajlatunk alatt az állati és növényi tápanyagok megfelelő keverékét igényli. *A népjólét megítélésére mindig fokmérőnek tekinthető a húsfogyasztás*. De hiányosak a statisztikák, mert csak a vágóhidakon levágott állatok húsból lehet kalkulálni a fogyasztásra.

Budapesten a háború előtt (1912) vágómarhából, borjú-, birka-, bárány-, malac-, süldő- és sertéshúsból összesen 50,6 kg jutott egy főre. 1926-ban 43,5 kg, 1929-ben 32,2 kg. A háztartási statisztika mostani adatai szerint a budapesti munkáscsaládokban egy-egy főre, a hentesárút is beszámítva, csak 18,6 kg esik. Pedig a budapesti húsfogyasztás a külföldhöz képest amúgy is *alacsony*. Az Egyesült Államokban 70, Angliában 55-60, Németországban 48-50, Franciaországban 35-40 kg húsfogyasztás jut egy-egy főre.

Látunk olyan munkáscsaládokat, ahol egy *öttagú* család *egész évi* húsfogyasztása mindössze 20 dkg szalámi, 81 dkg kolbász és 49,55 kg lóhús volt. A legnépesebb munkáscsalád, ahol 9 családtagot találtunk, 89,40 kg húst fogyasztott összesen. *Egyre-egyre tehát még 10 kg sem jutott. Pedig az elfogyasztott húsból 61,70 kg lóhús volt*. Vegetáriánus egy sem volt közöttük. De 9 család egyáltalában nem fogyasztott baromfit.

Kevés a 16,3 kg-os *cukorfogyasztás* is. Az Egyesült Államokban 51,2, Dániában 48,5, Angliában 41,1, Svédországban 37,9, Svájcban 34,3, Hollandiában 32,7, Ausztriában 26,3, Németországban 23,9, Belgiumban 21,9, Franciaországban 20,1 kg volt az évi fejkvóta 1927-ben. Még szomorúbb, hogy *Magyarországon még az 1929. évi 12,56 kg is 11,97-re esett 1930-ban és a magyar falukban évenként és fejenként csak alig 4-5 kg a fogyasztási átlag*.

A *kenyérfogyasztásra* vonatkozó statisztikai adatgyűjtések általában hiányosak. Csak a kenyérmagvak fogyasztása lehet itt irányadó, mert sokan otthon sütnek kenyeret. Különösen a burgonya- és húsfogyasztás befolyásolja a kenyérfogyasztás alakulását. A mostani adatgyűjtés élénken rávilágít arra, hogy a szűkösebb jövedelmű családok *hús és kenyér helyett burgonyát fogyasztanak*. Általában ugyanis a burgonyafogyasztási fejkvóta csaknem fele a kenyérfogyasztásnak. Az 50 család 2590 kg kenyérlisztet, 2364 kg fehér kenyeret és 17916 kg barna vagy félbarna kenyeret fogyasztott. Összesen tehát: 22870 kg-ot; *egy-egy családtagra átlag-*

ban 93 kg jutott. Ezzel szemben burgonyából összesen 13539 kg fogyott el és így egy-egy családtagnak átlag 55 kg-ot fogyasztott. Az átlagokkal szemben azonban olyan nagy eltéréseket állapíthatunk meg, hogy 7 család több burgonyát fogyasztott, mint kenyeret. Akadt közöttük olyan család is, ahol 488 kg kenyérrel szemben 814 kg burgonya került az asztalra. De jellemző az is, hogy a barna és félbarna kenyérből 8-szor több fogyott, mint a fehérből. És még ez az arány is azért nem kedvezőtlenebb, mert 2 család csak fehér kenyeret fogyasztott.

Hogy mennyire kevés tápértékű élelmiszert fogyasztottak általában a budapesti munkáscsaládok, azt azok a számítások igazolják, amelyek az egy-egy fogyasztási egységre jutó kalóriamennyiséget mutatják. Egy normális súlyú felnőtt embernek, ha meleg szobában él és nem dolgozik, körülbelül 2200-2400 kalóriára van szüksége. Egy közepes munkával foglalkozónak már 2800-3000 kalória értékű élelmiszer kell naponta. Nehéz testi munkát végzőknek annyi táperejű élelmiszert kell fogyasztania, hogy azok elége 3200-3400 kalóriát termeljen. A mezei munkás szükséglete meghaladja a 4000 kalóriát is. A megfigyelt budapesti munkáscsaládoknál egy-egy fogyasztási egységre átlagban csak 2577,94, egy-egy családtagra pedig csak 1910,40 kalória jutott. Ez az átlag azonban olyan szélsőségekből tevődött össze, hogy még ahol a maximumot találjuk, ott sem jutott egy fogyasztási egységre 3500 kalóriánál több. Az 50 munkáscsalád között csak 4 akadt olyan, ahol 3000 kalóriát elért az elfogyasztott élelmiszerek tápereje. Ellenben 17 munkáscsaládnál, tehát minden harmadiknál olyan hiányos volt a táplálkozás, hogy egy-egy fogyasztási egységre még 2400 kalória sem jutott. [...]

Nézzük meg ezek után, hogyan alakult a munkáscsaládok kiadásainak a megoszlása.

Dr. Illyefalvi háztartási statisztikájának az adatai szerint:

	Abszolút számban (Pengő)	Százalékban
Tej és tejtermék	11 435,53	8,15
Tojás	2 129,07	1,52
Állati zsiradék	7 232,21	5,16
Hús és húsneműek	13 541,06	9,65
Liszt és liszttermékek	16 494,88	11,76
Egyéb növényi élelmiszerek	15 140,50	10,79
Egyéb élelmiszerek	3 537,47	2,52
Italok és élvezeti cikkek	5 381,88	3,84
Ruházat	14 071,42	10,02
Lakbér	14 372,47	10,25
Lakásberendezés	2 641,30	1,88
Fűtés és világítás	7 782,93	5,55
Lakás és ruhatisztítás	1 952,11	1,39
Egészségápolás	1 648,01	1,17
Művelődés és üdülés	3 103,62	2,21
Közlekedés	3 714,54	2,65
Biztosítás	1 790,29	1,28

Adók és illetékek	697,89	0,50
Társadalmi kiadások	2 833,15	2,02
Átmeneti kiadások	1 726,44	1,23
Kiszolgáltatás	380,37	0,27
Egyéb	8 686,31	6,19
<i>Mindössze:</i>	<i>140 293,45</i>	<i>100,00</i>

Az élelmiszerek és élvezeti cikkek

Már futó pillantásra is szembeötlő, hogy az *élelmiszerekre fordított összegek milyen aránytalanul nagy százalékát igénylik a munkásság jövedelmének*. Kimutatásunk szerint 49,55%-ot kell élelmiszerekre fordítani és 3,84% ment el italokra és élvezeti cikkekre. Ez utóbbiakban nemcsak a szeszes italok, hanem a vendéglői, kávéházi és tejcsarnoki kiadások is mind benne vannak, és így az élelmiszerekhez sorozandók. Az *összes kiadásoknak több mint a felerészét - 53,4%-át - látjuk itt*. De még az italok és élvezeti cikkek nélkül is élelmiszerekre kell elkölteni az egész jövedelem felét. Hogy még így sem jut elég tápértékű élelmiszerekre, azt már láttuk. És hogy aránylag is milyen magas ez a 49,5%, azt a németországi munkásság azonos alapú adatgyűjtési eredményeivel való összehasonlításunk még jobban kidomborítja majd.

Előbb azonban arra kell rámutatni, hogy azoknál a munkáscsaládoknál, ahol - kivételes helyzetük miatt - *kevesebb volt a lakbérre fordított kiadás, ott jóval többet fordítottak élelmiszerekre*. Az 50 család között ugyanis 20 olyan akadt, amelynek részben természetbeni lakása volt, részben a keresettel arányban nem álló túl magas lakbér miatt nem juthatott önálló lakáshoz; és bár népes családok, mégis rokonokkal vagy egyéb hozzátartozókkal együtt közös lakásban laktak. Ezek tehát vagy nem fizettek lakbért, vagy jóval kevesebbet, mint a többi főbérlők. Ha végignézzük ennek a kivételes, bár éppen nem irigylendő 20 családnak az élelmiszerekre fordított kiadásait, megállapíthatjuk, hogy *a jövedelmüknek átlag 60%-át (59,68%) fordították élelmiszerekre*. Sőt 4-en a 70%-át is. És akadt olyan is, aki a 74,02%-át. Ez tehát egyrészt azt bizonyítja, hogy *az élelmiszerek ára agrár-Magyarországon még mindig túlságosan magas a munkásság jövedelméhez képest; másrészt a többi elsőrendű és nélkülözhetetlen szükséglet is olyan sokba kerül, hogy azok kielégítése csak redukált mennyiségű és minőségű élelmiszer-fogyasztással érhető el*. Ezért olyan alacsony az egy fogyasztási egységre jutó kalóriamennyiség.

Érdemes itt még arra is rámutatni, hogy 14 család, vagyis több mint minden negyedik, egyáltalán nem költött dohányra. Csaknem minden negyedik családban (12) nem ittak semmiféle szeszes italt. Még teához sem fogyasztottak rumot, ha ugyan teáztak.

Lakbérek

Különös figyelmet érdemelnek a lakbérre fordított kiadások. A 10,25%-os átlag *látszólag* kedvező. Gould amerikai író számításai szerint az angol munkás ugyan jövedelmének csak 9,9%, a francia munkás pedig csak 7,8%-át fordítja lakásra. S ha az amerikai munkás jövedelmének 13,7%-át viszi is el alakbér, de ott csak 42,2% kell élelmiszerekre és emellett 3-4 szobás kényelmes, tágas, levegős lakásaik vannak a munkásoknak. A budapesti főbérlo mun-

kások 87%-ának azonban csak egyszoba-konyhás lakása van. *Viszont a jövedelmüknek nem a 10,25%-át kell ezért fizetni, hanem legalábbis a dupláját, ha nem a háromszorosát.*

És ha a számok mégis azt mutatják, hogy a budapesti munkásság jövedelmének csak 10,25%-a kell lakbérre, akkor *meg kell keresnünk, hogy miért nem reális ez az átlag.* Mert hogy nem reális, azt az is bizonyítja, hogy az 50 család összesen csak 14 071,42 pengőt fizetett egy évre lakásbér fejében. Egyre-egyre tehát átlagban csak 281,48 pengő lakbérteher esett. Ennek az irrealitását fölösleges bővebben bizonyítani. S ha mégis így áll a dolog, hát ez azért van, mert amint már említettük, *a megfigyelt 50 munkáscsalád közül 20 aránytalanul keveset, vagy nem fizetett a lakásáért.* Egy részük ugyanis a környéken, saját házikójában lakott, vagy természetbeni lakása volt, a többi pedig másokkal megosztott közös lakásban élt. Ez a 20 család összesen 1931,81 pengőt fizetett. Egynek-egynek tehát csak 96,59 pengőt kellett fizetni. Viszont *a többi 30 család évi lakbére 12 139,61 pengőt tett ki. Egyre-egyre tehát 404,65 pengő esett.* Ami, ha még mindig alacsonynak látszik is, reális alapul már elfogadható. Ha a családfők 1892,11 pengős átlagos keresetéhez viszonyítjuk, akkor már az tűnik ki, hogy *a keresetnek 21,4%-át viszi el a lakbér.* Igaz, hogy a kölcsönökkel, segélyekkel, a családtagok keresetével meg a többi rendkívüli szurrogátumokkal nagy kinnal földuzzasztott összjövedelemnek még így is csak 13%-a a lakbér. A valóságban azonban azt látjuk, hogy mégis *elég sűrűn vannak olyan családok, amelyek az így felnövelt összjövedelmüknek a 21, 24, 27, sőt a 37%-át is lakbérre adják le.*

A Budapesten összeírt férfimunkások között 28 899 főbélő közül 14 561, tehát a nagyobbik részük havi 30 pengőnél többet fizetett lakbérre; 3343 lakás még 50 pengőnél is többre került havonként. 459 munkásnak pedig évi 1000 pengőnél is drágább volt a lakása.

A többi kiadások

A ruházati cikkek a jövedelem 10,02%-át igénylik. Ha figyelembe vesszük, hogy az amerikai munkás jövedelmének a 20,3%-át, az angol a 16%-át, a francia a 18,7%-át és a német a 12,5%-át költheti ruhára, akkor ebből elsősorban *nem a ruházati cikkek drágasága, hanem a jövedelem elégtelensége tűnik ki.* Igaz, hogy a ruházat csak egy bizonyos határig elsőrendű életszükségleti cikk. Azon túl már reprezentatív jellege van. Mégis, ha azt látjuk, hogy a jobb helyzetű munkáscsaládok Budapesten is jövedelmüknek 16-18, sőt 20%-át is ruházatra fordítják, akkor meg kell döbbernünk azon, hogy látunk olyanokat is, akik bár dolgozók, mégis *csak alig 1-2% jut a jövedelmükből erre. Látunk öttagú munkáscsaládokat, ahol egész éven át csak 70-80 pengő jutott felsőruhára, cipőre és alsóruházatra együttevén.*

A fűtési és világítási költségek 5,5%-ot igényelnek. Másfélszer annyit, mint a német munkásoknál. Pedig az 50 család közül 4 család egyáltalában nem fűtött, másik 4-nek még 10 pengő sem jutott erre a célra egész éven át. Aminthogy *a Budapesten összeírt munkásoknak is csak a 30,7%-a fűtött rendszeresen.* Egyharmad részük pedig még a legnagyobb hidegben sem melegítette a lakását. Az 50 család közül 27-nek nem volt villany a lakásában. Ezek petróleummal és gyertyával világítottak. *Egy kultúrország fővárosában, a rádió idejében...*

Az egészségápolási költségek alig tettek ki 1%-nál többet, és ennek is a túlnyomó része szappanra, fogporra és temetkezési költségekre ment. Az 50 család fürdőre egy egész éven mindössze 34,26 pengőt költött csak együttesen. *Pedig 1000 munkáslakás közül csak 15-ben van fürdőszoba.*

A művelődési és üdülési költségek 2,21%-a mögött 3103 pengőt látunk, de ennek csak alig egyharmad része jutott önképzésre, könyvekre és újságokra. Körülbelül 1000 pengőt a gyermekek iskoláztatására kellett fordítani. Így csak alig 250 pengő jutott színházra és mozira. *De*

mozira mégis tízszer annyit költöttek, mint színházjegyre. Mindössze ugyanis csak 10 család szerepel a színházlátogatók között, de a kiadásokból úgy látszik, hogy 8 családnak egyetlen tagja egyetlen alkalommal juthatott csak el színházba.

Súlyosabb helyzetet mutat a közlekedési kiadások rovata. Átlagban ugyan csak 2,65% a kiadási hányad. De 9 család 5%-nál többet költött erre. És akadtak olyan családok is, ahol a jövedelem 8-10%-át a vasút és villamos vitte el.

Adó címén alig fél százalék szerepel. Hogy ez valóban mennyi volt, azt csak akkor látjuk meg, ha a fogyasztási, forgalmi adókat és a vámokat is figyelembe vesszük, amelyek az élelmiszerek és egyéb fogyasztási cikkek túl magas árában vannak elrejtve.

A társadalmi kiadások 2,02%-os tétele 2835 pengőt foglal magában. Ennek körülbelül az egyharmad része (1048 P) egyesületi tagdíjakra ment el. A különféle életbiztosítási és szociális biztosítási költségek 1790 pengőt igényeltek. Egyike ez azoknak a kiadásoknak, amelyeknek a többszörösét is szívesen regisztrálnók, ha megfelelően kiépített és kellő védelmet nyújtó szociális biztosítást láthatnánk mögötte, nemcsak betegség, baleset és aggkor, de munkanélküliség esetére is.

Zentay Dezső: Háztartási statisztika. In: Magyar Munkásszociográfiák. 1888-1945. Szerk. Litván György. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1974. 248-257. p.

Csorna Kálmán: Program a főváros gyermekvédelmi szervezetének kiépítésére

1927

[...] Egy-egy konkrét alkalommal a hivatali vagy társadalmi szervek egyik-másik szóvivője feljajdul a magyar gyermek pusztulásán, a magyar életerő elapadásán; a feljajdulás csekély visszhangra talál a sajtóban is és azután sűrű csend, az érdeklődés elült, semmi sem történik a legközelebbi segélykiáltásig.

Arra azonban, hogy a felkeltett érdeklődést ki kellene aknázni, hogy azt állandóan ébren kellene tartani, hogy a közvéleményt, a nép mély rétegeit a kérdésekbe bevonni és foglalkoztatni kell, édes-kevesen gondolkodnak, még kevesebben vannak azok, akik ezirányban tevékenyen közreműködnek.

Ez a mentalitás a magyarázata annak a lesújtó ténynek, hogy hazánkban a gyermekvédelmi ügy teljesen szervezetlen, a hatáskörökben szétforgácsolt, hogy amíg a Nyugat minden állama sorban hozza meg a legmodernebb idevágó törvényeket, addig nálunk egy 25 éves elavult törvény napjait iparkodnak mesterségesen meghosszabbítani, hogy amíg Németországban számos egyetemen (Berlin, Frankfurt stb.) önállóan, illetve szemináriumban a gyermekvédelmi ügyet *mint tudományt adják* elő és amíg a német könyvpiacra a gyermekvédelemmel foglalkozó szakkönyvek ezrei jelennek meg, addig nálunk még a gyermekvédelem fogalmával és rendszerével sincsenek általában tisztában, és e szaktávó *egyetlen szisztematikus*, átfogó és *tudományos értékű munka sem jelent meg* mind a mai napig.

És ugyanez a felfogás az oka annak is, hogy míg a németek, osztrákok, franciák és egyéb nemzetek a gyermekvédelmi intézkedések és kongresszusoknak szakadatlan sorozatait tartják, addig hazánkban a szaktanácskozások szükségességére és a *propagandamunka fontosságára csak alig eszméltek* reá.

Végezetül ez a közöny a felelős azért is, hogy a *székesfőváros költségvetése a gyermekvédelem szociális terheit mostoha szülőként kezeli*.

Nyomatékosan rá kell itt is mutatnom arra az általam sokszor hangoztatott tényre, hogy e közöny felidézésében és ébrentartásában oroszlánrésze van *gyermekvédelmi törvényeink* azon helytelen elvi megoldásának, hogy a gyermekvédelmi ügyek ellátását a történelmi fejlődés és az elhivatottság folytán illetékes helyi hatóság kezéből kivéve állami közvetlen elintézésévé avatta és azáltal a helyi hatóságot voltaképpen feladatának elvégzésétől elszoktatta.

A hatósági köztudatba így módon beidegződött az a megnyugtató érzés, hogy a lerótt pótdóval a közület mindennemű gyermekvédelmi kötelezettségétől mentesült.

Boldog magafeledtséggel hagyta ezért múlni az időt maga felett és legfeljebb, ha valamely sürgős konkrét szükséglet merült fel, azt iparkodott ötletszerűen kielégíteni.

A szükségletek azonban legfőképpen a milliós lakosú fővárosban, ahol a legtöbb házasságon kívül született gyermek él, ahol a legnagyobb a szociális nyomor és az erkölcsi veszélyeztetettség, egyre nagyobb számban jelentkeztek és egyre több és több akció és intézmény életre szülését követelték.

Annál inkább így alakultak a viszonyok a fővárosban, mivel az állam a 25 évvel előbb megalkotott gyermekvédelmi rendszerét a szűkre szorított adóforrásból, a maga messzeségéből, drága adminisztrációjával és nehézségével fejleszteni nem tudván, ez a gyermekvédelem egyszerűen *szegénygyermeksegélyezéssé alakult át* és a védelemre szoruló gyermekek egy kis

csoportját kiragadva, a nagy tömegekről való gondoskodást a társadalmi munkának és a helyi hatóság kényének engedte át.

És így jutott el a gyermekvédelmi ügy megoldása a tulajdonképpeni helyes vágányra, így talált rá a *főváros adminisztrációjában és a társadalom szerveiben igazi gazdájára*.

Mert téves és idejétmúlt felfogás az, hogy az államnak kell igazgatni a maga távolságából olyan ügyeket, amelyek mindenütt a *helyi hatóság legközvetlenebb munkáját és szakértelmét* igénylik. Eredményes *gyermekvédelmi munka csak a helyi hatóság és a megszervezett társadalom céltudatos összefüggéséből fakadhat*.

Az állam feladata csak az irányítás, felügyelet, ellenőrzés és törvényi kezdeményezés lehet.

És ezen a közismert igazságon nem változtathat a kormány makacs kitartása a régi elvi alapokon, de nem változtathat az sem, hogy a pénzügyminiszter 32.420/1927. számú rendeletével a községi betegápolási és gyermekvédelmi pótdó kivetési kulcsát 10%-ról 16%-ra emelte fel, úgyhogy az 1926-iki adóévre gyermekgondozási és ellátási költségek címén már kerekén 6 millió pengőt fog beszédni olyként elosztva, hogy abból Budapestre magára több, mint egy negyed rész esik.

A természetes folyamat, elsősorban a fővárosban, mégis csak az lesz, hogy a gyermekvédelmi feladatok ellátása az élet nyomása, a viszonyok sürgető követelménye folytán az arra leg-hivatottabb *városi adminisztráció* kezében fog összpontosulni.

Ennek a *folyamatnak kialakulási jelenségeire* másutt már reámutattam.

Kifejtettem ott, hogy a székesfőváros egyre több terhet kénytelen magára vállalni; tejakció, gyermekfelruházás, gyermeknyaraltatás, gyermekétkeztetési akció, iskolaegészségügy ellátása és gyógypedagógiai intézmények, diákszállók stb. fenntartása címén, jóllehet *mind e tevékenység a szociális gyermekvédelemnek egy-egy szerves része*, amelyet éppen ezért a magyar gyermekvédelem felelős vivőjének, a pótdó felhasználójának, *az államnak kellene ellátni*.

Ez a jóslatom tényleg bevált, mert ha az 1927. évi fővárosi költségvetést az előző évivel egybevetjük, akkor úgy a gyermek- és ifjúságvédelem címeinek, mint a felvett kiadási tételeknek tetemes szaporodását tapasztaljuk. És itt nem lesz megállás, csak folytonos előbbrehaladás, amit a szociálpolitikai ügyosztály vezetőjének az 1927. évi költségvetés pénzügyi bizottsági tárgyalásán tett azon bejelentése is igazol, hogy a gyermekeknek hat éves korukig való gondozását is tervbe vette, hogy továbbá a 3-6 éves gyermekek árvaházának létesítésére szükséges fedezet már az 1928. és 1929. évi költségvetésbe bekerül. A készülő 1928. évi költségvetések pedig a terhek még további szaporodását mutatják!

De előre megmondtam azt is a székesfővárosi tanácshoz 1926 januárjában intézett gyermekvédelmi emlékiratomban, hogy az *anya- és csecsemővédelem korszerű kiépítése*, amely feladat megoldását az állam átruházott hatáskörben egy társadalmi szervre, a Stefánia-szövetségre bízta, a célba vett módon nem, hanem *csakis az önkormányzati hatóság által* és a társadalom bevonása mellett lesz lehetséges.

Hogy ez a jóslatom is a megvalósulás útján van, hivatkozom arra a körülményre, hogy a székesfőváros közgyűlése az 1927. évi költségvetés tárgyalása alkalmával Bánóczy bizottsági tag indítványát elfogadva, felhívta a tanácsot, hogy az anya- és csecsemővédelem fokozottabb intézményes kiépítése és biztosítása iránt terjesszen elő részletes javaslatot.

Amennyiben tehát a gyermek- és ifjúságvédelem teendőinek a székesfőváros által való fokozatos átvétele egy *kényszerhelyzet* szükségképpeni folyamánya, méltán felvethető a

kérdés, nem volna-e célszerű, sőt szükséges, a fejlődéssel számolva, ez irányban egy több évre terjedő, tervszerű, nagyvonalú és átfogó érvényű *munkaprogram felállítása*?

Előnyös volna ily munkaprogram kidolgozása nemcsak azért, mert enélkül a főváros gyermekmentő tevékenysége az *ötletszerűség* hibájába esnék - amelynek nyomai már is mutatkoznak -, de azért is, mert csak egy tervszerűen kiépített és határozott célkitűzéssel dolgozó szervezet munkája lehet *eredményes és gazdaságos*.

A gazdaságosság pedig két irányban is mutatkozni fog, mert a céltudatos munka által a főváros egyrészt munkaerőt és anyagot takarít meg, valamint megtakarítja a prevenció alkalmazásával az új kórházak, szegényházak, elmeorvosintézetek stb. felállításának költségeit, másrészt, amint azt másutt kifejtettem, új, eddig kiaknázatlan jövedelemforrásokat is megnyithat.

A kitűzendő program megvalósítási ideje három, legfeljebb négy év, célja pedig az úgynevezett *általános, vagy szociális gyermekvédelem intézményes kiépítése lenne*. [...]

Csorna Kálmán: Programm a főváros gyermekvédelmi szervezetének kiépítésére. Városi Szemle, XIII. évf. (1927.) 679-682. p.

1926

Vajon mibe kerül a pesti ember jókedve?! Mit költ szórakozásra, mókára és mulatságra ez a város, melynek néhány esztendő óta még a nevetése is keserű, még a mosolygása is fanyar?! A kömmün utáni idő minden óráját lefoglalta a mindennapiért való erős kenyérhajsza; úgy hogy eleinte alig jutott idő szórakozásra. Egyre a holnapot vártuk. Bizalommal, reménykedve és rettegetve vártuk ezt a titkokkal teljes ismeretlent, mely annyi szomorú meglepetést, annyi csalódást tartogatott számunkra. És bizony idő kellett hozzá, míg megszoktuk az állandó bizonytalanságot és idő kellett hozzá, míg megtanultuk, hogy állandóan *en garde*-ban kell várnunk a holnapot.

Később, mikor már sokat tudott a pesti ember, mert sok mindenre megtanította az élet, akkor meg a *pénz tisztelete* tartotta vissza attól, hogy kedvére kiszórakozza magát. Mi, a szegény, leromlott, ország-világ előtt megcsúfolt papírkoronában még mindig a régi idők koronáját tiszteltük és olyan csínján szerettünk volna vele bánni, mint azoknak a boldog békeidőknek a pénzével, amikor még csakugyan egy koronát ért egy korona. A pénz tisztelete emlék, mely a háború előtti időkből maradt ránk anélkül, hogy a pénz tiszteletével örököltük volna a békebeli koronák vásárlóerejét is. Később a tőzsdekonjunktúra egy kissé enyhített a helyzeten. Azok a „könnyű pénzek”, melyeket a korona folytonos devalvációjára, és az államjegyinfláció nyomán támadt hausse-ok¹⁶⁹ dobta a tömeg közé, „flottabbá” tették a pesti ember életét. A papírkorona becsülete egyenes arányban fogyott a papírkorona vásárlóerejével. Mikor aztán a pénzügyminiszter piacra dobta a nagy bankócímleteket: a 25, az 50, meg a 100 ezer koronásokat, egyszerre gyorsabb lett a pénz forgása is. A pesti ember kezdett megbarátkozni a nagy numerusokkal, amelyek napról-napra kevesebbet jelentettek, és 1922-ben már a színház, a mozi, a kávéház és minden nagy és kicsiny üzeme a mulattatásnak és szórakoztatásnak megérezte, hogy több a pénz és több a lehetőség a pénzszerezésre. A pesti ember kezdett könnyelműbb lenni. Szaporábban bánt a szapora pénzzel, és Budapest nyolcvannál több mozija naponta átlag 30-35 ezer embert, a 13 színház naponta körülbelül 7-8 ezer embert, a cirkusz és a tinglitanglik naponta 2-3 ezer embert szórakoztatott. A kávéházak is megnépesedtek. 130-nál több kaszinóban forgatták az ördög bibliáját, és 25 klubban bakkaratoztak. A labdarúgóversenyeket 20-30 ezer ember nézi végig, de a jelentősebb mérkőzések iránt még sokkal nagyobb az érdeklődés. Divatbajöttek ismét a bálók, a táncos-délutánok, és teljes gözzel lépett akcióba Budapest minden mulattató üzeme. Kínálta, árulta a jókedvet és szórakozást annak a publikumnak, mely már belefáradt a kenyérhajszába és a csalódásokba. Kínálta a jókedvet annak a publikumnak, melynek már idegeikre mentek az emóciók, a „konzolidáció” és a politika változatos meglepetései. [...]

A liget

A Vurstli a szegények és igénytelenek mulatsága; a „népség, katonaság és csöcseléké”, ahogy a régiek mondták; a vitéz uraké és a kis cselédlányoké, mert a varrólányok stb. már a moziba járnak. Mikor kitavasodik, mikor meglomposodnak a Liget fái és kigyúlnak az Angolpark csalogató színes lámpái: megelevenedik a pesti „Vurstli”. Szól a verkli, meg a gramfon;

¹⁶⁹ Tőzsdei részvényárfolyam-emelkedés.

csöng a csengő; pukkan a puska; dübörög a nagydob; recseg a rézduda; csattog a cintányér; forog a „ringlispíl”; játszik a cigány; és a panoráma, a plasztikon meg a Liget száz meg száz attrakciója kínálja a szenzációt és a gyönyörűséget. A szakállas nőtől a pofozógépig; a kígyóembertől az óriás kifliig; Barokalditól a Helfgott bácsi fényképező atelierjáig; a forgó komédiától Vitéz László színházáig; az óriás kígyótól a törpék királyáig minden látható és megtekinthető. A mutatványos bódék, a tarka sátrak titkai és csodái; elvarázsolt kastélyok; csodakerék; pörgőtorony; hullámvasút és céllövészet, tánc meg ezer csuda próbálja megtréfálni és megnevettetni azt a kedves, naiv publikumot, amely régente elhozta a hatosait, most pedig elhozza a papír ezreseit, hogy szívhasza a Liget feneketlen porát és hallgathassa azt a zenének nevezett kakofóniát, amelyben vígan ölelkezik a trombita recsegése, a verkli hangja; a céllövőpuskák pukkanása a cigányzenével, a pesztonkák viháncolásával, a kikiáltók ordítózásával, a ringlispil recsegésével és azzal az egész vásári lármával, amely mégis főérdekessége és cifrája az egész ligeti komédiának. Ezért a sok-sok gyönyörűségért pedig a múlt esztendőben össze-vissza 11.415,9 millió papírkoronát fizetett a vurstli publikuma, szóval nem került 800 ezer aranykoronába ez a mulatság.

A tánc

Kétségtelen, hogy ezeknek a szomorú időknek a legnépszerűbb mulatsága a tánc. Ma már mindenki táncol, fiatal és vén egyaránt. Mindenütt, minden időben táncolnak. Táncolnak délután, este és éjszaka; táncolnak teadélutánokon, hotelekben, mulatókban, sőt a nagy kávéházak most rendezik be táncteremmé a pincét. Járványos hóbot ez a táncdivat, mely ha sokáig tart, lassacskán megöli a - bált. Furcsán hangzik ez a megállapítás, de mégis úgy van, hogy ma holnap mindenütt táncolnak, csak a bálokon nem. A dolog magyarázata egyszerű. Eddig azért voltak bálók, hogy táncolhasson a fiatalság; mióta azonban mindenütt táncolnak, mégpedig fiatalja-vénje egyaránt táncol, azóta nincs szükség bálra és a bál lassacskán megszűnik, mert drága, a báli toaettek és a báli költségek rengeteg pénzt esznek meg, és pénzük nemcsak a lányos apáknak nincs annyi, amennyire szükség lenne, de a „táncosoknak” sincs. Sőt nemcsak pénzben, hanem frakkban is szegények vagyunk. Még szerencse, hogy a tisztí uniformis nagyszerűen helyettesíti a frakkot. Egyébként az idei farsanggal meg lehetnek elégedve a - frakkölcsönző intézetek, mert szakértők számítása szerint naponta 40-50 kölcsönfrakk bálozott és izzadt szerte a városban a farsang alatt. Hogy elérkezett a bálók alkonya: nem is csoda. Egy nagy bál nagyon sokba kerül. Egyedül a Vigadó tíz millióba kerül egy éjszakára. De hol van még a zenekar, a meghívó, a rendőri engedély, a vigalmi és egyéb adók; jegyek, jelvények ára. Szakértők szerint egy-egy nagyobb bál kiadásai az idén 20-30 milliót tettek ki, de volt olyan bál, melynek a kiadásai 40 milliónál is nagyobb összegre rúgtak. Ha a normális 70-100 ezer koronás jegyet vesszük alapul, akkor legalább 6-800 jegyvásárlónak kell jelentkeznie, hogy a báli budget helyreálljon. Így aztán nem is csoda, ha az idén temérdek bál megbukott; viszont az idén is voltak sikerült bálók, amelyek kifizették magukat. A Pátria Klub jelmezes bálja 80 millió fölül hozott. A Széchenyi-bál bruttó bevétele 72 millió volt. Az Atléta-bálon 1760-an voltak, és a jövedelem körülbelül 60 millió; a Jacht Klub bálján 30-35 millió volt a bevétel. Az Emericana bálján több mint kétezer vettek részt és 60 millió volt a bevétel. A Katolikus-bálon 1500-1600-an vettek részt, a Protestáns-bálon 1100-1200-an. Mindkét bálon 12-14 millió korona volt a bevétel. A Technikus- és Medikus-bál egyformán 10-12 millió korona jövedelemmel zárult.

A nagy báloknak tehát - úgy látszik - befellegzett, de annál jobban dúl a táncőrület. Természetesen az új táncok járják: a Tangó, a Shimmy, a Blues, a Foxtrott, meg a Charleston. Hírehamva sincs már azoknak a táncfajtáknak, amelyeket a mi gyermekkorunkban táncoltak. Ma

az erotika tobzódik a táncokban. A háború után megromlott gazdasági viszonyok - magyarázza valaki - nagyon megnehezítették az összeházasodást, és a fiatalság erotikája most a Shimmyben, a Bluesben, a Foxtrottban meg a Charlestonban éli és tombolja ki magát. Azt tehát megértjük, hogy miért shimmyznek a fiatalok, de mit akarnak az öregek?!

Egyébként, a múlt évben körülbelül 1669 millió koronát szedtek be a nyilvános táncmulatásokból.

Milliárdok a gyepen

A táncórületen kívül a játék az, mely föl tudja izgatni Budapestet. Megvan a törzspublikuma annak a játéknak, amelyen nyerni lehet és annak is, amely csak izgat. Azok közül a játékosok közül, melyek együtt kínálják az izgalmat és a nyereség lehetőségét, a legnépszerűbb és a legdivatosabb még mindig a lóverseny. A turf törzsközönsége ugyan az utolsó időkben apadó tendenciát mutatott, de még mindig meglehetősen szép summát hord a gyepre Budapest népe. A totalizátor¹⁷⁰ - és a bookmaker-fogadások forgalma volt:

	Aranykorona		Aranykorona
1910-ben	22.969.284	1915-ben	13.557.000
1911-ben	25.477.679	1916-ban	35.546.492
1912-ben	26.390.522	1917-ben	77.103.796
1913-ban	25.815.983	1918-ban	184.058.864
1914-ben	10.736.066		

1910-ben tehát még csak 22,9 millió koronát forgattak meg a bookmakerirodák és a pesti totalizátor. A következő évek a balkánháború, a pangás és a depresszió éveit. Ezekben az esztendőben egészen 26,3 millió aranykoronáig szorították fel a totalizátor forgalmát Budapest turf-barátai. A turf-szenvedély azonban mégis csak a háború alatt futotta ki igazi formáját. 1914-ben ugyan 10,7 millióra, 1915-ben 13,5 millióra esett le a totalizátor-forgalom, de már 1916-ban 35,5 millió korona; 1917-ben - duplájánál is több - 77,1 millió koronát is meghaladta a versenyfogadások mértéke. A forgalom rekordját azonban mégis 1918-ban érte el a lóversenyfogadás, amikor is 184 millió aranykorona volt a totalizátor- és a bookmaker-fogadások forgalma. Rengeteg pénz ez, pláne ha meggondoljuk, hogy a gyepre hordott aranymilliók csaknem akkora összeget tettek ki, mint a budapesti bérházak egy esztendei jövedelme. Több mint négy millió jutott a forgalomból egy-egy versenynapra a totalizátor-pénzekből. Ez a hatalmas szám pedig nemcsak azt mutatja, hogy milyen mértékben harapózott el az évek során a játékszenvedély, hanem azt is, hogy milyen tempóban halmozódott a könnyen szerzett pénz, és milyen mértékben devalválódott a háború vége felé a korona értéke. Természetesen ezek a számok nem adják teljes képét a pesti ember turfszenvedélyének, mert a pesti ember nemcsak a pesti gyepen játszott, hanem Alagon is, sőt olykor fölrándult Bécsbe, Badenbe is lóversenyezni. Fogadott a kottlingbruni, a párizsi, meg a londoni lóversenyre is.

Ezzel szemben a múlt évben 239.641 millió papírkorona volt a lóversenyfogadások pénz-forgalma. Ebből

¹⁷⁰ Lóversenyfogadó-iroda.

a totalizátorra 121.866 millió papírkorona
a bookmaker-fogadásokra 17.775 ” ”

jutott. 1925-ben tehát 16,5 millió aranykorona volt a lóversenyfogadások forgalma, ami ugyan jóval alatta van a békeévek forgalmának, de fölötte van a két első háborús esztendő eredményének.

1918-ban 44 versenynap alatt - beleértve a bérletjegyeseket is - összesen 534.229 olyan ember nézte végig a versenyt, aki jegyet váltott. Legnagyobb publikuma volt a Szent István díjnak, amikor is 21.746-an nézték végig a futtatást. Átlagban azonban egy-egy versenynapra 12.142 lóversenyző jutott. 1925-ben 54 versenynapon 283.220 jegyet váltottak és volt 315 bérletjegyes: összesen tehát 300.030 fizető turfbarát nézte végig a versenyt. Belépődíjakból 10.187.860.000 papírkorona folyt be és legtöbben - 13 ezren - az új pálya megnyitása alkalmával voltak künn a versenyen. A Szent István napi versenyt 11.858-an nézték végig.

A békében a totalizátor-forgalomból 12%-ot vontak le. Ebből 6% jutott a Lovaregyletnek; 4,5%-ot kapott lónemesítési célokra a földművelésügyi minisztérium, és 1,5%-ot kapott a főváros szegényalapja. Ma 20,5%-ot vonnak le a totalizátor-forgalomból és a belépő díjakon kívül ez a 20,5% az, amely föltétlenül elvész a turfjátékosokra nézve: akár nyer, akár veszít a gyepen. Ebből a 20,5%-ból jut

- 8% a testnevelési alapnak
- 4,5% az állami lótenyésztési alapnak
- 6% a Lovaregyletnek
- 1% a főváros szegényalapjának
- 1% az állami jótékonyági sorsjátékalapnak.

Ezzel szemben a bookmaker csak 14%-ot ad le a nyerő tétekből.

1925-ben tehát - az ügétőversenyeket ide nem számítva -

belépőjegyekre 10.187.860.000 koronát
a totalizátorfogadások után 24.982.597.650 ”
a nyerő bookmakerfogadások után 16.488.566.066 ”
összesen 51.659.023.716 koronát

föltétlenül elveszít a publikum. Sőt ennél is sokkal többet veszít, mert ebben a summában nincsen benne az az összeg, amelyet a bookmakernek veszít. Amint ugyanis említettük: a bookmaker az állam és a főváros számára a szerencsés nyerő tétjéből levon 14%-ot. Ha azonban a „buki”-játékos nem nyer, hanem veszít, akkor a tét a büki zsebébe vándorol.

51,6 milliárd! Ez az ára annak a gyönyörűségnek és annak a nagyszerű izgalomnak, amelyet a paripák galoppja, finishe támaszt a turfbarátokban azalatt, míg a 16 a starttól a célkarikáig ér.

Futball

Mikor futnak a lovak a pesti pályán 11-13 ezer ember megy ki a gyepre; ha Budapest minden mozija megtelik: legfeljebb 32-33 ezer ember figyeli a néma tragédiákat és a mulatságos históriákat, melyeket a mozigép a lepedőre vetít. Ezzel szemben egy-egy érdekesebb futballmeccset olykor 40 ezer, vagy még ennél is több ezer ember nézi végig az Üllői úti pályán,

pláne akkor, ha valamelyik jeles külföldi csapat méri össze a tudományát a mieinkével. Ez azt jelenti, hogy Budapestet a meccs, a gólért való küzdelem jobban érdekli, mint akár a lóverseny, akár a mozi, akár a színház; jobban érdekli, mint Glória Swanson vagy Mary Pickford, vagy Chaplin, jobban érdekli, mint a hazai primadonnák, sőt jobban érdekli, mint a politika. Pedig ez a mulatság sem sokkal olcsóbb mint a mozi, de a labdarúgásnak mégis nagyobb a publikuma, és vasárnap délutánonként Budapest lakosságának 5-6%-a künn van a „pályán”, és másfél órán keresztül feszült figyelemmel kíséri: mint kergetik, rúgják és driblizik a labdát a csatárok és a bekkek, és 35-45 ezer ember lelkesedik, éljenez, ordít, bömböl és tombol, ha a kapus ügyesen védi ki a kaput egy-egy jól irányzott labda elől.

Végeredményben nem is utolsó dolog egy-egy ilyen futballmeccs, amely 50 ezer embert tud mozgósítani egy szép vasárnap délután. Érdekes nézni, hogy 22 izmos gyerek milyen ügyesen dolgozik; hogy feszülnek az inak; mint tágul a tüdő. És a küzdelemnek, a nagyszerű játéknak, a pompás erőfeszítésnek egy célja van: a gól. A harc azért folyik, hogy az egyik csapat minél többször rúgja be a labdát a másik csapat kapujába.

Ez a nagy érdeklődés mindenesetre a fiatalság, az erő és az ügyesség diadala. De van más érdekessége is annak a nagy érdeklődésnek, amelyet a futball és a többi sport kivált a pestiekből: az, hogy ennyi rengeteg embernek van pénze futballra most, amikor mindenki pénztelenségről panaszkodik. A múlt esztendőben 19.487.7 millió koronát árultak a belépő-jegyekből a futballmeccseket rendező sportegyesületek. Más lapra tartozik aztán, hogy ebből a csinos summából mennyi maradt meg a labdarúgó egyesületeknek. A labdarúgó egyesületek azt mondják: nem sok. Panaszkodnak, hogy tulajdonképpen az államnak, meg a fővárosnak rúgják a labdát, mert egy-egy bevételből a főváros és az állam akkora dézsmát szed, hogy a labdarúgóknak alig marad valami. A múlt évi szeptember 20-iki magyar-osztrák mérkőzésnek 789 millió korona volt a bruttó bevétele az előző napi stájer mérkőzéssel együtt. E meccs kiadásai így oszlottak meg:

Az Üllői úti pálya tribünjének bevétele (az FTC-t illeti)	78 millió
Vigalmi adó	89 ”
Forgalmi adó	14 ”
Testnevelési adó	153 ”
Nemzetk. futb. szöv. részesedése	4 ”
Pályabér	107 ”
Játékosok balesetbiztosítása	3 ”
Személyzet	10 ”
Rendőrség	6 ”
Reklám	5 ”
Jegyjutalék	12 ”
Érmek és ajándékok	8 ”
Szertár, masszőr	2 ”
Vendégek autóköltsége	8 ”
Stájerek költségmegtérítése	27 ”

Vendéglátás és bankett	21	”
Bírák költségei	8	”
Játékosok munkamegtérítése, ebédje, vidékiek költsége, tréner	12	”
Kisegyesületi pályaalap	26	”
Apró kiadások	3	”
<i>Összes kiadás</i>	<i>596</i>	<i>millió</i>

Ebből a mérkőzésből tehát a MLSz-nek 193 millió koronája maradt, de tartalékolni kellett 50 milliót az 1926. évi tavaszi bécsi mérkőzés költségeire. [...]

A színház

[...] Mik egy színház-üzem financiai? Mik a kiadásai egy ilyen vállalkozásnak?! Balassa Emil kollégám három előkelő budapesti színház direktorának a beható információja alapján volt szíves összeállítani számomra, hogy 1925 tavaszán mekkora volt egy pesti nagy színház rezsije. Ime:

Költségek, amelyek nem csökkenthetők

Minden színház költségvetésében vannak úgynevezett „merev tételek”, ezek azok a kiadások, melyek akkor sem csökkennek, ha a színház bevételei minimálisak. Ezek a tételek jórészt változatlanok és függetlenek a színház mindenkor bevételétől. Akár táblás háza van a színháznak, akár csak tíz ember ül a nézőtéren: ezeket a költségeket egyformán ki kell fizetni. Ezeknek a tételeknek tehát fontos szerepük van az esetleges deficit előidézésében.

Felsoroljuk ezeket a tételeket és alapul vesszük egy elsőrangú budapesti drámai színházat, amelynek a *havi budgetje* körülbelül megfelel a többi drámai színház havi budgetjének is. Ime:

	Millió papírkorona
Műszaki személyzet fizetése	67,5
Adminisztrációs személyzet fizetése	23,0
Asztalos- és díszletműhely fenntartása	28,5
Lakatosműhely fenntartása	10,0
Statiszták fizetése	7,0
Kisegítők, zenészek, szabók, öltöztetők fizetése	13,5
Tűzoltódíj és illeték	13,0
Házi tűzoltóság pótdíja	2,0
Rendőri díj	9,5
Kellékek	2,5
Újsághirdetések	45,0

Plakátok és színlapok nyomdaköltsége	9,0
Hirdetési vállalatok ragasztási díja	6,6
Zongora és bútor kölcsön díja	6,6
Villanyfogyasztás	45,0
Telefondíj	3,5
Vízdíj	1,0
Kereseti adó	8,0
Gépelés és szerepezés díja	1,5
Díszletek és ruhák új darabokhoz, havi átlagban számítva	100,0
Munkásbiztosító	5,0
Különféle kisebb kiadások	10,0
<i>Összesen</i>	<i>417,7</i>

Színészfizetések

Általában azt hiszik, hogy a színházak költségvetésében a legnagyobb tételt a színészfizetések és főképpen a primadonna-gázsik teszik. Óriási tétele ugyan ez is a költségvetésnek, de a fizetésekkel, sztár-gázsikkal, fellépti díjakkal együtt a drámai színházaknál nem tesz ki sokkal többet, mint a fent felsorolt merev tételek összege. De a gázsik kiadásoknak megvan az a tulajdonságuk, hogy szükség szerint csökkenthetők vagy nagyobbíthatók: szóval szabályozhatók aszerint, ahogyan a színház üzletmenete megengedi vagy megköveteli. Ha a színház úgy látja, hogy olcsóbb színésszel is ugyanazt az eredményt el tudja érni: akkor csökkenti a gázsikat; viszont ha a közönség csak a nagynevű színész kedvéért megy a színházba, nem pedig a darabért, vagy az együttes produkcióért, akkor a színház nem kíméli a pénzt a sztártól.

Ezek a kiadások havonta egy drámai színháznál a következő tételekkel szerepelnek:

	Millió papírkorona
Színészfizetések	300
Fellépti díjak	200
Rendezési díjak	10
Külön dramaturgi díjak	6
<i>Összesen</i>	<i>516</i>

Adók, tantiémek és egyéb „rugalmas” kiadások

Rugalmasnak nevezik a színháznál azokat a kiadásokat, amelyeket a színház mindenkor napi pénztári bevétele szabályoz. Ezek a kiadások lehetnek minimálisak és maximálisak, de a színház érdeke, hogy minél nagyobbak legyenek. Ezt úgy kell érteni, hogy ezek a kiadások a színház bevételeinek mindenkor egy bizonyos százalékát teszik. Ha a színház telt házak mellett játszik, akkor ezek a tételek maximálisak, ha a közönség gyéren látogatja a színházat, akkor viszont ezek a kiadások minimálisra csökkennek. A vigalmi adó például 1924-ben rendszerint 10%-a volt a bruttó bevételnek, kivéve a premier estéjét, amikor a bevétel 30%-át kell adó

fejében befizetni, idegen nyelvű vendéjátékoknál pedig a vigalmi adó a pénztári bevétel 25%-a. Ugyanígy a bevételtől függ a többi tétel is.

Ezek, ha egy átlagos befogadóképességű drámai színháznál telt házat, vagyis mindennap táblát tételezünk fel, akkor havonta a következők:

Millió papírkoronában	
Vigalmi adó	250,0
Forgalmi adó (3%)	65,0
Szerzői tantiém ¹⁷¹	180,0
Nyugdíj-pótfillér	3,5
Összesen	498,5

Természetes, hogy ez a félmilliárdos kiadási tétel csak akkor áll fenn, ha a színház az egész hónapban telt ház mellett játszik. 1925 februárjában azonban, amikor ez a kalkuláció készült, a színházak akkori üzletmenete mellett a tantiémek, valamint a vigalmi és a forgalmi adókiadások átlagos havi összege 300 millió papírkoronánál nem volt nagyobb. Ezekhez a kiadásokhoz hozzájárul még a színházbérlet összege, amely természetesen színházanként változó aszerint, hogy az épület a vállalkozó tulajdona-e vagy pedig csak bérli azt valakitől. Ugyancsak ehhez a kiadási komplexumhoz tartozik az a tantiém is, amelyet a színház igazgatója a megállapított fixfizetésen kívül kap az előadás bruttó bevételéből.

Ezeket mind egybevetve, *egy drámai színház átlagos havi kiadása csaknem másfél milliárd korona.*

Az operettszínházak költségei

Az operettszínészek fizetése valami kialakult szabály szerint általában nagyobb, mint a drámai színészeké, mert az operettszínházak világában sokkal erősebb a primadonna-kultusz és a közönség színházbajáró kedvét egy népszerű operettsztár nevével sokkal jobban lehet fokozni. Az operettszínházaknak ezenkívül nagy zenekaruk van, a világítás költségei is nagyobbak, és óriási tétellel szerepelnek a kiadások között a magánszereplők és a kórus ruhái. A darab kiállítása, tehát a díszlet költségei milliárdokra is rúghatnak, amint egy budapesti operettszínház tavaly bemutatott egy-két darabja igazolja. Azonkívül kórus, táncosnők és egyéb olyan személyzet van, amelyre drámai színháznál nincs szükség.

Az operettszínházaknál a színészi fizetések átlagban 25%-kal nagyobbak, mint a drámai színházakban. A zenekar fenntartása átlagban havi 130 millió koronába kerül. A világítás szintén 25%-kal drágább, mint amott.

Ha pedig egy szerényebb operettszínházat és egy aránylag szerényen kiállított operettet veszünk alapul, akkor is a primadonnák és a kórus ruhaköltségei legalább havi 200 millió koronával, a díszletköltségek legalább 150 millió koronával, a kórus és balettkar fizetése pedig körülbelül 60 millió koronával szerepel a költségvetésben.

Éppen ezért magasabbak is az operettszínházak helyárai, mint a drámai színházaké, mert különben ez a költségtöbblet sehogysem térülne meg.

¹⁷¹ A bevételből a szerzőnek fizetett jogdíj.

Hatvanszázalékos átlagbevételnél nincs deficit

A drámai színházak bevételi lehetősége a nézőtér nagysága és a helyárak szerint változik. Az úgynevezett nagy drámai színházak bevételi lehetősége között is elég terjedelmes differencia van, mert például a legkisebb drámai színház esti bevételi lehetősége 40 millió koronán alul van, míg a legnagyobb drámai színház, ha teljesen megtelik, esti 80 millió koronánál is többet jelent.

Az operettszínházak között van olyan kis nézőtérű, amelyik csak esti ötven millió koronát tud bevenni telt ház esetén, de van olyan is, amelyik a nemrég fölemelt helyárak mellett esti 120 millió korona bevételt tud felmutatni. Általában az a szabály, hogy a budapesti színházaknak legalább „50%-os házakkal” kell operálniuk, hogy rá ne fizessenek, és legalább 60%-os házakra van szükség ahhoz, hogy a színház jövedelmezzen. A budapesti színházaknak átlagban esténként 60%-nyira kell megtelniük, vagyis a bevételi lehetőség 60%-át kell elérniük, hogy minden kiadásuk megtérüljön. Csak ha a színház átlagban ennél a százalékszámnál nagyobb arányban telik meg, akkor válik jövedelmező üzletté.

1925 első hat hónapjában csak vigalmi adóban 4244 millió koronát fizettek ki a színházak és kabarék a bruttóból. Mégpedig az idegen előadások után 544 milliót, a magyar előadások után pedig 3700 millió papírkoronát. Dehát mit fizetett a publikum?! A színházak és kabarék bruttó bevétele 1925 első felében ez volt:

	Idegen előadások után	Magyar előadások után	Mindössze
	millió papírkoronában		
Január	388,8	16.177,2	16.566,0
Február	-	15.276,3	15.276,3
Március	290,4	16.493,1	16.783,5
Április	648,0	15.769,6	16.417,6
Május	702,0	13.166,4	13.868,4
Június	1234,8	3.716,7	4951,5
Összesen	3264,0	80.599,3	83.863,3

1925 első hat hónapjában tehát 83,8 milliárd papírkorona volt a budapesti színházak és kabarék bevétele, ami arányban 5.783.675 koronát tesz ki. Ebből 225.103 aranykoronát az idegen előadások hoztak. Sok-e ez a summa vagy sem? Nehéz rá a felelet, mégpedig azért nehéz, mert a színházak sem mentek egyformán, és ez a 74 milliárdos bevétel nem arányosan oszlott meg a színházak között. Volt egy-két színház-direktor, aki annyira-amennyire meg volt elégedve a publikummal. Viszont voltak színházdirektorok, akik egyáltalában nem voltak megelégedve. Kapuzárás előtt aztán a krachot nem lehet tovább titkolni. Az Unió színház-tröszt egyszerre négy színházával került bajba, de a többi színházvállalat sem igen kérkedett a mérlegével. [...]

A mozi

1925 tavaszán a belügyminiszter a mozierkölcs érdekében új rendeletet adott ki. De vajon ez a rendelet csakugyan megjavítja-e az erkölcsöt és megrendszabályozza-e a gondokat, amelyek hajtják, üzik ezt a kenyérhajszában és a mindennapi küzdelmekben kifáradt várost? Ezek elől

a mindennapi gondok elől menekülnek a moziba az emberek, hogy egy-két órára megfeledkezzenek a máról és a holnapról. Mennél több a baj, és mennél kevesebb a pénz, annál lázasabban járák az emberek a mozit, és annál idegesebben keresik az olcsó szórakozásokat.

A lámpák kialusznak és hátradőlve a zsöllyében a publikum átengedi magát az élvezetnek. Lélegzetviassafojtva figyeli az izgató és a szerelmes történeteket. Megkönnyezi a drámákat és mulat a bohózatokon; gyönyörködik a hátborzongató és idegizgató jelenetekben és a kacagtató történetekben, melyek szemük előtt leperegnek. Egzotikus tájak és gyönyörű vidékek pompázata rohan előttünk a vásznon. Egyiptom és Amerika, a Szahara és a Wild-West. Gyorsvonat, repülőgép, hajókatasztrófa és Zigoto. Csak az álom és a fantázia tud hasonlót produkálni. Mary Pickford, Lilian Gish, Emil Jannings és Konrad Veith tudományuk és tehetségük legjavát adják. Van Pathé Journal, van cowboy-dráma, szerelem, szenvedés és boldogság váltogatják egymást. És a történetek rohanását árnyékként kíséri a zene.

Nyolcvanöt mozi kínál naponta délután négytől éjfélig a szórakozást, és naponta 25-30 ezer ember gyönyörködik vagy bosszankodik a képeken, amelyeket a mozigép vászonra varázsol, úgy hogy a főváros lakosságának csaknem 3%-a minden este a moziban ül.

Mekkora lehet az az összeg, amit Budapest népe mozira költ?! 1924-ben 85.654,2 millió papírkorona volt a budapesti mozik bevétele, ami 7,08 millió svájci franknak felel meg. Ezzel szemben a tizenhárom budapesti színház 1924. évi bevétele csak 6,6 millió svájci frankra rúgott.

Kétféle mozi van Budapesten. Úgynevezett „premier-mozi” és kis mozi. A premier-mozi mutatja be a filmújdonaságokat; a kis mozi pedig azt mutatja be, amit a premier-mozi már lejátszott és elkoptatott. A premier-mozi minden héten új műsort ad. Idejár a „jó publikum”; és a premier-mozi néha színház-árakkal operál. Premier-mozi összesen csak 10 van, kis mozi 75. És érdekes, hogy a premier-mozinak 1924-ben jóval nagyobb volt a bevétele, mint a 75 kis mozié. Ime:

	Premier-mozik bevétele svájci frankban az 1924. évben	Kis mozik
Január	494.029,80	321.469,50
Február	476.871,30	346.625,40
Március	375.501,60	216.785,80
Április	334.961,10	144.228,70
Május	175.682,70	91.591,50
Június	82.692,90	199.556,50
Július	81.458,10	220.235,40
Augusztus	219.624,30	261.714,20
Szeptember	406.778,40	336.562,60
Október	506.311,20	303.402,00
November	421.410,60	316.426,00
December	419.192,10	333.114,10
<i>Összesen</i>	<i>3.994.514,10</i>	<i>3.091.711,70</i>

Amint látható: egészen júniusig a nagy mozik vezetnek a bevételekben. A nyáron aztán a kis mozik veszik át a vezetést, egészen szeptemberig, amikor viszont ismét a premier-moziké a hegemonia. 1924-ben február, január és október volt a mozik legkiadósabb hónapja; október végén aztán a színházak megunták a konkurenciát és egymás után szállították le a belépődíjat. Ennek az lett a hatása, hogy a

	Mozik bevétele svájci frankban	Színházak
Októberben	809.713	704.172
Novemberben	737.836	897.880
Decemberben	752.306	1.008.190

Év végére tehát a bevétel dolgában a színházak nemcsak utólérték, de el is hagyták a mozikat. Érdekes az is, hogy 1924-ben a moziknak jóval nagyobb volt a bevételük, mint 1923-ban. 1924-ben 7,08 milliót, 1923-ban pedig csak 3,84 millió svájci frankot tett ki a mozik bevétele. Egyébként 1924-ben a mozik évi bevételéből 234.669.221 papírkorona, vagyis 19.414.031 svájci frank jutott egy-egy napra. Hogy azonban mekkora volt a moziba járók fluktuációja: az mutatja legjobban, hogy teszem a november hónapi bevételből 355.798.183 papírkorona, vagyis 24.594,055 svájci frank jutott egy-egy napra.

1925-ben a 14 premier-mozi bruttó bevétele 66.997 millió papírkorona, a kis mozik bruttó bevétele pedig 34.837 millió papírkorona, összesen 101.834 millió papírkorona volt. Ebből az eredményből az világlik ki, hogy 1925-ben a moziknak jelentékenyen nagyobb volt a bruttó bevételük, mint 1924-ben; továbbá, hogy a múlt évben a premier-mozik „jól mentek”, ellenben a kis mozik legtöbbje bizony alig tud megélni. Volt néhány mozidarab, mely páratlan sikert ért el. A Tízparancsolat című film hat hétig volt az egyik mozgósínház műsorán; 2,1 milliárdot hozott és 120 ezer ember - a főváros lakosságának nyolcadrésze - nézte meg. Nagyon tetszett Charles Chaplin kedves és szomorú komédiája, az Aranyláz is, mely négy hétig volt műsoron, egyetlen moziban 84 ezer ember nézte meg és 1,4 milliárdot hozott annak a premier-mozinak, mely elsőnek mutatta be a pesti publikumnak. [...]

Kávéházak

- Úgy látszik: a budapesti szegénység még sem olyan nagy, mint amilyennek a pestiek festik! - mondja egy amerikai, akivel az utcát jártuk. - Nézze ezt a sok embert a kávéházak nagy kirakatos ablakai mögött. Már napok óta figyelem őket. Folyton ott ülnek; a filozóf nyugalmával bámulják az utcát és füstölnek...

Nem feleltem neki. Úgy tettem, mintha nem hallanám a szemrehányást. Mit mondjak neki? hogy a budapesti kávéházak nem az igazi Pest kirakatai. Azután meg egy Amerikában élő és amerikai viszonyokhoz, amerikai méretekhez szokott szem úgysem értené meg a mi viszonyainkat. Vannak dolgok, amiket hiába magyarázunk a jóllakott embernek. Pesti viszonyokkal ismeretlen idegennek hiába mondod, hogy a kávéházak zsúfoltsága nem a jólétnek a jele, hanem a szegénységet példázza. El se hiszi, hogy sokan azért ülnek kora reggeltől késő estig a kávéházban, mert nincs rendes otthonuk, sokan pedig azért, mert nincs rendes keresetük. A kávéház nálunk olyan, mint Nápoly piacán a fedett csarnok, melyben a facchinok¹⁷² az alkalomra lesnek. Akik Budapest ragyogó kávéházaiban élnek, azok a főváros facchinói, akik

¹⁷² Hordár.

a jószerencsére, a kereseti alkalomra lesnek, mint a pók a légyre. És amíg várakoznak: egyúttal melegszenek, mert az otthonuk hideg és kietlen. Ha kell, üzleti helyiség, iroda a kávéház; találkozóhely családok számára, de rendkívül alkalmas rendezvous-ok¹⁷³ számára is. Ha kell, kaszinó egy sereg ember számára a kávéház, ahol újság, telefon, kártya, kényelem, márványasztal, velencei tükör, fényes kilátás, előkelő kiszolgálás és társaság: mind rendelkezésére áll. Még feketét is kap az ember, ha szereti a feketét.

Budapestnek mindig voltak facchinói. A béke éveiben is népesek voltak a kávéházak és a béke éveiben is ott ült naponta 50-70 ezer ember a kávéház üveglakai mögött és ceruzával a kezében számítgatta, hogy mekkora lehet a jövedelme *Lánczy* Leónak, meg *Krausz* Simonnak. De a békében mégis más volt a helyzet, és más a helyzet ma. A háború és amik utána következtek, a feje tetejére állították ennek a nagy városnak régi rendjét és megszokott életét. A háború és azok amik utána következtek, megzavarták ennek a fejlődő nagyvárosnak a nyugalma, elvették tőle a prosperálás, a békés megélhetés lehetőségét. Megturbálták a kis és nagy egzisztenciák háztartásait. Iparunkat és kereskedelmünket, amelyen az egész város élete, boldogulása és jövője nyugodott: megnyomorította az a béke, amelyet előkelő ellenségeink adtak nekünk.

Budapestet a kávéházak városának nevezték valamikor. Ez akkor volt, amikor még több volt Pesten a kávéház, mint a bank. A konjunktúra idején a kávéházak egész serege szűnt meg, és bankok, meg tőzsdeirodák költöztek a helyükre. Később, mikor a tőzsdeirodáknak is befellegzett: a kávéosok szerették volna visszafoglalni régi pozíciójukat, de nem tudták. A legnagyobb baj az volt, hogy a kávéházberendezéshez rengeteg pénz kell, hitelbe nem igen lehet ma már kávéházat berendezni. Nem úgy, mint a boldog békeidőkben. De a kávéház ma már nem is az a prima üzlet, ami régen volt. Néhány népszerű nagy kávéház ma is brilliánsan megy, de a legtöbb bizony vegetál. A rezsi is nagy, a konkurencia is; a publikumnak pedig napról-napra kevesebb a pénze. Ma már nemcsak meleg konyhára rendezkedik be az élelmes kávéos, hogy elszedje a vendéglőstől, amit lehet, hanem igen sok kávéházban cigánymuzsika is van csalogatónak, és sokhelyt meg a pincehelyiségben táncolnak és tomboláznak. Hogy milyen egy-egy kávéháznak az üzemi kalkulációja, az természetesen sok mindentől függ. Függ attól, hogy milyen helyen van a kávéház; függ attól, hogy van-e meleg konyhája; van-e cigánya; és mennyi az adóssága a kávéháznak. Végül sok függ attól is, hogy a háziúr része-sedik-e a haszonban, mert sok helyen a haszon 10-15%-át teszi zsebre a háziúr. A cigánytartás főképpen akkor fizeti ki magát, ha jó a cigány és olcsó a bor; mert a zenét hallgató publikum főképpen bort iszik (a pezsgő már rég kiment a divatból), de csak akkor iszik, ha a bor nem drága. Egyébként egy szolid, jól menő nagy kávéház rentabilitási kalkuláció ilyen volt 1925-ben:

A kávéház helyiségbéréből esik egy hónapra	26	millió K
A terraszdíj egy hónapra	3	”
A személyzet havi fizetése, hetibére (mintegy 45-50 személy)	90	”
Fűtés, világítás, konyhatüzelés, szellőzők áramfogyasztása	55	”
Mosás, szappan, stb.	5	”
Karbantartás, javítások	6	”
Eltört, elveszett edények, evőeszközök, fehérneműek, stb. pótlása	6	”

¹⁷³ Randevúk.

Adók (a luxusadótól kezdve vagy tízféle adó és annak nyilvántartása)	80	”
Kamatok, átlag egymilliárd adósságot számítva, noha több is van	15	”
Élelmiszerek, italok, tej, vaj, kávé, zsír, hús, stb., stb. átlag	250	”
Hírlapok, folyóiratok, telefonok	20	”
Zene	60	”
Háziúr haszonrészesedése (10-15%, sőt több is szokott lenni)	4	”
A berendezés amortizációja, 5-6 évi amortizálás alapján	20	”
Megmaradó haszon a kávéháztulajdonosnak, ha ugyan megmarad	40	”
<i>A havi forgalom tehát összesen</i>	<i>680 millió K</i>	

vagyis egy esztendőben *nyolc milliárd és egyszázhatvanmillió korona!* Vajon hány pikkolót kell kimérnie a kávésnak, hogy ezt a forgalmat elérje, illetőleg, hogy egy hónapban a maga részére 40 milliót keressen. E szerint az összeállítás szerint addig, míg magának 40 millió koronát keres, az államnak, mint csendes társnak 80 millió koronát kell kapnia.

Ez a havi 40 millió koronás haszon egy 3-4 milliárdos befektetés kamata. A kávéházi üzlet, különösen pedig a zenementes kávéházi üzlet bázisa a pikkoló fekete. A kávések szerint a kávé az ételre csaknem ráfizet és egyedül csak a pikkolón keres, de azon aztán busásan keres. Ime a fekete kávé kalkulációja:

Egy kg. I. o. nyers kávé 90-120 ezer korona. Pörkölésnél súlyából 18-19%-ot veszít. 1 kg pörkölt kávé tehát cca 120 ezer koronába kerül. 1 liter vízhez 8 dkg darált kávé kell. 8 dkg kávé 9600 korona. A liter kávéból lesz 10 csésze fekete. Ennek a kalkulációja ez:

fekete	960 korona	
1,6 dkg cukor	260 ”	1.220 korona
10% fényűzési adó	600 ”	
rezsi	1.200 ”	1.800 korona
Egy csésze fekete önköltsége		3.020 korona

Ezt a 3020 koronába kerülő feketét 6000 koronáért adja el a kávé, tehát 50%-ot keres rajta. A fekete és a cukor az eladási ár 20,3%-a. *Békében* rezsi nélkül 3,5 fillérbe került a kávésnak a fekete és ez a 3,5 fillér 17-20%-át tette a fekete eladási árának. A rezsi ellenben 160-250%-ig ment. *Békében* átlag 40%-ot keresett a kávé a feketén.

Mibe kerül a fehér kávé?

Egyik előkelő kávésnak volt szíves fölfedni előttünk a kávéüzlet titkait és kiszámította, hogy mit nyer a kávé a „feketén”. A másik előkelő kávé kikalkulálta, hogy mibe kerül a fehér kávé? Egy csésze fehér kávéhoz kell egy deka pörkölt fekete kávé, egy deci tej, továbbá $\frac{1}{30}$ liter tejszín, végül három deka cukor.

Informátorunk szerint jobb kávéház csakis úgynevezett zöld babkávét használ. A zöld kávé-szemek súlyosak, és egyenletesek. Pótkávét jobb kávéház alig használ, mert a pótkávét az úgynevezett „szut” pótolja, mely az egy napi kávészüredék felfőzésénél keletkezik. A „szut” ugyanis nem más, mint leszűrt kávélúgos víz.

A nyers kávé ára most 70-100 ezer korona között ingadozik. Tehát:

	Papírkorona
A nyers kávé alapára	85.500
Ehhez hozzáadandó a kezelésnél támadt értékvesztés, ami a pörkölésnél 20%-ot és a darálásnál 10%-ot tesz ki	25.000
Egy kg darált kávé tehát a kávésnak kerül	110.500
Egy deka darált kávé	1.105
A felfőzésnél 15% elpárolog	165
Három darab cukor	314
<i>egy csésze fekete önköltsége</i>	<i>1.584</i>

Ezt a feketét adja a kávé 6000 koronáért, de a 6000 korona eladási árból le kell vonni:

10%-os luxusadóra	600	koronát
Önköltségre	1.584	”
100%-os rezsire	1.584	”
<i>Összesen</i>	<i>3.768</i>	<i>koronát</i>

Úgy hogy marad tiszta haszon a csésze fekete után 2232 korona, ami 37,2%-nak felel meg.

Ha azonban a kávé nem feketének adja el a feketét, hanem tejes kávéban: akkor a következő lesz a kalkuláció:

1 liter tej ára	5.400	korona
10% elpárolgási veszteség	540	”
<i>összesen kerül 1 liter tej</i>	<i>5.940</i>	<i>korona</i>
1 deci tej kerül	594	”
1 liter tejszín	40.000	”
1 adag tejszín (egy liter 30-adrésze)	1.333	”
10% egy napi súly veszteség	133	”
<i>egy adag tejszín kerül</i>	<i>1.466</i>	<i>korona</i>
1 kg cukor 2% forgalmi adóval kerül	15.700	korona
1 adag = 3 deka cukor	471	”

Egy csésze tejes kávé kalkulációs ára tehát így alakul:

1 deci tej	594	korona
1 adag tejszín	1.466	”
1 deka fekete kávé	1.270	”
1 adag cukor	471	”
<i>Összesen</i>	<i>3.801</i>	<i>korona</i>

100% rezszi	3.801	”
<i>a fehér kávé önköltsége</i>	<i>7.602</i>	<i>korona</i>
Ezzel szemben a fehér uzsonnakávé eladási ára	9.000	K.
Ebből lemegy 10%-os luxus adó (déli 12-től)	900	”
és az önköltség	7.602	”
<i>marad tehát a kávésnak tiszta haszon</i>	<i>498</i>	<i>K,</i>

vagyis 5,54%.

A szimpla reggeli kávé ezer koronával olcsóbb, mert nem kell utána a luxusadót fizetni. Egy *komplett* reggeli viszont, mely áll: fehér kávéból, habbal hozzá; vaj, egy adag tojás, egy apró sütemény és egy üveg ásványvíz mindössze 12 ezer koronába kerül. „Ezt add össze!” - mondaná a pesti tájszólás.

A komplett reggelen nem is nyer a kávé, sőt ráfizet. A komplett reggeli csupán csak csalogató, melyet a nagy konkurencia diktál rá a kávéra.

- A komplett reggelen egészen szépen tönkre lehetne menni - mondta egy elkeseredett kávé. - Szerencsére vannak, akik feketét „fogyasztanak” és nem komplett reggelit.

A kávéházi üzlet bázisa csakugyan a „törzsvendég” és a fekete. A régi kávék ezen gazdagodtak meg. Minden rigolyája, szeszélye mellett is vigyáz a törzsvendégre a kávé.

- Temérdek a törzsvendégek között a kellemetlen ember, a szekánt, a követelődző, a kötekedő, az ideges, a goromba, de azért mindennap elhozza a maga kis adóját a kávéházba, és ez a fő! - mondják a kávék.

Természetesen azért a „futó vendéget” sem veti meg a kávé. A futó vendég is „konzumál” és elvégre a futó vendég is az Isten teremtménye.....

Ha már a kávék ilyen pontosan ismerik a „vendég” természetét, nem csoda, ha a „vendégnek is megvan a maga véleménye” a kávéról és a kávéhárról. A kávéházak kritikus publikuma azt mondja, hogy a háború előtt összehasonlíthatatlanul jobb feketét adtak a kávék, mint most, és a kisebb kávéházakban nem is mindig kávé kap az ember, hanem valami különös összetételű fekete folyadékot, amely „külsőleg” használva bizonyára gyógyító hatású; belsőleg használva azonban élvezhetetlen. Nem akarunk beleavatkozni ebbe a gyilkos vitába, hanem megállapíthatjuk, hogy a háború óta sokkal többen „élnek” feketével, mint azelőtt, ellenben a nyers kávébehozatal megdőbbszerűen - lecsökkent mióta olyan erősen megnőtt a kávéfogyasztás. Hogy a feketefogyasztás annyira megnőtt, az nagyon is érthető. A háborúban rengeteg kávé fogyasztottak a katonák. Reggelire, olykor vacsorára is feketét kaptak, és nem csoda, hogy a fronton feketéhez szokott parasztleány néha-néha idehaza is megkívánja a kávé. Így tehát érthető, hogy a háború nagy mértékben megszorította a kávéfogyasztók számát. A nagy fogyasztással szemben viszont erősen redukálódott a kávé-import. Az importot korlátozták a behozatali nehézségek és az, hogy a kávébab ugyancsak megdrágult. Mióta az amerikai Unióra ráült a szesztilalom, azóta Amerikában mindenki fekete kávéval pótolja az italt. Ez a nagy fogyasztási többlet megnövelte a délamerikai kávéültetvények hozadékát, és alaposan felfverte a kávébab árát. A kávébab drágulását nálunk azzal ellensúlyozták, hogy nem a kávébabot pörkölték meg, hanem a füget, a tökmagot, meg az árpát, és abból a cikóriából csinálták a fekete kávé. Azt mondják, akik kóstolták, hogy „ennek” a feketének az íze nagyon hasonlít a babkávéból főzött feketéhez, sőt még az az előnye is van a babkávé-feketével szemben, hogy nem izgat. Dehát ki tehet róla, ha az

emberek épp az izgalomért szeretik a feketét. A tökmag, az árpa, meg a cikória csak illúziót ad, dehát a magyarnak olyan a természete, hogy hamarosan ráun mindenre, még az illúzióra is. A kiskávés azonban nem sokat törődik vele, hogy mi kell a vendégnek, izgalom-e vagy illúzió: beadja neki az árpakávét. Az árpakávénak különösen a háború alatt volt nagy keletje. Akkoriban még a pesti Grand Café-kban sem átallozták asztalra adni. De hogy most is rengeteg cikória, meg árpakávé fogy az országban: az kétségtelen.

Most Budapesten 160-180 kávéház van és rengeteg kávé mérés. A billiárd és kártyapénz után a kávéházak 1376 milliót, a kávé mérésnek 20 milliót fizettek vigalmi adó gyanánt a városnak. Ebből megállapítható, hogy a kávéházakban 8258 millió, a kávé mérésekben 185 millió korona volt a kártyapénz bevétele.

Az is érdekes, hogy mennyi volt a zenés kávéházak és zenés vendéglők forgalma. A zenés kávéházak és zenés vendéglők a „lózung” után fizetik a vigalmi adót, tehát a város vigalmi adó bevételeiből meg lehet állapítani a lózungot. 1925-ben a zenés kávéházak 2442 milliónyi, a vendéglők 1271 milliónyi vigalmi adót fizettek a fővárosnak. E szerint a múlt évben a zenés kávéházak „lózungja” volt 244.232 millió, a zenés vendéglőké 95.392 millió.

Egészen csinos summák ezek.

Pásztor Mihály: Budapest zsebe. Bp., én. (1926) 237-238., 243-250., 253-258., 261-264., 268-276. p.

Thirring Gusztáv: Művelődés és iskolaügy

1870-1923

A népesség műveltségi állapota

Az a nagymérvű átalakulás, melyen fővárosunk népessége az utolsó félszázad alatt keresztülment, kevés irányban mutat oly örvendetes eredményeket, mint a lakosság műveltségi állapota tekintetében. A műveltség számos tényező összműködésének eredménye; ezek közül a népszámlálás rendszerint csak az *írni-olvasni tudás* ismervét, vagyis a műveltség legelemibb fokmérőjét szokta megállapítani. Az írni-olvasni tudók száma ezért még nem adja a műveltség igazi mértékét, hanem ennek csak azt a minimumát, melynek hiányában műveltségről szó egyáltalában nem lehet.

Midőn a dunamenti három város egyesült, Magyarországon írni és olvasni a népességnek még csak csekély része tudott; még 1880-ban is az anyaország lakosságának csak 36,4 százaléka bírta a műveltség ezen minimális tényezőjét. Fővárosunk már akkor kimagaslott hazánk városai közül, mert 66,2%-nyi írni-olvasni tudó lakosságánál kedvezőbb általános műveltséget csak Sopron (70,1%) és Pozsony városa (68%) mutatott fel. Budapesten azonban már 1869-ben is közel 60 százalék (59,9) volt az írni-olvasni tudók aránya, amely azután rohamosan javult, úgyhogy 1920-ig 88,3%-ra emelkedett, megelőzve az ország azon törvényhatóságait is, melyekben 1900-ig Budapestnél kedvezőbb volt az írni-olvasni tudók aránya.

Azok az óriási áldozatok, melyeket a székesfőváros hatósága a közoktatás érdekében hozott, amelyekkel az iskoláinak számát megötszörözte és tanerőit megtízszerezte, a közműveltséget igen nagy mértékben emelték. Az ezáltal elért rohamos fejlődést feltüntetik a következő adatok. [...]

A hatéven felüli lakosság százalékos megoszlása volt:

	Ír-olvas	Csak olvas	Sem ír, sem olvas
1869	67,2	5,0	27,8
1880	75,4	1,5	23,1
1890	82,3	1,1	16,6
1900	88,3	1,0	10,7
1910	92,5	1,0	6,5
1920	94,7	0,5	4,8

A két nem közötti különbség a hatéven felüli népesség műveltségi állapotában még erősebben jut kifejezésre, mint az össznépességnél. 1869-ben még 21,9 százalékkal kevesebb nő tudott írni-olvasni, mint férfi. Ez a különbség évtizedről-évtizedre csökkent, s 1920-ig 3,4%-ig szállt alá. Ötven év előtt az írni-olvasni tudó nők száma csak kevéssel haladta meg a női népesség felét (56,2%); 1920-ban ez már 93,1% volt. A férfiaknál ez a haladás természetesen sokkal kisebb volt, mert már 1869-ben a férfiaknak 78,1%-a írt-olvasott, az egész javulás tehát a jelenlegi 96,5 százalékgig csak 18,4 százalék volt, s ennél legfeljebb negyedfél százalékkal javulhat még meg. A fejlődés menetét a következő felsorolás világítja meg.

A hatéven felüli lakosságból:

	Ír-olvas		Csak olvas		Sem ír, sem olvas	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1869	78,1	56,2	3,0	7,0	18,9	36,8
1880	84,2	67,2	0,3	2,7	15,5	30,2
1890	89,1	75,9	0,3	1,8	10,6	22,3
1900	92,8	84,2	0,3	1,5	6,7	14,2
1910	95,2	89,9	0,5	1,5	4,3	8,6
1920	96,5	93,1	0,2	0,8	3,3	6,1

A férfiak és nők közötti különbség volt tehát mindig a nők rovására

	az írni olvasni tudóknál	a sem írni, sem olvasni nem tudóknál
1869	21,9	17,9
1880	17,0	14,7
1890	13,2	11,7
1900	8,6	7,4
1910	5,3	4,3
1920	3,4	2,8

Ezekből az adatokból látható, hogy a főváros hatóságának sikerült a nők elhanyagolt oktatásügyét is hatalmas lépéssel előre juttatni, úgy hogy a két nem műveltsége közötti nagy távolság rohamosan csökkent. S ha nem is értük még el a művelt külföld nagyvárosainak kedvező arányát, sőt néhány nyugatmagyarországi városunkét sem, ahol analfabéta úgyszólván nincs, mégis nagy megnyugvással tekinthetjük azon eredményeket, melyeket e téren elérnünk sikerült.

A műveltségi foknak erőteljes javulása mellett az *analfabéta* néptömegek abszolút számának ismerete is szükséges, még pedig már azért is, hogy tájékoztassa a városi hatóságokat a rájuk még váró nehéz feladat nagyságáról: az analfabétáknak megfelelő oktatásban részesítéséről, melynek célja az analfabétizmusnak a felnőtt lakosság körében való megszüntetése. Ezen tömegek a főváros egyesítésének idejében igen nagyok voltak: közel 70.000 felnőtt egyén, vagyis a 6 éven túli népességnek 27,8 százaléka volt írástudatlan, s ennek közel kétharmada a nőkre esett, kiknél az analfabéták aránya 36,8 volt százra. A főváros céltudatos és intenzív tanügyi politikája e téren rendkívüli eredményeket ért el: az analfabéták aránya - mint láttuk - leesett 4,8 százalékra (a férfiaknál 3,3, a nőknél 6,1%-ra), de a 6 éven felüli analfabétáknak abszolút száma is, dacára hogy a népesség félszázad alatt több mint megháromszorozódott, lényegesen csökkent. De még ma is 41.382 *felnőtt* (6 éven felüli) *egyén van Budapesten, aki sem írni, sem olvasni nem tud*, tehát egy városra való néptömeg él itt, mely a műveltség alapelemeit nélkülözi.

A hat éven felüli népességben volt analfabéta

				Százalékokban		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
1869	24.898	45.094	69.992	18,9	36,8	27,8
1880	22.984	48.574	71.558	15,5	30,2	23,1
1890	22.074	49.274	71.348	10,6	22,3	16,6
1900	19.995	45.491	65.486	6,9	14,3	10,7
1910	16.866	35.105	51.971	4,3	8,6	6,5
1920	13.049	28.333	41.382	3,3	6,1	4,8

Azon nagy társadalmi és vagyoni különbségeknél fogva, melyek az egyes kerületeket jellemzik és amely különbségek a főváros egyesítésekor még fokozottabban állottak fenn, mint ma, érthető, hogy *a kerületek műveltségi állapota* tekintetében is igen mélyreható és jellegzetes eltéréseket figyelhetünk meg. Az 1869. évi népességnek átlagos 27,8 százalékos analfabétizmusa eredménye oly helyi viszonyoknak, melyek az egyes kerületekben 10,8 és 41,9% között (Belváros és Kőbánya) ingadoznak. Ez a két kerület jelöli azóta is majdnem állandóan a szélsőségeket, melyeket Budapest műveltségi állapota felmutat. Csak 1900-ban került műveltségi fok tekintetében a III. kerület Kőbánya mögé, s azóta ez áll az utolsó helyen. A Belvároshoz legközelebb állott a Lipótváros (14,7% analfabétával), de 1900 óta ennek is eléje került az I., a II. kerület, sőt múltóan a Teréz- és Erzsébetváros is; a Lipótvárosnak ez a visszaesése kétségtávol a nagyszámmal ott megtelepedett munkás- és napszámoslakosság alacsony művelődési fokától ered. Aránylag rossz a III. kerület helyzete is (különösen a női népesség tekintetében), s a József- és Ferencváros állapota sem kielégítő. A nemi különbségekre nézve a kerületeknél is ismételhető az, amit az egész fővárosra nézve mondtunk: a nőnem műveltségi foka mindenütt sokkal alacsonyabb, mint a férfiaké. Szomorú dicsősége a X. kerületnek, hogy 1869-ben ott a felnőtt női lakosságnak több mint fele (52,4%) nem tudott sem írni, sem olvasni, viszont elismerés illeti a hatóságot, mely ezt a szörnyű arányt félszázad alatt 8,2-re tudta leszorítani és a Belvárosban 3,9-re szállította alá a női analfabétizmus arányát, amely kerület egyszersmind a férfiaknak 1,6-1,8 százalékos hányadával az analfabétizmus legalacsonyabb fokát tünteti fel. [...]

Hogy a fővárosi egységes tanügyi adminisztráció mily előnyös volt az egész fővárosra, leghatározottabban abból a tényből ítélhető meg, hogy a főváros egyesítése idejében az egyes kerületek művelődési fokában fennállott óriási eltérések mily gyorsan és mily nagy mértékben egyenlítődték ki, úgy hogy ma a legműveltebb és a legműveletlenebb kerület közötti különbség csak mintegy nyolcada annak a különbségnek, mely ötven évvel ezelőtt a két kerület között fennállott. Ez élesen domborodik ki a Belváros és Kőbánya (illetve Óbuda) analfabétáinak százalékos aránya közötti eltérésben. Íme az erre vonatkozó adatok:

Az analfabéták százalékos aránya:

	legnagyobb volt			legkisebb volt			különbség		
	az össz-népességénél	a férfiaknál	a nőknél	az össz-népességénél	a férfiaknál	a nőknél	az össz-népességénél	a férfiaknál	a nőknél
1869	41,9	34,2	52,4	10,8	6,3	16,8	31,0	27,9	35,6
1880	38,8	29,7	48,9	13,5	5,9	13,9	25,3	23,8	35,0
1890	24,0	19,3	29,8	7,9	3,6	11,4	16,1	15,7	18,4

1900	15,8	12,2	19,2	5,2	1,6	7,3	10,6	10,6	11,9
1910	9,9	8,1	12,7	3,4	1,7	4,8	6,5	6,4	7,9
1920	7,2	5,3	8,9	3,0	1,8	3,9	4,2	3,5	5,0
Csökkenés									
1869-1920	34,7	28,8	43,5	7,8	4,5	12,9	26,9	24,4	30,6

A kerületek átlagos műveltségi fokánál még nagyobb szélsőségek észlelhetők egyes kisebb területi egységeknél. Kezdetől fogva mindig a város külső periferiáin, egyrészt Óbuda külterületén, másrészt Kőbánya legszélsőbb részein volt a legtöbb analfabéta, ahol ezeknek aránya (a 6 éven felüli lakosságban) még ma is 10-12% körül van (Kőbányán az országos gyűjtőfogházban elhelyezett foglyok okozták ezt a magas arányt. Ennél nagyobb arány (14,3%) a X. kerület 77. számú körzetében van, ahol ez a lakosság különleges összetételében találja magyarázatát); a nőknél ez a százalék Óbudán 11,90, Kőbányán 14,67-ig emelkedik, ami a legkedvezőtlenebb arány a főváros területén (a X. kerület 77. számú körzetében a férfiak között 17,5% analfabéta van). A legkevesebb analfabétát a Margitszigeten találjuk: a férfiak közül 0,44, a nők közül 1,79%. Egy százalékon alul maradtak még az analfabéták az V. kerület legbelső részének és a VI. kerületi villarayon férfinépességben. [...]

A műveltségi fok *nemzetiség és hitfelekezet* szerint is lényegesen más-más.

Magyarok és németek mindig a legműveltebb nemzetiség voltak, kiknél az analfabetizmus sokkal kisebb volt, mint a tótoknál és egyéb nemzetiségeknél. De utóbbiaknál is lényeges javulás állott be, úgyhogy ma a különbség a két műveltebb faj és a kevésbé művelt többi faj között sokkal kisebb, mint volt 1880-ban. (A nemzetiségek és felekezetek műveltségi állapota korra való tekintet nélkül, tehát az összes lakosságról mutattatott ki, itt tehát a 6 éven felüli lakosság helyett az összlakosság szerepel, miért is az eredmény kedvezőtlenebb.) A felekezetek közül jelenleg a zsidóknál van a legkevesebb analfabéta (8,3%), de ez a kedvező állapot régebben nem volt meg, sőt a főváros egyesítésének idejében náluk kevesebb volt az írni-olvasni tudó, mint - katolikusokat kivéve - a többi felekezeteknél.

Az analfabéták arányszáma ugyanis volt:

	1869	1920
Róm. kat.	38,3	12,4
Gör. keleti	25,0	13,8
Ág. evang.	28,0	8,9
Refomátus	26,5	11,1
Zsidó	31,6	8,3
	1880	1920
Magyar	21,4	11,2
Német	24,5	8,4
Tót	43,9	18,2
Egyéb	61,4	15,6
Össznépesség	36,8	11,2

[...]

A tanintézetek áttekintése

[...] A főváros egyesítésének idejében Budapesten összesen 161 különböző fokú és jellegű iskola állott fenn. Ezeknek száma húsz évvel reá már 287 volt, s azután rohamosan emelkedve, az iskolák száma 1904-ben 459, 1914-ben 602 és végül 1923-ban 640 volt. A szaporulat javarésze a népoktatási intézetekre esik, melyeknek száma félszázad alatt 115-ről 406-ra szállt fel, de nem annyira az elemi népiskoláknak szaporítása által (67-ről 189-re), amelyeknél a nagy fellendülés inkább az iskolák népességében, mint számuk emelkedésében jut kifejezésre, hanem az ismétlőoktatást helyettesítő speciális iskolák (gazdasági, háztartási és tanonciskolák) elszaporodása (39-ről 146-ra) és a polgári iskolák erőteljes fejlesztése által (9-ről 71-re). Igen erős volt az intézetek számának gyarapodása a középoktatásnál is; az 1874-ben létezett 9 középiskolával (5 gimnázium és 4 reáliskola) szemben ma 46 intézet (még pedig 32 gimnázium, 8 reáliskola és 6 felsőbb leányiskola és leánygimnázium) terjeszti az általános műveltséget a középiskolai oktatás útján. A szakoktatás terén különösen az ipari és kereskedelmi, valamint a művészeti oktatásnak szolgáló intézetek erős szaporítása tűnik ki, a felső oktatási intézetek száma új hittani intézetek felállításával és egyes intézeteknek főiskolákká történt minősítésével szaporodott fel 3-ről 11-re.

Az iskolák számának emelkedése azonban - bármennyire jellemző - nem ad helyes képet az iskolaügy fellendüléséről, egyrészt mert az intézetek nagyság (látogatottság) szerint nem egyenértékűek, másrészt mivel éppen az újabb időkben mind gyakrabban keletkeznek oly nagy intézetek, melyeknek némelyike 3-4 régi iskolával is felér. Ez okból a tanszemélyzet és a tanulók számát vesszük az iskolaügy fejlődésének mértékéül, amidőn is arról győződünk meg, hogy a fejlődés sokkal nagyobb méretű, mint aminőnek az iskolák számának emelkedése mutatja.

A fővárosban létező összes tanintézetekben 1874-ben 1.010 *tanerő* működött, kik közül 454 a népoktatási intézetekben és 176 a középiskolákban volt alkalmazva. Ez a létszám húsz év alatt 3.320-ra bővült, újabb tíz év múlva pedig már 5.177 volt. A fejlődés ezentúl is gyors lépésekkel haladt előre, s az 1919-20. tanévben 7.993 tanerővel érte el maximumát, melyet azután bizonyos csökkenés váltott fel. Az utolsó tanévben ugyanis a tanerők száma 7.488-ra szállt alá, s ez az apadás a főiskoláktól eltekintve - ahol a létszámemelkedést az intézetek számának növekedése okozta - mindenütt megvolt.

A *tanulók* száma, kik a főváros egyesítésekor az összes iskolákat látogatták, 44.601 volt (közte 15.285 leány). Ez a szám húsz év alatt majdnem megduplázódott (86.995), öt évvel reá már meghaladta a százezret és 1910-ig rohamosan emelkedett; innen kezdve a gyarapodás lassúbb menetű volt az utolsó évig, amikor 168.378 tanulóval maximumát érte el. Az egyes tanfokokban azonban a tanulók száma korántsem alakult egyenletesen; míg a népoktatási intézetek tanulóinak száma félszázad alatt megháromszorozódott, addig a középiskolák tanulói már hatszor, a szakiskolák tanulói tizenháromszor számosabbak mint a főváros egyesítésekor, jelölül annak, hogy úgy a közép-, mint a szakiskoláztatás a régi időkben erősen el volt hanyagolva és ezen iskolák tanulóinak száma akkor nem állott arányban a népesség számával. Az iskoláztatás ügyének fejlődése a *leánytanulók számának* folytonos emelkedéséből is kiviláglik; a múlt század hetvenes éveinek kezdetleges női oktatása mellett a tanulóknak alig több mint egyharmad része volt leány; ez az arány fokozatos fejlődéssel 40 százalékra javult. Ötven év alatt ugyanis a leánytanulók száma 343 százalékkal emelkedett, míg a fiúké csak 243 százalékkal. A leányok tehát fokozatosan igyekeztek az iskolákban mind nagyobb tért foglalni, s ezzel az általános műveltségi állapotukban mutatkozó visszamaradást, melyet az olvasni-írni nemtudás statisztikája is igazolt, helyrehozni.

Az összes közoktatási intézetek félszázados fejlődésének feltüntetésére a következő adatokat közöljük:

	Kisded- óvás	Népok- tatás	Tanító- képzés	Közép- oktatás	Szak- oktatás	Felső oktatás	Összesen
<i>a) Tanintézetek száma</i>							
1874/75	18	115	8	9	8	3	161
1884/85	41	134	11	14	24	4	228
1894/95	42	158	13	22	48	4	287
1904/05	94	250	12	28	68	7	459
1914/15	104	381	10	38	61	8	602
1919/20	104	364	10	48	71	9	606
1922/23	106	406	10	46	61	11	640
<i>b) Tanszemélyzet</i>							
1874/75	24	454	57	176	105	194	1.010
1884/85	66	895	106	241	312	244	1.864
1894/95	60	1.666	163	427	630	374	3.320
1904/05	119	2.897	133	599	917	512	5.177
1914/15	205	3.997	138	711	861	648	6.560
1919/20	247	4.176	180	1.008	1.078	764	7.993
1922/23	251	4.270	129	969	985	884	7.488
<i>c) Tanulók száma</i>							
1874/75	2.400	34.189	599	3.523	932	2.958	44.601
1884/85	4.314	47.221	1.070	5.058	6.942	3.875	68.480
1894/95	5.602	60.106	1.396	7.433	7.690	4.768	86.995
1904/05	12.084	88.399	1.656	11.671	11.826	7.368	133.004
1914/15	12.695	100.849	1.125	16.085	11.625	6.674	149.053
1919/20	10.954	99.895	1.289	20.529	12.200	8.115	152.982
1922/23	10.260	107.161	1.193	20.643	13.534	15.587	168.378

[...]

A középiskolák

[...] A középiskolák, mint a középosztályok iskolái, abból a szempontból is érdekesek, hogy mely *társadalmi osztályok*, mely fajok és felekezetek gyermekei látogatják. Általában mondhatjuk, hogy a gimnáziumi tanulók legnagyobb számmal a köz- és magántisztviselői és egyéb értelmiségi körökből kerülnek ki; aránylag számos tanulót szolgáltatnak a kiskereskedelemmel és kisiparral foglalkozók is. A leányok között azonban ezek az utóbbi ágak kisebb számmal szerepelnek, a leánytanulók túlnyomó részben az értelmiség, a nagyiparosok és nagykeres-

kedők, valamint a magánzók köréből, tehát leginkább a vagyonosabb társadalmi osztályokból valók, míg ezzel szemben a szegényebb néprétegek leányai csak csekély számmal lépnek a középiskolákba. Egészen más társadalmi rétegekből szedik tanulóikat a reáliskolák; közöttük leggyakoribbak a kisiparosok, kiskereskedők és magántisztviselők gyermekei, akik mellett a személyes szolgálati keresetek, továbbá az ipari és kereskedelmi alkalmazottak gyermekei szerepelnek nagy számmal. Általában mondhatni, hogy a reáliskolákba inkább a kisebb-keresetű és szegényebb sorsú néposztályok küldik gyermekeiket, míg a gimnáziumokat az értelmiségi keresetek és a vagyonosabb ipari és kereskedelmi osztályok gyermekeinek nagy odaözlése jellemzi.

Nemzetiség tekintetében a középiskolák nem mutatnak különös érdekességet. Amióta erre vonatkozó adataink vannak, a magyarság annyira túlnyomó arányban (96-97%) szerepel a tanulók között, hogy a többi nemzetiségek apró töredékeinek semmi jelentősége nincs. A középiskolába kerülő fiatalság már teljesen megmagyarosodott.

Hitfelekezeteink a középiskolai tanulók között nincsenek abban az arányban képviselve, melyben az összlakosságban szerepelnek. A keresztény felekezetek közül az ágostai evangélikusok valamivel nagyobb hányadossal szerepelnek, mint a lakosságban, a reformátusok a gimnáziumokba a népszámuknak megfelelő quótát küldenek, a reáliskolákban azonban feltűnően kisebb az arányszámuk. Legnagyobb az elmaradás a katolikusoknál, kik a népességben elfoglalt 72%-ról 60-ra csökkenő arányuk helyett a gimnáziumokban állandóan csak 45-49, sőt 1900 és 1910 között csak 41-43 százalékkal jelentkeznek (az 1885-87. tanévekben is csak 50 százalékot értek el), a reáliskolákban pedig a hetvenes évek elején észlelt 60-65 százalékos arányukról lassan leszálltak az evangélikusok arányára, sőt az 1911-1919. évben ezeknél is kisebb hányadost (legkisebb 1917/18-ban 37,5 százalékkal) mutattak fel. Ezekkel szemben az izraeliták, kik már 1873-ban is népesedési quótájuknál (akkor 16,6%) jóval nagyobb hányadot (a gimnáziumokban 27,0, a reáliskolákban 23,1%) képviseltek, mind erősebben lepték el a középiskoláinkat, úgyhogy a gimnáziumokban állandóan 30 százaléknál magasabb volt arányuk (1905-07 között 40,3-40,8%) volt) s ez csak a világháború utáni években csökkent némileg (31,1%-ig), a reáliskolákban pedig már 1880-tól kezdve állandóan 40 százaléknál több a zsidó, sőt egyes években (mint 1896/97, 1915/16 és 1917/18) a tanulók felénél is több volt a zsidó (legtöbb 1917/18-ban: 51,8%). A világháború utáni években a csökkenés erősebb volt, 1922/23-ban arányszámuk 34,6-ra apadt, vagyis oly mélypontra, aminőn a hetvenes évek közepe óta nem voltak.

A középiskolák tanulóinak felekezeti szerinti megoszlása, ötévi átlagokra számítva és százalékokban kifejezve, a következő volt:

	<i>Gimnáziumok</i>			
	Róm. kat.	Ág. evang.	Református	Zsidó
1872-75	47,6	79,7	12,5	29,0
1875-80	44,3	7,4	9,5	37,0
1880-85	47,5	9,0	9,0	33,2
1885-90	49,9	9,2	9,4	30,1
1890-95	47,8	8,8	9,8	32,3
1895-00	44,6	8,3	9,3	35,9
1900-05	41,8	7,7	9,1	38,9

1905-10	42,1	7,0	9,0	39,8
1910-15	44,9	6,8	9,1	37,0
1915-20	44,7	6,3	9,0	38,4
1920-23	48,3	6,7	10,8	32,9

Reáliskolák

	Róm. kat.	Ág. evang.	Református	Zsidó
1872-75	62,3	5,8	4,1	26,8
1875-80	53,6	4,6	3,8	37,2
1880-85	46,9	4,5	2,9	45,1
1885-90	46,3	4,9	3,4	44,7
1890-95	43,6	5,3	3,4	47,0
1895-00	41,3	5,0	3,4	49,6
1900-05	41,9	5,3	4,0	48,1
1905-10	42,4	6,1	4,9	43,5
1910-15	40,4	6,2	4,7	47,6
1915-20	39,7	6,3	5,3	48,0
1920-23	46,5	7,1	8,1	36,9

Egyetemek

Főiskoláink közül a *Pázmány Péter Tudományegyetem* és a *József Műegyetem* a félszázad egész folyamán működtek. Ez a félszázad a két főiskola fellendülésének és megizmosodásának időszaka; mert mindkét egyetem ezen időben nemcsak megsokszorozta hallgatóinak számát, de felszerelése és tudományos működése folytán a kiválóságnak oly fokára tett szert, mely a külföldön is teljes elismeréssel találkozott.

A *Pázmány Péter Tudományegyetemnek* a főváros egyesítésének idejében 2.432 hallgatója volt. Ez a szám lassan fokozódott, csakhamar meghaladta a háromezret, majd 1894/95-től kezdve a négyezret, sőt pár évvel reá az ötezret is. Az 1907/08. tanévben a hallgatók száma először haladta meg a hétezret s hat évvel reá a nyolcezet. De a háború hadba szólította egyetemi ifjainkat, s így az 1915/16. és 1916/17. tanévben létszámuk leesett háromezer és néhány százra (legkevesebb 3.122, az 1915/16. tanév II. felében). A rákövetkező tanév második felében hirtelenül 10.732 hallgató iratkozott be, sőt az 1918/19. tanév két felében 12.536 és 12.203 volt a hallgatók száma, kik túlnyomó részben a harctérről visszatérve, a mulasztott évek pótlására tömegesen iratkoztak be. 1919/20. tanév első felében a világháború okozta katasztrófák hatása alatt az egyetemi előadások szüneteltek, a II. félévben csak 4.772 hallgató iratkozott be, azóta azonban számuk ismét emelkedett, és 7-7,5 ezer főnyi hallgatóssággal elérte az utolsó békeévek látogatottságát.

A *József Műegyetemnek* 1873-ban csak 705 hallgatója volt. Ez a szám eleinte igen lassan emelkedett, sőt az 1877/78. tanévtől kezdve számuk csökkent, úgy hogy a hetvenes évek közepén észlelt hallgatói létszám csak 1892/93-ban tért vissza. Innen kezdve azonban gyorsan

népesedett be a műegyetem, mely közvetlenül a háborút megelőző 1912/13. és 1913/14. években egészen 2.639-ig felduzzadó hallgatóságot nyert. A háború éveiben stagnált az egyetemi épületekben a látogatottság; 1918/19-ben a visszatérő katonák nagy tömegekben (az I. félévben 3.634, a II-ban 4.717 lélek) iratkoztak be. A rákövetkező évben a kiütött politikai mozgalmak miatt félévig szünetelt a tanítás, azután teljes gőzerővel indult meg a műegyetem látogatása, mely állandóan a 4000-en felüli létszámmal (maximum az 1922/23. években 4.820 hallgató) a hetvenes évek forgalmának nyolcszorosát teszi ki. [...]

1895-ben a közoktatásügyi minisztérium megnyitotta az egyetemet a *nőhallgatók* előtt, egyelőre a bölcsészeti és az orvosi karra bocsátván őket. Az első néhány év bátortalan próbálkozásai után századunk első évtizedének vége felé már a leányoknak nagyobb kontingense (évente 200 körül) iratkozott be, mely szám a világháború alatt az ezret is túlhaladta, sőt 1918/19-ben 1.668-ra szökkent fel. A nőhallgatók száma azóta ismét csökkent s legutóbb 1922/23-ban 764 volt. [...]

A főiskolák hallgatóinak *hitfelekezet* szerinti megoszlása kezdettől fogva a római katolikusok arányszámának a népesség arányán messze alulmaradását mutatta; ez már a főváros egyesítésének idejében is csak 55-57% (szemben a kat. népesség 72 százalékos quótájával), de gyorsan apadt le az egyetemen 42-45 százalékra, mely szám 1905-ig csak lényegtelen ingadozásokat mutatott, míg a műegyetem katolikus hallgatóinak arányszáma 34-37-re szállt alá. A katolikusok további apadását csak az izraeliták *numerus clausus*¹⁷⁴ akasztotta meg, mely az izraelita hallgatók csökkentésével a katolikusok arányát 63-68 százalékra duzzasztotta. A két protestáns felekezet állandóan a létszámuknál nagyobb hányaddal szerepel. A zsidóság a főváros egyesítésének idejétől fogva mindig nagyobb kontingenst küldött az egyetemre, mint amely létszámuknak megfelelt volna. Ez az arány a nyolcvanas évektől kezdve állandóan 35-38 között ingadozott, sőt a műegyetemen 1892-től kezdve a negyven százalékot is meghaladta (1902-03-ban 46,3%). A forradalmak hatása alatt életbeléptetett *numerus clausus* a zsidóságot a tudományegyetemen 4.911-ről 525-re, a műegyetemen 1.735-ről 348-ra apasztotta le, s ezzel a hallgatók összlétszámához viszonyított arányukat is 7-8%-ra nyomta le. A hitfelekezetek százalékokban kifejezett alakulása a következő volt:

Pázmány Tud. egyetem

	Róm. kat.	Ág. evang.	Református	Zsidó
1873-75	55,5	7,4	12,4	18,9
1875-80	53,5	11,8	9,1	20,3
1880-85	41,8	10,4	13,2	29,2
1885-90	42,0	9,2	11,4	32,7
1890-95	43,0	9,7	10,1	31,4
1895-00	43,1	9,1	11,4	30,1
1900-05	45,1	7,6	10,3	34,5

¹⁷⁴ Az 1920:XXV. törvénycikk korlátozta az egyetemekre történő beiratkozás addigi szabadságát. Kimondta, hogy „az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók között lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát...”. A rendelkezés nyíltan a zsidók kiszorítására irányult. Ez volt az intézményes antiszemitizmus első törvényhozási aktusa.

1905-10	42,4	7,5	10,1	34,7
1910-15	42,7	7,0	10,2	34,4
1915-20	47,5	7,0	11,4	29,5
1920-23	63,4	8,7	13,7	7,8

József Műegyetem

	Róm. kat.	Ág. evang.	Református	Zsidó
1873-75	58,6	9,6	13,3	12,9
1875-80	54,5	8,4	10,2	21,7
1880-85	43,2	8,0	10,0	36,3
1885-90	36,6	8,8	13,7	37,1
1890-95	34,9	11,6	10,4	40,6
1895-00	35,7	11,2	10,6	40,7
1900-05	34,9	8,8	8,2	44,7
1905-10	39,3	9,5	8,7	38,8
1910-15	41,4	9,0	11,5	33,5
1915-20	43,6	9,4	9,9	32,9
1920-23	61,0	11,2	16,5	8,2

A községi iskolák fejlődése

A főváros által fenntartott iskolák száma, állapota és fejlődése sikeres közoktatásügyi politikájának hű tükkrét nyújtja. Az egyesítéskorabeli községi tanügy az ő szerény kereteivel és szegényes tartalmával csak kicsi csírája volt annak a fejlett iskolarendszernek, melyet ma itt találunk. 1874-ben a község összesen 82 iskolát tartott fenn, úm. 36 elemi, 38 ismétlő, 6 polgári és 2 főreáliskolát, amelyekben összesen 300 tanerő működött s 17.419 tanuló nyert oktatást. [...]

Visszapillantva az elmúlt félszázadra, a községi iskolák állapotáról és fejlődéséről a következő képet nyerjük:

	Iskola	Osztály	Tanerő		Tanulók száma		
			Férfi	Nő	Fiú	Leány	Együtt
1873/74	82	385	215	85	10.744	6.675	17.419
1879/80	87	598	341	172	15.618	10.824	26.442
1884/85	103	675	446	241	19.025	13.668	32.693
1889/90	96	866	752	295	26.151	16.241	42.365
1894/95	124	1.128	989	476	33.495	21.552	55.047
1899/00	167	1.539	1.190	691	43.440	30.488	73.928

1904/05	265	2.033	1.678	1.130	51.920	39.262	91.182
1909/10	346	2.584	2.279	2.000	57.050	44.949	101.999
1914/15	427	2.926	2.022	2.294	58.990	48.646	107.636
1919/20	431	3.142	1.814	3.474	56.753	51.351	108.104
1922/23	459	3.476	2.045	3.556	62.427	50.666	113.093

Kiegészítésül még megemlítjük, hogy a főváros egyesítésekor az összes községi iskolákban csak 256 *tanterem* volt, túlnyomórészt az elemi iskolákban. Húsz évvel reá már 912 tanteremben folyt a tanítás. Innen kezdve a sokféle új iskola felállításával és a tantermek többszörös kihasználásával ezeknek száma is rohamosan emelkedik. 1900-ban már 1.416 a tantermek száma, 1910-ben 2.504, 1920-ban 2.916 és 1923-ban 3.063. (A tantermek is hasonlóképpen vannak számlálva, tehát a többféle iskola céljaira szolgáló tantermek többszörösen; valóságos létszámuk kisebb.) A nagy szaporulat nagyrésze a polgári és egyéb iskolákra esik, míg 1874-ben 256 tanterem közül 220, vagyis 80% az elemi népiskolákra esett, addig 1900-ban 1.416 közül már csak 849, tehát 60%, ma pedig 3.063 közül 1.561, tehát alig több, mint a fele.

A községi iskolák tanulói

A községi iskolák tanulósága nemzetiség (anyanyelv) és felekezet szerint nagyon kevert, és egyéb demográfiai szempontok szerint is nagyon heterogén. A *nemeket* tekintve, elsöben is feltűnik, hogy a leányok ma sokkal nagyobb részét teszik az iskolalátogató ifjúságnak, mint a főváros egyesítésekor. Akkor 17.419 tanuló közül 6.675 volt leány, vagyis 38,1%. Azóta a fiútanulók száma meghatszorozódott, a leányoké ellenben megnyolcszorozódott, úgyhogy ma a tanulóknak már 44,8 százaléka leány (62.407 fiú, 50.666 leány.)

Nemzetiség vagyis *anyanyelv* szerint a községi iskolák tanulóinak csak kevéssel több mint fele (56,2%) volt a főváros egyesítésekor magyar, a többi - 1% tóttól eltekintve - német volt (32,7%). Ez a nyelvi megoszlás csakhamar teljesen megváltozott; a magyarság a tanulók között rohamosan tért foglalt, 1889/90-ben már a tanulók $\frac{3}{4}$ része magyarnak vallotta magát, 1900-ban 90,6%, s ma - lassú, de állandó emelkedés folytán - a tanulóknak már több mint 98 százaléka magyar. Ezzel szemben rohamosan fogyott a németajkú tanulók aránya, mely 1889/90-ben még 10,6 százalék volt, tíz évvel reá már csak 7,7 és 1910-ben 3,7 százalék. Az utolsó évben már csak minden századik tanuló volt német és minden ezredik tót.

A községi iskolák tanulóinak megoszlása nemzetiség szerint:

	Abszolút számokban			Százalékokban		
	Magyar	Német	Tót	Magyar	Német	Tót
1873/74	9.846	5.705	170	56,2	32,7	1,0
1879/80	16.754	5.193	163	65,8	20,4	0,6
1884/85	21.381	5.217	288	68,5	16,7	0,9
1889/90	31.598	4.473	361	74,6	10,6	0,9
1894/95	43.226	3.787	336	78,9	6,9	0,6

1899/00	63.351	5.374	737	90,6	7,7	1,0
1904/05	78.592	3.670	547	94,5	4,4	0,7
1909/10	89.316	3.454	675	95,0	3,7	0,7
1914/15	94.041	2.991	555	95,8	3,0	0,5
1919/20	96.432	1.618	243	97,8	1,6	0,2
1922/23	102.324	1.257	142	98,4	1,2	0,1

A *tanulók felekezeti összetétele* nem kevésbé tarka; a római katolikus felekezet ugyan erős túlsúlyban van - 1874-ben még 77,1%, mely arány a máshitű tanulók erős előtérbe nyomulása folytán rohamosan kisebbedik - de ez fokozatosan csökkenve leszáll 63,7-ig. Vele szemben a zsidó tanulók száma rohamosan emelkedik: 1874-ben csak 2.865, vagyis 16,3% volt az arányuk; 1912/13. tanévben 25.631 zsidó gyermek tanult az iskolákban, s ez a szám napjainkig 19.709-re csökkent. Jelentékeny kontingenst képeznek a reformátusok, kik nemcsak abszolút számban, de az összes tanulókhoz viszonyított arányuk szerint is szaporodtak. Lassúbb fejlődésű tömeg az ágostai evangélikus tanulóké, kik számra nézve is sokkal ritkábbak, mint a reformátusok. [...]

Az alábbiakban közöljük a négy főfelekezet tanulóinak százalékos arányát a községi iskolákban 1880., 1900. és 1920. években a felekezetek népszámának arányával együtt:

		Róm. katolikusok			Izraeliták		
		1880	1900	1920	1880	1900	1920
Össznépeség		67,4	60,7	59,6	19,7	23,6	22,9
	i						
Elemi	s	69,5	63,3	63,0	23,9	25,1	20,9
Ismétlő	k	77,6	78,5	76,0	12,0	7,4	8,7
Iparostanonc-	o	-	67,0	68,0	-	17,5	14,2
Keresk. tanonc-	l	-	29,9	39,4	-	60,6	48,3
Polgári	á	51,8	49,3	54,0	40,9	39,8	30,7
Főreál-	k	58,1	53,1	41,7	31,2	36,3	45,7
Felső leány-	b	-	67,7	38,7	-	19,7	48,9
Iparrajz-	a	-	65,4	60,9	-	15,5	21,7
Felső keresk.	n	38,9	39,1	39,2	53,1	51,5	49,1
Nőiipari	tanf.	-	59,5	64,1	-	32,4	15,8
Női keresk.	tanf.	-	40,6	49,3	-	47,9	35,5
Összes közs.		68,5	61,4	60,1	24,3	26,5	24,2
iskolák							

		Ág. evang.			Reformátusok		
		1880	1900	1920	1880	1900	1920
Össznépesség		5,5	5,3	4,6	6,1	8,9	10,6
	i						
Elemi	s	2,3	4,4	4,3	3,9	6,8	10,1
Ismétlő	k	3,0	4,2	4,7	6,9	6,3	9,5
Iparostanonc-	o	-	5,4	4,7	-	9,3	10,7
Keresk. tanonc-	l	-	3,2	3,8	-	5,6	6,4
Polgári	á	4,2	4,3	4,3	2,7	5,8	9,6
Főreál-	k	5,8	5,3	4,7	4,6	4,3	6,2
Felső leány-	b	-	5,0	5,2	-	6,9	6,1
Iparrajz-	a	-	9,0	6,2	-	8,8	9,0
Felső keresk.	n	3,1	4,3	4,7	2,5	4,5	5,7
Nőiipari	tanf.	-	2,7	6,5	-	5,4	12,3
Női keresk.	tanf.	-	6,4	4,6	-	4,7	8,0
Összes közs.		2,6	4,5	4,4	4,2	7,0	9,8
iskolák							

A községi iskolákat látogató tanulók *eredetre nézve* sem képeznek egységes tömeget. Nagyon sok közöttük az idegen születésű gyermek; de míg ezeknek aránya az elemi iskolákban körülbelül ugyanaz most mint negyedszázaddal ezelőtt (23-26%), addig a magasabb iskolákban mindenütt lényegesen apadt. (A tanulók szülőhelyére, szülők lakóhelyére és társadalmi állására vonatkozó adatok csak az 1898/99. tanévtől kezdve gyűjtetnek.)

A beírt tanulók között volt ugyanis:

		Budapesti születésű		Idegen születésű	
		1898-1900	1920-1923	1898-1900	1920-1923
	i				
Elemi	s	74,0	76,5	26,0	23,5
Iparostanonc-	k	37,8	57,1	62,2	42,9
Keresk. tanonc-	o	40,0	62,6	60,0	37,4
Polgári	l	62,6	70,5	37,4	29,5
Főreál-	á	65,9	71,7	34,1	28,3
Felsőbb leány-	k	67,7	72,6	32,3	27,4
Felső keresk.	b	58,7	62,9	41,3	37,1
Iparrajz-	a	47,8	67,2	52,2	32,8
Az összes	n	67,0	71,1	33,0	28,9

Oly erős bevándorlás mellett, aminő Budapest népességét állandóan növelte, az idegen születésű gyermekek erős képviseltetése nem lephet meg; az idegen születésű tanulók hányadának csökkenése azonban ezen beözönlés lassúbbodására enged következtetni.

Arra a kérdésre, hogy a székesfőváros községi iskoláiba hány Budapesten lakó és hány idegen gyermek jár, azzal felelhetünk, hogy az elemi iskolás gyermekek majdnem mind (97,7-99,6%) helyben laknak, ellenben a magasabb iskolákba sok gyermek jár be a szomszédos községekből. Már a polgári iskolákban a gyermekek szüleinek csak 90-92 százaléka lakik helyben, a főreáliskolákban 87-89, a felső kereskedelmi iskolákban 76-82, a felsőbb leányiskolákban 93-96 százalék; ellenben az iparostanonciskolákban ez az arány csak 59-72, a kereskedőtanonciskolákban 66-76% körül ingadozik. Látható tehát, hogy míg az elemi iskolákat majdnem kizárólag helybeli lakosok gyermekei látogatják, addig a magasabb és szakirányú iskolákba nagyobb számmal járnak be tanulók a szomszédos községekből, sőt Pest vármegye távolabbi részeiből is.

Azon *társadalmi rétegek*, melyek gyermekeiket a középiskolákba küldik, nagyon eltérő módon és mértékben vesznek részt az iskoláztatásban. A népesség társadalmi összetételét leghívebben visszatükrözteti természetesen az elemi iskolák tanulóinak megoszlása, mert ide valamennyi társadalmi osztály egyformán küldi gyermekeit, míg a magasabb s bizonyos fokig már szakiskolának tekinthető tanintézetekről ezt már éppenséggel nem mondhatjuk. Ha már most feltesszük, hogy az elemi iskolai tanulók eloszlása az össznépesség társadalmi összetételét tükrözteti vissza, akkor fogalmat alkothatunk magunknak arról, hogy ehhez viszonyítva, mennyivel fokozottabb egyes társadalmi rétegek gyakorisága a speciálisabb jellegű iskolákban, illetve ezen iskolák mely mértékben nyerik tanulóikat a társadalom különböző rétegéből.

Így láthatjuk, hogy az értelmiségi osztályok majdnem teljesen mellőzik a gazdasági, háztartási és iparostanonciskolákat, amelyekbe az iparososztályok, továbbá a gazdasági iskolákba kivált a napszámos elemek küldik nagy számmal gyermekeiket. A kereskedelmi tanonciskolák tanulóinak javarésze (68,7%) az ipari és kereskedelmi körökből kerül ki, de az értelmiségi foglalkozások az újabb időben szintén számot tesznek közöttük. A polgári fiú- és leányiskolák nem egyenlő mértékben vonzzák magukhoz a különböző társadalmi osztályokat; mindkettőben közös az alsóbb elemek háttérbeszorulása s az ipari s kereskedelmi rétegek erős képviseltetése; de míg a fiúiskolákba az értelmiségi osztályok csak mérsékelten küldik gyermekeiket, addig a leányoknak egyharmada kerül ki ezen társadalmi osztályokból, jelölül annak, hogy mennyire hiányoznak a művelt elemek leányai részére más megfelelő iskolák. A felsőbb leányiskolákat és leánygimnáziumokat legerősebben (65-75%) az intelligens és vagyonos osztályok gyermekei látogatják, s ugyanezek adják a főreál- és felső kereskedelmi iskolák növendékeinek is tekintélyes részét.

Ezen viszonyok megvilágítására szolgáljanak az alábbi adatok. Az iskolába járó gyermekek százalékos eloszlása szülei társadalmi állása (vagy foglalkozása) szerint:

		Értel- miség	Ipar. forg.	Kato- naság	Alsóbb rét.	Vagyo- nosok	Egyéb fogl.
Elemi	1898-900	11,5	41,8	0,4	39,0	2,3	5,0
Népiskolák	1920-23	12,8	47,6	1,4	28,6	0,9	8,7
Iparostanonc-	1898-900	3,7	48,8	0,1	29,1	6,6	11,7
Iskolák	1920-23	6,7	54,9	0,6	23,2	3,5	11,1

Keresk. tanonc-	1898-900	8,9	68,7	0,2	5,8	7,1	9,3
Iskolák	1920-23	21,7	49,7	1,2	11,6	4,8	11,0
Polgári	1898-900	27,8	45,8	0,6	15,4	7,1	3,3
Iskolák	1920-23	19,0	50,5	1,2	20,6	1,7	7,0
Főreál-	1898-900	26,6	49,8	0,9	8,7	9,5	4,5
Iskolák	1920-23	40,0	47,0	1,3	4,3	3,5	3,9
Leány-	1898-900	65,4	17,9	3,2	2,1	10,1	1,3
Gimnáziumok	1920-23	62,3	26,0	2,6	1,6	3,5	4,0
Felső keresk.	1898-900	33,0	46,7	0,4	7,5	10,3	2,1
Iskolák	1920-23	36,8	43,4	1,3	7,2	4,5	6,8
Iparrajz-	1898-905	15,7	58,2	0,4	13,1	4,0	8,6
Iskola	1920-23	28,7	41,7	1,8	8,6	7,5	11,7
Összes	1898-900	13,3	43,0	0,4	33,1	3,7	6,5
Iskolák	1920-23	15,5	48,5	1,2	24,2	1,9	8,7

Budapest félszázados fejlődése 1873-1923. Budapest Székesfőváros Statisztikai közleményei, 53. kötet. Bp., 1925. 155-179. p.

5. fejezet
FÜGGELÉK

Statisztikai táblázatok

Budapest népessége a népszámlálások és népesség-összeírások szerint

Év	A rendes polgári	Az összes jelenlevő	A rendes polgári	A jelenlevő	
				Polgári	Polgári és katonai
	Népesség száma (fő)		Népesség az előző összeíráskori százalékban		
1785	47 363	-	100	30	-
1813	70 219	-	148	45	-
1826	94 140	-	199	60	-
1840	106 900	-	226	68	-
1851	126 847	-	268	-	-
1851	156 506	169 058	-	100	100
1857	186 945	-	-	119	-
1869	215 380	280 349	-	138	166
1880	355 682	370 767	-	227	219
1890	486 671	506 384	-	311	300
1900	703 448	733 358	-	449	434
1910	-	880 371	-	-	521
1920	-	928 996	-	-	550
1930	-	1 006 184	-	-	595
1941	-	1 164 963	-	-	689

A népesség megoszlása és növekedése a budapesti agglomerációban

Terület	1851	1880	1910	1941
	évben			
	megoszlás (százalék)			
Budapest				
Belterülete	(76,1)	78,3	59,6	43,0
Külterülete	2,4	4,2	15,1	20,8
Összesen	78,4	82,5	74,7	63,8
Budapest környéke*	21,6	17,5	25,3	36,2
Agglomeráció				
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N (fő)	215 587	449 568	1 178 985	1 826 102

A növekedés indexe (1880. év = 100)

Budapest				
Belterülete	47	100	199	223
Külterülete	27	100	958	2042
Összesen	46	100	237	314
Budapest környéke*	59	100	379	839
<i>Agglomeráció</i>				
Összesen	48	100	262	406

Az évi átlagos növekedés az előző népszámlálás óta

Budapest				
Belterülete	-	3,8	3,3	0,4
Külterülete	-	9,1**	28,6**	3,8
Összesen	-	4,0	4,6	1,0
Budapest környéke*	-	2,4	9,3	3,9
<i>Agglomeráció</i>				
Összesen	-	3,6	5,4	1,8

* Budapest környék alatt az 1937. évben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa hatáskörébe utalt településeket értem, ez a kör (46 település) szűkebb annál, mint amit a második világháború utáni fejlődésnek megfelelően a KSH budapesti agglomerációként számba vett, lényegesen tágabb azonban *Katus Lászlónak* a főváros mai területéhez tartozó, 21 helységet felölelő adat-összeállításánál.

** A külterületi népesség az 1880-as évekig jelentéktelen számú, így a magas évi átlagos növekedés bizonyos mértékig megtévesztő lehet.

A népmozgalom jellemzői

Mutatók	1874- 1875	1886- 1890	1901- 1905	1921- 1925	1940- 1943
	Években				
Nyers élveszületési arányszám (ezer főre)					
Összesen	44,2	35,2	29,3	18,9	-
idegenek nélkül*	-	33,1	28,8	16,2	13,1
Ezer 15-49 éves nőre jutó élveszületés	-	-	101,0	62,7	43,2
Nyers halálozási arányszám (ezer főre)					
Összesen	41,3	30,9	19,8	19,2	15,7
idegenek nélkül*	39,7	29,4	17,8	15,8	12,5
Csecsemőhalálozás (ezer élveszületésre)	286**	237	149***	155	75

* Nem budapesti illetőségűek (az újonnan bevándoroltak, valamint a környékről a fővárosi egészségügyi intézményekbe szülni jövők) nélkül.

** Az 1876-1880. évek átlaga

*** *Kőrösy József* megállapítása szerint ez az érték a valóságosnál alacsonyabb, mivel a századforduló környékén az összes születés közel harmadát kitevő törvénytelenül született csecsemők jelentős részét a fővároson kívülre dajkaságba adták, így viszonylag magas halandóságukat a budapesti statisztika már nem foglalta számba.

A népesség megoszlása születési hely szerint

Év	A helybeli	Az egyéb magyarországi	Az elcsatolt területi	A külföldi	Összesen
lakosok aránya (százalékban)					
1857	86,9		-	13,1	100,0
1869	36,7	48,2	-	15,1	100,0
1880	42,7	46,3	-	11,0	100,0
1890	39,3	52,1	-	8,6	100,0
1900	36,7	56,1	-	7,2	100,0
1910	35,3	59,0	-	5,7	100,0
1920	41,0	32,5	21,6	4,9	100,0
1930	37,7	41,5	16,8	4,0	100,0
1935	32,9	43,9	23,2		100,0

Megjegyzés:

- 1857-ben és 1869-ben csak Pest város adatai.

- Az 1880., 1890. és 1900. évben, mivel Buda és Óbuda helybeli származású lakossága lényegesen nagyobb, Budapest együttes adatában utóbbiak aránya megemelkedett Pest korábbi számaihoz képest.

- Az 1890. és az 1900. évi adat a rendes polgári népesség.

- Az 1920., 1930., és 1935. évi adat a tényleges népesség.

Faragó Tamás: Budapest népességfejlődésének vázlata. (1840-1941) Statisztikai Szemle. 73. (1995) 4-5. sz. 377., 380., 383. p.

Budapest népességének magyarosodása:

Év	Magyar anyanyelvűek		Idegen anyanyelvűek		Összesen	
	absz.	%	absz.	%	absz.	%
1880*	201.776	56,7	153.906	43,3	355.682	100,0
1890*	326.533	67,1	160.138	32,9	486.671	100,0
1900*	559.965	79,6	143.483	20,4	703.448	100,0

1910**	756.070	85,9	124.301	14,1	880.371	100,0
1920**	837.858	90,2	91.138	9,8	928.996	100,0
1930**	947.777	94,3	56.995	5,7	1.004.722	100,0

A nem magyar anyanyelvűek számának alakulása

Év	Német anyanyelvűek	Tót	Egyéb hazai nemzetiségek	Egyéb nem hazai	Ismeretlen	Összesen
1880*	122.155	21.871	2.165	7.715	-	153.906
1890*	115.573	27.126	3.640	13.799	-	160.138
1900*	98.515	24.091	4.697	15.563	317	143.483
1910**	78.882	20.359	9.787	15.254	19	124.301
1920**	60.425	14.011	4.997	11.592	113	91.138
1930**	38.311	7.752	2.639	8.293	-	56.995

A népesség megoszlása családi állapot szerint

Év	15 éven aluli	Nőtlen, hajadon 15 éven felüli	Együtt	Házas	Özvegy	Elvált	Isme- retlen	Összesen
<i>a) Abszolút számokban</i>								
1880*	95.582	108.546	204.128	118.611	27.293	1.542	4.108	355.682
1890*	127.965	158.756	286.721	161.861	34.318	1.906	1.865	486.671
1900*	187.900	229.717	417.617	238.256	44.070	2.421	1.084	703.448
1910**	204.613	309.132	513.745	306.681	53.978	5.879	88	880.371
1920**	190.965	298.043	489.008	362.427	68.147	9.263	151	928.996
1930**	155.958	325.780	481.708	427.048	77.085	18.930	1	1.004.772

*b) Százalékban****

1880	27,2	30,9	58,1	33,3	7,8	0,42	-	100,0
1890	26,4	32,7	59,1	33,4	7,1	0,4	-	100,0
1900	26,8	32,7	59,5	33,9	6,3	0,3	-	100,0
1910	23,3	35,1	58,4	34,8	6,1	0,7	-	100,0
1920	20,6	32,1	52,7	39,0	7,3	1,0	~	100,0
1930	15,5	32,4	47,9	42,5	7,7	1,9	-	100,0

* Polgári rendes népesség.

** Tényleges össznépesség.

*** Ismeretlen nélkül számítva.

A népesség foglalkozási főosztályok szerint

Foglalkozási főosztály	Össznépesség		Kereső népesség		
	1910	1930	1896	1910	1930
	<i>a) Absz. számokban</i>				
Östermelés	11.978	10.760	11.693	5.294	5.288
Ipar, bányászat	398.950	411.342	52.579	218.457	235.111
Kereskedelem, hitel	132.212	166.900	11.411	64.881	90.963
Közlekedés	71.707	61.395	4.890	30.462	26.879
Közfoglalkoztatás, szabadfogl.	90.097	123.716	8.410	43.753	65.661
Véderő	19.447	12.125	9.873	16.636	7.398
Napszámosok	16.699	16.786	27.446	11.485	10.403
Vagyonukból élők	30.043	75.064	2.497	15.795	40.903
Házicselédek	72.004	65.042	24.319	70.117	63.274
Egyéb és ismeretlen	37.234	61.642	4.959	16.095	26.690
Összesen	880.371	1.004.772	158.077	492.975	572.570

b) Százalékban

Östermelés	1,4	1,1	7,4	1,1	0,9
Ipar, bányászat	45,3	40,9	33,3	44,3	41,1
Kereskedelem, hitel	15,0	16,6	7,2	13,2	15,9
Közlekedés	8,1	6,1	3,1	6,2	4,7
Közfoglalkoztatás, szabadfogl.	10,3	12,3	5,3	8,9	11,5
Véderő	2,2	1,2	6,2	3,4	1,3
Napszámosok	1,9	1,7	17,4	2,3	1,8
Vagyonukból élők	3,4	7,5	1,6	3,2	7,1
Házicselédek	8,2	6,5	15,4	14,2	11,0
Egyéb és ismeretlen	4,2	6,1	3,1	3,2	4,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az ipar és kereskedelem kereső népessége foglalkozási viszony szerint

Ipar

Népszámlálás éve	Önállók	Tisztviselők	Segédsze- mélyzet	100 önállóra jut alkalmazott
1880	9.284	290	49.665	5,38

1890	20.871	3.730	80.365	4,03
1900	31.219	8.085	121.735	4,16
1910	35.207	14.968	167.893	5,19
1920	40.717	16.351	130.796	3,61
1930	34.555	26.593	173.440	5,79

Kereskedelem

Népszámlálás éve	Önállók	Tisztviselők	Segédsze- mélyzet	100 önállóra jut alkalmazott
1880	6.904	631	8.174	1,28
1890	9.679	4.957	13.560	1,91
1900	15.328	11.720	19.683	2,05
1910	19.141	19.625	26.115	2,39
1920	25.089	31.711	26.059	2,30
1930	24.344	34.909	31.710	2,74

A Székesfőváros múltja és jelene számokban. Statisztikai Közlemények, 87. kötet 1. szám. Bp., 1934. 107., 109., 120. p.

A rendes lakott lakásoknak és lakóinak szobaszám szerint megoszlása

Év	Csak kony- hából áll	1	2	3	4	5 és több	Összesen
szobás							
A lakások megoszlása (százalék)							
1880		62,0	20,7	8,8	4,1	4,4	100,0
1890		61,7	20,8	8,7	4,4	4,4	100,0
1900		58,8	23,9	9,8	4,5	3,0	100,0
1910	0,3	54,9	24,5	10,8	5,4	4,1	100,0
1920	0,4	52,7	26,6	11,9	5,3	3,1	100,0
1925	0,3	53,8	26,4	11,5	5,1	2,9	100,0
1930	0,3	53,1	26,6	11,7	5,3	3,0	100,0
1935	0,6	53,7	27,2	11,6	4,7	2,2	100,0
1941	0,5	53,9	27,6	11,4	4,5	2,1	100,0

A lakásokban lakó népesség aránya (százalék)

1880		56,0	21,9	10,2	5,3	6,6	100,0
1900		52,6	25,9	11,1	5,7	4,7	100,0
1920	0,2	47,0	27,5	13,7	6,8	4,8	100,0
1941	0,4	48,6	28,8	13,4	5,8	3,0	100,0

A lakások laksűrűsége (szoba/fő)

1880		4,51	2,64	1,88	1,60	1,32-1,12	2,51
1900		4,30	2,61	1,82	1,53	1,33-1,09	2,48
1920	-	3,75	2,18	1,61	1,34	0,98-1,21	2,33
1941	-	3,32	1,92	1,92	1,17	0,72-1,01	2,12

Megjegyzés. Az 5 és több szobás lakások laksűrűségi adatai a szélső értékek.

A rendes lakások mellékhelyiségekkel való ellátottsága

Év	Konyhával	Külön WC-vel	Fürdőszobával	Cseléd-szobával
Rendelkező lakások aránya (százalék)				
1870	86,0*	-	-	-
1880	83,7	-	-	-
1890	87,1	-	-	-
1900	91,4	-	16,8	16,9
1910	91,2	38,9	24,2	17,0
1920	91,5	50,0	31,9	21,6
1930	90,1	53,8	33,0	22,7
1941	87,7	67,7	44,0	26,8

* Óbuda nélkül, becslés az 1869. évi népszámlálás alapján.

A rendes lakások mellékhelyiségekkel és infrastruktúrával
való ellátottsága övezetenként, 1930

Övezet	Konyhával	Éléskamrával	Külön WC-vel*	Fürdő- szobával	Cseléd- szobával
Rendelkező lakások aránya (százalék)					
Buda belterülete	90,2	58,8	58,8	43,0	31,7
Buda külterülete	87,9	57,0	48,2	26,6	17,8
Pest belterülete					
a Körúton belül	91,5	65,5	67,5	50,9	41,5
a Körúton kívül	93,0	55,6	49,4	33,5	23,2

Pest külterülete	85,2	48,9	39,6	12,8	7,0
<i>Budapest összesen</i>	<i>90,1</i>	<i>56,3</i>	<i>51,8</i>	<i>33,0</i>	<i>23,8</i>

* Vízüblítéses.

*A rendes lakások mellékhelyiségekkel való ellátottsága
társadalmi rétegenként, 1930*

A főbérlo társadalmi helyzete	Konyhával Rendelkező lakások aránya (százalék)	Élőskamrával	Külön WC-vel*
Munkás	82,9	29,8	23,0
Altiszt	93,2	49,8	37,5
Önálló iparos	95,3	58,7	52,4
Önálló kereskedő	97,3	79,7	79,0
Magántisztviselő	95,8	80,7	79,5
Köztisztviselő	94,8	83,0	82,5
<i>Összesen</i>	<i>90,7</i>	<i>56,4</i>	<i>51,8</i>

* Vízüblítéses.

*A rendes lakások infrastrukturális ellátottsága
társadalmi rétegenként, 1930*

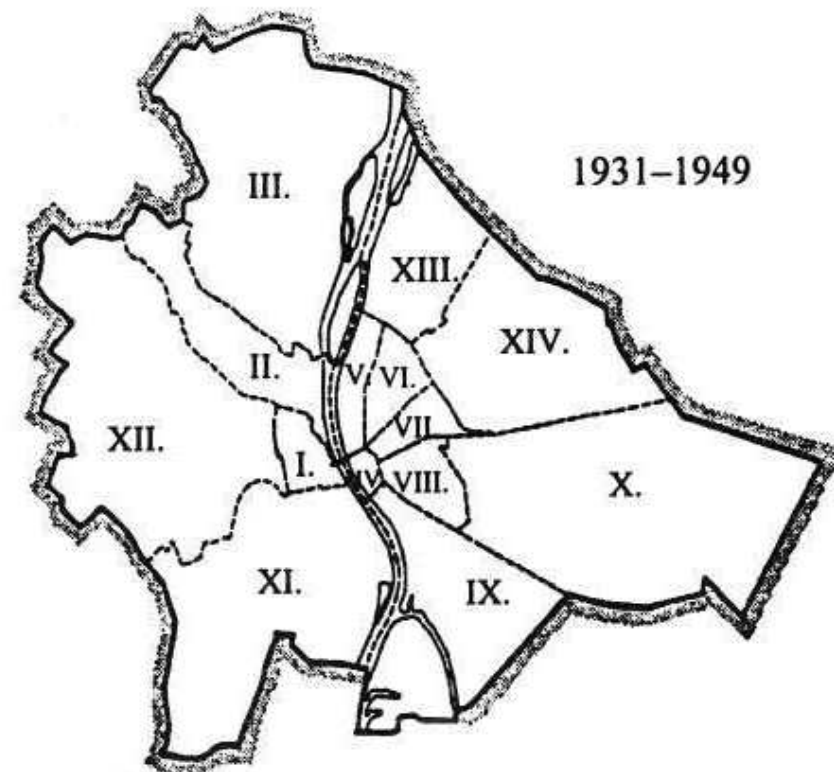
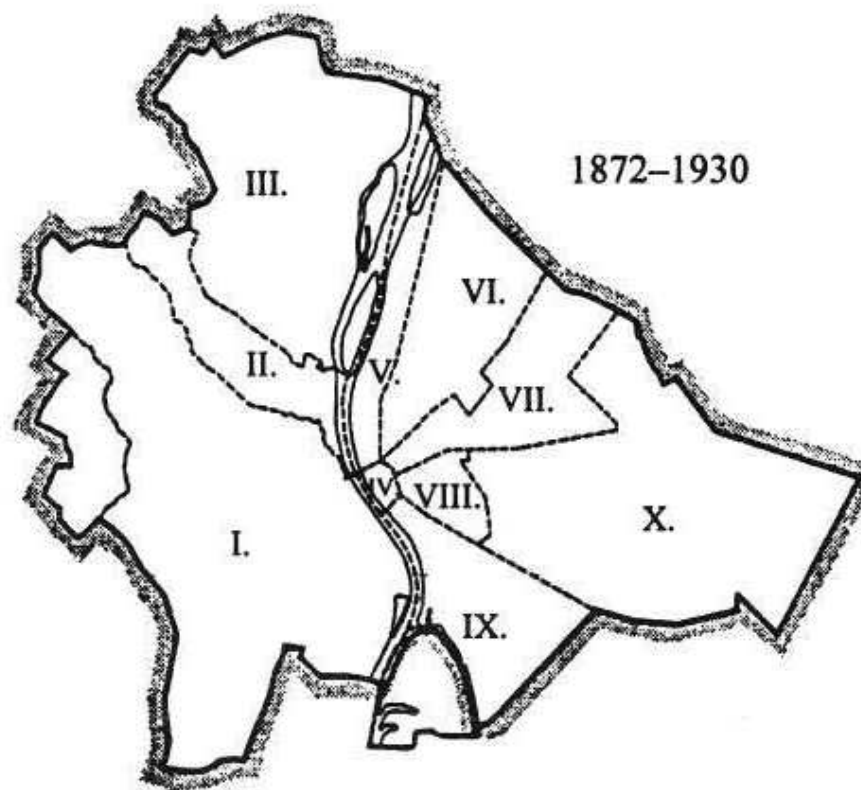
A főbérlo társadalmi helyzete	Víz	Villanyvezetékekkel	Gáz és villany	Központi fűtéssel	Hagyományos világítással*	Vaskályhával**	Hagyományos főzéssel***
ellátott lakások aránya az összes rendes lakás százalékában							
Munkás	57,2	51,5	9,3	0,8	38,3	86,4	90,5
Altiszt	64,8	58,7	16,5	3,2	24,1	85,6	82,8
Önálló iparos	85,0	51,1	38,3	3,5	9,8	46,9	61,9
Önálló kereskedő	94,1	28,9	67,0	7,2	3,7	27,1	33,1
Magántisztviselő	94,1	32,0	63,8	8,8	3,7	32,7	35,6
Köztisztviselő	94,1	31,9	64,8	7,1	3,6	32,8	34,6
<i>Összesen</i>	<i>77,1</i>	<i>43,1</i>	<i>36,8</i>	<i>4,3</i>	<i>19,5</i>	<i>46,3</i>	-

* Petróleumlámpa és gyertya

** Az összes kályhával (vaskályha, cserépkályha, kemence stb.) ellátott lakások százalékában. Egy lakásban több, többféle kályha is előfordulhat.

*** Elsősorban takaréktűzhely.

Faragó Tamás: Lakások és háztartások Budapesten. 1850-1944 I. rész Statisztikai Szemle. 70. (1992) 142-146. p.

Budapest területének és közigazgatási beosztásának változása
 Novotnyé Pletscher Hedvig: Budapest városfejlődése. Statisztika Szemle. 76. (1998) 76. p.

A szemelvények szerzői

Bárczy István (1866-1943) fővárosi tiszttviselő, politikus. 1906-1918 Budapest polgármestere, 1918-ban főpolgármester.

Basch Imre (1886-?) fővárosi tiszttviselő, társadalomtudományi szakíró.

Békey Imre (1832-1889) 1867-től Pest város, majd az egyesített főváros tanügyi tanácsnoka, 1878-tól a főváros tanfelügyelője.

Bernát István (1854-1942) konzervatív-agrárius gazdaság- és társadalompolitikai szakíró, lapszerkesztő, a szövetkezeti mozgalmak szervezője.

Buchinger Manó (1875-1953) könyvkötő, szociáldemokrata politikus.

Csorna Kálmán (1881-?) jogász, a Székesfőváros Árvaszékének tiszttviselője, szociálpolitikai és gyermekvédelmi szakíró.

Festetics Géza gróf (1865-1917) fővárosi tiszttviselő, 1915-től alpolgármester.

Harrer Ferenc (1874-1969) fővárosi tiszttviselő, várospolitikus, egyetemi magántanár, városrendezési és társadalomtudományi szakíró. 1918-ban alpolgármester, majd bécsi követ, 1919 január-márciusban a Külügyminisztérium megbízott vezetője.

Hatvany Lajos (1880-1961) író, irodalomszervező, mecénás.

Herczeg Ferenc (1863-1854) író, szerkesztő, publicista. A Revíziós Liga elnökeként 1933-ban Budapest díszpolgárává választották.

Hilbert Vilmos a Keresztény Községi Párthoz tartozó törvényhatósági bizottsági tag.

Horváth János fővárosi tiszttviselő, tanácsnok, a Közjótékonysági Ügyosztály vezetője.

József Ágost főherceg (1872-1962) a Habsburg-ház Magyarországon élő ún. nádori ágának feje.

Kassák Lajos (1887-1967) vasmunkás, író, költő, festőművész. „Egy ember élete” c. memoárját 1927-1935 között írta.

Kőrösi József (1844-1906) statisztikus, 1870-től a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója.

Kőváry László (1819-1907) író, történetíró, biztosítási szakember.

Krausz Simon (1873-1938) bankár.

Krúdy Gyula (1878-1933) író, publicista. 1896-tól élt Budapesten.

Láng Panni (1922-) Láng Lajos ügyvéd és városatya lánya.

Madzsar József (1876-1940) orvos, egészség- és szociálpolitikus, szociáldemokrata majd kommunista.

Molnár Ferenc (1878-1952) író, publicista. 1930-ban emigrált, New Yorkban hunyt el.

Molnár Olga (1897-?) statisztikus.

Móricz Miklós (1886-1966) újságíró, statisztikus. Móricz Zsigmond öccse.

Nemes Lipót (1886-1960) pedagógus, a Gyermektanulmányi Társaság titkára.

Pataki Béla (1853-1899) Pulszky Károly írói álneve.

Pásztor Mihály (1876-1945) újságíró, több lap fővárosi rovatának vezetője, az 1920-as években a Fővárosi Statisztikai Hivatal státuszon kívüli szakelőadója.

Preyer Hugó (1850-?) ügyvéd, törvényhatósági bizottsági tag, a belvárosi városatyákat tömörítő Saskör egyik vezére.

Reitter Ferenc (1813-1874) mérnök, Budapest modern városrendezése alapelveinek kidolgozója. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa első főmérnöke.

Salamon Ödön (1864-1903) hírlapíró.

Schuler Dezső (1881-1955) fővárosi tisztviselő, 1936-1939 alpolgármester.

Somogyi Manó (1866-1928) szociálpolitikai szakíró.

Szabó Ervin (1877-1918) a századelő legjelentősebb magyarországi szocialista teoretikusa, művelődéspolitikus, a Fővárosi Könyvtár megszervezője és első igazgatója.

Szerdahelyi Sándor (1884-1961) szociáldemokrata újságíró.

Thirring Gusztáv (1861-1941) statisztikus, a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója.

Török István (1904-?) statisztikus.

Wildner Ödön (1874-1944) író, műfordító, fővárosi tisztviselő, szociál- és kultúrpolitikus. 1911-től a székesfővárosi tanács Szociálpolitikai és Közművelődési Ügyosztályának vezetője.

Zentay Dezső (1888-1945) statisztikus.

Rövidítések jegyzéke

BFL = Budapest Főváros Levéltára

MOL = Magyar Országos Levéltár

sk. = Sajátkezű